

1. ר' יחיאל אדהאן
2. ר' מרדכי אוחנא
3. ר' רפאל אוחנא

אירגאס, ר' יצחק ב"ר רפאל משה - מרבני טבריה במחצית הראשונה של המאה שעברה. בשנת התקפ"א (1821) יצא כשד"ר לצפון אפריקה ורודוס, ושהה שם עד התקפ"ו (1826). בשנה זו כתב תשובה בהלכה בעיר טיטואן. בעוברו בערי מרוקו חיברו הפייטנים שירים לכבודו - ר' יוסף אשרקי מפאס, ר' משה חלאווה ממכנאס, ובראבאט - משורר אלמוני. בהתקפ"ז (1827) יצא שנית לאיטליה והדפיס שם את ספרו של סבו, ר' יוסף אירגאס 'מנחת יוסף', שאליו צירף את ספרו שלו 'דעתר יצחק'. בשנת התק"ץ (1830) היה בטבריה וחתם על כתב השד"רות לר' דוד בכר יונה. בהתקצ"ג (1833) יצא כשד"ר בשלישית לאדריאנופול. נראה שנפטר בטבריה ונטמן שם.

אירגאס, ר' יוסף - מחו"ר טבריה במחצית השנייה של המאה הי"ח. יצא כשד"ר טבריה בשנת התקל"ט (1779) לערי המערב החיצון. חיבר את הספר 'מנחת יוסף', ליקוטי דינים בלימוד חכמת הנסתר, אשר יצא לאור בליוורנו בשנת התקפ"ז (1827). נכדו הוא ר' יצחק אירגאס. נפטר בטבריה ונטמן שם.

אוחנא, ר' אהליאב ב"ר שלמה - נולד בשנת התרנ"ב (1892) בדגמאת שבמרוקו. עלה לטבריה עוד בהיותו ילד והיה מתמיד, שהועד עליו שלא עבר עליו חצות ללא לימוד. כל ימיו עסק בתעניות, בסיגופים ובטבילות. נפטר כבן שלשים, בח"י בשבט, התרפ"ב (1922) ונטמן בטבריה.

אוחנא, ר' יהודה - מגדולי רבני מכנאס. נולד בשנת התקנ"ו (1796). עלה לטבריה בשנת התרכ"ה (1865) והיה אחד מרבני החשובים. נפטר בכ"ג בכסלו, התרל"ג (1873) ונטמן בטבריה.

אוחנא, ר' יעקב - יליד דגמאת שבמרוקו. עלה לטבריה בשנת התרכ"ו (1866). יצא כשד"ר בשנת התרל"ה (1875) להודו, ובהתרמ"ב (1882) - למצרים. חיבורי 'לוח ארז' ו'מילי קטיני' נשארו בכ"י.

אוחנא, ר' מרדכי - יליד דגמאת שבמרוקו. עלה לטבריה בשנות השישים של המאה שעברה ונמנה על חכמיה. בשנת התרנ"ב (1892) יצא כשד"ר טבריה למרוקו ונפטר שם.

אוחנא, ר' סלימאן נ' - מחכמי טבריה במאה ה"ט, שעברו לצפת עם חורבן העיר לאחר השס"ג (1603). בשנת השס"ח (1608) נמנה על חכמי צפת. ר' שלמה שלומיל מעיד עליו: "מפורסם הוא לעיני כל ישראל בחכמה ובענוה יתירה ובחסידות מופלאה". בשנת השצ"ח (1638) הוא חתום עם שאר חכמי צפת.

אוחנא, ר' רפאל ב"ר חיים - יליד מכנאס (התר"י-1850). בשנת התרכ"ה (1865) עלה לטבריה עם סבו ר' יהודה אוחנא. נודע כאחד השד"רים המעולים ביותר של טבריה והשפעתו בקהילות שביקר בהן היתה עצומה. בשנת התר"מ (1880) יצא לסוריה, בבל, כורדיסטאן, ובוכארה, אשר אליה הגיע לאחר רכיבה על גמלים במשך 17 יום והיה השד"ר הראשון שביקר בה. בשנת התרנ"ד (1894) יצא שנית, יחד עם בנו חיים, והגיע להודו, בורמה, ראנגון, סינגפור, פינאנג, הונג-קונג ושנחאי. בשנת התרנ"ז (1897) יצא בשלישית למרוקו. באיגרת שד"רותו לכלכותא נכתב, שהוא "זרע להרב הקדוש המפורסם כמה"ר סלימאן אוחנא". היה חתנו של ר' דוד נתנאל רופא, ובנישואיו השניים חתנו של ר' מרדכי אוחנא. בשנת התרס"ב חלה ועלה לצפת להתרפא, אולם נלב"ע בכ"ז באב, התרס"ב (1902). חיבר ספרים רבים, מהם שטרם יצאו לאור. חיבוריו שנדפסו: 'שיר חדש' לכבוד גיבורי בוכארה שעלו עמו לא"י (התרמ"א-1881); 'טובת מראה' על טבריה (ירושלים, התרנ"ז-1897); 'יסוד מערב' (התרנ"ו-1896); 'מראה הילדים' סגולות ורפואות (ירושלים, התרנ"ט-1899); 'ראה מעשה' מעשיות ומוסר (התרס"א-1901); 'זוכר הלכה' (התרס"ו-1906), ועוד.

ספר טובת מראה

סובב הולך למאמרי פנת יקרת קריה עליה, ארץ חסדה חסד זו טבריה חסדה ננחה, וכי תימא היכא רמזא? שלח ידך ואחז בנבנו; ואחריו מאמרי רמבי"ה, אמשכס בעבותות אהבת, משמא דנפרא ואליבא אשובה אראה מאמרי רעק וסוד קדושים ובה, זה השער לה' צדיקים יבואו בו; קרל דפריש כותבה דורשה אפרתי אחכמה. לדרוש ולתור תעלוטות חכמה מה שהשינה די יד כהה יד לאמ"ה. עבוד פרייטא בפדר"ס התורה כתהלק בנן כל חד כפוס אמ"ה; אסיה של. תורה ובקרבו ישים אור ב"ז; אנא שלח משיח. ותבנה חוסות ירושלים חוסה נבונה דלתים וברח שאו שערים ראשיכם ושאו פתחי עולם ויבא; כיד איש צעיר המחבר רב אעירא קסינא

רפאל אוחנא ס"ט

נדפס סת"ק ירושלם תובנ"א

שנת טב"ת מרא"ה מלך לפיק

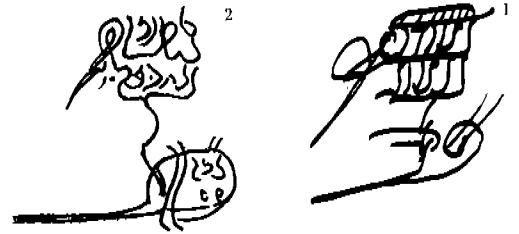
בדפוס ר' משה ליליענטהאל היו"ר (בכתי מסחה)

אדריאנס אל המדפיס

Moses Lilienthal in Jerusalem (Palestina)

שער הספר 'טובת מראה' לר' רפאל אוחנא, שנדפס לראשונה בירושלים בשנת התרנ"ז (1897)

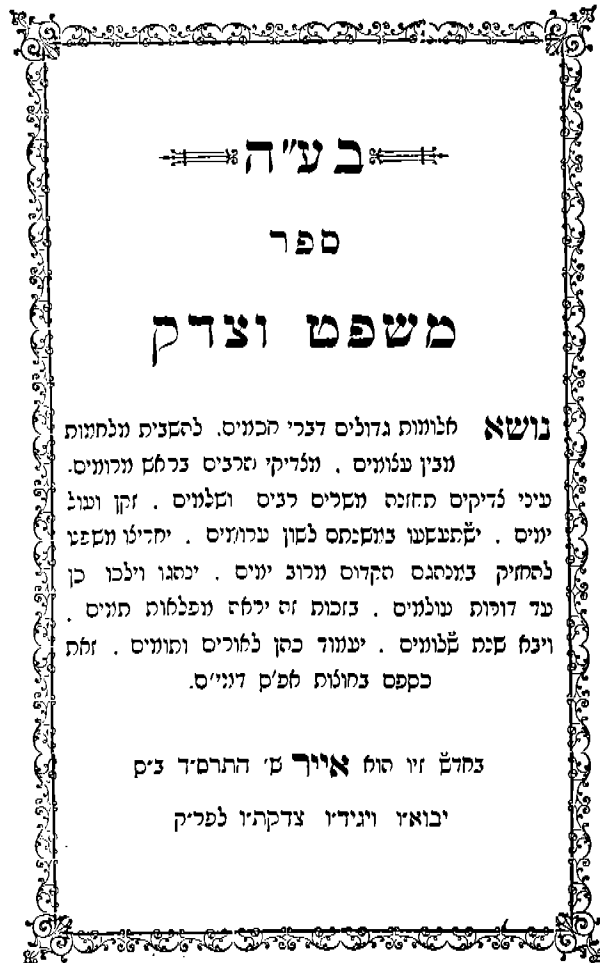
1. ר' מרדכי חי אמוזג
2. ר' אהרן בכור אלחדיף

אלחדיף, ר' אהרן – מחו"ר טבריה במחצית הראשונה של המאה שעברה. חתימותיו מופיעות עם שאר חו"ר טבריה בשנים התקנ"ח (1798), התקצ"ח (1818), התקפ"ג (1823) והתקפ"ז (1827). ניצל ברעש התקצ"ז (1837), ובשנת הת"ר (1840) הוא חותם על כתב השד"רות לר"ח שמואל הכהן קונורטי, בקריאה לעזרה דחופה לטבריה. נפטר כנראה לאחר התר"ה (1845), ונטמן בטבריה.

אלחדיף, ר' דוד ב"ר אברהם – יליד טבריה התקצ"ד (1834). מפרנסי העדה במחצית השנייה של המאה הי"ט. כיהן כחבר מועצת עיריית טבריה וכנציג הקהילה היהודית בשנים 1881–1890 וכן בשנים 1910–1914. נפטר בשנתו ה-97 ונטמן בטבריה בשנת התרצ"א (1931).

אלחדיף, ר' חיים ב"ר אבא – יליד טבריה התר"ך (1860), לאביו אהרן בכור, ותלמידו של ר' רפאל משה חי בן נאים.

שער הקונטרס 'משפט וצדק' לר' חיים אלחדיף, אשר הדפיסו באיזמיר בשנת התרס"ד (1904) בקשר לפולמוס "קופת רמב"ה"

אלבלאג, ר' יצחק – מחכמי טבריה בתקופת יישובה ע"י ר"ח אבואלעפיה. בשנת התק"ט (1749) הוא חתום על איגרת רבני טבריה לראשי הקהל בגיברלטאר.

אלגאפה, ר' אליהו – מחכמי טבריה בתחילת המאה הי"ט. לאחר השיטפון הגדול בטבריה (1935) נחשפה מצבתו. לפי החרות עליה נפטר בכ"ט בשבט, התק"ע (1810).

אמוזאג, ר' אברהם חי ב"ר מאיר – יליד טבריה התר"ך (1860). יצא בשנת התרס"ח (1908) כשד"ר לצרפת ולתורכיה וכשד"ר ירושלים למרוקו. חיבוריו: 'קנה אברהם', על התורה (ירושלים, התר"ף–1920); 'אברהם בכל', על חיי ומשפחתו (ירושלים, התרצ"א–1931). נפטר בכ"ד בכסלו, התר"ץ (1930) בירושלים ונטמן בטבריה.

אלחדיף, ר' אברהם – הראשון למשפחת אלחדיף בטבריה. נולד ברודוס ועלה מאיזמיר יחד עם ר"ח אבואלעפיה, מחדש הישוב בטבריה. היה השד"ר הראשון אשר יצא מטבריה, בשנת התק"א (1741), כדי לקבוע קופות צדקה למען הישוב החדש. בשנת התפ"ב הוא חתום בספר 'משה ידבר' לר' משה ישראל מרודוס. בשנת התק"ח (1748) עבר לירושלים וכיהן שם כדיין. בהתקמ"ז (1787) יצא כשד"ר ירושלים לטריפולי ובדרכו חזרה נפטר בארם-צובא, בשנת התקנ"ט (1799) ונטמן שם.

אלחדיף, ר' אברהם (השני) – נולד בטבריה בשנת התקס"א (1801). חתום על מסמכים רבים עם שאר חכמי טבריה, בשנים התקפ"א (1821), התר"ט (1849), התרי"ז (1857) והתרכ"ז (1867). נפטר בח' באדר ב', התר"ל (1870) בטבריה ונטמן שם. עליו נאמר (ב'טובת מראה) 'ש"מעולם לא עבר עליו חצות' בלא שיהא לומד תורה.

אלחדיף, ר' אהרן בכור ב"ר חיים, המכונה אב"א – מגדולי רבני טבריה. נולד בטבריה בשנת התקצ"ה (1835). בהתרי"ז (1857) נמנה על חותמי יסודה של ישיבת "בית יעקב". חתימותיו מופיעות עם שאר חו"ר בני דורו. היה חתנו של ר' יעקב שאלתיאל ניניו. בשנת התרנ"ח (1898) נבחר כרב ראשי, 'חכם באשי', לקהילת טבריה, לאחר פטירת ר' יוסף דוד אבואלעפיה. לאחר מגיפת החולירע (1902) הוא יצא בעצמו כשד"ר קהילתו. נפטר בטבריה בט"ז באב, התרס"ט (1909) ובצוואתו אסר לרשום על מצבתו שבחים, פרט לשמו וליום פטירתו. היה סופר פורה ומרבית חיבוריו נשארו בכתובים.

הצטיין במידותיו הנאצלות והתרומיות, והיה בקי בתורה ובחוכמת ישראל. מידותיו אלו עשאוהו לאישיות מרכזית בטבריה בתחילת המאה הנוכחית. בשנת התרס"ג (1903) יצא כשד"ר לתורכיה ולארצות הבלקן ע"מ לקבל הסכמות רבני הקהילות בדבר קופת רמב"ה, שכל הכנסותיה הן קודש לקהילת טבריה. את כל ההסכמות פירסם בספר 'צב גבולות', יחד עם 'משפט צדקה', שהוא פס"ד רבני טבריה בדבר קופת רמב"ה. כן חיבר את 'בצדקה' תכונתו, רחקי מעושה, שהוא פולמוס נגד רבני ירושלים באותו עניין. עמד שנים בראש ישיבת "מאיר בת עין" וכיהן כנשיא ועד הכולל הספרדי בטבריה. לפני מותו ציווה שילקוהו לאחר מיתתו וטבילוהו בכינרת. עם פטירתו, בכ"א באדר ב', התרפ"ז (1927), קיימו חו"ר טבריה את צוואתו. מותו היה אבידה גדולה לישיבת רמב"ה שטיפחה שנים רבות, וכן לעדה הספרדית ששנים רבות עמד כמנהיגה על משמר זכויותיה. מחיבוריו יצאו לאור, נוסף להג"ל: 'זכרנו לחיים' (אזמיר, התרפ"ו-1926), 'ישמח חיים', ו'טועמיה חיים' (ת"א, התשל"ב). ספרו 'זבח פסח' נמסר עתה לדפוס ע"י בנו אהרן, וכן נשאר ממנו בכתב-יד 'חסדך מחיים'.

אלחדף, ר' שמואל – מחו"ר טבריה במחצית הראשונה של המאה הי"ט. פרטים נוספים עליו אינם ידועים. על מצבתו חקוק כי נפטר בשנת "תצדק בארצות החיים במיטב הארץ" – התקצ"ד (1834).

אלחדף, יצחק (אכ"י) ב"ר חיים אהרן – ראה 'דמויות'. אלטשולר, ר' יהושע ב"ר נח – מנכבי העדה החסידית שהתיישבה בטבריה בשנת התקמ"א (1781). בשנת התקמ"ט הריחו חתום עם שאר חו"ר החסידים על כתב השד"רות לרש"י הכהן. ייתכן שהוא ר' יהושע מסמאטרין, שהדפיס את 'דרכי צדק' לר' זכריה מגדל מיארוסלב (1796). נפטר בטבריה ונטמן שם.

ר' אליעזר זוסמן ב"ר יצחק – יליד ז'לובין. מחו"ר העדה החסידית שהתיישבה בטבריה בש' התקמ"א ושד"רם בשנת התקמ"ג (1783). בחודש טבת התקמ"ה (1785) היה בטבריה וחתם עם שאר חכמי החסידים על האגרת לגבאי א"י שבחו"ל. בהתקמ"ט (1789) חתם על כתב השד"רות לרש"י הכהן, בצירוף התואר "סו"ד" (ספרא ודינא), ונראה שהיה דיין העדה החסידית. הוא שאסף את כתבי רבו רמ"מ מוריטבסק, והדפיסם בספר 'פרי הארץ'. היה גם בין המסכמים על הספר 'שבחי ירושלים' (התקמ"ט-1799). נפטר בטבריה ונטמן שם.

אליקים, ר' נסים – יליד טבריה ומחכמיה בסוף המאה שעברה. נפטר בהיותו בן שלשים ונטמן בטבריה. חיבוריו פורסמו ע"י בנו: 'דבר נא'ה' (טבריה, התרס"ו-1906) ו'חדר נא'ה'.

(ירושלים, התר"ע-1910). בנו ר' משה מאיר יצא כשד"ר טבריה למרוקו בשנת התרע"ב (1912), ועם פרוץ מלחמת העולם הראשונה נשאר שם.

אלפאסי, ר' שלמה – מחו"ר טבריה בתקופת ר' חיים אבואלעפיה, חנ"א ור' אליעזר אבן דנאן. חתום על כתבי השד"רות: לר' דוד בכור יונה (התק"ץ-1830); לר' יאודה נחמד (התקצ"א-1831) ולר"ח שמואל הכהן קונורטי (הת"ר-1840). נפטר בטבריה ונטמן שם.

אלפנדרי, ר' שלמה אליעזר – יליד קושטא התקפ"ו (1826). עלה לארץ והתיישב בטבריה במחצית השנייה של המאה הי"ט ונמנה בין חו"ר הקהילה. בשנת התרס"ב (1902) היה בין החותמים על פסק הדין בדבר "קופת רמב"ה". נתפרסם בידיעותיו העמוקות והרחבות ובמידותיו התרומיות. חכמים רבים מקהילות שונות בעולם היו שוחרים לפתחו להתייעץ עמו בהלכה. האריך חיים ונפטר בטבריה בהיותו בן מאה וארבע שנים, ביום כ"ב באייר, התר"ץ (1930). על מצבתו חרות: "רבינו הגאון הגדול, שר התורה, מקור הבינות ושמעו הולך בכל המדינות, צדיק יסוד עולם".

אלקלעי, ר' בן-ציון – יליד רבאט שבמרוקו, התרי"ח (1858). בהיותו בן תשע נתעוור. בשנת התרל"ג (1873) עלה לטבריה עם אביו, שנפטר ארבעים יום לאחר עלייתו. היה מצאצאי ר' מאיר אלקלעי, שעלה לטבריה עם ר"ח אבואלעפיה בשנת הת"ק (1740). בשנת התרמ"ו (1886) יצא כשד"ר למרוקו, ובהתרג"ו כשד"ר חיפה. בשנת התרס"ב (1902) עבר לירושלים ויצא בשליחות כולל המערבים לאלג'יר ולטריפולי. נפטר בירושלים בכ' באב, התרע"ג (1913) ונטמן שם. חיבוריו: 'עשיר ורש' (ירושלים, התרמ"ד-1884); הספר תורגם לערבית ונדפס בליוורנו בשנת התרס"ב (1902); 'הלכה רוחת' – פירוש ל'הלכות קטנות' לר' יעקב חנח (ירושלים, התרג"ו-1896).

אלקלעי, ר' יעקב – מחו"ר טבריה במחצית השנייה של המאה הי"ט. פרטים נוספים עליו אינם ידועים.

אלקלעי, ר' מאיר – מקבוצת העולים לטבריה עם ר"ח אבואלעפיה בש' הת"ק (1740). חתם על כתבי השד"רות לר' דוד גפני בשנת התקל"ו (1776), ולר' רפאל אברהם לב אריה בשנת התקמ"ה (1785). נראה שנפטר בטבריה ונטמן שם עוד לפני שנת התק"ן (1790), כי חתימתו אינה מופיעה עוד.

אלקלעי, ר' משה – עלה לטבריה מהעיר ניש שבסרביה. יצא כשד"ר למרוקו בשנת התקצ"ז (1837). בהיותו בשליחותו נתבשר כי כל בני משפחתו נספו ברעש בטבריה. התחתן שנית בעיר רבאט שבמרוקו, ובסוף ימיו חזר לארץ לאחר ששהה בחו"ל 37 שנים. ארבעים יום לאחר שהגיע לטבריה נפטר, בכ' בתשרי, התרל"ד (1874) ונטמן שם.

אלקלעי, ר' שמואל בכ"ר אברהם – מחו"ר טבריה במחצית הראשונה של המאה הי"ט. חתימתו מופיעה בשנת התקצ"א (1831). נראה שנפטר בטבריה.

1. ר' דוד אסודרי
2. ר' חיים אסמאג'ה
3. ר' דוד בכמ"ר אצבאן
4. ר' מנשה ארזי הכהן
5. ר' טודרוס אפשטיין

אצבאן, ר' דוד ב"ר מרדכי – מחו"ר טבריה בתקופת יישובה ע"י ר"ח אבואלעפיה. חתום על כתבי השד"רות של ר' מסעוד בונאן (התק"ח-1748) ור' דוד ב"ר יוסף מלמד (התק"ט-1749). נפטר בטבריה ונטמן שם.

ארבוח, ר' יהודה – ראה: רבוח.

ארזי, ר' מנשה הכהן ב"ר רפאל – מחו"ר טבריה במחצית השנייה של המאה ה'ט. נולד בטבריה בשנת התקפ"ו (1827). בשנת התרי"ג (1857) יצא כשד"ר למרוקו ושהה שם עד התרכ"ג (1863). בשנת התרל"ו (1877) יצא שנית לאלג'יר, ושם הסכים לספר 'שער שלמה' למהר"ש זריפיה. ספרו 'אלפי מנשה' – דרשות על התורה – נדפס בשנת התרנ"ב (1892). נפטר ב"ד בשבט, התרס"ב (1902) בטבריה ונטמן שם.

ארזי, ר' משה חיים ב"ר מנשה – מחו"ר טבריה. חתום על הקמת הבניין שעל קבר רמב"ה בשנת התרכ"ז (1867). נראה שנפטר בטבריה. פרטים נוספים עליו אינם ידועים.

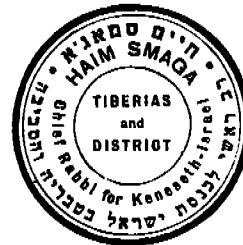
ארזי, ר' רפאל הכהן – מחו"ר טבריה במחצית הראשונה של המאה ה'ט. נולד בדמשק בשנת התקנ"א (1791) ועלה לטבריה בשנת התקס"ט (1809). בשנת התקפ"א (1821) כבר חתם על איגרת השד"רות לר' יצחק אירגאס. בשנת התקצ"ב (1832) יצא כשד"ר למרוקו, יחד עם השד"ר הצפתי ר' חיים אשכנזי, לסוריה. בשנת התר"ו (1846) חתם עם חו"ר טבריה על העצומה נגד איספת הריפורמים בברונשוויג, ובשנת התרי"ג (1857) על יסוד ישיבת "בית יעקב". כ"כ נמנה בין המסכימים לספר 'פני יצחק' (התרכ"ב – 1862). נפטר בטבריה באדר ב', התרכ"ט (1869) ונטמן שם. הוספד ע"י ר"ח שמואל הכהן קונורטי. ר' משה סתחק מספידו בספרו 'קהלת משה' ור"ש חזן בספרו 'שלחן טהור'. הותר אחריו שו"ת ודרושים בכתב-יד.

ר' אריה ליב ב"ר נתן – מבני העדה החסידית בראשות הרמ"מ מוויטבסק. בשנת התקמ"ט (1789) חתם על כתב הד"רות לר"ש זלמן ב"ר צבי הירש הכהן. נפטר בטבריה ונטמן שם.

ארליך, אשר ב"ר חיים יצחק – נולד ברוסיה בשנת התרל"ח (1878). התחנך בישיבות ועסק גם בשחיטה. השתלם באוניברסיטת אודיסה ושירת בצבא הרוסי כארבע שנים. בשנת התרס"ד (1904) עלה לארץ וכיהן כמורה בבתי-ספר ביפו, ברחובות ובכפר תבור. לאחר יצא כמורה לביירות והגיע גם לפלובדיב שבבולגריה. בשנת התרע"ד (1914) חזר לארץ ושימש כמזכיר משרד המושבות של הגליל התחתון, וחבר הוועד לעזרת מגורשי יפו-ת"א. בח' בסיון, התרע"ח (1918) נאסר ע"י התורכים בעוון ציונות, ולאחר נדודים רבים חזר לטבריה ונתמנה למורה בביה"ס המקומי. בהתר"ף (1920) נתמנה למנהל ביה"ס, שניהלו עד לשנת התרפ"ט (1929). היה מיחמי הקמת השכונה "קרית שמואל" ועמד במשך שנים בראש הוועד שלה. בתרפ"ח נבחר כחבר מרכז הס' המורים ועבר לירושלים ולת"א. נפטר בת"א ב' בטבת התשי"ב (1952). ביה"ס היסודי שבטבריה נקרא על שמו.

אסודרי, ר' דוד ב"ר אברהם – יליד מכנאס שבמרוקו. בשנת התר"ה (1845), בעודו ילד, עלה לטבריה. בשנת התרי"ז (1857) הוא כבר חתום על יסוד ישיבת "בית יעקב". בשנת התרל"ז (1877) יצא כשד"ר לתימן, בהתמ"ה (1885) למרוקו, ובשנת התר"ן (1890) להודו ושם הסכים להדפסת תהלים בתרגום ערבי, ע"י ר' יחזקאל שם-טוב דוד. כן יצא בשד"רות צפת לבוכארה. נפטר בכ"ד בטבת, התרס"ד (1904) ונטמן בטבריה. בנו, ר' שלמה, נמנה אף הוא בין ח' טבריה בראשית המאה הנוכחית.

אסמאג'ה, ר' חיים – נולד בטבריה בשנת התרמ"ב (1881). יצא כשד"ר בשנת התרע"ד (1914) לתוניס, אולם עקב המלחמה העולמית הראשונה נשאר שם ונתמנה ע"י ר' ישראל זיתן, רבה של תוניס, לשד"ר כל "ד' הארצות". הוא נסע מעיר לעיר ואסף את הכספים שהועברו לר' ישראל זיתן אשר העבירם לארץ. בשנת התרצ"א (1931) יצא בשנית כשד"ר לצפון אפריקה. בשנת התש"ב (1942) נתמנה ע"י הרבנות הראשית לא"י וועד הקהילה העברית כרב ראשי לטבריה, יחד עם הרב יוחנן זופוביץ מטעם האשכנזים. נפטר בטבריה בשנת התש"ב (1952) ונטמן שם.

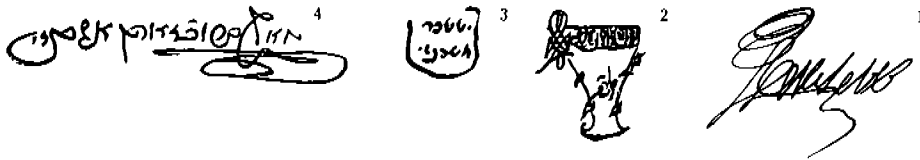
אסמאג'ה, ר' חיים עליאש – מחו"ר טבריה. יצא כשד"ר לצפון אפריקה בשנת התקפ"ו (1826). הוא חתום על מסמכים רבים של חו"ר טבריה בשנים התרי"ז (1857) התרכ"ה (1865) והתרכ"ז (1867). נפטר בטבריה בכ"ח בסיון, התרמ"ו (1886) ונטמן שם.

אסמאג'ה, ר' יצחק בר"ח – יליד טבריה, שנת התקע"ד (1814). נמנה על חברי בית דינו של ר' חיים שמואל הכהן, קונורטי, וחתום על פסקי-הלכה רבים. בשנת התרי"ד יצא כשד"ר לטבריה לעירק ולכורדיסטאן, וכיהן כרב ראשי לישובי המחוז. נפטר בטבריה בשנת התרמ"ז (1887) ונטמן שם.

אפשטיין, ר' טודרוס – ממנהיגי העדה האשכנזית בטבריה בסוף המאה הקודמת ובתחילת המאה הנוכחית. היה סוחר התבואות הנודע, אשר גם עזר רבות לאיכרי המושבות הראשונות שבעמק הירדן ובגליל. היה מיחמי הקמת "קרית שמואל". כנראה שלא נפטר בטבריה כי שמו אינו רשום בפנקס ה"חברה קדישא" ואף מצבתו אינה שם.

1. אשר ארליך
2. ר' דוד ב"ר יונה אשכנזי
3. ר' יששכר אשכנזי
4. ר' שמואל ברוכזהן אשכנזי

ובהיותו בליוורנו הדפיס את ספרו 'יש"א ברכה' – על הלכות רבינו ירוחם. יצא שנית כשד"ר בשנת התקפ"ז (1827) לארצות צפון אפריקה, ומשליחותו זו הגיעו לידיו שתי תשובות בהלכה (השנייה משנת התקצ"ג–1833). הוא לא חזר לטבריה והתיישב בליוורנו, ושם הדפיס את חיבוריו: 'נזע יש' (התר"ב–1842); 'בית עובד', 'בית מנוחה' ו'בית מועד' (התר"ג–1843); 'בית השואבה' (התר"ט–1849). באמצע הדפסת ספר זה נפטר והוספד באיזמיר ע"י ר' חיים פאלאג'י ור' ליאון סיד. לאחר מותו יצאו לאור שאר כתביו: 'בית הזכרון' (התר"י–1850) ו'בית הכפורת' (התרס"ו–1855).

אשכנזי, ר' יהודה לייב – מראשוני המתיישבים בטבריה עם ר"ח אבואלעפיה בשנת הת"ק (1740). יצא כשליחו של ר"ח לארצות אשכנזי ופולק לביסוס הישוב היהודי בטבריה בשנת התק"א (1741). נפטר בטבריה ונטמן שם.

אשכנזי, ר' יואל ב"ר ברוך – מחכמי טבריה האשכנזים מתחילת המאה הנוכחית. היה קרוב משפחה לאדמו"ר מסטמר. מאז יסודה של ישיבת "אור תורה" נמנה על טובי לומדיה ולא מש מאהלה של תורה כל ימיו. מכובד על כל רואיו ובעל ידע עם חסידי. נפטר בטבריה בכ"ח בשבט, התש"ל (1970) ונטמן שם.

אשכנזי, ר' יונה – מראשוני המתיישבים בטבריה בקבוצתו של ר"ח אבואלעפיה בשנת הת"ק (1740). יצא כשד"ר לארצות צפון אפריקה בשנת התק"ח (1748), ונפטר בדרך שליחותו. השד"ר ר' דוד ב"ר יונה אשכנזי (התקכ"ב–1762) הוא כנראה בנו. לפי המקובל השאיר אחריו ספר בכתובים.

אשכנזי, ר' יוסף הכהן – יצא כשד"ר טבריה לתימן בשנת התקפ"ז (1827). בהשתדלותו התקינה קהילת צנעא תקנות להגבלת ההוצאות לסעודת הנשוא. פרטים עליו אינם ידועים.

אשכנזי, ר' ישראל – מחו"ר טבריה שעברו עם חורבנה לצפת לאחר שנת השס"ג (1603). בשנת השצ"ח (1638) הוא נמנה בין חכמי צפת.

אשכנזי, ר' יששכר – חכם אשכנזי שבא להתיישב בטבריה עם יישובה מחדש ע"י ר"ח אבואלעפיה. בשנת התק"ח (1748) חתם על כתב השד"רות לר' מסעוד בונאן. נפטר בטבריה בר"ח טבת, התק"ד (1754), ועל מצבתו חרות: "החכם השלם הדיין המצריך כמה"ר ישכר בער מיאס". גם מצבת אשתו, פרלה, נמצאה בבית"ע בטבריה; היא נפטרה בשנת התקט"ו (1755), שנה לאחר בעלה.

אשכנזי, ר' י"ד – ממנהיגי החכמים האשכנזים בטבריה עוד לפני העלייה החסידית. עמו בא רמ"מ מוויטבסק בדברים, בדבר התיישבות החסידים בטבריה, והוא קורא לו "הרב המובהק". נפטר בטבריה ונטמן שם.

אשכנזי-מותיג, ר' אברהם – מחו"ר טבריה. יצא כשד"ר לסוריה בשנת התקצ"ג (1833). חתימתו מופיעה עם חתימות חכמי

אשכנזי, ר' אברהם ב"ר יצחק – שד"ר טבריה בשנת השל"ט (1579), השד"ר היחיד הידוע לנו מתקופת חידוש הישוב בטבריה ע"י דונה גראסיה ודון יוסף נשיא. בש' השל"ז (1577) יסד בצפת בית דפוס, שהיה הראשון בצפת, ובו הדפיס את 'לקח טוב' על מגילת אסתר לר' יום טוב צהלקן; 'קהלת יעקב' על קהלת לר' יעקב גאלאנטי, ועוד. המשורר התימני ר' זכריה בן סעדיה אלצאהרי מזכירו פעמים אחדות במקאמות 'ספר המוסר' שלו על בואו לתימן. בשד"רות זו היה גם בקושטא, יוון ומצרים. במסעו הפיץ את הספרים שהדפיס במחיר הקרן, דבר שיהודי תימן ראו בו מעשה מופת. בהיותו בתימן פתר להם שאלות הלכה רבות, שהובאו לפניו מקהילות היהודים בתימן. בשו"ב – חזר לצפת והדפיס שלושה ספרים. נפטר בצפת לפני השס"ה (1605). לאחר מותו העבירו בניו את הדפוס לדמשק ושם הדפיסו את הספר 'כסף נבחר' לר' יאשיהו פינטו.

אשכנזי, ר' אברהם – מחו"ר טבריה. יצא כשד"ר בשנים התקע"ח (1818) והתקפ"ו (1826). יש המשערים שהוא גם ר' אברהם אשכנזי המכונה "שליח ארץ ישראל" שהיה באדריאנופול בשנת התקנ"ה (1795). בשנת התקפ"ז (1827) חתם על כתב השד"רות לר' יחזקאל אליעזר אבואלעפיה. נראה שנפטר בטבריה ונטמן שם.

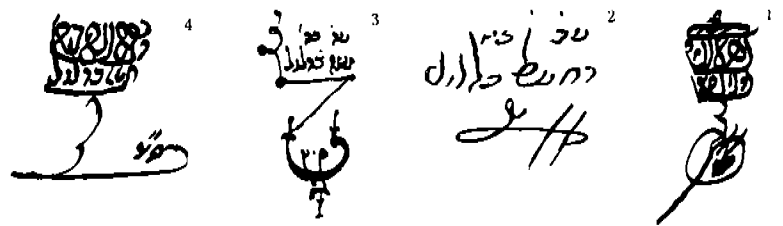
אשכנזי, ר' בנימין זאב – מחו"ר טבריה. בשנת התקל"ה (1775) חתם על כתבי השד"רות לר' חיים שלום עמאר ולר' דוד גפני. פרטים נוספים עליו אינם ידועים.

אשכנזי, ר' אשר ב"ר אליעזר – מראשי החסידים שהתיישבו בטבריה בראשות הרמ"מ מוויטבסק. בשנת התרנ"א (1791) יצא כשד"ר טבריה יחד עם ר' אברהם אזולאי, בן חיד"א, כווג – אשכנזי וספרדי יחדיו. ביקוריהם בקהילות איטליה, אשכנז, הולנד ופולין עשו רושם רב. בשנת התקנ"ח (1798) היה כבר בטבריה וחתם על כתבי השד"רות לר' משה מג'אר; ר' דוד ב"ר ישראל אשכנזי (התקס"א–1801); ר' חיים ישראל רפאל סיגרי (התקס"ה–1805), ור' חיים שלמה אבואלעפיה (התקע"ו–1816). נפטר ביום כ' בשבט, התקע"ט (1819) בטבריה ונטמן שם.

אשכנזי, ר' דוד ב"ר יונה – מחו"ר טבריה במחצית השנייה של המאה ה"ח. יצא כשד"ר בשנת התקכ"ב (1762) ליוון. בהתק"ס (1759) הוא בין החתומים על כתב השד"רות לר' שמואל שלם. כן חתם על כתב השד"רות לר"ח שלמה עמאר (התקל"ה–1775). נפטר בטבריה בכ"ח בכסלו, התקמ"ד (1784) ועל מצבתו חרות: "זאת מצבת החכם השלם הדיין המצריך". (מצבתו נתגלתה, כרבות אחרות שלא היו ידועות, ע"י מנהל ביה"ע בטבריה, ר' אליעזר דוידוביץ).

אשכנזי, ר' דוד ב"ר יונה (השני) – מחו"ר טבריה. יצא כשד"ר עצמו בשנת התק"ץ (1830), ובכתב שד"רות נאמר עליו שהיה מגזע הש"ך. פרטים נוספים עליו – אינם ידועים.

אשכנזי, ר' יאודה שמואל ב"ר יעקב – נולד בטבריה בשנת התק"מ (1780). בשנת התקפ"ב (1822) יצא כשד"ר טבריה

1. ר' אלעזר בהלול
2. ר' ב'צ' בהלול
3. ר' משה בהלול
4. ר' עקיבא-חייא בהלול

בוטון, ר' אברהם – מחכמי טבריה במחצית השנייה של המאה ה־ט"ו, שעברו לצפת, עם חורבנו של הישוב בטבריה, משנת השס"ג (1603) ואילך. ייתכן שהוא ר' אברהם בוטון שיצא בשנת הש"ץ (1630) כשד"ר ירושלים למרוקו. בשנת השצ"ח אנו מוצאים אותו בצפת.

בוכמן, ד"ר מכס – נולד בגרמניה בשנת התרנ"ו (1896). במלחמת העולם הראשונה שירת בצבא הגרמני בא"י ונפל בשבי הכובשים האוסטרלים. לאחר שהשתחרר מהשבי חזר לגרמניה והשתלם ברפואה. בשנת התרפ"ד (1924) עלה לטבריה ושירת כרופא קופ"ח. נוף המקום קסם לו והוא נשאר במקום, משהוא מקדיש זמנו לחקר השפעתם הרפואית של המעינות החמים. פירסם בנושא זה מחקרים ומאמרים רבים, וכיהן גם כיועץ רפואי ראשי לח' חמי-טבריה. בהשתתפותו בכינוסים בינלאומיים תרם לידע על ערכם הרפואי של המעינות החמים. החל משנת הת"ש (1940) עמד בראש "החוג לתולדות טבריה וסביבתה" שהתכנס בקביעות בביתו, ואשר בו הירצו, בין השאר, ד' שור, ב' שלושץ, מ' שטקליס, ב' מזר, א"ל סוקניק, ועוד. שירת כראש מחלקה בביה"ח ע"ש שוייצר, ועם קום המדינה מילא מקום הרופא הממשלתי בטבריה. היה מפעילי ה"הגנה" ושנים רבות כיהן כיו"ר ההסתדרות הרפואית במקום. בין פרסומיו: 'טבריה ומעינותיה החמים', טבריה תש"ך, שהיה לעזר רב לעורך 'ספר טבריה'. נפטר בכ' בטבת, התשל"ב (7.1.72) ונטמן במשמר העמק.

בובנאן, ר' מסעוד – יליד טוניס. בשנת התק"ז (1747) עלה לארץ והצטרף לישוב המתחדש בטבריה. שנה לאחר מכן (1748) יצא כשד"ר הקהילה לאיטליה, הולנד, אנגליה וגרמניה. בהיותו בלונדון הסכים (התק"א–1751) על ספרו של ר' שלום בחאגלו 'מקדש מלך'. בהיותו בהמבורג התערב במחלוקת שהיתה בין ר' יונתן אייבשיץ לר' יעקב עמדין אשר קינטרו. לאחר שובו לארץ עבר להתישב בצפת (התק"ב–1752), ולאח"כ עמד בראש הקהילה היהודית שם. הועד עליו כי "הרב הפקיד רחמן גדול ומופלא בתורה ושמו רבינו מסעוד בונן".

בובנאן, ר' חיים – מחז"ר טבריה (אולי בנו של ר' ציון), אשר נספה בטבריה ברעש הגדול בכ"ד בטבת, התקצ"ז (1837). פרטים נוספים עליו אינם ידועים.

בובנאן, ר' ציון – יליד צפת ומחכמה (אולי מצאצאי ר' מסעוד) שעבר לטבריה בעשור השני, לערך, של המאה ה־ט"ט. משנת התקצ"ג (1833) מופיעות חתימותיו על מסמכי הקהילה בטבריה. בשנה זו גם חתם על איגרת שנמסרה לידי ר' יצחק הכהן סקלי. פרטים נוספים עליו אינם ידועים.

בורלינר, ר' אלחנן – מחכמי האשכנזים אשר התיישב בטבריה עוד בשנת התקכ"ד (1764), בעלייה הראשונה של החסידים. בשנת התקמ"ה (1785) חתם על כתב השד"רות לר' רפאל אברהם לב אריה. נכדו, ר' שמריהו ב"ר משה, הוא בעל 'תקנתה במשה'. נראה שנפטר בטבריה.

דמשק על פסק ב"ד בדבר ירושת הגביר ר' חיים פרחי. פרטים נוספים אינם ידועים.

אשכנזי, ר' צבי – מחסידי טבריה הראשונים עם התיישבותם שם בשנת התקמ"א (1781). נפטר בטבריה בכ"ט באב, התקס"ח (1808). על מצבתו שנשתמרה חרות: "הרב החסיד".

ר' אשר בן מר"ב – מחכמי טבריה האשכנזים הבוודים שהצטרפו לישוב החדש של ר"ח אבואלעפיה בשנת ת"ק (1740), נפטר בטבריה בער"ח אדר ב', התקל"ח (1748). מצבתו נמצאה ועליה חרות: "... שנלקח הארון החכם השלם כמ"ר אשר בן מר"ב... " זוהי אולי המצבה הראשונה של אשכנזי לאחר יישובה מחדש של טבריה.

בהלול, ר' אלעזר – נולד במכנאס שבמרוקו, בשנת התר"ג (1843). בהיותו בן 11 (התרי"ד–1854) עלה עם אחיו הגדול ר' משה, ושאר בני המשפחה, לארץ והתיישב בטבריה. היה חתנו של ר' מאיר גיניו וממונה על קופת הת"ת בטבריה. בשנת התרל"ז (1877) יצא כשד"ר טבריה לארם-צובא, ארצות ערב, עירק, כורדיסטאן ופרס, ובשנת התרס"ג לארצות המערב הפנימי. בסוף ימיו סבל יסורים רבים ונפטר בטבריה ב"א באב, התרע"ח (1918) ונטמן שם.

בהלול, בן-ציון ב"ר אלעזר – נולד בטבריה בר"ח אלול התרנ"ג (1893). למד בחדר וב"אליאנס" ולימד תלמידים רבים באופן פרטי ובת"ת ע"ש ביבאס. הודות למהלכים שהיו לו אצל השלטונות התורכיים פעל בשנות מלה"ע הראשונה רבות למען הקהילה ואף למען ערביי טבריה. ממייסדי "קרית שמואל" וחבר ועד הקהילה וועד העדה הספרדית. משנרצח ראש העירייה ואכי אלחדיף, התרצ"ח, נתבקש ע"י מנהיגי הספרדים בירושלים להעמיד מועמדותו לראשות העירייה, אולם סירב והציע במקומו את שמעון דהאן שנבחר לראש העירייה. הקים בדרך צפת את טחנת הקמח וביה"ח לקרח ועשה רבות לשיפוץ ולהרחבת ביהכ"צ "אהל יעקב". המסמכים הרבים השמורים אצלו תרמו רבות לעורך ספר זה. נפטר בטבריה ב"ב בטבת, התשל"ג (1972), ונטמן שם.

בהלול, ר' משה – נולד במכנאס בשנת התקס"ט (1809) ונמנה בין רבניה. בשנת התרי"ד (1854) עלה לארץ עם בני משפחתו ואביו אלעזר והתיישב בטבריה. יצא כשד"ר טבריה למצרים בשנת התרל"ה (1875). עליו סופר כי כל ילדיו שנולדו לו מתו בהיותם תינוקות, עד שהתפלל עם אשתו על מצבות קברותיהם של ר' עקיבא ור' חייא, ומשנולד להם בן קרא שמו עקיבא-חייא. ב' בטבריה בט' באדר א', התרמ"ג, ונטמן שם.

בהלול, ר' עקיבא-חייא – יליד טבריה, לערך בשנת התר"ך (1860). היה נודע כשקדן מופלג בתורה והועד עליו ש"היה צדיק וקדוש ולא עבר עליו חצות ולא פסיק גירסא מפומיה יומם וליילה". נפטר בכ' באלול, התרצ"ה (1935) ונטמן שם.

1. עה נפא
בב"ס
מ"ט

2. שטערן
שטערן

3. ש"י יעקב
נידונ

1. ר' רפאל ביבאס
2. ר' יעקב בן חיים בירב
3. ר' יעקב חי בירדוגו

בירדוגו, ר' מרדכי - נולד במכנאס ועלה לטבריה בשנת ה'תרכ"ה (1865). נתמנה כחבר ביה"ד. בשנת ה'תרנ"ה (1895) יצא לביקור אצל קרוביו במרוקו. משעלה לסירה כדי לעלות לספינה שביפו, טבעה הסירה וכל נוסעיה נספו, והוא נקבר ביפו.

בלידן, ד"ר ישעיהו - בסוף המאה הקודמת שירת כרופא בצפת, ומשפרצה מגיפת החולירע בטבריה בסתו' התרס"ג (1902) חש לעזרת הרופא הסקוטי המסיונר ד"ר טוראנס. בטיפולו המסור לתושבי טבריה קנה את לב כל התושבים, יהודים וערבים כאחד, וביקשוהו להישאר בעיר כרופא הקהילה. בשנות מלחמת העולם הראשונה עבר ליבנאל ושירת כרופא במושבות הגליל התחתון. לאחר המלחמה חזר לטבריה והיה ממייסדי "קרית שמואל". נפטר בטבריה בח' בתמוז, ה'תרפ"ז (1927) ונטמן שם. את ספרייתו העשירה ציווה במותו ל"ספריית הרמב"ם".

בושכילא, ר' יעיש - מחו"ר טבריה במחצית השנייה של המאה ה'י"ט. יליד צפון אפריקה שעלה בסוף ימיו לטבריה. נודע בהתמדתו וצדקותיו המופלאות. כל ימיו ישב בביהמ"ד שע"ש רמב"ה ורק לשבתות היה חוזר לביתו. האריך ימים, נפטר בטבריה ונטמן שם.

ביבאס, ר' רפאל - נולד בקאזאבלנקה בשנת ה'תר"ך (1860). בשנת ה'תרס"ב (1902) עלה לטבריה ויסד "תלמוד תורה". בשנת ה'תרפ"ג (1923) יצא למרוקו כדי לקבץ תרומות לת"ת שלו, ושהה שם 7 שנים. כל ימיו הקדיש לחינוך ולהרבצת תורה בטבריה. נפטר בהיותו בן 93, בב' בתמוז, ה'תש"ג (1953) ונטמן שם.

ביגר, ר' נחום ב"ר יצחק לייב - נולד בצפת בשנת ה'תרנ"ב (1892). היה תלמיד ישיבת הרדב"ז ומספר שנים אף מנהלה. לאחר כעבר לטבריה והיה מראשי עסקניה, וממייסדי "קרית שמואל" ויו"ר ועד השכונה; מזכיר ועד הקהילה; חבר מועצת העירייה, ויו"ר "המזרחי" ונשיא "בני ברית" בטבריה. נפטר בכ"ו באב, ה'תשס"ז (1956) ונטמן שם.

בירב, ר' יעקב בן חיים - פייטן וסופר. נולד בצפת בשלהי המאה ה'י"ז כצאצא לר' יעקב בירב מח"ש הסמיכה. היה חתנו של ר"ח אבואלעפיה ויצא לאזמיר (ה'תפ"ה-1725). משהחמן ר"ח לכהן שם כרב, וחזר עמו לטבריה עם חידוש הישוב היהודי בה (ה'ת"ק-1740). ספרו 'זמרת הארץ' תרם רבות למידע על התקופה והתחדשות הישוב בטבריה. שיריו ופיוטי, בעברית ובלאדינו, היו מושרים מאות בשנים בקהילות ישראל שבארצות הבלקן וצפון אפריקה. שירו הראשון שחיבר בבואו לארץ, "רוצה אני לערוך שיר" (נפתח שער ראשון בספר זה), היה מושר בסלוגיקי ככל מוצג"ק מיד לאחר "המבדיל". נפטר בטבריה ונטמן שם.

בירדוגו, ר' יהודא ב"ר יהושפט - יליד צפון אפריקה. עלה עם אביו לטבריה ומשנת התק"ן (1790) נמנה בין חו"ר טבריה. בשנה זו חתם על איגרת השד"רות לר' יהודה ב"ר ישראל סגרי. באיגרת משנת התקס"ה (1805) כבר לא מופיעה חתימתו. נפטר בטבריה ונטמן שם.

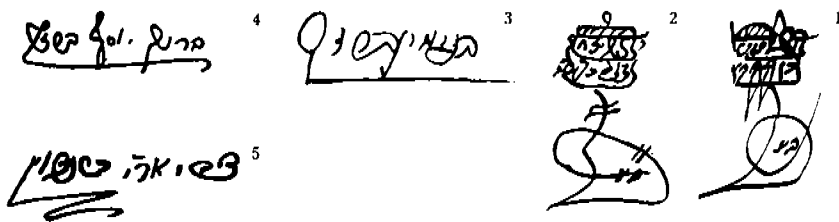
בירדוגו, ר' יהודא ב"ר יוסף - נולד במכנאס ועלה לטבריה בשנת ה'תרכ"ב (1862). משפחתו נחשבת לאחת המיוחסות ששלשלת מוצאה עוד מדוד המלך. בשנת ה'תרל"ז (1876) יצא כשד"ר למרוקו. נפטר ביום א' בחשוון, ה'תרמ"ז (1886) ונטמן בטבריה. חיבוריו: 'מים עמוקים' (ירושלים, ה'תרע"א-1911); 'מקוה המים' (ה'תרצ"ז-1937).

Meier Nino
מאיר ניניו
5.6
מ. 2500
מאיר ניניו
15.2.1903

מירשם רפואי (רצפט) שניתן לר' מאיר ניניו בשנת ה'תרס"ג (15.2.1903) ע"י הרופא ד"ר ישעיה בלידן (אוסף ב"צ כהלול)

בן טובים, ברוך ב"ר יצחק אייזיק - נולד בביאליסטוק בשנת ה'תרמ"ד (1884). בן שבע עלה לארץ עם אביו שהיה מראשי חובבי-ציון. בשנת ה'תרס"ד (1904) החל עבודתו ב"אנגלו - פלשתינא בנק" בירושלים, ובשנת ה'תרע"ג (1913) נתמנה למנהל הסניף החדש של הבנק בטבריה, במקום הבנק של ר' שלמה גרוס, וכיהן גם כחבר מועצת עיריית טבריה. קשר קשרים עם כל

1. ר' שמואל בן קיקי
2. ר' יצחק אברהם בקריה
3. ר' בנימין ברזל
4. ר' ברוך יוסף ברזל
5. ר' צבי הירש ליב ברנדווין

בר ששת, ר' ראובן - מחו"ר צפת שעברו לסבריה במחצית המאה הי"ט, לערך. נפטר בטבריה ב"ד בסיק, התרל"ג (1873) ונטמן שם.

גבאי, ר' יוסף ק' - מחכמי טבריה בתחילת המאה הי"ט. יצא כשד"ר למרוקו בתקצ"ה (1815). חתם על כתבי שד"רות לר' יצחק אירגאס (התקפ"א-1821) ולר' יחזקאל אליעזר אבואלעפיה (התקפ"ז-1827). תשובה שלו בהלכה נדפסה בספר 'משפטים צדיקים', שו"ת חכמי מרוקו (ירושלים, התרצ"ה-1935). נפטר בטבריה ונטמן שם.

גבריאלי, ר' אברהם - מחו"ר טבריה במחצית השנייה של המאה הי"ט. עם דלדול הישוב בטבריה עבר לצפת, לערך בשנת ה'ש"ע (1610). נמנה על העדה האיטליינית בצפת. בכתב השד"רות לר' יוסף חיים לאיטליה הריהו חתום ראשון.

גדליה, ר' משה ב"ר יוסף - מחו"ר טבריה במחצית השנייה של המאה הי"ט. נמנה בין החכמים בטבריה שאליהם הופנתה איגרת חו"ר תימן בשנת השל"ט (1579). פרטים נוספים עליו אינם ידועים.

ג'ייאן, ר' יונה - מחכמי טבריה. חתום על מסמכים וכתבי שד"רות, החל מתקופת ר' יהודה ב"ר ישראל סגרי (התק"ן-1790) ועד לר' שמואל קשטא (התקס"ג-1803). בשנת התקס"ה (1805) כבר אינה מופיעה חתימתו ונראה שנפטר לפני שנה זו ונטמן בטבריה.

גואקיל, ר' יונה - מחו"ר טבריה במחצית השנייה של המאה הי"ט. חתם על כתב השד"רות לר' דוד גפני בשנת התקל"ו (1775). יתכן שר' יעקב גואקיל היה בנו. פרטים נוספים עליו אינם ידועים.

גואקיל, ר' יעקב - מחו"ר טבריה במחצית השנייה של המאה הי"ט. בשנת התקמ"ה (1785) הוא בין החותמים על כתב השד"רות לר' רפאל אברהם לב אריה, ובשנת התקס"ה (1805) - על כתב השד"רות לר' רפאל סגרי.

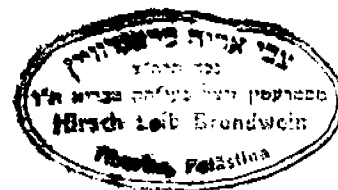
גוריטע, ר' יצחק - איש טרייסט, איטליה. משנתעשר עלה באמצע המאה הקודמת לארץ והשתקע בטבריה. הקים בשנת התרי"ז את הישיבה הגדולה "בית יעקב", שבה למדו שלושים מגדולי התורה בטבריה, ועוד בתי מדרש. התחייבותם של לומדי הישיבה נדפסה, והוא מסמך בעל ערך לתקופה זו. כן הקים גם בצפת בתי"ד וסייע להקמת ביה"כ"ג העתיק שנהרס ברעש התקצ"ז. הוא עצמו היה ת"ח וחבר את ספרו 'שדה יצחק', 4 חלקים. (ליורנ, התר"ו - וינה, התרט"ו). נפטר בטבריה לפני שנת התרכ"ו (1866) ונטמן שם. שמו נזכר תמיד בבתי הכנסת, בשנות השבעים, כאחד האיש שפעלו רבות לשיקומה והתפתחותה של קהילת טבריה.

בשנת התר"ב (1842), עלה והתיישב בטבריה, ונודע בהתמדתו המופלגת, בשנת התרי"ז (1857) הריהו חתום על התעודה לייסוד ישיבת "בית יעקב", ובשנת התרמ"ה (1885) יצא כשד"ר טבריה לצפון אפריקה. בשנה זו הסכים באלג'יר לספר 'פתשגן הכתב' - תרגום ערבי לספר 'מעם לועז' לר' אברהם ב"ר אהרן לעסרי, ובשנת התרנ"ו הסכים לספר 'פתח אליהו'. נפטר בטבריה בכ"ג בניסן, התנ"ז (1897) ונטמן שם.

ברז"ל, ר' בנימין ב"ר פנחס - יליד טבריה. עוד בצעירותו הצטיין בקולו הערב ונודע כבעל-תפילה מובהק. נמנה על חכמי טבריה וביתו היה נודע כמקום אכסניה לכל נצרך. רבים מהאדמו"רים שביקרו בטבריה מצאו את ביתו כמקום הנאה וההולם ביותר בשהותם במקום. נפטר בטבריה בח' בטבת, התרצ"ח (1938) ונטמן שם.

ברז"ל, ר' יקותיאל ב"ר זלמן יהודה ליב ב"ר ישכר דב - נכדו של ר' יחזקאל לנדא מפראג, בעל 'הנודע ביהודה'. נולד בשנת התקכ"ח (1768). עלה לארץ בשנת התקמ"ח (1788) והתיישב בטבריה. שם נתמנה מטעמם של ר' ברוך מזוב'ח ור' אברהם יהושע השל מאפטא כמנהל ענייני החלוקה. חתימתו מופיעה בשנת התקפ"ז (1827) על כתב השד"רות לר' ישראל קרא ולאח"כ לר' משה יפה (התר"ו-1846). נפטר בטבריה בו' בטבת, התרי"ג (1853) ונטמן שם. בנו, הרב ר' חיים, נפטר בטבריה בכ"ט בתמוז, התרמ"ח (1888) ונטמן שם.

ברנדווין, ר' הירש ליב - צאצא לאחת המשפחות המפוארות בישראל, המסתעפת לשלושה בתי אדמו"רים גדולים. נולד בשנת התרמ"ט (1889) בצפת. משנשא לאשה את בתו של ר' ישראל נח זאלץ, ראש כולל "לעמברג" בטבריה, עבר לשם ונעשה לאחד מנכבדי חכמיה. היה ממייסדי "קרית שמואל" ומעשרת המתיישבים הראשונים בשכונה. נפטר בטבריה ב"ג שבט, התש"ח (1958) ונטמן בצפת.

ברנדווין, ר' מנדל ב"ר הירש ליב - יליד טבריה. התחנך בישיבותיה ובישיבות "תורה וראה" בירושלים ו"אור תורה" בטבריה. היה מפעילי הצעירים החרדים בטבריה, חבר ה"הגנה" והשתתף במלחמת הקוממיות ובמבצע "קדש". ממקימי פאג"י בטבריה ומפעיליה. עם הקמת המדינה נבחר לעיריית טבריה וכיהן כסגן ראש העיר בשתי קדנציות רצופות. הקים מוסדות חינוך ותורה בטבריה, יסד קופה לגמ"ח בשם "אהבת חסד" ועשה רבות למען הישוב החרדי בה.

1. ר' יוסף גיגי
2. ר' משה גיגי
3. ר' שלמה גרוס
4. שמעון דהאן
5. ר' יוסף חיים דוויק

3 ראש עיריית סבריה

דאנן, ר' יצחק – מרבני אימיר. עלה לטבריה והיה מגדולי רבניה. בתרי"ז (1857) חתם על יסוד ישיבת "בית יעקב". נפטר בכ"ז בסיון, התרנ"ה (1892) בטבריה ונטמן שם.

ר' דב בער ב"ר עזריאל – מבני העדה החסידית שעלו להתיישב בטבריה, בראשות רמ"מ מויטבסק, בשנות השמונים של המאה הי"ח. פרטים נוספים עליו אינם ידועים.

דהאן, ר' יוסף רפאל ב"ר משה – מחכמי טבריה. נולד במכנאס בשנת התרי"ג (1853). עלה לארץ והתיישב בטבריה והיה אחד מחכמי המובהקים. חתנו של ר' דוד עבו מטבריה, ושמו מופיע רבות במסמכי הכוללות הספרדית. נפטר בטבריה בא' באלול, התר"ץ (1930) ונטמן שם.

דהאן, ר' שמעון ב"ר יוסף רפאל – נולד בטבריה בכ"ו בטבת, התרנ"ט (1899). תלמיד ישיבות טבריה, ומייסדי "המכבי". שם. בשנת התרע"ה (1915) יצא למצרים, ובגלל מלחמת העולם הראשונה חזר רק בתרע"ט (1919). כיהן כמזכיר ראשי לביהמ"ש השלום בטבריה, ומשנת התרפ"ח (1928) כע"ד עצמאי. כיהן כסגן יו"ר הקהילה וחבר מועצת העירייה, ומשנת התרצ"ט (1938) כיהן כראש העירייה. נפטר בטבריה באייר התש"י (11.5.1950) ונטמן שם.

ר' דוד, הרב מביחוב (בוהאווא) – מנכבי העדה החסידית שהתיישבה בטבריה בתחילת שנות השמונים של המאה הי"ח. בשנת התקמ"ט (1789) הוא בין חו"ר החסידים החתומים על כתב השד"רות לרש"י הכהן. ייתכן שהוא ר' דוד ב"ר ישראל אשכנזי, שהיה שד"ר חסידי טבריה בשנת התקס"א (1801) לצפון אפריקה.

ד"ר דויד חיים יעקב – נולד ברומניה בט"ו באלול, התרל"ט (1879). אביו רבי משה דוד שוב, היה מייסדן של ראש פינה ומשמר-הירדן. למד ביפו ובאיסטנבול וסיים לימודיו בצרפת כרופא. עסק באלכסנדריה ובצפת, וכיהן כרופא בצבא התורכי בעקבה ובקאוקאז. בהתרע"ט (1919) חזר לירושלים ומשם עבר לטבריה כמנהל בית החולים "הדסה". משנת התרפ"ג (1923) שימש כרופא פרטי והיה אהוד על כל התושבים. כיהן כנשיא הראשון של לשכת "בני ברית" "רבי עקיבא" שבטבריה. נפטר בכ"ב בתמוז, התרצ"ז (1937) ונטמן שם. בית ההבראה "בית דוד" שבטבריה נקרא על שמו.

דוויק הכהן, ר' אברהם גבריאל – נולד בטבריה בשנת התקס"ו (1806). בשנת התקצ"ג (1833) יצא כשד"ר למרוקו, ובשנת התקצ"ו (1836) הסכים שם על הספר 'מאור ושמש' לר' יהודה קוריאט (ליורנו התקצ"ט). בשנת התר"ג (1843) היה שוב בטבריה ובשנת התרי"ז (1857) חתם על יסוד ישיבת "בית יעקב". הסכים על הספר 'פני יצחק' (התר"ל–1870) ועל 'מעשה רקח' (התרכ"ב–1862). חלה בביתו שהיה לו בפקיעין, ממנה הועבר לצפת ונפטר שם. בניו: ר' בכור חיים עזרא, מלומדי ישיבת "בית יעקב", ישב רוב ימיו בפקיעין; ר' מרדכי, החתום עם רבני טבריה על הקמת הבניין על קבר מאיר בעל הנס, ור' משה שלמה, מחכמי טבריה.

גולדהבר, ר' ישראל – יליד צפת. בצעירותו השתקע בטבריה ונמנה על חכמי האשכנזים במקום. אמרו עליו שהיה מלמדו של האדמו"ר הינוקא מסטולין. נחשב כרבם של חסידי "קרלין וכיהן כדיון בטבריה. נפטר בטבריה ונטמן שם.

גיגי, ר' יוסף – מחכמי טבריה. נולד בצפון אפריקה ועלה לטבריה עם אחיו ר' דוד. נודע בקדושתו ובהתמדתו, עד שכונה בפי העם "החסיד". בביהכ"נ שלו היו מתפללים עם הנץ החמה. ביכ"ג זה נקרא על שמו עד היום. נפטר בט"ז בכסלו, התרע"ב (1912), ועל מצבתו חרות: "איש אלקים, סבא קדישא, השקדן בתורה".

גיגי, ר' משה – מחכמי טבריה באמצע המאה הי"ט, ובין החותמים על יסוד ישיבת "בית יעקב" (התרי"ז–1857). מסופר עליו שהיה מקובל והתנבא על הרעש (1837), אולם איש לא שמע לקולו. נפטר בטבריה ונטמן שם.

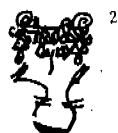
גפני, ר' דוד – שד"ר טבריה למרוקו בשנת התקל"ו (1776). שמו אינו מופיע במקורות אחרים, ופרטים עליו אינם ידועים.

גראבלי, ר' יצחק – נולד במכנאס בשנת התר"ח (1848) ובהיותו בן 14 עלה עם אביו לטבריה, למד בישיבותיה ונמנה עם חכמי העיר. בשנת התרס"א (1901) יצא כשד"ר לתימן ובשובו נתמנה למזכיר העיר עד לשנת התרס"ז (1907). חתימותיו מופיעות במסמכי כוללות הספרדים רמב"ה עד סוף שנות השלושים. נפטר בטבריה ב' בטבת, התש"א (1941) ונטמן שם.

גרוס, ר' שלמה – מחכמי ופרנסי העדה האשכנזית בסוף המאה הקודמת ובראשית המאה הנוכחית. פתח בטבריה בנק שנקרא על שמו, וכל כספי הכוללים היו מועברים דרכו. היה מכובד על כל תושבי טבריה, יהודים וערבים כאחד. כ"כ עזר רבות לאיכרי המושבות בגליל בהלוואות ובעיסקות כספיות, וכן בהגנה עליהם מפני נגישות התורכים. היה הגובה הרשמי של מסי עיריית טבריה התורכית, וחבר מועצת עיריית טבריה החל משנת התר"ן (1890) ועד לשנת 1913. משנוסד בנק "אנגלור-פלשתינא" בשנת התרע"ג (1913) בטבריה, געשה עמו הסכם לפיו פרש מהבנק שלו ולקוחותיו עברו לבנק החדש, ובנו, ר' אלתר, נתמנה לגזבר הבנק החדש. היה פעיל בהקמת ביה"ח ע"ש פוליאקוב, וכן שימש כגזבר בכמה אגודות ציבוריות. נפטר בטבריה ב"ח בניסן, התרצ"ג (1933) ונטמן שם. בניו: ר' אלתר, ר' יוסף, ר' מנדל ור' חיים, היו בין מייסדי "קרית שמואל".

דאנן, ר' יאודה – מרבני אימיר. בשנת התרי"י (1850) עלה לטבריה והיה בה ראש ישיבה. רבים מתלמידיו גימנו לאח"כ מחכמי טבריה. נפטר בטבריה ונטמן שם.

1. יצחק פארנשט

1. ר' שלום הורוויץ

2. ר' דוד הכהן

3. ר' חיים שמואל הכהן, קונורטי

הורוויץ, ר' ישראל זאב הלוי – עלה לטבריה בשנת התרט"ו (1856) מהעיר אוהל בהונגריה, יחד עם בנו הרב ר' מרדכי יצחק אייזיק. עוד בהיותו בהונגריה הדפיס שם את ספרו על א"י 'ארץ חמדה'. את כתב היד לספרו השני 'נחלה לישראל', ב"ה, הביא עמו (ח"א נדפס בירושלים, התרמ"ב–1882). יחד עם בנו פתח בטבריה ישיבה ובימ"ד והרביץ תורה חמש שנים. כל כספי הכוללות היו מגיעים על שמוע"ש ר' צבי הירש בעש"ט. נפטר בטבריה ב"ח בסיק, התרכ"א (1861) ונטמן שם. בנו המשיך אחריו ועמד בראש הישיבה שנים רבות. היה מפורסם כמכנים אורחים שאין דומה לו. אף הוא נפטר בטבריה ונטמן שם. נכדו של ר' מרדכי הוא ר' ישראל זאב הלוי "איש הורוויץ" הנודע כמחבר האנציקלופדיה 'ארץ ישראל ושכנותיה' (וינה, התרפ"ג–1923).

היילפרין, ר' יחיאל מיכל ב"ר שמואל ארי' – רבה של הקהילה האשכנזית בטבריה. נולד בפולין בשנת התרי"ז (1857). בשנת התר"מ עלה לארץ והתיישב בטבריה. לאחר שנות לימוד מילא, כנראה החל משנת התרנ"ו (1896), את מקומו של ר' אברהם צבי הלוי, כאב"ד בטבריה. בשנת התרס"א (1901) הוא חותם 'יחיאל מיכל אב"ד טבריה', בהתרס"ו (1906) הריחו מסכים על הספר 'טבור הארץ' לר' משה קליערס. נפטר בטבריה ב"ח בשבט, התרס"ט (1909) ומצבתו שם.

הכהן, ר' אברהם ב"ר אלכסנדר כ"ץ מקאליסק – ראה 'אשים'.

הכהן, ר' אברהם בנימין רפאל ב"ר חיים – עלה עם אביו ר' אברהם (?) חיים לא"י בשנת התק"י (1750). לאחר שנתעכבו בדרכם בקושטא, תחילה התיישבו בחברון. בשנת התקט"ו (1756) יצא לאשכנז בשליחות עצמו להביא משם את בניו. בדרכו הדפיס את קונטרסי אביו: 'מים חיים'. לאחר שובו לחברון עבר לטבריה. בשנת התקמ"ז (1787) יצא בשליחות החסידים שבטבריה לצפון אפריקה, ושם הסכים על הספר 'מאיר מרדכי' לר' מרדכי צרמון. נפטר בטבריה ונטמן שם.

הכהן, ר' אברהם ב"ר יוסף – מחכמי טבריה במחצית השנייה של המאה ה"ח. חתם על כתב השד"רות לר' רפאל אברהם לב אריה (התקמ"ה–1785). נפטר בטבריה ונטמן שם.

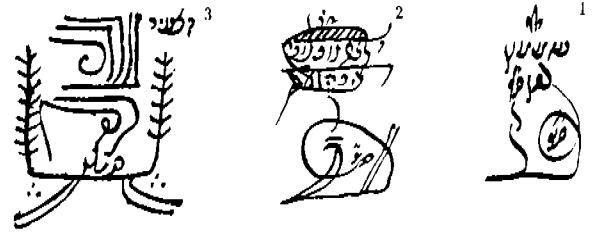
הכהן, ר' חיים שמואל, המכונה 'קונורטי' – מגדולי חכמי טבריה במאה הקודמת, שהטביע חותמו על קהילת טבריה שנים רבות. נולד בסופיא בשנת התקנ"ב (1792). לפי מקור אחד היה מצאצאי ר' חיים הכהן רפפורט מלבוב. עלה לטבריה לאחר שנת התקפ"ז, ולאחר רעש התקצ"ז (1837) היה בין מקומי ההריסות. בשנת הת"ר (1840) יצא כשד"ר לתורכיה, ובשנת יצא בשנת התר"ד לאיטליה. בטריאסט הסכים לספר 'אמת ליעקב', וכן לספרים 'מירא דכיא' ו'קבוצת כסף' לר' מרדכי שמואל גירונדי מפאדובה. בהתר"ח (1848) היה ברומא והסכים להצבת פעמון בבית הכנסת ואף לנגינה אירופית מסודרת. באיטליה רכש והביא עמו כתבי יד רבים וקדומים מחכמי העולם

דוויק, הכהן, ר' חיים רפאל אברהם – מחו"ר טבריה במחצית השנייה של המאה ה"ח. בשנת התק"ט (1759) יצא כשד"ר לאפריקה הצפונית, ובהיותו בתוניס נשא ונתן בהלכה עם ר' מרדכי ברוך קארבאליי. יצא בשנית בשנת התקכ"ח (1768) לתורכיה, ובשלישית – לארצות ערב וכורדיסטאן. בשנת התקל"ד (1774) נפגש עם ר' דוד פארדו, ובשנת התקל"ה (1775) חתם על כתב השד"רות לר"ח שלום עמאר, בתוספת השמות 'רפאל אברהם'. בין מצבות ביה"ע בטבריה מצבה מצבה ע"ש הנפטר "חיים רפאל אברהם דוויק הכהן", שנפטר בח' בטבת, התקל"ו (1776), ומתקבל על הדעת שזו היא מצבתו.

דבאן, ר' אלעזר ז' – מחו"ר טבריה. יצא בשנת התק"ס (1800) כשד"ר לארצות ערב ולהודו, וקבע בקהילות ישראל שם את 'קופות רמב"ה'. בשנת התקפ"ג (1823) חתם על כתב השד"רות לר' יצחק ז' סמחון. חתימתו מופיעה עוד בשנת התק"ץ (1830). נפטר בטבריה ונטמן שם.

הולצמן, ד"ר יהודה – נולד בירושלים בשנת התרכ"ח (1868), למד בישיבותיה ולאחר מות אביו יצא לחינה וסיים שם לימודיו ברפואה. בשנת 1885/6 חי בקושטא ופעל בתחומי התרבות העברית ולאח"כ חזר לירושלים. בשנת התרמ"ט (1889) מינתה אותו ח' "למען ציון" כרופא קהילת טבריה. שהה במקום כשנה ולאחר מכן יצא לברלין ולחינה ופעל בעיקר בח' "עזרא" למען התיישבות חקלאית בא". היה מראשוני חיבת ציון והתנועה הציונית ומעוררו של ד"ר הרצל, ואף חלק על הרצל בכמה עניינים. נודע במאמריו תחת הכינוי "ד"ר העציוני". לאחר מכן הגיע למרוקו והיה במרקש רופאם של השולטאן והצירות הגרמנית שם. נפטר בקובנה בשנת התרצ"ח (1938) ונטמן שם.

הורוביץ, רבי ישעיהו הלוי ב"ר אברהם – נולד בפראג בשנת הש"ף (1560) לערך, ולמד בישיבות פראג, לובלין וקראקא. עוד בצעירותו נתפרסם כגדול בתורה, ובשנת הש"ן (1590) כבר השתתף בישיבת "ועד ארבע ארצות". כיהן כרב בעיירות שונות בפולין, ליטא ואהליק. לאחר כ' עבר לגרמניה וכיהן כרב בפרינקפורט, פוזנא ומץ. בשנת השע"ה (1615) נבחר כרב וראש ישיבה בפראג. בשנת השפ"א (1621), משמתה עליו אשתו, עלה לא". בהיותו בדמשק נפגש עם ר' שמואל רטאל, בנו של ר"ח. משלחות מצפת וירושלים הזמינוהו לכהן כרב, והוא ביכר את ירושלים, בשל קדושתה ועבר אליה בב' בכסלו, השפ"ב (1621). שם עסק בחיבורו 'שני לוחות הברית', שנתכנה 'השל"ה הקדוש'. בפקודת פחת ירושלים העריך אבן פארוך גאסר בשבת ב"א באלול, השפ"ה (1625), ולאחר שנפדה בסכום רב עבר לצפת. בשנת השפ"ז (1627) השתקע בטבריה ובה סיים את חיבורו הגדול. נפטר בטבריה בז' באייר השפ"ט (1629) ונקבר ליד קבר הרמב"ם (וראה 'אתרים מספרים').

1. ר' מימון הכהן
2. ר' מכלוף הכהן
3. ר' מרדכי הכהן

שליחותו לאירופה גרמה לסכסוך עם כוללות הספרדים שבטבריה, אשר הסתיים בפשר שלפיו החלו יוצאים לארצות אירופה המערבית בזוגות, ספרדי ואשכנזי יחד. בנו, ר' יצחק, נפטר אף הוא בטבריה בשנת התקפ"ו (1826) ונטמן שם. ובנו ר' אברהם פנחס נספה ברעש התקצ"ז (1837) ונטמן בטבריה. נכדו ר' אליעזר ב"ר אברהם פנחס נפטר בטבריה בט"ו בתשרי, התרנ"ד (1894) ונטמן שם.

הכהן, ר' שמואל גרונם – מעדת החסידים שהתיישבה בטבריה בראשות רמ"מ מוויטבסק. יצא כשד"ר החסידים בשנת התקמ"ז (1786) לרוסיה, וחזר לטבריה ביום ו' בתמוז, התקמ"ז (1787). היה נחשב הבודח והליצן שבחבורת החסידים. בהיותו בעל חוש הומור רב, היה מצוי תמיד בחצרות הצדיקים ורבני החסידים, כשכל מטרתו לגרש את "המרה השחורה". נפטר בטבריה ונטמן שם.

הכהן, ר' שמואל – מחו"ר טבריה במחצית המאה ה"ט, בתקופת בנייתה ע"י דונה גראסיה דוק יוסף נשיא. נזכר באיגרת חו"ר תימן לרבני טבריה השל"ט (1579) כראשון לחכמים – "החכם הכולל".

הכהן, ר' שמואל ב"ר יעקב יוסף – מראשי עסקני העדה האשכנזית בטבריה במחצית השנייה של המאה ה"ט. היה ממונה על כולל "רייסין" וחתומותיו מופיעות בתפקיד זה בשנים התרמ"ז (1887) והתרס"א (1901). נפטר בטבריה ב' בטבת, התרס"ה (1905) ונטמן שם.

הלוי, ר' אברהם צבי ב"ר מנחם מגדל – רבה של הקהילה האשכנזית בטבריה וראש מוסדותיה לאחר רעש התקצ"ז (1837). בשנת התרל"ג (1873) הוא חותם במכתב ל"המגיד": "הראב"ד ומו"צ ע"ה ק טבריה". עמד גם בראש "ביקור חולים" ואגודת "חברת ישוב ארץ הקדש" להתיישבות חקלאית, וכ"כ הקים גם את הישיבה שבטבריה. בשנת התר"מ (1880) הוא מופיע יחד עם "החכם באשי" הספרדי ר' רפאל מאמן, ובשנת התרמ"א עוד מופיעה חתימתו כאב"ד. נפטר בטבריה בה' בכסלו, התרנ"ו (1895) ונטמן שם.

הלוי, ר' זאב – מחכמי טבריה האשכנזים במחצית השנייה של המאה ה"ט. היה בועד להקמת ביה"ח "ביקור חולים" בראשותו של ר' אברהם ב"ק, וכנוצר האגודה יצא כשליחה לאסוף תרומות בשנת התר"ל (1870), לערך. נפטר בטבריה ונטמן שם.

הלוי, ר' חיים עזריה ב"ר יצחק – נולד בטבריה ואחד מרבני הקהילה הרשמיים. היה עני, צנוע וגוה לבריות, והיו לו תלמידים רבים. נפטר בטבריה ב' באדר, התרצ"ח (1938) ונטמן שם.

הלוי, ר' יהודה – בנו של ר' אברהם צבי – רבה של טבריה. נמנה על חכמי טבריה וחתומותיו מופיעה בכרח משנת התרס"ג (1903). נפטר בטבריה בב' בטבת, התרע"ד (1914) ונטמן שם.

היהודי. את ביתו שבטבריה הפך לבית עקד לספרים ולכתבי-יד, וכונן בו גם ישיבה ובית כנסת שנקראו על שמו. לאחר צאתו של ר"ח נסים אבואלעפיה, חנ"א, לירושלים כ"ראשון לציון" (התרי"ד–1854), נתמנה לאב"ד ולראש הישיבה – תפקיד שכהן בו עד ליום פטירתו. בני דורו כינוהו "הסניור" וחלקו לו כבוד רב, ובשם זה נודע, עד היום, בית הכנסת שלידי ביתו. חתימותיו מופיעות על מסמכים ותעודות רבות של קהילת טבריה עד ליום פטירתו. ביזמתו נבנה אף ביה"כ"נ הגדול שעל מצבת רמב"ה. חתנו היה ר' יעקב שאלתיאל גיניו, אף הוא מגדולי החכמים בטבריה. נפטר בטבריה ב"ו באלול, התרל"ג (1873), ועל מצבתו חקוק: "אי חסיד, אי ענין, רב שמת אין לנו תמורתו, חשך השמש בצאתו... מעח ומגדול, חסיד קדישא, סבא דמשפטים". חיבוריו נשארו בכתב-יד וחושובותיו נדפסו בסוף זרע יעקב של חתנו (וראה גם אתרים מספרים).

הכהן, ר' חיים שמואל – מחכמי טבריה במחצית הראשונה של המאה ה"ט. נמנה בין החותמים על כתב השד"רות לר' אברהם יחזקאל אבואלעפיה בשנת התקפ"ז (1827).

הכהן, ר' יעקב – מחכמי טבריה במחצית הראשונה של המאה ה"ח. נספה ברעש בכ"ד בטבת התקצ"ז (1837) ונטמן בטבריה.

הכהן, ר' יצחק ב"ר מימון – נולד בשנת התרי"ט (1859) במכנאס שבמרוקו. בהיותו בן י"ג עלה לטבריה, נתעטר בתואר רב ונחשב כאחד מחכמי הקהילה. יצא כשד"ר טבריה לעירק בשנת התרס"א (1901). נפטר בטבריה בג' באב, התרס"ב (1902) ונטמן שם.

הכהן, ר' משה ב"ר שמעון – נולד בו"רבה בכ"ב באלול, התרס"ד (1904), וכיהן שם כרב ראשי ומו"צ. משעלה לארץ לאחר קום המדינה נתמנה כחבר ביה"ד האזורי הרבני בטבריה. נפטר בטבריה ב" בניסן, התשכ"ו (1966) ונטמן שם.

הכהן, ר' נחום – יליד עירק. בצעירותו עלה לא"י והתיישב בטבריה במחצית המאה ה"ט, לערך. הוא שתכנן את תכנית הבניין שעל קבר רמב"ה. נפטר בטבריה בשנת התרל"ה (1875) ונטמן שם.

הכהן, ר' רפאל – מחו"ר טבריה במחצית הראשונה של המאה ה"ט. בשנת התקפ"א (1821) חתם על כתב השד"רות לר' יצחק ב"ר רפאל משה אירגאס. כפי הנראה נספה ברעש התקצ"ז (1837) בטבריה ונטמן שם.

הכהן, ר' שלמה זלמן ב"ר צבי הירש – מגדולי חו"ר החסידים שהתיישבו בטבריה בשנות השמונים של המאה ה"ח. יצא כשד"רם בשנים התק"מ, התקמ"ה, התקמ"ט (1780, 1785, 1789). שתי שליחותיו הראשונות היו לרוסיה, ומשהצליח באלו יצא בשלישית לאירופה המערבית, כשכתב שד"רותו הוא מכונה "הרב הכולל". נפטר בטבריה בכ' באדר ב', התקנ"ט (1799) ונטמן שם. בשנה זו עוד הספיק להסכים על הספר 'שבחי ירושלים'.

1. ר' רפאל וואזן
2. ר' דוד יעקב ואעקנין
3. ר' יעקב ואעקנין
4. ר' מאיר ועקנין

(1947) בטבריה ונטמן שם. על מצבתו חרות: "ארון האלקים, איש קדוש שגידלוהו שמים, מעלת הרב הגאון המפורסם, הצדיק החסיד, העניו, הדיין המצויין איש האשכולות, המקובל האלקי".

ואעקנין, ר' מאיר ב"ר דוד - נולד בטבריה בשנת התרמ"ה (1885). למד בישיבותיה אצל ר' אליהו חיים אבואלעפיה ור' דוד עזר. חתן ר' מנשה חמור. בשנת התר"ע (1910) יצא כשד"ר לאירופה, ובשנת התרע"ד (1914) נתקבל כרב ראשי לעדה הספרדית בארם-צובא ובטוריה. בשנת התר"ף (1920) חזר לטבריה. נתמנה כנשיא כוללות הספרדים ע"ש רמב"ה והיה ממקימי ישיבת "מאיר בת עין" ומרחיבה. כיום הוא מכהן כרב ראשי בטבריה. חיבר שו"ת "יאמר דוד", ב' חלקים (ירושלים, התרצ"ט-1939). בנו: ר' חיים דוד ואעקנין והרב מנשה ואעקנין, מנהל ישיבת "מאיר בת עין". חתניו: הרב משה ואעקנין, ר' אליהו ואעקנין, הרב שלמה ילח והרב דוד שליט.

וואזאן, ר' אברהם - עלה לטבריה בשנת התרל"ו (1876), ובשנת התקמ"ח (1888) יצא כשד"ר לערי מצרים, עדן ותימן. כ"כ יצא כשד"ר לעצמו. נפטר בכ"ז בכסלו, התרנ"ג (1893). בנו, ר' רפאל, נמנה על ח' טבריה בסוף המאה שעברה ובתחילת המאה הנוכחית.

וואזאן, ר' חיים שמואל - יליד סוסא שבתוניס. עלה לארץ בשנת התקפ"ה (1825) והתיישב בטבריה. בשנת הרע"ש התקצ"ז (1837) הריהו חתום על מיסמכים רבים מטבריה. בשנת התרי"ז (1857) יצא כשד"ר לערי סוריה ותימן. נפטר בשליחותו זו.

וויס, ר' מרדכי - מחכמי טבריה האשכנזים במחצית השנייה של המאה הי"ט. לפי עדותו של ר' רחמים יוסף אופטלקה משנת התרל"ו (1876), היה ר' מרדכי ממונה על כולל "וואהלין", אולם בשנת התרמ"ז (1887) מופיעה חתימתו כראשון החותמים בשם כולל "קרלין". נפטר בטבריה ונטמן שם.

וויסמן חיים - ראה 'חיים דאקטאר ומלונר'.

וויסמן, ר' פנחס - מחכמי טבריה האשכנזים שנהג בכל דרכיו כחכם ספרדי. ליווה את שני השד"רים העיוורים בשד"רותם: ר' שלמה רחמים אבואלעפיה (התרל"א) ור' ב"צ אלקלעי (התרמ"ו). נפטר בטבריה התר"ס (1900) ונטמן שם.

וורנר, ר' אשר זאב ב"ר שמחה בונים - רבה של טבריה. נולד בירושלים בכ"ז באלול, התרנ"ד (1894) ולמד בישיבותיה. בשנת התרע"ב (1912), עם נישואיו לבתו של ר' יצחק מתתיהו סנדברג, מפרנסי טבריה, עבר אליה והמשיך שם תלמודו. בשנת התרע"ה (1915) יצא לקפריסין, מצרים וארה"ב, שבה פעל

הלוי, ר' יעקב - מחכמי טבריה במחצית המאה הי"ז. נזכר באיגרת חו"ר תימן לחכמי טבריה בשנת השל"ט (1579). פרטים נוספים עליו אינם ידועים.

הלוי, ר' יצחק ב"ר חיים ברוך - יליד בולגריה. בצעירותו עלה לטבריה, ובשנת התרמ"ג (1883) יצא כשד"ר להודו ולחפש אחר עשרת השבטים (וראה 'שליח עיה"ק טבריא לעשרת השבטים').

הלוי, ר' ישראל זאב, "איש הורוויץ" - (ראה הורוויץ).

הלוי, ר' משה - מחכמי טבריה במחצית השנייה של המאה הי"ט. חתומותיו מופיעות עם חו"ר טבריה בשנת התרכ"ה (1865), התר"ל (1870). בשנת התרכ"ז (1867) יצא כשד"ר לבגדאד. נפטר בטבריה ונטמן שם.

הלוי, ר' רפאל מכלוף - מחכמי טבריה במחצית הראשונה של המאה הי"ט. יצא כשד"ר טבריה (התקע"ט-1819). נפטר בטבריה ונטמן שם.

הלוי, ר' שאול ב"ר צבי הירש - מחכמי העדה החסידית בטבריה במחצית הראשונה של המאה הי"ט. בשנת התקפ"ז (1827) חתם על כתב השד"רות לר' ישראל קרא ובשנת התר"ו (1846) לר' דוד יפה. נפטר בטבריה ונטמן שם.

וואהרמן, ר' משה יוסף - בנו של הצ' המפורסם ר' אברהם דוד מבוטשאטש, בעל 'דעת קדושים'. אמנם אין שמו מופיע בין חו"ר טבריה, אולם מצבתו מצויה בבית"ע. נפטר ב' בכסלו, התרי"ח (1858).

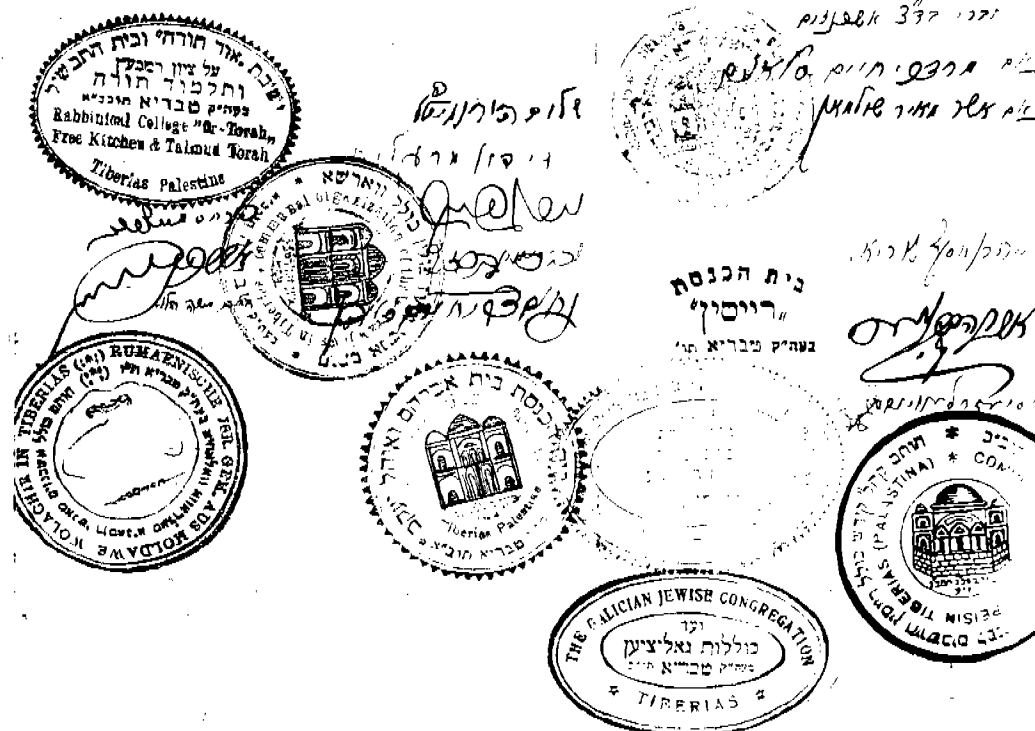
ואעקנין, ר' דוד ב"ר יעקב - נולד בדגמאת שבמרוקו. בשנת התרל"א (1871) עלה לא"י והתיישב בטבריה. משנת התרל"ה (1875) כיהן כחבר ביה"ד ולאחר מכן נתמנה כראב"ד. בשנת התרמ"ח (1888) יצא כשד"ר לטריפולי ולתוניס. נפטר בטבריה ב"ז בשבט התרנ"ז (1897) ונטמן שם. על מצבתו חרות: "איש אלקים, אב"ד מקודש, הרב המופלא החסיד, העניו, השקדן בתורה". חיבוריו: 'ילקוט דוד' (ירושלים, התרפ"א-1921); 'ידבר דוד' (ירושלים, התרפ"ז-1927). בנו: ר' יעקב - חבר ביה"ד, ור' שמעון - מחבר 'ילקוט בן דוד' (ירושלים, התר"ף - 1930) ו'דורש סימוכין' (ירושלים, התרצ"ג-1933).

וואעקנין, ר' יעקב ב"ר דוד - מחכמי טבריה במאה הנוכחית. היה צנוע ועניו בהליכותיו ומופלג בתורה. עסק בקבלה וכיהן כחבר ביה"ד הרבני בטבריה. נפטר ב"ג בחשוון, התש"ז

אל מקלט כבוד הרב הגאון הגדול, המפורסם לתהלה, מוכתר בבל
מקלה, וסדרה חסודה, פרי הארץ לגאון ולתפארת, כבוד שם תפארתו
מוהר"ר **אשר זאב וערנר** שליט"א

בשם ה' הכותר כציון, וכבד תורתנו ה"ק, וכבד קדושת עירנו הק' חו"ב, וכל
העדיקים הקדושים ג"ע מיסדרי חינוך הק' בעירנו, ובהורכנא דמרגא ורננא פאר
ישראל והדרתו, הגה"מ רבנו משה קליערס וצ"ל, אשר בחיים חיותו פסח את ידיו
על הדר"ג שליט"א יכל"ח טובים ארוכים, הננו מנישים בזה, בשם כל קהלות הק'
האשכנזים בעירנו לפני כסא תורתו וצדקתו, את גזר הקדש ועטרת הרבנות בעיה"ק
ובשם **רב, אב ביד וריש מתיבתא** יקרא.
לעדת האשכנזים בני עט כגלה בעיר קדשנו, ותהי המשרה הק' חנוכה על שבמו, בשמו"מ
לארץ ימים ושנים טובים וקדושת ישועה ורחמים, יהי ה' אלוהינו עמו ויעל, להיות
לרועה נאמן לעדת ישראל, כרוך מכנים אשר יהי רצוי אחריו, רוכב שמים בעזרך, לרומם
ולפאר קרן התורה והיהדות, חרב גדולתו על ישראל הדרתו, עד כי יבוא שילח ויבנה
ארמון על תליו כב"א, החותמים בשם קהל עדת ישורון בעיה"ק כח לחדש אור שנת תרצ"ד
יבני 33 אלפנזם

כתב הסמכתו והכתרתו
של ר' אשר זאב ורנר כראב"ד העדה
האשכנזית בטבריה, מיום כ"ח באדר,
התרצ"ד (1934) (אוסף משפחת לרנר).

1. יוסף טייטלבוים
2. זאב וואלף
3. יוסף טייטלבוים
4. הק' יוחנן זופוביץ

1. ר' אשר זאב וורנר
2. ר' אברהם וייסברג - "חסינר"
3. ר' ישראל נח זאלץ
4. ר' יוחנן זופוביץ

על הספר 'עבודת ישראל' וכן כתב הקדמה לספר 'עץ חיים' של חותנו, שנדפס באחמיר התפ"ט (1729).

ורחפטיג, ר' אלתר - מפעילי האשכנזים בטבריה בתחילת המאה הנוכחית, בשם ר' "אלתר מוכתר", מאחר שהיה מוכתר העדה בתחילת מאה זו, עד ליציאת התורכים מהארץ (1918). בנו לייב היה ממייסדי "קרית שמואל".

ר' זאב וואלף מטשרני-אוסטרהא, ב"ר נפתלי צבי - מגדולי תנועת החסידות. תלמידו המובהק של ר' דב בער "המגיד" ממוריש, יורשו של הבעש"ט. היה מחותנו של הצ' החסידי המפורסם מהאניפולי. בשנת התקנ"ח (1798) נטש את רבנותו ואדמו"רותו, עלה לארץ והתיישב בטבריה, משהוא שומר מכאן על קשריו עם חסידיו. על מלבושיו נאמר, שלבשם לאחר שטבל בנהר דיי-נור... נפטר בטבריה בה' באדר, התקפ"ג (1823), ועל מצבתו חרות: "פ"נ הרב הצדיק המפורסם...". עד לתחילת המאה הנוכחית עוד היה ביתו ידוע בטבריה. מדבריו ותורתו נשתמרו אך קטעים בלבד, שנתפרסמו ב'אור צדיקים' ונישנו בספר 'מנורת זהב'. אשתו הרבנית געלי נפטרה בטבריה בג' בחשוון, התקצ"ב (1831), וליד שניהם קבורה גם בתם "הרבנית הצדקת" ציזי חנה, שנסתתרה ברעש התקצ"ז (1837).

זאלץ, ר' ישראל נח - מראשי הישוב האשכנזי בטבריה בשלהי המאה שעברה ובתחילת הנוכחית. היה ראש כולל "לעמברג" ונמנה על חסידי "קרליץ" הראשונים שבטבריה. עסק בסחר סיטונאי ונחשב כבנק העומד ברשות עצמו. נפטר בטבריה בח' בשבט, התרפ"ח (1928) ונטמן שם.

זאלץ, ר' נח שלמה - מחכמי ופרנסי העדה האשכנזית בטבריה בשלהי המאה שעברה ובתחילת הנוכחית. הוא חתום על הסכמים רבים וכן על פניות העדה לממשלה ולמוסדות הישוב. עמד בראש אגודות ומוסדות תורה ועסק בהלוואות, שכל חשבו נותיהן היו מנוהלים בזכרוננו, ללא שטרות וללא רישום. עמד בראש כולל "עסטרייך". נפטר בטבריה בערב שבועות התרע"ד (1914) ונטמן שם.

זאסלאוור, ר' פישל ב"ר משה - מחכמי החסידים שהתיישבו בטבריה בראשותו של רמ"מ מויטבסק. יצא כשד"רם בשנת התקמ"ח (1788), וכן בשנת התקנ"ו (1796). בנסיעתו הרפס בקארעץ, יחד עם ר' נפתלי הירץ ב"ר אליעזר מזאסלב, את הספר 'עין יעקב'. בשונו ארצה בשנת התק"ן (1790) עבר לצפת.

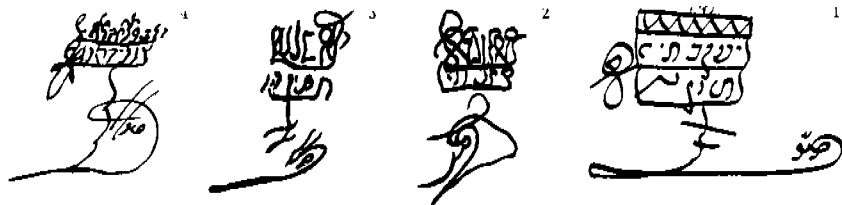
זרחי, ר' יוחנן ב"ר חיים יהודה זופוביץ - גולד בליטא בשנת התרל"ד (1874). כיהן כרב בעיירה מידאל וממנה עבר לוויילנא. נבחר לכהן כרב בקהילות סימנה וראדוויילשקי. היה מפעילי תנועת "המזרחי" בליטא. בשנת התרצ"ד (1934) עלה לארץ ונתמנה ע"י הרב אוסטרובסקי כרב ראשי לקהילת טבריה, שבה נתחבב על כל החוגים. נפטר בטבריה בכ"ב בכסלו, התש"ז (1947) ונטמן שם.

שנים רבות בסיוע לטבריה. בשנת התרצ"ד (1934) נתבקש לחזור לטבריה ולמלא מקומו של ר' משה קליערס. השיטפון הגדול שפקד את טבריה אילצו לצאת שוב לארה"ב, לגיוס כספים לשיקום המוסדות שבטבריה, ועם שובו התמסר לתפקידו כרב וכדיין הקהילה האשכנזית הוותיקה שבעיר. בשנת התשט"ו (1955) נבחר כרבה של תנועת פועלי אגודת ישראל. נפטר בטבריה בז' בטבת, התש"ח (1958) ונטמן שם. חיבוריו: 'טעם וקנים' (טבריה, תשט"ו-1955); 'בנערינו ובזקנינו' (ירושלים, תשי"ז-1957).

וייסברג, ר' אברהם - יליד טבריה. בשנות התשעים של המאה הקודמת היה הנגן של פרדס האתרוגים שליד חטיף, אשר ניסע עוד בשנת התרל"א (1871) ע"י ר' חיים אליעזר וואקס. אתרוגי פרדס זה סופקו למרבית יושבי הארץ בתקופה ההיא, ואף נשלחו מהם למנהדרים שבחו"ל. בשנת התרמ"ח (1888) קבע מושבו בחווה שהקים ליד הפרדס, יחד עם בנו ר' משה. ערבי הסביבה, וכן הדרחים שקבר נביאם יתרו מצוי בקרבת מקום, הוקירו את האב ובנו וכיבדום. את זמנם היו מחלקים בין החווה לבין טבריה. בהיותו איש המעשה שלח ר' אברהם הצעה לר' הרצל בדבר הקמת "בית האוצר היהודי" (1899) ואף זכה למענה ממנו, בכתב ידו. נפטר בטבריה ונטמן שם. בנו, ר' משה, נתפרסם בכינויו "חאסינר". היה איש המעשה והמחשית עזרה לכל נצרך. במגפת החולירע בהתרס"ג (1902) עמד על רגליו 31 שעות ועבר מבית לבית להושיט עזרה ולא חשש מהידבקות. היה בין העוזרים לפליטי יפו בהגיעם לטבריה במלחמת העולם הראשונה, וכן היה מיומי החכרת חמי טבריה לידי המהגרים כדי שיהא להם למקור פרנסה. משנקבעו דמי החכירה לסך 1150 לירות תורכיות, קם במקום ר' משה "חאסינר" והצהיר: "5000 לירות עלי!" ובו במקום הפך כיסיו והעמיד כל הסכום לזכות החוכרים כהלואה. נפטר בטבריה ונטמן שם.

ויינברג, ר' נח - מראשי העדה החסידית מסלונים בסוף המאה ה"ט ובתחילת המאה הנוכחית. הוא עצמו היה בנו של הצ' ר' מיכל אהרן, בנו של ר' אברהם מסלונים, אבי השושלת. היה בין שלושת המקימים את ישיבת "אור תורה" שבטבריה. נפטר בטבריה בכ"ג באלול, התרפ"ז (1927) ונטמן שם. בנו, ר' אברהם ויינברג, שהוא כיום האדמו"ר מסלונים, היה ממייסדי "קרית שמואל" וחבר מועצת העירייה שנים רבות כנציג העדה החרדית.

וינטורה, ר' חיים - חתנו של מחדש הישוב היהודי בטבריה ר"ח אבואלעפיה, שעלה עמו לטבריה בשנת הת"ק (1740). בשנת התק"א (1741) יצא כשד"ר לאיטליה וביקר ברניציה, אנקונה, ליורנו, הולנד וגרמניה, והקים בקהילותיהן את קופות "רבי מאיר בעל הנס" המיועדות אך ורק לקהילת טבריה. אף קבע מועדים מיוחדים לנדרבות לקופת רמב"ה, ומינה גזברים-גבאים מיוחדים בכל קהילה. שליחותו זו נעשתה על דעת "פקידי א"י בקושטא". בהיותו בשליחותו נודע לו על פטירת חותנו בטבריה, אולם הוא לא חזר והגביר את פעולתו. בקיץ התק"ה (1745) הדפיס במנטובה את ספרו של ר' יעקב בירב גיסו זמרת הארץ. הסכים

1. ר' יעקב חי זריהן
2. מנשה חמווי
3. ר' שלמה חסין
4. ר' אברהם טולידאנו

ר' חיים ב"ר צבי הירש שו"ב – מחו"ר טבריה האשכנזים במחצית השנייה של המאה הי"ט, ותחילת הנוכחית. היה ממנה הכולל הקרליני, וחתימתו כממונה מופיעה משנת התרמ"ז (1887) ועד התרס"א (1901). בשנת התרס"ב והתרס"ג (1902–3) הוא חותם כממונה הכולל הו'טומרי. מזקני החסידים שבעיר. נפטר בטבריה ונטמן שם.

חמווי ר' בכור רפאל שלמה – מחו"ר טבריה במחצית המאה הי"ט. יצא כשד"ר צפת לאלג'יר (התרי"ז–1853). השאיר אחריו כ"י רבים. נפטר בטבריה ב"ט באלול, התרי"ט (1858) ונטמן שם.

חמווי, ר' מנשה ב"ר עזרא – נולד בטבריה בשנת התר"ה (1845). יצא כשד"ר טבריה לאלג'יריה בשנת התרל"ב (1872). בכואו לשם מיאנו רבני הקהילות לתת לו כספים, ורק עם בואו של ר' אליהו מאני מחברון, שהעיד עליו שהוא "שומר הברית", הצליח בשליחותו. בשנת התרמ"א נבחר לייצג את הקהילה היהודית במועצת עיריית טבריה, ופעל בתפקיד זה עד לשנת התר"ן (1890). יצא שנית בהתרס"ב (1902) לתוניס וטריפולי, ובהיותו שם נתבשר על מות בנו, והוציא לזכרו את הספר "זכרון ירושלים" (תוניס, התרס"ד–1904). בהתרחצו ב"חמי טבריה" נפל ושבר רגלו, וחמש שנים שכב על ערש דווי ביסורים רבים, אולם לא פסק מלעסוק בתורה יומם ולילה. נפטר בטבריה ב"ח אדר, התרצ"א (1931) ועל קברו חרות: "ארון אלקים קדוש הוא שקדשוהו שמים, הרב החסיד, ענוותן ושפל ברך". בנו, ר' נסים, נמנה על ח' טבריה בתחילת המאה הנוכחית.

חנוכה, ר' נסים – מחכמי טבריה במחצית המאה הי"ט. יצא כשד"ר טבריה בשנת התרי"ד (1854) לבגדאד ול"פרס הגדול". פרטים נוספים עליו אינם ידועים.

חסון, ר' משה – מתושבי טבריה במחצית הראשונה של המאה הי"ט, עוד בטרם היבנותה ע"י דונה גרסיה ודן יוסף נשיא. נזכר בשו"ת המבי"ט (וראה חדיידה).

טאנגי, ר' פנחס ב"ר דוד הכהן – מחכמי טבריה במאה שעברה. נולד בעיר מוכנץ שבתוניס (1817) ועלה לטבריה בשנת התרמ"ב (1882). כל ימיו עסק בתורה ולא יצא מפתח ביתו בשל מחלת רגליים, ורק בשבתות ובחגים היו מביאים אותו לביה"כ. נודע כענוותן וצדיק. נפטר בטבריה בכ"ה בתשרי, התר"ס (1899) ונטמן שם. הותיר אחריו חיבורים רבים בכתובים.

טויסטור, ר' לייב המכונה "קונסטנטינובר" – ראה 'דמויות'.

טולידאנו, ר' ברוך ב"ר יאודא – נולד בטבריה בשנת התרמ"ג (1883) ונמנה בין חכמי טבריה הנודעים. היה בעל ידיעות עמוקות בחכמת ישראל ופירסם מאמרים ומחקרים. חתום על תעודות רבות של הקהילה בתחילת המאה הנוכחית. עד ליום פטירתו. השתתף ברבות מפעולותיו של אחיו ר' יעקב משה. נפטר בטבריה בש' התרפ"ז (1927) ונטמן שם.

זריהן, ר' יעקב חי ב"ר ברוך – רבה הראשי של טבריה החל משנת התרפ"ט (1929). נולד בטבריה בסיוון, התרכ"ט (1869) והתחנך בשיבותיה. נחשב לאחד מגדולי התורה ונתפרסם בידענותו המופלגת. מרוב חיבתו לארץ סירב לעזבה אפילו לזמן קצר. את ביתו וספריו הרבים שכנס הקדיש עוד בחייו לשיבה וביכ"נ "בית יעקב" ו"אהל יעקב". פועלו למען הישוב היהודי בטבריה בראשית המאה הנוכחית הקיף את כל תחומי החיים. נפטר בטבריה בכ"א באב, התש"ג (1953) ועל מצבתו חרות: "הרב הגדול, הצדיק הגאון, המקובל המפורסם בחיבוריו הקדושים". חיבוריו: 'חלק יעקב' (ירושלים, התרס"ב–1902); 'בכורי יעקב' (שם, התרס"ו–1906); שופריא דיעקב' (שם, התרע"א–1901); 'אהל יעקב' (שם, התרצ"א–1931).

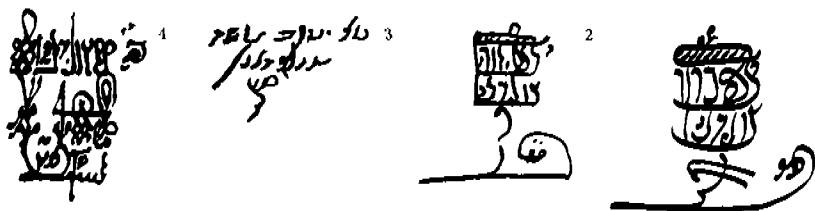
חגואל, ר' מסעוד – נולד בטיטואן בשנת התר"ב (1842). עלה לארץ בשנת התר"ך (1860) והתיישב בחיפה. לאחר כעבר לטבריה ונמנה בין תלמידי ר' חיים שמואל הכהן קונורטי. בהתרל"ה (1875) חתם על כתב השד"רות לר' משה בהלול. בהתרמ"ו (1886) חזר לחיפה וכיהן שם כרב דמתא עד ליום פטירתו, ב"ג באדר, התרס"ט (1909). הותיר אחריו כ"י רבים.

חדיידה, ר' משה – מתושבי טבריה במחצית הראשונה של המאה הי"ט, עוד בטרם היבנותה ע"י דונה גרסיה ודן יוסף נשיא. נזכר בתשובות המבי"ט משנת השי"ח (1558), בקשר לסכסוך שהיה בינו לבין ר' משה חסון מצפת. משה היה חייב שטר חוב מאביו ר' אליהו חסון ע"ס כ"ח פרחים (28 פלורנינים). השטר היה משנת השי"ח. בשנת השל"ב (1572) הוציא ר' משה את השטר לפרעון, אולם ר' משה חדיידה סירב לשלמו, והגיע הדבר לתיגרה ולעלבונות עד לפסק דינו של ר' משה מטראני.

ר' חיים דוד אליהו ב"ר נתן בטע – מחו"ר טבריה במחצית המאה הי"ט. היה בין החותמים על העצומה נגד הריפורמה בשנת התרי"ו (1846). נראה שנפטר בטבריה.

ר' חיים דוד ב"ר יעקב יהודה – מחו"ר טבריה בתחילת המאה הי"ט, ונתכנה "הרב המפורסם חיים דוד הקטן", ראשומונה ק"ק רוסייה". חתם על כתב השד"רות לר' ישראל קרא, משנת התקפ"ז (1827). הועד עליו שתפילתו היתה בהתלהבות בלתי רגילה, שעשתה רושם גם על חכמי 'הפרושים'. נספה ברעש התקצ"ו (1837) ועל מצבתו שנשתמרה חרות: "הרב החסיד ומופלג בתורה".

ר' חיים ב"ר מנחם – מראשוני החסידים שהתיישבו בטבריה בראשותו של רמ"מ מוויטבסק. יצא כשד"ר, לערך בשנת התקמ"ו (1786). פרטים עליו אינם ידועים.

1. ר' ברוך טולידאנו
2. ר' יאודה טולידאנו
3. ר' יעקב משה טולידאנו
4. ר' חיים טולידאנו

טשקיר, ר' יוסף מנדל – מחכמי העדה האשכנזית במחצית השנייה של המאה ה"ט. כיהן כראש הממונים על כולל "וואהלין". ר' רחמים יוסף אופטלקה מכנהו (התרל"ו-1876) "הישש ר' מנדל". חתימתו מופיעה עוד בשנת התרמ"ז (1887). נפטר בטבריה בכ"ה באדר, התרס"ב (1902) ונטמן שם.

ר' יהודה לייב ב"ר יוסף – מבני העדה החסידית שהת- יישובה בטבריה בשנת התקמ"א (1781). חתם על כתב השד"רות לר' ש"ז הכהן. נראה שנפטר בטבריה ונטמן שם.

ר' יואל ב"ר משה משקלוב – מעדת החסידים שהתיישבו בטבריה בראשותו של רמ"מ מוויטבסק. בשנת התקמ"ז (1786) מופיעה חתימתו עם חתימת הרמ"מ מוויטבסק. יצא כשד"ר החסידים בשנת התק"ן ובשנת התקנ"ט (1799), והיה בין המסכימים ל"שבחי ירושלים". נפ' בתחילת המאה ה"ט בטבריה ונטמן שם.

יוחאי, ר' אלעזר ׳ן שלמה – נולד בדמשק בשנת הר"ס (1500). לערך. נתחנך בישיבת צפת והיה לאחד מחשובי חכמיה. ר' משה מטראני, המב"ט, מכנהו "החכם השלם כאח ל"י". בשנת הרצ"ח (1538) היה בין המתיישבים המעטים שעברו לטבריה, ונסתכסך עם ר' בנימין בקשר לפתיחת חלוק – דבר שהובא לפסק המב"ט לפני שנת הסמיכה (1538). בשנת ה"ש (1540) לערך, הוא בעיר חמת, ובה נסתבך בגלל האיסור שהטיל על המקווה המקומית. לאחר פטירתו של ר' צמח, שהיה רבם של מתיישרי טבריה, עוד לפני תחילת בנייתה של העיר ע"י דונה גרסיה ודון יוסף גשיא, כיהן ר' אלעזר כרב הקהילה הקטנה בטבריה ותיקן תקנות רבות. בשנת השל"ב (1572) כבר לא היה בחיים, ונראה שנקבר בטבריה. בסוף ימיו נטה לקבלה ודבריו הובאו ע"י המקובלים בני דורו.

ר' יהודא לייב מראחמיסטרובקה – עלה לטבריה בשנת התקצ"ג (1833) מעירו – עיר האדמורים המפורסמת ברוסיה – בה כיהן ברבנות. הצטרף לכולל "וואהלין" ונחשב מגדולי חכמיו. ניצל ברעש התקצ"ז (1836) ובשנת התרל"ה (1875) כותבים עליו רבני צפת: "המוציא והמביא דעיר הקודש טבריא... הן לו נאווה תהילה... איש צדיק תמים במעשיו וגדול בתורה, הנודע בשערים, ויד ושם לו בין גדולי וגאוני ישראל, יודעיו ומכריו מאו ומעולם, ומצוין הוא בכל פעולותיו הנשגבות לטובת ישראל ויושבי ארצה ק". נפטר בטבריה ונטמן שם.

ר' יוסף ב"ר יעקב – מחור"ר החסידים שהתיישבו בטבריה בשנת התקמ"א (1871). מצבתו המצויה בעיר אוסטרהא מעידה, שנפטר שם בר' בניסן, התקמ"ב (1782), ועליה חרות: "תורני מופלא", שבא מ"ארץ הקדושה מעיר טבריה". יש לשער שהיה מראשוני שד"רי החסידים, ונפטר בחור"ל בזמן שליחותו.

ר' יוסף מזאמיגראד – מבני העדה החסידית שהתיישבו בטבריה בשנת התקמ"א (1781). חתימתו מופיעה על כתב השד"רות לר' שלמה זלמן הכהן, משנת התקמ"ט (1789). נראה שנפטר בטבריה ונטמן שם.

טולידאנו, ר' ברוך ב"ר מאיר – נולד במכנאס בשנת התר"ב (1842) ועלה עם אביו לטבריה בשנת התרי"ח (1858). יצא כשד"ר טבריה לתורכיה וכיהן אף כחבר בית הדין, באופן זמני. נפטר בטבריה בח' באב, התרס"א (1901) ונטמן שם.

טולידאנו, ר' יאודה ב"ר יעקב – נולד במכנאס שבמרוקו (1848) ועלה לטבריה בשנת התרכ"ב (1862). היה מגדולי רבני טבריה, וכיהן ברבנות כ-20 שנה. יצא כשד"ר טבריה שלוש פעמים כשנים התר"מ, התרמ"ט והתרנ"ה (1880, 1888, 1895) למרוקו. בשנת התקס"ד (1904) נבחר לנשיא כוללות הספרדים בעיר. נפטר בטבריה בכ"ה באב, התרפ"ד (1924) ונטמן שם.

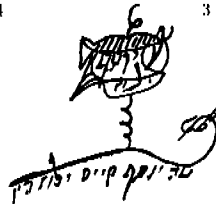
טולידאנו, ר' יעקב – מחכמי טבריה במחצית הראשונה של המאה ה"ט. חתימתו מופיעה על תעודה בשנת התק"ץ (1830). פרטים עליו אינם ידועים.

טולידאנו, ר' יעקב משה ב"ר יאודה – נולד בטבריה בשנת התר"מ (1880). יסד שם את "בית מקרא" – ספריה לנוער, ובשנת התרס"ג (1903) עבר לפקיעין ופתח שם את גן הילדים הראשון. היה מיחמי הקמת חברת "מיימוניה" לרכישת הקרקעות סביב קבר הרמב"ם, והשתדל לרכוש אף את החלקה שבה נמצאה מצבתו של ר' דוד הנגיד, ליד קבר הרמב"ם, בשנת התרצ"ב (1932). במלחמת העולם הראשונה עבר לקורסיקה עם 700 גולים מא"י, ובהשפעתו חזרו יהודי המקום לא"י. כיהן כרב במצרים (1929-1942) ולאח"כ נבחר כרב ראשי לת"א-יפו. בשנת התשי"ט (1958) נתמנה לשר הדתות במדינת ישראל. נפטר בתשרי התשכ"א (1960) ונקבר בירושלים בהלוויה ממלכתית. היה חוקר נודע בתולדות ישראל ובחכמת ישראל, ובעיקר בתולדות יישובה של טבריה. פירסם מחקרים ומאמרים רבים על הישוב בטבריה ויהודי מרוקו. חיבוריו: 'נר המערב', על קהילות ישראל במרוקו (ירושלים, התרע"א); 'ים הגדול' (קהיר התרצ"ה); 'משיב נפש' (אלכסנדריה, התרצ"ט); 'אוצר גזוים', תעודות על הקשר בין טבריה למרוקו (ירושלים, התש"ך); 'בת צמח' (ת"א, התש"ז), ו"טבריה וסביבותיה" שנשאר בכתובים, ועוד.

טולידאנו, ר' שלמה ב"ר יעקב – נולד במכנאס שבמרוקו (1835) ועלה לטבריה בשנת התרי"ח (1858). החל משנת התרל"ד (1874) נתמנה לאחד מחברי ביה"ד. בשנת התרל"ו (1876) יצא כשד"ר למרוקו, אולם נפטר בדרך שליחותו בעיר תאזא, ונקבר שם במערה עתיקה. הותיר אחריו שו"ת ודרושים בכתובים.

1. ר' אליהו ילזו
2. ר' רפאל חיים ילזו
3. ר' יוסף חיים ילזו
4. ר' יעקב שמשון משפוטובקא
5. ר' משה יפרח

החסידות בין חוגי הלמדנים. לפי אגדה חסידית הוא אשר שיכנע את בעל ה'נודע ביהודה' בצדקת החסידות. בחסידות קיבל מר' דב בער "המגיד ממזריטש" ומר' ברוך ממז'בח. בשנת התקנ"ד (1794) עלה לא"י והתיישב בטבריה. באותה שנה יצא בשליחות החסידים לארצות צפון אפריקה וחזר משם בחורף התקנ"ט (1799). בשנה זו נפגש עם ר' נחמן מברסלב, שבא לביקור בארץ, אשר השלים בינו לבין ר' אברהם מקאליסק, שיחסיהם, כנראה, לא היו הדוקים. פעילותו של ר' יעקב שמשון בא"י לא נשאה חן בעיני ר"ב ממז'בח עד שר' יעקב שמשון התנצל לפניו בכתב ובהכנעה רבה. בנו יחידו, ר' יהושע, מת עוד בחייו. הוא נפטר בטבריה בג' בסיון, התקס"א (1801) ונטמן שם. אגדות רבות נרקמו סביב אישיותו המופלאה שהפכו לאגדות-עם. והרי אחת מאלו: "נוהג היה הרב משפוטובקה, שהיה יוצא בימות החמה הקשים שבטבריה חוץ לעיר, לטייל להנאתו בהרים. פעם שכח בביתו את קופסת הטבק והמשקפיים שלו. עד שהוא בשער החומה נודמן לו ילד אחד. אמר לו: 'בני, בבקשה ממך, לך לביתי ואמור לזוגתי ליתן לך קופסת הטבק והמשקפיים ששכחתי'. כיון שסירב, אמר לו: 'כלום יודע אתה מי אני?' אמר לו: 'הן, אתה הרב משפוטובקה'. אמר לו: 'ואף-על-פי-כן עומד אתה בסרובך?' נשא הילד ידו כלפי החר ואמר: 'כאן ספונים רבי עקיבא וכ"ד אלף תלמידיו, שכל אחד מהם גדול ממך'. מששמע הרב משפוטובקה החלו עיניו וולגות דמעות ואמר: 'אמת דיברת ילד, מה ערך לנו, רבני חוץ לארץ, כאן, באדמת הקודש!'".

יפה, ר' דוד – מחכמי העדה החז'דית שהתיישבה בטבריה בשנת התקמ"א (1781). יצא כשד"ר החסידים לצפון אפריקה (התקס"ו-1806), כדי לגבות עזבון של ר' יעקב הלוי, אשר נפטר בעיר אצוירא. נפטר בטבריה ונטמן שם.

יפה, דר' הלל – יליד רוסיה (1864) לאביו ר' ירמיה. לאחר שהשתלם ברפואה בו'ניבה עלה בשנת התקנ"א (1891) לארץ והתיישב בחיפה. כעבור חודשים מספר נתמנה לרופא הקהילה היהודית בטבריה שבה פעל רבות, משווא מתחבב על כל בני טבריה, יהודים וערבים כאחד. כעבור שנתיים החזמ ע"י הברון א' רוטשילד לכהן כרופא בזכרון יעקב. בשנת 1899 הוא עובר לחדרה, ובמסירותו הרבה הוא מציל רבים מראשוני המושבה מן הקדחת. השתתף במשלחת חקירה לאל-עריש (1903) והיה מראשי המתנגדים ל"תוכנית אוגנדה". בשנות מלחמת העולם הראשונה טיפל במגורשי יפו ובפליטי מושבות הדרום. נפטר בחיפה בטבת התרצ"ו (1936) ונטמן בזכרון יעקב. ספרו 'דור מעפילים, זכרונות ויומן' הוא עדות לחיי הישוב היהודי בסוף המאה הקודמת ותחילת הנוכחית (וראה 'רופא בא לטבריה').

יפרח, ר' משה – נולד בטבריה ונמנה על חו"ר טבריה בתחילת המאה הנוכחית. היה נודע בצדקתו והקדיש כל ימיו לעני' ואביוני טבריה וכן לת"ת. בשיטפון הגדול באייר התרצ"ד (1934) טבע יחד עם רעייתו ואמו הישישה. לאחר שנודע דבר מותו היו משיחים בטבריה כי בזכות טביעתו של צדיק זה ניצלה טבריה.

ר' יוסף מפלסקריב – מבני העדה החסידית שהתיישבו בטבריה בשנת התקמ"א (1781). בשנת התקמ"ט מופיעה חתימתו על כתב השד'רות לרש"ו הכהן. נראה שנפטר בטבריה בכ"ח בכסלו, התר"ס (1899) ונטמן שם.

ר' יחיאל מיכל ב"ר אברהם – מבני העדה החסידית שהתיישבו בטבריה בראשותו של הרמ"מ מוויטבסק. מיד עם בואם לטבריה נתמנה ל"שוטח דמתא דעיה"ק טבריא" (איגרת רמ"מ מוויטבסק). חתימותיו מופיעות בשנים התקמ"ו והתקמ"ט (1786, 1789). נראה שנפטר בטבריה ונטמן שם.

ר' יחיאל אהרן ב"ר מרדכי אברהם – מנכבדי האשכנזים בטבריה בסוף המאה הקודמת ובתחילת המאה הנוכחית. חתימתו בשם העדה מופיעה ב"קול קורא" להצלה בזמן מגיפת החולירע (התרס"ג-1902), וכן בפניות הקהילה באותן שנים. נפטר בטבריה בי"ז בסיון, התרפ"ח (1928) ונטמן שם.

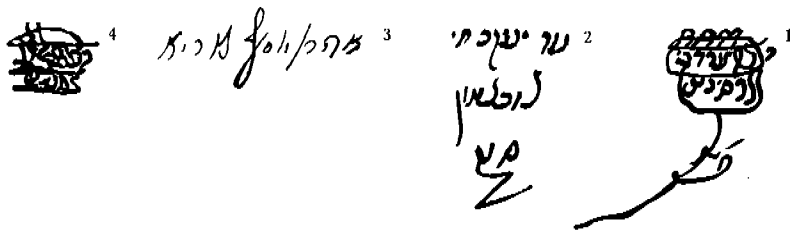
ילזו, ר' אליהו ב"ר אברהם – נולד במרוקו בשנת התר"ך (1860) ועלה לטבריה עם אביו בשנת התרל"ד (1874). עד מהרה נתעלה הנער בתורה, עד שנתמנה לחבר ביה"ד, וכעבור שנים מספר לראב"ד. יצא פעמיים כשד"ר למרוקו: התר"ן (1890), התרנ"ט (1899), ופעמיים למצרים ולתימן: התרע"ס (1919), התרפ"ד (1924). נפטר בטבריה בכ"ב באלול, התרפ"ט (1929) ונטמן שם. היה סופר פורה וחיבר ספרים רבים. מחיבוריו נתפרסמו: 'פתח אליהו', ג' חלקים (ירושלים, התרנ"ו-1896); 'יש מאין', ב' חלקים (שם, התרס"ט, התרצ"ב-1909, 1932); 'הלכות אישיות' (שם, התרצ"ד-1934); 'מעשה אליהו' (שם, התרצ"ב-1932). הותיר אחרים ספר בכתובים 'מצוה ותורה' רבות מהסכמותיו מופיעות בספרים שונים.

ילזו, ר' דוד ב"ר יעקב – נולד במרוקו (1841), ובשנת התרמ"א (1881) עלה לטבריה והתפרנס מיגיע כפיו. לאחר מכן החל לומד תורה ונעשה בסוף המאה שעברה לאחד מגדולי רבני טבריה. יצא כשד"ר לתימן בשנת התרס"ד (1904). נחשב כקנאי לתורה וספרו עליו סיפורי מופת רבים. נפטר בטבריה בי"ט בסיון, התרצ"ד (1934) ונטמן שם.

ילזו, ר' שלמה – נולד בטבריה ונמנה בין חכמיה בתחילת המאה הנוכחית. בשנת התרצ"ד (1934) יצא כשד"ר לערי המערב הפנימי, יחד עם ר' מאיר אסמאג'ה.

ר' יעקב שמשון משפוטובקה ב"ר יצחק – אביו, ר' יצחק, כיהן כרב בסלאוויטה, שפוטובקה, אוהמן ובאר. ר' יעקב שמשון, שהיה ידוע כגאון, מילא את מקום אביו ברבנות שפוטובקה. עמד בקשרים הדוקים עד גאוני דורו: ר' יחזקאל לנדא, ר' ישעיה פיק, ר' זלמן מרגליות, ואחרים. עליו הוטל להפיץ את תורת

1. ר' מרדכי כרסנטי
2. ר' יעקב חי לובאטון
3. ר' אהרן יוסף לוריא
4. ר' אליהו מאג'אר

ירושלים בשנת התקל"ז, התקנ"ט (1777, 1799). מחידושי על הרמב"ם ותשובותיו נדפסו עם חידושי בנו בשלוניק, התקע"ד (1814). פרטים נוספים עליו אינם ידועים.

לוריא, ר' יצחק מתתיה - מוקני ראשי חסידי "סלונים" בטבריה, שהיה בין שני המועמדים לכס האדמו"רות לאחר השואה (1943). התחנך ע"י סבו ר' מרדכי לידער. מייסדי וראשי אגו"י בטבריה והקים שם את מוסדות החינוך של התנועה. חיבוריו: 'שערי לימוד', ב"ח; נחלי אמונה, בנו, ר' זשא, הוא מראשי הישוב החרדי בטבריה ומעסקניו המכובדים.

לוריא, ר' צבי הירש - יליד צפת. בצעירותו עבר לטבריה והיה שם הרוקח בשנות ה-90 של המאה שעברה. עם ייסוד ישיבת "אור תורה" (1900) נתמנה לאחד ממזכירי הישיבה וכיהן בתפקידו זה שנים רבות. נודע כאיש תם וישר ומקובל על כל בני הקהילה. נפטר בטבריה ונטמן שם. בניו: ר' אהרן, נודע כמופלג בתורה, שלאחר פטירת ר' מרדכי לידער הפצירו בו שיכהן כרב במקומו ולא נעתר. נפטר בטבריה ונטמן שם; ר' יצחק מתתיה (ע"ע); ר' אברהם; ר' שמעיה ור' מרדכי, הנודעים כולם כת"ח מופלגים.

לידער, ר' מרדכי - מחכמי חסידי "סלונים". היה ממונה על כולל "רייסין" ונודע בטבריה ובשאר ערי הארץ בשם "רבי מוסקה". חתימותיו מופיעות בתעודות טבריה החל משנת התרס"א ועד ליום פטירתו. חתנו הוא אדמו"ר סלונים בטבריה ובירושלים, ר' אברהם ב"ר נוח ויינברג.

מאג'אר, ר' אליהו - מחכמי טבריה במחצית המאה הי"ח. חתום בשנת התק"ט (1759) על כתב השד"רות לר' שמואל שלם. פרטים נוספים עליו אינם ידועים.

מאג'אר, ר' דוד - מחכמי טבריה בתחילת המאה הי"ט. יתכן שהוא בנו של ר' משה. יצא כשד"ר בשנת התקע"ז (1817). פרטים נוספים עליו אינם ידועים.

מאג'אר, ר' משה בכ"ר יעקב - מחו"ר טבריה במחצית השנייה של המאה הי"ח. יצא כשד"ר בשנת התקנ"ח (1798) לארצות מערב אירופה וסובב בחו"ל - לפי פנקס שליחותו - כעשר שנים. בהתקס"ד (1804) היה בטריפולי והוציא שם לאור את ספרו 'בני משה'. לאח"כ היה בליזרנו. פרטים נוספים עליו אינם ידועים.

מאימראן, ר' דוד - יתכן שהוא בנו של ר' משה מאימראן, או בן אחיו שלמה אליעזר. מחכמי טבריה שיצא כשד"ר לארצות ערב ותימן בשנת התקנ"ג (1793). הוא קיווה להגיע להודו אולם לא עלה בידו. פרטים נוספים אינם ידועים.

מאימראן, ר' חיים - מחכמי טבריה במחצית השנייה של המאה הי"ט, שעלה מצפון אפריקה לערך בשנת התר"ך (1860). היה עניו וסירב להתעטר בכס הרבנות, אם כי נתבקש לכך, וכל חייו נהנה מיגיע כפיו. היה חתנו של ר' נסים אליקים ונפטר בשנת התרנ"ה (1895) בטבריה ונטמן שם.

ר' יקותיאל זלמן יהודה ליב ב"ר צבי הירש - מחו"ר האשכנזים בטבריה במחצית המאה הי"ט. היה בין החותמים על העצומה נגד הריפורמה בשנת התר"ו (1846). פרטים נוספים עליו אינם ידועים.

ר' ישכר בער ב"ר אליהו - מחכמי החסידים בטבריה בשנות השמונים של המאה הי"ח. פרטים עליו אינם ידועים.

ר' ישכר ב"ר בונים - מראשי העדה החסידית בטבריה בסוף המאה הי"ח. בשנת התקנ"ט (1799) הוא בין המסכימים לספר 'שבחי ירושלים', נפטר בטבריה ונטמן שם.

ר' ישראל ב"ר יהודה - מחכמי החסידים שהתיישבו בטבריה בראשות רמ"מ מוויטבסק. בשנת התקמ"ט (1789) חתם על כתב השד"רות לרש"ז הכהן. נפטר בטבריה ונטמן שם.

ר' ישראל ב"ר יעקב - מחכמי החסידים שהתיישבו בטבריה בראשות רמ"מ מוויטבסק. חתום כנ"ל. נפטר בטבריה ונטמן שם.

כהן, ר' שלמה ב"ר טודרוס - מוכתר העיר משנת 1918. אביו כיהן כרבה של המושבה ראש-פינה. היה חתנו של ר' ישראל נח זאלץ, והוא ובנו, ר' חיים, נמנים על מייסדי "קרית שמואל".

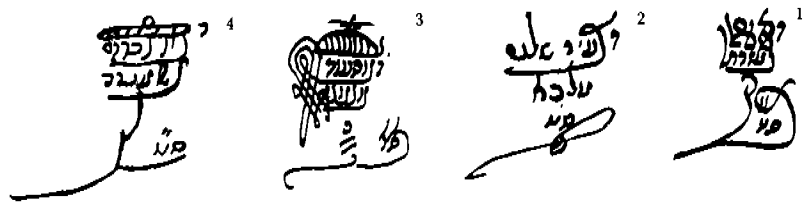
כלפון, ר' רפאל אברהם - נולד בטיטואן. בשנת התר"ך (1860) עלה לטבריה, ולאחר פטירת ר' רפאל ממאן (התרמ"ב - 1881) נתמנה במקומו כראש הישיבה. חתם על כתב השד"רות לר' שלמה טולידאנו (התרל"ו-1876), וכן הריחו חתום על תעודות משנת התר"מ (1880). נהג לחתום בפסבדונים 'מעט' או 'כל', 'אברך'. בשנת התרמ"ג (1883) עבר לחיפה ונפטר שם בחדש ניסן, התרמ"ו (1886).

ר' כתריאל ב"ר שמואל - מחכמי החסידים שעלו לטבריה בראשות רמ"מ מוויטבסק. חתם בשנת התקמ"ה (1785) על הנוסח "מי שברך" שתיקנו לומר בבתי הכנסת לטובת התורמים והמנדבים לקהילת טבריה. נראה שנפטר בטבריה ונטמן שם.

לאגו, ר' נסים חיים שבתי ב"ר יהודה - מחו"ר טבריה לאחר חידוש הישוב בה במאה הי"ח. ר' מרדכי גאלנטי מזכירו (התקכ"ט-1769) בספרו 'גדולת מרדכי' בתשובה ששלח לטבריה. בשנת התקי"ח (1758) נמנה בין חכמי ירושלים, משעבר לשם. נפטר בירושלים בכ"ח באייר, התקל"ג (1773) ונטמן בטבריה. חיבר: 'שמחת עולם' (שלוניק, התקס"א-1801).

לאגו, ר' שמואל ב"ר נסים - מחו"ר טבריה במחצית השנייה של המאה הי"ח. חתום על כמה ממיסמכי טבריה. נפטר בטבריה לפני שנת התקס"א (1801) ונטמן שם.

לב אריה, ר' רפאל אברהם - מחו"ר טבריה במחצית השנייה של המאה הי"ח. יצא כשד"ר לארצות מערב אירופה בשנת התקמ"ה (1785) ושהה בשליחותו שש שנים. יצא גם בשליחות

1. ר' ישראל מזרחי
2. ר' שלום מלכא
3. ר' מסעוד מאמאן
4. ר' אברהם מערבי

מוצרי, ר' אליהו – כיהן כרב בקהילת נוא-אמק במצרים ובסוף ימיו, במחצית הי"ח לערך, עלה לטבריה. נחשב בין גדולי הרבנים שבעיר. נזכר ע"י מרדכי גלנטי בספרו "גדולת מרדכי" (התק"ט-1769) בתשובתו לחכמי טבריה. נפטר בטבריה ונטמן שם. בנו הוא ר' חיים נסים רפאל מוצרי.

מינצברג, ר' פנחס – מחכמי ופרנסי טבריה האשכנזית בתחילת המאה הנוכחית. כיהן כמנהלה וראשה של ישיבת "אור תורה" שהוקמה בתחילת המאה בטבריה. היה חתנו של ר' יצחק סנדברג, ממקימי הישיבה. נפטר בטבריה ב' באדר, התר"ץ (1930) ונטמן שם.

מלכא, ר' יוסף נ' – נולד בוהראן שבפרס (1808) ועלה לצפת בשנת התקצ"ט (1839). לאחר מכן עבר לטבריה, והיה בין החותמים על הקמת ישיבת "בית יעקב" (התרי"ז-1857). בשנת התרכ"ב (1862) יצא כשד"ר לתורכיה. נפטר בטבריה בכ"א כסיון, התרל"ח (1878) ונטמן שם. עליו נאמר: "זיכה את הרבים והעמיד תלמידים הרבה" (טובת מראה). חתנו היה ר' יצחק אבינודור.

מלמד, ר' דוד ב"ר יוסף – מראשוני המתיישבים בטבריה בראשות ר"ח אבואלעפיה בשנת הת"ק (1740). בשנת התק"ט (1749) יצא כמלווהו של השד"ר ר' יונה אשכנזי, אולם לאחר פטירתו של ר' יונה הוסמך כשד"ר והמשיך בשליחותו. נפטר בטבריה ונטמן שם.

ממאן, ר' אברהם – מחו"ר טבריה במחצית המאה הי"ט. לאחר רעש התקצ"ז בנה את ביתו על חורבות ביתו של ר"ח שלמה אבואלעפיה. חתום בתעודות מטבריה מאותה תקופה. נפטר בטבריה ונטמן שם.

ממאן, ר' חיים יוסף ב"ר שלמה – נולד בטבריה בשנת התרי"ח (1858). בתרנ"ח (1898) יצא כשד"ר למרוקו, ובתרס"ח (1908) נבחר לרב באוראן שבאלג'יריה. לאחר כיהן כרב בקהילות תימושינט, לאראש וקאזבלנקה. בהתרפ"ג (1923) חזר לטבריה וסבל יסורים קשים ממחלתו, עד שנפטר בכ"ב באלול, התרפ"ה (1925) ונטמן שם. הותיר אחריו שו"ת ודרושים בכתובים. תשובותיו ופסקיו הובאו ב'קול תחינה וקול טחנה' לר' רפאל בן נאים, וב'תועפות ראם' לר' רפאל אנקוא. בנו, ר' מסעוד, נמנה בין חכמי טבריה ונכבדיה בתחילת המאה הנוכחית.

ממאן, ר' רפאל ב"ר שלמה – נולד במכנאס (1800) ובגיל צעיר עלה עם הוריו והתיישב בטבריה. בשנת התקצ"ט (1839) הוא חתום כבר על תעודות מטבריה, ובשנת התר"ו (1846) הוא חתום בין חו"ר טבריה על העצומה נגד הריפורמה. בשנת התרי" (1850) נתמנה לרב בצפת, ולאחר עשרים ושלש שנים, בשנת התרל"ג (1873), חזר לטבריה ונתמנה כרב ראשי ומו"צ עד לסוף שנת התרמ"א (1881). נפטר בערב סוכות, התרמ"ב (1881) בצפת ונטמן שם. מחידושי הרבים נדפס רק קונטרס אחד 'מרפא לנפש' (ירושלים, התרנ"ד-1894). ר' יחיאל ברי"ל מעיד עליו: "בר אבהן וגם עשיר ואוהביו הרבים שמחים בחלקו" ('יסוד המעלה').

מאימראן, ר' משה – מחכמי טבריה במחצית השנייה במאה הי"ח. חיבר ספר דרושים וחידושים על הש"ס, הנמצא בספריית "הסניור" בטבריה. סיים את ספרו בכ"ד בתמוז, התק"מ (1780). כמה פרקים נשמטו ממנו בגלל הצרות שבאו עליו, עם מות בנו הקטן אליעזר, בחולי האבעבועות, ומות אחיו הצעיר. הספר הועתק בכ"י ע"י אחיו ר' שלמה אליעזר, והעתקתו והגהתו נשלמו באלול שנת "מאשר" – התקמ"א (1781). נראה שנפטר בטבריה ונקבר ליד בני משפחתו הטמונים שם.

מאיר, ר' יהושע – מתלמידיו של ר"ח אבואלעפיה שבאו עמו לטבריה בשנת הת"ק (1740), עם חידוש יישובה. עוד בשנה זו יצא כשד"ר הקהילה החדשה לתורכיה האירופית ולשלוניקי. פרטים נוספים עליו אינם ידועים.

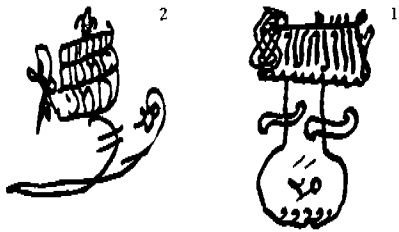
ר' מאיר, ב"ר יעקב מפיחוב – נמנה על עדת החסידים שהתיישבה בטבריה בראשות רמ"מ מוויטבסק בשנת התקמ"א (1781). היה אחד משד"רי החסידים הנודעים ויצא 4 פעמים בשליחותם בשנים: התקמ"ט (1789), התקנ"א (1791), התקס"א (1801), התקס"ג (1803). כמו כן הוא נמנה על חכמי החסידים אשר חתימתו מופיעה עם רמ"מ מוויטבסק על כמה מיסמכים. בשנת התקס"א יצא כדי לפייס את רש"י מלאדי במחלוקת שהיתה בינו לבין ר"א מקאליסק. משלא עלה בידו, החליט להשתחרר מאפיטרופסותו של רש"י מלאדי ולהניח את הגבייה לשליחים אחרים שיבואו מהארץ. בשליחותו האחרונה נשאר בחו"ל שלוש שנים וארגן מחדש את הסיוע והעזרה לחסידיו טבריה, במקום התרומות שעוכבו ע"י רש"י מלאדי. חזר ארצה בשנת התקס"ו (1806). נפטר בטבריה ונטמן שם.

מאיטטרו, ר' ברוך – מחו"ר טבריה במחצית השנייה של המאה הי"ז, ומאחרוני המתיישבים בה קודם חורבנה. יצא בשנת הת"ל (1670) כשד"ר הקהילה לאירופה. הותיר אחריו הגהות על שו"ע שנמצאו בכ"י. נראה שנפטר ונטמן בטבריה.

מויסייב, ר' חיים ב"ר משה – נולד בשקלוב ובצעירותו עלה לא"י עם אביו, בעליית החסידים (1777), והשתקע בטבריה עם הקבוצה החסידית בראשותו של הרמ"מ מוויטבסק. עסק במסחר ועסקיו הגיעו לכל ערי סוריה, ובסוף המאה הי"ח נחשב לעשיר הנכבד ביותר שבין יהודי טבריה. היה מכובד על הכל גם בשל קסם אישיותו וחסידותו. בהשפעת ה"רבי האמצעי" העתיק מושבו לחברון בשנת התקפ"ג (1823), משהוקם שם הישוב החב"ד. נפטר בחברון בשיבה טובה ונטמן שם.

מויסייב, ר' משה המכונה "השקלובי" – עלה לא"י עם עליית החסידים בתקל"ז (1777). לפני שעלה החליט לשאול בעצת חבריו, שאמרו לו: לא! שהוא עודו צעיר וכבן ארבעים, ולא"ק יוצאים רק וקנים כדי למות בה... משפנה לרבו "הרב הזקן" לשאול בעצתו, השיב לו: "מוטב לחיות שלושים יום בארץ-ישראל משלושים שנה בחו"ל". ועלה. משהגיע לטבריה היה מלא שמחה שזכה לקיים חלומה, אלא שנפטר בדיוק כעבור שלושים יום לבואו לשם, ונטמן בטבריה.

1. ר' דוד נחמד
2. ר' שמעון נחמני

מרגלית, ר' נחמיה – יליד צפת. בצעירותו למד בישיבות ירושלים ולאח"כ עבר לטבריה ונתמנה כש"ב דמתא. היה אומן וצייר והוציא מתחת ידיו כל דבר משהוא מושלם ומתוקן להפליא. כ"ח שנים שימש כמוהל העדה וכבעל-תפילה, שקולו הערב היה מקסים ומענג כל באי בית הכנסת. כן שימש כמורה בת"ת של ר' רפאל ביבאס. היה בין הפעילים באגודת "אחחת בית" מיום היווסדה, וממייסדי "קרית שמואל". נפטר בטבריה ונטמן שם.

משה ברמ"מ מוויטבסק – התיישב בטבריה יחד עם אביו בשנת התקמ"א (1781). שם נשא לאשה "בת חכם גדול ומפורסם בתורה ובחסידות" . . . והוא מיקירי וחשובי ירושלים והספרדים אשר שם. והחכם ההוא הוא מחותנו של החכם הכולל של טבריה ונתמנה כעת למדינה של טורקיה. חתימתו מופיעה בכמה איגרות שד"רים חסידים מטבריה. רש"ז מלאדי קרא עליו: "הנחמד והנעים, מופלא ומופלג, פלג אלקים מלא דעת ויראת ה'". נפטר בטבריה בר"ח ניסן, התקנ"ט (1799) ונטמן שם (מצבתו נתגלתה רק בשנת התשכ"ט–1969).

ר' משה דב ב"ר אהרן מסטאלין – מראשי העלייה החסידית מקארלין לטבריה. היה אחיו של הרבי מקארלין ר' אהרן פרלוב. חתימתו מופיעה על כתב השד"רות לר' משה יפה משנת התר"ו (1846). נפטר בטבריה בשנת התר"ז (1857) ונטמן שם. גם בנו, ר' ישראל, נקבר בטבריה ב"ז בשבט, התרנ"ד.

ר' משולם זוסמן – מבני העדה החסידית שהתיישבו בטבריה בראשותו של הרמ"מ מוויטבסק. פרטים נוספים עליו אינם ידועים.

ר' מתתיהו ב"ר חיים – כיהן כפיקוב כאב בית הדין, ונתכנה על כן "אב"ד פיקוב". נחשב כאחד מגדולי העדה החסידית שהתיישבה בטבריה בראשותו של הרמ"מ מוויטבסק. בשנת התקמ"ט (1789) מופיעה חתימתו, מיד לאחר חתימת ר' אברהם מקאליסק, בכתב השד"רות לר' יחיאל מיכל שוחט. נפטר בטבריה ונטמן שם.

בזרי, ר' דוד – יליד מרוקו. עלה לטבריה ונמנה בין חכמיה. בשנת התרפ"ה (1925) יצא כשד"ר הכוללות לעירק ולתימן. נפטר בסיק, התר"ץ (1930) ונטמן שם.

נחמד, ר' יאודה – נולד בטבריה בשנת התקכ"א (1761). נמנה על גדולי חכמי טבריה. בהתקס"א (1801) יצא כשד"ר למרוקו. בהתקס"ג (1803) חתם על כתב השד"רות לר' שמואל קושטא. חתימתו מופיעה על כתבי השד"רות ותעודות מטבריה עד לשנת התר"ו (1846). בשנת התקצ"א יצא בשנית כשד"ר לסוריה וארם-צובא. נפטר בטבריה בט' באדר ב', התר"ז (1847) ונטמן שם.

נחמד, ר' בנימין – מחכמי טבריה ושד"ריה המעולים במחצית השנייה של המאה ה"ט. בשנת התר"ז (1857) יצא למרוקו ובשנת התרכ"ג (1863) יצא עם ר' מאיר יששכר אבואלעפיה לטריפולי ולתוניס. בשנה זו הסכים על הספר 'מעשה רקח' לר' מסעוד

ממאן, ר' שלמה ב"ר רפאל – נולד בטבריה בשנת התקפ"ח (1828). מחו"ר טבריה ושד"רה בשנים התרכ"ט (1869) – לצפון אפריקה, והתר"מ (1880) – לאיטליה. בשנת התרל"ו (1876) חתם על כתב השד"רות לר' שלמה טולידאנו. נפטר בטבריה בשנת התרמ"ו (1886) ונטמן שם. חידושי נילו לספרו של אביו 'מרפא לנפש'.

ממאן, ר' שמואל יאודה ב"ר שלמה – מחו"ר טבריה במחצית השנייה של המאה ה"ט. נולד בטבריה בשנת התרס"ז (1856). בשנת התרנ"א יצא כשד"ר לאלג'יריה ושנים מספר לאחר שובו, והוא בן ארבעים, נפטר בטבריה ונטמן שם. הוא שהוציא לאור את ספרו של סבו, עם חידושי אביו, 'מרפא לנפש' (התרנ"ד–1894), ובו גם אחת מדרשותיו.

ר' מנחם אליעזר בר"י – מחכמי טבריה האשכנזים באמצע המאה ה"ט. בשנת התר"ו (1846) הוא חתום בין שאר רבני טבריה על העצומה נגד הריפורמה. פרטים נוספים עליו אינם ידועים. ר' מנחם מנדל מוויטבסק – ראה 'אשים'.

ר' מנחם מנדל מפרימשלאן – מגדולי תלמידיו של הבעש"ט אבי החסידות. בשנת התקכ"ד (1764) עלה לארץ עם רעו ר' נחמן מהורודונקא, וביום י"ב בתשרי התקכ"ה התיישב בטבריה. זכה להיות בה רק שש שנים. ביום א' בתשרי, התקל"א (1770) נפטר ונטמן שם. מורו ורבו הבעל-שם-טוב הירבה תמיד בשבחו ואף העריצו. סביב אישיותו הדגולה נרקמו סיפורים ואגדות חסידים רבות.

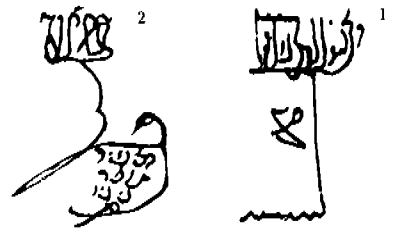
ר' מנחם מנדל מקאסנטיץ – נראה שהיה מבני העדה החסידית שהתיישבה בטבריה, עם בואם של רמ"מ מפרימשלאן ור"ג מהורודונקא, בשנת התקכ"ה (1764). נפטר בטבריה ב"ח בשבט, התקל"ה (1775) ונטמן שם. על מצבתו חרות: "החסיד ר' מענדיל נכד ר' שמואל פינצצס ממז'ב"ח".

מצליח, ר' חיים יוסף – מחכמי טבריה בתחילת יישובה מחדש ע"י ר"ח אבואלעפיה. בשנת התק"ט (1749) הריהו חתום בין רבני טבריה על איגרת לראשי הקהל בניברלטאר. מטבריה עבר לצפת, ובשנת התקמ"ג (1783) נמצאת חתימתו על כתב שד"רות מצפת.

מקיץ, ר' בנימין ב"ר יצחק – נולד בג'רבה בשנת התרנ"ט (1899). כיהן שם כרב, ומשעלה לטבריה נמנה בין חכמי הדור. נפטר בטבריה בא' בתמוז, התשכ"ט (1969) ונטמן שם.

מראג'י, ר' נתן ב"ר יוסף – נולד במכנאס. עלה לצפת בשנות העשרים של המאה ה"ט, ובתחילת שנות השלושים עבר לטבריה, נמנה בין חכמיה. נפטר ב"ב באדר, התקצ"ח (1838) ונטמן שם.

מרגליות, ר' שלמה זלמינא ב"ר נפתלי – כיהן כרב בטומשפול שברוסיה ונתכנה ע"ש עיר זו. עלה לטבריה ונמנה על חו"ר האשכנזים בתחילת המאה ה"ט. נספה ברעש התקצ"ז (1837). מצבתו נמצאה ועליה חרות: "הרב המופלג ר' שלמה זל' כהרב הצדיק ר' נפתלי מרגליות . . ."

1. ר' יעקב שאלתיאל ניניו
2. ר' מאיר ניניו

בראש ועד הקהילה. נפטר בטבריה ב' באדר ב', התש"ח (1948), בעצם מלחמת השחרור וחודש ימים לפני שחרורה של טבריה, ונטמן שם.

ניניו, ר' יעקב שאלתיאל ב' ר' יהודה – נולד בירושלים בשנת התק"ס (1800). עוד בצעירותו עבר לטבריה והיה חתנו של ר"ח שמואל הכהן קונורטי. שנים ישב בטבריה ועסק בתורה כשפרנסתו על חותנו. ברעש התקצ"ו (1837) ניצל בנס, שעה שהיה בביה"כ האשכנזי אשר נהרס כולו וחמישים המתפללים בו נהרגו, ורק הוא לבדו ניצל יחידי. בשנת התר"א (1841) יצא כשד"ר לתורכיה ולאטליה וביקר גם בבוקרשט. בהתר"ו כבר חזר לעירו. נפטר בטבריה ונטמן שם, אולם על מצבתו לא חרות דבר. חיבר: 'אמת ליעקב' (ליוורנו, התר"ג-התר"ד); 'זרע יעקב' שנדפס ע"י בנו ר' מאיר (ירושלים, התרע"ב).

שער הספר 'זרע יעקב' לר' יעקב שאלתיאל ניניו, שנדפס בירושלים בשנת התרע"ב (1912) (אוסף ב"צ בהלול)

ניניו, ר' מאיר ב' ר' יעקב – היה אחת הדמויות המופלאות בטבריה במחצית השנייה של המאה הקודמת ובתחילת המאה הנוכחית. היה מתמיד ושקדן בתורה ופזרן בלתי רגיל לצדקה. הוציא לאור את ספרו של אביו 'זרע יעקב' וסייע להדפסת 'חן וכבוד' ו'שמע ומגן' לקרובו ר' רחמים שאלתיאל ניניו מירושלים. נפטר בטבריה בט' באייר, התרע"ח (1918) ונטמן שם.

חי רקח. בשנת התרכ"ה (1865) יצא לעירק, ארצות ערב, תימן, כורדיסטאן, פרס "הגדול" ו"הקטן" והגיע עד הודו. בהתרכ"ז (1867) כתב לחברת "כל ישראל חברים" בבגדאד, ודרש מהם להיחלץ לעזרת יהודי ארביל בכורדיסטאן. בשנת התרל"ג (1873) הוא שוב בטבריה וחותם על שטר צוואתו של מורו ורבו ר"ח שמואל הכהן קונורטי, ובשנת התרל"ה (1875) הריחו חותם על כתב השד"רות לר' משה בהלול. נפטר בטבריה ב"א בתשרי, התרנ"ד (1893) ונטמן שם.

נחמד, ר' חיים יוסף – מחו"ר טבריה במחצית השנייה של המאה ה"ח. יליד ארם-צובא. עלה לטבריה ונמנה בין חשובי חכמיה. בשנת התקל"ד (1774) יצא כשד"ר לטריפולי, ובשנת התקמ"ה (1785) חתם על כתב השד"רות לר' אברהם ליב אריה. נפטר בטבריה בשנת התקמ"ז (1787) ונטמן שם.

נחמני יוסף – נולד ברוסיה בשנת התרנ"א (1891). עוד בצעירותו נאסר בעוון פעילותו הציונית ובשנת התרס"ז (1907) עלה ארצה. עבד בכרמי זכרון-יעקב וכפועל דפוס בקומונה של "בן-צבי בירושלים. בתרע"א (1911) הצטרף ל"השומר" בגליל וכיהן גם כגזבר ומוכיר "השומר". עם הכיבוש הבריטי עמד בראש הוועדה לארגון המשטרה בגליל וב-1921 עבר לטבריה. כיהן כח' מועצת העירייה בשנים 1927-1950. עד לשנת התרצ"ה פעל מטעם פיק"א לרכישת קרקעות ולאח"כ ניהל את משרד הקה"ק בגליל. נפטר בטבריה בשנת התשכ"ה (23.1.1965) ונטמן שם.

ר' נחמן מהורודנקא – מגדולי תלמידיו של הבעש"ט וסבו של ר' נחמן מברסלב. הבעש"ט היה מרבה בשבחיו וסיפורי אגדות עוטים דמותו. עלה לארץ בשנת התקכ"ד ושנה לאחר מכן, ביום י"ב בתשרי, התקכ"ה (1765), התיישב בטבריה עם חבריו החסידים רמ"מ מפרימשלאן ורמ"מ מקאסנטיין. אגדה חסידית מספרת, שר' נחמן קיבל אישור לעלייתו זו מהבעש"ט לאחר פטירתו, במטרה להיפגש עם ר' אליעזר מאמשטרדאם כדי להביא ביחד את המשיח. העדה הספרדית כיבדה אותו ביותר והחזיקתהו ל"אדם כשר". נפטר בב' בתמוז, התק"מ (1870) בטבריה, לפני בואם של רמ"מ מוויטבסק וחסידיו לעיר, ונטמן שם (וראה ר' נחמן מהורודנקא ושר העיר – 'אגדות').

בטיאל, ר' שלמה – האישיות המרכזית של הישוב היהודי הקטן בטבריה במחצית השנייה של המאה ה"ט, לאחר בנייתה ע"י דונה גרסיה ודון יוסף גשיא, ולאחר פטירתו של ר' אלעזר ן' יוחאי בשנת השל"ב (1572). ר' שלמה נזכר אף בתשובות המבי"ט מצפת כחכם טברייני, כעד לשטר אשר גרם לסכסוך בין שני תושבי טבריה דאז – ר' משה חסון ור' משה חדיידה (וראה שם). נראה שנפטר בטבריה ונטמן שם.

בייברג, ר' לייב – נולד בצפת ב"ח בשבט, התר"ן (1890). בשנת התרע"ב (1912) עבר לטבריה והיה מחשובי הסוחרים שבה. היה בין מייסדי "קרית שמואל" ופעיל במוסדות רבים בעיר. כ"כ היה ממייסדי לשכת "בני ברית" ושנים מספר עמד

1. ר' יצחק סאמון
2. ר' יעקב בן סאמון
3. ר' שלמה סאמון

יצא כשד"ר בשליחות החסידים. חתימותיו בשם העדה החסידית מופיעות במסמכי ובהסכמי חו"ר טבריה בשנות השישים והשבעים. בשנת התרל"ה (1875) נכלא בעון היותו עומד בראש הנלחמים בר' חיים צבי שניאורסון, אולם חסידיו פרצו לכלא ושיחררוהו. חתנו הוא ר' יחיאל מיכל ברנדווין מטורקא-סטריץ. נפטר בטבריה ביום ט' בשבט, ולדעת צאצאיו בשנת התרמ"ד (1884) (מצבתו נמצאה בביה"ע, אולם שנת הפטירה נמחקה).

סגל, ר' יעקב ב"ר אברהם – מחכמי החסידים בסוף המאה הי"ח ובתחילת הי"ט. יצא כשד"רם בשנת התקנ"ה (1795) וחזר לטבריה באותה שנה. יתכן שהוא אחיהם של ר' משה ור' צבי הירש סגל. נראה שנפטר בטבריה ונטמן שם.

סגל, ר' משה ב"ר אברהם – מחכמי החסידים בסוף המאה הי"ח ובתחילת הי"ט. יצא כשד"רם בשנת התקמ"ח (1888). שנה לאחר מכן הוא חתום על כתב השד"רות לרש"י הכהן, ובשנת התקנ"ט (1799) הסכים לספר 'שבחי ירושלים'. נראה שנפטר בטבריה ונטמן שם.

ר' נפתלי צבי ב"ר אליעזר מוויטבסק – מחכמי העדה החסידית שהתיישבה בטבריה בש' התקמ"א (1781). חתום בתקמ"ו (1786) על תעודות מטבריה. פרטים נוספים עליו אינם ידועים.

ר' נתן נטע ב"ר אליהו בהגאון מבראד – מחכמי העדה החסידית שהתיישבה בטבריה בשנת התקמ"א. בתקמ"ט (1789) הוא חתום על כתב השד"רות לרש"י הכהן. פרטים נוספים עליו אינם ידועים.

סאמון, ר' יוסף ב' – מחו"ר טבריה במחצית השנייה של המאה הי"ח ובתחילת המאה הי"ט. בשנת התקכ"א (1761) יצא כשד"ר לאיטליה. בשנית יצא בתקנ"ו (1796) לארצות צפון אפריקה. בשנה זו הסכים על הספר 'חדי אברהם' לר"א כלפק. בשלישית יצא בשנת התרס"ב (1802) לארצות ערב, עירק והודו. בהיותו בארם-נהריים שלח איגרת ליהודי קוצ'ין. בשנת התקע"ו (1816) הריהו חתום בטבריה על כתב השד"רות לר"ח שלמה אבואלעפיה. תואר וכוונה בשם "הרב הכולל חסידא קדישא, שד"ר מעיה"ק טבריה", וחד"א מזכירו כ"החכם השלם עצום ורב". נפטר בטבריה בתחילת שנות העשרים של המאה הי"ט ונטמן שם.

סאמון, ר' יעקב ב"ר אפרים – מחו"ר טבריה במחצית השנייה של המאה שעברה ומראשית הנוכחית. בשנת התרל"ב (1872) יצא כשד"ר לארצות ערב. בשנת התר"ן (1890) יצא לשם בשנית, ובשנת התרס"ה (1905) – לעירק. ספרו הנודע 'מאיר בת עין' על רמב"ה נדפס במהדורות רבות, החל משנת התרכ"ח (1868). כבגדאד. נפטר בטבריה בכ' באדר, התרע"ב (1912) ונטמן שם.

סאמון, ר' שלמה ב' – מחכמי טבריה בסוף המאה הקודמת ומראשית המאה הנוכחית. חתימותיו מופיעות על תעודות הקהילה בטבריה עד ליום פטירתו. נפטר בטבריה ב' בשבט, התרפ"ו (1926) ונטמן שם.

סבאג, ר' אברהם – עלה מצפון אפריקה בשנות הארבעים של המאה הי"ט לטבריה, והיה מתלמידי ישיבתו של ר"ח שמואל הכהן קונורטי. בשנת התרי"ז (1857) נמנה בין החותמים על הקמת ישיבת "בית יעקב". בשנת התרכ"ה (1865) יצא כשד"ר לארצות ערב ובתל"ג (1873) יצא בשליחות יחד עם ר' חביב סתהק, לצפון אפריקה. משנתקבל לראב"ד בעיר מונאדיר, בשנת התרמ"ד (1884), עבר לשם עד לפטירתו בשנת התרס"ה (1905). מחידושי נתפרסמו ב'ש"א איש' לר' יעקב שאל אלישר.

סגל, ר' אברהם אלטר יוסף הלוי – מחו"ר טבריה ונצר לאחת המשפחות האשכנזיות המיוחסות ביותר בטבריה-צפת. אביו, ר' פייבוש, היה בנו של הצדיק ר' אריה לייב מוואלטישק וחתנו של ר' יעקב שמשון משפיטובקה-טבריה. משנשא לאשה את בת ר' נפתלי צבי נכד הבעש"ט (ע"ע), עבר לטבריה ותפס בה מקום נכבד. היה ממנהג על חלוקת הכספים שהגיעו מחו"ל והשפעתו היתה גם על חו"ר הספרדים. בשנת התרכ"ה, לערך,

בהנ"ו ליקב"הו בס"ד ספר

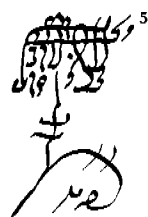
מאיר בת עין

והוא ליקוטי הלכות של אדונינו התנא הקדוש רבי מאיר בעל הנס זיע"א אשר נזכרו בשמו בששה סדרי משנה וגם לרבות עוד מאמרים השייכים לאדונינו התנא רמב"ה זיע"א הנזכרים בתלמוד ומדרש והנה ראוי והגון לכל איש ישראל אשר יזכה לבא אל הקודש להשתטח על ציון אדונינו רמב"ה זיע"א ללמוד שם ההלכות והמאמרים של אדונינו רמב"ה זיע"א הנזכרים בספר הזה כדי לעשות נחת רוח לאיתו צדיק ולהיות שפתותיו שפתי צדיק דובבות וכמשה"ה דובב שפתי ישנים ואז בורה צדיק ירון וישמח ובוכוריו ישמע ה' תפלתו ויעשה כל בקשתו וימלא כל משאלות לבנו לטובה אכ"י

כאן שנה וברכות לראש צדיק לפי

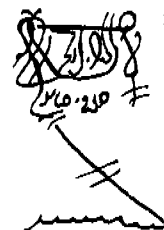
שער הספר 'מאיר בת עין' לר' יעקב בן סאמון, שנדפס במהדורה שנייה בבגדאד, בשנת וברכות – התרל"ד (1874). מהדורה ראשונה נדפסה שם בשנת התרכ"ח (1868). לאחר מכן יצאו לאור עוד 5 מהדורות בירושלים, כתנ"ס, בבגדאד ובטבריה (אוסף ב"צ בהלוי)

1. ר' יאודה סגרי
2. ר' יצחק מאיר סוסאן
3. ר' מרדכי חיים בהר"ל ז"ל מאלאס
4. ר' יצחק מתתיהו סענדבורג
5. ר' יעקב הכהן סקלי

מרדכי חיים בהר"ל ז"ל מאלאס

יצחק מתתיהו סענדבורג

לבנו של הרבי. השפעתו על חסידי סלונים בטבריה היתה רבה ונחשב כראש וראשון, ונקרא אף "ר' מוטל הדיין". בהתצ"ג (1933) עבר לירושלים ולאחר השואה הוכתר כאדמו"ר חסידי סלונים בארץ. נפטר ב"ב בטבת, התשי"ד (1954) ונטמן בירושלים.

סמחון, ר' יצחק נ' – מחכמי טבריה במחצית הראשונה של המאה ה"ט. יצא כשד"ר בשנת התקפ"ג (1823) לארצות ערב ותימן. פרטים נוספים עליו אינם ידועים.

סמחון, ר' משה נ' – מחו"ר טבריה ומשד"ריה המעולים במחצית הראשונה של המאה הקודמת. בשנת התק"ף (1820) יצא כשד"ר לאדריאנופול ולמרוקו, ובתקצ"ט (1831) – לתורכיה. לאחר מכן יצא כשד"ר קהילת צפת לאיטליה בשנת התקצ"ו (1836). ר' מרדכי שמואל גירונדי שהכירו בפאדובה מתארו: "חכם וחסיד אלקי... ולמדתי ממנו כמה דברים בתורה ובתלמוד דרך פרד"ס". בשנת התר"ו (1846) הוא בין חו"ר טבריה החותמים על העצומה נגד הרפורמה ובשנת התרי"ז (1857) בין החותמים ליסוד ישיבת "בית יעקב". נפטר בטבריה בשנת התרכ"ה (1865) ונטמן שם. בנו הוא ר' יהודה נ' סמחון.

סענדבורג, ר' יצחק מתתיהו ב"ר משה מרדכי – מראשי חסידי "סלונים" בטבריה בסוף המאה הקודמת ובתחילת המאה הנוכחית. עלה לטבריה לפי צו של סבו ר' אברהם מסלונים – ראש השושלת. הקים את ישיבת "אור תורה" יחד עם ר"מ קליערס ור"נ ויינברג. נפטר בטבריה בט"ז בתשרי, התר"ץ (1930) ונטמן שם.

סקלי, ר' יעקב ב"ר אהרן הכהן – נולד בטבריה בשנת התקצ"ח (1838). עוד בילדותו נתייתם מאביו. היה מגדולי רבני טבריה. בשנת התרל"א (1871) יצא כשד"ר טבריה לצפון אפריקה. בשנית יצא (התרמ"ו-1886) להודו, ובשלישית – יחד עם בנו ר' אהרן – לתורכיה (התרנ"ו-1896). בשנת התר"ן (1890) נתמנה לדיין בטבריה ולאחר מכן לאב"ד, תפקיד שבו כיהן עד לפטירתו בט"ו בחשוון, התרע"ט (1919). בנו יחידו ר' אהרן היה בטבריה שו"ב ומוהל, נפטר בז' בניסן, התרפ"ג (1923), ונטמן ליד אביו.

סתהון, ר' אליעזר מצנור – נולד בטבריה לאביו ר' חביב בטבת, התר"ך (1860). נמנה על חכמי טבריה מסוף המאה הקודמת ותחילת הנוכחית. בשנת התרצ"ג (1933) יצא כשד"ר יחד עם בנו ר' גבריאל, למצרים, תוניס, אלג'יר, מרוקו, והודו. בשו"ב (תרצ"ו) הדפיס בטבריה את ספרו 'קרבן אליעזר' ואליז צירף חלק מספרו של אביו ר' חביב, 'טל תורה', וכן את ספרו שלו

סגל, ר' צבי הירש ב"ר אברהם מהארקע – מבני חבורתו של רמ"מ מוויטבסק שהתיישבו בטבריה בשנת התקמ"א (1781). הוא חתום על נוסח "מי שברך" אשר חובר במיוחד ע"י הרמ"מ מוויטבסק לתורמים לקופת רמב"ה. בסיוע התקמ"ז (1787) יצא כשד"ר לרוסיה, ובשנית – בשנת התקמ"ט (1789). בהיותו בואסלאב פירסם איגרת מיוחדת לחסידי רייסן כדי לעודדם, משנודע דבר פטירתו של רבם רמ"מ מוויטבסק בטבריה. בתקנ"ט (1799) הוא בין המסכימים לספר 'שבחי ירושלים' ובתקס"ג (1803) יצא כשד"ר החסידים בשלישית. נפטר בטבריה ב"ב בתשרי, התקפ"ח (1827) ונטמן שם (מצבתו נחשפה בתשל"א ע"י ר' יעקב שלום גפנר).

סגל, ר' שמואל ב"ר ישעיה – מבני חבורתו של הרמ"מ מוויטבסק. בין החותמים על תעודות החסידים משנת התקמ"ה (1785) והתקמ"ט (1789). הסכים לספר 'שבחי ירושלים'. נראה שנפטר בטבריה בתחילת המאה ה"ט ונטמן שם.

סגרי, ר' יהודה ב"ר ישראל – יליד צפת (1755) שעבר לטבריה והיה לאחד משד"ריה המעולים. יצא בשליחותה בשנים התק"ן (1790) – למרוקו, התקס"ט (1809) והתקפ"ה (1825) – לארצות מערב אירופה. על סוד הצלחותיו בשד"רות יעידו הדברים שנאמרו עליו: "ברוב ענוותנותו ומתק לשונו ודעתו הרחבה וכה שיעניקו לו מנה יפה מכל השלוחים מא"י בימיו, שלא זכו אלא לחלק עשרה ממה שזכה הוא". נראה שנפטר בטבריה ונטמן שם.

סגרי, ר' ישראל – מחכמי טבריה במחצית השנייה של המאה ה"ח. יצא כשד"ר טבריה לארם-צובא פעמיים: בשנת התקמ"ה (1785) ובשנת התקנ"ה (1795). פרטים נוספים עליו אינם ידועים.

סוסאן, ר' אברהם הלוי נ' – מחו"ר טבריה במחצית הראשונה של המאה ה"ט. נולד בסאלי שבמרוקו בשנת התקנ"ז (1797) ועלה לטבריה בשנת התר"ח (1848). יצא כשד"ר טבריה בשנת התר"מ (1880) למרוקו. הועד עליו כי "חזונו היה מוכיח עליו שהיה איש קדוש וכול דבריו של קדושה וטהרה". ספרו 'מעשה הצדיקים', הכולל סיפורים על הצדיקים הטמונים בטבריה, יצא לאור בירושלים (התרמ"ט-1889). כ"כ תרגם לערבית את הספר 'בית שלמה' לר' שלמה מאיר פרידמן (ירושלים, התרנ"ט-1899). נפטר בטבריה בסוף המאה הקודמת ונטמן שם.

סלונים, ר' יהודה ליב – ראש חסידי סלונים בטבריה במאה הקודמת. היה חתנו של ר' מרדכי חיים, אחי הצדיק ר"א מסלונים. בשנת התרל"ה (1875) עלה לארץ והתיישב בטבריה. נפטר בטבריה בסוף המאה שעברה ונטמן שם.

סלונים, ר' מרדכי חיים ב"ר יהודה ליב – נולד בר"ה תמו, התרכ"ח (1868), ובן שבע היה משהתיישב אביו בטבריה. לאחר נישואיו עבר לצפת והצטיין שם בהתמדתו, עד שנודע כגאון בתורה. לאחר מכן חזר לטבריה. נסע אל רבו ר' שמואל מסלונים ושהה שם תקופה ממושכת, משהוא משמש מורה

1. הלשור ג.ט.ט
חנניאל עתהון
פ.ע.

1. ר' אליעזר מנצור סתהון
2. ר' גבריאל אהרן סתהון
3. ר' חביב דוד סתהון
4. ר' יצחק שלמה סתהון
5. ר' יצחק עבאדי

'של תורה' נדפס שנית יחד עם ספרו של בנו, ר' אליעזר מנצור, 'קורבן אליצור', בטבריה בשנת התרצ"ז (1937).

סתהון, ר' שלמה יצחק - נולד בטבריה לאביו ר' חביב למרות שהיה ת"ח גדול וסיים שלוש פעמים את התלמוד הבבלי, עסק במסחר ספרי קודש. כ"כ היה סת"ם וכתב ספר תורה. נפטר בטבריה בכ"ד בתשרי, התרצ"א (1930) ועל מצבתו רשום: "האי שופרא דבלי בעפרא מעלת הרב הצדיק, החסיד העני, השקדן בתורה, הישר והנאמן, אהוב לשמים ולבריות". שניים מספריו בכתובים מצויים ב"מכון בן-צבי" (וראה ב'קריית ספר דטבריה').

עבאדי, ר' אברהם יעקב - נולד בארם-צובא. לעת זקנותו עלה לטבריה בשנת הת"ר (1840) ונמנה על אחד מחברי ביה"ד. חתום בהסכמה על הספר 'אמת ליעקב' משנת התר"ס (1849). נפטר בטבריה באותה שנה ונטמן שם. על מצבתו חרות: 'הרב הכולל הישיש, ישר ונאמן, צדיק תמים'. חתנו הוא ר' מרדכי עבאדי.

עבאדי, ר' חיים - נולד בארם-צובא. עלה לטבריה עם אביו בשנת הת"ר (1840). בשנת התרי"ז הוא נמנה בין חו"ר החתומים על הקמת ישיבת "בית יעקב". בשנת התרכ"ד (1864) יצא כשד"ר לעירק ולפרס. נפטר בשליחותו בעיר הסמוכה למוצול, בשנת התרכ"ו (1866), ונטמן שם.

עבאדי, ר' יאודה בר"ח - מחכמי טבריה במחצית השנייה של המאה הי"ט. חתום על ה"קול הקורא" להקמת בניין ישיבת רמב"ה משנת התרכ"ז (1867). נפטר בטבריה בתרס"ג (1903) ונטמן שם.

עבאדי, ר' יצחק בר"ח - נולד בטבריה והתחנך בישיבותיה. בשנת התרע"ב (1912) יצא כשד"ר לתורכיה והתעכב בה עד חום מלחמת העולם הראשונה. שנתיים לאחר שחזר לטבריה, בשנת התרפ"ג (1923), נפטר ונטמן בטבריה.

'נצור האדם'. היה נודע כבקי במתמטיקה ואסטרונומיה ואף התפרסם כשחקן שח-מט מזהיר. נפטר בטבריה ביום ב' באב, התרצ"ז (1937) ונטמן שם.

סתהון, ר' חביב דוד אליהו - מגדולי התורה בטבריה. נולד בטבריה בשנת התקל"ז (1837), והיה תלמידים של סבו ר' אהרן שבות הלוי ור"ח שמואל הכהן קונורטי. היה מתמיד מופלג ואהב להתבודד בישיבות רמב"ה, בפקיעין, בשפרעם ובמערות של אליהו הנביא בחיפה. משנת התרי"ז (1857) הריחו חתום על תעודות קהילת טבריה. יצא כשד"ר לתורכיה ולמצרים (התרכ"ה-1865) ולמרוקו (התרל"ג-1873). בשנת התרס"ג (1903) עבר לחיפה, משיסד לו שם הגביר אברהם אדרעי אשר ממצרים שיבה ע"ש "אליהו הנביא", שעמד בראשה. בשנת התרס"ז (1907) נפטר ונקבר במערה המיוחסת לר' אבדימי דמן חיפה. על מצבתו חרות: "איש אלקים... מעז ומגדול, החסיד העני, סבא דמשפטים". חיבוריו: 'של תורה' (שלוניקי, התרל"ז-1877); 'שמש ומגן' (ירושלים, התרנ"א-1891); 'תוקפו של נס', ב' חלקים (שם, התרנ"ד-1894/99); 'כרסיא דאליהו' (שם, התרס"ו-1906). כ"כ נשאר בכתובים ספרו 'טעמי טעמי מצוות'. חלק מספרו

זה השער לי צדיקים יבאו בו :

רסס

תקפו של נס

הקנאים הלא יורש מנחם לעז, דובר דבר בשם ובמלשון ובמקום, רמאי סתם, ותנא חנוך, הרב דומה לסלמך ה' צבאות, בעל אמת והפריה נדלולת ונפלאות, וסמכו את הנהגה, עזרה בצרות, מן ונהג, שהיוהן אחיה יבאי חנא, הוא הקדוש רבי סאיר ויעל סאיר עני חכמים נחלם, יבדק את ישראל טען הברכה, הכל פורנו לטור ספי טורים וספרים, אשר וזרו את ידו הדור כבודו, עם ביאורי סאמרים אכרי קדוש דעל בשם וסדרים סקס נהרים יאורים, עם כל פניות האברה, צירופי שם הקדוש סאיר שם, וסמיונים מנחם איש על סקסו, דבי קרא שמו של הקנאים היה תקפו של נס כי בו יבא בקרבו דברים העוסקים ברוס ופעלו של רמא הקדוש העומר לנס כאשר עני הקורא החונה, אחת סגנה ונכתב בספר לזכר וזר עשה לעלאותיו, הן הן נבדלות דא רעוא וכוהו וכוהו וכוהו, האיד אורט, תנחור נאורט, חפה לפיט, חיה חייט, הברך בלנט, חיה יאורט, חנה ב"ח סקריט, חנה דלנט, חיש ויערט, חריק דלנט, חכס חלמנט, חיש יקשט, חיעק יקשט, חסל מלמנט, חסל מלמנט, חת חלמנט, חריק חלמנט, חופק חלמנט, חעקס חלמנט, חיה טעס ח' אלקט עלט, וסעשה ידיו כמנה עלטו וסעשה ידיו כמנה.

ל"ד איש עזר רמאי קדוש קדוש רבנו והלמריהן.

ע"ה חביב חיים דוד סתהון ס"ה

104 Gemeinde Berlin

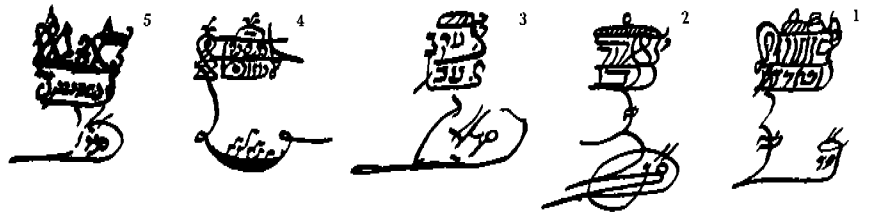
ירושלם

נדפס בקריק

הטכיא

שנת תרנ"ד ליק. טעם הדין לקווי חיי.

שער הספר 'תקפו של נס' לר' חביב דוד סתהון, שנדפס לראשונה בירושלים בשנת התרנ"ד (1894)

1. ר' שמעון עבאדי
2. ר' דוד עבו
3. ר' יעקב עבו
4. ר' משה עזורי
5. ר' משה ענתבי

פאליצקער, ר' שמעון – מבני העדה החסידית שהתיישבה בטבריה בראשותו של רמ"מ מוויטבסק בשנת התקמ"א (1781). חתום על מסמכים שונים משנת התקמ"ו (1786). נפטר בטבריה ונטמן שם.

פיג'וטו די רפאל – יליד משפחה מיוחסת ועתירת נכסים שמוצאה מאיטליה. בני משפחה זו היו נציגים קונסולאריים של מדינות אירופיות שונות בארם-צובא ובבירות. בשנת התקפ"א (1821) עלה עם ארבעה בניו: עזרא, אליהו, משה ודניאל, וקנה בית בטבריה, שבו היה לו גם בית כנסת. אנשי טבריה כינוהו בתואר "השר". תמך בכספו במוסדות טבריה דאז ובת"ח, ובניו כונו אף הם "מלאכי החסד והרחמים", כינוי שנתכנו בו גם בפי העולים שבאו לא"י דרך טוריה וביירות. נפטר בטבריה, לאחר מות בנו עזרא, בג' בשבט, התקפ"ז (1827), ועל מצבתו חרות: "איש אלקים קדוש, הוא הרב השר והספסר, צדיק וישר, המתחסד עם קונו באונו ובהונו". לאחר מותו חזרו שלושת בניו לטוריה.

פיזום, ר' אשר זעליג ב"ר דוד – יליד טבריה משנת ה'תרכ"ח (1868). עוד בצעירותו עשה כחקלאי בעבר הירדן, והיה ספק כלי העבודה ושאר המצרכים לאנשי המושבה מלחמיה – מנחמיה שנוסדה בשנת ה'תרס"ב (1902), נודע כאמין-לב שאינו חת מפני כל, כאחיו מנחם. נפטר בטבריה ביום ב' באייר, ה'תש"י (1950) ונטמן שם.

פיזום, ר' מנחם מוניס ב"ר דוד, המכונה "מילחם" בפי ערביי הגליל. נולד בטבריה בשנת ה'תרכ"ד (1864). עוד בצעירותו נודע באומץ-לבו ובמעשי גבורתו והיה נערץ על הערביים והבדואים. היה מראשוני השומרים בעין-זיתים ובחדרה, והיה חגור תמיד בכלי נשקו. עם זאת היה לובש בשבת את התלבושת המסורתית הטבריינית, ה'זובה והשטריימל. נפטר בטבריה ביום ב' באדר, ה'תש"ח (1948), בעיצומם של קרבות מלחמת השחרור, ונטמן שם.

פיגוטו, ר' משה ב"ר יצחק – נכד ר' יעקב פיגוטו בעל 'מקדש מלך'. עלה ממראקאש שבמרוקו לטבריה בתחילת המאה ה'י"ט. בשנת התקפ"ח (1828) יצא כשד"ר למרוקו. פרטים נוספים עליו אינם ידועים.

פינטשווער, ר' יחיאל מיכל בר"ח – מחכמי העדה החסידית בטבריה בראשות רמ"מ מוויטבסק. יצא כשד"ר העדה בשנת התקמ"ט (1789). עם שובו בשנה זו חתם על כתב השד"רות לרש"י הכהן, כרביעי בין החותמים. נפטר בטבריה ונטמן שם.

פרגון, ר' אברהם – יליד סוסא בתוניס. בשנות השישים של המאה שעברה עלה לטבריה, בהיותו בין "א שנים. היה נודע בהתמדתו ובשקידתו ובעיקר התעמקותו בתורת הנסתר. כל ימיו נסתגף בתעניות ובטבילות. נפטר בח' באייר, ה'תרס"ד (1904) ונטמן שם.

פימיינטה, ר' רפאל שלמה – נולד בוואן ועלה לטבריה בה'תרנ"ד (1894). בשנת ה'תרס"א (1901) יצא כשד"ר מיוחד לתוניס

עבאדי, ר' שמעון ב"ר אברהם – נולד בארם-צובא בשנת התקפ"ו (1826), ועלה לטבריה עם אביו בשנת ה'תר"ו (1846). בשנת ה'תר"ץ (1857) יצא כשד"ר לאדריאנופול וכן חתם בין שאר חו"ר טבריה על הקמת ישיבת "בית יעקב". בשנת ה'תר"ץ (1858) יצא כשד"ר לתורכיה ובשנים ה'תרכ"ז–ה'תרכ"ח (1867–1868) הריהו חתום על תעודות רבות מטבריה. בשנת ה'תרל"ה (1875) הוא בין החותמים על כתב השד"רות לר' משה בהלול. בניו הם: ר' אברהם ור' אבא שמעון; וחתניו: ר' מכלוף הכהן, ר' שלמה בן קיק, ר' יוסף חרארה הכהן, ר' יצחק עבו ור' דוד כלפון. נפטר בטבריה בה' באב, ה'תרנ"ב (1892) ונטמן שם. חיבר ספרים רבים שרק שניים מהם ראו אור: 'מזל שעה', 'שעה טובה'.

עבו, ר' דוד – יליד גיברלטאר. בצעירותו עלה לטבריה ונמנה בין חו"ר טבריה במחצית השנייה של המאה ה'י"ט. נודע כמתמיד גדול וכמי שהעמיד תלמידים הרבה. יצא כשד"ר לתורכיה בשנת ה'תרל"ג (1873) ולמצרים בשנת ה'תרמ"מ (1880). חתימותיו מופיעות על תעודות רבות. נפטר בטבריה בה' בתמוז, ה'תרס"ד (1904) ונטמן שם.

עטאר, ר' אברהם – איש ארם-צובא. עלה בשנת ה'תרנ"ו (1896) לארץ והתיישב בטבריה. היה מרביץ תורה לתלמידים. בשנת ה'תרע"ז (1917) יצא כשד"ר ליהודה ונפטר בכלכותא.

עמאר, ר' חיים שלום ב"ר דוד – מרבני מכנאס במרוקו. עלה לטבריה במחצית המאה ה'י"ח, לערך, ונמנה בין חו"ר טבריה שבמחצית המאה השנייה. בשנת התקכ"ט (1769) יצא כשד"ר לצפון אפריקה. הפייטן המרוקני ר' דוד ך' חסן חיבר לכבודו פיוט מיוחד, שבו הוא מתארו: "דרשו, הנמצא כזה / חכם עדיף מחזה". יצא בשנית כשד"ר טבריה בשנת התקל"ה (1775) לארצות אירופה המערבית, ובשלישית בשנת התקל"ט (1779) – לטריפולי. בהתקמ"א (1781) הסכים לספר 'לשון חכמים', ובשנת התקמ"ה (1785) הוא בטבריה וחותם על כתב השד"רות לר' אברהם לב אריה, וראשון החותמים לכתב השד"רות לר' ישראל סגרי. נפטר בטבריה בשנת התקמ"ז (1787) ונטמן שם.

עמאר, ר' יהודה ב"ר דוד – מחו"ר טבריה בתחילת המאה ה'י"ט. יצא כשד"ר לארצות צפון אפריקה בשנת התק"ץ (1830). בגמר שליחותו נתמנה לרב באלג'יר ונשאר שם.

ענתבי, ר' ישועה – מחו"ר טבריה במחצית המאה ה'י"ט. נמנה בין החותמים על תקנות ישיבת "בית יעקב" בשנת ה'תר"ץ (1857). נכדו, ר' יום טוב ב"ר שבת, שנולד בצפת בשנת ה'תרמ"מ (1880), היה חתנו של ר' דוד אלחנני. כבר בצעירותו נחשב כעילוי ונמנה בין חו"ר טבריה, אולם נפטר במגיפת החולירע בשנת ה'תרס"ג (1902) ונטמן בטבריה.

פאליצקער, ר' דניאל – עלה מפאלאצק בשנת התקמ"ט (1789) ונמנה על חכמי החסידים בטבריה. בשנת התקס"א (1801) יצא מטעמם כשד"ר. נראה שנפטר בטבריה ונטמן שם.

1. ר' משה פרחי
2. ר' שמריהו קאטריוואס
3. ר' משה קאלומיטי

בשנים אלו פעל כחבר וועד הקהילה, וועדת הבטחון וכיו"ר "וועדת המצב" במלחמת השחרור. בנובמבר 1948 נתמנה כסגן רה"ע דאז, שמעון דהאן, ועם פטירתו (1950) נתמנה כראש העירייה. בבחירות הראשונות לרשויות המקומיות נבחר כרה"ע מטעם מפא"י, ופרט לשנים תשכ"ו-תשכ"ט, שבהן כיהן כממונה על יחסי העבודה ברשויות המקומיות, הריהו מכהן כראש עיריית טבריה וכחבר מרכז השלטון המקומי ויו"ר וועדת העבודה של המרכז. פירסם סקירות ומאמרים רבים, בעיקר בנושא השלטון המקומי.

ציילנגולד, ר' אברהם ב"ר נחום – מראשי העדה החסידיית בטבריה שהגיעו מקוברין. היה חתנו של ראש העדה, הצדיק ר' משה מקוברין. נפטר בטבריה בה' באייר, התר"ס (1900) ונטמן שם.

ר' צמח – ראש הקהילה היהודית בטבריה בשנות השלושים של המאה ה"ז. ר' משה מטרנאני, המבי"ט, מכנה אותו בשנת ה"ק (1530), לערך, "ראש ק"ק טבריא, הנבון וחכם ר' צמח". נראה שהיה יליד צפת ועם ההתעוררות לחידוש הישוב בטבריה בשנות השלושים של המאה ה"ט, יצא מצפת בראש קבוצת יהודים והתיישב בטבריה. נראה שאף נפטר בטבריה ונטמן שם.

קאטריוואס, ר' שמריהו – מחו"ר טבריה בתקופת חידוש הישוב בה בשנת הת"ק (1740). בשנת התק"ח (1748) הוא בין החותמים על כתב השד"רות לר' מסעוד בונאן, ושנה לאחר מכן לר' יונה אשכנזי. יצא כשד"ר בשנת התקט"ו (1754) למרוקו, תונים ואלג'יר. בהיותו שם הסכים על הספרים: 'תולדות יצחק' לר' יצחק חדאד, 'קרני ראם' ו'תעופות ראם' לר' מרדכי ברוך קאראבליו. בשליחותו זו בא בקשרים עם חו"ר צפון אפריקה, שביקשו להישאר שם בתום שליחותו. הוא נעתר להם ונשאר בתונים כרב דמתא, עד לפטירתו בר"ח ניסן, התקל"ד (1774).

קאלומיטי, ר' משה – מחכמי טבריה בתקופת חידוש הישוב בה בשנת הת"ק (1740). בשנת התק"ח (1748) הוא בין החותמים על כתב השד"רות לר' מסעוד בונאן. נראה שנפטר בטבריה ונטמן שם.

קאלידרון, ר' שם טוב – מחכמי טבריה בסוף המאה הי"ח ותחילת הי"ט. יצא כשד"ר בשנת התקט"ו (1806) למרוקו. בשנת התקע"ו (1816) חתם בטבריה על כתב השד"רות לר"ח שלמה אבואלעפיה. נראה שנפטר בשנה זו ונטמן בטבריה.

קאלידרון, ר' נסים – מחכמי טבריה במחצית השנייה של המאה הי"ט. עלה לטבריה מתורכיה. נפטר בכ"ו בשבט, התרט"ו (1906) בטבריה, ועל מצבתו חרות "הרב המובהק הישיש".

קאליצקר, ר' יעקב – מן החסידים. עלה לארץ בשנת התקמ"ז (1787) והתיישב בטבריה. רמ"מ מוויטבסק מצא לנכון להודיע לחו"ל על בואו לטבריה בשלום. נפטר בטבריה ונטמן שם.

ולאג'יריה, כדי לקבץ תרומות לבניין החצר מסביב לקברות ריב"ז והרמב"ם. היה נוהג לשבת בשער העיר, המוקפת חומה, בשבתות ובימים טובים ואינו נותן לאיש לצאת ולבוא. נפטר בטבריה במגיפת החולירע, התרט"ג (1902), ונטמן שם.

פרומש, ר' אהרן – עלה לטבריה בשנת התר"ה (1845) יחד עם סבו רש"ז מקאפוסט, נכד ר' שניאור זלמן מלאדי. נמנה על חכמי האשכנזים ושימש כגבאי ביהמ"ד "אור המאור". נפטר בטבריה בשנת התרט"ב (1902) ונטמן שם. בפטירתו הועד עליו, ש"לא הניח בטבריה כמעט עוד זקן שקנה חכמה באוריא דארץ ישראל כמותו".

פרחי, ר' משה – מחכמי טבריה בתקופת חידוש הישוב בה ע"ר"ח אבואלעפיה, בשנת הת"ק (1740). חתם על כתבי השד"רות של ר' מסעוד בונאן (התק"ח-1748), ר' דוד יוסף מלמד (התק"ס-1749) ור' שמואל שלם (התק"ס-1759). נפטר בטבריה ונטמן שם.

ר' פרידל מבראד – מחכמי החסידים שעלו לטבריה בראשותם של ר' מנדלי מפרימשלאן ור' נחמן מהורדנאק בשנת התקכ"א (1764). עליו אמר הבעש"ט: "הראיתם ר' פרידל, בעל הבית מבראד, כיצד תפילתו הולכת?". נפטר בטבריה לפני שנת התקמ"ג (1783) ונטמן שם.

צבי, ר' אליהו – נולד בבגדאד בשנת התרט"ז (1856) ועלה לטבריה בשנת התר"ל (1870). בתרמ"ח (1888) יצא להולנד ובשוכו הקים ישיבה בטבריה. יצא כשד"ר לעירק בשנת התרנ"ז (1897) ושם העלילו עליו עלילות שווא חמורות שהשפיעו עליו קשות. כתוצאה מכך נפטר בבגדאד בשנת התרנ"ח (1898) ונטמן שם.

צהלון, ר' יום טוב ב"ר משה – מגדולי רבני צפת וטבריה. נולד בשנת השי"ח (1558). התיישב בטבריה בשנת הש"ס (1600), לערך, אולם חי בה רק שנים מעטות, ועם התפוררות הקהילה היהודית בה חזר לצפת. בשנת השצ"ח (1638) עודנו נמנה בין חו"ר צפת.

צחר (וייס), משה ב"ר שלמה – נולד בחומסק בכ"א באדר, התרט"ה (1905) לאביו רב הקהילה כבן זקונים והבן השמיני במשפחה. למד בחדר ומאחיו הבכור, העילוי מסלבוטניק, למד ש"ס ופוסקים. בגיל 15 החל בפעילות ציונית בחומסק ובסביבה, והיה פעיל בנוער הציוני הסוציאליסטי, ב"החלוץ" וב"פועלי ציון". לאח"כ עבד כמורה לעברית ולחשבון ופעל כמרצה מטעם המפלגה. בשנת התרפ"ו (1926) עלה לארץ, הצטרף ל"קבוצת פינסק" בפ"ת ועבד בפרדסים וכחוטב עצים. נבחר כחבר מועצת פועלי פ"ת וכיהן כמזכיר סניף "אחדות עבודה" שם. בחורף התרפ"ח (1927) התיישב בטבריה ועבד ביעור. נבחר כמזכיר וועד פועלי היעור והבנין. היה סופר "דבר" בגליל ובמאורעות התרפ"ט היה פעיל ב"הגנה". בחורף התר"ץ נבחר כמזכיר מפ"ט ובתפקידו זה כיהן עד לתחילת התש"ט (1948).

1. ר' אברהם קליערס
2. ר' משה קליערס
3. ר' דוד ריינה

1. ר' משה קליערס
2. ר' אברהם קליערס
3. ר' דוד ריינה

לאחר שנת השס"ג (1603). בשנת השצ"ה (1635) עודנו נמנה בין חו"ר צפת.

קוק, ר' רפאל הכהן ב"ר דוב – רבה הראשי של טבריה. היה תלמיד אביו, ישיבת מיר וישיבת טלז. באדר התרפ"ה (1925) עלה לארץ והיה ממקורבי דודו – ר' אברהם יצחק הכהן קוק, רבה הראשי של ארץ ישראל דאז, שהיה מסדר עמו את שעורי ההלכה שלו לפני בוא בני הישיבה. משנוסד מכון "הרי פישל" בירושלים, שבו היו לומדים טובי האברכים בירושלים, נתקבל למכון משהוא מכהן גם כרב שכונת תל-ארוזה שבירושלים. בשנת התש"ח (1948) נתמנה לרב ראשי ואב-בית-דין בטבריה. היה ת"ח מובהק ובעל-תעוזה בפסקי הלכה. חיבר חידושים לארבע מסכתות, ביאורים ודרושים. הצטיין באצילותו ובנקיזת הדעת שלו. איש מופת ונודע בעיקר בהכנסת האורחים שלו. צאצאיו כולם הם תופסי תורה ורבנים נודעים. נפטר בטבריה בכ"ב בתמוז, התשל"א (1971) ונטמן שם.

קושטא, ר' שמואל – מחו"ר טבריה במחצית השנייה של המאה ה"ח ובתחילת ה"ט. בשנת התקס"ג (1803) יצא כשד"ר למרוקו. פרטים נוספים עליו אינם ידועים.

קליין, ר' אליהו – נולד בגורליץ שבגליציה בשנת הטר"א (1841). בשנת הטרס"ב (1902) עלה לארץ והתיישב בטבריה. נמנה על חכמי העדה האשכנזית בעיר ומראשי פרנסיה. נפטר בטבריה ב"ט בכסלו התרפ"ז (1926) ונטמן שם. בנו, מיכאל מרדכי (נולד ב' באייר הטרנ"א) נמנה בתחילת המאה בין עסקני הקהילה בטבריה, והיה ממייסדי לשכת "בני ברית".

קליערס, ר' משה – רבה של הקהילה האשכנזית בטבריה. נולד בצפת ב' באדר, התרל"ד (1874) כבן למשפחה ענייה, ואביו, ר' מאיר נסימ'ס היה הקברן שם. מנעוריו הצטיין בהתמדותו הבלתי רגילה. משנשא לאשה את בתו של ר' יהודה לייב, גדול חסידי "קוברין" ו"סלונים" בטבריה, עבר לשם. שנים אחדות התבודד בחדרו ולא יצא ממנו משהוא עוסק בלימוד תורה. לאחר עשה שנים אחדות בעיר סלונים. לפי צו רבו הקים בטבריה את ישיבת "אור תורה", בבנין שעל קבר רמב"ה, בשנת הטרנ"ט (1899) – ישיבה שהעמידה מאות תלמידים ברבות השנים. לאחר פטירת ר' יחיאל מיכל היילפרין נבחר כרב הקהילה האשכנזית בטבריה, ומשניתן בארץ מעמד רשמי לרבנות סירב להשתייך לרבנות הרשמית והמשיך לכהן כרב גם מבלי שהוקם משרד רבנות רשמי. היה נודע במידותיו הנעלות, בענותנותו ובמסירותו הרבה לבני טבריה. בנו, חיים אלישע, נהרג במאורעות הטרפ"ט. נפטר בטבריה בכ"ג בשבט, התרצ"ד (1934) ונטמן שם. ספרו 'טבור הארץ' (ירושלים, התרס"ו–1906), שהוא מספרי היסוד להכרות תולדותיה של טבריה, תרם רבות לעורך 'ספר טבריה'. ספרו השני הוא 'תורת הארץ', על הלכות התלירות בארץ.

קלעי, ר' אברהם – רבה של קהילת טבריה במחצית השנייה של המאה ה"ט, לאחר פטירת ר' אלעזר ׳ יוחאי. ישב על כס הרבנות שנים. המב"ט מזכירו בתשובותיו מן השנים הש"ל–הש"מ (1570–1580). נראה שנפטר בטבריה ונטמן שם.

קאמינר, ר' יהודה לייב – עלה לארץ והתיישב בטבריה בשנת התקמ"ד (1884), משהביא עמו את הכספים הנועדים לעדה החסידית שבטבריה. נמנה בין חכמי החסידים והוא חתום על תעודות רבות. נפטר בטבריה ונטמן שם.

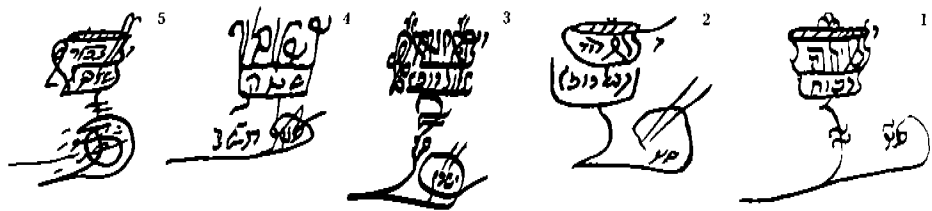
קאסיר, ר' יעקב ב"ר יצחק אייזיק – ראשוראשון לחכמי טבריה האשכנזים החל משנת הטר"ס (1900) ואילך. בכל תעודות טבריה בשנים אלו מופיעה חתימתו ראשונה. היה ראש חסידי "בויאן" ונתכנה בטבריה "ר' יעקב עז"ס". היה נודע בתפילתו הנלהבת. נפטר בטבריה בכ"ט באלול, הטרס"ט (1909) ונטמן שם.

קאשטילץ, ר' משה – מחו"ר טבריה במחצית השנייה של המאה ה"ט, אשר עזבוה ועברו לצפת עם התפוררות הישוב

שער הספר 'טבור הארץ' לר' משה קליערס, אשר "כולו ידבר מעיה"ק טבריה ת"ו, בהוצאת ישיבת "אור תורה" בטבריה – דפוס ראשון בטבריה – משנת הטרס"ו (1906) (אוסף מ' מגידן)

1. ר' יאודה ארבה
2. ר' דוד נתנאל רופא
3. ר' יחזקאל שאול רופא
4. ר' מכלוף שלום שטרית
5. ר' בכור שטרית

יש מאין ח"ב. התרומות והנדבות לכוללות היו מגיעות על שם ר"י חי זריהן ועל שמו. נפטר בטבריה בח' באלול, התש"א (1941) ועל מצבתו חרות: "י על הא שופרא דבלי עפרא, רבין חסידא, כלילא דוורדא, המקובל האלקי, הדיין המצויין".

שטרית, בכור ב"ר מכלוף – נולד בטבריה בשנת התרנ"ה (1895) והתחנך בת"ת ובישיבה. כיהן כמורה בבית"ס ה"אליאנס" והיה ממייסדי "התחיה" ו"מכבי צעיר" בטבריה. בשנות מלחמת העולם הראשונה היה מוכתר המושבה כינרת. בהתערע"ט (1919) התגייס למשטרת א"י והתעלה כמפקד המשטרה בגליל התחתון, משם הועבר לנצרת ולאח"כ לירושלים. תוך כדי שירותו סיים לימודיו במשפטים, ובשנת התרצ"ה (1935) נתמנה שופט בת"א, שופט שלום, שופט ראשי ורשם ביהמ"ש. מילא תפקידים רבים בהנהגת העדה הספרדית בארץ. עם הקמת מדינת ישראל היה חבר הממשלה הזמנית ולאח"כ נתמנה כשר המשטרה ושר המיעוטים. בתפקיד שר המשטרה וחבר הכנסת כיהן כמעט עד ליום פטירתו ב"ז בשבט, התרכ"ז (1967).

שטרנברג, ר' אריה ליב ב"ר דוד – נולד בצפת בט"ו באב, התרמ"ד (1884). בכוחות עצמו, ולמרות התנגדות הוריו,

תעודת המשרד ללימודים רפואיים של הממשלה העותמנית באיסטנבול, אשר ניתנה לליב שטרנברג בן דוד שטרנברג אפנדי. בשנת 1911, המאשרת הסמכתו לרוקח מוסמך (אוסף א"ג שטרנברג)

קרא, ר' ישראל – מחכמי החסידים בטבריה במחצית הראשונה של המאה שעברה. בשנת התקפ"ו (1827) יצא כשד"ר טבריה לתורכיה. פרטים נוספים עליו אינם ידועים.

רבנו, ר' יהודה – נולד במכנאס בשנת התקצ"ו (1836) ועלה לטבריה עם אחיו ר' מימון. בשנת התר"ל (1870) יצא כשד"ר למרוקו, מצרים ותורכיה. בשנת התרס"א (1900) הוא בין החותמים על "מודעה רבה" להכתרת הרב הראשי "החכם באשי" ר' אהרן בכור אלחדיף. נפטר בטבריה ב"א באדר, התרס"ח (1908) ונטמן שם.

רופא, ר' דוד נתנאל ב"ר יחזקאל שאול – נולד בדמשק בשנת התק"ץ (1830) ועלה לטבריה בשנת הת"ר (1840). נמנה בין חכמיה במחצית השנייה של המאה הי"ט. בתרי"ו (1857) הוא בין החותמים ליסוד ישיבת "בית יעקב". בשנת התר"ל (1870) יצא כשד"ר למרוקו ובשנת התרס"א (1901) יצא שנית לתוניס, שבה נפטר ב"ד בטבת, התרס"ג (1903). יהודי תוניס היו נוהגים לערוך הילולא על קברו ביום הזכרון לפטירתו. נודע היה בתמימותו ובקדושתו וסופרו עליו סיפורי מופת רבים.

רופא, ר' יחזקאל שאול ב"ר דוד ברוך נתנאל – יליד טבריה ונכדו של ר' רפאל ארזי הכהן. היה מזכיר וסופר כוללות רמב"ה בטבריה. בשנת התרמ"ז (1887) יצא כשד"ר לתימן, ובשנת התרנ"ה (1895) למרוקו, אך בדרכו שבר את ידו. הוא חזר לטבריה וסבל יסורים ועניות רבה. נפטר בג' בתשרי, התרע"א (1910) ונטמן בטבריה. ר' משה בנו נמנה אף הוא על חכמי טבריה וחתימותיו מופיעות על תעודות בתחילת המאה הנוכחית.

רייבא, ר' דוד ב"ר שלמה – יליד טבריה ומחכמיה במחצית השנייה של המאה הי"ט. נודע כגדול בתורה ובקבלה והיו מספרים עליו נפלאות. בשנת התרמ"א (1881) יצא כשד"ר לאלג'יר ולתוניס. היה בין החותמים ליסוד ישיבת "בית יעקב" בתרי"ז (1857). נפטר בטבריה בכ"ח בטבת, התר"ע (1909) ועל מצבתו חרות: "איש האלקים קדוש הוא הרב החסיד המקובל האלקי".

שושנה, ר' שמואל – מגדולי חכמי טבריה בסוף המאה הי"ח ובתחילת המאה שעברה. נולד באחמיר ועלה לטבריה. בשנת התק"ן (1790) יצא כשד"ר למערב החיצון והסכים שם לספר 'חיי אברהם' לר"א כלפון, המכנהו "פקיד גניד על טבריא". בתקס"ו (1806) חתם בטבריה על כתב השד"רות של ר' שם טוב קאלידרך ובשנת התקפ"א (1821) לר' יצחק אירגאס. נפטר בטבריה ונטמן שם.

שטרית, ר' מכלוף – מגדולי חכמי טבריה במאה הנוכחית. נולד בתפילאלת שבמרוקו בשנת התרכ"ז (1867), ובהיותו בן 14 עלה יחידי בשירה לטבריה. למד תורה מפי חו"ר הקהילה ונתעלה בתורה. היה חבר ועד הכוללות ולאח"כ נתמנה כמ"ץ ודיין בבית"ה. רבות מתשובותיו נדפסו בספרו של ר"א ילח

(1759) לארצות אירופה המערבית. בדרכו ניהל מאבקים רבים בקשר לכספים שהועברו כולם לירושלים, ורבים סירבו לתרום לו כספים למען טבריה. בדרכו חזרה נפטר באיזמיר, בשנת התקכ"ו (1766). שלוש שנים לאחר פטירתו נדפסו תשובותיו – שרבות מהן כתב בעברו בארצות תורכיה, איטליה, צרפת ואשכנז – בספר 'מלך שלם' (שלוניק, התכ"ט–1769).

ר' שלמה בער ב"ר נטע – מחכמי החסידים שהתיישבו בטבריה בראשותו של רמ"מ מוויטבסק. חתום על כתב השד"רות לר' שמואל גרונם. נפטר בטבריה ונטמן שם.

ר' שמואל יצחק – יצא כשד"ר לארה"ב בשנת התקפ"ה (1825), אולם לא הצליח בשליחותו זו. יתכן שהוא ר' שמואל יצחק אשכנזי שיצא גם בשליחות צפת, ונזכר ב"ד אבשלום לר' אברהם בלעיש (ליורנו, התקפ"ט), כמי שמשיב תשובה בהלכה. פרטים נוספים עליו אינם ידועים.

שפירא, ר' משה ב"ר אורי – מחכמי החסידים שהתיישבו בטבריה בשנת התקמ"א (1781), ובין החותמים על כתב השד"רות לרש"י הכהן באותה שנה. נפטר בטבריה ונטמן שם.

שפר, ר' משה לייב – נולד בטבריה בשנת התרט"ו (1855). היה תלמיד חכם ושמש ישיבת "אות תורה" מתחילת היוסדה בשנת התר"ס (1900). עוד בשנת התרל"ט (1879) פתח בטבריה את אכסנייתו הנודעת, שהייתה אז המלך היחיד בעיר, כשבין המתאכסנים בה במאה הנוכחית היו גם ח"נ ביאליק וד"בן-גוריון (וראה 'אכסנייתו של ר' משה-לייב'). נפטר בטבריה בח' בתמוז, התש"ב (1942) ונטמן שם. בנו, ר' חיים – נולד בשנת התרנ"א (1891) – שהיה ממייסדי "קרית שמואל" ומגבדי העדה בטבריה, סייע רבות לעורך ספר זה במידע על התקופה.

שרייבר, ר' יחיאל – מחכמי טבריה בסוף המאה הקודמת ובתחילת המאה הנוכחית. כונה בשם "שרייבר" על שום כשרון הכתיבה שנתברך בו. היה סופר הכולל ולכל מאן דצריך. נמנה על חסידי סטאלין-קארלין. נודע במראהו ובהדרת שיבתו כחד מקמא, ודעתו בכל ענייני הקהילה היתה נשמעת בהערכה. נפטר בטבריה ונטמן שם.

תורג'מן, ר' ישראל – מחכמי טבריה בתחילת המאה הנוכחית. בשנת התרפ"ו (1926) יצא כשד"ר לעיר סוריה ואר"ץ. חתימותיו מופיעות על רבים ממסמכי הקהילה.

למד גם לימודים חילוניים והתקבל לאוניברסיטה האמריקאית בביירות, שסיימה בתואר רוקח מדופלם (1911). שנתיים ניהל בית מרקחת בקהיר, ובשנת 1913 השתקע בטבריה כרוקח שכיר בחברה ההולנדית שהקימה שירותים רפואיים. במגירת החולירע (1913) היה עובר יום ולילה מבית לבית בטיפולו הרפואי שלא ע"מ לקבל פרס. בשנת 1916 פתח את בית המרקחת הראשון בעיר, ולאחר הכיבוש הבריטי גם לימד בביה"ס העברי אנגלית והתעמלות. היה ממייסדי "קרית שמואל" וחבר וועד האגודה וכן ממייסדי ביה"ס התיכון בגליל. הקים בטבריה את אגודת המכב"י וכיהן כחבר ועד הקהילה; ח' ועדת הבטחון של ההגנה; נשיא "בני ברית" ור"ר הס' הציונים הכלליים. נפטר בירושלים בו' בחשוון, התש"ד (1953) והובא למנוחות בטבריה.

שיפמאן, ר' אלתר – נולד בטבריה ונתחנך בישיבותיה בתחילת המאה הנוכחית. נתמנה לשו"ב דמתא מטעם חסידי "קרלין", אולם ויתר על תפקידו זה וקיבל על עצמו להיות מלמד תשב"ר. לאח"כ נתמנה כממונה על הפרשת תרומות ומעשרות בעיר. בסוף ימיו עקר לירושלים והקדיש שארית חייו לאוסף מאמרי חז"ל שהביאם לרפוס.

שיפמאן, ר' דוד – נולד ברוסיה בשנת התרי"ב (1852) ועלה לטבריה בצעירותו. נמנה על גדולי החכמים האשכנזים בטבריה. ר' יעקב חי וריהן הספרדי היה משתבח תמיד שהיה תלמידו המובהק של ר' דוד שיפמן. משהציעו לו את כתר הרבנות סירב, אולם נחשב בעיני הכל כדיין ומו"ץ. היה ממונה על כולל "וואהלין", וכן היה שולח מפעם לפעם כתבות לעתונות היהודית בחו"ל, בעיקר ל"המגיד", על הנעשה בטבריה. ר' יוסף רחמים אופלטקה מרבה כשבחו (התרל"ו–1876). נפטר בטבריה ב"ח בטבת, התרפ"ז (1927) ונטמן שם. ספרו 'הביכורים והראיון' (ירושלים, התקל"ט–1879) הקנה לו שם בעולם הלמדנים.

שלם, ר' אברהם – מחו"ר טבריה במחצית השנייה של המאה ה"ט, שעברו לצפת עם דלדול הישוב בטבריה לאחר שנת השס"ג (1603). היה בן למשפחה ספרדית מיוחסת, שלה "שלשלת חכמים במשך עשרים וארבעה דורות". בצפת עמד בראש ישיבה, ולאחר שחזר משליחות צפת, שיצא בה עם ר' יוסף מטרנאני, יתכן שחזר לטבריה ונשאר בה עד לחורבן הישוב בה.

שלם, ר' שמואל – מחכמי שלוניקי במחצית הראשונה של המאה ה"ח. בשנת התק"ה (1745) היה בקושטא, וכנראה בדרכו לטבריה. לאחר פטירת אשתו הרבנית יצא כשד"ר בשנת התקי"ט

למעלה: החחה שנעשה בין מנהלי ועד עזרת חולים הכללי, שנוסד ע"י פקאר"מ ואמסטרדם, לבין הרוקח מר לייב שטרנברג אשר מטבריה, להעסקתו כרוקח בית המרקחת שלהם. ההסכם נחתם בינם כ"ט, באייר התרע"ג (1913). (אוסף א"ג שטרנברג)

ג. דמויות

דונה גראסיה ודון יוסף לבית נשיא

דונה גראסיה ודון יוסף – שתי דמויות יהודיות, אשר שמוותיהם זרחו בשמיה האפלים של המאה השש-עשרה באור התקווה והנחמה הגדולה ליהודי אירופה הנרדפים והמעונים, והפציעו שחר חדש בתולדותיה של טבריה היהודית; שתי דמויות יהודיות, שמסכת חייהם ופועלם היתה ארוגה ושזורה יחד שנים רבות, בחוט אחד, עד שנתפלו אורחותיהם ונפזרו חוטי חייהם זה מזו; שתי דמויות יהודיות, שככל שהתפתל פתיל חי האחת, דונה גראסיה, וקרב יותר ויותר אל שלהבת עמה היהודי – נאפל בלפת האהבה הגדולה ליהדות ולארץ הקודש, עד שנשרף בה; וככל שנפתל פתיל חייה של הדמות השנייה, דון יוסף, ורחק יותר ויותר אל שדות הנוכרים לבקש בהם כבוד ושלטון – נאפל בנכר הערץ עד שנשרף בו.

✠

משנר מלך פורטוגל הצעיר מנאל "בר המזל", בשנת 1496, על רבבות פליטי ספרד שהגיעו לארצו לא מכבר (1492) להיטבל לכנסייה או לצאת את ארצו – התנצרו רבים למראית-עין ונרשמו בדפותראות הכנסייה כנוצרים לכל דבר, משהם מחליפים שמוותיהם העבריים בשמות נוצריים. קנאי הצלב שהרימו ראש בגאונותם על נצחונם, כינו את "הנוצרים החדשים" הללו "מאראנוס", היינו, חוזרים – שם שדבק בהם וכצאצאיהם דורות רבים. בין שאר המשפחות שנאלצו לעטות עליהם את גלימת הנצרות היתה גם משפחת בֶּנְבֵּי־שֵׁתִי, עתיקת היומין והיחס שמספרד, אשר ראשיה כיהנו במשך שנים רבות בעבר בתפקידים רמים בחצרות מלכי ספרד. את שמה העברי נאלצה להמיר בשם מֶנְדֶּס, ושני בניה, צֶמַח וּמָאִיר, רשמו את שמוותיהם הנוצרים כפֶּרְנָנְצִי־סֶקוֹ וּכְדִיאָגוֹ. משפחה מיוחסת אחרת ששמה היה נְשִׂיא, המירה שמה בשם הנוצרי מִיגוּאִיס. הבן הגדול למשפחה זו, שמואל, נקרא "דוקטור מִיגוּאִיס", משכיהן כרופא בחצר המלוכה בליסבון, ולו שתי אחיות צעירות ממנו: חנה (ילדת שנת 1510) שנקראה בהיטבלה בשם בֵּיאָטְרִיצ'י דִּי-לֹנָה ונדועה בכינויה גראסיה, ואחותה הצעירה רִינָה, שהוטבלה בשם הנוצרי בֶּרִיאָנְדָה.

האחים פרנציסקו ודיאגו מנדס פיתחו בליסבון פעילות מסחרית וכספית ענפה, ועד מהרה נודעו כבעלי "בנק מנדס". לימים, הרחיבו סחרם ובשנת 1512 פתחו באנטוורפן סניף לעסקיהם, ודיאגו מנדס היה מנהלו. משהיתה גראסיה כבת שש שנים, לערך, נולד לאחיה הגדול "דוקטור מִיגוּאִיס" בן, שניתן לו השם העברי יוסף, אולם משהוטבל לנצרות נקרא שמו ז'ואן. כעבור מספר שנים נולד לדוקטור מִיגוּאִיס בן שני, ומאחר שלא

זכה אביו להיות בחיים בהיולדו, נקרא הילוד על שם אביו המת, שְמוּאֵל.

משמלאו לחנה-גראסיה שמונה-עשרה שנים (1528) נישאה לפרנציסקו (צמח) מנדס (בנבנישתי), ושנתיים לאחר מכן נולדה להם בת רִינָה, היא "מֶלְכָה" בעברית, אשר נטבלה בכנסייה תחת השם בריאנדה, כשם דודתה הצעירה, אחות אמה. עושרו הרב של פרנציסקו מנדס פתח לפניו אף את שערי הארמון למלכי פורטוגל, וביאטריצ'י דִּי-לֹנָה, היא גראסיה, רעייתו הצעירה שנודעה ביופיה המקסים, היתה לאישיות רצויה ומכובדת בחצר המלכות, כאשר דוכסים ובעלי משרות בכירות ביקשו את חברתה וקרבתה.

ביתה של דונה גראסיה התנהל כבית אצילים בסגנון הימים ההם, כאשר משרתים ומשרתות רבים ממלאים אחר הוראותיה. עסקי הבנק המשגשג טילטלו לא אחת את פרנציסקו לערים אחרות באירופה המערבית, ודעתה של דונה גראסיה יכולה היתה להיפנות תמיד למלא את תוכן חייה ככל שחשקה נפשה. משנפטר אחיה הרופא, אספה לביתה את שני ילדיו, יוסף ושמואל, והעניקה להם חינוך כלבני מעמד האצילים. חריפותו וכשרונותיו של יוסף נתבלטו עד מהרה, משהוא מצטיין בכל, לרבות בסיוף וברכיבה ובספורט, ושפות אחדות שגורות בפיו כאילו היו הן שפת אמו. לימים, משבגר, הכניסותו דודתו הצעירה גראסיה גם לחוגי החצר הפורטוגלי, ועד מהרה נחשב ז'ואן כאחד מבני הנסיכים, כאשר יופיו השובה לבבות וכל הליכותיו מטביעים עליו חותם של אציל מלידה.

לאחר שמונה שנות נשואים (1536) נפטר פרנציסקו (צמח), והאלמנה הצעירה בת העשרים ושש היתה לראש המשפחה כולה. נוסף לאחריותה לאחותה הצעירה בריאנדה ושני בני אחיה המת, יוסף ושמואל, ובתה שלה רִינָה בת השש, היה עליה להיכנס לעובי הקורה של עסקי הבנק המסתעפים. עוד היא בבחינת תלמיד בעולם הכספים, גופל מינשרו של האפיפיור (23 במאי 1536) על ראשה כרעם ביום בהיר. המינשר קבע כי מעתה יחולו חוקי האינקוויזיציה גם על יהודי פורטוגל, כדוגמת ספרד. בכיכרות ליסבון הובערו מדורות וגופות היהודים הנשפטים על יהדותם הועלו על המוקד. בואשת הגופות החרוכים מתפשטת ברחובות העיר ומהלכת אימים. חלחלה אוחות ביהודים האנוסים פן ייתפסו אף הם לאינקוויזיציה, אשר בעינייה תקרע מעליהם את כסות העיניים הנוצרית אשר להם. . . . גזירה רודפת גזירה, כשבין השאר גם נאסר עליהם לצאת לארץ נוצרית אחרת. הטבעת סביב יהודי פורטוגל מתהדקת יותר ויותר, ואימת המחר כחרב מעל לראשי האנוסים.

דונה גראסיה מחליטה, אפוא, להימלט מ"כור הברזל" המלוכני וממחנק העשן המתאבך ממקדי האינקוויזיציה. באחד מימי אותה שנה היא יוצאת את ליסבון, ועמה כל בני משפחתה, כשדרכה לאנטוורפן – מקום מושבו של גיסה דיאגו. אין איש

יודע לספר כיצד הצליחה להימלט, ושבעתיים נעלם בקורות העתים הוא סוד הצלחתה הגדולה, שעלה בידה להוציא מפורטוגל את כל העושר העצום של בנק מנדס. היו שגרסו כי עלה בידה לרוקן גם את אוצר המלוכה הפורטוגלי עצמו ולקחתו עמה, ואחרים הוסיפו שקשרים סודיים, שהיו בינה לבין בית המלוכה הפורטוגלי, הם הם שאיפשרו לה להחליץ משם ואף לרוקן את אוצר בית המלוכה.

בבואה לאנטוורפן פותחת דונה גראסיה דף חדש בחייה. אמנם גם כאן היא מתקבלת עד מהרה לחוגי חצר המלוכה, והעוצרת קארי, אחות שארל החמישי שישבה בבריסל, נעשית לידידתה הטובה, אולם דומה שהיא נתפקחה מהרגליה הקודמים כפי שנהגה בליסבון. היא משתדלת עתה שלא להתבלט ולא להיות במרכז הכל, ועיקר מעייניה הם להיות לעזר לגיסה דיאגו, המנהל את ממלכת הכספים של בית מנדס. הצעיר יוסף יפה התואר שהיה תמיד עמה ובחברתה, החל אף הוא להיכנס בסוד עולם העסקים של דודתו. מפעם לפעם מטיל עליו דיאגו משימות עסקיות והוא מבצען בשלמות ובהצלחה. קשריה של גראסיה עם חצר המלוכה קושרים גם את יוסף שובה הלבבות ונעים ההליכות, והוא מתחבב על מארי, ואילו אחיו הצעיר של שארל החמישי, מכסימיליאן, נעשה "ידיד נפש" וחברו הטוב והקרוב ביותר של יוסף. גם מלפני שארל עצמו, הקיסר, הוא נושא חן וחסד, וזה מעניק לו תואר "אציר" – אות כבוד נעלה בימים ההם. קשרי יוסף עם הסוחרים הגדולים באירופה של הימים ההם מתרחבים, ועליהם נוספים חוגי האמנים והמלומדים שבבלגיה, שהיו מבאי ביתה הקבועים של דונה גראסיה.

זמן קצר לאחר בואה לאנטוורפן, נושא דיאגו לאשה את בריאנדה, אחותה הצעירה של גראסיה, ודומה היה כי המשפחה הגיעה לחוף מבטחים, אולם לא כן היה. עוד חמש שנים לפני כן (1531) נאסר דיאגו באנטוורפן באשמת כפירה בנצרות, ורק לאחר שהמציא תעודת-חסות של הקיסר – שוחרר. שנה לאחר מכן החליט שארל החמישי להסיר את החסות שהעניק לדיאגו, ואז הוא נאסר באשמת פגיעה בכבוד המלך והקיסר. רק לאחר חודשים, משהוכיח דיאגו כי הוא נוצרי טוב, נתבטל כתב האשמה והוא שוחרר בערבות של 200 אלף פלורנינים – סכום עצום בימים ההם – אולם אימת הגילוי שהוא אנוס מרדיפה את מנוחתו כל הימים. משמכריו שארל החמישי בסוף שנת 1536, שכל המכירים אנשים חזיים כיהודים בסתר חייבים להסגירם מיד לשלטונות, שאם לא כן ייחשבו הם עצמם לבוגדים ויבואו על עונשם, עולים עבים קודרים בשמי יהדות בלגיה. לראשונה החלה דונה גראסיה נותנת דעתה לגורל אחיה הנרדפים. היא תומכת בהם בסתר ומעניקה לפליטים היהודים מכספה. ומשמגיעים הפליטים למילאנו וועדת חקירה פוסקת (1540) שיש לגרשם, מקימה גראסיה קרן מיוחדת לעזרתם ושולחת למילאנו 2000 דוקאט זהב. גראסיה נוכחת לדעת כי ימיה באנטוורפן הם ספורים, והיא מתחילה לתכנן עם דיאגו את בריחתם לאיטליה, אולם השתלשלות המאורעות מעכבת בתכניתיה. בשנת 1542 נפטר דיאגו, ובצוואתו היהודית הוא מצווה כספים רבים לאחיו היהודים העניים, ל"הכנסת כלה" ול"הלבשת עירומים". מתרת הרכוש הוחזר

לא למנתו בריאנדה סכום הגדוניה שנתנה לו בנישואיהם, ואילו על היתרה המיועדת לבתו התינוקת, גראסיה "הקטנה", מינה את גיסתו גראסיה כאפיטרופסית.

דונה גראסיה היא מעתה היחידה העומדת בראש ממלכת הכספים הגדולה והמסועפת של בנק מנדס, אשר שלוחותיו הגיעו לכל ערי אירופה. את יוסף העושה לידה היא מְמַנָּה לְאֶשֶׁר על העסקים והפועל בשמה. שארל החמישי לוטש עיניו לירושתו של דיאגו, והוא מעלה מחדש את האשמות הכפירה שהועלו בעבר, במטרה להחרים במשפט את רכשו. גראסיה מנסה להוכיח כי גיסה היה נוצרי טוב והגן, ברם רק תמורת דמי שוחד עצומים בוטל המשפט, ולמרות המצוקה הכספית שלחצה על שארל החמישי נחלה גראסיה ניצחון במאבקה זה. שארל החמישי ואחותו מארי אינם יכולים שלא להרהר ברכושה הרב של דונה גראסיה, ומארי רוקמת מזימות. אותם ימים (1544) בגרה בתה של גראסיה והיא כבר בת ארבע-עשרה ועלמה יפהפיה. צעירי החצר לוטשים עיניהם עליה, אולם דוך פרנציסקו ד' אַגֶּגֶן הקשש – המבטיח לקיסר הלוואה בסך 100 אלף זהובים מכספי הנדוניה של ריינה יפה – זוכה בהבטחת מארי לעשות כל שבידה כדי שבת גראסיה תהא אשתו. מארי מזמינה את דונה גראסיה לארמונה, ומשהיא שומעת את תוכניתה של מארי היא אומרת, כי מוטב לה לראות במות בתה מאשר לתיתה לזקן... בשובה לביתה כבר גומלת בלבה החלטתה.

תוך זמן קצר משיגה גראסיה בחשאי רשיון להתיישב בוויניציה, ובסוף שנת 1544 עוזבת גראסיה ואחותה ובנותיהן את אנטוורפן, כיוצאות למסע הבראה במקום קרוב, ונעלמות. חשדה של מארי כי גראסיה ברחה מבלגיה מתאמת, משמופיע להזמנתה יוסף במקום גראסיה. השלטונות הבלגיים מטילים עיקול על רכוש מנדס ומחליטים להעמיד לדין את האחיות הבורחות, במטרה להחרים במשפט את כל רכושן. יוסף טוען שאין לשלטונות רשות להעמיד לדין, מאחר שהן נתינות פורטוגליות, והוא אף מוסיף, כי לכל אחת מהן אין בלתי אם 15 אלף זהובים, ואילו הסכום הנותר שמור על שם שתי הבנות הקטנות. יוסף מציע כפשרה להלוות לבית המלוכה 30 אלף זהובים, בתנאים שהעיקול שעל הרכוש יוסר, אולם מארי דורשת לפחות 100 אלף זהובים – דבר שיוסף אינו יכול לעמוד בו.

עם הגיעם לוויניציה מצליחה גראסיה להטיל שם עיקול על נכסי הסוחרים, אשר לידיהם נמסרה השמירה על כספי מנדס בבלגיה. כיון שכך לא ראו אותם סוחרים דרך, בלתי אם לשחרר מטען ארגונים, אשר לפי הודעת יוסף הכילו חפצים אישיים של גראסיה ואחותה, שכל ערכם אינו מגיע ל-100 פלורנינים. ברם, בשעת העברת הארגונים לוויניציה מתגלה, שאלה הכילו פנינים ותכשיטים יקרים רבים. בקיץ 1546 מתקבל ז'ואן מיגואיס אצל הקיסר, ולאחר שיחה עמו נאות הקיסר לקבל כפיצוי 30 אלף דוקאטים. אולם מארי מוסיפה לעמוד בעקשנותה שלא להסיר את העיקול על נכסי בית מנדס והמשפט נמשך, משהוא מסתבך ומסבך גורמים רבים באירופה. יוסף מציע לקיסר הלוואה של 200 אלף זהובים, ללא ריבית, כתנאי לביטול העיקול, אולם מארי עמדה בשלה. עוד המו"מ נמשך – נעלם ז'ואן מיגואיס מאנטוורפן.

אותו זמן נמנעות שתי האחיות "די-לונה", כפי שכונו בוויניציה, מלהיות במרכז חי החברה שם, כדרך מאו ומתמיד. אורח חייהן המסוגר והמנותק מכל היה יכול לאפשר להן לישוב כך בשלושה ימים רבים, אלא שקינאתה של בריאנדה זרזת את הכל. בריאנדה מלשינה, באמצעות סוכן חשאי, על אחותה גראסיה שאין היא אלא יהודיה המקיימת בסתר ביתה את מצוות המסורת היהודית. וכיון שכך, היא תובעת מבית הדין לפסוק כי דונה גראסיה אינה זכאית להיות עוד אפיטרופסית על רכוש בתה, וזה כולו חייב לעבור לפיקוחה שלה. שלטונות וויניציה שמחים לידיעה זו ובתאוות הבצע שלהם הם מטילים מיד עיקול על נכסי גראסיה ואף משליכים אותה לבית הכלא. ואילו את שתי הבנות, ריינה וגראסיה "הקטנה", פקדו להכניס למנזר, כדי למנוע את בריחתה האפשרית של דונה גראסיה.

תאוות הבצע של סוכנה החשאי של בריאנדה פותחת את פיו, והוא מגלה כי גם בריאנדה עצמה אינה אלא יהודיה בסתר. השלטונות השמחים לתגלית הנוספת ממיהרים להטיל עיקול גם על נכסיה ומשליכים אף אותה אל הכלא. משמגיעות ידיעות לאוזני יוסף הנמצא לרגל עסקיו בקושטא, הוא נפגש שם עם רופאו של השולטאן, משה המון, ועושה עמו עסקה, שאם יצליח הרופא להפעיל את השולטאן לשחרר את שתי האחיות ורכושן – מאחר שהן מבקשות לבוא לקושטא ולהיות נתינותיו הנאמנות של השולטאן – תינתן בתה של דונה גראסיה, ריינה העשירה, לבנו של משה המון, לאשה.

משפט האחיות "די-לונה" נמשך בוויניציה חודשים וסכומי-כסף עצומים פחרו לרבים כשוחד, בתקווה לבטלו – אולם ללא תועלת. אך משהגיעה דרישת השולטאן – שפעל בהשפעת רופאו היהודי – לשחרר מיד את דונה גראסיה ומשפחתה ורכושה, לא ראתה ממשלת וויניציה דרך אלא להיכנע לדרישת השולטאן. בתחילת 1549 משוחררות האחיות ממעצרן והעיקול על כספיהן מבוטל. ברם, אילו ביקשה גראסיה לצאת מוויניציה לקושטא היה עליה להצהיר על רכושה, והצהרה זו – פירושה הפסדים עצומים. לפיכך היא בורחת לפי שעה לדוכסות פִּיֶּאֶרָה, המקבלת אותה בשמחה ובכבוד גדול. לאחר בואה לשם מצטרפת אליה גם אחותה, המתחרטת על כל הסבל הרב שגרמה לשתיהן בהלשנתה.

בכתב החסות שמעניק דוכס פירארה לדונה גראסיה, מובטח לה תגירת שלא ירדפוה עוד בעבור דתה, ואף אם תפקע החסות במות הדוכס, יתור לה להישאר שם עוד שנה ומחצה ותהא רשאית להוציא עמה את כל רכושה לכל מקום שתבקש. גראסיה ואחותה מצהירות איפוא, שהן יהודיות ושמותיהן מעתה: גראסיה וריינה לבית נשיא. הקהילה היהודית בפירארה מקבלת את האחיות החחרות בגלדי לחיק היהדות בורעות פתוחות, וגראסיה פותחת דלתות ביתה לפני הרבנים והחכמים היהודים בני התקופה, משהיא תומכת בקהילה היהודית בכסף רב. סבל כל השנים שנרדפה על דתה הנסתרת נפרק מעילה בבת אחת, ומוסר כליותיה על התנכרותה לעמה ועל אורח חייה בצעירותה הופכים אותה להיות יהודיה שומרת מצוות הגאה ביהדותה, והאישיות המרכזית היהודית באירופה של הימים ההם. היא מממנת

הדפסתם של כתבי-יד של סופרים יהודים, המקדישים לה את ספריהם בדברי הלל, וכל אונה וסכומים עצומים מהונה היא מקדישה להצלת האנוסים הנמלטים מפורטוגל, משהיא מעבירה אותם לפירארה, לחסותה, או לקושטא. החכם שמואל אושקי, מתרגם התנ"ך לספרדית אשר הוצא לאור בכספי גראסיה, שר לה את שיר ההלל הגדול, ובפנותו לפליטי אירופה הנוצרית שנושעו הודות לה, הוא כותב בין השאר:

"--- אל לך לשכוח את העזרה שנהנית הימנה בעת צרתך, בדרך מפורטוגל ועד הגיעך לחוף מבטחים. מי כמוך ראה את גילוי החסד האלוהי במסווה אנשי, הנראה לעיניך, להצלתך? מי חזה בחידוש צדקניותה של מרים המקריבה את חייה למען אחיה? בתבנית דבורה השולטת על עמה? בצניעות אסתר ובקדושתה בסייעה לנרדפים? בכוחה המפואר של האלמנה יהודית הצנועה ורבת המחשבה, הגואל את הנצורים? ... היא האשה המסייעת לבניך הנצרכים בתחילת מסעם, שענייתם מונעת מהם להציל את עצמם מן המוקד ולצאת לדרך כה ארוכה. ... היא המגינה עליהם בסערת האלפים הקשה בגרמניה ובארצות אחרות, ובהגיע מים עד נפש היא מושיטה להם ברצון את ידה; היא האשה שעזרה לך באהבה אמהית וביד בטוחה בשעת מצוקתך המסוכנת והדחופה. ... היא שעזרה לכל הנגידים בעת שלא הצליחו להינצל בכוחות עצמם; היא שכלכלה את המוני הנצרכים והעניים. ... היא ששלחה ספינות מלאות לחם ומצרכים לכל. ... ובזרוע זהבה ובידה האלוהית העלתה רבים מבני העם הזה ממעמקי טיט היוון. ... היא שהביאה אותם לארץ מבטחים. ... היא היתה צור ישועה בעת חולשתך, מנוחה ליגע, מעין מים טהורים המרווה את הצימאון, עץ-פרי מצל. ... והיא נשארת כל הימים מעת בטוח מרדיפות העם הפורטוגזי" --- שמה של דונה גראסיה נישא בהערצה ובתפילה כאחת בכל רחבי אירופה ובכל דרכיה העקובות מדם פליטי יהודים נרדפים. הארגון החשאי והמסועף שהיא מקימה להצלת הפליטים, הוא מלאכת מחשבת מופלאה. כל מאות סוכניה באשר הם נצטוו לסייע בכל לפליטים ולהיות אחראים עד הגיעם בשלום לפירארה או לתורכיה. דן יוסף המבקר אצלה לעתים קרובות, תוך מסעיו בבירות אירופה, מקבל ממנה את כל ההוראות להצלה הגדולה וממלא אחריהן בנאמנות. כאן היא מטביעה את המדליק הנושא את דיוקנה ושמה "גרציאה נשיא" חקוק בו באותיות עבריות.

מדליק דתה "גרציאה נשיא", שהוטבע על ידה בפירארה בשנת ה'ש"א (1551) לערך (המחיאן למטבעות ע"ש קדמן – מחיאן הארץ, תל-אביב)

כאן, בפירארה, היא טווה את החוטים הנעלמים הקושרים את לבבות כל היהודים הנרדפים והנענים ללב יהודי אחד וגדול, לב העם, הפועם בתקוות הגאולה, וכאן היא מתחילה להגות ברעיון הקמתו של מקלט לעם היהודי.

בשנת 1552 מופיעה לפתע דונה גראסיה בוויניצה ואין יודע למה ומדוע. שָׁמַע היותה יהודיה כבר הגיע לשם מכבר, ומיד בבואה היא נאסרת. שוב מתערב השולטאן סולימאן "המפואר" וצוו יוצא בחותמו הדורש לשחררה. היחסים בין תורכיה לוויניצה נעשים מתוחים כעל סף מלחמה, אולם וויניצה נכנעת ומשחררת את גראסיה. היא חוזרת לפירארה להמשיך בפועלה, אולם שמי איטליה מתקדרים או בעיני קנאות דתית והאינקוויזיציה החלה מפשילה את שרווליה למסע צלב חדש. אירופה הגוצרית כולה הופכת ל"צור צרול" ותופת ליהודים הנרדפים, כשחורב השואה הִקְרָבָה מתהפכת על ראשיהם. העיניים הדומעות נישאות לפאתי מזרח – לחופי הממלכה התורכית, זו המעצמה האדירה של הימים ההם, אשר הסובלנות הדתית היתה נר לרגליה. בקיץ 1552 נוטשת גראסיה את פירארה, עם כל בני משפחתה עִמָּהּ, ופניה – לקושטא, בירת הממלכה התורכית ומקום מושבו של השולטאן.

✽

מאז גלות ספרד (1492) פתחה תורכיה שעריה לפני רבבות הגולים אשר מצאו בה סובלנות דתית ויחס אנושי, לעומת הבח, החרפות וההתעללות הגוצרית באירופה. סולימאן "המפואר", שעלה על כס השולטאן בשנת 1520, ידע לבחור לו ביועצים מתאימים שהעלו כוחה ועוצמתה של תורכיה, עד שעשאוה למעצמת הים התיכון הראשונה במעלה. שִׁטַּת המיסים הזרימה לאוצר התורכי סכומים עצומים, אשר בהם בנה סולימאן ערים, מסגדים, גשרים וכבישים. במדיניותו הליברלית ליהודים איפשר להם לפתח את חיי הכלכלה, התעשייה והבניין, ואף להשתלט עליהם. צבאו החזק היה מסודר, ובשיטת "המעשר" שגבה מן הנוצרים שבממלכתו הקים את חיל הִקְאָצִ'אֲרִים המעולה שלו. אמנם הרמונו היה מלא בנשים נוצריות יפות, אולם כל אדם ידע שחופשי הוא לעבוד את דתו ואמונתו כלבבו.

בהסכם שנעשה בין דונה גראסיה לבין השולטאן, עוד קודם בואה לקושטא, התחייבה גראסיה שלא לדרוש לעצמה זכויות יָתֵר, פרט להיתר מיוחד, כי היא ובני ביתה ומשרתיה יהיו רשאים ללבוש את תלבושתם הוויניצינית. יחד עם זאת הובטח לה, כי רכושה ונכסיה שתעביר לקושטא יהיו שלה ותוכל לעשות בהם כרצונה, וכמובן שיהא עליה לשלם את המיסים המקובלים ככל תושב אחר.

היא הגיעה לקושטא בשנת 1553, והיא או בת 43. בדרכה אל ארמון השולטאן היא עוברת ברחובות העיר במסע של ארבע מרכבות מפוארות ו־40 פרשים רוכבים לפניה. עִמָּה באו בתה ובת אחותה, ואילו בריאנדה אמורה היתה להגיע אחריה. פמלייתה הכילה משרתים לרוב, ובתוכם גם משרתות פִּלְמִיות. תושבי קושטא היהודים הצטופפו באלפיהם משני עברי הדרך לחזות במסע המלכותי של "הסניורה" – הגבירה – כשלבם מִקְעָם מגאוה ושמחה כאחת. הולכי רכיל סיפרו עליה ועל עושרה

הרב סיפורי-בדים, ונוצרים קנאים רבים מצאו הזדמנות לטפול עליה עלילות להכתמת שמה כאשה.

לאחר קבלת הפנים המלכותית שערך לה השולטאן, היא קובעת מושבה בבית גדול ומפואר ברובע האירופי גלאטה שעל גדות הבוספורוס. אורח החיים בביתה מתנהל כבעבר, כאשר הורגלה לו בליסבון, אנטוורפן, וויניצה ופרארה, ואילו השפה המדוברת היא ספרדית או פורטוגזית. היא עצמה נוהגת בכל כנסיכה, כשמידי יום ביומו סועדים על שולחנה 80 אביונים מעניי יהודי קושטא, ומידי יום היא מחלקת צדקה למוסדות ולארגונים יהודיים. עסקיה חבוקו אז את כל ארצות הבלקן, מדינות איטליה, צרפת, ארצות השפלה ומדינות הים התיכון, וסוכניה הנאמנים היו באים ויוצאים בביתה בזה אחר זה. עיקר סחורה היה באריגים, בצמר, בתבואות ובתבלין, והיקפו העצום נזקק לצי של ספינות, עד שרכשה לעצמה מספנה לבניין ספינותיה. מדינות, שזקקו לתשלום סכומי כסף גדולים מאחת לחברתה, נעזרו בסוכניה המפחרים בכל הערים להעברת הכספים, וכך הופך שמה להיות מעין בנק בין-לאומי. משהיא נזקקת להציל סחורות ונכסים שנשדדו ממנה ונמכרו לזרים, היא נעזרת ב"פירמאנים" חתומים בטבעת השולטאן ומצליחה להציל מרבית מרכושה הנשדד. רבני וחכמי הקהילה היהודית הם מבאי ביתה, והיא ממלאה כל משאלותיהם. היא גם מתעניינת בלימודי היהדות – בימים ההם היתה היא האשה היחידה שמצאה עניין בתחום זה – ומקציבה סכומים עצומים להשתלמות חכמים ורבנים בלימודים תורניים, משהיא מקציבה לכל שוחר דעת ותלמוד – גם בקהילות שמחוץ לגבולות תורכיה – סכום קבוע למחייתו. בגלאטה, פרבר מושבה, היא מקימה ישיבה, הנעשית תוך זמן קצר לישיבה ולבית הכנסת המרכזיים שם. גובריה משלמים בדייקנות ובנאמנות את שכרם של הרבנים והעוסקים בתורה כפי שציוותה, ומספר הנתמכים על ידה גדל מיום ליום.

שנה לאחר בואה לקושטא (1554) מצטרף אליה ז'ואן מיגואיס, לאחר שהתמנה בשליחויותיה באירופה, ועד שעלה בידו למלט מציפורני המדינות הנוצריות את מרבית הרכוש הרב לבית מנדס. גם בואו היה מלווה במסע מפואר לחצר השולטאן שהכירו מכבר. לאחר מכן חזר ז'ואן מיגואיס בגלוי ליהדות ושמו מעתה – דן יוסף נשיא. עתה, משחזר גם יוסף לחיק היהדות, מבקשת גראסיה תחילה לקיים אשר היה בסתר לבבה זה כעשרים שנה. היא מעבירה את עצמות בעלה המנוח, צמח בנבנישתי (פרנציסקו מנדס), מבית העלמין הנוצרי אשר בליסבון, לקבורה בעמק יהושפט אשר בירושלים. את סודה הגדול – כיצד הצליחה במשימה זו – היא שומרת בלבבה עד סוף ימיה, מתוך תקווה ותפילה שמנוחתה האחרונה תהא גם היא ליד עצמות בעלה הטמונות בארץ הקודש... רק לאחר מכן, לאחר שמילאה צווי-לבבה, היא משיאה את בתה, ריינה בת העשרים וארבע, ליוסף, שהתקרב אז לסוף שנות השלושים שלו. בפועלה זה היא חותמת מעגל סגור בחייה שלה, משהיא נותנת לבתה יחידתה את האיש אשר גידלה וטיפחה בביתה כל הימים; האדם אשר עמו חילקה אלפי ימים ולילות של חרדה ומגור, תוחלת ותפילה, צער ומכאוב, אכזבה וכשלון וגם הצלחה וניצחון; האחד אשר ידע מסוד מהלכיה

ותוכניותיה, והיחיד אשר בידו הפקידה הכל בעיניים עצומות – כל אשר לה.

לאחר נישואיו מקים לו יוסף את ביתו המפואר אף הוא בגלאטה שעל גדות הבוספורוס, ומנהגו – כמנהג חיי האצילים. את כותלי ביתו מפארים כלים עתיקים ויקרים ובהם חרבות-סיוף וחרבות יקרות – משהוא מקדיש זמנו לאומנות הסיוף והספורט בכל יום – ובצידם ספרים נדירים וכתבי-יד יהודיים אשר רכש בקהילות היהודים בערי אירופה. צוות של מזכירים ויועצים עומד הכן לפקודתו ועשרות עושי דברו ופקידיו נכנסים ויוצאים בלשכתו לקבל הוראותיו. בידעו כוחו ואפשרותיו – הודות למעמדו וקשריו האישיים עם שליטי אירופה – היה רגיש לכבודו ונוח לרגז, ואף לאיים בנקם, אם לא היתה דעתו מתקבלת. את תכניותיו היה שוקל תמיד במאזני הכבוד, וקשריו עם השולטאן סולימן "המפואר" מקנים לו מעמד שאין שני לו בתולדות חצר המלוכה התורכית. במעמדו עלה לא אחת גם על זה של ראש הוויזירים "החזיר הגדול", משהיה השולטאן מקבל את עצתו ומחליט לפיה. סופרי העתים התורכיים כותבים עליו שהיה "חביבו של השולטאן", והיחיד שהיה רשאי לבוא ולצאת בבית השולטאן בכל שעה שלבו חפץ. סוכניו המפחירים בכירות אירופה השיגו לו תמיד את כל המידע על המתרחש שם "מעבר לקלעים" בחצרות הדוכסיות והמלכות, ואין פלא שהחזיר הגדול, רוסקאם פחה, היה נעזר תמיד במידע זה, משהיה מתכנן את מהלכיו הדיפלומטיים. למעשה היה מעמדו של יוסף השלישי במעלה בממלכה התורכית, לאחר השולטאן והחזיר הגדול.

אולם יותר משהיה "חביבו של השולטאן" היה רצו של בן השולטאן סלים השני. רשמית, היה נחשב כסוכנו לרכישת אבנים יקרות ותכשיטים, אולם שפעת המתנות היקרות שהיה משפיע על סלים בקביעות – כשבניהן מוותרים גם בקבוקי יין משובח – קשרו בין השניים קשרי ידידות קרובים ביותר. סלים חלש האופי, רודף התענוגות והעבד ליצריו, היה מבקש תמיד את חברת יוסף, עד ששמועות היו עוברות מפה לאחן סביב ידידות זו, ואילו איבי סלים הכתירוהו בכינוי "בן היהודי"... משפרצו מעש האיבה בין סלים לאחיו הצעיר באיקאד על ירושת הכתר, עוד בחיי האב סולימאן "המפואר" (1559), עומד יוסף לצידו של סלים, וכאשר זה מנצח וחולה לבסוף את אחיו, ובכך מכשיר עצמו ליורש יחיד לכתר, הריהו מעלה את יוסף לדרגת "בן פמליית השולטאן". מאז נשא את ריינה לאשה והקים לו בית ו"חצר" משלו, נפרדות דרכיהם של גראסיה ויוסף. הוא עצמאי יותר במהלכיו ובתכניותיו מבעבר, משהיה בחסותה של גראסיה ועושה דברה. אמנם גם עתה הוא ממלא אחר הוראותיה, אולם הריהו עושה זאת יותר מתוך רגש החובה לקשרי המשפחה ולעבר המשותף, ויתכן גם בעבור הירושה הגדולה העתידה ליפול בחלקו... אט אט הוא מרחיק עצמו מגראסיה המזדקנת ואף נמנע מלהתייעץ עמה בתכניותיו. ובעוד היא מקדישה עתה כל ימיה והגיגיה לאחיה היהודים, רוקם הוא מהלכים לעלייה בסולם השלטון התורכית, כדי להרבות לו עושר וכבוד.

בתחילת 1556 הגיעו גזירותיו של האפיפיור פאול ה-4 לאנקונה והרסו לחלוטין את הקהילה היהודית שם. כמאה מנכבדי היהודים נאסרו, אך חלקם הרב הצליח להיחלץ מסוגרי הכלא באמצעות שוחד, משהם נמלטים לדוכסות פֶּזְרו הסמוכה. פסקי הדין של האינקוויזיציה גזרו על הגותרים בכלא דין-מוות בשריפה, כשבין הנידונים היה גם סוכנה של דונה גראסיה. משהגיעו בשורות איוב אלו לאוניה, "ותלך אל שולימאן המלך ותתחנן לו (כי יציל את נידוני אנקונה). וישלח (סולימאן) אל פאולו הרביעי האפיפיור הבליעל לאמר: שלח את אנשי. וישמע בקולו (ושיחרר את הנתינים התורכים). וישפוך הטאטינו הרע הזה חרון אף על האנוסים היושבים באנקונה וישפרו מהם כ"ד (24) איש ויקנה אחת בחודש סיון (פסקי הדין של הקבוצה הראשונה בוצעו ביום 13 באפריל 1556). ויאמרו (הנשרפים על המוקד) בצאת רוחם 'שמע ישראל', ותעל נשמתם הטהורה בלבית אש השמימה. ואת הנשואים הדיח מעל ה' (משהעבירם על דתם) ואת כל קניינם לקח. לא נעשה כדבר הרע הזה באיטליה בלתי (אם) היום" ('עמק הבכא', 134).

השולטאן איים על האפיפיור במעש תגמול, וכצעד ראשון הוא מטיל עיקול על אניות אנקונה שעגנו בנמלי תורכיה. בצעד זה הוא טוען, כי במסע הגזירות נגרם לאוצר נזק כספי בשיעור 400 אלף דוקאטים. מאידך, שתק המסחר באנקונה וגם תחנוני אנשיה לפני האפיפיור, כי יעביר את המשפטים ופסקי הדין לעיר אחרת, מאחר שאלה יהרסו אף אותם – לא הועילו.

תשובת האפיפיור מגיעה לשולטאן רק לאחר שעשרים וארבעה הנידונים הועלו על המוקד. רכושיה של גראסיה שהיה באנקונה אמנם הוחזר לה, אולם היא מחליטה להטיל חרם על אנקונה

גראסיה המדוכאה מכשלונה ממשיכה אמנם בפועלה, ובמגירת 1556 היא עוזרת לאלפי יהודים. אותה שנה היא גם מצילה – לאחר מאמצים דיפלומטיים רבים – את שמואל נשיא ואשתו גראסיה "הקטנה" מצפרני הרדיפות בפירארה. בשנת 1558 היא מייסדת בשלונקי את "המדרש", שהוא מעין מכון גבוה ללימודי היהדות לרבני שלונקי – ולמעשה היה מוסד זה כאוניברסיטה – ושנה לאחר מכן היא מקימה שם את בית הכנסת "לוויית חן". ברם, הרפורמה הנוגים על גורל העם היהודי מובילים אותה לחפש מקום-מקלט בטוח לפליטים הנרדפים, והיא רואה את צוגן ההצלה ביישובם בארץ הקודש הנמצאת תחת השלטון התורכי. אל-נכון מעלה גראסיה את רעיונה לפני יוסף ומבקשת ממנו להפעיל את מלוא קשריו הטובים בחצר השולטאן, כדי לקבל זיכיון לחכירת מסי טבריה וליישוב פליטים יהודים בארץ ישראל. בעת ובעונה אחת היא מגישה בקשה לחכור את נפת טבריה תמורת תשלום שנתי גבוה, ונראה שהשולטאן נתן את הסכמתו העקרונית. אך משמגיעות השמועות לאוני נוצרים קנאים, מתייצב נציג הכנסייה לפני הוויזיר הגדול ומוחה בפניו על כך, ורוסטאם פחה משיבו כי כל עוד חי השולטאן לא תבוצע התוכנית. בשנת 1561 נפטר רוסטאם פחה ובמקומו מתמנה עלי השמן, אולם השולטאן טרם העניק את הזיכיון. רק בקיץ 1563 – כמסתבר מתעודות עותומניות – ניתן הזיכיון לחכירת המסים של טבריה ושבעה כפרים סביבה, לידי דונה גראסיה (וראה שער שני – 'בחסות השער העליון'). נקל לשער את שמחתה משהיא רואה כי חלומה זה, האחרון, מתחיל להתגשם. היא משלמת מיד תמורת הזיכיון 1000 זהובים לאוצר השולטאן ומתחייבת לשלם סכום זה מידי שנה בשנה, ואילו

וסוחריה. היא מכנסת את רבני תורכיה והם מטילים חרם, למשך שמונה חודשים, על כל הסוחר עם אנקונה ויושביה. ברם, סוחרים מספר אינם שמים לב לחרם ומפירים אותו. אותו זמן מגיעה שוועת פליטי אנקונה שהגיעו לפתרו – אשר דוכס פיזרו קיבלם רק מתוך תקווה שיעשירו את דוכסותו בסחרם – לבוא לעזרתם ולהפנות את ספינות הסוחר לנמל פיזרו. גראסיה פוקדת על כל ספינותיה לעגן שם, אולם מתברר שיהודים אחרים המשיכו לסחור עם אנקונה. דונה גראסיה מחליטה להפעיל את מלוא משקלה והשפעתה, משהיא דורשת מכל הרבנים לחתום על החרם. רבנים אחדים חותמים – וביניהם גם ר' יוסף קארו ור' משה מטרנאי, המכריז, מצפת – אולם ר' יהושע צונצין יוצא נגד מסע החרם ואף מפרסם דעתו ברבים. העולם היהודי מתפלג לשני מחנות. גם אוהדותיו של יוסף – בהפסקת התמיכות הכספיות לאותם רבנים שלא יצטרפו לחרם – אינן מועילות. לבסוף נכשל החרם ופליטי אנקונה אשר בפתרו מגורשים משם. גראסיה גוחלת את כשלונה הגדול והקשה ביותר. חלומה ללכד את קהילות ישראל בליכוד יהודי-לאומי, לעם – נגזו, ודיכאון כבד יורד עליה. אותו זמן מחליט יוסף לתבוע ממשלת צרפת את החזרת החוב שהיתה חייבת לו, בסך 150 אלף דוקאטים. תשובת צרפת היתה, כי מאחר שיוסף חי בצרפת כיהודי בסתר, הרי שכל מעשיו היו בלתי-חוקיים ולפיכך בטלות מאליהן כל ההתחייבויות שניתנו לו בשעתו. יוסף מחליט איפוא, לרתום למאבקו את "השער העליון", ואין הוא מחכה אלא לשעת הכושר. הוא טוען באוני השולטאן כי אין ביכולתו לפרוע את מיסוי הרבים שהוא חב לאוצר התורכי, כל עוד אין ממשלת צרפת מחזירה לו את חובה...

אנם גינוסר וטבריה ליד חופו – קטע מתוך מפה מצוירת של הציר הצרפתי אברהם פינאוס (פינט) משנת 1560

כעבור עשר שנים להכפילו עשרת מונים. היא עצמה תשושה ואף חולה, ואין כוחה עמה להקים מפעל רב ממדים זה, כפי שחזתה בעיני רוחה, בכוחותיה שלה, והיא מבקשת מיוסף לעזור לה ולהתחיל מיד בבנינה של טבריה. היא אשר פותחת את אוצרה ומעמידה כל הסכומים הדרושים לידי יוסף, והיא אשר מעמידה לרשותו גם מאוניותיה, למען יביא בהן את המתיישבים החדשים המוכנים להתיישב בטבריה ולחיות שם מפרי עמל כפיהם. אין היא מבקשת דבר, זולת דבר אחד: לבנות לה בית לשבתה, שם, ליד חמי טבריה – אשר שיעם כמעיינות מרפא הגיע לאזניה – למען תוכל לישב שם בשלווה בערוב ימיה. נראה ויוסף ממלא אחר מבוקשה ושולח לטבריה אחד מעוזריו הנאמנים, את אבן אֶדְיָהּ, אשר ימלא אחר הוראותיו. לבקשת גראסיה הוא גם מפיץ "קול קורא" בקהילות היהודים, לקום ולעלות לבנין טבריה. ואמנם – רבים נענים לקריאה.

יוסף עצמו אינו מוצא לנכון אפילו לבקר במקום משפורץ שם מרד הערביים נגד הקמת החומה, ואף לא לאחר שהושלם בנינה, בכ"ד בכסלו, השכ"ד (1564). הוא שקוע כולו בעסקיו הרבים ובלחצי הבלתי פוסקים על השולטאן לעזור לו בגביית החוב מצרפת, אשר לבסוף הכירה בחובה ליוסף. לא בכדי כותב שגריר צרפת בקושטא לממשלתו (13.9.1563), כי דק יוסף "מתכוון לבסס את הצלחתו (בתביעתו הכספית מצרפת) שם (בטבריה), כי הוא שואף, כנראה, להכריז עצמו למלך על היהודים. על כן הוא תקיף כל כך בדרישותיו הכספיות מצרפת". נראה, שיוסף עצמו אף אינו מעלה על דעתו רעיון מעין זה, להיות "למלך על היהודים", כאמצעי לחץ על צרפת בגביית חובו, כי אם אכן היה הדבר כתוכניתו, הרי שהיה "ממליך" עצמו משהושלם בנין החומה.

✠

כשנת 1566 נפוצו שמועות בין יהודי טבריה כי דונה גראסיה עומדת להגיע לשם ולהתיישב בארמונה, אולם היא לא באה. סופרי קורות העתים אינם מספרים מדוע ולמה לא הגשימה גראסיה חלומה לבוא לארץ הקודש, ולסיים בה שארית ימיה בארמונה המפואר שהוקם ליד מעיינות המים החמים בטבריה. ערפל שתיקה יורד על גראסיה המכונסת בארמונה שעל גדות הבוספורוס. גם אף שומעים עוד על פועלה ואין היא מופיעה עוד בציבור כאותה אשה תקיפה וגאונית, היודעת אשר מבקשת נפשה והמבצעת משאלות לבבה. לשתיקה זו אין הסבר בלתי אם שהיתה חולה, ואולי חולה מאד ואף רתוקה למטתה, ועל אף שחשה כי ימיה ספורים, ועל אף רצונה להיטמן בארץ הקודש, ליד עצמות בעלה הטמונות בעמק יהושפט בירושלים, לא היה בכוחה גם לצאת מפתח ביתה, משהיא חשה כי כוחותיה כלים והולכים. נקל לשער את הגיגיה שהיו פוקדים אותה באותן שעות דמדומים משהיתה מתייחדת עם עצמה, משהיא יושבת על מרפסת ארמונה ועיניה מביטות במימי הבוספורוס וצופות למרחקים. "ו"צער נבו" מכרסם בלבבה העייף – כי מגד ראתה את ארץ חלומותיה ויודעת היא כי אליה לא תבוא עוד. ...

שניהם רחוקים ממנה, רחוקים מאד. עם מות סולימאן "המפואר" באותה שנה (1566) ועליית רעו וידידו של יוסף, סלים השני, לכס השולטאן, מבשר יוסף לגראסיה בשמחה כי סלים העניק לו את השולטן על האי נאפֶסוס וקבוצת האיים הציקלדיים שבים האגאי, והוא עצמו הוכתר לדוכס. משואלת, אולי, גראסיה החולה את יוסף לגורל טבריה והישוב בה, הריהו מרגיע אותה כי הכל שם כשורה וכי הישיבה כבר עומדת על מכונה, כי בישיבה לומדים עשרות חכמים וכי ההקצבות הכספיות אשר ציוותה גראסיה להעניק להם כבר נשלחו לתעודתן. יוסף וריינה יוצאים לנאפסוס ומשאירים את דונה גראסיה בקושטא. כל מעייניו של יוסף, עתה, הם השלטן על האי וישוביו והגדלת סחר היין שלו – זיכיון בלעדי שקיבל מידי השולטאן סלים השני – המכנים לו הן תועפות, כאשר ספינותיו משיטות אלפי חביות יין מפרתים אל ארצות צפון אירופה, פולין ומולדאבה, ואילו הציאניצ'ארים שתחת פיקודו עולים על כל סיפוני האוניות האחרות העוברות במימי הבוספורוס צפונה, וגובים מכס מכל חבית של יין. ... רבים בחצר השולטאן מקנאים בעושרו ובמעמדו של יוסף, אפילו הוויזיר הגדול מֶחְמֵט סוֹקוֹלִי, שבא במקום עֶלִי השמן, גמנה על שונאיו, אולם איש אינו יכול להרע לו – כי רָעו הטוב הוא וידיד־נפשו של השולטאן עצמו. ...

יוסף אינו אומר די. בפלאנדריה הוא מתערב בהתקוממות התושבים נגד מלך ספרד, משתוכננות מדיניות מרחיקות לכת נרקמות בלבו. הוא מקומם נגדו את הוויזיר הגדול המתנגד לתוכניתו, אולם יוסף אינו שת לבו ומבטיח בסוד למתקוממים את תמיכתה הצבאית של תורכיה. לבקשת יוסף חותם השולטאן על "פירמאן" (1568) המקנה ליוסף רשות חכות לעקל את הסחורות שבאניות הסחר הצרפתיות, העוגנות בנמלי הים התיכון, על־מנת לגבות את חובו מצרפת. ממשלת צרפת מתקוממת. אף מחמט סוקולי, ראש הוויזירים, מתקומם. הזעם והחרון המהולים בקנאה ביוסף ובשלטונו – גואים והולכים. באביב 1569, משהוא בעיצומה של המערכה בעיקול הסחורות שבספינות הצרפתיות – מתה דונה גראסיה בביתה אשר בקושטא.

✠

היא עצמה עיניה כיהודיה, יהודיה יראת־שמים וגאה ביהדותה. העולם היהודי ביכה מרה את מותה. גדולי הרבנים בקהילות ישראל באשר הם שם בְּפוּהָ והספידוה. בני טבריה אשר ציפו לבואה בכליך עיניים ותוחלת בלבכם, עשו לה אבל יחיד. אוכרות רבות צעם נערכו בכל בתי הכנסיות אשר בפוזורי ישראל – אוכרות שדומיהן לא היו עד אז בתולדות קהילות ישראל ואף לא לאחר מכן. ר' יהושע צונצץ מקושטא: שהעז לצאת נגדה בחרם אנקונה וגרם לכשלונה הגדול בחייה, הספידה ואמר: "... היא החזיקה יד עני ואביקן להושיעם, להרגיעם בעולם הזה ובעולם הבא. ... היא זכתה חיכתה את הרבים להציל ממות נפשם, להוציא ממחשך הקלי העולם יושבי חושך וצלמוות. ... ר' משה מטרנאי מצפת ביכה אותה ואמר: "... רבות בנות עשו חיל וחנה עלתה על כולנה"; ר' שמואל אושקי הסופר, אשר תמכה ביצירתו שנים רבות, המשיל עליה: "היא לבב עֶמָה, האיבר החשוב והאציל

שבגוף, החש בכאב שאר האיברים... ושמה יגוף לעולם". המשורר ר' סעדיה לונגו משלונקי קונן עליה: "... כל הנפש לבית יעקב הבאה להסתופף תחת כנפי השכינה – היא ילדתם והניקתם משוד דדי תנחומיה... מפרי ידיה וצדקותיה נטעה כרם ה' צבאות כל בית ישראל, ויצא לה שם כשם הגדולים הקדושים אשר בארץ...". חו הקינה אשר כתב:

שְׁבִתָּה מִדְּהֶבָה, מְקוֹנֵן בְּמֶרֶה בְּרוּחַ נִשְׁבָּרָה.
שְׁבִתָּה מִדְּהֶבֶת סִגְלָת עִם אֵל –
בְּכָל תַּפְסוּצוֹת גִּלּוֹת אֶרֶץ אֵל,
עֵיר וָאֵם בְּיִשְׂרָאֵל – לְשֹׁאֲרֵי הַנִּשְׁאָרָה.
שְׂרִיד דְּבִי נְשִׂיאָה, אֵלָּה
הַשְׁחָר, בְּשַׁעְרִים מְהֻלָּלָה,
בְּעֶשְׂרָה עָמִים רוֹכֶלֶת – צוּר הַמַּעֲטִירָה...
מַעֲטָרֶת מִכָּל הַמַּעֲלֹת וּמִכָּל הַמַּדּוֹת הַמַּעֲלֹת...

88

דן יוסף נשיא נשאר היורש היחיד לכל הרכוש העצום של דונה גראסיה לעשות בו כטוב בעיניו. באותו קיץ (1569) נפטר אחיו הצעיר שמואל, ובעת ובעונה אחת מצליח הוויזיר הגדול לשכנע את השולטאן, כי יבטל את החרם על האניות הצרפתיות. כעבור חודשים מספר חותמות תורכיה וצרפת על חוזה ידידות, שבו מתנצל השולטאן כי עשה אשר עשה מאחר שרומה... "דוכס נפסוס" גנזו: בחוזה זה ותורכיה התחייבה להחזיר לצרפת את הכספים שעוקלו ע"י יוסף. בחצר השולטאן קמים ליוסף מלשינים, ועלילה נלחשת כי בא יוסף בסוד עם אויבי הממלכה התורכית. טבריה גראתה אז בעיני יוסף לא יותר מאשר בקודה קטנטונת במפה רבתי, ואין הוא מוצא בה עוד עניין כל-שהוא. הוא אף מצווה למוכירו להפסיק את התמיכות הכספיות בשיבת טבריה שהקימה דונה גראסיה, וחכמי הישיבה הנואשים מתחילים לבקש ישועה בדרכים אחרות. עד שהם משגרים שלוחים לקהילות ישראל כדי לאסוף נדבות ותרומות לקיומם...

בשנת 1570 מעניק השולטאן ליוסף את השלטון על ארץ וולאכיה. זה מכבר ויותר יוסף על דוכסותו באי נפסוס, וחלומו עתה – להיות מלך על קפריסין. יוסף מניע את סלים השני להכריז מלחמה על וויניציה השולטת בקפריסין. הוויזיר הגדול מחמט סוקולי עושה כל שבידו להימנע ממלחמה עם וויניציה, מאחר שברצונו להילחם רק בספרד. בקיץ 1570 פולשים צבאות תורכיה לקפריסין וכובשים את האי. ברם, וויניציה כורתת ברית-צבאית עם איובתה ספרד נגד המעצמה התורכית, והצי המאוחד של וויניציה וספרד משמיד בקרב הימי הגדול שהתחולל בתקופה ההיא כחמישים מספנות המלחמה התורכיות. עם מפלת הצי התורכי החלה נפילתו של דן יוסף נשיא – סלים השני נוכח לדעת כי שילם מחיר יקר בעבור אמונו ביוסף. רק לאחר מאמצים רבים עולה בידי מחמט סוקולי להפריד בין וויניציה וספרד, משהוא כורת חוזה שלום עם וויניציה, המשלמת פיצויים לתורכיה ואף מוותרת על קפריסין. ומשמגיש הוויזיר הגדול את קפריסין כשי

✠ ספר בן פרת יוסף ✠

זכרו יי ונודול בישראל הדבוס הנשא הנשיא האדון דן יוסף ואשתו ואיכות אסרה וכוונתה עתה ונודול בנודול פלפלא חרפא וישראלי ויכל ויהנה לחוכה יכל אנדת אדון אדופה מוסה בשלש עשרה עייל פילא בקומא כאשר יראה הרואה את הספר בקורו בנפו יבלע פניו למאכל ועלה לחרות: וזהו החלום רביעידאט חדש אייר שנת לקובה אלרמלאנה: כישט צוהה אתה בונה:

✠ ונפס בענין רב צבית הקסן והגלדי יוסף ✠
בן לאדני אבי ונפס השלם חתם כדור יאחזק
בנודול חתם סדור יוסף יעקב
ויוזש ונר יוסף ונפס
לחי השלם ונא

✠ בקושטאדניא ✠

יום יום יום יום יום יום יום יום יום
יום יום יום יום יום יום יום יום
יום יום יום יום יום יום יום יום

שמה דן יוסף בן פרת יוסף

שער ספרו של דן נשיא (נדפס בקושטא בשנת התק"ט (1749))

לסלים השני, הריחו מקבל את הבטחת השולטאן כי יחזור בו מהבטחתו הקודמת להמליך את יוסף כמלך האי.

יוסף מסתגר בארמונו. הוא נותר עתה רק פטרונו של יהודי קושטא, הקושרים לו כתרים של כבוד. רבנים, שליחים, תלמידי חכמים, גבאי בתי-כנסת, סופרים ומשוררים נכנסים ובאים בשערי ארמונו. הוא תומך בהוצאתם לאור של מספר ספרים ומוציא לאור גם את ספרו שלו "בן פרת יוסף". הוצע זוהרו והילת הכבוד שעטרה אותו בחצרות המלוכה באירופה ובקושטא, חלפה ואיננה. הוא מסתפק איפוא בכבוד שרוחשים לו יהודי קושטא ההופכים שמו לאגדה בעודו בחיים...

משעולה על כס השולטאן מוראד השלישי, לאחר מות אביו סלים השני (1574), מורחק יוסף מן החצר אשר בה עשה כעשרים שנה כבתוך ביתו שלו. מוראד אמנם אינו מפקיע מידי את זכויותיו חכיונותיו, אולם גור לנעול בפניו את שערי הארמון, ואין לדעת אם לא עשה כל זאת משום נקמה שהיתה מוסתרת בלבו שנים רבות, על אותה ידידות ורעות גדולה שרחש אביו ליוסף כל השנים... מחלת המרה מדידה את רוחו, ואשתו ריינה אך מוכירה לו את הימים הטובים שחלפו... את בתו היחידה שכל עוד לפני שנים, בהיותה ילדה כבת עשר, ואין לו מנחם. עיניו המשוטטות על כותלי ארמונו המקושטים בחברות יקרות וחפצי-אומנות מכל העולם, בצידים של כתבי-יד וספרים נדירים, אך מזכירים לו בכאב את ימי זוהרו... מי היוזע אם לא הירחר לא אחת כי סטה מדרכו

ושגיאתו הגדולה היתה שלא "הכריז עצמו למלך על היהודים" בטבריה, שם, בארץ הקודש הרחוקה... גם את משאלתה האחרונה של דונה גראסיה אין לדעת אם קיים, אם לאו – להניח עצמותיה ליד עצמות בעלה הטמונות בירושלים... ביום עשרה באב, בשנת השל"ט (2 באוגוסט 1579), פסק לבו מפעום, והוא כבן ששים ושלש שנים.

לאחר קבורתו עטו רבים על השלל, ורבים ביקשו לרכוש את הזכויות שהיו בידו. לאחר שנעשתה רשימה מלאה מרכוש, בפקודת השולטאן מוראד, נוכחו הכל לדעת כי חסכוניותו היו מעטים. את כל כספו הרב בובו כל חייו ברדיפה אחר הכבוד והשלטון ואלה, עתה, ממנו והלאה.

✽

ריינה נשיא האלמנה, בת הארבעים ותשע, נותרה לבדה בארמון המפואר שעל גדות הבוספורוס. את מותר שנותיה היא מקדישה למעשי צדקה ליהודי קושטא. את ספרייתו העשירה של יוסף היא מעמידה לרשות מלומדים יהודים, ואף מייסדת בית דפוס (1592) שבו הדפיסה מחבורי חכמי ישראל. בשנת 1599 היא נפטרה, בודדה וגלמודה, והיא בת 69 שנים, ועמה נחתמת פרשת-חיים מופלאה – שנמשכה כל אותה מאה, המאה ה"ז – למשפחת נשיא.

ביבליוגרפיה: א' ברסלבי, "למפעלו של דון יוסף נשיא בארץ", לחקר ארצנו – עבר ושרידים" ת"א, תשי"ד, 180; "לפרשת טבריה מימי דון יוסף נשיא ועד אבן יעיש", שם, שם, 191; ב' רות, "בית נשיא הוצ' ניומן, ת"א, תשי"ג; א' רוניק (הרחק), "הדוכס יוסף מנכוסוס" (צרפתית), פריס, 1936.

ד'אהיר אל-עומר

שנות הבצורת, הפוקדות מפעם לפעם את חצי-אי ערב, מטלטלות בסוף המאה השבע-עשרה את השבט הבידואי ז'ידאן ממקום מאהלו צפונה, עד שהוא נוטה אהליז בגליל התחתון. ראש השבט עומר אל-זידאן מעמיד עצמו ואנשיו לשירות האמיר הדרוזי קאשיר אל-שייח'י, שעשה מלחמה בימים ההם עם הפלחים המורדים בפחת צידון, וכתמורה לשירותו הריהו מקבל מאת הפחה את הזיכיון לגבות את מיסי "השער העליון" בחבל טבריה. בשנת השס"א (1701) לערך, נוטה עומר אל-זידאן את אהליז בטבריה וקובע שם את מושבו.

חמישה בנים היו לו לעומר אל-זידאן ושם הצעיר שבהם היה ד'אהיר אל-עומר, אשר נולד בשנת השמ"ט (1689) לערך. בהיות הנער ד'אהיר כבן שתיים-עשרה, עם התנחלות אביו השיח' בטבריה, הריהו לומד קראו וכתוב ופרקי קוראן מפי אחד מוקני המקום, ומשמת ראש השבט עומר, בשנת השס"ג (1703) לערך, יורש את מנהיגות השבט הבן השני סעד. כארבע שנים לאחר מכן הורג ד'אהיר בן השמונה-עשרה אחד מבני טבריה על שהתעלל באחת מנערות השבט. אימת נקמת הדם מרחפת על השבט אשר מבקר להעתיק אוהליז לעמק פסוף שמצפון לציפורי, והזיכיון

שהיה לזיידאנים על גביית המיסים בטבריה פוקע. בצעירותו נשא ד'אהיר לאשה את בתו של נכבד דמשקאי, חמן קצר לאחר נישואיו נפטר חותנו וירושה גדולה, המעשרה אותו עושר רב, נופלת בחלקו. ואם גם הצעיר באחים הזיידאנים הוא, הרי שקרנו עולה ובמעמדו הריהו נחשב, למעשה, כראש בני זיידאן. אט אט, ובחכמה רבה, מכניס ד'אהיר תחת כנפי חסותו וגבייתו לכפרים נוספים, ושמו נזכר בהערכה בתצורות הפחות התורכיים כדייקן בתשלומי המיסים. דייקנות זו בתשלומי המיסים היתה מיומנותו שלו, כשלא אחת היה משלשל לאוצר הפחה מכספו הפרטי, בעבור אותם כפרים שידם לא השיגה לשלם את מכסתם במועדה. הודות לרוחב לבו ונדיבותו נוהרים אליו זקני פלחים רבים מכפרים שונים, ומבקשים ממנו להיות פטרונם ואדונם לתשלום המיסים לפחה, עד שלמעשה, כעבור שנים מעטות, חוסים תחתיו מרבית אוורי הגליל.

בשנות העשרים של המאה ה"ח שלט בטבריה נציגו של הפחה הצידוני. תורכי זה ידע להשניא עצמו על התושבים עד שבאחד הימים התקוממו נגדו ועמדו להוציאו להורג. תוך כדי המהומה מופיע ד'אהיר בטבריה, והוא מכנס מיד את זקני התושבים ומציע להם פתרון של שלום: תושבי טבריה יכתבו תזכיר לפחת צידון, שבו יספרו על הגזל והעושה של התורכי, שחמס את מרבית הכספים לכיסו הפרטי, ואילו הוא עצמו, ד'אהיר, יחלף את פני הפחה לבל ישלח לטבריה פלוגת-עונשין להענישה. עצתו נשמעת וד'אהיר שולח לצידון את השליט הכבול בצירוף תזכירם של בני טבריה, ובצדם – מנחה נאה כקצאת לפחת צידון. הפחה, המכיר טובה לד'אהיר, שמח למנחה וממנה את ד'אהיר אל-עומר למושל העיר טבריה ואף שולח לו כשי גלימת שליט מפוארת. בשנת הש"ץ (1730) לערך נפרד ד'אהיר מעל אחיו סעד ומבני שבטו, והוא מעתיק אהלו לטבריה. עם בואו למקום הוא מתקבל בשמחה ע"י תושבי העיר, ומיד הריהו מארגן לו פלוגות חיילים ובראשם הוא מפקד את בן דודו מחמד אל-עלי. שמעו ותהילתו של ד'אהיר מסופרים בכל ארץ הגליל ומעמדו בין שאר מושלי הארץ מתעלה מעלה.

משהיה ד'אהיר בא אל נצרת לפקוד מפעם לפעם את אשתו, החל בקשרי-ידידות עם נכבדי המקום ובני הכפרים הסמוכים. אותו זמן היו תושבי נצרת כפופים לשלטונם של בני שכם אשר עשקום, ומשקיבלו תושבי צפת, מרצונם הם, את חסותו של ד'אהיר, קמו בני שכם למלחמה עליו. בשנת השצ"ה (1735) לערך, יורד ד'אהיר בראש חיל כבד אל עמק זרעאל למלחמה בבני שכם ובעלי בריתם, אשר אף הם נטרו איבתם לבידואי המצליח. הקרב מסתיים בתבוסתם של בני שכם, כאשר חייליו מנצחים אחרי המוכים ונכנסים אל הכפרים שבנפת שכם. זקני שכם וועקים לעזרת פחת דמשק סולימאן, המחליט לענוש את הבידואי עו הפנים, על שהעז לחדור לתחומי שליטתו ולעשות כחבלי הארץ כבתוך ביתו. ברם, ד'אהיר החזה מראש את המלחמה המצפה לו, ממחר לטבריה ומכצור, באותה שנה, השצ"ז (1737), את חומות העיר, בכך שהוא משלים את שרידי החומה הצלבנית העתיקה והפרוצה, ובונה בצפון-מערב העיר, על גבעה גישה, מגדל מבוצר. שנה לאחר מכן עולה סולימאן על טבריה וצר עליה

כשבועיים בלבד, מאחר שצו "השער העליון" פוקד עליו לפרוש מתפקידו ולצאת לקהיר כפחת מצרים.

משנתבטל המצור נוכחו זקני שכם, שאין להם בלתי אם להשלים עם השיח' הבידואי, ותמורת שלום הם מוותרים לו על שליטתם בעמק יזרעאל ואף משלמים לו פיצויי-מלחמה. אז מחליט ד'אהיר לבצר את עירו טבריה כראוי, ובין השאר הוא מציע לר' חיים אבואלעפיה היושב באזמיר להיות אורח העיר שכל מחסורי קהילתו יהיו על חשבוננו שלו. בעת ובעונה אחת הריהו מומן גם נוצרים להתיישב בטבריה, וכל זאת במטרה למצוא לו בני חסות אשר לא יתקוממו נגדו. ואכן נענה ר"ח אבואלעפיה להזמנת השיח' ומתיישב בשנת הת"ק (1740) בטבריה, יחד עם בני משפחתו וקומץ תלמידיו, כאשר ד'אהיר עומד בדיבורו ובונה למתיישבים היהודים בתים חדשים, בית כנסת מפואר, בית מרחץ, שוק ואף בית-בד לשמן (וראה שער שני - 'חידושו של הישוב').

חולשתם של פחוות דמשק מנוצלת ע"י ד'אהיר אל-עומר, כאשר פחת צידון, שהיה עוץ תמיד לפחת דמשק, תומך בהרחבת שליטתו של השיח' הבידואי על אזורים נוספים בארץ הגליל. על חייליו הבידואים מוסיף ד'אהיר גדוד של כאלף איש מבני המונגרים, ומשהוא נושא לאשה את בתו של מושל צפת, הריהו מספח על אזורי שליטתו עוד חבלים נוספים בגליל, עד שלמעשה ניתן היה לכנותו "מלך הגליל".

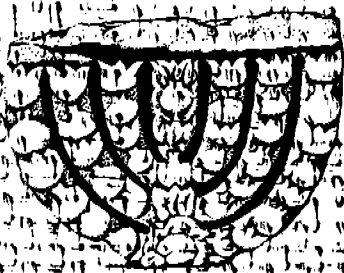
בשנת התק"א (1741) חזר ממצרים שונאו מכבר סולימאן, המתמנה שנית לפחת דמשק, אשר מחליט להכניע אחת ולתמיד את שיח' הגליל. ברם, רק לאחר הפצרות רבות משיג סולימאן, בתק"ב (1742), את הרשיון מאת "השער העליון" לעלות למלחמה על ד'אהיר. פחת דמשק אוסף חיל גדול ומצרף לחילו את מחמד אל-עלי, בן דודו של ד'אהיר ומפקד גדודיו, אשר מצא עצמו מקופח בחצרו של השיח' עד שבגד בו. פחת דמשק מפיץ שמועה כי מגמת פניו היא לבוא אל נפות שכם, כדרכו מימים ימימה, על-מנת לגבות את המגיע. אולם שני היהודים שהיו מצויים אז בחצר הפחה שבדמשק, חיים פרחי ויוסף לזשאטי, מריצים לר"ח אבואלעפיה איגרת אזהרה על מזימות סולימאן. משבא ר"ח אבואלעפיה אצל ד'אהיר להראות לו את האיגרת, אין השיח' מאמץ לכתוב בטענו, כי אין לפחת דמשק כל עילה לעלות עליו למלחמה, מאחר שכל המסים המגיעים לסולימאן שולמו במילואם וכסדרם, ואם גם ניתנה הרשות לפחה לעלות עליו למלחמה, הרי שהיו שליחיו השתולים בחצר השולטאן מגלים את אונן...

הפלחים שבגליל ממהרים להציע לד'אהיר כי יבואו, עם משפחותיהם ובהמתם, לטבריה על-מנת לעזור לו במלחמה. אך ד'אהיר שִׁבְטָם כי סולימאן לא יצא בו לרעה, ואף בטח בהבטחת פחת צידון כי יבוא לעזרתו, אם יעלה בדעת פחת דמשק לעלות על טבריה, דוחה את הצעתם. בשלחי התק"ב (1742) יוצא סולימאן מדמשק עם חיל כבד, ובמקום לפנות לחבל שכם הוא עולה עם צבאו על טבריה.

לרשותו של שיח' ד'אהיר אל-עומר עמדו אותה שעה כאלף איש בלבד. טבריה סגרה שעריה ובאה במצור. ד'אהיר מריץ שליחים אל אחיו סעד כי ייחלץ לעזרתו, אולם איש מאנשי סעד

מנדל המסגד שנבנה, כנראה, ע"י ד'אהיר אל-עומר - ציור מתוך "פלשתינא באומר ובתמונה" לג' אברס וה' גוטה. שטוטגארט - לייפציג 1883

שער שביעי

אגרות ודשמי ביקור

אינו נענה... גם פחת צידון, בעל ההבטחות, מבקר להסתופף בחדרי ארמונו, וכל נסיונות ד'אהיר לרכוש בעלי-ברית עולים בתוהו. תותחיו של סולימאן שהוצבו על רכסי ההרים המשקיפים על טבריה, מרעשים את העיר יומם ולילה. 85 ימים ארך המצור על טבריה וכל נסיונותיו של סולימאן לכבוש את העיר עלו בתוהו. ביום ד' בסכלו, התק"ב (דצמבר 1742), פוקד סולימאן בחריקת שיניים על צבאו לעלות מעל טבריה ולחזור לדמשק. (ועל פרשת המלחמה כולה – ראה 'זמרת הארץ' לר' יעקב בירב).

מששב סולימאן מן התאג' ניתנת לו הרשות בשנית לעלות על ד'אהיר ולהשמידו. שוב מזהירים היהודים מחצר הפחה שבדמשק את ר"ח אבואלעפיה, כבראשונה, אולם הפעם אוחות חרדה את יושבי העיר ומרביתם נוטשים אותה, כאשר הרב הישיש וקומץ מן העיר מאנשיו אינם רוצים לבגוד בשיח' הנדיב. בחודש אב, התק"ג (1743), יוצא פחת דמשק עם חיל כבד בדרכו לעכו, כדי לקבל את הציד המלחמתי שנשלח אליו מקושטא באניות. ולאחר שהוא מחמש את צבאו הגדול הוא פונה לעבר טבריה, וביום ג' באלול חונים חייליו בכפר לופיה, הנמצא במרחק של שעתיים הליכה מטבריה. בחנותו שם תוקף את הפחה חולי-מעיים עם כאבים עזים, וכעבור שלושה ימים הוא מת. חייליו מקפלים אז את אהליהם ויחזרים לדמשק. (וראה 'נס השני' לר' בירב).

"השער העליון" ממנה את אסע'ד אל-דעם, בן אחיז של סולימאן המת, כפחת דמשק, שהיה רודף שלוחה בצד שלמונים חהב. ואכן, הודות לכך, הריהו מאריך שבת על כסאו 13 שנים, יותר מכל פחה אחר. שנים אלו מנצל ד'אהיר לביצור שליטתו בגליל. תחילה הריהו נוקם את נקמת הבגידה של בן דודו אל-עלי ומוציאו להורג בטבריה. לאחר מכן הוא שולח אל אחיז הגדול סעד, שלא נחלץ לעזרתו בעת המצור על טבריה, את בנו עותמאן, אשר חונק את דודו הזקן סעד, וד'אהיר מפיץ שמועה כי סעד אחיז מת מהכשת נחש.

בעת הזאת היתה עכו עיר הנמל המרכזית לכל ארץ הגליל. ספינות הסוחר הצרפתיות היו עוגנות במפרצה וסחין עם יושבי הארץ היה רב. אותו זמן היה יושב בעכו נציג של פחת צידון, בדרגת מוֹתַסְלִים (נציב), כשלידו חיל-מִצָּב קטן. לא אחת ביקש ד'אהיר בְּעֶבְרָה מאת פחת צידון כי יִשֶּׁה אליו חסדו וימסור לידו את הזיכיון לגביית המס בעכו, אולם תמיד עמד בפחה בסירובו. כיוון שכך מתחיל השיח' הערמומי להפיץ שמועות בגפת עכו, כי הכפריים לא יֵצְאוּ לעזור לתורכים בבוא היום שבו תותקף עכו. נסיונם של הפלחים ב'שמועות' לימדם כבר בעבר, שאין לחכות עד "שיבוא היום" והם ממחרים לנטוש כפריהם. ד'אהיר חש למקום ועכו נופלת לידי כמעט ללא התנגדות, ואילו המותסלים וחיליו נסים לצידון. בשנת התק"ה (1745) קובע ד'אהיר את עכו לבירתו ואילו בטבריה הוא ממנה למושל תחתיו את בנו בכורו צ'ִלְיִיבִי, בן אשתו השנייה אשר מנצרת. צ'לייבי השקט והמצניע לכת ממשיך בדרכי אביו לכַבֵּר את טבריה, ובונה בצפון העיר ארמון מבוצר (אשר שרידיו נראים עוד כיום) הקרר בשם אַל-צִקְרִיה, וכן המסגד ג'אמע אַל-בִּאחֵר (את המסגד ג'אמע אַל-רְמֵל בנה חג' יוסוף, דודו של צ'לייבי).

רק כעבור חמש שנים באות פחת צידון להכיר בשלטון ד'אהיר

על עכו, ואם לא עלה כל השנים הללו למלחמה על השיח', הרי שהיה זה מחמת פחדו. בשנת התק"א (1750–1751) מבצר ד'אהיר את חומותיה העתיקות של עכו, מְצִיב בה שערים, מקים מבצר מחוץ לחומה ובונה לעצמו ארמון מפואר. קצב ביצורה ובנייתה של העיר, שנעשתה בחודשיים ימים, מפליא את הכל, כיוון שהיה חייב להעשות באותו פרק זמן שבין חילופי הפחות בצידון. ברם, אניות הסוחר הגדולות לא היו יכולות להשתמש בנמל עכו שהחנח שנים רבות, והיו עוגנות ליד מבצר חיפה, שהיה מאו ומתמיד בתחום שליטתו של פחת דמשק. ד'אהיר אינו מחכה, ובירצו את פחת דמשק הדואג לאוצרותיו יותר מאשר לנחלות "השער העליון", הריהו ממחר וכובש את מבצר חיפה ואף מְדָרִים עד טנטורה. מעתה נישא השם ד'אהיר אל-עומר בחצר השולטאן בהעצרה ובפחד כאחת.

משבגרו שמונה בניו של השיח', חשו עצמם שהגיעה שעתם לשלטון והיו באים אל ד'אהיר בתביעות על נחלות. וד'אהיר האב – דוחה כל תביעה וכל דרישה. התמרמרות הבנים גוררת אותם למרד גלוי באביהם, עד שהם יוצאים עליו במלחמות. דומה שהאב הקשיש אף נהנה להתמודד עם בניו במלחמה, ואין הוא מחמץ אפילו קרב אחד שלא ישתתף בו. אולם לדבר אחד נתונה דאגתו של האב – לבל ייפגע הבן הסורר בקרב. משנכנעים חיילי הבן המורד לפני השיח', מקבל האב את כניעת הבן, בצירוף בקשת המחילה, והוא מעניק לבנו את הנחלה אשר תבע לעצמו עוד בטרם הרים את נס המרד... כעשר שנים תמימות, בשנים התק"י – התק"ך (1750–1760), מנהל ד'אהיר שורה של מלחמות וקרבות עם בניו, היוצאים תמיד נפסדים אך מקבלים, בסופו של דבר, כל שביקשו מלפני עלותם למלחמה על אביהם.

בעת ובעונה אחת עם מלחמות השיח' בבניו החלו שודדי הים הנוצרים להטריד יותר ויותר את "השער העליון". שדירת האוניות התורכיות הפכה למכה אשר התורכים אינם מצליחים להשתלט עליה, למרות וחרף כל המחאות הדיפלומטיות החריפות המשוגרות לבירות אירופה. ומשנסגרים לפני שודדי הים הנמלים שבתחום הממלכה העותומנית, מוצאים אלה את נמל עכו כמקום יחיד שבו יכולים הם למכור ביתם. השיח' הערום רואה הזדמנות נאה למלא אוצרו, והוא קונה בסתר את שלל השודדים במחיר זול. משנודע הדבר ל"שער העליון", מכריז ד'אהיר כי שקר טופלים עליו שונאים, והריהו משַׁנֵּר את אניות המלחמה שלו להטביע את אניות השודדים הבאות לעכו. אניותיו מפליגות לים הפתוח, תותחיהן מפגיזים את... גלי הים וסחורות השודדים נטענות אותה שעה על אניותיו... עוד אלה טוענים על קשריו עם שודדי הים, ושמועה חדשה מעלה ועם בחצר השולטאן. בשנת התק"י"ז (1757) הוכתה ונשדדה שיירת עולי הרגל, שיצאה בראשותו של פחת דמשק, למכה. כעשרים אלף צליינים נטבחו בשיירה וכל אוצרות הכסף והזהב שנשאה עִמָּה נשדדו בידי הבידואים. ברם, מה יעשו הבידואים בכל הסחורות שנשדדו אם לא ימכרן במקום חנים לידי ד'אהיר אל-עומר? הועם על השיח' הבידואי מגיע לשיאו ב"משפט" שנערך, כאשר פחות ופקידי חצר גבוהים נמצאו אשמים, ואילו השיח' נמצא חף מפשע...

בשנת התקכ"א (1760) ממנה השולטאן את עותמאן אַל-כוֹרְגִי

לפחת דמשק ומצווהו לעקור את שלטונו של ד'אהיר אל-עומר מארץ-ישראל. עותמאן מכלכל צעדיו בשיקול ובתבונה ומצליח להחזיר לידיה את נפת חיפה ובנותיה. לאחר מכן הוא משגר שלוש מחייליו האמיצים, באנייה צרפתית, כדי לפשוט על בית השיח' בעכו וללכדו. מרגלי ד'אהיר השורצים בכל מקום מגלים את אזנו בעוד מועד, ועם עלייתם של החיילים על החוף נהרגים מרביתם ואילו האחרים שנפצעו נפדו רק תמורת כופר-נפש רב. ד'אהיר מחליט להשיב מלחמה שעה ועולה על מבצר חיפה שנקלח מידי והורסו. עוד חייליו הורסים את מבצרו על עותמאן בחיפה, ופועליו כבר מניחים את היסודות לכפר חדש, מוקף חומה בצורה, המרוחק כשני ק"מ מדרום-מזרח למבצר ההרוס – מקום אשר ברבות השנים מהווה את הגרעין לחיפה של ימינו. עותמאן הפיקה אינו נלכד בהתגרות השיח' וממתן בדמשק לשעת הכושר. בשנת התקכ"ה (1765) מחליט פחת דמשק כי הגיעה השעה לצאת למלחמה גלויה. הוא מגייס חיל גדול ועולה להרי שכם, כבא לגבות את המס מימים ימימה. אותה שעה נלחם ד'אהיר בשני בניו שמרדו בו, ומשהגיעה השמועה לאזניו הריהו מספר לבניו על כך, ואחד מבניו, עֶלִי גבור המלחמות, יוצא בראש חמש-מאות פרשים ומתקדם בפשיטת פתע את צבאות עותמאן. חיילי הפחה ההמומים נופלים כשיבילים לפני חרבותיהם של פרשי עלי והנותרים נסים כל עוד נפשם בם.

ד'אהיר יודע גם יודע כי המלחמה החזקה עודה לפניו. הוא כורת בריתות עם המתואלים, הדרוזים והבידואים, כדי להקים מערך אדיר נגד צבא הפחה עותמאן. גם קשריו הטובים של ד'אהיר וידידיו בחצר השולטאן עומדים לו כחומה נגד תכניותיו ומזימותיו של פחת דמשק. ולא זו בלבד, אלא שבהשפעת דורש טובתו פוקד השולטאן להביא את ענין הריסת מבצר חיפה לפני בית דין בעכו. בית המשפט המכובד שומע את טענות בא-כוחו של הפחה ואת תשובותיו של השיח' ופוסק, כי ד'אהיר היה זכאי לספח אל נחלתו את חיפה ובנותיה, משום שכל פעולתו זו לא עשה אלא כפעולה להתגוננות עצמית... השולטאן אינו רואה דרך אלא לכבד את פסק בית הדין המכובד, ומצווה על עותמאן להרפות מרדיפותיו אחר ד'אהיר. שמו של השיח' בן השבעים ושמונה נישא בפי כל בהערצה ושנתיים לאחר מכן מָכַר ד'אהיר אל-עומר, בשנת התקכ"ח (1765), כ"שיח' עכו, אֶמִיר האַמִּירִים, נציב נצרת, טבריה וצפת ושיח' כל הגליל – תואר אשר הוענק לראשונה ללא תורכי בפירמאן תורכי של ה"שער העליון".

אכן, הגיע ד'אהיר אל פיסגת גדולתו. בתוקף תוארו החדש הוא כפוף, למעשה, לשולטאן אשר בקושטא, מבלי להיזדקק לתיוכם של פחוות צידוק ומשק. בן השבט הבידואי אשר ממדבריות חצי-אי ערב הינו השליט הכל-יכול על מרבית אזורי הארץ. דומה שהגיעה כבר העת לנוח ולישב בשלווה על זרי הכבוד וההערצה, אולם לגלגל מזלו המופלא ממשיך לסוב... מלחמת תורכיה-רוסיה פורצת בשנת התקכ"ט (סוף 1768) ושואבת את כל משאבי הכוח הצבאי התורכי שבארץ לגבולות רוסיה. המלחמה החזקה הטורפת מאות אלפי חיילים תורכים משכיחה את שמו של ד'אהיר בחצר השולטאן, אולם לא לזמן רב. בשנת 1770, בעיצומה של המלחמה הכבדה, מצליח עותמאן פחת דמשק

להוציא מתחת ידי השולטאן צו, הפוקד עליו לצאת ולהשמיד את השיח' הזקן ושלטונו בארץ. עותמאן מקים חזית-בריתות רחבה נגד מערכו הצבאי של ד'אהיר, והוא מקיפו באויבים הצמאים לדם הבידואי הערום. דומה והנה קרב הקץ על ד'אהיר וימי שלטונו ספורים, ובעודו תוהה מאין יבוא עזרו, קם ומופיע על במת המאבקים של ארץ-ישראל כוח חדש אשר איש לא ציפה לו.

בשנת התק"ל (1770) עולה צבאו של עֶלִי בִּי הממלוכי, בראשותו של איש סודו וידידו מוחמד אַבּוֹ-דִ'הַב, על מִקְהָה וכבושה בסערה. העולם המוסלמי מזדעזע והשיח' הזקן, שהיה בידדות עם עלי בִּי, רואה שעת כושר מוצלחת להיגצל מאוימו של עותמאן פחה ובניו, ואילו עלי בִּי עצמו רואה בד'אהיר בן-ברית טבעי למלחמה בתורכים. ד'אהיר מגלה לעלי בִּי את מזימתו של עותמאן להכותו וזה משַׁנֵּר צפונה חיל-חלוץ לעזרת השיח'. הגדודים הממלוכים עולים וכובשים את עזה, יפו, לוד ורמלה. ד'אהיר פוקד על בנו לצאת בראש גדוד מובחר, כדי להקביל את פני הממלוכים החונים ברמלה, אולם הבן וחייליו אינם יוצאים מפחד התורכים ומבַּכְרִים להישאר בעכו בהצורה. אז פוקד השיח' הבידואי הישיש, בן השמונים ואחת, לחבוש את סוסתו והוא יוצא רכוב, בראש חייליו הנאמנים, אל רמלה. הישיש מצליח להבקיע אל חיל המשלוח הממלוכי ושני המחנות מסתערים בסופת-קרב על חילות עותמאן, ואלה מובסים וגסים בבהלה צפונה. ד'אהיר מַנְגֵּב אחרי הנמלטים כדי לחסלם, אולם לפתע פתאום, בעיצומה של הרדיפה, נופל השיח' הישיש חולה אנושות והרדיפה פוסקת. הרופאים הבאים אליו דחופים קובעים כי שעותיו ספורות, אולם כבאורח-פֶּלֶא פוקד הישיש את עניו, מתאושש על מיטת חוליו, וקם ומבקש את המפקד הממלוכי להמשיך ברדיפה. אולם זה מסרב, הופך פניו וחוזר לקהיר באמר, כי תפקידו תם לאחר שהיכה את חיל הפחה.

עֶלִי בִּי היודע כי "השער העליון" מְבּוֹסָס בְּיַד המערכה הצפונית הכבדה עם רוסיה ואין שעתו פנויה לדרום, עולה בחורף התקל"א (1771) עם חיל אדיר במסע אל דמשק. סופרי העתים מספרים, כי חילו מנה ארבעים אלף איש ואניותיו העמוסות נשק הפליגו אל מבצרו של ד'אהיר שבֶּעֶכּו. בקרב הגדול ניגף החיל התורכי וביום 5 ביוני 1771 נכנס צבאו של עלי בִּי וד'אהיר אל-עומר בשערי דמשק. "השער העליון" נודעזע כברעידת אדמה, אך עוד בטרם מספיקים התורכים לעֲכֹל את משמעות המַפְלָה, מרים הצבא הממלוכי את אהליו ונחפו לארץ הנילוס, כָּנָס ובזרז מפני רודפיו. תוך חודש ימים מיום כיבושה של דמשק לא נותר חייל מצרי אחד על אדמות סוריה וארץ ישראל. המפקד העליון הממלוכי, אַבּוֹ-דִ'הַב, מתַרַץ את חפזו באשמת ד'אהיר ובניו, אולם איש אינו יודע במה אָשָׁמוּ השיח' ובניו. אז משגר ד'אהיר ההמום את בנו עותמאן לעֲלִי בִּי כדי להזים את עלילת אַבּוֹ-דִ'הַב, ולאות כי אמת בדבריו הוא מפקידו בחצר הממלוכי כבן-ערובה.

אך יוצא צבא הנילוס מדמשק, שב עותמאן פחה לעירו ומגייס בחיפוז צבא חדש כדי לעלות על חילות ד'אהיר. בהגיע צבאו לים חולה פושטים עליו גדודיו המובחרים של השיח', המועטים במספרם בהשוואה לחיל דמשק, ומתחממים את התורכים. עותמאן

שרידי חומות שעל שפת הכינרת, המסגד המרכזי והמצודה הצפונית. מבט מדרום לצפון – ציור ד' רוברט מיום 22 באפריל 1839 (המחיאק הימי חיפה)

לרדת מצרימה, וחשדו של ד'אהיר כי המכתבים היו כתבי פלסתר מתאמת לאחר שעלי ביי יורד מצרימה בלוית צ'וליב, בנו הבכור של ד'אהיר ומושל טבריה, וגדוד מובחר מחילי השיח'. אך מגיעים אלה למצרים, בתחילת מאי 1773, משמידם אבו-ד'הב. צ'וליבי נהרג עם שאר חייליו, ועלי ביי מת מפצעיו כעבור ימים מספר. ד'אהיר ממנה אז את אחיו תג' יוסוף למושל טבריה. אחמד אל-ג'זאר, מושל ביירות, עושה בעירו כבתוך שלו ועושק ללא רחם את האמיר הדרוזי יוסוף. בֶּצֶר לו פונה יוסוף שנית אל פטרונו אֶל-מֶצְרִי, אולם הפעם מתעלם המפקד התורכי מקריאתו של הדרוזי, בתקווה להחזיר את ביירות ברכות הימים לידי התורכים. אז פונה יוסוף אל איבו לשעבר, ד'אהיר אל-עומר, אשר נענה לברית החדשה. ד'אהיר מבקש את אדמירל הצי הרוסי לכבוש את ביירות תמורת שש מאות כִּיס – וה'כִּיס' בימים ההם משקלו 500 גרושים – אשר ישולמו מידי האמיר הדרוזי. אניות המלחמה הרוסיות חשות לעבר ביירות ומפגיזות אותה קשה. אחמד אל-ג'זאר מתחיל לנהל עם מפקד השייטת משא ומתן ממושך. במטרה להרוויח זמן עד שיגיעו גדודי התורכים שיצאו לעזרתו מדמשק. אולם השיח' הישיש אינו יושב בחיבוק-ידיים, ובחזותו מראש את הצפוי הוא פוקד על פרשיו שבצפון לפשוט על גדודי התורכים. משמגיעים אלה לעיר נִחַלָה שבבקעת הלבנון, בדרכם אל ביירות, מכיסים אותם פרשי ד'אהיר אל-עומר בתבוסה מוחצת. אחמד אל-ג'זאר, שנותר ללא תקווה, מציע לד'אהיר ברית-לוחמים, בתנאי שהשיח' יתיר לו ולחייליו לצאת

נס על נפשו עם שרידיו המוכים ומאשים במפלתו את הדרוזים, כי אחרו לבוא למועד אשר קבע להם. אך זאת כי כבוד הדרוזים נפגע מהאשמה חמורה זו, וכדי לטַהֵר שמם בחצר "השער העליון" הם ממהרים לעלות למלחמה על המתואלים, בעלי בריתו של ד'אהיר מאז שנים רבות. לשעת כושר זו מצפה ד'אהיר זה שנים, והוא פוקד על בנו עלי, גיבור המלחמות, להכות בדרוזים כיאה להם. עלי ממלא אחר צו אביו, ובסתו התקל"ב (1771) הוא כובש את מעוזם, עיר מושב הפחה, צידון, ומכונן בה שלטונו. "השער העליון" מסיק את המסקנות מכל מפלותיו בארץ-ישראל ובסוריה, ומִדִּית את כל הפחות והנציבים התורכים, כשבמקומם הוא ממנה, כמפקד עליק לכל הכוחות התורכים, את איש המלחמה הוותיק עותמאן אֶל-מֶצְרִי. בעוד ד'אהיר מארגן כוחותיו לקרב העתיד לבוא, מדיח אבו-ד'הב את שליטו עלי ביי, וזה בורח לארץ ישראל. מחזות דרום הארץ חוזרים לידי התורכים ורק בקרב קשה וצו עולה בידי ד'אהיר לחַלֵּץ את עלי ביי מידי התורכים, אשר חסמו את דרך מנוסתו צפונה, ומביאו אליו אל מבצרו שבצכו.

הידיעה על הדחת עלי ביי מפיתה חיים בעותמאן אֶל-מֶצְרִי וצבאותיו כובשים את צידון. הוא ממשיך לרַכֵּן כוחות עצומים לקרב המכריע בשיח' הישיש, אשר כוחו נתערער ומעמדו היה בכל רע, כאשר בעל בריתו היחיד, עלי ביי, אינו אלא פליט ממלופי. שוב דומה, כבעבר, שכוכבו של הבידואי שָׁבַע הקרבות והנצחונות דועך, ועוד ימים ספורים ישקע ואיננו. אלא שגם הפעם מקבל השליט הבידואי סיוע ממקור בלתי-צפוי. ספינות המלחמה הרוסיות, בעלות בריתו לשעבר של עלי ביי במלחמתו בתורכים, מגיעות לנמל עֶפְרָה. השיח' הישיש ועלי ביי מפצירים באדמירל הרוסי לסייע להם בהפגזת צידון והחילות התורכים הרבים אשר רוכזו שם. אניות המלחמה שטות לצידון ועושות את המוטל עליהן, ואילו עשרת אלפי חייליו של ד'אהיר מביסים את ארבעים אלף חיילי השולטאן בתבוסה מוחצת באביב התקל"ב (1772). המלחים הרוסים נחפזים לבח את ביירות הבלתי מוגנת, ורק לאחר שהאמיר הדרוזי יוסוף משלשל לכיסם סכומי-עֶתֶק, מסתלקים אלה מן העיר. אז זועק יוסוף אל פחת דמשק כי יבוא להושיעו, וזה שולח אליו גדוד להגנת ביירות, בפיקודו של אַחְמַד אֶל-ג'זאר – מי שעתיד לרשת את מקומו של ד'אהיר אל-עומר כעבור שנים מספר.

השיח' הישיש והפיקח מחליט לִנְצֵל נצחוננו הגדול בצידון וממשיך במסע מלחמתו אל דרום הארץ. הערים לוד, רמלה ועזה, על נפותיהן, נופלות בידי פֶּכְרִי בֶּשֶׁל. יפו שמגלה התנגדות עיקשת מחזיקה אמנם מעמד במצור ממושך עד לחורף התקל"ג (פברואר 1773), עד שהיא נכנעת בכניעה ללא תנאי. ד'אהיר ממשיך במסעו לעבר שכם ובנותיה, אשר חשבונו עֶמָה שמור היטב בזכרונו, וכובשה. מעתה שולט ד'אהיר על כל חבלי ארץ-ישראל, פרט לירושלים ונֶפְתָּה.

באביב התקל"ג (1773) מגיעים לעלי ביי מכתבים מנכבדי הממלוקים שבארץ הנלוס, ובהם רמזים כי הגיעה השעה שעליו לקום ולשחררם משלטונו של אבו-ד'הב. עלי ביי אינו שומע לעצתו הנכונה של ידידו השיח' הישיש ובעל הנסיון, לבל יִמָּהר

בשלום מביירות, ואילו הוא ואנשיו יעמדו לפקודתו תמיד. השיח' הישיש נענה להצעה, ואחמד אל-ג'זאר ואנשיו יוצאים את ביירות כמנצחים. עוד אלה יוצאים וגדודי הדרחים משתלטים על העיר, ומציאים בכוח מאת המוסלמים יושבי העיר את אותם שש מאות הכיסים אשר הבטיחו לאדמירל הרוסי. ד'אהיר משבץ את אחמד אל-ג'זאר במערכות חילותיו ושולחו עם גדודו לגבות את המיסים בנפות ארץ יהודה. משמגיע אל-ג'זאר לבית לחם, נחלק לעזרת העיר איבך'הים פֶּחָה מירושלים, ועוד בטרם הספיקו קני הרובים של שני הצדדים להתחמם מן היריות הראשונות, הופך אחמד אל-ג'זאר את פניו ועובר למחנה התורכי...

"השער העליון" בקושטא עיף ולאח מכל נסיונותיו להכניע את הבידואי האמין והערום, והוא מחליט איפוא, לאחר כריתת חוזה השלום עם רוסיה ב-21 ביולי 1774, להפיל את השיח' הישיש בפח העורמה. מפקד הכוחות התורכים עותמאן אל-מצרי פותח במשא ומתן עם ד'אהיר, ומציע לו שליטה מלאה על כל חבלי הארץ. זאת – תמורת נאמנות מוחלטת עם תשלום שנתי של אלף כיס. בתוספת של 450 כיסים כדמי-חכירה בעבור מחוז צידון. השיח' הישיש הופך והופך בהצעה ומחליט להיענות לה, מה גם שֶמֶפָּה לֶאָן מסופר, כי השולטאן בכבודו ובעצמו עומד למנות את ד'אהיר אל-עומר לפחה על כל הארץ. ברם, במקום אותו פירמאן מיוחד, מקבל ד'אהיר מכתב נמלץ מאת הוויזיר הגדול שבו הוא מודיעו, כי השולטאן סלח לו על כל חטאותיו שבעבר והכל מחול לו... לבו של השיח' עולץ משמחה למראה כתב ידו של הוויזיר הגדול עצמו, והריהו ממחר להשיב כי מעתה ולהבא הוא עבדו של השולטאן. בחורף התקל"ה (1775) מקבל ד'אהיר פֶּתָב חדש מאת "השער העליון" ובו כתוב: "והיה אם תישמע לפקודותיו הנעלות של השולטאן ותשרתו לשביעת רצונו ותגלה נאמנות וטוהר לב, יעניק לך השולטאן אהבה וידאג לשלומך, והיית בוטח ושלו תמיד". ברם, הפירמאן המיוחד, כתב המינוי לפחת הארץ, בושש לבוא...

בעוד בֶּלְדִּי "השער העליון" והשיח' נושאים את המכתבים מקושטא לעכו ומעכו לקושטא, נעים צבאות הממלוכי אֶבּוֹ-ד'הב לעבר א"י, כשבאמתחתו הוראה מפורשת מבעל בריתו השולטאן – להשמיד את ד'אהיר אל-עומר ובניו. צבאות המצרים העצומים שוטפים על פני מחוזות הארץ, ועריה נופלות לפני הממלוכי בזו אחר זו. יפו, העיר האחת שגילתה התנגדות עיקשת במשך שבעה שבועות של מצור וקרבות, משלמת מחיר איום בעבור התנגדותה. עם כניעתה מצווה אֶבּוֹ-ד'הב לערוף אלפיים גולגולות של אנש דת מוסלמים, חכמים יהודים וכמרים נוצרים, ואף נשים, לערימה תלויה וגבוהה בשערי העיר. חרדת-אימים אוחות בכל יושבי הארץ ובני בריתו של ד'אהיר ממחרים בפיך ברכיים להגיש לאֶבּוֹ-ד'הב מנחת נכנעים. גם בניו של השיח' הישיש נושטים את אביהם ונמלטים, ואילו בנו האהוב, עֶלִי גיבור המלחמות מעודו, מעמיד עצמו לרשות הממלוכי הערץ... השיח' הישיש המביט סביבו נוכח לדעת, כי הכל בגדו בו, החל מיושבי "השער העליון" וכלה בשבטי הבדואים שעמם התהלך כאח כל השנים. ד'אהיר קם ונמלט לצידן ומשמגיעות ספינותיו של אֶבּוֹ-ד'הב לשם, הוא נמלט להרי הגליל העליון, אך החיילים

המשתלטים על הגליל מניסים אותו אל המדבר שבעבר הירדן. צהלת גיצחוק בוקעת מן "השער העליון", אולם היא גוועת לפתע עם פטירתו הפתאומית של אֶבּוֹ-ד'הב בעשרה ביוני 1775, והופכת ללחש חרדה עם שובם של צבאות הממלוכים מצרימה. שוב מתנער הישיש הבדואי ממאהלו אשר במדבר, עולה על בירתו לשעבר, עכו, וכובשה. תושבי העיר המפולגים לשני מחנות מקבלים את פני ד'אהיר ברגשות מעורבים, כשצל נקמת התורכים מרחף על העיר. ואכן, שבועות מספר לאחר כניסת ד'אהיר לעכו, מגיעות האניות התורכיות למפרץ ומפקדן שולח לד'אהיר אל-עומר כתב בזה הלשון: "באתי בצו הממשלה הנעלה, יִנְצֶרָה ריבון העולם, כדי לקבל מידך את המסים שאתה חב בעבור שבע שנים. לאחר מכן אֶטוֹל ראשך מעליך וכן את ארצך. אולם מִשְׁיָדֵעַ אנכי היטב את חֶסֶדְךָ וְאֶרְךָ אֶפָּה כי רב של הממשלה הנעלה ברחמיה על גתניה, ובעיקר על הסרים למשמעתה, על כן תשקול לידי את המסים שהינך חב ותסגיר לידי את עכו, ואתה תצא לנחלותיך אשר ישבת בהן לפני כן. ובשובי לקושטא אביא דָּבָר כניעתך לשולטאן וְיִשְׁלַח לך פירמאן אשר בו יִסְלַח לך על כל מעשיך עד כה. אחר תשוב אל עירך וכה תשמור על רכושך, אנשיך, מעמדך וכבודך. והיה אם לֹא – נכח הגני לקרב".

בהתייעצות שמקיים ד'אהיר עם מקורביו מתנצחות שתי דעות: האחת – שיש לקבל את צו המפקד, והשנייה – להשיב לו במלחמה. לאחר היסוסים ושיקולים ממושכים, שהיו מלווים במשא ומתן עם מפקד אניות המלחמה, דוחה ד'אהיר את תנאי הכניעה. אוניות המלחמה מרעישות את עכו וחיילי ד'אהיר משיבים באש עזה ואף גורמים נזקים לספינות הקרב. לפתע מפסיקים תותחני ד'אהיר מהטענת כליהם, לאחר שנשמעו לאלה אשר דרשו כניעה למפקד הצי. משרואה ד'אהיר כי תותחיו משותקים, הוא יוצא את העיר בלוויית פֶּמְלִיתוֹ הקרובה ביותר. עודו בדרכו מחוץ לחומה, והנה רואה הישיש, בן השמונים ושש, כי פילגשו הצעירה אשר אהב, עִיִּישָׁה, איננה עִמּוֹ. ד'אהיר מחכה לה על אם הדרך עד שתצטרף גם היא אל השיירה, ובעודו צופה על שביל העפר המוביל מן העיר, התנפלו עליו מספר חיילים והרגוהו. החיילים כרתו את ראשו ומסרוהו למפקד הצי התורכי, אשר הציגו לפני השולטאן בקושטא, ולאחר מכן – לעיני כל אורחי עיר "השער העליון".

✽

לאחר הדברים האלה מינה מפקד הצי התורכי את אֶחְמֵד אל-ג'זאר לשליט עכו, ופקד עליו להרוג את בני השיח' המהולל ולאֶבֶד כל זכר לֶד'אהיר אל-עומר. ואכן, גם מקום קבורת גוויתו של השיח' הישיש לא ידע איש כל הימים. יש אומרים כי הוטמנה ליד עכו, באותו מקום שעמד וחיכה לעִיִּישָׁה אשר אהב, ויש אומרים כי אחמד אל-ג'זאר הציב לו צִיָּין דל, כלאחד מפשוטי העם, ליד החומה הצפונית, ואחרים אומרים כי עצמותיו הלא הן טמונות בבית העלמין המשתרע קידמת עכו... וְאֵלֶּה אֵעָלֶם – ואלהים הוא היודע.

עפ"י אוריאל הד, הוצאת ראובן מס, ירושלים, תש"ב.

מראה כללי של טבריה וחומתה – ציור י"ד הארדינג משנת 1830, לערך (המחצית הימית הימית)

ר' לייבקה קונסטנטינובר

בשלהי המאה הקודמת, משהיו ה'מקדימים' לתפילת שחרית יוצאים עם שחר לבתי כנסיות, היו רואים בוקר בוקר גם את דמותו הגבוהה והצנומה של ר' לייבקה קונסטנטינובר, משהוא מתנהל לאיטו ונשען על מקלו, מחמת חולשה ותשישות השנים, ופניו אל בית הכנסת של חסידי קרלין. והיו הפוגשים בו, צעירים וקשישים כאחד, מקדימים לו ברכת "צפרא טבא"; קשישים וישישים – משום דרך-ארץ וכבוד, וצעירים – משום "והדרת פני זקן" וגם משום כל אותם סיפורי נפלאות ומעללים שהיו מספרים בו מימים עברו.

לייב טייסטר נולד בעיירה קונסטנטין (הישנה) שברוסיה, בעשור הראשון של המאה ה'י"ט. עוד בהיותו פעוט כבן חמש שנים, עמד אביו, חסידי קרליני, ועלה עם משפחתו לארץ הקודש, כשכל רצונו להצטרף אל קהילת החסידים שבעיה"ק טבריא טוב"ב. ראשית תורתו קנה הילד לייבקה אצל אחד המלמדים מחסידי קרלין שבעיר. ברם, כבר בילדותו ניכר היה בו שדעתו נתונה לשעשועים לא פחות מאשר לתורה. לייבקה היה נוהג להתרועע עם הילדים הערביים ולשחק עמם בסימטאותיה הצרות של טבריה דאז, משהוא מוצא עניין בכל שעשועי הערבים שעל חוף ימה של הכינרת לא פחות מאשר ב"חדר". במרוצת הימים, משהיתה הלשון הערבית שגורה בפיו, היו הנערים הערביים מקבלים מרותו, אם משום שהיה משכמו ומעלה מכולם וכוחו

רב לו אף להפליא מכות למי שהעז להתכתש עמו, ואם משום חריפות שכלו ודרך שררה שנהג בהם כראש ומנהיג. וכל זאת – חרף לבושו היהודי המסורתי, הלא היא אותה 'הקפוטה' הארוכה והשחורה ש'ארבע כנפות' מציצות מתחתיה, אותן אנפילאות לבנות שלרגליו ואותה כיפה רקומה שעל ראשו, שמתחתיה השתלשלו על לחייו שתי פיאות ארוכות ומסולסלות.

לימים, משבגר, כבר הכירו בו כל ערביי טבריה והסביבה שאינו כשאר יהודי טבריא, ואי לו למי שלא ינהג בו כבוד ודרך-ארץ, ואבר לו למי שיעז לחלוק על דעתו וכל-שכן לריב עמו. משעמד לייבקה ונשא לאשה את בת טבריה, ברכה, הוסיפו לו לשמו 'קונסטנטינובר' להבדילו משאר יהודים בני טבריה ששמן גם הוא 'לייב', שהרי הוא ממולדתו קונסטנטיין. וכיון שהגיעה שעתו לפרנס משפחה, עמד ופתח חנות בעיירה הערבית ג'יסר, היא גשר-נחלים לאחר עשרות בשנים, והיה מוכר בה לפלאחי עמק הירדן ולבדווי הסביבה מכל ששאלה נפשם; החל מדברי סידקית ועד ליריעות אריג דמשק, ומעלי-טבק לנְרִיגִילָה ועד לראשי-טוֹכר לבנים. וכיון שהיה ר' לייבקה אוהב את ביתו שבטבריא ובוחר להימצא בחברת זוגתו וילדיו הקטנים, עמד וקנה לו סוסה ערבית אצילה וקישטה בריתמה ובאוכף מהודרים, ועל אלה הוסיף וקנה מהתורכים והפלאחים מכל כלי נשק שהיו בימים ההם: סִיף תורכי שניצבו עשוי שן ונֶגְנוּ משובץ זהב וכסף; אקדוחים ממינים שונים; חריט לאבק-שריפה וכדורי-עופרת, ומספר רב של "שִׁבְרִיּוֹת" ערביות. וכך היה

רוכב על סוסתו, עמוס כולו בכל כלי נשק שהיו ברשותו, ועובר דרכו בן ביתו שבטבריא לבין חנותו שבג'יֶסֶר, וחוזר חלילה. משהיו פרסות סוסתו מקישות באבני הסימטאות העתיקות של טבריא בחצות הלילה או בטרם שחר, היו בני טבריא שעל משכבותם יודעים כי ר' לייבקה חוזר עתה מג'יֶסֶר או שהוא יוצא עתה לג'יֶסֶר... קשישים היו מגידים ראשיהם וממלמים בינם לבין עצמם, וצעירים – מתמלאים קנאה וחזים חזיונות... ומשהיו רואים אותו עין בעין ברכבו על סוסתו, משהוא תגור בכל כלי זינו, עמדו הכל וצפו בו שעה ארוכה עד שנעלם מעיניהם. ברבות הימים, משגדל חינו של ר' לייבקה אף בעיני התורכים, ראו זקני העדה שיכול ר' לייבקה להיות להם למליץ גם בפני הקאמקאם, הוא המושל התורכי. והיו מספרים, כי משהיה בא ר' לייבקה לחצר ביתו של הקאמקאם, היו המשרתים חולקים לו כבוד כמו ל'ואלי', הוא מושל המחוז התורכי, ואילו הקאמקאם בעצמו ובכבודו היה יוצא להקביל פניו של ר' לייבקה, ולא נח עד שהושיב אצלו את היהודי גבה הקומה ושתה עמו קפה. כיון שכך, קבלה היתה בידי יהודי טבריא, שכל טובה שמבקשים הם מלפניו של הקאמקאם, חזקה על ר' לייבקה שישגנה...

ועוד היו מספרים, כי משבאו גולנים ושדדו יהודי מטבריא או משעלה רצונם של ערבים לעשוק יהודי בַּמָּכָר, והגיע הדבר לאזני ר' לייבקה, עמד מיד וחבש סוסתו, תלה עליו כל כלי-נשק שלו ויצא יחידי לביתו של הגולן או למאהלו של העושק, ולא היה שב לטבריא בלא שיחזיר את הגזילה בשלמותה, ובתוספת דמי-עונשין, ואילו את האשם היה מעניש כדת וכדין בשוט העזר שבחגורתו ומפליא לו מלקות נאמנות עד שיאמר "אשמתי!" ועד שישבע ב'אללה' ובחיי בנו ובשפמו שלא יחזור עוד לסורו... בתחילת שנות השלושים של המאה ה'י"ט הגיע שמע ר' לייבקה לאוזניו של שיח' ההנאדים עֲגִלְיָה אָגָא, אשר שלט על כל הפלאחים והבידואים וישיבי מחחו שבועבר הירדן. כיון שכך, קרא אליו השיח' את ר' לייבקה וביקשו להיות לו יד ימינו ואשר על המסים שבמחחו. ר' לייבקה קיבל את ההצעה ונעשה איש אמונו של השיח' הגדול שבועבר הירדן ואשר על אוצרותיו. את חנותו שבג'יֶסֶר הפקיד בידי בנו הבכור זלמן – אשר יהודים קראוהו זלמן לייבק'ס, הווי אומר: זלמן של ר' לייבקה הידוע, וערבים כינו את ר' לייבקה, כנהוג וכמקובל אצלם, בשם 'אָבּוּ זֶלְמִינָא', היינו אבי זלמן. ובכך היה 'אָבּוּ זֶלְמִינָא' יוצא מיד שבוע בשבוע אל כפרי עבר הירדן משהוא רכוב על סוסתו. עוד ממרחק היו בני הכפרים ומאהלי הבידואים מזהים אותו, בגלל תלבושתו המיוחדת – ה'קפוט'ה' השחורה וה'שטריימל' המסורתי שעל ראשו, פאותיו הארוכות והמסולסלות היורדות לו על זקנו העבות, וכל כולו החמוש בכלי-נשק, מכף רגל ועד ראש. וכיון שזיהוהו, מיד היה יוצא ראש הכפר או שיח' השבט להקביל פניו, ואז היה לאותו כפר או לאותו שבט שלא שילם ליד 'אָבּוּ זֶלְמִינָא' מיד את המס המגיע לעגליה אגא. הכל ידעו שאם לא ישלם אחד את המס במועד, הרי שסופו של המשתמט יהיו מלקות נאמנות בשוטו של 'אָבּוּ זֶלְמִינָא', ואם ימרה מי פיו של ר' לייבקה, ספק גדול אם יארכו ימיו של הממרה אפילו שבוע ימים, שהרי רבים רבים היו הערבים עושי דברו של 'אָבּוּ זֶלְמִינָא' אשר מילאו בדיוק אחר

פקודותיו והוראותיו... וגם זאת ידעו כל ערביי המחוז, כי אם יבואו עליהם שודדים מעבר להרים, או מרצחים – יש אשר יחזיר את הגזילה ויש אשר ייקום את נקמת דמם – הלא הוא מגינם ומושיעם הנאמן והיחיד, אָבּוּ זֶלְמִינָא.

מפעם לפעם היה ר' לייבקה לוקח עמו למסעיו שבועבר הירדן את בנו, משהם רכובים על סוסות ערביות משובחות וחמושים כמותו. על הרוב היה יוצא לכפרים ולמאהלי הבידואים יחד עם בנו הירש, הירש לייבק'ס, שאומץ לבו התחרה אפילו בזה של אביו, ומעשי גבורותיו הפכו לאגדות בפי ערביי עמק הירדן והגליל עוד כעודו צעיר לימים. לא בכדי נעשה הירש לייבק'ס, לימים, ה'כִּיָּאֵל' היהודי הראשון אשר בגליל, הוא שומר בטחונם של מתיישבי המושבות הראשונות שבגליל, עוד בטרם היות "השומר" בארץ.

שנים רבות עבד ר' לייבקה את השיח' שמעבר הירדן באמונה, חה החזיר לו אמק מלא (וראה סיפורו של שאול הורנשטיין על מרד הפלאחים בש' התקצ"ד 1834, בשער שני), עד שהיה לו יד ימינו לכל דבר, וגם לאחר שפרש משרותו של עגליה אגא לא היה שיח' ערבי בכל ארץ הגליל וארץ כינרות, אשר העז לעשות דבר מבלי להיוועץ תחילה ב'אָבּוּ זֶלְמִינָא'. ומספרים ישישי טבריא, שפעם, משזממו ערבים מאחד הכפרים להתנפל על היהודים ונודע הדבר לשיח' שלהם, הזעיק זה את הזוממים ואמר להם, כי רק על גופתו שלו יוכלו לבצע זממם, וכל עוד חי 'אָבּוּ זֶלְמִינָא' בל ישתטו בדברי הבל... ועוד מספרים, שפעם, באחד הלילות האפלים, התנפלו שודדים על הירש לייבק'ס שהיה רוכב יחידי בין הרי הגליל והצליחו לכפתו בחבלים. לאחר ששדדוהו ועמדו לירות בו, פתח הירש פיו ואמר להם שברצונו להתוודות לפני מותו. כיון ששמעוהו התירו מיד כבליו, החזירו לו כל ששדדו ממנו, כרעו על ברכיהם וביקשוהו כי ימחל להם, וכל זאת למה? – לפי שהכירו בקולו כי "הקול קול ר' לייבקה" ואין השדוד אלא בנו של 'אָבּוּ זֶלְמִינָא'...

את חמשת בניו ושלוש בנותיו חניך ר' לייבקה בדרכו שלו: היות יהודי ירא-שמים ומושיט עזרה וישע לזולת, ויחד עם זאת יהודי גא חקוף-ראש שאינו חת מפני גויים ואינו מרכין ראשו בפניהם. ואילו את זוגתו ברכה, זו שהיתה לו כל חייו עזר כנגדו העריץ ואהב מכל, ויותר מכל אהב לראותה משהיא לבושה תמיד בשמלות נאות ופניה טובים ונאים. ומעשה שהיה שחזר לביתו שלא במועד, וכיון שנכנס ראה את זוגתו שהיא עושה בעבודות הבית ומלבושה חלוק בָּלָה, עמד ר' לייבקה וקרא: "כלום תשעה באב היום שאת לבושה בלבוש בלא זה?" מיד ירד לשוק והביא שש יריעות של בד-פרחוני ונתן בידה, שתתקן לה שמלות נאות ולא תהא מהלכת אפילו בביתה בחלוק בלה...

בנו בכורו ר' זלמן, המכונה זלמן לייבק'ס, חסיד היה והמשך סחרו של אביו עם ערביי עמק כינרות והגליל בחנותו שבג'יֶסֶר, עד שבערוב ימיו, משקשתה עליו ההליכה לג'יֶסֶר המרוחקת, עמד ופתח חנות לטבק בטבריא; הירש לייבק'ס נודע כממשך דרכו של אביו ומשיצא שמעו כ'כִּיָּאֵל' למושבות הגליל, לקחו לימים יהושע אוסבצקי מפקידי הברק להיות שומר ראש. משנשא לו אשה ילדית וינה, נטש את טבריה וירד מצרימה. משה לייבק'ס

עבר לצפת והיה בעל חנות לממכר בדים ואריגים, ולא היה עובר לצפת אלא בעבור שמתו עליו כל ילדיו שנולדו לו בטבריא, עד שפקד עליו הרבי לנסות מזלו בעיה"ק צפת תוב"ב. משעבר לשם ונולדו לו שני בנים ובת, ומשנותרו בחיים – חיתה רוחו; יוסף לייבק'ס שפתח אף הוא חנות בג'סר, בצד זו של זלמן, גטש חנותו ועבר בפרוץ מלחמת העולם הראשונה למושבה מלחמיה, היא מנחמיה, לעבוד שם כפקיד. לימים חלה כדלקת ריאות ונפטר והוא עודו צעיר לימים; ובתו הלא היא שרה טויסטר היושבת בטבריה ואשר העלתה מן הזכרונות הכתובים לעיל חכרונה צלול צלול; ואילו מאיר-מוטיל לייבק'ס נפטר עוד בצעירותו. ושלוש בנותיו: טובה, אסתר ושרה, נישאו בארץ הקודש והקימו משפחות מבורכות וענפות בערי ארץ ישראל.

ר' לייב טויסטר-קונסטנטינוב נפטר ביום כ' באייר התרס"א (1901), ובחלקת הקברים של חסידי קרלין שבטבריא ניצבת מצבתו ועליה חקוק: "הזקן ר' ליב".

ר' שמעון בערמאן

ר' דוד שוב, ממסדי ראש פינה, כותב בזכרונותיו בשנת התרע"ג ב'לוח א"י' להרא"מ לונץ: "חברת ישוב ארץ הקדושה נוסדה בעיר טבריא עוד לפני שנת התרל"ח (1878) ע"י אש אהר, ר' שמעון בערמאן, שבא מאמריקא, ועשה תעמולת יחיד בין יהודי ארץ ישראל לעבור לעבודת האדמה, הוא חיבר גם ספר קטן בשפת האידיש בשם 'מסעות שמעון', בו מתאר את דברי הישוב ותכניתו, ובדברים חמים ומושכים את הלב משבח את ארצנו הטובה, שגם כיום, כמו לפני, היא עודנה ארץ זבת חלב ודבש. אגב, אני מודה שבין יתר הדברים שעוררו אותי לחיבת הארץ וליישובה תופס גם חלק לא מיעור אותו הספר של בערמאן שקראתי אז".

ומספר ר' חיים משה הלוי, יליד טבריה משנת התרכ"ו, בהיותו בן שבעים: "מימי נעורי, בשנים התרמ"ב – התרמ"ד, הנני זוכר את ר' שמעון בערמאן, ודמותו עודנה חיה בזכרוננו. הוא היה יהודי גבא קומה ובעל צורה ולו זקן גדול ולבן על פי מידותיו. בלבשו ובמידותיו היה משום חידוש גדול בטבריה שלנו. פאותיו היו קצרות, וכן מעילו האירופאי קצר היה ורק עד לברכיים הגיע. גם מגבעתו היתה מוזרה והוא היה היחיד שחבש מגבעת כזאת. הוא היה מתאכסן בביתו של ר' משה גולדצוויג או בביתו של ר' משה צורף. הוא היה גלמוד וסבל אז עוני ומחסור".

✽

ר' שמעון בערמאן נולד בקראקא שבגליציה המערבית בשנת התקע"ה (1818). לאביו אשר ניהל את עסקי היערות של ר' בעריש מייזלס, רבה של קראקא. את ימי ילדותו ונעורותו בילה שמעון ביצירות ובחקיק הטבע, וכבר אז חלם על התיישבות של קבע בכפר. בהיותו בן עשרים ושלוש נשא לאשה את קרובתו מקראקא ועבר

לגור שם. הוא החל לעסקו במסחר העצים, אך מהומות 1846–1848 החריבו את סחרו והוא עבר להונגריה.

בשנת התרי"א (1851) חזר לקראקא ויסד שם חברה יהודית להתיישבות חקלאית. 300 מיהודי קראקא הצטרפו לחברה זו, בתקוותם להתיישב בהונגריה. הם פנו לממשלה המרכזית שבויננה וביקשו לקבל בחכירה שטח-קרקע מתאים, אולם בקשתם נדחתה והחברה התפרקה. משראה שמעון כי מפעלו שהחל בו נתפורר, יצא עם משפחתו, בשנת התרי"ב (1852), לארצות-הברית. תחילה התיישב בניו-יורק במטרה לחסוך כסף כדי לקנות אדמה להתיישבות חקלאית. שם אף פגש ברבים מבני עירו קראקא ושוב ניסה להחיות את החברה להתיישבות חקלאית, אולם הדבר לא עלה בידו. לאחר שנה עבר לגור בסינסינטי, וגם פה ניסה לייסד חברה להתיישבות חקלאית, אך יוצאי גליציה שהיו שם לא התלהבו מתכניתו.

בשנת התרכ"ב (1862) עבר לסט. לואיס שבמדינת מיסורי. כאן עלה בידו להצליח בעסקיו, אולם משפרצה מגיפת החולירע בשנת התרכ"ו (1866), מתו עליו אשתו ושני בניה. ברוב כאבו גמר אומר בלבו לעזוב את ארה"ב ולעלות לארץ-ישראל. הוא חזר לניו-יורק עם שתי בנותיו שנותרו לו, ולאחר ששיכל את בתו הצעירה, עזב בחודש סיון התר"ל (1870) את ארה"ב, והוא אז בן 52 שנה.

בדרכו לא"י ניסה להיפגש בלונדון עם סר משה מונטיפיורי, אולם פגישה זו לא יצאה לפועל. בפרוץ נפגש עם ראשי "חברת כל ישראל חברים" והציע לפניהם את תכניתו. אלברט כהן לא נענה לבקשתו, כי הכי"ח תפריש לחברה אשר יקים בא"י חלק מאדמותיה, ורק מסר בידו איגרת המלצה אל קרל נֶטֶר. בדרכו בין לונדון לפרוץ אבדו כל חפציו, ורק לאחר שבועות רבים עזב את פרוץ בדרכו לברלין.

כאן נפגש עם ר' נתן פרידלנד, שהפיץ חוברותיו אשר קראו ליישובה של א"י. מששמע פרידלנד את תכניתו של שמעון בערמאן, נשק לו את ידיו בשמחה והציגו לפניו ד"ר לוריא, מייסד "חברת ישוב ארץ ישראל", וכן לפני מנהלי החברה שהיו מגבירי הקהילה היהודית שבברלין. אלה התרשמו מתכניתו וביקשוהו להישאר בברלין שבועות מספר, עד שיכנסו איסיפה של ראשי החברה. ר' נתן פרידלנד רצה לקחתו עמו אל מנהיגי התנועה, ר' צבי הירש קאלישר ור' אליהו גוטמכר, אולם שמעון בערמאן סירב מאחר שביקש להתראות עם בני משפחתו, שלא ראם זה כעשרים שנה, ולחוג עצמם את החגים בטרם יצא לא"י. ברם, הוא הבטיח לר' פרידלנד כי יכתוב מא"י על תכניתו לרבנים מנהיגי התנועה. בהגיעו לקראקא נפגש עם בני משפחתו וקרוביו, ולאחר שהשתטח על קברי אבותיו יצא לבודפשט. באיסרו חג הסוכות התרל"א (1870) יצא משם לטרייסט ובראשית חשוון הפליג לארץ. פגישתו באנשי עם "בני ההיכל" הגרמנים, אשר עלו לא"י כדי להצטרף אל חבריהם שהתיישבו שנה וחצי קודם לכן, בשכונות שלהם ליד יפו וחיפה, גרמה לו צער ומרירות, משראה כי גויים עולים ליישב את הארץ ואילו אחיו היהודים אינם נוקפים אצבע. משהגיע ליפו הריהו הולך לבקר את שרידי המושבה האמריקאית מארץ מין, שלא הצליחו להשתרש בארץ ואשר

נחלתם עברה לידי הגרמנים, על-מנת ללמוד מן הכשלונות. כעבור ימים מספר הוא נפגש עם מנהל "מקוה ישראל" קרל נטר, אך נטר אינו נענה לבקשתו של ר' שמעון להקציב שטח-קרקע מאדמות "מקוה ישראל" להקמת מושב חקלאי לעשרים משפחות. ביפו הוא פוגש בר' זליג הויזדורף, שהכירו שנה קודם לכן בני-יורק, משעשה שם כשד"ר, ועולה עמו, כששניהם רכובים על חמורים, ירושלימה. באמצעות הקונסול האמריקאי הוא שולח בקשה לממשלה המרכזית בתורכיה, כי יורשה לו לקנות אדמות בארץ ישראל. "השער העלון" שבקושטא נענה בחיוב לבקשתו ומציע לר' שמעון לקנות את אדמות המסיון האנגלי בכפר ארטס שליד ירושלים, אולם המחיר שנדרש היה יקר מדי ואילו השטח המוצע היה קטן מדי לתכניו של ר' שמעון, עד שהעיסקה עם הממשלה התורכית מתבטלת. מירושלים הוא כותב למנהיגי התנועה "חברת ישוב א"י" שבגרמניה, ומכתבו להרב צבי הירש קאלישר מתפרסם ב'המגיד'. בין השאר קוראים אנו במכתב זה: "מלחמות ה' אני לוחם ומדבר בעד עם עני ודל ונפוחי רעב, המצפים (ל)עזר - נאין... והנה השלכתי כל הצלחותי ותענוגי העולם הזה באמריקא והוצאתי הוצאה רבה ובאתי הנה, ומצאתי הארץ רחבת ידיים ואין מי עובדה כראוי. והערבים שלווים הם עמנו ובעד 3 פיאסטר יעבוד (הערבי) כל היום. גם אחינו בני ישראל, מדלת העם, מבקשים נחלה. ואמנם כאשר החילותי לעשות בענין, מצאתי שוטנים לפני מאחינו ב"י בעוונותינו הרבים, כי כל איש אשר לו דבר ממשלה (בכוללים) מתנגד לעסק קולוניאלי וראיתי (כי) מהרסיה ממנה יצאו, ועד הנה, בעזרת השם, לא שאלתי ולא אבקש לנגוע בחלוקתם (אלה כספי החלוקה) ומחלקותם, אך להוציא כל אשר יש לי לצורך ישוב א"י, אמנם לא יספיק. ואין עת (לה)חשות, כי אין להתרשל, כי מעת (ש)נתן הסולטאן רשות לגויים ליקח שדות, יבואו מכל הארצות" ---

ר' שמעון בערמאן נוכח לדעת, כי מנהיגי הישוב דאו מתנגדים בחריפות לתכניותיו, בחששם שמא תגרומנה אלו לנזק בכספי החלוקה... והוא עוזב באמצע חורף התרל"א את ירושלים בדרכו ליפו. משם הוא מפליג לחיפה, מבקר כשבוע ימים אצל המתיישבים הגרמנים, ואחר עובר בשפרעם בדרכו לטבריה.

בטבריה כבר הכירוהו רבים שקראו עליו ועל תכניותיו ב'המגיד', ובני העיר מקבלים פניו בסבר פנים יפות. הוא מרצה לפנייהם תכניותיו ומצליח לייסד בטבריה את "חברת ישוב ארץ הקדושה", שאליה מצטרפים, תוך ימים מספר, כ-150 מבני טבריה. תכניתו להקים התיישבות חקלאית קואופרטיבית עושה לה כנפיים, וחברי האגודה שולחים מכתבים לרבנים קאלישר וגוטמאכר. אלה מזדרזים להשיב בתשובותיהם דברי עידוד והבטחות, ואילו הרב קאלישר אף הבטיח לבוא לארץ לאחר חג הפסח ולהביא עמו את כספי "חברת ישוב א"י" כסיוע למתיישבי טבריה.

בינתיים מחפשים ראשי האגודה מקום להתיישבותם החקלאית, וכך קוראים אנו את תיאורו של ר' שמעון בספרו 'מסעות שמעון': "בדברי עם בני בריתי על המקום שבו ראוי לייסד את מושבתנו, הצעתי אני את חיפה, כי לחוף ים תשכון, ועל נקלה אפשר להביא לתוכה מחוץ לארץ את מכשירי העבודה ואת הציוד, ולקבל את

פני העולים, ושם גם נוכל להיוועץ במתיישבים הגרמנים. אולם בני בריתי הראו לי את מאמר הנמרא המפורש במסכת סנהדרין האומר: 'עשרה גלויות גלתה... ומטבריה עתידין ליגאל'... (והם) קראו בשם מקום הנקרא מיגדל, או מג'דל בערבית, אשר לדבריהם הוא המתאים למושבה. המקום - לחוף הכינרת ישכון, מהלך שתי שעות מטבריה בדרך לצפת. יום ב' פרשת "ויקרא" הלכנו חמישה מחברי אגודתנו לראות את המקום. בהגיענו לשם מצאתי לפנינו גוף מקסים, מישור בן מיל מרובע לערך, מלבד הגבעות הסמוכות לו משמאלו, ולימינו ים כינרת. האדמה היא מהקרקעות הפוריות ביותר בארץ. מעיינות רבים נובעים בה והיא מתאימה לגן נהדר של עצי פרי... אלפיים משפחות יכולות לחיות כאן חיי-אושר ולהתפרנס מעבודת האדמה בלבד, מלבד המתפרנסים מחרושת... שטח נפלא זה רובו שמם. נמצא שם ישוב קטן הקרוי אביו-שושה... איזה עתיד מזהיר ציירנו לנו בדמיונו. בני בריתי אמרו לי: מקום זה לא ייקרא עוד אבו-שושה, אלא אבא שמעון יהי שמו, כשמך"...

חג הפסח עובר ואין שומעים דבר מבואו של הרב קאלישר. חברי האגודה הדואגים שולחים את ר' שמעון לחיפה, שיחכה שם לבואו, או למכתב. ר' שמעון מצפה יום יום לידיעה - נאין. כעבור חודש ומחצה, במחצית חודש סיון, מגיע מכתבו של הרב גוטמאכר המודיע, כי הרב קאלישר לא יוכל לבוא לארץ מחמת חולשתו. היאוש מתחיל לכרסם בלב ר' שמעון, והוא מחליט לצאת לחו"ל על-מנת לגייס תומכים וכספים להגשמת חזונו. בסוף קיץ התרל"א (1871) הוא מגיע לעירו קראקא ומדפיס את ספרו, הכתוב ביידיש, 'מסעות שמעון', שבו הוא מתאר את מסעותיו בארץ ומגולל את רחשי לבו והיגיו על הארץ המצפה לבניה ואינם.

ה"פאוויליון" - משרדי העיר העתיקה; על שפת הים - מגדלו של המסגד "אל-פחריין". מבט למערב (תצלום הדה קולרין)

כעשר שנים תמימות מחזור ר' שמעון בערמאן על פתחים, מיתדפק על דלתות, קורא, זועק, מתחנן ומנסה לשכנע, אולם הוא נשאר בידיים ריקות ולבו אכול צער ואכזבה ללא קץ. שבור ורצון הוא חזר בתחילת התרמ"ב (1881) לארץ, משהוא מחזיק בידו הנתונה בכיסו אבן קטנה, שנטלה מעל קברו של בי קלוגימוס שלייד ירושלים – "סגולה מיוחדת, שכל נושאה שבים לארץ הקודש", כפי שהוא כותב בספרו.

בבואו לטבריה הוא מתבודד בפינתו הצנועה, יחיד וערירי. יושבי טבריה מאותם ימים זכורוהו כמי שמתרחק מן הבריות ומכונס בתוך עצמו, ואין איש יודע ארחותיו ומהלכיו. כשנתיים חי כך ר' שמעון בערמאן בטבריה והוא כבן ששים ושש. בכ"ח בסבת התרמ"ד (26 בינואר 1884) נפטר ונקבר בבית העלמין אשר בטבריה, ומספר ציונו בפנקס ה"חברה קדישא" הוא "408".

ר' אברהם ב"ק

ר' אברהם נולד לאביו ר' ישראל ב"ק (בני קדושים) בואהלין בשנת התקצ"ז (1837). בהיותו בר-מצוה עלה עם אביו לאר"י והתגורר בירושלים. לאחר מכן עברה המשפחה לצפת, אולם כעבור חודשים מספר חזרה לירושלים – מקום בו הקים ר' ישראל ב"ק את בית הדפוס העברי שלו. משהגיע ר' אברהם לגיל שש-עשרה שנים, הריהו נושא לאשה אחת מבנות טבריה, ובשנת התרי"ג (1853) הוא עובר להתגורר בטבריה ליד משפחת חותנו.

עם תחילת שנות השישים של המאה שעברה, משגדל הישוב היהודי עם גלי העלייה שבאו ממרוקו, החל האברך הצעיר ר' אברהם ב"ק בפעילותו הציבורית למען הישוב היהודי שבטבריה. עיקר פעילותו מתבטאת בפרסום כתבות בשבועון 'חבצלת' על הנעשה והנשמע בטבריה, ושמו נעשה הכתובת האחת לקבלת ידע על המתרחש בקהילה, בקרב האוכלוסיה הערבית והשלטן העותומני במקום.

בכתבתו הראשונה ב'חבצלת' (שנה א', ט' בחשוון, ה'תרכ"ד – 1863), "משא בערב", הוא מספר על ביקורו של שר הצבא התורכי, ה"משיר", אשר הגיע במסעו מביירות להכניע את מרד הפלחים הערביים, שסרבו לשלם את המס המגיע מהם ואף התנגדו בתוקף לגיוס צעיריהם לצבא השולטאן. את כתבתו זו מסיים ר' אברהם במלים: "לה' הישועה שיהיה חופש ודורו בארץ הזאת כבכל ערי אירופא... חתמתי שמי (ב)ר"ח מר חשון, שנת 'זאתה על במותינו תד'ך' (תרכ"ד) לפ"ק, גליל תחתון ת"ו – זו טבריה. א"ב" (אברהם ב"ק).

כתבותיו הבאות המתפרסמות ב'חבצלת', מתארות את הווי ה"שיח"ים והקמולות הערביות שבאזור טבריה, על מלחמותיהם והסכסוכים שפרצו מפעם לפעם בינם לבין עצמם, והן מקור עשיר לחקר אותה תקופה בגליל התחתון. מגיפת החולירע שהשתוללה בשנת ה'תרכ"ה (1865) בטבריה, המוצאת אף היא ביטוי באחת מכתבותיו של ר"א ב"ק, מביאתהו למסקנה, כי יש להקים בטבריה בית חולים ובו רופאים בעלי מקצוע – עד אז לא היה גם רופא

אחד בטבריה – אשר יוכלו לעזור לחולים הרבים הן בתרופות והן בטיפול מקצועי. שנים חולפות ורק בתחילת שנות השבעים עולה בידו לייסד אגודה בשם "ביקור חולים", כשבראשה עומדים: האב"ד והמו"ץ של העדה האשכנזית בטבריה באותו זמן, ר' אברהם צבי הלוי; ר' מרדכי זאוויל אשכנזי, ור' יוסף הלוי, ואילו הוא עצמו מקבל עליו את התפקיד הקשה לשמש כגבאי האגודה. היינו הנובר, שכל תפקידו אינו אלא לאסוף ולקבץ את הכספים הנדרשים להקמת הפעל.

בעת ובעונה אחת הוא מקים עם חבריו אלה אגודה שנייה, שכל מטרתה אינה אלא להקים ישובים חקלאיים בגליל, ושמה "חברת ישוב ארץ הקודש". נתמזל לו מזל של ר"א ב"ק, שחודשים מספר לאחר שסד אגודה זו הגיע לטבריה ר' שמעון בערמאן, אשר שמעו הלך לפניו כמי שהציב לו למטרה קדושה להקים ישובים חקלאיים יהודים בארץ. וכיוון שבני טבריה נתפסו בהשפעתו של ר"ש בערמאן לרעיון הקמת ישוב חקלאי, היווה הגרעין שהקים ר"א ב"ק באגודתו את היסוד להקמת החברה הגדולה ל"ישוב ארץ הקודש", בראשותו של ר"ש בערמאן, שבה נרשמו כמאה וחמישים מבני טבריה (וראה ר' שמעון בערמאן).

ברם, אותו מזל לא עלה לאגודתו "ביקור חולים" וכל מאמציו בגיוס הכספים הנדרשים לביצוע תוכניתו נתקלו בקשיים ואף בעינות. משטינים קמו עליו והלעזו כי כל עיקרה של אגודת "ביקור חולים" אינה אלא כיסוי להעלמת כספים של תרומות ומתן שוחד. המשטינים לא אמרו די בפרסומם זה ('הקול' שנה ג', י"ג בכסלו, ה'תרל"ג), אלא הוסיפו להעליל, כי "הסופר (הוא המזכיר) של האגודה, אברך טבריה יוסף הייזלר, בן העשרים ושש, יצא לחו"ל לפרדיצ'ב ולקויב ועיגן את אשתו שנשארה עם שלושת ילדיו הרעבים בטבריה, ואף המיר את דתו... ('המגיד' שנה י"ז, הוס' לגליון 16, כ"ו בניסן, ה'תרל"ג). על הודעה זו שהיתה חתומה ע"י "חיים שמעון פאליקמאן האב"ד והמו"ץ בטבריה", באה בתמוח אותה שנה ('המגיד', הוס' לגליון 27) הכחשה חתומה ע"י רבני טבריה, שבה הם מצהירים כי האברך הייזלר, מזכיר "ביקור חולים", הוא "הרבני החסיד בתור"ר חו"ש (בתורה יראה, חסיד ושלם) מעולם לא יצא לחוץ לארץ והוא יושב בעיה"ק ת"ו... ואותו חיים שמעון פאליקמאן "מעולם לא היה בעיה" ת"ו (בעיר קודש טבריה תיבנה ותיכונן) דיין ומו"ץ" (ומורה צדק) — (וראה גם 'מעשה בכתב שיטנה').

באותה שנה נפגש ר"א ב"ק עם הרא"מ לונץ שבא לבקר בטבריה ויחסי-רעות הדוקים נרקמים בין שניהם, כאשר חליפת המכתבים שביניהם מעידה על האמון הרב שרחש הרא"מ לונץ לידידו הצעיר שבטבריה. גליונות השבועון הירושלמי 'חבצלת' פתוחים מעתה לפניו ופרסומיו מעוררים הד בלב כל קוראי השבועון. עיקר פרסומו בא משגולל בכסלו ה'תרל"ג ('חבצלת' שנה ט"ו) את חילול בית העלמין היהודי וגילת הקרקע היהודית שעליה היה בית הכנסת העתיק ע"ש השל"ה הקדוש (וראה 'כיפות השל"ה'). זעקתו "מלפני הרבנים המעריכים (הם עורכי 'חבצלת') לעורר את לבב אחי" (אחינו בני ישראל) בכל עת, להעמיד המקום (היא הקרקע הגולה) בידי היהודים כמאז ומקדם... מוצאת הד נאמן, והודות להתערבותם של ראשי הישוב היהודי

בקונסטנטינופול נתבטלה הסגת גבול זו (וראה 'בית העלמין היהודי').

ר' אברהם ממשך ב"לד טיפוהיו" – הקמת בית חולים בטבריה – משהוא משתדל ליצור יש מאין, ורק בתחילת שנות השמונים של המאה שעברה עולה בידו למצוא תורמים המוכנים לתרום להקמת ארבעה חדרים ל"ביקור חולים". אולם המעמסה הכספית הכבדה המוטלת עליו בלבד, לרבות האחזיות לחולים שאושפזו באותם חדרים, אינם נותנים לו מנוח, וב'קול הקורא' אשר פירסם ב'חבצלת' (שנה י"ג, סיון התרמ"ג – 1883) הוא זועק "לבצע הענין הגדול הזה אשר נחוץ לבנין כאן בית חולים, שפיטאל, עם כמה חדרים וטרקלין ועליות מרווחים ומיטות ומצעות וכסאות וכדומה מהנדרש לבית חולים כזה. ובפרט להעמיד שמה רופאים מומחים מובהקים קבועים, (כדי) לכלכל מחלת הנדכאים והחולים האומללים האלה ולשים עין בקורת עליהם לכלכל במשפט וחוקי הרפואה להקים מחוללים ולתת להם די מחסורם ולהחיות רוח האומללים" –

את רעיונו זה ותכניתו להקמת בית חולים ראוי לשמו שילב ר' אברהם בחשיבותם של חמי טבריה, שראה בהם מקום-מרפא ממדרגה ראשונה. ר"ד פרומקין משתכנע מזעקותיו של ר' א"ב"ק ומקדיש לכך מאמר ראשי ב'ה' מגיד' (וראה 'חמי טבריה'). לאחר כשנתיים, בשנת התרמ"ה (1885), עולה בידו של ר' אברהם לרכוש שטח קרקע סמוך לחמי טבריה להקמת בנין בית חולים. שוב מעודד ר"ד פרומקין את פועלו של ר' א"ב"ק בדברי שֶׁבַח והֶלֶל להישג זה של רכישת הקרקע לבנין ב"ח, אשר "יעשה דבר גדול ונשגב, אשר יהיה לשם ולתפארת לכל ישראל...". ('חבצלת' שנה ט"ו, גליון 36). אולם אין זאת כי רבים ועצומים היו המכשולים, נוסף על חסרון הכסף, אשר עיכבו להגשמת חזון חייו של ר' אברהם. ולא זו בלבד, אלא שעם כל התודה והכרת הטובה שבפועלו של ר' אברהם במשך שנים רבות, למען הקמת בית חולים ראוי לשמו, עוד נדחה ר' א"ב"ק מראשות המפעל, כאשר הצעיר שלמה אליאך תופש את מקומו, ואילו הוא עצמו מסתפק ברוב צניעותו להֶלֶף לצידם של אלה אשר עמדו אותה שעה בראש המפעל. ברם לאחר מכן מתברר, ששלמה אליאך, אשר רוקן בש' התרמ"ח את קופות רמב"ה בבולגריה, גם לא היה הגון ביותר, ור' א"ב"ק חזר לעמוד בראש מפעל חייו. משמבקר בטבריה ר"ד פרומקין בשנת התרמ"ט (1889), הוא מוצא לנכון לפרסם ב'חבצלת' (שנה י"ט, כ"ט באלול) וכותב: "... זכור לטוב רב הפעלים ורב מְהֻלָּלִים, היקר והנכבד מוהר"ר אברהם ב"ק נ"י, המשתדל הראשון בבנין הזה, הוא אשר הקים על מנדבות נדיבים את ד' הבתים, ובשנה הזאת יִבְנֶה בחצר ההוא גם בור מים... ועוד ידו נטויה להוסיף לבנות המקום הזה אם יעזרוהו נְדִיבֵי עַמּוּנו" –

ר' אברהם הֶעִיף ממאבקו בן עשרים השנה אמנם ממשך בפועלו השקט והצנוע, אולם הגורל אינו מזכוה לראות בהתגשמות תוכניתו. בהיותו בירושלים בסוכות, התרנ"א (1890), חלה את חוליו ולאחר שבועיים נפטר שם ונקבר בהר הזיתים, והוא בן חמישים וארבע שנים. לאחר מותו כותב ר"ד פרומקין לזכרו של ר' אברהם ובין השאר הריהו מציין: "... כל עיתותיו הקדיש

לטובת אחיו ובני עמו, עניי העיר (טבריה) כעניי ערים אחרות, חולים חקנים, הבאים לטבריה לְהִרְפָּא במימיה. בהשתדלותו ועמלו נבנו על ציון ר' מאיר בעה"נ חדרים אחדים, אשר בהם ישכנו החולים העניים הרוחצים במעיין חמי טבריה, הקרוב לְהִצִּיּוֹן (של קבר רמב"ה) ואין ידם משגת לשלם שְׂכָר לינה בבתי המרחץ. כשלוש מאות לִירָא (לירות תורכיות) הוציא על הענין הנשגב הזה. בכלל היה מעוז לדל ומחסה לאביון, ורב יתר מיכולתו עשה לטובת כל איש אשר עזרה דרושה לו. כולם איבדו כמותו אבידה שאין תמורתה, ועם ההוא ספדנא נספור עליו: אוי נָא לָהּ אִמְרָה רַקָּת, כִּי אֶבְדָּה כָּלִי חֲמֻדָּתָה".

ד"ר דייוויד וואט טוראנס

דייוויד טוראנס נולד בעיר ארדרי שבסקוטלנד, לאביו הרופא, ביום 6 בנובמבר 1862. בהיותו בן 21 (1883) סיים לימודיו ברפואה וקיבל תואר 'דוקטור'. בשנת 1884 ביקר לראשונה בטבריה ומונה כראש "המשלחת הרפואית לגליל" שמטעם המסיון הסקוטי. באביב 1885 שהה חצי שנה בנצרת והכיר שם את לִידְיָה הוֹבֶר, אשתו לעתיד, ובסתיו אותה שנה עבר לגור בטבריה.

עם בואו פתח את מרפאתו, ועד מהרה למד גם ערבית – השפה המדוברת בפי מרבית יושבי טבריה היהודים והערביים כאחד. ברם, רבני הקהילה דרשו להטיל עליו חרם ועל מרפאתו, בטענה שכל פעולתו אינה אלא למען שמד של יהודים. ר' יוסף דוד אבואלעפיה, רב הקהילה באותם ימים, היה היחיד שעמד בתוקף לאפשר לד"ר טוראנס לעבוד כרופא בטבריה – דבר שהיה חיוני ביותר – באמרו: לשאינו רוצה להיות יהודי – לא יעזור דבר, ולשאינו רוצה להשתמד – לא יעזור דבר לרופא הסקוטי... דעתו של ר' יוסף דוד אב"א היתה יחידה והתחרם על הרופא המסיונר הוטל מטעם הקהילה היהודית, כאשר נוסף לחרם עמד האיום בהפסקת "החלוקה" לכל שיעז לבקר במרפאתו של הרופא המסיונר...

בתחילה באו למרפאתו רק ערביים, אולם לאט לאט התדפקו על דלתו גם אימהות יהודיות עם ילדיהן החולים – כי מה לא תעשה אם יהודיה למען הצלת בנה? ... ואילו ה"חרם" שהוכרו נשאר כהכרוז, משראו יהודי טבריה את מסירותו של ד"ר טוראנס לחוליהם ויחסו האנושי בטיפולו. ולאחר ככלות הכול – הריהו מציל גפשות, ופיקוח נפש – הרי דוחה הכל... מדי יום ביומו היתה מרפאתו מתמלאת בעשרות חולים. עד שנאלץ לשתף בעבודתו עוזר מקומי. משהגיעו הציוד והתרופות שהזמין מסקוטלנד לנמל עכו, לא היה יכול לשחררם בלתי אם באמצעות ה"בִּקְשִׁישׁ" – הלא הוא מפתח הקסמים במשטר התורכי בימים ההם. ד"ר טוראנס התקוממם נגד ה"בִּקְשִׁישׁ", אולם לבסוף "נכנע" ושלם.

בשנת 1886 הגיעה לטבריה גב' פֶּנְטֶן, שנשלחה מסקוטלנד לפתוח את ביה"ס לבנות. ד"ר טוראנס שכר בנין ליד ביתו ופתח בו את בית"ה-הספר. כיון שכך, שוב נתעורר החרם מחדש, והפעם נגד ביה"ס לבנות. אולם הוא לא התחשב והמשיך בפעילותו

ד"ר טוראנס מבקר את חוליו היהודים בבתייהם (אוסף א' אבן-חן)

ב-1 בינואר 1894 פתח ד"ר טוראנס את ביה"ח שלו, כשבטקס הפתיחה החגיגי נוכחו כל נכבדי העיר, יהודים וערביים כאחד. בביה"ח היו 24 מיטות למבוגרים ו-6 לילדים. התמיכה הכספית שאושרה בסקוטלנד היתה: 20 ל"ש למיטת חולה-מבוגר ו-10 ל"ש למיטת-חולה ילד, לשנה. שימחתו של ד"ר טוראנס על שהגיע ליום זה היתה רבה – אם כי תכניתו היתה ל-60 מיטות – ומה עוד שבאותה שנה הושלם גם בניין ביתו שלידי ביה"ח. כרם, שוב פקדוהו אסן אישי ורעייתו נפטרה בלידתה, משהיא משאירה לו ילד קטן ותינוקת בת יום. ד"ר טוראנס יצא לחופשה לסקוטלנד ומשחלה או ממלא מקומו ד"ר ווילסון נסגר ביה"ח לחודשים מספר.

משחזר – קיבלוהו תושבי טבריה בשמחה. בשנת 1895 נתמנתה גב' אלינור דורי כאחות ראשית, ושנה לאחר מכן נשא אותה לו לאשה. באותה שנה, לאחר אחת-עשרה שנות פעילות בטבריה, הטביל אחד מיהודי המקום, אשר שמו הוסב לג'יימס פוֹהֶן. היה זה היהודי האחד והיחיד שנשמתו בטבריה. הוא נשאר כעובד המסיון שם, כשמנת-חלקו כל הימים אך לעג ובח...

את שלוש השנים האחרונות למאה הקודמת הקדיש ד"ר טוראנס במאבק לשיפור התנאים הסאניטריים שבעיר, ולביקורים מסיוניים בכפרי הערביים שבגליל ובעבה"י, שמהם היו באים או מרבית חוליו. ומשנפתח ביה"ס לבנים של ה"אליאנס" בשנת התרס"א (1900), ולאח"כ גם ה"אליאנס" לבנות, נותרו בביה"ס לבנות של המסיון רק שלוש בנות יהודיות... אכזבתו מתוצאות פעילותו המסיונרית היתה קשה, ומשייצג בשנת 1901 את "מסיון הגליל" בוועידה בניו-יורק, עמד על כך שיש צורך להקים מפעל תעשייתי, כדי לאפשר לאלה המבקשים להתנצר למצוא מקור פרנסה מחוץ למסגרת הקהילה. כרם, רעיונו זה נשאר בגדר חלום.

משפרצה מגיפת החולירע בתשרי התרס"ג (1902), והעיר היתה סוגרת ומסוגרת במשך ארבעים ימי המגיפה, עמד ד"ר

משהוא רואה ייעודו, בעיקר, כמביא רפואה ומזור ליהודי ולערביי טבריה. פעולתו המסיונרית הצטמצמה על הרוב בהרצאות שנשא בציבור בלוויית פנס-קסם – דבר שהיווה "אטרקציה" גדולה בימים ההם. בשנת 1887 הגיעו אליו לטבריה שני עוזרים שנשלחו מסקוטלנד: מר אוינג ומר סלומון גולדברג מברסלאו – יהודי משומד אשר בני טבריה היהודים התייחסו אליו כאל מצורע. אותה שנה כבר למדו בביה"ס כחמישים תלמידות, ואילו בחצר מרפאתו הצטופפו מדי בוקר כמאה חולים. אמנם – וכדי להצדיק את שליחתו המסיונרית – היה פותח בבוקר את המרפאה משהוא מטיף דרשתו, והחולים היו אמנם שומעים את דבריו, אלא שחיכו בקוצר-רוח לסיומם... משהחל בעבודתו הרפואית.

שמעו ופעולתו בהצלת חולים הגיעו לכל פינות הגליל ולהר החורן שבעבר הירדן, ורבים החלו לנהור למרפאתו שבטבריה. הוא עצמו היה יוצא מפעם לפעם וסובב בכפרים שמצפון לכינרת ובכפרי עבה"י. ומשהיה נוטה אהלו ליד הכפר, מיד היו נקבצים אליו עשרות החולים, משהם אינם פוסקים מלהודות לו ולהגיש לו את מנחותיהם. בשנת 1890 הגיעו לטבריה מר קריסטי ורעייתו, שנשלחו מסקוטלנד לפתוח בית ספר לבנים. גב' פינטק שכרה עתה בניין מיוחד ברובע היהודי, לשפן בו את ביה"ס לבנות, ואילו מר אוינג המשיך בדרשותיו המסיונריות, כאשר אותם יהודים בודדים שבאו לשמעו נשארו לעמוד מחוץ לשער... אותה שנה קנה ד"ר טוראנס חלקת-קרקע פנויה, בצפונה של העיר ובתוך החומות, במטרה להקים עליה את בית החולים. ומשהיה ב"חופשת מולדת" בסקוטלנד (90-1889) דרש באסיפת "המסיון היהודי" לאשר לו הקצבה כספית להקמת בניין מרפאה ובית חולים. אם כי האגודה לא התרשמה ביותר מפעילותו המסיונרית, אושרה ההקצבה שביקש, ומיד עם שובו החל בבניין המיבנים הראשונים, על אותה חלקת-קרקע שהיתה למרגלות ההר הצפוני, ושממנה נשקפה טבריה של אז על כל גנותיה.

ד"ר טוראנס לא הסתפק בשבתו במרפאתו, אלא היה עובר בסימטאות המרופשות של העיר העתיקה ונפגש ומשוחח עם התושבים, משהוא שומע לצרותיהם, ואילו הם היו נאלצים לשמוע את הטפותיו... בסיבובו הקבוע היה ניקלע, לא אחת, גם לבית הכנסת, ולא פעם נכנס פנימה משקראוהו לטפל בחולה חסר קורת-נג שהיה מוטל שם...

משחזר בקיץ 1891 מסקוטלנד – לאחר שנשא שם לאשה את לידיה הוֹבֶר – עבר דרך קושטא והשתדל לקבל שם "פירמאן" לבניית בית החולים ולקבלת ציוד רפואי מחו"ל ללא מכס. לאחר שרכש עוד חלקת-קרקע ליד הקודמת, הגיע לבסוף ה"פירמאן" המיוחל, וד"ר טוראנס החל בבניית מרפאה חדשה, משהוא טרוד למעלה ראש בטיפול בחולי טבריה, יהודים וערביים, ובחולים שנהרו אליו ממרחקים. כרם, עם התקדמותו בהקמת המוסדות הרפואיים, פקדוהו אסונות אישיים: שני בניו התאומים, בני השנה, נפטרו; התינוקת של אוינג ובת המורה אף הן נפטרו, ולאחריהם נפטרה גב' אוינג. חלקת הקברים הקטנה שלידי הכינרת הפכה לבית עלמין פרטי קטן, אולם עומס העבודה שהשכיח צערו היה כה רב, עד שנאלץ לשכור עוד בניין כדי לאשפו בו את החולים הרבים.

טוראנס כחייל על משמרתו בחזית המלחמה החזקה. כבר בשבוע השני למגיפה נפטרה רעייתו אלינור, אשר נקברה בבית העלמין הפרטי הקטן, אולם הוא לא נטש את המערכה עד שהמגיפה פסקה (וראה 'ארבעים ימי הבלהות'). לאחר מכן, מצער ותשישות כאחת, נסע לסקוטלנד לחודשים מספר, ובשובו – שוב החל במרץ בעבודתו למען חולי טבריה. שנים אלו הקדיש לטיפול בנשות טבריה החולות, ובעיקר בערביות, שבגלל מעמדן הנהנות בבית הרגישו בבית החולים שלו שגם הן בני אדם...

בשנת 1908 ניסה לרכוש שטח קרקע למפעל חקלאי-תעשייתי, חלומו משכבר, אולם הדבר לא עלה בידו. בשיעורי הערב לשפות שפתח מטעם המסיק השתתפו רבים שביקשו ללמוד בעיקר אנגלית, אולם כנגד זאת היווה ביתה"ס שלו גורם מדרבן להתפתחותם של בתיה"ס שמטעם ה"אליאנס". (וראה 'ת'ת וחינוך בטבריה'). מספר החולים שנוקקו בחודש לביה"ח הגיע ל-2000 נפש, ושני הרופאים היהודים שהיו בטבריה, שהיו ידידיו האישיים, היו מפנים אל מוסדו את כל הזקוקים לאישפוז, מתוך הערכה לרמת הטיפול והמסירות שהחולים היו מקבלים במוסדו. אותה שנה נשא ד"ר טוראנס לאשה את גב' קורקסיס מארה"ב, ולאחר חגיגות מחצית היובל לשירותו בטבריה, משהוא עצמו תשוע וחולה, יצא עם רעייתו לשנת חופשה.

עם שובו בשנת התרע"ג (1912) שוב פרצה מגיפת חולירע, ברם הפעם ידע לקדמה באמצעים שהכין מבעוד מועד. ואכן, הפעם הגיע מספר חללי המגיפה ל-100, לעומת כ-600 במגיפה שלפני 10 שנים. הבעייה הקשה היתה: כיצד להתגבר על המחסור במקום ובאנשים, בעת שבשנה זו ביקרו במרפאתו 25.000 איש ולמעלה מ-5000 איש אושפזו בביה"ח שלו? רבים מחוליו באו ממרחקים, ומהם במרחק הליכה של שלושים יום, על גבי גמלים וחמורים, משהם ממלמלים בפיהם רק: "דוקטור טוראנס!"

שוב עמד ד"ר טוראנס בפני המציאות שפעילותו המסיונרית בקרב העדה היהודית נכשלה, ואילו פועלו הרפואי חולל פלאים. גם חרף בואה של מנהלת מקצועית מאירופה, לנהל את ביה"ח לבנות של המסיון, למדו בו עתה אמנם 117 בנות, אך כולן מוסלמיות, ואילו ספרי "הברית החדשה" נמכרו אך ורק למוסלמים... ד"ר טוראנס נאלץ איפוא להוכיח מעשים והחל לבקר, עם עזריו, את איכרי המושבות שבעמק הירדן ובגליל, אולם גם כאן נחל אכזבה... ג'ימס כוהן המשומד עשה גואשות לרפז כספים להקמת "בית תעשייה", ואף הוא העלה חרס בידו. משפרצה מלחמת העולם הראשונה (1914) נאלץ ד"ר טוראנס ושאר הנתינים האנגלים והאמריקאים לנטוש את ביה"ח. הוא עזב את המקום משהוא משאיר שם אפילו את בגדיו האישיים. ביה"ח נתפס ע"י התורכים ורופאים גרמנים הפכוהו לבי"ח צבאי. האחות השוויצרית פרידה אמנם נשארה זמן מועט בשירות הגרמני, אך עד מהרה נמלטה משם ומצאה מקלט בבית גרוסמן, בעלי המלון "טבריה". ג'ימס כוהן המשומד גורש מן העיר ונתגלגל לדמשק, עד שמת במחלת הטיפוס בקושטא. ד"ר טוראנס גויס לחיל הרפואה הבריטי וניהל ביי"ח צבאי. ומשברחו התורכים ועמם הגרמנים מטבריה, עם הכיבוש הבריטי, נשאר ביה"ח עזוב ופרוץ וכל צידו הרוס.

מעבר הכניסה לביתו של ד"ר טוראנס שלידי ביה"ח (תצלום ש' הרשקוב)

חזיתו המערבית של ביה"ח הסקוטי (תצלום ש' הרשקוב)

משפחת טבריה

עוד היום יכולים ישיש טבריה להצביע על השטח הריק שליד שרידי המסגד העתיק, שהיה ניצב בשעתו במרכז העיר העתיקה שבטבריה, כמקום שבו עמד ביתו של השיח' טבריה – אותו בית אשר עבר בירושה מאב לבן למעלה ממאתיים שנה, ואשר ריכו בתוכו, דורות על דורות, עושר ושלטון כאחת.

בשנת התק"ץ (1790), לערך, קמה משפחה ערבית מן הכפר 'טבריה' שבעבר הירדן ועברה להתגורר בטבריה העיר אשר לחוף הכינרת. אבי המשפחה, עבדאללה, מצא את העיר הענייה שהיא טובה למגורים ונטה שם אהלו. בעת ההיא מגו ערביי טבריה כמה עשרות משפחות, ורובן ככולן היו עניות מרודות. המתגוררות בביקתות קמר ובנקיקי החומה העתיקה, וכל פרנסתן מעבודת האדמה. אדמת ההפקר שהשתרעה מסביב לחומות העתיקות של טבריה. עבדאללה המכונה 'טבריה', על שם הכפר שממנו בא, בנה לו בית גדול ומרווח ליד המסגד הגדול שבמרכז של העיר. את פרנסתו מצא אף הוא בעבודת האדמה ועיבד מאדמות ההפקר כאשר מצאה לאל ידו. אולם שלא כבני טבריה העצילים, עמלו בני משפחתו של עבדאללה טבריה ועמלו, עד שראו ברכה בעמלם, והחלו לצבור דינרי-זהב בכדי החרס הטמונים בחצרם. תוך שנים אחדות הפך הגר אשר מעבר הירדן לאורח הערבי המכובד ביותר על ערביי טבריה והסביבה, כאשר כל המשפחות הערביות שבטבריה, וגם אלו שהתגוררו בכפרים הסמוכים, נעשו לאריסים ועיבדו את האדמות בעבורו.

בשנת הת"ר (1840), כיובל שנים לאחר בואו של עבדאללה טבריה לטבריה, קונה בנו עומר, שהוא היה השיח' וראש המשפחה לאחר מות אביו עבדאללה, אלפי דונמים מסביב לטבריה, ובעבורם הוא משלם – לפי הצעת הממשלה התורכית – גרוש אחד בעבור כל דונם אדמה. משפחת טבריה נעשתה ביום אחד לבעלת נכסים עצומים וכבודה עלה בעיני כל ערביי הגליל ואף בעיני יהודי טבריה, שראו בשיח' עומר את מגינם ומושיעם מפני שודדים וגזלים בידואים, שהיו עוברים את הירדן ומתנפלים מפעם לפעם על תושבי טבריה ועוברי האורח, כאשר השוד והגזל לעיני ניהם ורצח אינו נחשב להם אלא לשעשוע. רבני וחכמי טבריה היהודים נתיידדו עם ראשי משפחת טבריה, ידידות שעברה מדור לדור ומאב לבן, כאשר נכבדי היהודים מבקרים לעתים מזומנות בביתו המרווח של השיח' ומביאים לפניו את מתנתם: שקיקים מלאים בגרעיני-קפה ריחני ומשובח, ראשי-סופר לבן, בדים מדמשק ומקושט ועלי טבק מתורכיה. והשיח', אבי משפחת טבריה, היה מקבל את אורחיו היהודים בסבר-פנים יפות ב'מִדְאָפֶּע' שלו, הוא החדר הגדול והמרווח שבביתו, אשר סביב סביב לו, ליד קירותיו, עמדו ספות מרופדות בשטיחים עשויים צמר-גמלים ועליהם כרים רכים, וממנו היו נכנסים לשאר חדרי הבית – מקום מגוריהם של כל בני המשפחה הגדולה והענפה. והיה הקפה הריחני מוגש לנכבדי היהודים לשתייה והנגילות עם הגחלים הלוחשות מתחילות לבעֶפֶע, כאשר עשן דק הסתלסל מעליהן והשיחה מתנהלת בנחת ומתפלת במשלים קדמונים ועיקרה של

משהשתחרר באביב 1919 משירותו הצבאי חזר מיד לטבריה. בינתיים, עד שובו, נתפסו ביה"ח ובנייני המסין ע"י "היחידה הרפואית האמריקאית הציונית", אולם עם בואו – והודות לשמו ולבקשות בני הישוב שזכרו לו חסד פועלו בעבר – הוחזרו כל הבניינים לידיה. ד"ר טוראנס ניגש במישנה-מרץ ושיקם את מוסדותיו, ובראשם את ביה"ח, כשלידו עזר בנו הרופא ד"ר הרברט. גם שתי בנותיו, לידיה ומרג'ורי, שסיימו לימודיהן ברפואה – דבר שגרם לו נחת וסיפוק – עזרו לידיה. בתאונת דרכים קשה שקרתה לו בשנת 1921 נפגע קשה, אולם אך החלים המשיך בטיפולו בחולים, ואפילו עשה ניתוחים משהוא יושב על כיסא מוגבה...

עד יומו האחרון המשיך במסירות בשירותו הרפואי, ללא ליאות וללא הפוגה. ביום ה' 26 באוגוסט 1923, הפסיק לבו לפעום. הוא נטמן באותו בית העלמין הקטן, המשפחתי, שעל שפת הכינרת, אשר כה אהבה, באותו מקום אשר הקדיש לו ארבעים משנות חייו.

בהלווייתו השתתפו כל בני טבריה, יהודים, ערבים וגוצרים כאחד, ורבים גם באו מערים אחרות לחלוק כבוד אחרון לחלוץ הרפואה שבעיר כינרת. משהספידו ר' רבנו אבואלעפיה, אמר: "שלושה דברים נתברכה בהם טבריה: בים הכינרת, בחמי טבריה, ובד"ר טוראנס. אחד משלושה אלה אבד לבני טבריה היום הזה"...

א

ב-4 בספטמבר 1962 נערך טכס צנוע בטבריה. הכיכר שלפני הכניסה לבנייני המסין נקראה ע"ש ד"ר טוראנס ובנו. ראש עיריית טבריה העניק באותו מעמד סיכת-זהב של טבריה לד"ר הרברט טוראנס – אות הזקרה צנוע של בני טבריה לפועלם המסור של האב ובנו לעיר במשך עשרות בשנים.

אלישבע בלהורן

עפ"י ו.ס. ליווינגסטון, 'רופא בגליל', סקוטלנד 1922 (אנגלית).

המצבה על קברו של ד"ר דוויס ואט טוראנס, בבית העלמין הפרטי שעל שפת הכינרת (תצלום ש' הרשקוב)

העיסקה, אשר למענה באו נכבדי היהודים אל השיח' טַבְּרִי, היתה מתיישבת ונעשית ללא עיכובים וללא מעצורים... יהודי תושב טבריה אשר מחלוקת נפלה בינו לבין שכנו הערבי, ובא רב העדה לשיח' טַבְּרִי ושניהם יחדו שפטו ופסקו מי לזכות ומי לחובה. והיטל חדש כי הוטל מטעם "השער העליון" שבקושטא על תושבי טבריה, היו היהודים משלמים חלקם, כמוטל עליהם, ואילו ערביי טַבְּרִיָה, שהיו חוסים בצל השיח' טַבְּרִי וכבודו, היו משליכים יתבם על מנהיגם השיח'. והיה השיח' מומין לביתו את רב העדה ושאר נכבדי היהודים, ואלה היו באים ויושבים ב'מדאפע' הנעים והמרווח וגומעים פסלוני-קפה ריחני, ותוך כדי שיחת-רעים וידידים משכבר, היו יהודי טבריה מקבלים על עצמם לשלם גם את ההיטל שעל השיח', כי הלא מגן הוא להם ובחסותו המה חפצים תמיד... וככל שגדלו ונתרבו ההיטלים התורכים, כן גדלו ונתרבו המתנות המוגשות, ואין לשנות ממנהג של שנים רבות...

בתחילת המאה הנוכחית ירש את מעמד השיח' עבד א-סלאם שנבחר אף להיות המופתי של מוסלמי טַבְּרִיָה ונפתח, ואילו ר' רַבֵּנו אבואלעפיה נבחר לעמוד בראש הקהילה היהודית. משפרצה מלחמת תורכיה-ייוון, בשנת 1911, ציווה "השער העליון" על כל הנתינים בממלכתו העותומנית להרים תרומתם למאמץ המלחמתי. ומשנתאספה מועצת עיריית טבריה, בראשותו של הקאימאקאם אוֹרְטוֹרְגוֹל שְאֶקֶר פִּיק, לקבוע את גובה התרומה שעל כל אזרח ואזרח להרים למען המאמץ המלחמתי, אמר הקאימאקאם כי על השיח' א-סלאם טַבְּרִי, מופתי טבריה ונפתח וחבר מועצת העירייה, לשלם חמישים לירות תורכיות, באשר עשיר גדול הנהו ומרבית נחלותיו באו לו מאת "השער העליון" בחצי חנים... שמע השיח' חבר המועצה את השומה שהוטלה

מוז הדויגים מתחילת המאה הנוכחית - תצלום נחמן בהלול משנת התר"ס (1920)

עליו והשיב מיד: "כפקודתך!" ולא עירער על השומה הגבוהה. משהגיעה העת לפרוע את הסכום, בא הגובה, השולחני היהודי גרוס, אל השיח' טַבְּרִי וביקש ממנו לשלם את חמישים הלירות התורכיות. ברם, ולהפתעתו הרבה של גרוס, היפנה אותו השיח' עבד א-סלאם אל הרב רבנו אבואלעפיה, שהיה אף הוא חבר מועצת העירייה ונציג הקהילה היהודית בממשל המקומי. מששמע ר' אבואלעפיה שכך - מאחר שהשיח' הודיע כי על היהודים לשלם את ההיטל החדש, כאשר עשו זאת מימים ימימה - חרק שניו בזעם והסכים בתנאי מפורש, כי השיח' יחתום על קבלה, כי קיבל מקופת הקהילה היהודית את חמישים הלירות התורכיות. משסרב השיח' טַבְּרִי לחתום על קבלה, השיב ר' רבנו אבואלעפיה כי הקהילה היהודית לא תשלם את הסכום. וְעַם השיח' טַבְּרִי וְעַם גדול וניתק את קשריו הידידות ששררו בין בני משפחתו לבין רבני טבריה במשך דורות רבים.

לירושו של שיח' עבד א-סלאם, השיח' סַעִיד, היו יותר מארבע נשים - אם כי המסורת הערבית מתירה לשאת לא יותר מארבע נשים - מהן נולדו לו שמונה-עשר בנים. שלא כאביו, אשר ניתק את קשרי הידידות עם העדה היהודית, היה יחסו ליהודי העיר טוב ונוח. לבניו היקנה שיח' סַעִיד חינוך והשכלה, ואכן תפסו בניו המשכילים עמדות-מפתח מכובדות בטבריה ואף בערים אחרות. בנו טאהר השתלם באוניברסיטת אל-אֶזְהָאר בקהיר, ובשובו לטבריה נשא לאשה את בת המופתי המקומי עבדול אל-סלאח, ועם מותו של זה נתמנה הוא למופתי טבריה ונפתח; ראשיד השתלם ברפואה ומששב לטבריה פתח קליניקה פרטית וקיבל בה מחולי טבריה והסביבה הערביים. פֶּאִיס למד משפטים ואף הוא חזר לטבריה ועבד שם כעורך-דין; יוֹסוֹף שהיה מנכבדי ירושלים העתיקה, נהרג מתאונת דרכים בנהגו במכוניתו; ג'מאל השתלם ברוקחות ובשובו לטבריה עסק במקצועו; סוֹדֵקִי היה למנהל הבנק הערבי בטבריה; הבנים נַאִיף ופֶּאִמִיל עסקו בחקר לאות ועזרו ליד אביהם בניהול משק האריסות הגדול, ואילו הבן הבכור, אבו-סועוד, ירש בשנות העשרים את מעמדו של אביו כשיח' טַבְּרִי.

בימי מאורעות הדמים בשנת התרפ"ט התהלכו בני משפחת טַבְּרִי בידידות עם יהודי טבריה, ויחסי-שכנות טובים המשיכו לשרור בין בני טַבְּרִי לנכבדי הקהילה. למרות וחרף ההסתה הערבית הלאומנית שניסתה לשבש יחסי ידידות אלה, אולם הדבר לא עלה בידה. ביקורי הגומלין בין ראשי משפחת טַבְּרִי לנכבדי היהודים בטבריה נמשכו כמקדם, מידי חג ומועד, אם יהודי ואם מוסלמי. כאשר אלה כאלה מביאים עמם בביקורם מתנות גאות - אות ידידות והוקרה לשנים רבות של רעות ואחוזה.

משנתקבלה החלטת האומות המאוחדות, בכ"ט בנובמבר 1947, על הקמת מדינה יהודית בא"י, והרוחות בקרב הרחוב הערבי בטַבְּרִיָה נשתלהבו, ניסה השיח' נַאִיף לשמש מפעם לפעם כמתווך בין הלאומנים הקיצונים הערביים לבין צמרת ההנהגה היהודית שבטבריה, למען הפסקת אש ולהשכנת שלום. ברם, הדבר לא עלה בידו מאחר שידם של ה"שְבָאב", הוא הנוער הלאומני הערבי שהיה מוסת ע"י גורמים חיצוניים, ובתוכם גם סוריים, היתה על העליונה. שאר בני משפחת טַבְּרִי שהיו בעיר

MUNICIPALITY
of TIBERIAS

עיריית טבריה
טלפון 13

بلدية طبريا
تلفون ١٣

טבריה יום 22.12.27

לכבוד
הא"ל י"ב שטרנברג
ב ט ב ר י ה
א.נ.

בחסותה לבקשתו מיום 22 לח.י.

אחכנו להודיעו שאין מניעה מצד העירייה ש"י תחליף את סודר המ"ס שלו הנמצא
כעת במודר מים אחר בסוף חודש חנכה, כשעת קריאת הסונה על כבודו לחביא
ליום ולתחליף את הסונה בנוכחות פקיד מחלקת הספקת המים מר פנחס פרול.

בכל הכבוד
ראש עיריית טבריה

א/מ

מכתבו של ראש עיריית טבריה (מיום 22.12.1927) אל ר' לייב שטרנברג (ארכיון עיריית טבריה)

העירייה, נתמנה זאכי כסגנו היחיד. ומאז ועד ליומו האחרון,
משנרצח בידי מתנקש ערבי, ייצג זאכי בעיריית טבריה את הישוב
היהודי בכבוד ומתוך גאווה לאומית, כאשר יהודים, ערבים
ונוצרים כאחד חולקים לו כבוד ומוקירים שמו ביותר. הערבים
כינאו בתואר המכובד "זאכי אפנדי", ובתואר זה פנו אליו אם
כלסגן ראש העירייה, או לאחר מכן בהיותו ראש העירייה, ואם
בפגשם בו ברחוב בדרך של ידידות ורעות. ואילו יהודי טבריה
כולם, מרב ועד תלמיד ומשו"ב ועד שמש, היו מכנים אותו בשמו
הפרטי בלבד, שם החיבה שניתן לו בילדותו: "זאכי" – שם שבמ-
רוצת 18 שנות כהונתו בעיריית טבריה נעשה לשם דבר.

בין ידידיו הטובים ביותר היה גם המנהיג הערבי הנודע בימים
ההם, ראגב נאשישי. לא אחת הזמין ראגב את זאכי לביתו
שבירושלים משהוא מבטיחו לתת לו מאכלים כשרים שבכשרים...
ומשפרצו מאורעות התרצ"ו (1936) וטבריה היהודית עמדה בהת-
גוננות כנגד פורעים ערבים מוסתים, הגיע יום אחד, לפתע, ראגב
נאשישי, ומשהוא יושב במכוניתו ומסרב להיענות להזמנתו
של זאכי להיכנס לביתו ולהסב עמו על ספל קפה, אמר לו: דע
כי מאורעות הדמים המתחוללים בטבריה, אשר דם יהודים נשפך
בהם, אינם אלא ביחמת הממשל הבריטי המבקש לסכסך בינינו.
ואילו אנן, הערבים אין בכוחנו להתנגד להם...

הודות לקשריו אלה פעל זאכי רבות גם למען הישוב היהודי
בארץ ובטבריה. בשנות השלושים ראתה הנהלת הסוכנות היהודית
דית לנכח למנותו כחבר בוועדה המדינית המצומצמת לענייני
ערבים, ולדעתו השקולה היה ערך רב. נשיא מדינת ישראל
לשעבר, מר יצחק בן-צבי ז"ל, שהיה אז יו"ר הוועד הלאומי,
היה ידידו האיש וראה בו איש אמונו ואיש סודו כאחד, ולא היתה
החלטה מדינית הקשורה בערביי הארץ אשר יצחק בן-צבי ז"ל
וחבר הנהלת הסוכנות דאו לא היו מביאים בסודה את זאכי
בנוצרים עמו תחילה.

נקטו עמדה מסוייגת בתקופת מלחמת השחרור ולא גילו כל
יוזמה פעילה להרגעת הרוחות, שלא כמסורת המשפחה במשך
דורות רבים. אמנם גם סודקי טברי, שהיה מנהל הבנק הערבי
בעיר, אשר בין השאר פעל לביטול עיסקות של רכישת קרקעות
ערביות על ידי יהודים, ניסה להראות עצמו בעיני ראשי הישוב
היהודי שבטבריה, שכל כולו אינו אלא לשלום, אולם היתה זו
העמדת-פנים, כי בעת ובעונה אחת גם הסביר פניו ל"שבאב"
הלאומני, כי אינו אלא לצידם...

משנתחדדו היחסים יותר וההתפרצויות הערביות עברו למעש
אלימות והתקפות על העיר העתיקה היהודית, הסתלקו ראשי
משפחת טברי ובני משפחותיהם מן העיר, ואף הפקירו את
ה"שבאב" הלאומני, אשר נסתייע באלמנטים זרים, להסתה
פרועה. וכיון שעזובה – לא שבו עוד אליה.

זאכי אלהדיף

יעקב אלהדיף, המכונה "זאכי", נולד לאביו ר' חיים אהרן
בטבריה, בכסלו, התרנ"א (25.12.1890) – נצר למשפחה עתיקה
ומכובדת בעיר כינרות. כשאר ילדי טבריה באותה תקופה למד
והתחנך הילד זאכי בת"ל ולאחר מכן בישיבה. עוד בהיותו צעיר
לימים כבר קנה לו בקרב בני העדה הספרדית בעיר מולדתו
שם של איש ציבור ישר-הליכות ונבון דבר, ורבים ראו בו דוברם
ב"חלונות הגבוהים" של הממשל התורכי. בשנת התרע"ז (1917),
משנאסרו רבים מבני טבריה וממגורשי יפו באשמת "ציונות",
עלה בידו לשחרר מספר מן האסירים היהודים שנכלאו ועונו
ב"סרסיה", ומשנערכה בטבריה המגבית המקומית למגורשי ת"א
יפו היה זאכי מראשי הפעילים, התורמים והמתרימים. עם התק-
דמות הכיבוש הבריטי, משראה הקאמקאם כי שעותיו של השלטון
התורכי בטבריה ספורות, בא זה אל זאכי וביקש להפקיד ברשותו
למשמרת ארגונים גדושים במטבעות זהב תורכיות, "עותקליות",
והציע: אם ירצה אללה וישוב הקאמקאם לטבריה – יחזיר זאכי
לידיו רק חלק מן האוצר, ואם לא ישוב – יהא הזהב כולו לזאכי.
ברם, זאכי סרב לקבל את הפיקדון ותחת זאת הציע לקאמקאם
להבריחו מן הארץ בשלום. סוסים נרתמו לשתי העגלות והשיירה
יצאה צפונה בדרך מגדל, ליד ארגל, משהבחינו החיילים האו-
סטרליים בשיירה, פתחו באש ופגעו בסוסים והרגום. הקאמקאם
נשט את השיירה ונמלט ברגליו, ואילו אוצר הזהב הוחרם ע"י
האוסטרלים.

לאחר שנכח המנדט הבריטי בארץ וכל נכבדי היהודים, הער-
בים והנוצרים החמנו לקבלת פני המושל הבריטי, באולם הגדול
של ביה"ח של ד"ר טוראנס, ניגש המופתי הערבי של טבריה אל
זאכי ולחש באוזנו: הבריטים כבשו את הארץ והריני מברך אתכם
בהקמת הבית הלאומי היהודי... אמך זה שנתנו נכבדי הערבים
בזאכי היה יחיד ומיוחד, ולא בא אלא בזכות קשריו הטובים עם
ערביי טבריה ומנהיגי העברים בארץ, אשר כיבדוהו ורחשו לו
אמך בלתי-מעורער. משחוקמה מועצת העירייה המעורבת
הראשונה נבחר זאכי, עם עוד שלושה נציגים יהודים, לייצג את
הישוב היהודי בטבריה. ומשנתמנה חוסני זהויר הערבי כראש

ואולם, קשריו הטובים עם נכבדי הערבים בארץ והכבוד הרב שרחשו לו ראשי הישוב היהודי היו לצנינים בעיני צמרת הממשל המנדטורי. משנתמנה כראש העירייה בשנת התרפ"ד (1924), הביטו עליו ראשי הממשל הבריטי בעין לא טובה. מאבקו הבלתי-פוסק נגד הממשלה המנדטורית לביטול פסק הדין אשר ניתן ע"י ביהמ"ש המחוזי בירושלים, שלפיו הועבר הזיכיון על חמי טבריה לידי הממשלה המרכזית, קומם נגדו את צמרת הממשל המנדטורי, לרבות הנציב העליון עצמו. ומשכזה בדין וחמי טבריה הוחזרו לידי עיריית טבריה – כפי שהיה מאז ומתמיד – הוטל עליו ה"כתם". ברם, למרות שהמינוי לראשות העירייה היה בידי המושל הבריטי, ולמרות יחסם העוין של השלטונות כלפיו, לא נרתע ואפי' מלהגיד דברו תמיד באוזני פקידי הממשל הבריטי בקול רם, משהוא עומד בפניהם בראש מורם וללא מורא. ואכי ידע כי מאחוריו עומדים רבבות הנותנים בו אמונם, לרבות ערביי טבריה, ועיקר משענתו הציבורית הלא היא הוא ציבור העמלים שבטבריה יחד עם האינטליגנציה הלאומית. לא אחת חיפשו השלטונות דרכים להדיחו מכהונת ראש העירייה, והמושל אף ניסה להיאחז במכתבי פלסתר שהגיעו אל שולחנו, אולם התשובה העובדתית וההזוהת שגשלה במענה ל"תלונות", שהגיעו כביכול למושל הבריטי, דחתה את המזימה להדיח את זאכי מכהונתו, מה גם שהממשל ידע יפה, כי מאחורי ראש העירייה היהודי הגאה בלאומיותו והנושא דברו של הישוב היהודי בגאון, ניצבת צמרת הישוב היהודי בכל הארץ ורבבות מוקירי שמו. ואכן, לאחר מכן, קיבל אות כבוד מאת המלך הבריטי – תגמול לפעולותיו הרבות למען עירו טבריה ותושביה.

באחת השבתות, לאחר שפרצו מאורעות התרצ"ו, ופורעים השתוללו בטבריה באין מפריע והפילו חיתתם על יושבי העיר – כהיותם נהגים מ"חסות" הממשל אשר לא ניסה למנוע בעדם ממעשיהם – התפלל זאכי בבית הכנסת. משנסתיימה התפילה יצא בראש כל המתפללים, משהוא עטוף בטלית, וכמותו כל ההולכים אחריו, וצעד לעבר בית הממשל המקומי להפגין ולמחות על אחלת ידה של המשטרה הבריטית. לאחר מכן, משרבו ההתנגדות כליות וההתנשקות ביהודים בעיר העתיקה, החליטו אנשי ההגנה להסדיר לבטחונם האיש של זאכי דרך מיוחדת לבית העירייה שעמד בתוך איזור ערבי, אשר שרץ פורעים חמומי-מוח ומוסתיים. "הדרך" המיוחדת הותקנה באמצעות סולם שניטה ממלך "טויסטר" לעבר פתח אחורי שבבניין העירייה, שממנו יכול היה להגיע לחדרו ללא חשש פגיעה. אולם זאכי דחה את ההסדר באמרו: "יהודים אינם בורחים ואינם נוטשים עמדות. העירייה היא עמדתי ואגיע אליה בדרך הישרה ובראש מורם..."

לזכותו כראש העירייה בשנים התרפ"ד-התרצ"ח (1924-1938) יש לזקוף: הנחת רשת המים בטבריה העתיקה וב"קריית שמואל"; חתימת החחה הראשון עם חברת החשמל הא"י והארתה של טבריה בחשמל; נטיעת גנים ציבוריים; הכנת פרצלציה חדשה

ותוכנית מיתאר לטבריה המתפתחת; הקמת השכונה "אחוזת כינרת"; סלילת כבישים חדשים בעיר העתיקה לאחר השיטפון הגדול בש התרצ"ד (1934), ובניית הטיילת היפה לשפת הכינרת, ועוד מפעלים רבים אשר ביססו את תושבי טבריה, יהודים וערבים כאחד, ופיתחו את העיר. ויצויין, כי בתיכנון ובביצוע המפעלים הללו לא הרפתה ממנו הדאגה להקלת חוסר העבודה למאות פועלי טבריה, שלא אחת נשארו ללא עבודה וללא לחם. לפי הסדר מיוחד שנעשה בינו לבין נציגות ההסתדרות במקום, הובטח חלקו ההוגן של הפועל העברי בעבודות הציבוריות שנעשו ע"י העירייה, חאת – מבלי לקפח חלילה את חלקם של הקבלנים והפועלים הערביים. ובשנות השלושים, משהחריף המאבק על עבודה עברית בבניית בתים מאבן הבזלת השחורה הטבריינית, מסר זאכי את בניית ביתו הגדול, שכולו נבנה מאבן בזלת, ללשכת העבודה המקומית שהיתה כקבלן לבניית הבית. הבנייה המעולה שנעשתה בידי פועלים ערבים ניפצה את האגדה שרווחה עד אז, כי יהודים אינם מסוגלים לבנות באבן בזלת טבריינית. ומאז, כיון שנתנפצה האגדה, החלו הכל בבניית בתים מבטון...

בין שאר תפקידיו הציבוריים כיהן גם כנשיא לשכת "בני ברית" בטבריה, והיה בין המסייעים העיקריים בהעברת שטחי-קרקע גדולים לידי הקה"ל בעמק זרעאל, בפקיעין – מהאדמות שהיו בבעלות משפחת אלחדוף – וכן מאדמות עמק בית-שאן. ועם כל היותו טרוד ועסוק יומם וליל בתוקף כהונתו, לא היה אדם אשר פנה אליו, אל זאכי, בבקשת סיוע או עזרה, עידוד או "מלה טובה", שלא נענה בהבנה ומתוך רצון כן. ואילו למשפחתו שלו היה אב משפחה למופת, ובכל שעה פנויה שנמצאה לו היה מקדיש את מיטב אהבתו ולבו להם.

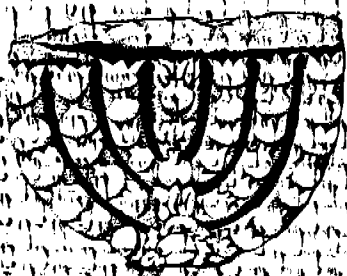
✽

ביום ה' בחשוון, התרצ"ט (27.10.1938), בשעות לפני הצהריים, יצא זאכי עם סגנו הערבי מועלם מבניין העירייה, בדרכו לסניף "אנגלו-פלשתינא בנק" הסמוך, על-מנת לחתום על ערבות למר יצחק בן-צבי, יו"ר הוועד הלאומי בימים ההם, להעברת קרקעות בסביבות טבריה. בהגיעו לפינה, במקום שהיתה מסעדה ערבית – כיום מצויה שם הקנטינה של השק"ם – יצא בנו של בעל המסעדה ולעיני כל ירה בזאכי מספר כדורים.

זאכי נפל מתבוסס בדמו ואילו הערבים במקום מיהרו להגיף את חגורותיהם ושערי בתיהם... משהובא לביה"ח ע"ש שוויצר אמרו הרופאים, כי גם אם יישאר בחיים יהא משותק בגופו, מאחר שכדור פגע בעמוד שדרתו. כעבור זמן קצר השיב זאכי נשמתו הִנָּה לבוראו. טבריה נתעטפה באבל כבד על מות האהוב וביכתה יחד עם כל הישוב היהודי בארץ את נפילתו של אחד מטובי הישוב, מחלוצי הממשל העברי בארץ – ראשון לראשי העירייה העבריים בעיר מעורבת בארץ-ישראל.

משה צחר

שערי שושי

חכמת ישראל דטבריא

שמואל כץ/ארח הקודש בישיבת "מתיבתא דרבי יוחנן" שע"ש ר' יוחנן פערלאוו, המצויה בקומתו השנייה של הבניין שבו היה ביתו ובית מדרשו של ר' מנחם מנדל מוירטבסק - ציור משנת התשל"ב (1972) - צבעי מים - 44 x 58 (אוסף הצייר - תצלום ג'ודי-קני)

בְּחִדְשָׁתָּהּ (מתוך קרובה לראש חודש)

ר' פינחס בירבי יעקב הכהן מכפרא

בְּחִדְשָׁתָּהּ אוֹרָה לְיוֹצְאֵי מִצְרַיִם,

בְּצֵאת יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם –

חֲדָשׁ גְּאֻלְתִּי מֵאֶרֶבַע כְּמִמְצָרִים

וְנָשִׁיר לָךְ שִׁיר חֲדָשׁ.

בְּחִדְשָׁתָּהּ דְּרָכִים בְּמִצּוֹלוֹת מַיִם,

הַהוֹפְכֵי הַצּוּר אֲגַם מַיִם –

חֲדָשׁ וְעַד זֶה שֶׁעַר הַשָּׁמַיִם

וְנָשִׁיר לָךְ שִׁיר חֲדָשׁ.

בְּחִדְשָׁתָּהּ וַיֵּלֶת טַל וְזָמַן לָעֵם בְּךָ חֲשׂוּקִים,

חֲשֵׁרֶת מַיִם עָבִי שְׁחָקִים –

חֲדָשׁ טוֹב רָאִי לְקוֹרְאֶיךָ מִפְּעֻמָּקִים

וְנָשִׁיר לָךְ שִׁיר חֲדָשׁ.

בְּחִדְשָׁתָּהּ יִצְיָאתָ בְּאֵר עוֹלָה וַיּוֹרְדֶת לָעֵם,

כְּרוּיָה נְדִיבֵי עֵם –

חֲדָשׁ לְפִנּוּרֵי מִסְלָה וַיֵּאֱחִיז מִכָּל עָם

וְנָשִׁיר לָךְ שִׁיר חֲדָשׁ.

בְּחִדְשָׁתָּהּ מִסַּע לְיוֹצְאֵי מִבּוֹר כְּלָא,

נוֹרָא תְהִלּוֹת עוֹשֶׂה פְלָא –

חֲדָשׁ סִפְרָעַל וְלִבְנִינָה נַעֲלָה

וְנָשִׁיר לָךְ שִׁיר חֲדָשׁ.

בְּחִדְשָׁתָּהּ עֲטוּף שְׁלֵמָה וְנַעַל לְאֲבוֹת מִקְדָּם,

פַּעַל פְּעֻלָּתָּ בְּיָמֵיהֶם בְּיָמֵי קֶדֶם –

חֲדָשׁ צִדְקָנוּ וְיָמִינוּ בְּיָמֵי קֶדֶם

וְנָשִׁיר לָךְ שִׁיר חֲדָשׁ.

בְּחִדְשָׁתָּהּ קוֹל דּוֹדֵי דּוֹפֵק וְרִנְנוּ גְּאוּלִּים,

רֵאשׁוּ כְּתָם פִּזּוֹ קְצוּצוֹתָיו תִּלְתָּלִים –

חֲדָשׁ שִׁיר עֲשִׂירִי בְּהַלּוּלִים

וְנָשִׁיר לָךְ שִׁיר חֲדָשׁ.

בְּחִדְשָׁתָּהּ תִּשְׁמְעָה לְחַתּוּמֵי בְּרִיתְךָ,

תְּבִיאֵמוּ וְתִשְׁעֲמוּ בְּהַר נִחְלָתְךָ –

חֲדָשׁ חֲשָׁבִי וּמְנַחֵם לַעֲדָתְךָ

וְנָשִׁיר לָךְ שִׁיר חֲדָשׁ.

מקור הפיוט בכ"י מן הגניזה השמור בארכספורד (מס' 2731/2). חלק מקרובת י"ח לראש חודש, מן ההרחבות המכוונות להכין את הקדושה, בברכה השלישית של העמידה. השיר עשוי א"ב (אות ת' שלוש פעמים), והסטרופות תלת-סוריות. מלות הקבע ('בחדשת' ו'חדש') רומזות ליעודה הליטורגי של הקומפוזיציה. גם הרפריין: 'ונשיר לך שיר חדש' בא לרמז לממור שנתייחד לראשי חודשים, הוא תה' צ"ח ('ממור שירו ל"י שיר חדש'). הפיוטן שילב בכל טור שני של מחרחותיו קטע מתוך פסוק, וטכניקה זו יש בה מן הייחוד; בדרך כלל נוהגים פיוטנים לסיים מחרחותיהם בפסוקים. בפיוטו מסמך הפיוטן את תפילתו לנאולה העתידה, על ישועות שנעשו ליוצאי מצרים, בחינת 'כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות' (מיכה ד, ט"ז).

ביאור: 1. כחדשת: כמו שחידשת כדרך הפיוטנים; 2. בצאת ישראל וכו'; תה' קי"ד, א'. 3. חדש: כך חדש; מארבע: במקום: מארבע כנפות הארץ; 5. כחדשת דרכים: בשעת קריעת ים סוף; 6. ההופכי וכו'; תה' קי"ד, ח'; 7. ועד זה שער השמים: את הסנהדרין. 'זה שער השמים' כינוי לבית המקדש, עפ"י בר' כ"ת, י"ח; 9. וילת: כמו: גילת, ירדת טל ומן; חשוקים: דבוקים; 10. חשרת מים וכו': שם"כ כ"ב, י"ב; 11. טוב ראי: את דוד, הוא המשיח (שם"א ט"ז, י"ב); 13. יציאת: נביעת; באר עולה ויורדת: השוה במ' כ"א, י"ז; 14. כרוה: שם שם י"ח; 16. לפזורי: לכנסת ישראל הפזורים. השוה יש י"א ט"ז; ראתיו: יבואו; 17. מבור כלא: ממצרים; נורא וכו': שם ט"ז, י"א; 19. ספרעל: כינוי לירושלים, עפ"י זכ' י"ב ב', הוא מקובל (גם הכתיב) בפיוטים; 21. עטוף שלמה ונעל: כמו שחידשת בגדיהם ונעליהם של יוצאי מצרים, עפ"י 'שמלתך לא בלתה מעליך ורגלך לא בצקה' (דב' ח, ד'); 22. פעל פעלת וכו': תה' פ"ד, ב'; 23. חדש... ימינו כימי קדם: עפ"י איכה ה, כ"א; 25. קול דודי דופק: עפ"י שה"ש ה, ב', ונדרש באגדה על יציאת מצרים; 26. ראשו וכו': שה"ש שם, י"א; 27. שיר עשירי: של הנאולה העתידה. עפ"י המכילתא, בשלח ט"ז, א'; בהלולים: בהלל ותשבחות לבורא; 30. שם ט"ז, י"ז.

ע' פלישר

אבן טובן ששניהם
רצו אלו פתחו מן
יחולקו ובמבוי וקדש
אע"פ ששניה רצו
לאת יחולקו
פליק פירקא

[illegible]

הדרו על השותפין

[illegible]

על הירושלמי *

התלמוד הירושלמי – יצירת ענקים זו, אשר הטביעה חותמה על חיי הרוח וחי המעשה של עם ישראל לכל הדורות, נוצרה, נארגה ונשלמה ברובה הגדול במשך למעלה ממאתיים שנה, בעיר כינרות. מיטב הגניוס היהודי היוצר באותן תקופות שעל ברכיהן נולד הירושלמי – בימי שבת הסנהדרין וגדולי האמוראים בטבריה – בא ביצירה זו לידי ביטוי וגילוי, משהוא שוקד להנחיל לאומה היהודית אורח-חיים ייחודי, אורח-חיים המושתת על אדני המוסר האנושי העליון – תורת ישראל, ועל אושיות האמונה העמוקה באלהי ישראל ובדת ישראל. עיי החורבות של ממלכת ישראל עוד היו ניכטים מכל עבר בצער שממונם, משהחלו חכמי ישראל לטוות את משנתם, ושמ האומה השסועה עוד היו מקדירים לבקרים משוד גזירות ושמד לכליון רוח וגוף, משהמשיכו תלמידיהם של ראשונים לשקוד על תורת רבותיהם בתלמוד משנתם. דור אחרי דור, שישה דורות, שזרו אמוראי ארץ-ישראל את תלמודם ולא הניחו ממלאכתם על אף הנוגשים והגזירות ועל אף צוקי העתים שנתרגשו עליהם, עד שהשלימו תלמודה של ארץ-ישראל והעמידוהו כשלהבת תמיד – מגד שלהבתו של הבבלי – וכאור נחמה לעתיד לבוא. גאוני בבל הכתירוהו, בשעתו, בשם "תלמודא דבני מערבא", היינו, התלמוד של בני המערב, שהיא ארץ-ישראל – להבדילו מתלמודם, הבבלי, שנוצר בבבל אשר ממזרח לא". ואילו שמו, "ירושלמי", שניתן לו כמשוער רק במאה ה"א למניין או"ה, לא ניתן אלא משום עליית קרנה של ירושלים בתקופות ההן כמרכז תורה ומושב הגאונים, ואם גם נתקפחה בכך טבריה, על שהשאיילה כתר תורה זה לאחותה הבכירה עיה"ק ירושלים, הרי ששמורים לה לטבריה זכרות-ראשונים חכיות-יוצרים שלה עד לסוף הדורות.

✠

רבי יהודה הנשיא הוא שסידר וחתם המשנה כולה, משהוא מוסיף על משניות קודמיו ר' עקיבא ור' מאיר, עד שיצאה מתחת ידו ונקראה על שמו. ונראה, כי משבא רבי לסדר המשנה היו לו תחת ידו גירסאות שונות למשניות: אלו שהיו לו בצעירותו, ואלו ששקנה בערוב ימיו, אשר בהן מצא רבי לנכח לשנות, לא אחת, מן הראשונות ולהכניס בהן מן המאוחרות (ירוש' ב"מ, רפ"ד; ע"ז פ"ד, ה"ד), וכן להיפך.

לאחר מות רבי יהודה הנשיא – ברבע הראשון למאה השלישית למניינם – ועליית בנו גמליאל (השלישי) לכס הנשיאות בציפורי הוחל בחיבור התלמוד. ראשוני האמוראים שבישיבת ציפורי החלו

• עפ"י: ר' זכריה פראנקל, 'מבוא הירושלמי', התר"ל, הוצ' לאיס לאם – נוסח ברלין (מצולם), התרפ"ג; פרופ' ר' לר ניצנברג, 'מבוא – פירושים וחיידשים בירושלמי', ח"א, הוצ' בימ"ד לרבנים, ניו-יורק, התש"א; פרופ' ר' שאול ליברמן, 'הירושלמי כפשוטו', ירושלים, התרצ"ה; 'תלמודה של קיסרין' ירושלים, התרצ"א; 'משהו על מפרשים קדומים לירושלמי', ספר היובל לא' מארכס, הוצ' ביהמ"ד לרבנים, ניו-יורק, התש"י.

לדרוש במשניות ולצקת את נוסחי הגמרא, משהם נעזרים במאמרי התנאים שלא נכנסו למשנה וכאו במכונס בברייתא, לבדיקת הנוסחאות של המשנה שהיו לפנייהם. משעבר ר' יוחנן בר נפחא מציפורי לטבריה וקבע שם בית מדרשו (ירוש', שביעית פ"ט, ה"א) נתקבצו אצלו חכמים – חבריו לשעבר מבית מדרשו של ר' אשעיה שביקסרין, לאחר פטירת ר' אשעיה שמפיו קיבל ר' יוחנן מספר שנים. נראה איפוא, כי רק משהעתיק ר' יהודה נשיאה בן רבן גמליאל מושבו מציפורי לטבריה קבע ר' (א) לעזר: "זה אמר בטיבריא זה אמר בציפורי – שומעין לזה שאמר בטיבריא" (ירוש', סנהדרין פ"ג, ה"ב), ללמדך – גירסתם של אמוראי טבריה היא הקובעת. מאז היתה טבריה בית היוצר לחלקה הגדול של יצירת-ענקים זו, 'תלמוד ירושלמי', עד שנחתמה, כמשוער, מספר שנים לאחר מותו של ר' שמואל ברי דר' יוסי בן ר' בון; הווי אומר: למעלה ממאתיים שנה נתמשך חיבורו של הירושלמי. ומשכותב הרמב"ם בהקדמתו לפירוש המשנה, כי ר' יוחנן (בר נפחא) הוא מחברו של הירושלמי, וכן מחזיק בדעה זו אף הראב"ד, נותנת הדעת להניח שלא נתכוון הרמב"ם לראות מקרא כפשוטו, שהרי לא היה יכול ר' יוחנן – אשר נפטר בשנת ד' אלפים ל"ט ליצירה, היא 279 למניינם – לדעת בחייו מי האמוראים שיבואו בדורות שלאחריו, אשר מאמריהם ייכללו בירושלמי, אלא ללמדך – שרבי יוחנן הוא שהניח היסוד לסידורו של הירושלמי, והבאים אחריו לא היו אלא בחזקת משלימים למלאכתו-יצירתו וממשיכים אחריו מבית מדרשו שבטבריה.

כ"י ודפוס ראשון של הירושלמי

מאז חתימת הירושלמי, לערך בתחילת המאה החמישית למניין או"ה, נכתבו אל-נכח סדרי הירושלמי בכתבי יד רבים, אולם במרוצת הדורות, בתקופה של כאלף שנים ומעלה, אבדו כמעט כולם ולא נשתיירו בידינו בלתי אם שרידים. אחד מאלה, שהוא מקיף את הסדרים: זרעים, מועדים, נשים, נזיקין, וכן שלושה פרקים ממסכת נידה, הוא כתב-היד שעל-פיו נדפס הירושלמי לראשונה בוויניציאה, בשנת הרפ"ג (1523), בדפוס דניאל בן קרניאל בומברג הנוצרי, איש אגוירשה שבא מקרוב לוויניציאה. סופר כתב יד זה – עפ"י הקולופון שהועתק מכתב יד ע"י ר' זכריה פראנקל – היה ר' יחיאל ב"ר יקותיאל ב"ר בנימין הרופא, שהוא בעל 'מעלות המידות' או 'בית מידות', וכפי שמעיד סופרו, הרי שסיים בכתיבת הירושלמי בשנת "חמשת אלפים ותשעה וארבעים לבריאת העולם" (1289 לסה"ג). בכתב יד חסרים, איפוא, הסדרים קדשים וטהרות; כ"כ חסרה הגמרא למסכת מכות פ"ג (שנמצאה בגניזה ונתפרסמה ב'תריבין' ש"י ובהלכות הירושלמי להר"מ, עמ' ס"ז), ולמסכת שבת מפרק כ"א ועד לסוף המסכתא.

קדיין את שמע בערבין משעה שהמלך נכנס ללובל בתרומתו עד סוף האשמות
הראשונה דברי רבי אלעזר ר' חובביס אום עד חצות רבן גמליאל אומר עד
שעלה עמוד השחר געשה וכו' במו מבית המשתה האמרו לו לא קרינו את
שמע אבר לכן אם לא עלה עמוד השחר חייבין אתם לקר' לא זו כלבד אמרו
אלא כל שאמרו חכמים עד חצות מעות עד שיעלה עמוד השחר הקאר
חלבים ואיברים מצות עד שיעלה עמוד השחר כל הנאכלין ליום אחד מצותן
עד שיעלה עמוד השחר אם כן לבמה אמרו חכמים עד חצות כיון להרחיק את
האדם מן העבודה מאימתי קדיין את שמע בשחרין מסיכר בין תכלית ללבן
ר' אליעזר אומר בין תכלית למרתן עס דפן דחמה ר' יהושע אומר עד ג' שעות
טוב ודך בני כלבים לעמוד בשלש שעות הקרא מקב ואילך לא הפסיד באדם
שהוא קורא בתורה בית שמיא אום בערב מל אדם ימו קדו וכבודו יעמוד
שנ בשכך ובקומין ומת הרל אומר כל אדם קדיין בדרבן שנ ובליבדך בדרך
אם כן לבמה אמר ר' יוחנן בן זכאי בשעה שבי אדם נכנס וכו' שמיא אום
עומדין בשחר כבדך שמים לבנה ואחתי לאחריה בערב כבדך שמים לבנה
והשמים לאחריה אחת ארובה הוא קבדה מקס שאמרו להאריך אנו רשאי
לקצר לקצר אנו רשאי להאריך לחתום אנו רשאי טלא לחתום שלא
לחתום אנו רשאי לחתום מבידין ציאת כצרים בלילות אם לזון אלעזר
בן עזריה דר' אמי כן שבועים שנה ולא זכיתי שתאמר ציאת כצרים בלילות עד
שירשה זונתא ונאם למען תזכור אתים צאתך בארץ מצרים כל ימי חייך
ל' חייך חכמים כל ימי חייך תלילות וחכמים אומרים ימי חייך תעולם הזה כל
ימי חייך תעולם הזה לבמה את ימות המשיח

סליק פירקא

קדיין את שמע בערבין כל אנן תנין משעה
שהוציאו נכנסין ללובל בתרומתו תמי ר' הוא
משעה שדרך בני אדם נכנסין לאכול פיתו ב
כל השבת והמי עליה קרינים דבריהן לחיות שרין איתא חבו משעה שהוציאו
נכנסין ללובל בתרומתו ונכנסין עס כוכביא ה' בשעה שדרך בני אדם נכנסין
לאכול פת בליל שבת שעת חרותם ליליא הוא ואת אבר קרינים דבריהן
לחיות שרין אבר רבי יוסי ופטר בארלין כופרנא דקרא דאחריותו כסתלקא
עד דחמי יצא רצוי לון ספק וזווא חמי הקרא קדים לכן לא יצא קר חובתו
אם כן לסתק קדיין אותה במו דבנסת אר רבי יוסי אר קדיין אותה כבית
הבנסת משכיל לצאת יד חתונה אלא כיו לעמוד בתפילה מתוך דבר של תורה
רב זעירא כשם רבי יוסה ספק רד על שמונכס לא בידך צריך לברך
דיבית ונאכלת טבעת תרבת ספק התפלל ספק לא התפלל אל תפילא ודלא

מאימתי

תצלום קטע מכ"י ממסכת שביעית, אשר נכתב, כמשוער, באחת מארצות המזרח, במאה ה' או ה"ו למניין או"ה. ובאשר לסידורו של הירושלמי מסתבר, שלא סודר בידי מסדר אחד אלא ע"י אחדים. דבר זה מוכח מסדר נזיקין שלא נסדר בידי חכמי טבריה, אלא בידי חכמי קיסרין – כפי שהוכיח פרופ' ר"ש ליברמן ('תלמודה של קיסרין', ירושלים, התרצ"א; 'ספרי זוטא', ניו-יורק, התשכ"ח).

לשוננו, סגנונו ונוסחו

על שלושה דברים עומד הפירוש: על ידיעת הנוסח, על הבנתו ועל העיון בו, וראשון לשלושה – ידיעת הנוסח, שהוא נוצק ממלים ומביטויי-לשון. ואם יש לך נוסח שמלותיו או ביטויי-לשון שלו אינם ידועים ולפיכך אין הם מובנים, הרי שמתקפה העיון ואי אתה יכול לפרש דבר.

כנגד לשון הבבלי שעיקרה עברית וארמית, הרי לשונו של הירושלמי היא עברית וסורסית, שהיא ניב ארמי קדום אשר היה מדובר בפי בני מערבא (ירוש', סוטה כ"א, ג'). על זאת הוסיפו בני ארץ-ישראל גם מלים יווניות רבות שהיו שגורות בפה, אלא מאחר שלשון זו שהיתה שגורה בפי העם לא היתה משופרת, ורבו בה הסירטיות והשיבושים בַּרְבוֹת מן המלים היווניות הבאות בירושלמי. לפיכך אין פלא שמחמת אי-הבנת המלים עצמן, ולא-כל-שכן למשמעותן, נתפרשו מקומות רבים למפרשים שלא כהלכה, ונמצא המובן לוקה ואף סתום. ושלא כבבלי, אשר בא לנו ברציפות-מסורה מימי יוצריו, הן במטבע לשונו המלוטשת והן ברוח הדברים שביקשו יוצריו לומר ולהביע, הרי נוסח הירושלמי על צירופי-לשון שבו, לרבות כתיבו המיוחד ומילותיו הבלתי מובנות, ועל הכל – רבבות השגיאות והשיבושים, בין שבקיצורים ובהשמטות ובתוספות, ובין בהגהות שבכתב ובדפוס, כנזכר לעיל, שנטלו מן הירושלמי מרוח דבריו, – הציגוהו במקומות רבים שבו כבלתי מובן וסתום. ואם אף באו מפרשים ופירשו מלים סתומות וביטויי-לשון מיוחדים שלו, הרי שלא תמיד ידעו הם עצמם לחשוף גנייתו הרוחנית הנסתרת, ונמצאו אף הם טועים ושלא בכוונה מטעים את המעיין.

אמר הרשב"א: "שרבו השיבושים בנוסחא/ת) שבירושלמי. והסיבה הגדולה (זו הסיבה העיקרית) למעוט השגחת הלומדים בו, ואין עומדים עליו (אלא) רק אחד בדור" (מיוחסות ראש ס"צ"ו). ועד כמה צדק הרשב"א במאמרו זה, יכול אתה לעמוד מתוך הדוגמאות אשר להלן, שרק מקצת מן הלשון המיוחדת ושיבושי הנוסח המיוחדים אשר לירושלמי יובאו כאן, צא וראה מה שבירושלמי ואינו בבבלי:

בירושלמי מצוי לרוב צירוף של שתי תיבות זו עם זו, ובעיקר בשמות פרטיים. כאשר האות הראשונה שבתיבה השנייה היא א' או ח', הרי זו נופלת וקם צירוף חדש, כגון: רבסי – במקום רב אסי, וכדומה לו. כן מבליע הירושלמי את אחרונה שבתיבה הראשונה משהוא מצרף את שתי התיבות לאחת, כגון: בישנן – במקום בית שאן. האותיות הגרניות א', ה', ח', ע' היו מתחלפות להם לאנשי הגליל בהגיגות, או שנבלעות, כפי שכבר עמדו על כך

חכמי בבל ואמרו: "אין מורידין לפינת התיבה לא אנשי בית שאן ולא אנשי טבעונין, מפני שקורין (בני מערבא) לאלפין – עיינין, ולעיינין – אלפין" (מגילה כ"ד, ע"ב). וכך מצאנו: מר – במקום אמר; בא – במקום אבא; ר' לעזר – במקום ר' אלעזר; נן – במקום אנן (אנו); בון – במקום אבין, ועוד. גם באותיות השפתיים ב', ו', מ', פ' היה היגויים של בני מערבא שונה והיו מחליפים באותיות, וכתבו: אביר – במקום אויר; תרבד במקום תרנד. ואפילו משבאה ב' דגושה בדגש חזק הירפיה וכתבו: ר' ווא – במקום ר' בא (ר' אבא). והרחיקו בהיגוי ובחילופין עד שהחליפו פ' באות ב' רפוייה, ואפילו כתבו ו' במקום פ'. ואילו במקומות שבאה ב' רפוייה, החליפוה באות מ', כגון: ימנה – במקום יבנה; דומדמניות – במקום דובדבניות. גם באותיות התיך היו מחליפים, וכתבו: גויב – במקום קויב, ואילו האות ל' הביאה במקום נ', כגון: אנטולניס – במקום אנטוניגוס (קיסר). ואפילו הגיעו להחלפת האות ס' באות צ'.

הבדל יסודי מוצא אתה בכתיב שמות פרטיים, בין אלה המצויים בבבלי לבין אלה שבירושלמי. כמעט כל השמות הפרטיים המתחילים והמסיימים באות א' בתלמוד בבלי, מתחלפת האות א' בכתיב בני מערבא לאות ה'; עקיבא – עקיבה; חייא – חיה; חנניא – חנניה; אושעיא – הושעיה; טבריא – טבריה. ואילו בשם 'יהודה' נתהפך להם למערביים וכתבוהו-יודא. היינו שהורידו ה' וכתבו במקומה א', ופעמים אף כתבו – יודן. "חולשה" זו שהיתה לבני מערבא לאות א' ניכרת יותר משבאה היא באמצע התיבה, ומתחלפת היא אז לאות יוד: יני – במקום ינאי; זכיי – במקום זכאי; ודיי – במקום ודאי; תנין – במקום תנאין, ועוד. ולא רק שכתוב בני מערבא היה מלא, על הרוב, ואחר כל צירה או חיריק היו ממלאים ביוד, כגון: קיבל, עיגבי, שיטתיה, וכד', אלא שעוד הוסיפו יוד בסוף תיבה שסופה יוד, כגון: חגי – במקום חגי; מעיי – במקום מעי, וכד'.

מטבעות-לשון מיוחדות היו להם לבני מערבא שיצקום בתלמודם. מהם, ורובם, שלא נתקבלו בפי הדורות ונשתכחו, ומיעוטם ש"החזיקו מעמד" ונשארו כמטבעות-לשון "עוברות לסוחר" עד היום. והרי מאלו שנשתכחו: אהן, שפירשו: ההוא, או זה; אין, שמובנו: אם, או אי; איתפלגין, שמובנו: נחלקו; את אמר, שהוראתו: איתמר; פי – פן; פצא, פצי, שמובנו: דרש, חקר; גרמף (מלשון גרם-עצם), שמשמעו: עצמך; דלמא, שמובנו: עובדה או מעשה; דלכן, שהריהו צירוף של: דאי לא כן; כיי, שמובנו: כה היא; קל צמא, שהוראתו: כולי עלמא; נסיב ויהיב, שפירשו: נשא ונתן; עד כדן – עד עכשיו; על אתר – לאלתר; תפלוגה – מחלוקת; תפתר – תיתרן, ועוד.

והיו מלים שאף המפרשים המובהקים לא עמדו על משמעותן היסודית, ונמצאו מפרשים שלא כהלכה וכיון שכך – מטעים בפירוש. כגון: 'צדי', שמשמעותה בארמית: לפחד, לירוא, ואילו המפרשים פירשוה מהשורש אָרַב, צוד. או 'מטלית', שמשמעותה טס דק, ופירשוה שהיא אהל, יריעה (כפי שנשתרש מובן זה בלשוננו כיום). או הביטוי 'דמדומי-חמה', שמובנו היסודי הוא דממת השעה שבה נוטה החמה לשקוע, או בטרם זריחתה, ופירשוה – אדמומית השמים בשעת שקיעת החמה (מובן שנשאר מקובל כיום). או 'נוסרת'

– יען כי מקומם העיקר היה בלשכת הגזית, שהיא בטיבורו של עולם, ועל כן נשארן בטבריא שיושבת בטיבורה של ארץ ישראל

אמת לעקב' מ"ע, ט, י"ט

דרך הלימוד בירושלמי

אין דרך הלימוד בירושלמי דומה לדרך הלימוד בבבלי. בעוד הבבלי נוהג להאריך במו"מ, הרי הירושלמי נוהג לקצר ולתמצת, ולפעמים רק לרמז. לכאורה, נראית דרך זו שהיא עדיפה, אולם לא כן הוא. כי לא אחת נמצא הלומד בירושלמי והוא חסר ורב לו הסתום והבלתי מובן.

דרך לימודו של הבבלי מושתתת על פירוש וליבון המשנה והבירייתא, ועל חידושי-הלכות שאינם בו, אשר הביאום אמוראים על-יסוד המשנה והבירייתא, וכיון שכך היו דעותיהם של חכמי בבל נחלקות ורבו הקושיות, הבעיות וההסתייגויות. כנגד דרך לימוד זו בא הירושלמי, לפעמים, משהוא אף אינו מפרש את המשנה הטעונה פירוש, ומשהוא בא כבר לפקשה, אין הוא יורד לעומקה, ונראה אף כ"מתחמק" הימנה, ופעמים – גם בלא תירוצו. על הרוב, בפירוש המצומצם שלו, אין הירושלמי מוציא משנה מכלל פשוטה ואף אינו סומך לה הלכות – אם כי יש פעמים שהוא מאריך אף שלא לצורך. כזו כן דרכו אף בבירייתא, ולא עוד אלא שאינו עומד על מחלוקת שבין בירייתות, או על מאמרי תנאים החולקים וע"ז. ואם כבר מביא הוא, לעתים רחוקות, מנימוקי התנאים למחלוקת – הרי שאין הוא נכנס לעובי הקורה ואינו מעמיק לשרשה, ולא אחת נמצא שהוא משאירה סתומה.

ואילו בהלכה – נוקט הירושלמי באותה דרך של הבבלי, אם כי פעמים שהוא מרחיק בחקירת הקושיות והתירוצים, עד שהוא "נכנס לפנים בעיה בתוך בעיה ובונה בנין על בנין" (ר"ז פראנקל). ברם, למרות ששניהם נוקטים אותה דרך בהלכה, הרי שדרך הירושלמי נוטה יותר על דרך ההגיון הפשוט והישר – ולפיכך גם קצרה היא וגם צרה, כאחת. ואילו הבבלי, המקיש היקש על היקש, והיקש מתוך היקש, ואינו מניח עד שהוא יורד לעומקה של הלכה – הרי שדרכו ארוכה ואף רחבה, כאחת. ולא רק בהלכה נוקט הירושלמי דרך צמצום, אלא גם במאמרי האמוראים המובאים בו, ולא אחת נמצאת סוגיה נדונה שהיא סתומה – מה שאין כן בבבלי, אם כי פעמים נהפוך הוא, שהירושלמי הוא שמביא בהרחבה מאמרים משל האמוראים, ואף לסוגיה שאינה טעונה ליבון נוסף, בו בזמן שבבבלי נשארה אותה סוגיה כשהיא סתומה. ועוד. פעמים רבות מדגיש הירושלמי כי דבריהם של תנא פלוני ותנא פלמוני אינם אלא אותם דברים, וכן נקוט בידו לגבי דברי אמורא המביא בשמו של אמורא אחר, משהוא דובר כמותו. ונראה כי הטעם לדבר הוא, שהירושלמי מבקש ליתן משנה-תוקף לאותו עניין, ללמדך – שהלכה זו מוסכמת היא על דעת יותר מאחד, וגדולים, ואין טוב מאשר לזכרה היטב ולנהוג על פיה. מאידך, משמביא הירושלמי מאמריהם של שניים או שלושה אמוראים החולקים בדעותיהם וע"ז, אין הוא מביא שמותם של אמוריהם, כאילו נשתכחו אלה, וכמידה שהם נזכרים בשמותיהם, הרי שאין שמותם מוצמדים למאמריהם, ואי אתה יודע מי דעתו כך ומי דעתו כך – מה שאין כן בבבלי.

צא וראה. רבים ממאמריהם של חכמי א"י מובאים בבבלי, ורבים משל חכמי בבל מובאים בירושלמי. ולא זו בלבד, אלא רבים ממאמריהם של אמוראי בבל המובאים בירושלמי אינם

(חמה ברקיע), שיסוד מובנה הוא – מהלכת החמה מבוקר עד ערב, ופירשה – בוקעת החמה ועולה, בלבד (ואף מובן זה מקובל כיום).

אף ביטויי-לשון מיוחדים היו להם לחכמי הירושלמי, ומהם קשים להבנה, ולמרביתם לא נמצא שימוש בפי הדורות, כגון: "הבא לך רצועה" – ראו אתה למלקות; "הגיעוך" – הגיע אותך סופו של עניין; "לא מסתברא דלא חילופין" – ההיפך הוא המסתבר, איפכא מיסתברא; "מה דנפל לדין נפל לדין" – מה שייך לזה שייך לזה; "מן דעה" – מדעתו; "נמנה בעליה" – שהסכים בדבר ואינו חולק עליו. ומאידך, כשם שמרבית אותן המלים וביטויי-לשון המיוחדים לירושלמי לא נשתמרו במרוצת הדורות, היו כאלה שהיכו שורש בשפת האומה והינם משובצים כיום בשפתנו במובנם המקורי, כגון: אולפן, ברם, היכן, הווי (אומר), לשעבר, לבוא (לעתיד), מעתה; וכן ביטויי-לשון כגון: "אינו מחזור" (כל צורכו), "פלוני בשם פלוני" בהשמטת המלה "אמר", ועוד רבות.

כבר נאמר לעיל, שגם נוסח המשנה עצמו אינו שווה וחופף בשני התלמודים, ורבות המשניות הבאות בשניהם שנוסחן שונה זה מזה. המבקש לעמוד על השוני שבנוסחים, אין לו אלא להעמיק בסוגיותיהם של האמוראים, שמתוך משא ומתן שלהם והרצאת דעותיהם ניתן, לפעמים, להבין על שום מה בא שינוי נוסח במשנה שביירושלמי מזו שבבבלי, או להיפך.

משבאו חכמי טבריה לשבץ המשנה במקומה, נראה שהיו להם לנגד עיניהם כמה נוסחאות, ולפיכך ראו צורך לפתוח לפעמים המשניות בנוסחים: "אנו תנינן" – אנו שנינו; "אית תני" – יש השונים, או "אית תניי (תנאי) תני" – יש תנאים השונים; "אנן תנינן... תניי דבי רבי" – אנו שונים... של בית רבי שונים. להבנת המשנה השתמשו האמוראים ב'תוספתא', שהיא קובץ הבריייתות הגדול בכמות ובאיכות שבה לידינו מדורותיהם של בעלי המשנה והתלמוד. אלמלי ה'בירייתא', שבה נכללו מאמריהם של התנאים חכמי א"י אשר נכנסו למשנה, ספק רב אם היה עולה בידי האמוראים לפרש את המשנה. ומצינו, שגירסת הבריייתא בירושלמי שונה מזו שבבבלי, ולא זו בלבד, אלא שפעמים סותרת בירייתא של בבלי זו של ירושלמי, ולהיפך. וכל זאת חרף העובדה ששתי אלו נלקחו מאותו מקור – מן התוספתא שנתחברה בא"י. תופעה זו אין להסביר אלא בכך, שלא תמיד הגיעו הבריייתות לבבל כשם שיצאו מתחת ידיהם של חכמי א"י, עד שניתן לומר עליהם "חסרות" או "יתירות". נוסף על כך מצאו חכמי בבל לנכון אף "לתקן" את נוסח הבריייתא, והכניסו בה, פעמים, דברים שאינם מגופה, וכל זאת עשו מאחר שראו צורך שלא ליתן מקום לטעות בו. זאת ועוד. השוואת הנוסחים של הבריייתות עם הנוסח המקורי שבתוספתא מלמד לדעת כי פעמים באה בירייתא בירושלמי והיא זהה לנוסח שבתוספתא, היינו שהוכנסה לתלמוד כמות שהיא; בו בזמן שאותה בירייתא הבאה בבבלי אינה זהה לנוסח התוספתא. ויש גם להיפך. ופעמים – שנוסח התוספתא אינו זהה לנוסח הבריייתא שבשני התלמודים, ועל זאת יש להוסיף, כי בירושלמי מצויות בירייתות שאינן בבבלי, וכן להיפך, ולא אחת באה הבריייתא בירושלמי, לפי נוסח הבבלי, ואף כאן יש מקרים והם להיפך.

ההגדה

על שלושה דברים עומדת התורה: על המדרש, על ההלכה ועל ההגדה. ואם שניים ראשונים מיועדים בעיקר לתלמידי חכמים, שנהירים להם שבילי התורה ועליהם לשמש מורי הלכה לעם, הרי שההגדה – ובלשון בבלי 'אגדה' – מיועדת, בעיקרה, לבני העם הפשוטים, ל"עמך", על-מנת לקרבו לתורה ולהקנותו מוסר-השכל ודברי נחמה כאחת. לפיכך ראו אמוראים כתנאים צורך בהגדה, וכל מקום במהלך המדרש שנראה להם כמתבקש בדברי הגדה – שזוהו בהגדה כאבני-חן להמוני העם, להשיב רוחם העייפה מצוקי העתים ולעודדם לימים טובים יותר.

מרביתן של ההגדות בירושלמי מובאות ב'מדרש רבה', ובשלוש הקבות שלו כמעט שאין הגדה מדרשית. בירושלמי באה ההגדה בפשטות ובלא עושר-מליצה ודמיון, כפי שהיא באה בבבלי. עיקרה של לשון ההגדות בירושלמי הריהו עפ"י ארמית מעורבת בסורסית, כשמים יווניות, שמהן רבות משובשות, משובצות בה. משובצו אותן הגדות בבבלי, עמדו חכמי בבל וליטשו לשונן וסגנון. אלא דא עקא – כיון שעברו מכלי אחד למשנהו ונשתפצו, חלו בהן, לא אחת, שינויים, אם משום רצונם של החכמים להרבות בליטוש ובמליצה, ונמצאו אגדות אלו, לפעמים, בלתי מובנות – בעוד "הירושלמיות" נשארו כפשוטן ומובנות לכל, על אף לשונן המעורבת ביסודות זרים.

דרכו של הירושלמי בקהילות ישראל

למעלה מאלף שנים, מאז חתימתו ועד להדפסתו בדפוס ראשון (ווינציאה הרפ"ג–1523), היה שריי הירושלמי בצל, כתורה עזובה שאין לה דורש, כאשר גם פירוש שלם מפי ראשונים אין לו, ולוא גם למסכתא אחת שלו. ואם כבר ראה אור בדפוס במאה ה"ט, הרי שעוד למעלה ממאתיים שנה נשאר כאבן שאין לה הופכין, ולא תוקנו השיבושים והטעויות הרבים שבו ואך מעטים ירדו לסוגיותיו. ואילו הבבלי, שכנגדו, אשר הגנה ונופה ותוקן משיבושים וטעויות, נתחבב על החכמים בכל הדורות ורבו לו המפרשים, ובראשם – גדול הפרשנים, רש"י.

מתוך 'ספר המעשים' שהיה לבני א"י במאה השישית למניין או"ה – שהיה ספר הפסקים על יסוד הירושלמי, ואשר מרביתם של דברי הגאונים במאות השנים הבאות שלאחר המועד האמור נתבססו עליו ועל שאר קובצי-הלכות שהיו מצויים בידי בני א"י – למד אתה, כי במאות הראשונות לאחר חתימתו היה הירושלמי תורת החיים לקהילות ישראל בא"י, במצרים ובאגפיה ובדרומה של איטליה, וסמכותו הבלתי-מעורערת הטביעה חותמה על הילכות חיי היהודים שם. לעומתו, שלט בתקופות אלו הבבלי רק בקהילות ישראל שהיו בארצות בבל, פרס ומדי, משאין מלכותו של אחד נוגעת בחברתה במשך למעלה משלוש מאות וחמישים שנה.

במחצית המאה השמינית למניין או"ה, משעברה הישיבה, כמשוער, מסבריה לירושלים, ומשנעשתה בבל – עם עליית בית

שער תלמוד ירושלמי, דפוס קראקא משנת השס"ט (1609)

באים כלל בבבלי, ומשהם בירושלמי – באים הם בשם אומרים. מאידך, משבאים מאמריהם של אמוראי א"י בבבלי, אין הם באים בשם אומרים. עובדה זו אולי ניתנת להסבר, שרבים מחכמי בבל שעלו לישיבת טבריה הביאו עמם מאמריהם של חכמי בבל, ומקצת מאלה נכנסו לירושלמי. אולם כיון שהתורה היתה תורה שבעל-פה, נשתכחה, לא אחת, שמות אומריהם הבבליים, ונזקפו מאמריהם גם על שמות אחרים.

כללו של דבר. שוני זה שבדרך הלימוד שבין חכמי טבריה לבין תנאי טורא ופומבדיתא, יסודו בגישת החכמים לבעיות החיים שבארצותיהם. נוסף לכך נעוץ השוני בלשון המדוברת ובסגנון הדיבור והרצאת העניין והבעיה, ושוני זה היה רב בין השניים, עד שפעמים לא היה בבלי מבין לשונו של מערבי. כמו-כן ניתן להניח, כי חכמי בבל אחרונים מדור חותמי התלמוד, אשר נסתייעו בשפע ראיות והלכות משל קודמיהם, מצאו כר נרחב להיקשים על היקשים והעמיקו בדרך לימודם והפליגו – בעוד שחכמי א"י האחרונים לא ראו טעם להרחיב היריעה בדרך לימודם, והמעטו בהיקשים וקיצרו בסוגיות ובמאמרים – ולא תמיד קיצור שיש בו ברכה.

קטע קלף של משנה ירושלמי (שביעית פ"ז) מן המאה ה"ד למניין אי"ה - 13 x 17 - וראה 'שרידי
גניזה מן הירושלמי' (אוסף "המפעל לחשיפת גנוי תימן", חולון - תצלום ב'די-קני')

כתובה שניתנה ע"י החתן ר' משה ב"ר דוד מזרחי לכלתו מרחבה בת ר' דוד יבגי, "בשש בשבת, בשניים עשר יום לחדש אדר, שנת חמשת אלפים ושש מאות וחמשים וחמשה לבריאת עולם (התרי"ה - 1895). למגין שאנו מגין כאן עה"ק טבריא ת"ו דעל כ"ף ימא דטבריא ... - 24 x 66 (אוסף ב"צ בהלול - תצלום ג'דיי-קני)

ציטור הפתיחה לפרק ראשון במסכת "ברכות", תלמוד ירושלמי, דפוס קראקא משנת השס"ט (1609), והשווה לעיטור שבדפוס וויניציאה

הירושלמי לא בא אלא להשלים ההלכות החסרות בבבלי, ואילו הרמב"ן הגדיל לעשות בפירושו לירושלמי.

חכמי פרובינציא קיבלו את הירושלמי מחכמי ספרד. ברם, ר' שלמה יצחקי, רש"י, נעזר בו אך לעתים נדירות. משהגיע חיבורו של רב חננאל מקירואן – פירושו על הירושלמי – לידי חכמי צרפת, החלה שם התעוררות ללמוד בתורת א"י. ואילו באיטליה, למרות היותה קשורה בתלמודה של א"י בדורות הקודמים, לא הירכו להשתמש בירושלמי, ר' שלמה בן היתום ור' ישעיה טראני, שאמנם נעזרו בירושלמי, אינם מזכירים אותו אלא כמעט ולעתים רחוקות.

גם הופעתו בדפוס (הרפ"ג–1523), ובהוצאה שנייה בקראקא בשנת השס"ט (1609), לא סייעה להפצתו ולעשותו כתלמוד שבנחלת העם. החידים שהחזיקו בו כל הדורות, וכמעט בו בלבד, היו חכמי ספרד שעלו לא"י, כי משבאו לארץ נוכחו לדעת, כי את התשובות לבעיותיהם ולאורח חייהם בארץ האבות ימצאו בירושלמי – שהורתג, חיבורו ותורתו ינקו מארץ-ישראל.

בעלי התלמוד ומפרשיו

במאמרו של פרופ' ר"ש ליברמן 'משהו על מפרשים קדומים לירושלמי' (ס' היובל לא' מארכס, הוצ' ביהמ"ד לרבנים, ניו-יורק, תש"י), הריהו מביא את פרשני הירושלמי הקדומים אשר חיבוריהם הגיעו לידינו. מן הקדמונים ביותר הגיעו לידינו הפסקים המבוססים על תורת א"י, כגון 'טריפות א"י' ועיבודים שונים ל'ספר המעשים', אם כי יתכן ועוד הרבנים הסבוראים חיברו פירושים וביאורים לירושלמי, ואף חכמי א"י חיברו לו פירושים בודדים למקומות הקשים, והגאונים חיברו קיצורים ממנו כדי להורות לפיהם.

עקאס לשלטון בבגדד – למרכז המדיני הרוחני בעולם הערבי, החלה בעולם היהודי של אז התחרות על הגמוניית התורה בין הירושלמי לבבלי. משביקש רב יהודאי גאון, במחצית השנייה של המאה השמינית למניין א"י, לכפות על בני א"י תלמוד בבלי, נראה שלא קיבלו עליהם. אחריו המשיך תלמידו רב פירקוי בן באבוי, שכתב לבני קירואן הסמוכה למצרים – אשר נחשבה אז כמרכז הרוחני השלישי לאחר א"י ובבל – כי עליהם להתרחק מתורת בני מערבא ולהחזיק בתורת הבבלים. מסתבר, כי הנסיונות החוזרים ונישנים לדחוק את הירושלמי מלפני הבבלי הצליחו ברבות השנים, שהרי הופעתה של 'מהדורה חדתא', המושפעת מן הבבלי – בניגוד ל'מהדורת עתיקתא' שיסודה על הירושלמי – החלה כובשת מקומה בקהילות ישראל.

אין זאת כי המאבק שבין המחזיקים בתורת א"י מכבר, לבין תומכי הבבלי, הביא למחלוקת חריפה בכמה מן הקהילות, עד שהיו כאלה שביקשו למצוא דרך-ביניים בפשרה של "אחוז בזה וגם מזה אל תנח ידך". נסיון מעין זה הוא ספר 'מתיבות' שחובר בקירואן, שעיקרו לקט תמציתי מתשובות הגאונים, ויסודו על תלמוד בבלי. ואילו בצד הסוגיות הביא בעל 'מתיבות' את השקפת הירושלמי, מבלי לחוות דעתו גירסת מי עדיפה ואילו היא שיש לקבלה ולנהוג לפיה. נראה איפוא, שלבני קירואן היו להם שני התלמודים, משהם נלמדים אצלם זה בצד זה, ולא יכלו לקבוע – בתקופה זו – מי עדיף על מי ובמי יש לבחור כתורת חיים.

עם העתקתה של ישיבת סורא לבגדאד – בסוף המאה התשיעית למניין א"י – והתחזקות המרכז הבבלי, נותרו א"י ותלמודה מנותקים מן העולם היהודי דאז ומבודדים כבקרבן זוית. גאוני בבל לא הזכירו בתשובותיהם את הירושלמי וכאילו הוטל עליו חרם. עם בואו של רב סעדיה גאון ממצרים לבבל, שגירסת משנתו בצעירותו היתה משל הירושלמי, עלה אמנם כבודה של תורת א"י משהיה סעדיה גאון משיב תשובות ע"ס הירושלמי. תקופת-מה עוד החזיקו אחריו גם אחרים, אולם לא היה בזאת להחזיר לירושלמי את מעמדו הקודם שמלפני מאות שנים. גם 'ספר המקצועות' שחובר בקירואן בסוף תקופת הגאונים, שאף הוא כספר 'מתיבות' הריהו לקט מתשובות הגאונים – כאשר השאלות והתשובות שבו מובאות במילואן, ולא בתמצית ובקיצור כבספר 'מתיבות' – ויסודותיו הם מן הירושלמי, לא הצליח לרומם קרנו של הירושלמי. הבבלי כבש את קהילות ישראל בארצות המזרח, ובא"י עצמה, שבה הוסיפו חכמיה להחזיק בתורתם, נתמעט לימוד הירושלמי ככל שנתרבו בארץ קיבוצי הגלויות, כשכל אחד מהם מביא עמו את תלמודו שלו, שעל הרוב היה זה תלמוד בבלי. לימוד הירושלמי נתמעט ודעך יותר ויותר, ומשחרבו קהילות ישראל בא"י עם מסעי הצלב – פסק לימודו של הירושלמי.

נראה שהירושלמי הגיע לידי חכמי ספרד באמצעות חכמי קירואן, ואילו הבבלי – בידי שלוחי הישיבות. ר' שמואל הנגיד היה הראשון שנעזר בירושלמי והוא מזכירו בפירושו, ואילו הר"ף, רבם של חכמי ספרד בתלמוד, אשר השפעתו על הרמב"ם והרמב"ן היתה רבה, נעזר להלכותיו ב'תלמוד קטן' שלו בירושלמי. הרמב"ם השתמש בירושלמי בפירושו על המשנה ובספר 'היד החזקה' שלו לקביעת הלכות, וספרו 'הלכות

במאה העשירית למניין או"ה – נוסף לספר 'מתיבות' שנתחבר בקירואן, כנו' לעיל, שהוא משלים פסקי הבבלי מתוך הירושלמי – יש לציין את פעולתו הגדולה של רבינו נסים גאון בספרו 'מגילת סתרים', שהוא היה אחד מן הראשונים שראה כי בפירוש הבבלי ניתן להיעזר בירושלמי. רבינו משה בן מימון, שנראה שהיה הראשון אשר ביקש לכתוב פירוש בנפרד מן הנוסח ולידו, ובדעתו היה לבאר את ההלכות, ניסה "לסדר את הסוגיות שביירושלמי שלא נדחו לגמרי מן ההלכה ואת הפסקאות המבארות והמשלימות את הבבלי" (שם). ברם, מן הראשונים שפירשו חלקים של הירושלמי, היה תלמידו של הראב"ד, ר' יצחק הכהן מנרבונא, כפי שמעיד ר' מנחם המאירי בפתיחה לאבות, שהכליל בפירושו שלו קטעים משל פירושו של ר"י הכהן. אחריו בא ר"י בן יקר, שפירש לפחות חלק מסדר מועד וסדר נזיקין, ואחריו ר' מאיר בן שלמה סהולא (שהולא), שפירש לסדר זרעים, אשר ר"ש סיריליאן מביא מפירושו (שם).

שני פירושים קדומים למסכת שקלים, אשר שניהם עודם בכתובים ומצפים לגאולם, הם פירושיהם של רבינו משולם, תלמידו של ר' דוד ב"ר קלונימוס, ושל תלמידו של ר' שמואל ב"ר שניאור. פירושו של רבינו משולם, שנעשה לפי הנוסח המשובש שהיה תחת ידו "נדחק תכופות לפרש פירושים שאינם מרווחים ביותר, מפני הנוסח המשובש שלו", ואילו פירושו של תלמידו של ר' שמואל ב"ר שניאור, הוא "כנראה הפירוש המפורט ביותר שיש בידינו לשקלים", והוא "מלא וגדוש תורה וחכמה" (ר"ש ליברמן, שם).

מראשוני פרשני א"י לירושלמי הוא ר' שלמה סיריליאן, שנולד בספרד ועלה לא"י דרך שלוניק, ושם כנראה החל בפירושו לסדר זרעים – בתחילת המאה ה-11 למניין או"ה, עוד בטרם שיצא הירושלמי לאור בדפוס ראשון של וויניציאה – והשלימו בצפת. ומשם לידיו הירושלמי שבדפוס הוסיף וכתב פירוש שני, שהוא מעין מהדורה שנייה לפירושו הראשון שבכ"י. פירושו הוא "אחד מהביאורים הטובים ביותר שיש לנו על הירושלמי" (שם). אחריו בא פירושו של ר' משה פיזאנטי, שנולד בארץ בשנת ה'ש' (1540) ונהרג בהיותו בן שלשים ושלש (השל"ג-1573), וכתב את פירושו ל'זרעים' בהיותו צעיר לימים. כחמישים שנה לאחר ר"ש סיריליאן בא פירושו הבהיר והפשוט של ר' אלעזר אוקרי אשר מצפת לזרעים ולחלק ממועד (לראשונה נדפס פירושו בשולי הירושלמי בוויטומיר, התרכ"ו – 1866), ופירושו לביצה יצא לאור מכ"י ע"י ד"ר ישראל פרנצוס, גיז-זרק, תשכ"ז. בשנת ה'ש"ן (1590) הוציא לאור ר' שמואל יפה אשכנזי את ספרו 'יפת מראה', שבו קיבץ את כל הגדות הירושלמי. בשנת התכ"ב (1662) יצא לאור בקונסטנטינא חיבורו של ר' יהושע בגבניש, 'שדה יהושע' – גדול מפרשי הירושלמי בין הספרדים. פירושו המקיף, ויחד עם זאת הארוך, אף הוא לא נתקבל בין בעלי הירושלמי שבאשכנז ובפולין. גם פירושו של ר' שלמה עדני, יליד צנעא שעלה לא"י ושלשים ושלש שנים ישב בחברון בחברו את חיבורו הגדול 'מלאכת שלמה' (יצא לאור רק בסוף שנות השמונים של המאה שעברה), לא תרם לרומם את הירושלמי שנשאר בנחלתם

של בודדים. על אלה יש להוסיף את פירושו של ר' משה בן שלמה ן חביב, שהיה אב"ד בירושלים, למסכת ברכות, פאה ודמאי, שהוא בכתובים. את פירושו זה כתב ר"מ בן שלמה ן חביב בהיותו צעיר לימים, עוד בקושטא, ולפני שנת התל"ד (1674), והוא "באריכות ובהרחבה" (שם). מחכמי פולין בתקופה זו יש להזכיר את פירושיהם של ר' ישכר ב"ר נפתלי הכהן בערמאן משרבשין ואת ר' אברהם, בנו של בעל 'תוספות יו"ט', הנחשבים כבעלי הירושלמי, אולם שניהם לא השתמשו בפירוש תורת א"י.

בתחילת המאה ה-18 למניין או"ה, משדעך לימוד הירושלמי אצל חכמי א"י ותוגרמה יוצאי ספרד, התחדש לימודו בפולין. בשנת הת"ע (1710) יוצא לאור באמשטרדם פירושו של ר' אליהו פולדא מווישניצא על סדר זרעים, אלא שפירושו זה שבדפוס היה מלא בשיבושים ובטעויות, ואין זאת כי ר' אליהו עצמו לא הגיה את סדר הדפוס. אעפ"כ סייע פירושו זה להגברת ההתעניינות בירושלמי ורבים החלו לעסוק בו, וביניהם ר' דוד אופנהיים מפראג, שחיבר השגות והגהות לפירושו של ר' אליהו פולדא. ברם, גדולי הפרשנים האשכנזים, אשר פירושיהם פתחו שער חדש להבנת הירושלמי, היו ר' דוד פרנקל מברלין, בעל 'קורבן העדה', ור' משה מרגלית מקידאן, בעל 'פני משה'. הגדיל לעשות ר' משה מרגלית אשר נסתייע בפירושו בכתבי יד מספרי ראשונים וכן בתוספתא כדי לעמוד על הנוסח המקורי שביירושלמי.

גדול הפרשנים והמקורי ביותר לתלמוד ירושלמי היה הגאון מווילנא, אשר עמד בפירושו על השונה ועל השווה והמוסכם שבין שני התלמודים – להבדיל מקודמיו אשר עיקר מטרתם היה ל"יישב" את השוני שבין השניים. לאחריו – יש לציין את בעלי הירושלמי ומפרשי האחרונים הנודעים, והם: ר' מרדכי זאב איטינגא; ר' יוסף שאול גאטהנזאהן; ר' אייזק מסלאנים; ר' מאיר מארים מקאברין; ר' אריה לייב מביילסק; ר' יעקב דוד מסלוצק; ר' ישראל חיים דייכעס; ר' בער ראטנער; ר' זכריה פראנקל; פרופ' ר' לוי גינצבורג ופרופ' ר' שאול ליברמן.

✽

כיום, הודות לפועלם המבורך של בעלי התלמוד האחרונים, שחשפו מגוונותו והאירו שביליו לשוחרי הדעת, נתעלה הירושלמי ונעשה לתלמידי חכמים ואנשי-מחקר ים הגדול לחוכמת-ישראל ולמכמני תולדותיו של עם ישראל בארצו בימים קדומים, והמה דולים ודולים ממעמקיו שפעת פניני עבר – אבני-דרך וציון לחיי האומה בארץ ישראל בדורות ראשונים. אנשי הגות מעלים ממאמריו רעיונות והשקפת-עולם לאורח חיי אדם, ואנשי מדעים מסתמכים בו לביסוס תורתם; בעלי לשון ודקדוק מלקטים מתוכו מובאותיהם למחקר ולהיקש, ובעלי הוראה נסמכים בו לתורת תלמודם. ואם גם לא נעשה הירושלמי נחלתם של רבים, ואין תורתו נשקדת יומם וליל במושב ת"ת, הרי רבים עוד האוצרות הסמונים בתוכו המצפים לגאוליהם בעתיד. שכן, קנה הירושלמי מקומו בכותל המזרח של נכסי הרוח הנצחיים של האומה, והוא מאיר ומקרין לשוחריו מזהרה של תורה – תורת חכמי ארץ ישראל.

שרידי גניזה מן הירושלמי ומספר המעשים

צבי מאיר רבינוביץ

קטע קלף של ירושלמי, שבת

בביקורי באוניברסיטה בקמברידג' בשנת התש"ל מצאתי שרידי תלמוד ירושלמי מהגניזה (הסריה החדשה IS-NS329.578) (וראה תצלום). אמנם הקטעים קרועים ומטושטשים בחלקם, אבל מסתמך הגבי על דברי ר"נ אפשטיין ז"ל במבואו לשרידי הירושלמי: "מצבו של הירושלמי, גם בנוגע לפירושים וגם בנוגע לנוסח, הוא עוזב כל-כך, עד שכל קטע וכל שורה של כתב יד מוסיפים איזה דבר לבירורו וליבולו של הירושלמי" ('תרביץ', שנה ג', עמ' 15). חשיבות מיוחדת לשרידי הגניזה שנכתבו בארצות המזרח, השונים מהתדפיסים ומכתבי היד שהשתמשו בהם רבותינו הראשונים חכמי צרפת ואשכנז.

כל הקטעים כתובים על קלף ובידי סופרים שונים, אולם השווה שבהם שהם כתובים, בכתיב ובסגנון הירושלמי הקדום. לדוגמה: בשמות ובפעלים מופיעה הה"א שבסוף המלה במקום אל"ף, כמצוי בבבלי: אחה (אחא), חייה (חייא), ועוד. גם שמות הגוף מופיעים בכתיב הירושלמי הקדום: זעירה (ועירא), בא (אבא), יודה (יהודה), ועוד. כן באה היו"ד הכפולה, כגון: וחברייא (וחבריא), קדימי (קדמאי), וכן ה"א במקום יו"ד-ה"א – גרמה (גרמיה), וחילופי מ"ם בנו"ן – אדן (אדם), ולבסוף – מלים, מונחים וביטויים ירושלמיים טיפוסיים, כגון: דאורייה (דאוריתא), משם (משום), וכד'.

קטע קלף של משנה וירושלמי, שביעית

באוסף כתבי היד שב"מפעל חשיפת גנוי תימן" אשר בחולון, מיסודו של מר יהודה לוי נחום, נמצא בין קטעים שונים מתוך מדרש חז"ל ודפי מדרש הגדול קטע מירושלמי שביעית, פרק ו'. הקטע כתוב על קלף ישן ומכיל שני דפים קרועים מלמעלה (ארבעה עמודים, וראה תצלום העמודים א', ד'). הדף הראשון חסר גם מצד שמאל. גודל הקלף 13×17 ס"מ, ובכל עמוד 31 שורות, בערך. הכתב ספרדי, מרובע וקל לקריאה, אין בו מחיקות והגהות והוא מעשה-ידי סופר מהיר ודיקן. מעטות המלים שניטשטשו מיושנם. קטע קלף זה נמצא בתוך כריכה של כתב יד תימני עתיק. לדעת מר יהודה לוי נחום, זהו כתב יד תימני מה יהודה רצהבי סבור שאין זה כתב-יד תימני, אלא נתגלגל כנראה לתימן מאחת מארצות המזרח. לפי הערכתם הקטע הוא בן שש מאות שנה, בערך. הראיתי את הקטע למר א"מ הברמן, שהעריך את זמן כתיבתו למאה הי"ד, בערך. גם פרופ' ח' שירמן קבע את זמן כתיבתו למאה הי"ד או הט"ו. שניהם קבעו שנכתב לפני המצאת הדפוס. הקטע נכתב לערך באותה תקופה שבה נכתב הירושלמי כתב-יד ליידין, ששימש מקור לדפוס ויניציאה. הכתיב בקטע שונה מכתיב הירושלמי של דפוס ויניציאה, ודומה בהרבה לכתיב של קטעי הגניזה שנדפסו ב"שרידי הירושלמי" ללוי גינצבורג. הסופר כותב ה"א סופית במקום

קטע של כתב יד מתלמוד ירושלמי (שבת פ"ב, ה"ג י"ג, ע"ג) הכתוב על קלף – מן הגניזה בקמברידג', מס' IS-NS 329.578 – נמצא ע"י פרופ' צ"מ רבינוביץ

ושלשה חדשים תהא מחסיד להינשה וזכר לאמר לה בשעת
טאמרן לה יטול מידה ויחזור ויחזק לה ראמר לה כשירד הזה
כל הכתובין האמדינן מבטלין הדיאשונן חוץ מכתובה הראשונה
ומתנה הראשונה ואוני ראשון: ובת שיער הראשון זקן יבילה
שאין הכל לדימות בארץ להמכור לו או ליתן לו מתנה ולילך
לכתוב לאחר זה פועמין שבתובת אשה אובדות ובעלה כותב
לו אחרת וממעה והראשונה נשמעת אזהרתה בשעת
שמיכתו הדיאשונה נעשה שניה ונמצאת ראשונה היא
קיימת ואם נכתבה שניה נמצאת נמצאת הראשונה

שני עמודים של כתב-יד מ'ספר המעשים' הכתובים על קלף - מן הגניזה
בקמברידג' מס' TS-NS252 - נמצא ע"י פרופ' צ"מ רבינוביץ.

שנייה ויחזקת שהיא יכול לזנוני תבשר למעט כותבה עליו
וקובלה עליהם זה היא מצוות חלוקה מלמדי הדשות
שלושה פסוקין שיהיה לשונה רגל לנשות אחיו הדיינן מאין
יבמי וגו' בכת יעשה לאיש וגו' ועקדה שמוביערי וגו' והיא
ועמק באין אעל הדיינן אפילו הדיננות ובלבד שיהא שם
תלמידי נגל מקרא ושטות חלוקה עתה לאשה והיא ענה
אחריו כפי שלא תפסק בדבר והדיינן מלבישין אותו סנדל
בגל שומין וסר הוא יליך לעשות בזה שהוא נזעל איתאעורל
עדיין קושל ערקותו שער נגלן שולגל ענבים ומכרז ח
שני ראשיה ערקין ענבים והיא מנחת רגלה בארץ
בפניה וזה הדיינן מוערין לה את
הפסוק ואומרים לה אמור לחן יבמי

שני עמודים של קלף מ'ספר המעשים'

בביקורי הנ"ל בקמברידג' מצאתי באחת מהתיבות של קטעי
הגניזה, הסריה החדשה (TS-NS 252), עשרה דפים כתובים על
קלף מ'ספר המעשים' לבני ארץ-ישראל. בכל דף כתובים
2 טורים, ומספר השורות בכל טור אינו קבוע, החל מ-17 שורות
ועד ל-6 שורות. רוחב כל שורה כ-11 ס"מ, אולם השורות
האחרונות בכל טור הולכות וקצרות.

לפי צורת האותיות הרי שומנו של כתב היד הוא מהמאה
השמינית או התשיעית למניין א"ה, לערך. האותיות דומות לכתבי
היד העתיקים ביותר של המשנה והמדרש. גם הכתיב הוא ארץ-
ישראלי טיפוסי: כתיב מלא (וודי - ודאי, כלאין - כלאים);
חילופי אותיות מ"ם בנו"ן (אדן - אדם); סמיכות של שמות
(שלימין - של ימין), ועוד. הדפים מכילים הלכות קטעות לפי
שיטת התלמוד הירושלמי בניגוד לשיטת הבבלי. המנהגים וההווי
מתאימים למנהגי א"י. השפה היא עברית ומעניינות בה מלים
בלתי-ידועות ממקורות אחרים, כגון: ערקין (= רצועות הנעל
הנעל מארמית: ערקתא); גמלו של רגל (= הבשר העבה שעל גב
הרגל); ענבים (= קשירות בעניבה). כמו-כן מצויות מלים יווניות,
ובניהן הפסגה - תאריך היום והשנה בשטרות - מלה המצויה
גם בשטרות מתקופת בר-כוכבא אשר נמצאו במדבר יהודה.
ההלכות מעידות על המגמה העיקרית - הלכה למעשה בחיי
יום יום. הרבה מהן עוסקות בענייני חקלאות: מעשרות, תרומה,
פיאה, שביעית ועוד, וכן בזכרים שמות של צמחים ובעלי חיים -
שכל אלה מעידים כי יהודי ארץ-ישראל עסקו עדיין בעבודת
האדמה ובגידול בעלי חיים. כמו-כן מסופר על חוכרי אדמות
מן הגויים - אולי מראשית תקופת הכיבוש הערבי, עוד בטרם
השתלטו הכובשים על כל קרקעות הארץ ומסרו את האדמות
לעיבודם של היהודים תושבי המקום, וכן ניכרת עדיין ב'ספר
המעשים' ההשפעה הביזנטית. מסופר בו על כהן שנישבה יחד עם
אשתו ע"י הישמעאלים - דבר המעיד על ראשית תקופת הכיבוש
הערבי. ניתן להניח כי 'ספר המעשים' שהוא הנסיק הראשון של
קודיפיקציה של התלמוד הירושלמי - מפעל שפסק עם הידלדלות
הישוב העברי בתקופת הכיבושים והמלחמות עד לאחר מסעי
הצלב - נתחבר בטבריה שהיתה מקום חיבורו של הירושלמי.

אל"ף: הכה-הכא, הדה-הדא, שנייה-שנייא, דבה-דבא, יודה-
יודא, עובדה-עובדא, הושעיה-הושעיא. כמו-כן הוא משמיט
את האל"ף בשמות ובאמצע התיבה וכותב: דמר-דאמר, לעזר-
אלעזר, מטמין-מטמאין, ועוד. מצד אחד כבר ניכרים בו סימני
איחור מקטעי גניזה הקדומים, והוא כותב יוסי במקום יוסה, צפראי
במקום צפריי (ע' בשרידי הירושלמי שבגנוי שכטר, ס' א', עמ'
443). איחורו של הקטע נראה גם מכך, שהמשניות סדורות בו לפני
הסוגיה של הירושלמי, בשעה שבקטעי ירושלמי קדומים לא היו
משניות כלל. הסוגיה התחילה ב"הלכה" או בפסקה קטנה
מתחילת המשנה (ר"ב אפשטין, 'מבוא לנוסח המשנה', עמ' 932-
936). בקטע שלפנינו נסדרו המשניות לפני הסוגיה, אבל נשארו
בו גם הכתובות שלפני הסוגיה: "הלכה", "כלל גדול אמרו
בשביעית וכו'!" שריד מלשונות סופרים שבכתבי יד קדומים
(ע' שרידי הירושלמי לר"ל גינצבורג, עמ' 154). אין בקטע שניוני-
נוסח במשפטים שלמים, אבל יש שינויים רבים בכתב ובמלים
מדפוס ויניציאה. לפעמים נוסח הקטע מתאים לכתב יד לידן,
או לכתב יד רומי. לפעמים יש בו מלים חדשות לגמרי. במקום
"לחטן בחטין" כתוב "בחוחין" - וכן גם בכת"י רומי. במקום
"ר' פינחס" - ר' מנחם, וכך גם בפירוש הריב"מ"ף למשנה שלפנינו,
ועוד.

בשולי הקטע של המשנה נכתבו, כנראה מאותו סופר, פירושי
מלים בערבית, אבל האותיות מטושטשות ברובן. הכתוב בהערות
שבשוליים: ... מסכת חלה... פתרתי פירוש בור... לה...
ורע שלחלגלוגות וכך קורין אותו בטיית בור אל רגלה. ונץ החלב
ברשף שטיית ואין... עושין בעלין שלהן סחורה בשביעית...
השדה מבערן מן הבית אבל דעיקר אין ביעור... (גם בשרידי
הירושלמי לר"ל גינצבורג נמצאים פירושים בערבית לירושלמי,
וע' בעמ' 298-302). ערכו של הקטע בעיקר בכך, שהנוסח שלו
באופן כללי שווה לנוסח המקובל של הירושלמי, ואין מקום
לתיקונים שתקנו המפרשים על יסוד קושיות שונות או על יסוד
הסתמכות על הבאות לא מדויקות שבספרי הראשונים.

מסורה וניקוד נוסח טבריה *

אהרן דותן

"כן מנהג חכמי טבריא והם העיקר, כי מהם היו אנשי המסורת ואנחנו מהם קבלנו כל הנקוד"
ר' אברהם אבן עזרא, 'ספר צחות'.

מסירת המקרא

ימיה של מסירת המקרא כימי המקרא גופו, כעדות המסורת הקדומה: "משה קבל תורה מסיני ומסרה ליהושע ויהושע לזקנים חקנים לנביאים ונביאים מסרוה לאנשי כנסת הגדולה" (פרקי אבות א', א'). מושג זה של "תורה" כולל את המקרא כולו בהתפתחותו, על כל החלקים שנתלוו אליו ונוספו עליו ונטלו חלקם בקדושתו. וככל שנתקדשה צורת המקרא כן היתה המסורת של קריאת הכתוב והגייתו כדיוקו הולכת ונלווית אליו ומתפתחת עמו ונמסרת מאב לבן ומדור לדור.

מסירה זו היתה בידי "סופרים", כינוי שבראשיתו נָסַב על חכמי התורה בכללותם ונתייחד לאחר זמן לחכמים, שהתמחו במסירת התורה שבכתב כדיוקה, בין כמעתיקי ספרים, "כותבנים" (ירי', מגילה פ"א, ה"א [ע"ד]) או "לבלרים" (כר' מאיר בבלי, עירובין יג, ע"א). ובין כמלמדים ומורי תינוקות של בית רבן. מאלה הסופרים ידועים לנו רק בודדים, כגון: ר' מאיר (ירי', תענית פ"א ה"א [סד ע"א] ועוד), רב חננאל (ירי', מגילה פ"א ה"א [ע"ג-ע"ד] ועוד), רב שמואל בר שילת (ירי', מגילה שם, ועוד) ואחרים. ברבות הימים נתפס המונח "סופר" לעוסק בספירה: "לפיכך נקראו ראשונים סופרים, שהיו סופרים כל האותיות שבתורה" (קידושין ל', ע"א). ראשית מפעלם של הסופרים היה מפעל בעל-פה, כי בהיות הנוסח מקודש לא ניתן היה להוסיף עליו דבר, ורק מעט מאשר התקינו לעור הקריאה הגיע לסיומן בכתב, ואשר חדר לנוסח המקודש – נתקדש אף הוא. וכל שלא מצא מקומו בנוסח זה, כגון הניקוד והטעמים והערות המסורה למיניהן, היה נמסר תחילה רק בע"פ, ומשנקבע לאחר זמן בכתב – שוב לא ניתן היה לשלבו בנוסח המקודש.

מרבית הקשור בכתובת המקרא הריהו מעוגן בהלכה ובמנהגי הדורות, ובמיוחד אמורים הדברים בתורה, שהיתה נקראת בציבור בבית הכנסת. הלכות ומנהגים אלה נתגבשו עוד בתקופת התלמוד ונקבעו אח"כ במסכת סופרים ובקובצי ההלכות של הפוסקים. ההוראות הן באשר לצורת הספר (מגילה, מידות היריעות והדפים), לכתב (גודל האותיות וצורתן, תוספות תגים באותיות שעטנז"ג"ץ), לחומר הכתיבה (קלף ודיו), לאופן הכתיבה (שְׂרִיטָה, שִׁיטָה), לסידור הטקסט (רוחצים בין אותיות ותיבות, חלוקה לפרשיות, צורת השורות, ראשי עמודים שיתחילו עפ"י בוי"ו חוץ מן ביהש"ו) ולעניינים אחרים שבדיני הקריאה והטיפול בספר. מרביתם של עניינים אלה מקורם בספרות התלמוד, והם מן המנהגים הקדומים שנתקדשו באומה. אבל גם לאחר חתימת

התלמוד הוסיפו חכמים לעסוק במקרא לשם שמירה על נוסחו ועל צורת כתיבתו. חכמים אלה הם בעלי המסורה, המְסַרְיָיִם. עם שהעיסוק במקרא נתלווה לנוסח המקרא מאז ומתמיד – ומכל מקום גם לפני חתימת התלמוד – נהגו חכמים לתחום זמנם של בעלי המסורה מחתימתו שלזה, וממילא נקבע בכך גם זמנה של המסורה גופה. ומכאן אף היקפה ותוכנה של ה"מסורה" – אותם עניינים שנוסחו בתקופה זו, הווי אומר, עניינים הקשורים בכתובת המקרא ובקריאתה, שאינם ניתנים להיכתב בטופס הִקְשָׁר לקריאה בציבור. רק משהחל לכתוב את המקרא שלא במגילה אלא במִצְחָף (קודקס), הנועד לשימוש יום יום, ניתנו הערות המסורה להיכתב בגליונות ובגוף הנוסח.

מן המשותף למגילות ולמצחפים הוא סדר ספרי המקרא וחלוקת הטקסט לפרשיות. הסדר הקדום ביותר של כ"ד ספרי המקרא נזכר בביתא של התלמוד הבבלי (בבא בתרא יד, ע"ב), שלפיו מקובל כיום סדר התורה ונביאים ראשונים. ואילו סדר נביאים אחרונים שם הוא: ירמיה, יחזקאל, ישעיה, תרי עשר – סדר שנשתמר בכתבי יד אשכנזיים וצרפתיים, לעומת כתבי יד מזרחיים וספרדיים, שבהם הסדר הוא כמקובל כיום. סדרם של הכתובים בביתא הוא: רות, תהלים, איוב, משלי, קהלת, שיר השירים, איכה, דניאל, אסתר, עזרא (ונחמיה), דברי הימים. בכתבי היד המזרחיים והספרדיים הסדר הוא אחר: דברי הימים, תהלים, איוב, משלי, רות, שיר השירים, קהלת, איכה, אסתר, דניאל, עזרא (ונחמיה). ואילו המקובל כיום הוא זה שבכתבי היד האשכנזיים.

בחלוקת התורה ליחידות הקריאה השבועיות בבית הכנסת נתקבלה המסורת הבבלית, שלפיה היו מסיימים את קריאת התורה אחת לשנה, ולפיכך נחלקה התורה ל-54 "פרשות השבוע", לעומת המסורת הארץ-ישראלית, שלא נתקבלה, שלפיה היו מסיימים את קריאת התורה אחת לשלוש שנים, היינו 154 "סדרים" (ובנוסח אחר – 167). קדומה ביותר היא חלוקת רציפותו של הטקסט לפסקאות "פרשה פתוחה" ו"פרשה סתומה", כנאמר כבר בגמרא: "פרשה פתוחה לא יעשנה סתומה, סתומה לא יעשנה פתוחה" (בבלי, שבת קכ, ע"ב). אעפ"כ היו חילוקים בעניין זה, אך הודות לקביעתו ההלכתית של הרמב"ם בעקבות כן-אשר קיימת אחידות מרובה בדפוסי החומשים של היום.

בטקסט גופו יש זריות בצורות הכתב, החזרות אל מקורות עתיקים, בוודאי מלפני חתימת התלמוד, אעפ"כ גם הן נחשבות על ה"מסורה" וראויות אפוא לציון כאן (בסדר כרונולוגי). מלים נקודות – שיש עליהן, ולעתים גם מתחתן, נקודות – נקודה על כל אות או על אחדות מן האותיות (לִזְנוּ וּלְבַנְיָנוּ עַד – דב' כ"ט, 28; לִלְאָ – תה' כ"ו, 13). על מקורן וכוונתן של אלה הושמעו השערות שונות ורבות. מכל מקום, נקודות אלה הן מסורת קדומה ביותר ואין הן שייכות למערכת הניקוד.

* הכרת תודה לעורך על עזרתו המסורה בהכנת המאמר לדפוס.

האותיות המגזרות – אותם תשעה סימנים שבין הפסוקים (שניים בתורה, במדבר י' 35–36, ושבעה בתהלים ק"ז) הנזכרים כבר בבריתא בשם "סימניות" (בבלי, שבת קטו, ע"ב; שם, ראש השנה יז, ע"ב). בכתבי יד התפתח הסימן לצורת גו"ן הפוכה, בין כולה ובין שראשה הפוך, או שרגלה בלבד הפוכה, ולפיכך נקראו אלו גם "גונן מנחרות" (מסורה גדולה לתה' ק"ז, 23). לסימון בתורה נתקבלה במקורות קדומים הדעה, שהן באות להבדיל את פרשת "יהי בנסע הארץ" כאילו היא ספר בפני עצמו, אך אין אחידות דעים לסיבת סימון בתהלים.

האותיות התלויות (ג' של "מנשה", שופ' י"ח, 30; ע' במלים: "מיער", תה' פ' 14; "רשעים", איוב ל"ח, 13; "מרשעים", שם 15) המסורת עליהן קדומה, והיא נזכרת כבר במאה השלישית למניין אומות העולם.

אותיות גדולות וקטנות, ואותיות משונות אחרות, כגון: "יו קטיעה"; "גך עקומה" ו"נך הפוכה"; "קופ"ן דבוקים" ואחרות, רוב אלה, עם שהן קדומות ונזכרות בתלמוד, הריהן אף הן מגופי עיסוקיהם של בעלי המסורה.

אך אלה בעלי המסורה, שגדולים ומפורסמים שבהם בני טבריה היו, עיקר עיסוקם בהערות המסורה – ההערות לנוסח המקרא וההוראות להגייתו הנכונה ולהעתקתו המדויקת, שנמסרו מדור לדור, והן בבחינת תורה שבעל-פה עד שניתנו להיכתב. יש מקום לשער, שהערות אלה החלו להיכתב עם הנהגת השימוש במצקף בישראל – כנראה במאה השישית או השביעית למניין אור"ה. יש להבחין היטב בין המסורה שבע"פ, שאין לה שיעור ואינה ניתנת להגדרה, לבין זו שבכתב שסימניה נכתבו בגליונות המצחפים, והם הקרויים בסתם "המסורה". עדות קדומה מפורשת

חרוזי מרבי אברהם בן עזרא

• באחרית כל הגיון	• בראשית כל רעיון
• אלהי הרוחות	• מבורך אל עליון
• עלי דרי מטה	• אשר חסדו הטוה
• וחכמה בשוחות	• ושת לפה מבטא
• לישר מעגלים	• והכין משכילים
• להטיב כל שיהות	• לחבר שוד מלים
• בעוף נודד מקן	• ואברהם זקן
• ובאר על לחות	• יסוד דקדוק תקן
• לכל משכילי עם	• ומחברתו תנעם
• לנעות גם נחות	• בנותנו טוב טעם
• ופעם נחבאות	• וסוד אותות נראות
• קמוצות ופתוחות	• ולמה הן באות
• לכל תשאל מענה	• קרב תלמיד הגה
• לבבך נפקחות	• ותהיינה עיני
• ולדעת משקל	• אחוזי אורח סוקל
• קרא ספר צחות	• לכל כבד או קל

מימין: שער 'ספר צחות' לר' אברהם אבן עזרא, שנדפס בברלין בשנת התקכ"ט (1769); (בית הספרים הלאומי האוניברסיטאי, ירושלים) למעלה: חרוזיו של הראב"ע המובאים בפתח הספר

למסירה שבע"פ מצינו במאמר: "אמר רבי יצחק: מקרא סופרים ועיטור סופרים וקריין ולא כתיבן וכתובין ולא קריין – הלכה למשה מסיני" (בבלי, נדרים לו, ע"ב). "מקרא סופרים" – הוא הקריאה הנכונה כפי שנמסרה מפי הסופרים; "עיטור סופרים" – הן כנראה ההשמטות ("עטר" – "הסיר" בארמית) בעיקר של וי' החיבור; "קריין ולא כתיבן" – תיבות שיש לקראן אע"פ שאינן כתובות, ולהיפך "כתיבן ולא קריין" – תיבות שאין לקראן אע"פ שהן מצויות בכתב. לזאת יש להוסיף את ה"קרי" – תיבות שיש לקראן אחרת משהן כתובות. החלוקה לפסוקים אף היא מסורת עתיקה היא, שנמסרה בע"פ מדור לדור. חלוקה זו וכן פיסוק הטעמים, כלומר קריאת הפסוק בהטעמות ובהפסקות הדרושות, וכן המסורות – כל אלה מתייחסים במקורות התלמוד (כגון ירושלמי, מגילה פ"ד, ה"א [עד ע"ד]; בבלי, נדרים לו, ע"ב) לעזרא הסופר, כדרש על הפסוק "ויקראו בספר בתורת האלהים מפרש ושום שכל ויבינו במקרא" (נחמיה ח', 8). בכל אלה, כדרך כל מסורת שבע"פ, נתעוררו מחלוקות, והבדלי מסירה נזכרים כבר בתלמוד, בייחוד ההבדלים שבין בני ארץ ישראל ובין בני בבל. מאז ומתמיד היו בני ארץ ישראל בקיאים יותר בפרטי המסורה של המקרא, כעולה מכמה וכמה אמרות בתלמוד וכהודאת רב יוסף האמורא הבבלי (בבלי, קידושין ל, ע"א): "אינהו (= בני א"י) בקיאי בחסרות ויתרות, אנן לא בקיאינן".

המסורה והתחלות הדקדוק

מטרתה של המסורה – בין בע"פ ובין בכתב – הריהי שימור הנוסח המקודש כדיוקו. גישה זו היא שהיתה הדחף הראשון לעיסוק בדקדוק לאחר דורות, ובכך נתייחדו התפתחותו וצמיחתו של הדקדוק העברי מיתר הדקדוקים הקדמונים – של ההודים והיוונים, של הערבים והסורים, אע"פ שהדקדוק העברי הושפע מאחדים מהם במעט או בהרבה, הריהו מתייחד מהם במוטיבציה שלו ובהתחלותיו.

אימתי התחילה אפוא המסורה להיכתב? – מאחר שאין בידינו כתבי יד קדומים בעלי תאריך, יש מקום להיאחז בעדויות חיצוניות. המחצף (קודקס) הריהו אמצעי כתיבה משיכלל יותר מהמגילה והוא עשוי קונטרסים של קלף או נייר הנתונים – כרוכים – בין שתי טבלאות עץ (כריכה). הוא הונהג בשימוש הרומאים כבר במאה הרביעית למניננו ואולם בספרות ישראל הוא נזכר לראשונה בספר 'הלכות גדולות', כלומר במאה ה-8, ולכל המאוחר במחצית הראשונה של המאה ה-9. ספר תורה הכתוב במצחק ולא במגילה הריהו פסול לקריאה בציבור, ועל כן מותר היה לרשום בו תוספות שונות על הטקסט הקונסוננטי המקודש. השוליים הרחבים שבמצחק הקלו על רישום הערות המסורה שבמצחפים. אולם יש בידינו עדויות ברורות ממקורות אחרים, שרישום המסורה בכתב הריהו קדום למאה ה-8, והן מצביעות על תקופה של מאתיים שנה, שבגבולותיה הונהג סימני הניקוד והטעמים, שאף הם על סימני המסורה ראויים להיחשב: גבול זה הריהו לא לפני המאה השישית ולא לאחר המאה ה-7. הירנומוס (סוף המאה ה-4 ותחילת ה-5) מודיע במפורש בפירושו

למקרא, שאין ליהודים סימנים לציון התנועות; על טעמים אין הוא מדבר כלל. גם בתלמוד הירושלמי ובתלמוד הבבלי (נחתם בסוף המאה ה-5) אין זכר לניקוד וטעמים. לפיכך יש להניח כי סימני הניקוד והטעמים לא הונהגו קודם למאה השישית למניין אומות העולם.

מאידך, יש בידינו עדויות ברורות על פינחס ראש הישיבה, כפי הנראה בן טבריה או סביבותיה, שהיה מבעלי המסורה הקדמונים, ועיסוקו – במסורה ובניקוד. זמנו הוא המחצית הראשונה של המאה ה-9 למניננו, לכל המאוחר, משמע שניקוד וטעמים היו קיימים כבר קודם זמנו. אשר בן נחמיה, סבו של אהרן בן אשר איש טבריה, היה כנראה בן מקומו וכן זמנו של פינחס, וגם הוא היה בעל מסורה ועסק בניקוד וטעמים. סבו של אשר זה הריהו אשר הזקן הגדול, אבי השושלת המפורסמת של בעלי המסורה שבטבריה, והוא מביא אותנו עד למחצית השנייה של המאה ה-8 לכל המאוחר, משמע שניקוד וטעמים נקבעו עוד קודם לכן. הזמן האפשרי המאוחר ביותר הוא אפוא המאה ה-7 למניננו. הכל הסכימו כי מסורת ההגייה ומסורת הקריאה המפוסקת והניגון עתיקים הם, והמה קבלה מפי ראשונים. ברם, מחלוקת התגלעה לגבי הסימנים הגראפיים, שהשתלבה במחלוקת שבין הקראים לרבנים. הקראים שלא קיבלו עליהם את התורה שבעל-פה, אך טבעי הוא שהמקרא נתקדש בידם בשלמותו על כל תני הניקוד והטעמים. לעומתם נהגו הרבנים קדושה רק בנוסח האותיות, ואילו סימון ניקוד וטעמים פסלו לידים את הספר מקריאה בציבור. אולם לא כל הרבנים היו מאוחדים בדעתם. מהם שהיו שותפים לדעה הקראית, ולא מעטים היו שסברו כי גם סימני הניקוד קדומים הם, ואם לא למשה מסיני נאמרו, הרי לפחות עזרא הוא שתיקנם. אך כבר הכריע בדבר בפורש ר' אברהם אבן עזרא ב"ספר צחות": "כן מנהג חכמי טבריה, והם העיקר, כי מהם היו אנשי המסורת ואנחנו מהם קבלנו כל הנקוד" (מהד' ליפמאן ז', ע"א). כל הסוגיה חזרה ונתבררה היטב בידי ר' אליהו בחור בספרו 'מסורת המסורת' בהקדמה השלישית (מהד' גינצבורג, עמ' 121-131). בעקבותיהם הדעה המקובלת על הכול – פרט לבודדים יוצאי דופן – היא, שסימני הניקוד והטעמים הומצאו בידי בעלי המסורה.

המסורה שבכתב

המסורה שבכתב ניתנת להתחלק לשתי קטגוריות: (א) הערות המסורה בגליונות הספרים והרשימות הארוכות יותר, המלוות את הטקסט או הנספחות אליו – "המסורה" במובן המצומצם, (ב) הגראפיים, שמעצם טיבם הריהם משני טיפוסים: הניקוד, וסימני הטעמים. מבחינה כרונולוגית קשה להפריד בין שני אלה – קל וחומר בין שני סוגי הגראפיים – ויש להניח כי משנפתח פתח לרישום ולסימון על גבי הטקסט, הוכשרו כולם לבוא בקהל. בהערות המסורה אנו מבחינים, מבחינה טכנית, בין מסורה קטנה למסורה גדולה. הערות המסורה הקטנה הן הערות המנוסחות בקיצור מופלג ועפ"ר בראשי תיבות, ורשומות בכתב היד בשולי הטקסט המקראי, ולרוב מימיו ומשמאלו. על התיבה

בפנייה ובה, ובשלישית, מילין פלאים וכן שמו לו: יידיש פאסיראש וויסער, פארשפרייט, לבעל טכניק (בעל טכניק) : 1. למעשה, ער
 תיחדן מילין לסתת, ערסאקדון מילין סך וכן קדון ופערין מילין וא : 2. ואירא גאנצטאן כי ערסאקדון על כן וזלזל ואירא מאז ואירא חרבה מאד : 3. : 4.

דעיאף אנן חזו חזלתי לדבריכם אין
 ערעבונתכם ערעבונתו מילין

שהויעננו וספרתב אישריכי אסלא
 על שכימי אשאנו אעננו עטרות

מתוך כתב יד לנינגראד לתנ"ך (מס' B19) משנת 1009 למניין אר"ה, חלקו העליון של עמוד מספר איוב, ל"א 35 – ל"ג 11, במסורה הגדולה: "רבי פינחס ראש
 הישיבה ובשקלשת רעז' לבעלי טבריה ובשקלשת רעז' לבעלי טבריה" (מתוך תצלום לכ"י לנינגראד שבידי פרופ' א' דותן)

צירופי תיבות ראויות לציון וכד'. ציון הצורות החריגות ליד
 הצורות השכיחות מחייב מנייה מתמדת ביחוד של הצורות יוצאות
 הדופן. ואכן חלק גדול מהערות המסורה כולל מנייה של צורות
 ושל חריגים.

להלן מבחר מן המונחים הנהוגים במסורה הטברנית
 בקיצוריהם הרגילים, כגון: ל' = לית, ליתא (= אין); ב', ג', ד',
 וכו' (= מניין); מל' = מלא; יתי' יתיר (= מלא); חס' = חסר;
 ר' = ראש פסוק; דס' = דסמיכ' = דסמיכי (= מלים סמוכות);
 בספ' = בסיפרא (= בספר הנדון); בתו' = בתורה; אור' = אורייתא
 (= תורה); בנביא' = בנביאים; בכת' = בכתובים; בעינ' = בעניין;
 בליש' = בלישנא (= באותה משמעות; באותה צורת יסוד); בט' =
 בטעמא. נוסף על אלה אנו מוצאים גם את מונחי הדקדוק: דגש
 ורפי, מלעיל ומלרע, זכר ונקבה, קמץ ופתח, וכן שמות תנועות
 אחרות ושמות טעמים ועוד.

במסורה מובאות לעתים גם גרסות שיש עליהן מחלוקת. שכיחה
 ביותר הזכרת גרסת "מדינחא" (= בני בבל), הסוטה מגרסת
 הפנים של הנוסח המקובל הטברני, שהוא גרסת "מערבאי" (= בני
 המערב, ארץ-ישראל). במסורה יש לעתים גם גרסות המסתברות
 לכאורה יותר מגרסת הפנים, "סבירין", אבל אין הן נכונות
 והדבר מודגש לעתים בהערות המסורה: "סבירין ומטעין". בעלי
 מסורה מסוימים נזכרים במסורה בשמותיהם ליד גרסותיהם, כגון:
 פינחס ראש הישיבה, משה מוחה, בן אשר, בן נפתלי, ואפילו
 אסכולת טבריה בכללותה נזכרת לעתים בכינוי "בעלי טבריה"
 (למשל בכ"י לנינגרד משנת 1009, במסורה לאיוב ל"ב, 3 ור'
 התצלום בעמוד זה). כשם שנזכרים כתבי יד של מופת מפורסמים,
 כגון "ספר הללי", "מחזורה רובה", "ספרי אספמיא" ועוד, כך
 נזכרים לעתים גם "ספרי טבריה".

⚡

מרבית הערות המסורה הקטנה באה בפירוט מלא במסורה
 הגדולה, שהיא, עקרונית, פירוש ופירוט והרחבה של המסורה
 הקטנה, אולם יש בה הערות נוספות שאינן ב"קטנה". בשל
 אריכותה לא נכתבה בצד הטקסט, אלא בשולי הדף, העליונים
 או התחתונים, או בשניהם, ובכתבי יד אחדים הריהו כתובה גם
 בשוליים הצדיים. משלא הספיקה היריעה לכל הרשימות, הביאו
 בעלי המסורה את הרשימות הארוכות בסופי הספרים. הפירוט
 שבמסורה הגדולה מתבטא, למשל, בציון כל המלים או חלקי

שבטקסט שעליה מוסבת הערת המסורה מסומן עיגול (או כוכב)
 קטן. בקטעי מקרא שבניקוד הבבלי נכתבה המסורה הקטנה
 לעתים באותיות קטנות בין השיטין, כל הערה מעל לחיבה שעליה
 היא מוסבת.

מכלל הערות המסורה הקטנה חורגות בחשיבותן לעצם
 הקריאה הערות ה"קרי" (ובכללן: קרי ולא כתיב, וכתוב ולא
 קרי). הדרך העתיקה בציון הקרי היתה לרשום בגיליון רק אותו
 חלק המלה שלגביו יש שינוי, ודרך זו נפוצה למדי בניקוד הארץ-
 ישראלי. רק בטקסטים מאוחרים יחסית כתבואת המלים בשלמותן.
 גם באופן הסימון חלה התפתחות. בשלב קדום רשמו בשוליים רק
 את האות השונה, אך במשך הזמן סומן ליד צורת הקרי שבשוליים
 סימן דמוי ן, שלא נתבררה משמעותו, וכנראה מעיקרו אינו אלא
 סימן מוסכם בעלמא ולא האות נו"ן. לאחר זמן נוסף ליד סימן
 זה "קרי" או קיצורו "ק", ובכתבי יד בבליים מצוי גם "קרן"
 (= קוראים) במילואו. בכתבי יד מכל שיטות הניקוד מסומן "יתיר"
 או "יתי" לציון קרי במקום שיש אות מיותרת בכתוב. כשם שיש
 נוסחאות המרביות בהבאת הערות הקרי, יש הממעטות, בעיקר
 במקום שהערת הקרי אינה הכרחית והקריאה ברורה גם מבלעדי
 ההערה.

נוסף על "קרי ולא כתיב" ועל "כתיב ולא קרי", ניתן לחלק
 את הקרי לארבעה טיפוסים עיקריים: (א) החלפת לשון לא נקיה
 בלשון נקיה, והוא חילוף עתיק מזמן שהעברית היתה מדוברת
 ומובנת, כגון "ובעפלים" (דברים כ"ה, 27) שקורין "ובטחורים";
 (ב) החלפת צורה ארכאית או יוצאת-דופן מבחינה דקדוקית
 בצורה תקינה, כגון "בניכ" – "ובנך" (מ"ב ד', 7); (ג) תיקון
 טעויות, או מה שנראה בעיני המסורה כטעויות, כשינוי סדר
 האותיות או החלפתן זו בזו, או השמטה או תוספת אותיות, או שינוי
 בחלוקת המלים, או החלפת מלים שלמות זו בזו וכד', כגון:
 "ותראנה" – "ותאנה" (ש"א י"ד, 27), "העיר" – "חצר" (מ"ב
 כ', 4) וכיו"ב; (ד) שינויים בכתוב מלא וחסר. נוסף לאלה יש להזכיר
 את ה"קרי המתמיד", שבו אין הערת קרי על המלה, אלא שלפי
 המסור בקבלה מדורות יש לקרוא אותה אחרת, וניקוד הקרי
 מורכב הנהו על גבי הכתיב, כגון יְרֻשָּׁלַם, עפ"ר בלא יו"ד,
 אולם בניקוד בחיריק, וכד'.

שאר הערות המסורה הקטנה באות להעיר על צורות בטקסט,
 שיש חשש שהקורא או הסופר-המעתיק יטעה בהן, כגון: כתיב
 מלא וחסר, צורה דקדוקית מסוימת, ניקוד או טעם ראוי לציון,

[illegible]

תשכך לא תפחד ושכנתו ערבה -
שעתך אלהים מפחד פתאם

בְּטַח אֶל־יְחֻזַּח בְּכָל־לִבּוֹ אֶל־בִּיעֻתָּךְ

חלקו העליון של עמוד מספר משלג' 4-ד' 8, במסורה הגדולה: "ל בעל טבריה כִּי אַתָּא אֲשֶׁר יֵאָהֵב ה' יוֹכִיחַ
גם תצלוּם העמודים בעטיפה הפנימית של הספר)

השנים, והסיבה לכך נעוצה בדרכי העתקתם של כתבי היד. הדיוק בהעתקה נשמר כל עוד נכתבו כתבי היד של מקרא בידי מומחים לדבר, איש איש באומותו – הסופר בכתובת הטקסט הקונסוננטי והמלמד המסרן בניקוד, בטעמים ובהערות המסורה, והפרדה זו היתה נשמרת בדרך כלל בתקופה העתיקה – במאות ה-9-11 למנין א"ה ואולי עוד קצת לאחר מכן. ברבות השנים, משהלך חומר המסורה ונתרבה מכוח חידושי ותוספותיו של כל דור, ועם זאת נתמעטה בררנותם של בעלי המסורה, הלכה ונתמעטה גם מידת התאמתן של ההערות אל נוסח הפנים, וגם מידת ההתאמה בין המסורה הקטנה לבין הגדולה. יש לשער אפוא שבעלי המסורה הגדולים הקדומים חיברו מסורה מדויקת המתאימה לנוסח מקרא מוגדר ומסוים. ואף שמסורות מושלמות כאלו לא הגיעו לידינו, יודעים אנו על קיומן. ברבות השנים, משהחלו המעתיקים לעסך בשורות המסורה מסגרות לטקסט של הפנים, וקטעי מסורה אלה נבחרו לפי הצורך העיטורי והאיורי, נפגם ערכה של מסורה זו ובכתבי יד אחדים הוא לעתים חסר ערך.

בראשית המאה ה־ט"ו למגיינים ערך יעקב בן חיים, מגיה בית
הדפוס של דניאל בומברג בוויניציאה, נוסח חדש ומבורר
של המסורה ע"פ כתבי יד של מקרא שאסף. הוא ניפה את המסורה
משגיאות וסידר את המסורה הגדולה בסדר א"ב של המלים
ברשימה מילוגית בסוף התנ"ך; הוא אף הכניס מראי-מקום
להערות מקבילות. לאוסף זה שנדפס בסוף הספר קרא "מסורה
גדולה", ואילו למודפס בשולי הדפים קרא "מסרה" או "מסורת",
סתם.

רשימות הסיכום שבסופי הספרים הן סכומי פסוקים ופרשיות וסדרים לספרים ולחלקי התנ"ך, וכן מנייני המלים והאותיות וכד'.

לאחרונה נתגלו בגניזה קטעי כתבי יד, שהם כנראה קטעי חיבורים עצמאיים של מסורה, שלא בלוית הטקסט, וייתכן שיש ליחסם לתקופה העתיקה, שבה לא ניתנה המסורה להיכתב בשולי הטקסט. חיבור עצמאי מעין זה, שבו הערות המסורה הן שלא כסדר הטקסט המקראי, אלא בסדר ענייני ואלפביתי, הוא ספר 'אֶכְלָה וְאֶכְלָה'. עם כל קדמותו יש להניח כי לא נערך לפני המאה ה-10 למניינם. גם לתרגום אונקלוס נתלוו הערות מסורה, שמטרתן היא דיוק באופן תרגומו של המקור העברי.

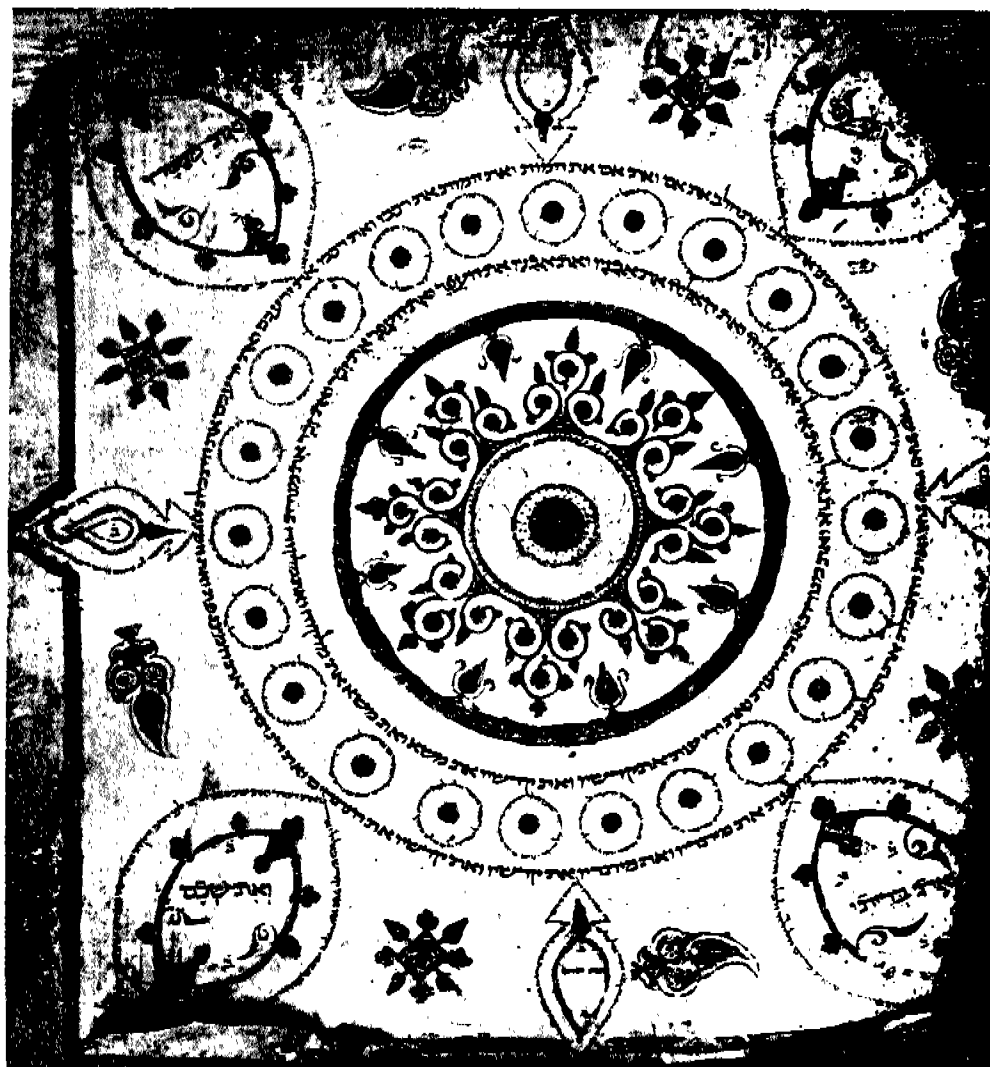
הפטוקים שבהם צורה מסויימת. למשל, ציון ב"קטנה" לתיבת
 "וְנֶחֱם" : ג' ר"פ (=שלוש פעמים באה צורה זו – בוי"ו החיבור –
 בראש פסוק). ואילו ב"גדולה" : "וְנֶחֱם" : ג' ר"פ וס' ונח מצא חן
 (בר' ו', 8) ; ונח בן שש מאות שנה (שם ד', 6) ; ונח דניאל ואויב
 (יחי' י"ד, 20).

לפירוט זה של הפסוקים קבעו בעלי המסורה לפעמים סימנים, בעיקר לשם זכירת הפסוקים המפורטים. סימנים אלה לעתים הם מורכבים מראשי תיבות, כגון: "כתמפ"וס" (שם ב', 8) לציון סדר מניית העממים: הכנעני והחתי והאמורי והפרזי והחוי והיבסי. או למשל הסימן "שילנ"ע" למלים "ויחיל"ש"ת" (בר' ה', 6), שפירושו: ש"ת. ירד. למך. נח. עבר. היינו, מבין הדורות שמאדם ועד נח, ומנח ועד אברהם, באים רק חמישה שמות אלה בטעם זקף גדול. לעתים קרובות לא בא הסימן בראשי תיבות, אלא הוא משפט שלם בארמית, שכל מלה ממנו מייצגת פסוק אחד. אחדים מאלה יש בהם מן ההתחכמות והשעשוע, ומהם אף ארוכים ביותר.

המסורה הגדולה מפרטת אף תיבות יחידאיות. המובאות במסורה הקטנה בציץ "ליתא" (ר' לעיל), והיא אוספת תיבות יחידאיות שיש בהן צד שיתוף או דמיון ומסדרתן ברשימה אלפביתית, או בזוגות של שווים או של ניגודים ("זוגין") או ברשימות אחרות. רשימות אלו מצויות רק בכתבי יד קדומים מעטים וכמעט נעדרות הן במסורה המודפסת.

המסורה הגדולה הבבלית אינה שונה בעיקרה מן הסברנית, אלא שהיא מצומצמת בהיקפה ובדרך ניסוחה, ואילו הארץ-ישראלית מועטת בהיקפה עוד יותר, והערותיה המעטות כתובות בשוליים התחתונים ולעיתים גם בעליונים. בתוכנה – במונחים ובדרכי הניסוח – קרובה המסורה הארץ-ישראלית יותר אל הסברנית, אף כי יש להביא בחשבון גם כאן השפעות סברניות, ומבחינה היקפה הריהי קרובה יותר לבבלית ואף קצרה ממנה.

בעיקרו של דבר משלימה המסורה הגדולה, כאמור, את הקטנה, והדברים אמורים בעיקר במסורה הטברנית המסורה לנו בהיקף המאפשר דיון ממצה – והדעת נותנת שיהא יחס קבוע בין שתיה, כיחס שבין טקסט ופירושו. אלא שרק לעתים רחוקות נמצא כדבר הזה. פעמים רבות מצויות הערות המסורה הקטנה, שאין כנגדן במסורה הגדולה, ולהיפך. הבדלים אלה בין שתי המסורות לבין עצמן ואף בינן לבין הפנים הלכו וגדלו ברבות

עיטור בעמוד שני של כתב היד של הגביאים למשה בן אשר

ביותר. אולם כיוון שקרקע צמיחתן של השיטה הבבלית והארץ-ישראל אינו שווה – בבל וארץ-ישראל – וכיוון שבראשית צמיחתן אין ביניהן נקודות מגע ואף אופי הסימנים שונה בשתייהן, הרי לפי מצב הנתונים כיום אין אפשרות להכריע איזו מהן קדמה.

⦿

השיטה הארץ-ישראלית מכונה בשם זה על שום שחלק גדול של הטקסטים, שהיא משמשת בהם, מגלה סימנים של מוצא ארץ-ישראלי, בעיקר הפיוטים, והכינוי "נקוד ארץ ישראל" מצוי כבר ב'מחזור ויטרי' (מהד' ש' איש הורוויץ, נירנברג 1923, עמ' 462), בפירושו לפרקי אבות המיוחס לר' יעקב ב"ר שמשון (מן המאה ה"ב). אע"פ שאין כמונח הוכחה לכך, שהכוונה בכינוי זה לאשר מכונה בפירוט ניקוד ארץ-ישראלי.

שיטת ניקוד זו הריהי פונמאטית בעיקרה ואינה נכנסת להבחנות דקות יותר מאשר ציון חמש התנועות הקרדינליות, לפחות בשלבה הקדום ביותר הידוע לנו. אין בה גיווני תנועות ואין בה ציוני כמות. ברם אין להתעלם מכך שלציון חמש התנועות משמשים 6 סימנים, כלומר, שיש שני סימנים שווי-ערך לציון תנועה אחת, שאינם אלא תוצאת גלגול מאוחר יחסית. השיטה הארץ-ישראלית המקורית, זו שאינה בידינו, לא היתה – כפי שהיא נראית לנו

הניקוד והטעמים

שלוש שיטות גראפיות של ניקוד וטעמים ללשון העברית, והן: הארץ-ישראלית, הבבלית והסבירית. אין ויקה הכרחית בין מסורות ההגייה שבעברית ובין השיטות הגראפיות שבהן השתמשו, הווי אומר, שיטה גראפית אחת אינה בהכרח מיוחדת לאחת ממסורות ההגייה, ולפיכך מסורת הגייה מסוימת אינה מוגבלת בהכרח לשיטת סימון אחת. אולם יש להניח שכל אחת מן השיטות צמחה על קרקע של מסורת הגייה מוגדרת אחת.

הניקוד והטעמים בכל שיטה מן השיטות הם מערכת שלמה בלתי ניתנת להפרדה של גראפמים להדרכת הקורא בקריאה מלאה ומדויקת, לא רק להגיית המלים אלא אף למשפטים בהטעמתם הנכונה ואפילו בנינום המלא.

זמנה של ראשית הניקוד כבר נתחם למעלה (ועיין לעיל) וכאמור אי אפשר לקבוע תאריכים מדויקים. אך מקובל לשער לכל אחת מן השיטות זמן יחסי להיווצרותה ביחס לשתיים האחרות. השיטה הסבירית היא המשוכללת והמלאה ביותר בפרטי האופן ומציה שהיא מוסרת, ואין ספק שבמתכונתה המוכרת לנו היא המאוחרת ביותר. מבין השתיים האחרות נוטים רוב החוקרים, אם כי לא כולם, לחשוב את השיטה הארץ-ישראלית לעתיקה

צמוד 581 בכתב היד של הנביאים
למשה בן אשר - סוף ספר מלאכי.

השיטה הסברנית

שלא כקודמיו הגיע אלינו הניקוד הסברני כשיטה שלמה מגובשת ואחידה, אם כי בכתבי יד בודדים יוצאי דופן יש שרידי סימנים משיטות אחרות.

שבע הן התנועות וסימניהן שמונה. ברור הוא שאין בהם כל ציון של כמות. גם שיטה זו כקודמותיה שימשה בפי עדות שונות ובעלי מסורות־הגייה שונות, שפירשו את הסימנים וקראום בהתאם להגייה השגורה בפייהם. במסורת הסברנית, שבה נולדו הסימנים, ערכיהם הפונטיים הם בקירוב אלה:

$a = \text{Q}$; $\varepsilon = \text{Q}$; $e = \text{Q}$; $i = \text{Q}$ (מקום הסימן בד"כ מתחת לאות, אך בשמשו כ"פתח גבוהה", מקומו בכ"י קדומים לפני האות = גבה); $\hat{a} = \text{Q}$ (הצורה המקורית של הסימן - קו ונקודה תחתיו, ובדפוס נחברו השניים. יש הסוברים כי סימן זה מסמל מיוזן ועירובן של שתי התנועות a, o, כדי להצביע על תנועה ממוצעת שביניהן, כלומר a אחורית. מכל מקום הסימן נקבע מעיקרא ושימש לתנועה אחת בלבד ורק במאוחר, ובמסורת הספרדית, ראו בו מייצגן של שתי התנועות: a = קמץ רחב, גדול; o = קמץ קטן; $\hat{o} = \text{Q}$, $\hat{o} = \text{Q}$ (כשיש ו"ו סמוכה באה הנקודה על הו"ו); $\hat{u} = \text{Q}$, $\hat{u} = \text{Q}$ (שני הסימנים שוו־ערך לחלוטין: כשבטקסט

כיום - דומה למסורת ההגייה הספרדית, אלא היתה קרובה הימנה למסורת ההגייה הסברנית. בכתבי יד בודדים ומאוחרים יחסית של הניקוד הארץ־ישראלי ניכרת כנראה השפעת הולכת וגדלה של השיטה הסברנית בתנועות מסוימות.

ס

השיטה הבבלית כונתה בשם זה על פי כמה וכמה הזכרות בפי חכמים שונים ("נקודות ומשרתות ופסוק טעמים לאנשי שנער" - כדברי הקראי נסי בן נח בן המאה ה"ב, ו"נקוד ארץ אשור" - כדברי קולופון בכ"י משנת 1311 למניין א"ה). זוהי שיטה המציינת את התנועות (שש במספר) גם בסימני קווים שמוצאם מאותיות וגם בסימני נקודות. אין ספק שתחומי התפשטותה של שיטה זו חרגו מגבולות בבל והגיעו עד לפרס ולערב ולתימן. כעדות יעקב הקרקסאני (משנת 937 למניין א"ה), המגן על זכות הראשונים של ההגייה הסברנית לעומת הבבלית. בני תימן משתמשים לעתים עד היום בכתבי יד בשיטה זו. הסקססים בניקוד בבלי (כתבי היד הקדומים ביותר בעלי תאריך הם מתחילת המאה ה־10), מגלים שלבי התפתחות רבים יותר מכל שיטות הניקוד האחרות.

המקראי היתה וי"ו סמוכה לאות, באה הוי"ו בנקודה, וכשלא היתה וי"ו סמוכה, סומנו שלוש הנקודות התחתונות).

נוסף על שמונת הסימנים משמש הסימן $\dot{\text{Q}}$ לציון חטיפות של עיצור. חטיפות זו אין לה ערך קבוע והיא משתנה בהתאם למעמדו של הסימן בתוך המלה. עתים הוא מציין חטיפות גמורה – תנועת "אפס" (שווא נח), ועתים – חטיפות חלקית של תנועה (שווא נע). טיבה של התנועה החטופה משתנה שוב בהתאם למעמדו של הסימן במלה: לפני עיצור גרוני – הריהי כתנועת העיצור הגרוני; לפני יו"ד – הריהי כ- i ; בכל יתר המקרים – הריהי כ- a . לעתים רחוקות הגוי סימן זה, כשהוא מלווה געיה (= שווא-געיה), כתנועה מלאה (ע"פ התנאים הנ"ל).

סימן זה יש לו אפוא תפקיד רב-גוני – גם היעדר תנועה, גם תנועה חטופה וגם תנועה מלאה כלשהי. את תפקידו זה יש להסביר בכך, שהוא נקבע תחילה כמחלק מלה להברות, כלומר, כסימן המציין את גבול ההברה. סימן כזה עשוי להופיע בלבושים פונטיים שונים בהתאם למבנה ההברה ומקומה בין ההברות הסמוכות לה במלה (כללית: נח – בסוף ההברה; נע – בראש ההברה או כהברה עצמאית). כאשר הגיוון התנועי של סימן זה קבוע באחת משלוש התנועות $\dot{\text{a}}$, $\dot{\text{e}}$, $\dot{\text{a}}$, מצטרף אליו סימנה של התנועה: $\dot{\text{Q}}$, $\dot{\text{Q}}$, $\dot{\text{Q}}$ – וערכם הפונטי הוא הגייה חטופה של תנועות אלו.

⚡

יותר מאשר ביתר השיטות יכולים אנו להתחקות בשיטה הטברנית על שמות התנועות. ונראה, שבראשיתו של הניקוד שימשו כמה מערכות של שמות, הכל לפי הצרכים והנתונים המשתנים. במרוצת הזמן נתערבו השמות, ובהערות המסורה ובכתבי המדקדקים הקדמונים אנו מוצאים שמות ממערכות שונות, אלה בצד אלה. ואלו הן בקירוב המערכות:

א. המערכת הפרימיטיבית ביותר היא למעשה לא שמות, אלא שורת הגייה המביעים את התנועות: $\dot{\text{A}}$, $\dot{\text{A}}$, $\dot{\text{A}}$, $\dot{\text{A}}$ (אה), $\dot{\text{A}}$ (ה), $\dot{\text{A}}$ (ה). יש להניח כי כך נתפנו התנועות עוד לפני המצאת סימני הניקוד, וכינויים אלה שימשו בע"פ ולא צלחו לכתיבה מחוסר ניקוד. רק אחרי הנהגת הניקוד ניתן היה להשתמש בציונים אלה בכתב.

ב. המערכת שבה מכוונות התנועות ע"פ תנועות השפתיים, אם קמוצות או פתוחות, והשמות גזורים לפיכך מ"קמץ" ו"פתח". תחילה שימשו שני מונחים אלה ונגזריהם במשמעות רחבה – תנועה קמוצה לעומת תנועה פתוחה. "קמץ" חל אפוא תחילה על תנועות: $\dot{\text{e}}$, $\dot{\text{a}}$, ואילו "פתח" (לעתים גם "פשט") על תנועות: $\dot{\text{e}}$, $\dot{\text{a}}$. במשך הזמן נגזרו כינויים מיוחדים ל- $\dot{\text{e}}$ – "קמץ קטן" ול- $\dot{\text{a}}$ – "פתח קטן", ואילו "קמץ" ו"פתח" מציינים רק תנועה אחת כל אחד $\dot{\text{a}}$, $\dot{\text{a}}$. לאחר זמן מצויים כינויים מיוחדים גם לאלה: קמץ שלם, רחב, גדול, וכן פתח גדול. למערכת זו שייך כנראה גם "קמץ פום" לציון $\dot{\text{u}}$, ואולי גם "מלא פום" לציון $\dot{\text{o}}$ (בתקופה מאוחרת ביותר באירופה משמש "מלופום" לציון $\dot{\text{u}}$ דווקא). קשה

לדעת את כינויה של תנועת $\dot{\text{i}}$ במערכת זו, אולי "שפילתא" על שום היותה הנמוכה ביותר בסולם התנועות. מערכת שמות זו אינה קשורה בסימני התנועות אלא באופן ההגייה בלבד, ולכן אפשר שאף היא הונהגה קודם המצאת סימני הניקוד.

ג. המערכת שבה התנועות מכוונות על-פי סימניהן: נקודה אחת ($\dot{\text{Q}}$), שתי נקודות ($\ddot{\text{Q}}$), שלוש נקודות ($\ddot{\text{Q}}$), נקודה בתוך הוי"ו ($\dot{\text{Q}}$), נקודה עליונה ($\dot{\text{Q}}$) וכיוצא באלה שמות בארמית ובערבית. רק "קמץ" ו"פתח" הוסיפו לשמש כמקודם. כינויים אלה שבאו לאחר המצאת הניקוד, נתנו אמנם מקום ללשון קצרה, כגון שאמרו על מלה שהיא מנוקדת ב"שש נקודות", והכוונה לשני סגולים וכד', אך מאידך יש בה גם דו-משמעות: שתי נקודות – $\dot{\text{Q}}$, $\dot{\text{Q}}$; שלוש נקודות – $\ddot{\text{Q}}$, $\ddot{\text{Q}}$, ומשום כך, כפי הנראה, לא נשתלטה דרך זו.

ד. מערכת השמות הנהוגים עד היום, שחלקה שמות ארמיים ועניינם הוצאת קול:

$\dot{\text{Q}}$ – חרק (מלשון "חריקה"); $\dot{\text{Q}}$ – צרי (לשון "צקיעה" בארמית, כלומר בקיעת השפתיים); $\dot{\text{Q}}$ – חלם (לשון שלמות, היינו תנועה במלוא הפה, מלא פום); $\dot{\text{Q}}$, $\dot{\text{Q}}$ – שרק (מלשון "שריקה"). רק $\dot{\text{Q}}$ – סגול (=אשכול בארמית) הוא על שם הסימן דמוי האשכול. "קמץ" ו"פתח" מוסיפים לשמש גם במערכת זו. כתיבם של השמות החדשים הריהו ללא אמות קריאה, ונחלקו החכמים בפרטי צורתם. במקומות רבים הריהם שמות סגולים: חֶרֶק, חֶלֶם, שֶרֶק, וכן צָרִי, צָרִי וּפָרִי. במאה ה-11 בקירוב מתפשט הנהג להחדיד את התנועה לתוך שמה, ומכאן ואילך משתגרים הכתיבים: חֶרֶק, חוֹלֶם, שוֹרֶק, צִירִי. מימי הקמחים מתייחד לסימן $\dot{\text{Q}}$ השם "קבוץ שפתיים", או "קבוץ", שהיה קודם לכן שם נרדף לשוֹרֶק, ולעתים שימש לציון קבוצת התנועות $\dot{\text{o}}$, $\dot{\text{u}}$.

השם שָׁאָא (ידוע גם בכתיבים שבא, שבה, שוה) לסימן $\dot{\text{Q}}$ חדש הוא ביחס ליתר השמות, שכן רב סעדיה גאון, כשהוא משתמש בו לראשונה, הריהו מוצא לנכון להסבירו "שוא אעני נקטתין קאימתין" = שָׁאָא, כלומר שתי נקודות וקופות (פירוש ל"ספר יצירה" ד', ג'), ואינו עושה כן ביתר השמות. השם "חטף" קדם כפי הנראה ל"שָׁאָא", אע"פ שלאחר זמן נתייחד בפי רבים לשוואים המורכבים בתנועה: חטף פתח, חטף סגול, חטף קמץ.

הנקודה היחידה משמשת כסימן דיאקריטי להבחנה בין שתי הגיות של אותה האות. היא באה על האות שין: ש' ימנית, המתמזגת לעתים עם חולם באות קודמת (מִשָּׁה), ו-ש' שמאלית, המתמזגת לעתים עם חולם באותה האות (שָׁאָא). הנקודה הבאה בתוך האות מציינת דגש קל (פִּזְצִיץ) באותיות בגדכפ"ת ודגש חזק (פִּפְּלָן) בכל האותיות חוץ מן אהחע"ר. פעמים ספורות מוזמן דגש בלתי סדיר באות ר, וע"פ המסורה מוזמן הוא גם באות א ארבע פעמים, ויש כתבי יד המרבים בו יותר.

סוג מיוחד של דגש הוא הדגש של "אֲתִי מְרִיק" (או "דְּחִיק"), שמעיקרו אינו דגש כפול, אלא נקודה הבאה לציון הפרדתן של שתי תיבות מחוברות לבל תידבקנה, ובגלל זהות נקודה זו עם סימן הדגש נתפסה הנקודה במשך הזמן כנקודת דגש חזק.

סימן ה"רפה" ב' הריהו היפוכו של דגש קל והוא מבליט את היעדר הדגש באותיות בגדכפ"ת חוככות, ואין הוא בא בקביעות. הוא משמש לעתים גם מעל לאותיות א, ה, לציון נחותן, ולעתים רחוקות להבלטת היעדרו של דגש חזק גם באותיות אחרות. נקודה אחרת מציינת את עיצוריותה של האות ה בסוף התיבה, והיא מכונה מפיק. בדרך כלל מקום הנקודה במרכז ה, אך יש כתבי יד שבהם היא מצויה בתחתית האות ה או אף תחתיה ו'.

⊗

הסימן ׀ הנכתב בדרך כלל משמאל לסימן הניקוד הריהו אמצעי-עזר בקריאה ומשמש למטרות שונות, וביסודו ניתן לראות בו שכלול המבנה הפונטי של המלה. שמו הקדום והמקורי הוא געיה (גְעִיָה, גְעִיָה, גְעִיָה, גְעִיָה). ובעלי המסורה הבחינו בו סוגים שונים. בצורה כללית ביותר ניתן להבחין כמה טיפוסים עיקריים של הגעיה:

הגעיה הקטנה הבאה בהברה סגורה. אחד הסוגים השכיחים ביותר של הגעיה הקטנה, שהגדרתו באה כבר בספר 'דקדוקי הטעמים' לאהרן בן-אשר, הריהו הגעיה הבאה בהברה הסגורה השלישית לפני ההטעמה, בתנאי שההברה הסמוכה להטעמה היא חטופה (שווא נע ברור או חטף) כגון יְדָבְרוּ. אופן ביצועה המשוער של געיה זאת היה כמסתבר בשהיית-מה בהגייה או בניגון, או בשניהם גם יחד. אולם כפי הנראה בגלל אי-הוודאות באשר להתניה המדויקת לגעיה זו, זלזלו הסופרים בהעתקתה ובמשך הזמן הלכה זו וחסרה מכתבי היד.

לעומתה נשארה הגעיה הגדולה, הבאה בהברה פתוחה, כגון: וְשִׁמְרָהּ, יַעֲקֹב, אֶסְבֵּת. לגעיה זו אין חוקיות וקביעות בכתבי היד הקדומים. במרוצת הזמן, למעשה רק בימי הביניים המאוחרים, נשתגרה הגעיה הגדולה עד שסומנה בכל הברה פתוחה. ניתן לשער שמקורה של הגעיה הגדולה היה כסימן מבחין בין שווא נע לגח, כלומר עיקרו הוא בהברה פתוחה שלאחריה שווא נע, ומכאן התפשט אף להברות פתוחות אחרות. במשך הזמן הפכה הגעיה הגדולה לגעיה היחידה, ונוסף על תפקידה להניע את השווא, או לציון את אורכן של תנועות, ראו בה גם סימן ההטעמה המשונית (הנגדית) ובתפקיד זה נודעה יותר ויותר בשם "מתג".

געיה אחרת באה בהברה חטופה, שווא-געיה, כלומר בהברת שווא נע, או בהברת חטף-פתח או חטף-סגול: ׀, ׀, ׀. אין לנו ידיעה על תנאיה של געיה זו והיא מצויה בכתבי היד בלא חוקיות. היא שכיחה בספרי אמ"ת (תהלים, משלי, איוב) יותר מבשאר הספרים, ולרוב היא מסומנת בראש התיבה ומוקדח על הגיית השווא כתנועה מלאה ממש. שלא כגעיה הקטנה לא נדחקה שווא-געיה מן הספרים, והריהו מועתקת ברוב מהדורות התנ"ך עד לימינו, הן בשל נדירותה היחסית והן בשל אופן סימונה המיוחד, ובהיותה סימן יוצא דופן וכתה לשמירה מעולה.

געיה מסוג מיוחד במינו, שאולי אינה ראויה לאותו שם למרות שהיא מסומנת באותו אופן, היא ה"ה עמדה", שתפקידה להבליט ע"י שהיית-מה את הגייתו של הגה העשוי להיבלע בסוף המלה בין שתי הטעמות. היא סימן נדיר יחסית ואין עקיבות בסימונה:

סֶלַח לוֹ - דב' כ"ט, 19; בָּבֶל צִיץ - יש' מ', 7; פָּדְנָה אֶרֶם - בר' כ"ח, 5.

⊗

מערכת הטעמים הטבריינים היא שיטה מגובשת ומשלמת של טעמים מפסיקים ושל טעמים מחברים (=משרתים) בעלי תפקידים מוגדרים, חוקיות מלאה ובעלי מסורת-נוסח אחידה למדי. מערכת זו היא תוצאה של שכלול אחר שכלול, וניתן לראות בה את גולת הכותרת של תהליכי הגיבוש של הגראפמים בעברית. נוסף לשני התפקידים שממלאים הטעמים בשיטות אחרות - חלוקת הפסוק לחלקים וניגון הקריאה במקרא - מסמנים הטעמים בשיטה הטברנית גם את מקום ההטעמה במלה, שכלולה ושלמותה של השיטה כשיטת פיסוק מתבטאת גם בכך: (א) שסימניה מצטרפים אל כל מלה ומורים על דרגות שונות של הפסק וגם על חיבור; (ב) שערכו של כל סימן הוא יחסי ומשתנה בהתאם למעמדו בתוך הפסוק, לאורכו של הפסוק ולהקשרם של יתר הטעמים שבפסוק.

עקרונות הפיסוק הם: (א) החלוקה הריהו תמיד לשניים, כלומר, תוצאת כל חלוקה היא תמיד רק שתי יחידות קטנות יותר; (ב) החלוקה לשניים נמשכת פעם אחר פעם בכל אחת מן היחידות עד שנותרות בכל יחידה קטנה שתי מלים בלבד, שאותן אין צורך לחלק, או עד שנוצלו כל סימני הטעמים ואין עוד אמצעים לסמן חלוקה נוספת.

ואלה הטעמים המפסיקים בכ"א הספרים בתנ"ך:

⊖ - סְלוֹק (גם: סוף פסוק).

⊖ - אֲתַנַּח, אֲתַנְחָא, אֲתַנְחָה.

⊖ - יִקְחָ קֶטֶן.

⊖ - יִקְחָ גָדוֹל - תחליפו של הקודם בתנאים מיוחדים.

⊖ - סְגוֹל, סְגוֹלְתָא (בארמית = אֶשְׁכּוֹל, על שם צורת הסימן) - מסומן תמיד בסוף התיבה, ובמהדורות תנ"ך אחדות הוא מסומן פעם נוספת בהברת הטעם במלים מלעיליות.

⊖ - שְׁלֶשֶׁלֶת - טעם נדיר ומופיע רק 7 פעמים בכ"א הספרים.

⊖ - טַפְחָא, טַפְחָא.

⊖ - רְבִיעַ (בארמית = רְבוּץ).

⊖ - פְּשָׁטָא, פְּשָׁטָא (לעתים קרר גם: יְתִיב) - מסומן תמיד בסוף התיבה ובתיבות מלעיליות גם בהברה המוטעמת.

⊖ - יְתִיב (בארמית = יָשׁוּב, מיושב) - משמש לעתים גם כשם כללי לטעם זה ולקודם, והוא תחליפו של הטעם הקודם בתנאים מיוחדים. הוא מסומן תמיד בראש המלה ולימין סימן הניקוד התחתון.

⊖ - וְרָקָא, השם העתיק הוא צִנּוֹר (בארמית = וו, קרס, על שם צורת הסימן שהיה במקורו ⊖). מקום סימונו כמו סגול.

אני משה בן אשר כתבתי זה המכתב
 כי מקרא על פי כיד אלהי הטובה עלי
 כי היטב במדינת מעיית טבריה
 הקדש והחלה כשהגיע עת נבאים
 ביהדי וי קדשו אלוהי המבינים כל
 נפשות והמשפטים סוד חכמה אלו
 חזק אבלי אבני לא ליהודים ממו
 שנים רוב ואחרים לאמר על מה
 שחשבו להם והענין הזה חזק
 שנים וארבע שנים ויסדור
 באמנתם בטעמי שכל בפרשתם
 בלך מתקן כפי מאמר יחי רענן ב
 משפט ויערע שאל ענין ויצא לבט
 בלוחות ולכד ולמד ולעשות כל שכל
 הנפש חפצה ללכל ישראל אמן

נכתב לקראת שנת שמיני עשר
 ויבטענים להם והיה חסני סאמר
 יחד נכתב ויטוב עין סידורים ויבטח
 כי בצו אקדחם וישימו במזלם בן
 כשרים בן סלא ערנס ולא יהיה לא יענין
 להם והענין על צדק במחזה בימי
 ויבטח כל ישראל אמן

וכל המעשה בין המעשה
 ויהי זה בין המעשה ויהי
 ויבטח מחדק ממש אחר
 או קדש ממש ויבטח
 כי בין ויענין ויבטח
 משפטים בטעמי אבני
 אבני מוסדות אבני או
 ביהדי אבני לא מחילה
 ולא סליחה לא יהיה ביהדי
 ויבטח אבני בטוב הענין
 ליהדי ויהיה כאשר ענה
 ויבטח מוסדות אבני
 אבני ויבטח אבני ענין
 ויבטח ביהדי מוסדות אבני
 ענין אבני אבני

הקדש שבע
 והשבע יבין
 ויהיה שכל
 שכל

ס - תְּבִירָה, תְּבִירָא, תְּבִירָא - (בארמית = "שבור", ע"ש הניגון).
 ס - תְּלִישָׁה גדולה. מסומן תמיד בראש התיבה ובמהדורות תנ"ך אחדות הוא מסומן פעם נוספת במלים שטעמן אינו בראש התיבה.
 ס - פֶּזֶר, קרר גם "פֶּזֶר קָטָן".
 ס - קְרִנִּי פָּרָה - ע"ש הצורה הקדומה של הסימן ס. קרר גם "פֶּזֶר גדול", והוא תחליפו של הקודם, ובא בכ"א הספרים רק 16 פעמים.
 ס - גֶּרֶשׁ, גֶּרֶשׁ, גֶּרֶשָׁה, גֶּרֶשׁ (השימוש המקורי של שם זה היה לעניין אחר). מצוי גם "גרש קטן" להבדילו מן הטעם הבא. השם הקדום הוא טָרָס (בארמית = קו, ע"ש הסימן), והוא משמש לעתים לשני הטעמים, זה והבא.
 ס - גֶּרֶשִׁים, שני גֶּרֶשִׁין, גרש גדול - תחליפו של הקודם בתנאים מיוחדים.
 ס - מָנַח לְגֶרְמָה - (בארמית = מונח לעצמו). הקו האנכי בין המלים מבדיל את הטעם המפסיק הזה מסימן המשרת הדומה לו (מונח).
 ואלה המפסיקים בספרי אמ"ת - תהלים, משלי, איוב:
 ס - סִילֹק.
 ס - עוֹלָה וְיֹרֵד, ע"ש הניגון. הסימן העלין בא בהברה שלפני הטעם.
 ס - אֶתְנַח.
 ס - רְבִיעַ מְגֶרֶשׁ. שם מאוחר יחסית, ולפנים היה הטעם מכונה "טפחא", שכן תפקידיו דומים לתפקידי טעם זה בכ"א ספרים. סימן הגרש בא בראש התיבה. בכתבי היד הקדומים הבחינו בין רביע שיש עמו גרש לבין רביע אחר במעמד דומה שאין עמו גרש.
 ס - שְׁלֶשֶׁלֶת גדולה - תחליפו של הקודם בתנאים מיוחדים. הקו האנכי בין המלים מבדיל את המפסיק הזה מסימן המשרת הדומה (שלשלת קטנה).
 ס - רְבִיעַ גדול.
 ס - צָנוּר, וְרָקָא - מסומן בסוף התיבה כדי להבדילו מסימן אחר של ניגון דומה לו.
 ס - דְּחִי - מסומן תמיד בראש התיבה ולימין סימן הניקוד התחתון. שמות אחרים הם: טרחא, טפחא, ועוד.
 ס - רְבִיעַ קָטָן. אך הבדל בסימון בינו לבין רביע גדול, אולם יש הבדל במקומם בפסוק ובמשרתיהם.
 ס - פֶּזֶר.
 ס - אֶזְלָא לְגֶרְמָה - הקו האנכי בין המלים מבדיל את המפסיק הזה מסימן המשרת הדומה לו (אזלא).

ס - מְהַפֵּךְ לְגֶרְמָה - תחליפו של הקודם בתנאים מיוחדים. הקו האנכי מבדיל את המפסיק הזה מסימן המשרת הדומה לו (מהפך).
 ואלה הטעמים המוזכרים (המשרתים) בכ"א הספרים בתנ"ך:
 ס - מָנַח - קיצור השם העתיק "שופר מונח", שהיה כינויו של אחד מסוגי הטעמים שנתכנו "שופר". ההבחנה בין סוגים אלה לא נשתמרה לא בשם ולא בסימן.
 ס - מְהַפֵּךְ - קיצור השם "שופר מְהַפֵּךְ" או "מְהַפֵּךְ", או "שופר הפוך", והוא מסומן תמיד בהברה המוטעמת ולשמאל סימן התנועה, ובכך הוא נבדל מן המפסיק "ייתב".
 ס - מִירְכָא, וכן מְאַרְכָה, מְאַרְיָ.
 ס - מִירְכָא כפולה - והוא נדיר ומצוי רק 14 פעמים בכ"א ספרים.
 ס - דְּרָגָא - שמו הקדום: שישלא, שלשלת.
 ס - אֶזְלָא, אֶזְלָא, אֶזְלָא (בארמית = הולך) הם השמות העתיקים (יש הסוטים מן המשמעות המקורית שלהם). הוא מסומן תמיד בהברה המוטעמת ובכך הוא נבדל מן המפסיק "פשטא".
 ס - תְּלִישָׁה קטנה - הסימן והשם שווים לאלה של המפסיק ת ל י ש א גדולה, וכנראה גם ניגונם היה שווה. ההבחנה ביניהם היא במקום הסימן, שבוזה הוא תמיד בסוף המלה, ובמהדורות תנ"ך אחדות הוא מסומן פעם נוספת בהברת הטעם במלים מלעליות.
 ס - יֶרַח בֶּן יוֹמוֹ - ע"ש הצורה העתיקה (ס), שהיא כצורת ירח במולדו. השם הקדום הוא "גֶּלְגֶּל" אף הוא ע"ש אחת הצורות העתיקות. ובהיותו משרת אך ורק ל"קרני פרה" הריהו נדיר כמותו ומצוי בכ"א ספרים רק 16 פעמים.
 ואלה המשרתים בספרי אמ"ת - תהלים, משלי, איוב:
 ס - מִירְכָא.
 ס - מָנַח.
 ס - עֲלִי - קיצורו של השם העתיק "שופר עֲלִי", שהיה שמו הקדום של אחד מסוגי הטעמים שנקראו "שופר". שם אחר הוא "מונח מלמעלה".
 ס - מְהַפֵּךְ.
 ס - טְרָחָא, קרר לעתים גם "טְפָחָא". הוא מסומן תמיד בהברה המוטעמת, ובכך הוא נבדל מן המפסיק "דְּחִי".
 ס - אֶזְלָא.
 ס - גֶּלְגֶּל - בסימן זה נתמזגו שני סימנים המצויים עדיין בכתבי יד עתיקים: ס ס.
 ס - שְׁלֶשֶׁלֶת קטנה - טעם נדיר ומופיע בספרי אמ"ת רק 8 פעמים.

נוסף על סימני הטעמים שהובאו לעיל, המסמנים כל אחד גם מידת פיסוק וגם ניגון, יש בשיטת ההטעמה הטברנית עוד מספר סימנים המשמשים רק לאחת מן המטרות האלה.

סימנים לפיסוק בלבד ולא לניגון:

10 - פֶּסֶק, פְּסִיק - קו אנכי בין המלים הבא אחרי טעמים משרתים ומציין הפסקה לשם תיקון ההגייה או לשם תיקון הבנת התוכן. מספר הפסקים במקרא מגיע לכדי 400 בקירוב.

11 - מֶקֶף, מֶקֶף - סימן חיבור שאין לו ניגון משלו. לרוב הוא מחבר שתי מלים, לעתים שלוש ואף ארבע, ותמיד הניגון של רצף המלים כולו מסומן בטעם שבמלה האחרונה. כללי המקף קבועים רק בחלקם, ויש חילופי נוסח בין מהדורות המקרא באשר לפרטים.

סימנים אלה משותפים הם לכל כ"ד ספרי המקרא, אולם הסימנים לניגון בלבד בהכרח שונים הם בשתי קבוצות הספרים.

בכ"א הספרים מצויים:

12 - מֶקֶל - סימן דמוי אולא או פשטא הבא בתיבת הזקף הקטן, ונקרא בטעות בשמות אלה. כינויים קדומים אחרים הם: חֶטֶר, דְּרָבָן ועוד, וכולם על שם הסימן. דוגמה: וְהִתְקַדְּשְׁתָּם (ויקרא כ', 7).

13 - מְאִילָא - סימן דמוי טפחא הבא בתיבת אתנח או סילוק. השם אפשר הוא שאול מערבית והוא מקביל לשמות העבריים לסימן זה השכיחים פחות - נְטִיחָה, דְּחִינָה. סימן זה הינו אחת הזרירות של המסורה. אין לו כללים והוא בא ללא התניה 15 או 16 פעמים במקרא: 5 בתיבת הסילוק, 10 או 11 בתיבת האתנח, כגון: לְדִרְתִּיכֶם - במד' ט"ו, 21: וְתִאמְרָנָה לֵאלֹהֵי - רות א', 10.

בספרי אמ"ת באים הסימנים:

14 - צְוִרִית - צורתו כצורת הטעם המפסיק "צינור", והוא נבדל ממנו במקום סימונו: הוא בא בהברה שלפני הטעם המשרת מִקְפֶּף ולעתים גם מִיֶּרְכָא.

15 - מְתִינָה - צורתה כצורת "מקל" בכ"א ספרים, אך היא באה בהברה הסמוכה לטעם המשרת מִיֶּרְכָא במקרים מסוימים. במהדורות התנ"ך הרגילות אין היא מצויה, והיא ידועה לנו מכתבי יד בודדים המסמנים אותה ומחייבורי מסורה, שבהם היא קרויה גם מְתִינָה = בערבית: מְתִינָה, שם הידוע גם למקל.

⌘

במספר לא מבוטל של כתבי יד נעשה שימוש בסימנים של השיטה הטברנית באופן שונה ממה שנקבע ע"י נקדני טבריה. שימוש זה יסודו בשני גורמים: (א) במסורת הגייה שונה ממסורת טבריה; (ב) בשיטת סימון שונה, ובכללים שונים לשימוש בחלק מן הסימנים הטברניים.

כתבי יד אלה מרובים למדי והמפורסם שבהם הלא הוא כתב יד ריכלין של ספרי הנביאים, שנכתב בשנת 1105/6 למניינם. אין אחדות בכתבי היד הנמנים על קבוצה זו, ולעתים יש חוסר אחדות אף באותו כתב יד עצמו בפרטים שונים של ניקוד, ועל כן אין לדבר על שיטה מגובשת כשיטה הטברנית המקובלת גופה.

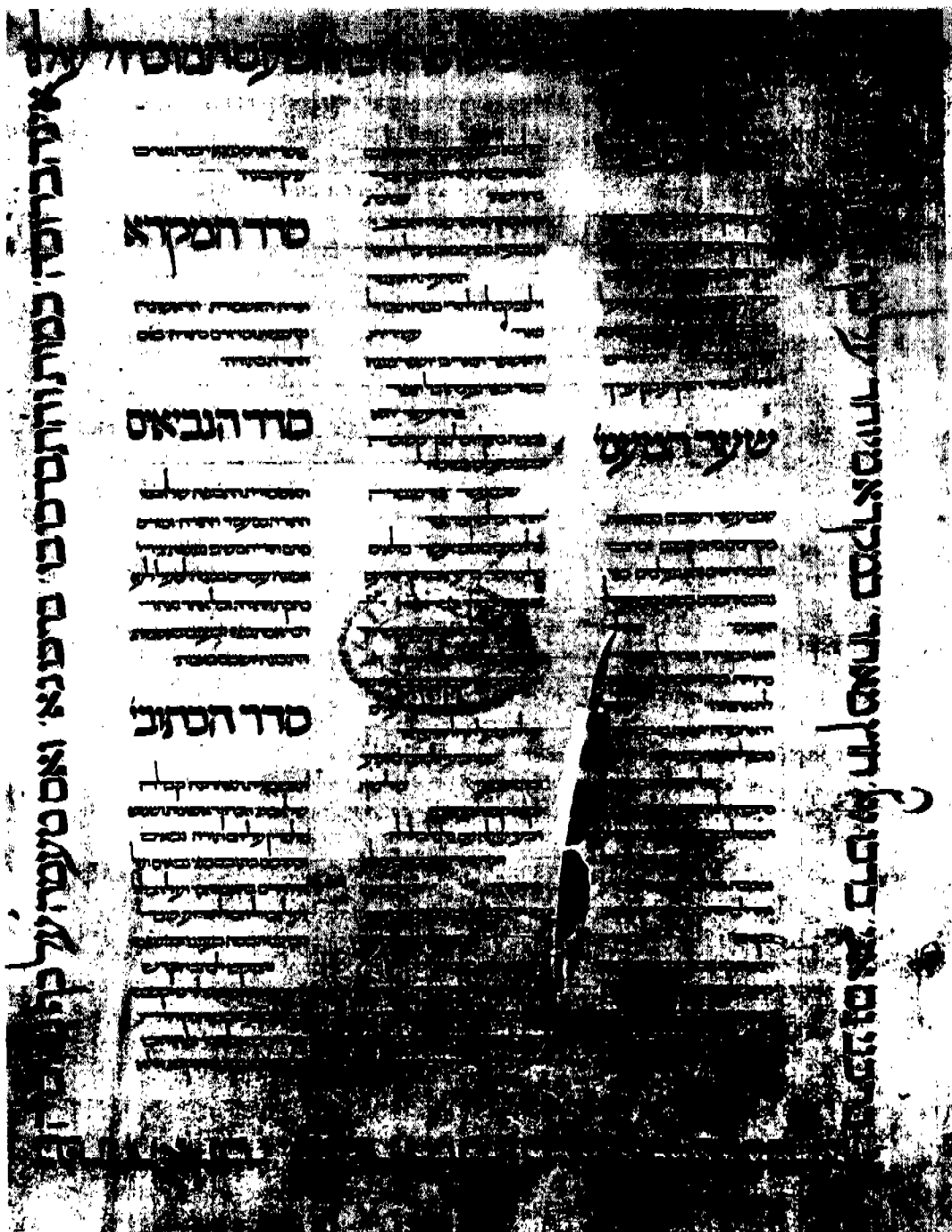
התכונות הבולטות ביותר המבדילות שיטה זו מן השיטה הטברנית הרגילה הן חוסר הבחנה בין קמץ לפתח ובין צירי לסגול, שימוש בדגש קל במידה רבה יותר, לא רק באותיות בג"ד כפ"ת אלא אף בשאר האותיות (להוציא א, ה, ח, ע, ר, ו, י), ושימוש בכמה סימני טעמים באופן שונה ובכמה סימני טעמים נוספים, שאינם נהוגים בשיטה הטברנית הרגילה.

על יחסה של שיטה זו לשיטה הטברנית הרגילה הובעו דעות שונות, ועל פיהן הוצעו לשיטה גם שמות שונים. יש שראו בה שיטה פרימיטיבית מן הטברנית, ואילו אחרים ראו בה שיטה משוכללת הימנה ועל כן גם מאוחרת לה. שוב אחרים עשו את קשרה של השיטה עם מסורת ההגייה הארץ-ישראלית עיקר (ביחוד טשטוש ההבחנה בין התנועות קמץ ופתח, צירי וסגול). בין כך ובין כך הרי יש כאן שימוש בסימני השיטה הטברנית בדרך בלתי מקובלת, שלא נתכוונו לה ממציאי השיטה, לציון מסורת הגייה בלתי טברנית, הקרובה אל ההגייה הספרדית בעלת חמש התנועות.

ע"פ תפוצתם של מרבית כתבי היד (מערכ אירופה עד המאה ה"ו למניינם) יש מקום לראות שיטה זו כניסיון של ספרדים ושל אשכנזים הוגי ספרדית להשתמש בסימנים טברניים, כדי להביע את ההגייה שבפיהם. מצד שני ידועה לנו הגייה כזאת גם במזרח, בתחומי ארץ-ישראל בעיקר, אלא ששיטת הסימון המיוחדת לה - הניקוד הארץ-ישראלי - לא היתה מפותחת כל צורכה, וכשהונהג הניקוד הטברני אימצו אותו לעצמם גם בעלי מסורת ההגייה של חמש תנועות, התאימו אותו לצרכיהם ושכללוהו.

⌘

השפעתה של השיטה הטברנית על חברותיה ודחיקתן מפניה, ניכרת אף בכתבי היד המעורבים, המנוקדים ביותר משיטת ניקוד אחת בין מעיקרא ובין כתוצאה מתהליך של תיקון. ניתנה האמת להיאמר, שבמרביתם של כתבי היד המעורבים המגמה הכללית היא התגברותה והשתלטותה של השיטה הטברנית בין בהגייה ובין בסימון הגראפי, הווי אומר: יש בהם שימוש בסימנים של השיטות האחרות - הארץ-ישראלית והעברית - מעט מעט ע"פ עקרונות ההגייה הטברנית מצד אחד, ומצד שני עירוב של סימנים טברניים ממש בכתבי יד המנוקדים בשיטות אחרות, חאת הן בידי הסופר הראשון והן בידי סופרים מאוחרים.

עמוד שני מתוך כתב-יד של הקהילה היהודית ברומא (מס' 2) "זה הספר מדקדוקי הטעמים שהחביר ר' אהרן בן אשר שממקום מעויה הנקראת טבריה אשר על ים כנרת מערבה... שער הטעמי' (ם)... סדר המקרא... סדר הנביאים... סדר הכתובי' (ם)... נתפרסם לראשונה ע"י פרופ' א' דותן בספרו 'ספר דקדוקי הטעמים לר' אהרן בן משה בן אשר' הוצאת 'האקדמיה ללשון העברית', התשכ"ז

כל המפעל העצום של המסורה ושיטות הניקוד וההטעמה השונות, הוא מפעל של עלומי שם. אמנם ידועים לנו שמותיהם של אחדים מבעלי המסורה ואף חיבוריהם של אחדים מהם, אך אין כל אפשרות לייחס את המפעל כולו, או אף אחד מחלקיו, לחכם זה או אחר, למרות כל הנסיונות לעשות כן. אך משגה הוא לייחס את הניקוד הטברני, למשל, למשפחה המסרנים מצאצאיו של אֶשֶׁר הזקן, ובאותה המידה טעות היא לדבר על "נוסח בן-אֶשֶׁר" של המקרא, כשהכוונה לנוסח המקרא הטברני בכללו.

סקירת מפעלם של חיבורים אנונימיים ושל בעלי מסורה מסויימים, הידועים לנו בשמותיהם, יכולה אפוא להיערך במקביל לסקירת התפתחותה של המסורה הטברנית ולא במשולב בה. מתוך ידיעת זמניהם ניתן לערוך את בעלי המסורה בסדר כרונולוגי משוער, אולם לא ניתן לקבוע את מעמדו של כל אחד מהם בתהליך ההתפתחות הכללי ואת תרומתו למפעל הענק של המסורה בכללותו.

המסורה בדבר סכום פסוקי המקרא מיוחסת בהערת מסורה ידועה, המובאת בכמה מקומות, וביניהם גם בכ"י של ספר 'אֶכְלָה וְאֶכְלָה', לדוסא בן אלעזר (כנראה מסוף המאה הרביעית ותחילת החמישית למניינם), והוא קיבלה מרבותיו וממנו היא חוזרת עד לרב המנונא האמורא הבבלי (סוף המאה השלישית). ואילו הגיעה ממקורות ארץ-ישראליים הקדומים לו יותר ממאה שנים. יש רואים את המקור בחכם בשם נקיי, שמוצאו מסביבות טבריה. עדות זו היא ראשונה אפוא, מלבד רמזים שונים בספרות התלמוד, לעיסוק במסורה, אגב ציון שמות החכמים ואגב ציון העובדה, שארץ ישראל היתה אף בנדון זה מקור ומופת לחכמי בבל.

זכות ראשונים נתבעת לכאורה ע"י סלמן בן ירוחם (קראי בן המחצית הראשונה של המאה העשירית למניינם) ב"מקדמא" שלו לעשרת הדברות (ש' פינסקר, 'לקוטי קדמוניות', עמ' 62) לחכמים "מוחה (בכה"י בטעות: אחא) ובנו משה מתקני הנקוד הטבראני". אך כבר הראה פינסקר ש"מתקני" אין פירושו "ממציאים". מצד שני ידוע חכם בשם רב משה מוֹחֶה (ולא: משה בן מוחה) ברשימת בעלי מסורה ב'מאמר השווא', והוא מאוחר למאה ה-8 למניינם. לפיכך מפוקפקת היא עדותו של סלמן ומכל מקום אין בידנו ידיעה על ממציאי הניקוד הטברני. בחיבורי מסורה ובהערות מסורה נזכרים חכמים שונים. אחד הקדומים שבהם הוא רב פינחס ראש הישיבה (לא לאחר המחצית הראשונה של המאה ה-9 למניינם, ואולי אף קודם לכן). שממו ידועים אנו, בין היתר, שנקט שיטה של סימן נעותם של שוואים מסויימים באמצעות חטף פתח. לדעת קצת פינחס זה היה אחד "המשוררים הקדמונים", שמוכר רב סעדיה גאון, ויש מזהים אותו (ולא) עם פינחס הכהן בירבי יעקב מכיפרא הסמוכה לטבריה. אף לדעת הנוקטים ויהי אחר ניתן למצוא את הקשר בין פינחס זה ובין טבריה (וראה 'פייטני טבריה'). המפורסמים מבין המסרנים הלא הם בעלי המסורה מזרעו

של אֶשֶׁר הזקן הגדול, משפחה בת חמשה דורות, שהשניים האחרונים שבה הם משה ובנו אֶהֱרָן בן-אֶשֶׁר. אין אנו יודעים דברים ברורים על חיבור מסורה משל האב מֶשֶׁה בן-אֶשֶׁר. הגיע לידנו כתב יד של נביאים שכתב "במדינה מעוזה טבריה העיר ההוללה... לקץ שמונה מאות שנה ועשרים ושבע שנים לחורבן הבית השני" (שנת 896 למניינם).

הבן, אהרן בן-אשר, הוא בעל המסורה הראשון, שנוסף לכתבי יד של מקרא והגרסאות המיוחדות לו, הניח אחריו גם חיבור מוגדר במסורה ובדקדוק, הלא הוא 'ספר דקדוקי הטעמים'. בספר זה מלקט אהרן בן-אשר כללים שונים בענייני ניקוד וטעמים מתוך כללי המסורה, שהיו הולכים ונעתיקים בגליונות ספרי המקרא ובקבצים עצמאיים כחלק מספרות המסורה. הלקט של אהרן בן-אשר הוא הראשון הידוע לנו בשם מחברו, והוא גם הראשון שלוקט מתוך מגמה דקדוקית ולא רק כאוסף של זריות המסורה, ואשר מלקטו ערכו והוסיף עליו כללים משלו כדי שיתאים להשקפותיו. נוסחו המקורי של החיבור יצא במהדורת א' דותן. הנושא העומד במרכזו של החיבור הוא בעיית השווא, נעותו בהקשרי טעמים מסויימים ודרכי סימונם, אבל באים בו גם כללים אחרים בניקוד ובטעמים שלא מעניין השווא.

חיבורים אחרים מפרי עטו לא הגיעו לידינו, אך ידוע לנו שכתב "מסורה", והיא המסורה שנוספה כנראה לאחד מכתבי היד של מקרא שניקד וניסר, וכן ערך רשימת מלים "ב' פתרי לְשָׁנִי", שהיא רשימה של זוגות הומופונים במקרא, שנוסחה המדויק עדיין לא נתברר. אף יש רמזים לכך שחיבר חיבור נוסף בענייני דקדוק.

כתבי יד של מקרא, שניקודם מתייחס על אהרן בן-אשר, הם: כ"י לינגרד B19^a, תנ"ך שלם שנכתב בשנת 1009 למניין אר"ה, ושניקודו הותאם לשיטת אהרן בן-אשר, כעדות הקולופון שבסופו; כתר ארם צובה, ששרדו ממנו פחות משני שלישים מן המקרא, אף הוא ניקודו מתאים לשיטת אהרן בן-אשר, אך גם הוא כנראה לא נוקד בעצם ידיו, אע"פ שקולופון מאוחר, שהוסף לכתב היה, מייחס את הניקוד לאהרן בן-אשר; כתב-יד המחיאון הבריטי Or. 4445, המכיל את רוב התורה, קרוב בניקודו לשיטת בן-אשר. חלק מגרסאותיו של אהרן בן-אשר במקרא נודע לנו מתוך חיבורו של מישאל בן עזיאל 'כתאב אלכ'לף אלד' בין אלמעלמין בן אשר ובן נפתלי' (ספר ההבדלים שבין המלמדים בן אשר ובן נפתלי), שבו לוקטו המחלוקות וההסכמות של שני המלמדים, לאחר מותם. ע"פ כתבי יד שניקדו, חיבור זה הוא קנה מידה חשוב להכרת גרסתיו של בן-אשר וגרסות בן מחלוקתו הנודע משה בן דוד בן-נפתלי, שמפרי עטו לא נותר לנו דבר פרט לכמה קטעי מקרא, שאולי הם משקפים את ניקודו.

בגלל ההכרעה לצד גרסתיו של בן-אשר כנגד בן-נפתלי, שיסודה מומנים קדומים ונתחזקה עקב תמיכתו של הרמב"ם בנוסח בן-אשר (אמנם רק בדרך החלוקה לפרשיות סתומות ופתוחות ואופן כתיבת השירות בתורה), הלכו גרסתיו של בן-נפתלי ונידחו ממרבית הנוסחאות המקובלות של התנ"ך. פרטי גרסתיו נשתכחו ברבות הימים, עד כדי כך שתלו בו את כל הגרסאות יוצאות הדופן והסוטות. למעשה היה משה בן נפתלי אף הוא

ממעצבי נוסח המקרא הטברני, ורק במסגרתו של זה יש בינו לבין
אחרים חילוקים בפרטי פרטים, בעיקר בגעיות ופחות בטעמים
משרתים וכיוצא באלה.

Ⓔ

טבריה האצילה ממסורתה אף על חיבורים אנונימיים, שנתחברו
בה או בתחומי השפעתה, כגון "מאמר השווא" הכתוב ערבית
(המזכיר ברשימת בעלי המסורה את "אחיהו הכהן החבר ממדינת
מעוזה"), וכגון "הורית הקורא" על כל גלגוליו, תולדותיו ותרגומיו,
וכיוצא באלה.

יצא טבעה של טבריה בעולם כעירם של בעלי המסורה וצור
מחצבתה של המסורה הכתובה, ועליהם עיקר פרסומה באותם

ימים. הקראי דוד בן אברהם, בן המאה העשירית למניין אר"ה,
קורא על בני טבריה את הפסוק "הנתן אמרי שפר" (בר' מ"ט,
21). שהם יפי הלשון והדיבור (חסן אללגה ואלמנטק), והמדקדק
הגדול ר' יונה אבן ג'נאח מעיד עליהם "כי הם הצחים בלשון
מכל העברים ויותר באור מכולם" (ספר הרקמה, תרגום אבן
תבון, שער ב', הוצ' מ' וילנסקי, מהד' שנייה – דוד טנא, "האקדמיה
ללשון העברית", עמ' ל"ט). אף חכמים אחרים מעידים על כך
שקריאת הטברנים במקרא נתפשטה בכל העולם ואף בבבל,
וביותר יצא שמם של מלמדיה של טבריה, שנפוצו אף בקהילות
רחוקות כדי להורות את המבטא הנכון. בקיאות בקריאת בני
טבריה היא מידה שהכול היו משתבחין בה.

סופר סת"ם תימני שעלה לארץ בעליית "מרכז הקסמים" (התש"ס –
1949), בשעת כתיבת ספר תורה (תצלום א' ארדה)

פייטני טבריה הקדומים

עזרא פליישר

טבריה, שהיתה מעין בבואה של ירושלים כל ימות שממונה וחורבנה בתקופת הגאונים, מטרופולין לתורה ולחוכמה ולשרידי שלטון ישראל, שימשה בלא ספק ערש ואכסניה גם לפייטנים מנעמי שיר ותפילה. כמעט שאין לך מקום תורה בקורות האומה, שלא היה גם מקום שירה. כל-שכן טבריה ובנותיה, שתקופת שגשוגן בחומר וברוח היתה גם תקופת עלייתה ושגשוגה של הפייטנות הארץ-ישראלית הקדומה, זו שממנה בניין-אב ותוצאות לכל הספרות הפייטנית הגדולה, למקומותיה ולדורותיה.

תקופות קדומות בתולדות ישראל לא פינקו את המחקר באיג' פורמאציות וודאיות ולא שמרו אלא מעט ובאקראי זיכרון לאנשי שם. לפיכך אנו יודעים כעת בוודאות, גם בפייטנים ששמותיהם שרדו לנו כתחומים ביצירותיהם, היכן היה מקום פעילותם המדויק. מכל מקום קרוב להניח, שאחדים מפייטניו הראשונים, שבני ארץ-ישראל היו ושתקופת פעילותם חלה קודם לכיבושה של א"י בידי הערבים, פעלו בערי הגליל ובכפריה. במיוחד נראית קרובה השערת המוצא הגלילי אצל הפייטן הקדום הדוטה, שגניזת קהיר חשפה חלק מסידרת הקומפוזיציות הגדולות שלו לזכר משמרות הכהנים; זכרם של משמרות הכהונה נשתמר בוודאי בקפדנות יתירה בישובי הגליל שבמרביתם ישבו משפחות רבות של כוהנים, וכמעט שאין ספק בכך שפייטן אשר עניין ה"משמרות" תופש מקום נכבד ביצירתו – בן הגליל היה. פיוטיו של הדוטה מביאים לפנינו גם עדויות מרובות על היגר עברי קדמון, שבו כמעט וניטשטשו ההבדלים שבין האותיות הגרוניות א, ה, ח, ע; תופעה זו אף היא הוכחה כאופיינית להיגרים של יהודי הגליל (וראה "על הירושלמי" – העורך).

אמת, גם הדוטה וגם שאר פייטני א"י הקדומים, אין לנו שום אפשרות לקבוע בוודאות שבני טבריה היו, ברם הפיתוי לראותם קשורים בדרך זו או אחרת לעיר הראשית של הגליל בתקופה זו גדול הוא, בעיקר באשר למובחרים ולגדולים שבהם. עוד בשנת התרס"ח (1908) העלה החכם שמעון אפפנשטיין את הסברה, שאף אלעזר בירבי קליר, גדול פייטניו הקדומים, בן טבריה היה. כמפורסם, נהג אלעזר בירבי קליר לציין, בחתימת פיוטיו, גם את שם עירו: קרית ספר. ברם, "קרית ספר" המקראית כבר היתה "דביר" בימי יהושע, ואין ספק שהקלירי ציין בשם קדום זה איזו עיר אחרת. חכמים רבים ניסו לפענח את חידת מוצאו של הקלירי, אולם משעה שנתברר בצורה שלא הותירה עוד מקום לספקות, כי הקלירי בן ארץ-ישראל היה, כמו נסתם גם מעיין ההשערות, ואין בדינו לפי שעה אלא השערתו הנזכרת של אפפנשטיין המזהה את "קרית ספר" עם טבריה, משום שלא היתה, לדעתו, עיר בא"י הקדומה שהיתה ראויה, בתקופת פעילותו של אלעזר בירבי קליר, לכינוי נמליץ זה יותר מטבריה, עיר חכמים, סופרים ומדקדקים, שבנו בניין-אב לתורה בימים ההם. וודאי, אין כאן אלא השערה בלבד, ושמא היא אף נועזת, שהרי

טבריה, מלבד שראויה היתה שתיזכר בשמה המפורש, גם כינויים פיוטיים מסורתיים יש לה ("רקת", "מעזיה"), ואילו ביקש הקלירי לציין בכינוי, היו הכינויים עומדים לשרתו. אך אם אמנם תתאמת השערה זו (ואין בדינו טובה ממנה לפי שעה), הרי בדין יהיה שנראה את טבריה כעין עיר-בירה לממלכות הפיוט, לפי שאלעזר בירבי קליר היה אל-נכח לא רק אביהם של הפייטנים כולם, אלא גם אביה של הפייטנות לדורותיה, ויצירתו הוא המעיין אשר מנחליו נתמלאו ימי היצירה הפייטנית עד דור אחרון.

יש הסוברים כי אף הפייטן הקדום יהושע הכהן, בן טבריה היה. מיצירתו נשתמרו בדינו אך מספר מועט של פיוטים, וביניהם שבעתא (מערכת פיוטים המכוונת לקישוטה של עמידת מעריב או מוסף בימות שבת או חג) לפורים שחל להיות בשבת. והנה לפי חישוב הלוח העברי אי-אפשר שיחול פורים בשבת, אלא בערים המוקפות חומה "מימות יהושע בן-נון", אשר רק בהן נחוג חג הפורים באיחור יום אחד (פורים שושן, פורים דמוקפין). בט"ו באדר במקום ב"ד בו. ולפי שנתאמת בדינו בוודאות גמורה, שר' יהושע הכהן בן א"י היה, הנה מספר מקומות הישוב שבהם (או למענם) אפשר שיצר, ר"ל שהיו מוקפים חומה וחג הפורים נחוג בהם לעתים אף בשבת, מצומצם הוא, וטבריה בתוכם. שהרי כבר בתלמוד נזכרים חכמים שקראו את המגילה בטבריה (גם) בט"ו באדר. ההשערה שיהושע הכהן בן טבריה היה, הועלתה ע"י החכם בנימין קלאר ואין היא רחוקה; ברם, וודאות עדיין אין כאן.

כנגד זה מאומת, כמעט למעלה מכל ספק, מוצאו הטברייני של פייטן קדום אחר, אחד מן הפורים והחשובים שבין פייטניו הראשונים והוא ר' פינחס בירבי יעקב הכהן מכפרא. רבי פינחס הפייטן הוא אחד מן הגליליים המופלאים של גניזת קהיר, שאילמלא היא, כמעט שלא היינו יודעים כלל על קיומו ומעניין, שזכרו של ר' פינחס עלה מן הגניזה ומן רב קודם שנתגלה השריד הראשון מיצירתו. ידיעה ראשונה על הפייטן באה מתוך קטעים, שנמצאו בגניזת קהיר, מן המבוא הערבי של רב סעדיה גאון למילון המפורסם 'ספר האגרות' (נסקרו בעתונות העברית בתרכ"ח – 1868, ונדפסו לאח"כ בתרל"ב – 1872). במבוא זה מזכיר הגאון פייטן בשם פינחס ברשימה של "משוררים ראשונים" (קרי: קדומים), שראשם בני סמכא בענייני לשון וראויים לציטוט בסוגיות דקדוקיות. ברשימה זה מופיע ר' פינחס אחרון, ולפניו: יוסי [בן יוסי], יני, אלעזר [בירבי קליר], ויהושע [הכהן?]. שנים אחדות לאחר מכן (1879) העיר החכם א"א הרכבי את שימת הלב לעובדה, שאף החכם הקראי אבו יוסף יעקב אלקרקסאני, בן דורו של סעדיה גאון, מזכיר בספרו 'פְּתָאב אֶלְאָגָאָר' (ספר המאורות) פייטן בשם זה. אף שם מובא שמו של ר' פינחס לאחר שמותיהם של שני הפייטנים הקדומים ורבי היוקרה יני ואלעזר [בירבי קליר]. הידיעות עוררו פליאה בין החוקרים. השערות

רבות, ומהן מפליגות ומרחיקות ביותר, הועלו בנסיך לזהות את הפייטן, וכל זאת עוד טרם ראה איש מעולם פיוט משלו. את הנסיונות הללו סיכם וליבן א"א הרכבי בספרו 'השריד והפליט מספר האגרון וספר הגלוי' (פטרבורג, התרנ"ב – 1892), מבלי שהכריע בהן, כמובן, שהרי שום מקור מן המקורות שהיו ידועים בימיו בנושא זה לא הביא כל ידיעה על ר' פינחס הפייטן, לבד משמו. אמנם ברור היה שר' פינחס נחשב כבר בראשית המאה העשירית פייטן קדמון, אבל אי-אפשר היה לאמוד שיעורה של קדמות זו.

רק כחמישים שנה לאחר שעלה לראשונה זכרו של ר' פינחס הפייטן מתהום הנשייה, בשנת התרפ"א (1921), נדפסו פיוטיו הראשונים בידי א' מרמרשטיין, בכתב-העת 'הצופה לחכמת ישראל', כרך ה', שהופיע בבודפשט. פיוטים אלה עוררו התעניינות רבה בין החוקרים, הן משום לשונם המופלאה, הן משום הרמזים שבהם למקורות מדרשיים והיסטוריים בלתי-ידועים, והן משום סוגם המחר: היו אלה פיוטי "קידוש" לראשי חודשים, שמעולם לא נראו כמותם בפייטנות העברית לדורותיה. עם כינון "המכון לחקר השירה העברית" בברלין (התר"ץ – 1930) נתאפשר לראשונה המחקר השיטתי בפיוטי הגניזה. במסגרת המכון, שהועבר אח"כ לירושלים, רוכזו לראשונה תצלומים מקטעי הגניזה שבספריות העולם, ותוכנם הועתק ועובד בשיטה מדעית. חקר פיוטי הגניזה נמסר לידי ד"ר מנחם זולאי, גדול חוקרי הפיוט הקדום בדורנו, אשר הקדיש ליצירותיו של ר' פינחס שלושה מחקרים מקיפים. אף הוא התקין באחד מהם את רשימת פיוטיו שבקטעי הגניזה וציין את מקורותיהם. כן בירר זולאי, והפעם עפ"י חומר פיוטי גדול בהיקפו, מספר פרטים נוספים על הפייטן ועל יצירתו. מכוח מחקרים אלה, ושל מחקרים אחרים שנוספו, עומדת לפנינו כיום דמותו של ר' פינחס כשהיא ברורה ומוגדרת במסגרת זמן ומקום, ויצירתו הענפה והרבגונית ניתנת לעיון, למחקר ולאפיון.

כבר צויין שהמקורות החיצוניים שהזכירו את פייטנו לא ידעו אלא את שמו בלבד. פיוטיו הביאו לפנינו גם את שם אביו וגם את יחסו: לעתים קרובות חותם ר' פינחס את יצירותיו באקרוסטיכון מפורט: 'פינחס הכהן בירבי יעקב'; לעתים הריהו מוסיף על מטבע החתימה שלו גם את התואר "חזן"; תיבה זו נראה שפירושה: הפייטן, אך אפשר לראות בה גם עדות שר' פינחס שימש, כמוהו כהרבה פייטנים לפניו ולאחריו, שליח-ציבור מקצועי בקהילתו. גם מוצאו הטברייני של ר' פינחס נודע בבירור מכוח חתימה שפוענחה ע"י זולאי באחת מיצירותיו. נוסחה של חתימה זו הוא: "[פינחס הכהן בירבי יעקב מִקְפָּא", כפרא ידועה לנו כפרבר של טבריה, והיא נזכרת לא אחת בירושלמי ובמדרשות א"י (וראה 'נופה של עיר' – העורך).

גם לגבי תקופת פעילותו של פינחס הכהן יש בידינו ידיעות המסייעות לקבוע בדייקנות יחסית, ושפר בזה גורל ר' פינחס מגורל שאר משוררינו הקדומים, שאין בהם אחד שניתן להציב גבולות כרונולוגיים ברורים לפעילותו. אמנם כבר צויין לעיל, שר' סעדיה גאון מונה את ר' פינחס בין המשוררים הראשונים, ברם עובדה היא שברשימת הפייטנים הקדמונים הללו מובא שמו

של ר' פינחס כאחרון, ומשעה שנדפסו ראשוני פיוטיו בידי זולאי ברור היה שתקופת יצירתו חלה אחרי כיבוש הארץ בידי הערבים, לפי שמלכות ישמעאל נזכרת בפיוטיו פעמים מספר, אם במפורש ואם בכינוי. בסוגיה זו נודעו לנו פרטים נוספים בזכות מחקריו של החכם מרדכי מרגליות. כאמור, היו "קידוש הירחים" של ר' פינחס יצירותיו הראשונות שראו את אור הדפוס. בפיוטיו אלה ציין הפייטן בין השאר גם את ימות הצום שחלים בחודש השנה השונים, חודש חודש ותעניותיו. רשימת הצומות הזאת מעניינת כשלעצמה, והיא מכילה נתונים מעניינים רבים, ברם הפתיעה במיוחד הזכרתו של איזה "צום רעש שביעי" או "שביעית", שניתקן לזכר רעידת אדמה כלשהי אשר נתחוללה בכ"ג בשבט; על צום כזה לא היתה כל ידיעה לחכמים. לימים מצא זולאי בגניזה מספר פיוטים, שנכתבו בידי פייטן בשם שמואל, אשר נועדו להיאמר בצום זה; מכוחם נתאשרה הידיעה שנקלטה מפיוטו של ר' פינחס: אכן היה צום בכ"ג בשבט, והוא נתקיים זמן לא מועט בקהילות ישראל, לזכר רעידת אדמה קטלנית אחת, שגרמה הרס עצום בישובי הגליל (ובמיוחד בטבריה); וביהודה. רעש זה נזכר, כפי שהוכיח מ' מרגליות, בתיאורים דומים גם במקורות ערביים קדומים, והוא התחולל בשנת 749, ביום 18 בינואר למניינם – כ"ג בשבט, ד' אלפים תק"ט ליצירה (וראה שער שני – עם הכיבוש הערבי – העורך). מכאן שר' פינחס פעל לאחר 749 לסה"ג. מאידך גיסא יש לזכור כי ר' סעדיה גאון ראה את ר' פינחס כפייטן קדום, ולפי זה יש להניח שר' פינחס פעל, לכל הפחות, כמאה שנה קודם זמנו של ר' סעדיה. נמצא שנהיה קרובים אל האמת אם נניח, שר' פינחס יצר בסוף המאה השמינית או בראשית התשיעית, לערך.

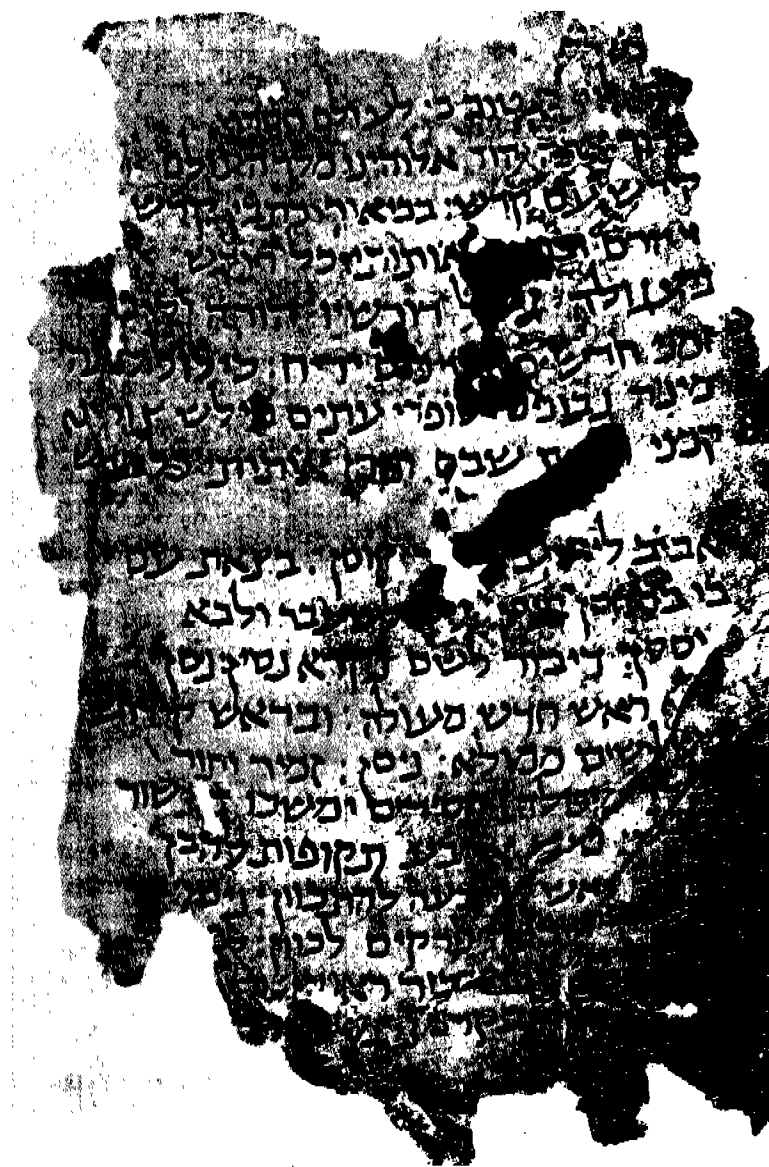
למרבה הצער אין בידינו נתונים נוספים על ר' פינחס, אולם מן הראוי להזכיר את העובדה, שחכמים ראשונים ואחרונים תמחו את פינחס עם "פינחס ראש הישיבה", הנזכר בכמה תעודות קדומות כאחד מאבות המסורה. ראשון שהעלה השערה זו היה אברהם גייגר (בשנת התרל"ב ב-1872) ומאוחרו עליו חוקרים רבים. אולם אין להשערה נראית קרובה, לפי שלא מצאנו לר' פינחס ראש הישיבה שהיה כהן, וגם קשה להניח כי מי שהיה ראש ישיבה שימש גם כחזן וחתם יצירות משלו בציון תארו זה.

העובדה שיצירת ר' פינחס קבועה לפנינו מבחינת מיקומה חמנה, מכפילה את חשיבותה, לפי שמכוחה נעשית זו אבן-גבול בחקר הפייטנות בהתפתחותה, ואף קנה-מידה בטוח למדי לקביעת מסמרות כרונולוגיים במרבית שטחיה של היצירה הפייטנית הקדומה. זאת ועוד: יצירתו של ר' פינחס מייצגת כמה מנהגות מופלאים, ואף בלתי-ידועים, של בני א"י, וקביעת זמן פעילותו מאפשרת לוודא גם את זמנם של אותם מנהגות.

כבר דובר לעיל על פיוטי "קידוש ירחים" של ר' פינחס. כוונתנו לסדרה של י"ד פיוטים אלפבתיים המכוונים לחדש השנה העברית (שני פיוטים נוספים מכוונים לשני חדשי אדר של שנים מעוברות), המדברים כל אחד מהם בשבחו של חודש אחר, עם שהם מזכירים את מזלו, את השבט המכוון כנגדו ואת שם האבן היקרה שעליה היה שמו של אותו שבט חרות בחושן שנשא הכהן הגדול על חזהו, וכן את הצומות שיחולו בו. מאז נתפרסמו פיוטי

לפיכך עשו בני א"י פומבי גדול להכרות ראשי החודשים וחגגי ימים אלה בלא מעט פאר. מקצת מן החוקרים סבורים שפיוטי קידוש הירחים של ר' פינחס ושאר הפיוטים כיוצא בהם הם נוסחאות מפויטות של קידוש על היין. ברם, אין הדברים מלובנים די צורכם ואפשר שלא כל הזמנים ולא כל המקומות שבא"י היו שווים במנהגם בפיוטים מטיפוס זה. נראה, שמלכתחילה נועדו אלה לקשט את טכס "קידוש החודש" על ידי הסנהדרין – ההכרזה הפורמאלית על מולד החודש – שהיה במעמד הגאון וכל ראשי הישיבה, ומשם הועברו הפיוטים לשמש, כנראה, גם עיטורים לסעודות הציבוריות של ראשי החודשים, תחילה, אולי, כתוספת לברכת המזון, ולאחר מכן, אולי, כקידושים שלפני הסעודה. ונראה, שבמקצת מן הקהילות בא"י הונהג לומר פיוטים אלה גם בלילי ראש חודשים בבתי הכנסיות, לאחר התפילה בציבור, ואולי גם למחרתו, לאחר תפילת שחרית. לפי שעה אין בידינו הוכחות חד-משמעיות לכך שהפיוטים שימשו כקידושים ממש. מכל מקום מוכיחה סדרת פיוטי של ר' פינחס, שהשימוש בקידושי הירחים נהוג היה בימיו, והעתקותיהם המרובות של פיוטי הסדרה הן עדות להתמדת המנהג בא"י, ואולי גם בקצת קהילות של בני א"י שבחו"ל, עד תקופה מאוחרת, יחסית.

מנהג מופלא אחר, אף הוא כנראה מנהג א"י קדום, המיוצג בפייטנותו של ר' פינחס, הוא זה שעניינו בהוכרתם הקבועה של משמרות הכהנים, במסגרתן של תפילות הציבור. כידוע, בזמן שבית המקדש היה קיים נחלקו הכהנים לעשרים וארבע משמרות, ששרתו כל אחד, בזה אחר זה, שבוע אחד במקדש, היינו לערך פעמיים בשנה. משחרב ביהמ"ק קבעו הכהנים מושב למשמרותיהם בישובי הגליל, עם שהם שומרים בקפדנות לא רק על ייחוסם וזכר השתייכותם למשמרות חשונים, אלא גם על זיכרון סדרי השירות שלהם, כדי שיהיו מוכנים בכל עת לשוב לעבודתם אם ייבנה בית המקדש. בדרך הטבע עלה זכר המשמרות במסגרות ליטורגיים בימי תשעה באב, יחד עם זכר המקדש והבכיה על חורבנו. ואולם, מתוך ממצאי הגניזה, וכן מתוך כמה ממצאים ארכיאולוגיים חופפים, משתמע, שנהוג היה, מכל מקום במקצת מקהילות א"י, לנקוב בנוסח קבוע של הכרזה, במסגרתה של אחת התפילות הציבוריות, בשם המשמר שהיה אמור לשרת אותו יום במקדש, אילמלא נחרב ביהמ"ק. ועוד נתברר, שמקצת מן הקהילות נהגו לומר, כנראה בכל שבת ושבת, מערכות פיוטים מונומנטאליות לזכר המשמרות, משמר משמר ומערכת פיוטיו. כבר צויין לעיל הפייטן הקדום הדותה, שהגניזה שמרה לנו על קטעים נכבדים מתוך עשרים וארבע הקדושתאות שלו (מערכות פיוטים המכוונות לקשט עמידות של שחרית בשבתות ובימים טובים) לזכר המשמרות. כן נותרו בידינו שרידים בודדים של סדרות פיוטים אחרות מטיפוס זה. והנה מלבד הדותה לא מצאנו פייטן שחיבר סדרות שלמות לזכר המשמרות אלא ר' פינחס הכהן בלבד. במורשתו נותרו לנו קטעים חשובים משתי סדרות כאלה – סדרה אחת כוללת פיסקאות פיוט קטנות, המכוונות כנגד הברכה האחרונה של תפילת העמידה (וז שבה נאמרת ברכת הכהנים). וסדרה אחת המורכבת משבעות. פשר כפילות זו לא נתלבן עדיין, מה גם שלא מצאנו כלל יצירות מסוגם של פיוטי הסדרה

דף מתוך כתב יד המכיל קטעים מפיוטי קידוש ירחים לר' פינחס בן רבי יעקב הכהן מכיפרא (קמברידג', אוסף טיילר – שכת, סדרה חדשה 184, 275)

ר' פינחס לקידוש ירחים נתברר, שבין קטעי הגניזה מצויים שרידים של עוד כמה סדרות מסוג זה, אולי אף קדומות יותר מסדרת פיוטיו של ר' פינחס. אעפ"כ עדיין לא נתלבן בוודאות גמורה ייעודם הליטורגי של פיוטים אלה. אין ספק בכך שקשורים הם בדרך המיוחדת אשר בה נהגו ימות ראשי החודשים בארץ-ישראל; בני א"י הקדומים התייחסו לימים אלה בקדושה יתירה וראו בהם חגים ממש. גם ביצירה הפיוטית הקדומה זכו ראשי החודשים לטיפול עשיר ואוהד. חיבתם היתירה של בני א"י לראשי החודשים נבעה מכך, שקביעת הלוח העברי היתה במשך מאות בשנים בסמכותה הבלעדית של הסנהדרין שבארץ-ישראל.

פינחס תלמיד נאמן לאסכולה הקלירית. דרכי החריזה, וכן השימוש בקישורי צורה שונים, כגון סיומות מקראיות, מלות קבע, פסוקי מסגרת, פזמונים חזרים וכד', דומים אצלו לנהוג בפיוטי רבו הגדול. גם את האהבה לסוגי הפיוט הקומפוזיציוניים ירש ר' פינחס מן הקלירי; עם יצירותיו נמנות כמה קדושתאות מונות מנטאליות המקיפות עשרות קטעים. תנופתה של הפייטנות הקדומה עדיין בעיצומה במורשתו של ר' פינחס, ואפשר שיש לראות את יצירתו כשלב אחרון בהתפתחותה של הפייטנות הארץ-ישראלית הקלאסית.

מן האסכולה הקלירית ירש ר' פינחס גם את החיבה הגדולה למדרשות. יצירותיו הגדולות מלאות רמזים לדברי אגדה ולמאמרי חז"ל, ובתוכם חומר רב שמקורו שוב אינו ידוע לנו. אין ספק בכך, שלפני ר' פינחס עמדו קובצי מדרשות שאבדו במשך השנים ואינם עוד בידנו.

פיוטי ר' פינחס טרם נדפסו במקובץ וקשה לדבר עליהם בהכללה. ניתן בידינו לומר כי כדון כל הפייטנים הקדומים יצר גם ר' פינחס בכמה סגנונות, וגם מידת זיקתו אל ספרות חז"ל אינה אחידה. בדרך כלל ניתן לומר על יצירתו, שהיא מעין גשר בין התקופה הקלאסית הגדולה של הפיוט לבין תקופת הפיוט המורח המאוחר, עם שהיא יותר בחינת סיכום למה שקדם לה מאשר בחינת בשורה למה שנתרחש אחריה. אמנם חסרה יצירתו מעט מן העוצמה הכבירה של פייטן ענק כר' אלעזר בירבי קליר, אך כנגד זה הריהי מצטיינת בלשון פתוחה וגמישה הרבה יותר. ר' פינחס הגיע כמעט אל השלמות במיוגם של יסודות-הקבע הקישוטיים בריקמת השיר, והראה וירטואוזיות מרשימה בטיפולו בסילסולי התבנית השונים. לעתים מצאנוהו מעמיד ליצירתו כמה מסגרות תבנית כובלניות, מבלי שתנופת יצירתו וגמישות סגנונו תקופתה בשל כך כמלאה הנימה.

גם בהיענותו לקישוטי שירה מפותחים יותר נראה ר' פינחס נועז מקודמיו. מערכת הכינויים העשירה מאוד שבה הוא משתמש מתקרבת לעתים לא רחוקות אל גבול המטאפורה הטובה ולעתים אף עוברת אותה. לעתים קרובות הוא משתמש, עכ"פ הרבה יותר מקודמיו, בדיאלוגים, ומשכיל ליצור מכוחם מתח דראמאטי רב-רושם. גם השימוש בריפריינים מפותחים, בעניות, וביסודות מקהלתיים מסוגים אחרים, מרובה אצלו, יחסית. בכל הנקודות הללו ניתן לראות בשירתו צעד ראשון לקראת התפתחויות מאוחרות. כוחו השירי מתגלה, כמובן, בשימוש המשולב בכל היסודות הללו, וביכולתו לצרפם יחד למקשה אחת שיש בה עפ"ר גם התמחדדות מוצלחת עם סייגים וחוקי-צורה לא קלים, וגם, למרות הכל, נר צלול והרמוני.

מהדורה שלמה של כל פיוטיו עתידה להוכיח, שלא בכדי הזכיר גאון-הגאונים את שמו של טברייני קדום זה בהערצה, לצד שמם של ענקי השירה העברית הקדומה, יוני והקליר.

הראשונה בפייטנות הקדומה. אולם ניתן להניח, שהסדרה הראשונה נועדה להעלות את זכר המשמרות השונים בעמידות של חול, ואילו השבעות נועדו להזכירם בשבתותיהם.

גם כמה מנהגות אחרים, מן המיוחדים לבני א"י הקדומים, מיוצגים בפיוטי רבי פינחס. שרדו לנו כנראה קטעים מתוך מחזור פיוטי יוצר (פיוטים המכוונים לעיטור הברכות שמסביב לקריאת שמע של שחרית) של ר' פינחס המיוסדים על ה'סדרים' של בני א"י, שהשלימו את קריאתם בתורה לא מידי שנה, כמנהגות חז"ל, אלא אחת לשלוש שנים ומחצה, לערך. פיוטי ר' פינחס לסדר 'זאת הברכה', שהוא אחרון הסדרים בתורה, גם הם פיוטי-שבת ולא פיוטי חג: עדות נוספת לכך שההילתו לא נהגה לסיים את הקריאה בתורה בשמיני עצרת ('שמחת תורה') כמנהג בני חז"ל. פיוטי ר' פינחס לחול המועד פסח מיוסדים על פיסקאות-קריאה מיוחדות, שונות מאלו שנקבעו בתלמוד הבבלי. גם מנהג הקריאה (כתורה ובנביאים) המיוצג בפיוטי ר' פינחס לשבת של חול המועד פסח (וסוכות), שונה מן המנהג הידוע בכל קהילות ישראל.

פיוטי ר' פינחס תרמו, אפוא, תרומה חשובה לחקר מנהגות ארץ-ישראל הקדומים, וחשיבותם חורגת מבחינה זאת אל מעבר לגבולות הייחודיים של חקר השירה העברית. ברם עיקר חשיבותם, כמובן, בסגולותיהם השיריות הפנימיות, ובאפשרות הניתנת לנו מכוחם לקבוע מסמרות בחקר התפתחותה של הפייטנות הארץ-ישראלית. ר' פינחס פייטן פורה היה וסך יצירותיו המצויות בידינו עולה על מאתיים. למעלה ממאה כתבי-יד מן הגניזה מכילים קטעים מפיוטיו. רוב שיריו פיוטי חג הם, אבל במורשתו הפייטנית מיוצגים גם שאר ימים מצויינים, כגון חנוכה, פורים, ראשי חודשים, ואף שבתות מצויינות, כגון שבתות הפורענות והנחמה, שלפני תשעה-באב ושלאחריו, או כגון שבת 'זאת הברכה'. שירי פיוטים שעזבונו נראים רומזים על כך, שר' פינחס יצר גם בשביל שבתות רגילות, ואפשר שתורמתו בשטח זה היתה עשירה יותר מכפי שהיא נראית בעינינו לפי שרידיה. הוא אף יצר, כשאר הפייטנים הקדומים, גם לרגל מאורעות בחי הפרט, כגון נישואין, אבל וברית מילה. קשת רחבה של סוגי פיוט מיוצגת ביצירתו. עיקרה בסוגי הקרובה (כלומר, מערכות פיוט המיועדות לקישוטן של עמידות, בין בשבתות ובימים טובים ובין בימות חול רגילים או מצויינים), ומכאן ראייה שפריחתו המופלגת של סוג היוצר התחילה מאוחר יותר.

מבחינת התבניות המאפיינות את סוגי הפיוט השונים נמנה רבי פינחס על האסכולה הקדומה של הפייטנות הקלאסית. שמעצבה היה ר' אלעזר בירבי קליר. אף בנקודה זו מתחוללים השינויים רק לאחר ימיו. ברם ראוי לציין, שר' פינחס הוא הפייטן הקדום ביותר שמצאנו בעזבונו פיוטי 'זולת' (אחד ממרכיבי מערכת היוצר) בנויים בסטרופות בעלות מבנה כפול, דו-תחרי, מבנה שנראה מתחשב באפשרות של ביצוע מקהלתי בקטע זה. תבנית זו, שרבים מחקיה בפייטנות המאוחרת, קרובה הרבה אל תבנית שירי האיזור העבריים המתחדשים בתקופת ספרד, ואין זה רחוק להניח שר' פינחס הוא הוא שחידשה.

גם מבחינת האקלים הכללי של יצירותיו ניתן לראות בר'

”זולת” לפרשת ’ויגש’

ר' פינחס בירבי יעקב הכהן מקפרא

- 5 – אַח בְּנַעֲלִיכֶם מִכֶּרְתֶּם,
בְּשִׁטְמַתְכֶם עַל דְּמוֹ קִמַּתֶּם,
גְּדִי עֲזִים בְּמִרְמָה שְׁחַטְתֶּם,
דֹּאגְתֶּם לִב אֲבִיכֶם וְסוּד הָעֶרְמָתֶם.
אֹי לָכֶם מִדִּין חוֹשֵׁף,
אָמַר לָהֶם יוֹסֵף.
- 10 – הָאֵת, חֲלִילָה לָךְ מַעֲשֹׂת זֹאת,
וְתַמְהָנוּ כְּשִׁמְעֵנוּ מִמֶּךָ כְּזֹאת,
זָקָף עֵינֶיךָ לְמָרוֹם וְאַל תִּגְלֶה רְוֹת,
חוֹבְתָנוּ גְרָמָה, עַל כֵּן בָּאָה עָלֵינוּ הָצָרָה הַזֹּאת.
בִּי אֲדוֹנִי, בְּדִבְרֶךְ הַמִּתְנָנוּ בְּרַעְדָּה,
אָמַר לוֹ יְהוָה.
- 15 – טָרַחְתוּהוּ בְיַד עוֹשֵׂי חֲבָלִים,
יַעֲצֹתֶם לְשׁוֹם רַגְלוֹ בְּכַבָּלִים,
כָּאֲזָרִים מִכֶּרְתוּהוּ לְאַנְשִׁים מִחֲבָלִים,
לִישְׁמַעְאֵלִים בַּעֲבוּר נַעֲלִים.
אֹי לָכֶם מִדִּין חוֹשֵׁף,
אָמַר לָהֶם יוֹסֵף.
- 20 – מַלְלָנוּ אֵלֶיךָ כְּדֹל נֶרֶשׁ,
נִדְּנוּ כְנֻמָּצָא הַגְּבִיעַ הַנִּדְרֶשׁ,
סוּדְנוּ אֶל תִּגְלֹל וְרִיבָךְ יִפְרֶשׁ,
עַל דְּמֵינוּ אֶל תַּעֲמֹד, כִּי הֵדֵם מִיַּד מַאֲבִידוֹ יִדְרֶשׁ.
בִּי אֲדוֹנִי, בְּדִבְרֶךְ הַמִּתְנָנוּ בְּרַעְדָּה,
אָמַר לוֹ יְהוָה.
- 25 – פֶּתַר לָכֶם אֵת חֲלוֹמוֹ,
צִפִּיתֶם בְּקִנְאָתְכֶם לְהַחֲרִימוֹ,
קִמַּתֶּם וְהִתְמַכְרְתֶּם לְשֹׁפֵךְ אֶת דְּמוֹ,
רְמִיתֶם בְּאֲבִיכֶם בְּזֹאת מִצְאָנוּ, וְקִמַּתֶּם לְנַחֲמוֹ.
אֹי לָכֶם מִדִּין חוֹשֵׁף,
אָמַר לָהֶם יוֹסֵף.
- 30 – שִׁנַּנְתָּ לְשׁוֹנֶךָ כִּחְצִים, לְשֹׁכֵל,
תַּמְהָנוּ מִדְּבָרֶיךָ וְלֹהֵשִׁיב לֹא נוֹכֵל,
פָּנָה אֶל בּוֹרְאָךְ, אֶל תִּלָּךְ בְּנוֹ רָכֵל,
כָּא, בִּי אֲדוֹנִי, רִיבָה רִיבָנוּ בְּשֹׁכֵל.
בִּי אֲדוֹנִי, בְּדִבְרֶךְ הַמִּתְנָנוּ בְּרַעְדָּה,
אָמַר לוֹ יְהוָה.
- 35 – חֲיִבְתֶּם מִיתָה מְשֻׁנָּה,
שָׁב – דִּרְכוֹ סִכְרְתֶּם מִשְׁכִּינָה,
הָאֵל יִמְחַל לָכֶם מִשְׁמֵי מַעוֹנָה,
כִּלְכֶּם בָּאוּ אֵלַי גִּשְׁנָה.
הֵן לְמַחְיָה שְׁלַחְנִי חוֹשֵׁף,
כֵּן אֲנִי אֲחִיכֶם יוֹסֵף.
- 40 – חֲלַחְלוּ כְּשִׁמְעוּ מִלְּתוֹ,
זָעוּ וְנִבְהָלוּ וְלֹא יָכְלוּ לַעֲנוּתוֹ,
קוֹל נָתַן בְּכִי וּבְכִי לַעֲמָתוֹ
וְאַחֲרֵי כֵן דָּבְרוּ אֲחִיו אִתּוֹ.

מקור הפיוט בכ"י מן הגניזה השמור בספריית האוניברסיטה באוקספורד (מס' 2714/8). הפיוט נדפס לראשונה ע"י מ' וולאי, 'סיני' כרך כ"ח. 'זולת' – אחד ממרכיבי מערכת היוצר, פיוט הנאמר בתפילת השחרית אחרי קריאת שמע. השיר נועד כנראה לפרשת 'ויגש' (בר' מ"ד, י"ח ואילך) שבה מסופר על התגלות יוסף לפני אחיו. ה'זולת' עשר כמין דורשית דרמאטי בין יוסף לבין יהודה; לכל אחד מן המשיחים מקדש הפייטן סטרופה אחת לסירוגין, כשמחרת הביניים הרפרייזית מציינת את התחלפות הנפשות המדברות. כפי שהראה וולאי, שימש הפיוט דוגמא לכמה חיקיים בפייטנות המאוחרת. הפיוט עשיר בסדר א"ב, וחתום בסופו 'פנחס הכהן חזק'.

ביאור: 1. אַח וכו': דברי יוסף לאחיו; בנעליכם: עפ"י 'על מכרם בכסף צדיק ואבין בעבור נעלים' (עמוס ב', ו'), כנדרש באגדה (פדר"א ל"ח); בשטמתכם: – במשטמתכם; 3. גְּדִי עֲזִים וכו': השווה: בר' ל"ז, ל"א: 'וישחטו שעיר עזים'; 4. דֹּאגְתֶּם: – הדאגתם; וסוּד הָעֶרְמָתֶם: טיכסתם עיצה לרמותו (עפ"י תהלים פ"ג, ד'); 5. מִדִּין חוֹשֵׁף: מן הקב"ה שעתיד לגלות דינכם ולהענישכם; 8. וְתַמְהָנוּ: ונחרדנו, מלשון 'המה ראו כן תמהו נבהלו נחפור' (תה' מ"ח, ו', ועוד); 9. זָקָף עֵינֶיךָ לְמָרוֹם: כלומר – ירא את האלהים; רְוֹת: סודות; 10. חוֹבְתָנוּ: חטאנו; 13. טָרַחְתוּהוּ: הבאתם עליו סבל וסירח; עוֹשֵׂי חֲבָלִים: כנראה: בעלי תחבולות; 15. לְאַנְשִׁים מִחֲבָלִים: לאנשים גסים שפניעתם רעה; 19. מַלְלָנוּ: דיברנו; 20. נִדְּנוּ: הצטערנו; כְנֻמָּצָא הַגְּבִיעַ: השווה בר' מ"ד, א' ואילך; 21. יוֹפְרֶשׁ: יורחק מעלינו; 22. מַאֲבִידוֹ: השופך אותו; 25. פֶּתַר לָכֶם: סיפר לכם; 26. צִפִּיתֶם: חכיתם להודמנות; לְהַחֲרִימוֹ: להשמידו; 27. הִתְמַכְרְתֶּם: מלשון 'יתמכרו לעשות הרע' (מל"ב י"ג, י"ז); 28. בְּזֹאת מִצְאָנוּ: בכך שאמרתם על כתונת הפסים של יוסף: 'זאת מצאנו, הכר נא...'; (בר' ל"ז, ל"ב); וְקִמַּתֶּם לְנַחֲמוֹ: עפ"י 'ויקומו כל בניו וכל בנותיו לנחמו' (שם, שם, ל"ה); 31. שִׁנַּנְתָּ: חידדת; 32. תַּמְהָנוּ: השווה ביאור לט' 8; 33. פָּנָה אֶל בּוֹרְאָךְ: השווה ביאור לט' 9; רָכֵל: כמו: רכיל; 38. שָׁב: יעקב; דִּרְכוֹ סִכְרְתֶּם מִשְׁכִּינָה: סגרתם דרכו אל רוח הקודש. לפי האגדה לא שרתה רוח"ק על יעקב מיום מכירת יוסף עד ליום התגלותו, כדי שלא ידע שהוא חי (פדר"א, שם); 39. מִשְׁמֵי מַעוֹנָה: מן השמים; 40. גִּשְׁנָה: אל ארץ גשון; 41. הֵן לְמַחְיָה וכו': השווה בר' מ"ה, ה': 'כי למחיה שלחני אלהים לפניכם'; 42. נָם: גאם, דיכר; 44. וְנִבְהָלוּ וכו': עפ"י 'ולא יכלו אחיו לענות אותו כי נבהלו מפניו' (בר' מ"ה ג'); 45. קוֹל נָתַן בְּכִי: עפ"י 'יתן את קולו בבכי' (שם, שם, ב'); 46. וְאַחֲרֵי כֵן וכו': עפ"י בר' מ"ה, ט"ו.

ע' פליישר

שבעתא לזכר משמר אביה-עידו

ר' פינחס בירבי יעקב הכהן מקפרא

אָיום יוסיף שניט ידו
בָּהּ לָקְנוֹת אֶת בְּנֵי יִידוֹ
בְּדֵל מְשֹׁמֵר אֲבִיָּה עֵדוֹ
דִּיץ עֲזֵרַת מִגֵּן לְעַמּוֹ בְּהַעֲדוֹ

ב'

הָלֹא בְּשָׁמַיִם הוֹדוֹ 5
וּמֵלֵא כָּל הָאָרֶץ כְּבוֹדוֹ
זְכוֹר יִזְכֹּר בְּחֶסֶד אֲבִיָּה עֵדוֹ
חֲשֵׁרַת טַל תְּחִי רְדוּמִים בְּהַעֲמִידוֹ

ב'

טִירַת אֲבֵן יִסּוּדוֹ 10
יָפָה נוֹף מְשׁוֹשׁ בִּיִּסּוּדוֹ
כּוֹנֵן מְשֹׁמֵר אֲבִיָּה עֵדוֹ
לְהַקְדִּישׁוֹ כִּי לְעוֹלָם חֶסֶדוֹ

ב'

מִכְהֵן עוֹד יִלְבֹּשׁ מְדוֹ
נִכּוֹן לְעַמֵּד עַל עֲמֻדוֹ
סִגְבֵּי אֲבִיָּה עֵדוֹ 15
עֲשׂוֹת יוֹם שֶׁבַת בְּכְבוֹדוֹ

ב'

פְּזוּרִים לְבִיתוֹ בְּאַגְרוֹ
צוּרֵי בְּשׂוֹרָה טוֹכָה בְּהַגִּידוֹ
קוֹמֵם מְשֹׁמֵר אֲבִיָּה עֵדוֹ
רְצוּי שְׂכָם אֶחָד לְעֶבְדוֹ 20

ב'

שְׁבִטֵי שְׁחֹרָה בְּהַרְדִּידוֹ
שְׁבוּץ מְלָבוֹשׁ בְּהַעֲדוֹ
תַּת תְּקוּהָ לְאֲבִיָּה עֵדוֹ
תְּמִיד אֲשַׁבְּחוּ וּמִשְׁרֵי אֲהוּדוֹ

ב'

פְּדוּת יִשְׁלַח לְבָנֵי יִידוֹ 25
יָחַד יִמֵּן עַל כָּל פְּחָדוֹ
נִכּוֹן יִהְיֶה מְשֹׁמֵר אֲבִיָּה עֵדוֹ
חֶסֶן בְּרָכָה וְשְׁלוֹם עַל יַד נְגִידוֹ

ב'

מקור הפיוט בכ"י מן הגניזה השמור באוסף הארכידוכס ריינר בוינה, מס' 110. "משמר אביה" נתכנה גם "עידו", והוא השמיני שבמשמרות הכהונה. הפיוט מורכב משבע מחרחות, וכל אחת מכונת לאחת משבע ברכות העמידה בשבת. האות ב' הבאה בסוף המחרחות מציינת את מקום הברכה. הברכות נרמזות בטורי ד' בכל סטרופה. הפיוט עשוי בסדר אלפביתי (ש"ת כפולות) והוא חתום במחרחת האחרונה: "פינחס".

ביאור: 1. אָיום: כינור לקב"ה; יוסיף שניט ידו: ע"פ יש' י"א, י"א; 2. בָּהּ: בידו; בְּנֵי יִידוֹ: את בני אברהם שנקרא 'אהב' (= יידו) למקום (יש' מ"א ה'); 4. דִּיץ: שמחת; בְּהַעֲדוֹ: בעטרו; 5. בְּשָׁמַיִם הוֹדוֹ: חב' ג', ג'; 6. וּמֵלֵא וְכִי: יש' ר', ג'; 8. חֲשֵׁרַת: כמו: בחשרת, בשפע; תְּחִי: תחיה; רְדוּמִים: מתים; בְּהַעֲמִידוֹ: בהחיותו; 9. טִירַת אֲבֵן: ירושלים; יִסּוּדוֹ: שהקב"ה יסדו; 10. יָפָה נוֹף מְשׁוֹשׁ בִּיִּסּוּדוֹ: לכשיסד הקב"ה מחדש את בית המקדש ('יפה נוף משוש כל הארץ' ע"פ תה' מ"ח, ג'); 13. יִלְבֹּשׁ מְדוֹ: ע"פ ר' ר', ג'; וְלָבוֹשׁ הַכֵּהן מְדוֹ בְּד': 20. רְצוּי: כמו: בריצור; שְׂכָם וְכִי: ע"פ צפניה ג', ט'; לְעַבְדוֹ שְׂכָם אֶחָד: 21. שְׁחֹרָה: כינור לישראל על פי שה"ש א', ה'; שְׁחֹרָה אֲנִי וְנֹאחַ: 22. שְׁבוּץ מְלָבוֹשׁ: לבוש משוכך, ורומז לבגדי כהונה (שמ' כ"ח, ד'); 24. וּמִשְׁרֵי אֲהוּדוֹ: על פי תה' כ"ח, ז'; 25. לְבָנֵי יִידוֹ: כמו לעיל, טור 2; 28. נְגִידוֹ: משיחו. ע' פלישר

בקרית ספר דטבריא

ברשימת 208 הספרים המובאת להלן בסדר א"ב, נכללו חיבוריהם של החכמים והרבנים שהיו קשורים לטבריה – אם שעלו אליה ופעלו למענה, או אם שנולדו וגדלו בה – החל מחידוש הישוב בש' הת"ק ועד לימינו. 147 מן החיבורים יצאו לאור בדפוס, ואילו 61 (המסומנים בכוכב *) עודם בכתובים, והם פזורים במקומות שונים, בין ציבוריים ובין בידיים פרטיות. שמות הספרים, לרבות אלה שבכתובים, נלקטו מאותם מקורות מהם לוקט החומר התיעודי והאינפורמטיבי הכלול ב'ספר טבריה'.

אברהם בכל, לר' אברהם חי אמונג – תו' חייו ויחוס משפחתו; ירושלים, התרצ"א

אהבת עולם, לר' שם טוב ריינא – דרושים וביאורים על התורה וחידושים על הש"ס; ירושלים, התר"ס

אהל יעקב, לר' יעקב חי זריהן – דרושים על"ת בדרך פרד"ס; ירושלים, התרצ"א

אוצר גנוזים, לר' יעקב משה טולידאנו – קובץ תעודות ממרוקן ובעיקר בקשור בטבריה; ירושלים, התש"ך

אלפי מנשה, לר' מנשה ב"ר רפאל ארזי הכהן – דרושים על"ת; התרנ"ב

אמת ליעקב, לר' יעקב שאלתיאל ניניו – ביאורים על כתבי האר"י ור"ת ויטל; ליוורנו, התר"ג

אפיריון ביבליוגרפיה, לר' יעקב משה טולידאנו – על מפרשי התורה; ירושלים, התרס"ה

ארץ חמדה, לר' ישראל זאב הלוי – על ארץ ישראל; לבוב, התר"י

אור המערכה, לר' רפאל בר"ח אוהנא – הקדמות על ספר א"ב (בכתובים)

באר לחי, לר' חיים אבואלעפיה – קיצור מדרשי סבו, אבי אמו, ר' יצחק ג'אמיל; איזמיר, התפ"ט

באר מים חיים, לר' חיים נסים מוצרי – ח"א (על"ת, שו"ת, מעשה גסים, ל"ג דרשות, גירסא דינקותא, חידושים; שאלוניקי, התקנ"ד; ח"ב) מ"ג שו"ת ושבע דרשות; שם, התקע"ד

בית הזיכרון, לר' יהודא שמואל אשכנזי – דינים מחודשים מלוקטים מס' הפוסקים לרה"ש; ליוורנו, התר"י

בית הפפורת, לר' יהודא שמואל אשכנזי – דינים מחודשים מלוקטים מס' הפוסקים ליו"כ; ליוורנו, התרס"ו

בית השואבה, לר' יהודא שמואל אשכנזי – דינים מחודשים מלוקטים מס' הפוסקים לסוכות; ליוורנו, התר"ט

בית מועד, לר' יהודא שמואל אשכנזי – תפילות עם דינים מלוקטים; ליוורנו, התר"ג

בית מנוחה, לר' יהודא שמואל אשכנזי – תפילות עם דינים מלוקטים לשבתות השנה; ליוורנו, התר"ג

בית עובד, לר' יהודא שמואל אשכנזי – תפילות עם דינים מלוקטים לימי חול; ליוורנו, התר"ג

בכורי יעקב, לר' יעקב חי זריהן – שו"ת על דיני או"ח ושו"ע; ירושלים, התרס"ו

בני משה, לר' משה בכ"ר יעקב מאג"אר – ביאור על ד' טובים, ספיקות ושו"ת; ליוורנו, התקס"ד

בנערינו ובזקנינו, לר' אשר זאב ורנר – ח"א (הלכה; ח"ב) נסתר; ח"ג) דרושים; ירושלים, התשי"ח

בצדק תכוננו, רחקי מעושק – לר' חיים אלחדיף – ליקוטי פסקים והסכמות על קופת רמב"ה; איזמיר, התרס"ד

בת עמי, לר' יעקב משה טולידאנו – על בעיות עניות שלאחר השואה; תל-אביב, התש"ז

בראשית, לר' מנשה ארזי הכהן – דרשות שדרשתי בארץ ובחו"ל; ח"א) מרפא ללב – להלכות חג; ח"ב) מרפא לנפש – הספד על הנפטרים (100 ע' בכתובים)

גזע ישי, לר' יהודא שמואל אשכנזי – כללי דינים על ס' א"ב; ח"א) עד אות יוד; ח"ב) אותיות כ"ת; ליוורנו, התר"ב

גלגל המזלות של טבריה, לא"ג שטרנברג – על פסיפס גלגל המזלות בביהכ"נ של חמת-טבריה; הוצ' המחבר, טבריה, התשל"ב

גנזי המלך, לר' יעקב אביחצירא – תוכחת מוסר; ירושלים, התרמ"ט

גולת הכותרת, לר' יעקב הכהן סקלי (בכתובים)

דברי יוסף, לר' יוסף אירגאס – שו"ת, בצירוף הקדמת ר' מלאכי הכהן ותו' המחבר; ליוורנו, התקס"ב

דברי נועם, על החסידות, ויכוח בין ר' יעקב שמשון משפוטובקא לר' יחזקאל לנדא מפראג; וורשה, התרנ"ב; ובשם ויכוחא רבא – גיו"ורק, התרנ"ח; ובשם דברי צדיקים – ירושלים, התרצ"ה ובסוף – זכרון טוב, פיעטריקוב, התרנ"ה

וְהָיָה כִּי יִשְׁמַע ה' אֶת-קוֹלְךָ וְיִשְׁכַּח אֶת-עֲוֹןֶיךָ כִּי-עָשִׂיתָ אֶת-חַסְדֵּי ה' אֱלֹהֶיךָ וְלֹא-יִשְׁכַּח אֶת-עֲוֹןֶיךָ
 וְהָיָה כִּי יִשְׁמַע ה' אֶת-קוֹלְךָ וְיִשְׁכַּח אֶת-עֲוֹןֶיךָ כִּי-עָשִׂיתָ אֶת-חַסְדֵּי ה' אֱלֹהֶיךָ וְלֹא-יִשְׁכַּח אֶת-עֲוֹןֶיךָ

• דרושים והלכות, לר' נתן רופא – "מה שדרשתי... כשהייתי בערי המזרח ואנפיה", 100 עמ' (בכתובים – אוסף מ' מגידוך)

• דרושים וחדושים, לר' אליהו בן קיקי - עה"ת ודרושים
שונים, ב' חלקים (בכתובים)

375

הילולא רבא, לר' אליהו אמוג - מדרשים ומנהגים להילולות
רשב"י ורמב"ה; ליוורנו, התרנ"ה

הלכה רווחת, לר' בן-ציון אלקלעי - פירוש להלכות קטנות
לר' יעקב חאגיז; ירושלים, התרנ"ו

הלכות אישיות, לר' אליהו ילח - שו"ת בדיני גטין, קידושין
ועגונות; ירושלים, התרצ"ד

המדריך המספק, לפרשן המדקדק ר' תנחום הירושלמי -
תורגם לעברית בצירוף הערות, ציוני מקורות, תו' חיי המחבר
וספריו ע"י ר' ברוך טולידאנו; ח"א) ירושלים, התשכ"א

העתקת האיגרת, לר' יצחק הלוי - איגרות "עשרת השבטים
ובני משה" (בתרגום לערבית ובאותיות עבריות) ושלושה
פיוטים; בומבי, התרמ"ו

* הגיף אהרן, לר' אהרן בכור אלחדיף - דרושים (בכתובים)

* הפטרות השבוע והמגילות: משלי, איוב ואיכה, בתרגום לערבית
ובאותיות עבריות - לר' שמואל בן-קיקי (בכתובים)

ויאמר מאיר, לר' מאיר ב"ר דוד וועקנין - שו"ת; ח"א)
ירושלים, התרצ"ט; ח"ב) שם, התשכ"ח

וידבר דוד, לר' דוד ב"ר יעקב וועקנין - שו"ת ודרושים על
השו"ע; ירושלים, התרפ"ו

ויחי יעקב, לר' יעקב סופרי - ביאור על תהילים; ליוורנו,
התרס"א

ויעתר יצחק, לר' יצחק רפאל אירגאס - חידושים בצירוף
חידושי ר' יונה ג'יאן; ליוורנו, התקפ"ז

ויקרא יעקב, לר' יעקב סוכרי - דרושים עה"ת ומגילות קוהלת
ואיכה; ליוורנו, התר"מ

* ויקרא אהרן, לר' אהרן בכור אלחדיף - עה"ת (בכתובים)

זבח שלמה, לר' שלמה גלינסקי - ב' חלקים, חידושים וביאורים
לפי סדר הש"ס ובאגדה ירושלים, התשכ"ז

זכר צדיק, לר' שמריהו קאטאריוואס - פירוש על המשניות,
בצירוף אברהם יגל לר"א ב"ד דוד הכהן מתוניס; ליוורנו,
התר"ג

זכרון ירושלים, לר' מנשה חמאוי - על א"י, יישוביה
וגבולותיה, בלשון ערבית תוניסית, ובסופו - ס' גורלות
להרבא"ע; תוניס, התרס"ד

זכרנו לחיים, לר' חיים אלחדיף - סדר תפילות עם פירושים
לרה"ש; איזמיר, התרפ"ו

זמרת הארץ, לר' יעקב בירב - על הניסים שהיו בטבריא,
וכן שירים ופיוטים לטבריא; מנטובה, התק"ה (וראה 'סיפורים
מן העבר').

זמירות ישראל, לר' אליהו ילח - על תהילים; ירושלים,
התר"ץ

זרע יעקב, לר' יעקב שאלתיאל - דרשות על חידושי הש"ס
ושו"ת; ירושלים, התרע"ב

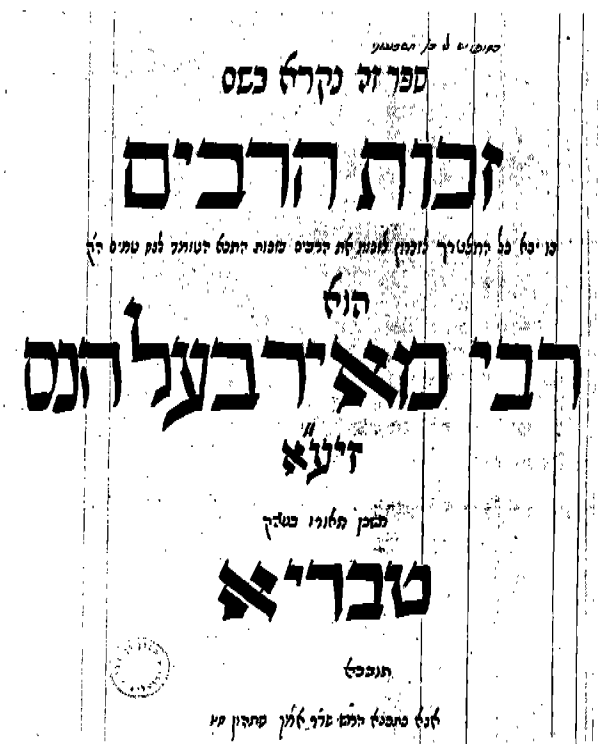
* זבח פסח, לר' חיים אלחדיף - סדר תפילות עם פירושים לפסח
(בכתובים) - נמסר לדפוס בש' התשל"ב

* זכות הרבים, לר' אליעזר מנצור סתהן - על רמב"ה (ארכיון
כת"י "מכון בן-צבי", מס' 1836)

זדר בא"ה, לר' גסים אליקים ובנו משה - חידושים עה"ת;
ירושלים, התר"ע

ח"י דינים, לר' חיים דוד אבואלעפיה - על המצוות;
(בכתובים - ?)

חיי אברהם, לר' אברהם כלפון - טעמי ההלכה ומנהגים
בשו"ע; ח"א) ליוורנו, התקפ"ו; ח"ב) שם, התרי"ז

שער ספרו של ר' אליעזר מנצור סתהן, 'זכות הרבים', שבכתב יד (גודל: 20 x 27 ס"מ) (כת"י "מכון בן-צבי", מס' 1836)

חיים וחסד, לר' חיים אבואלעפיה – דרושים לסבו ר' יצחק
ן ג'אמיל; איזמיר, התצ"ו

חלק יעקב, לר' יעקב חי זריהן – דרושים לזמנים; ירושלים,
התרס"ב

חמדת ירושלים, לר' בן-ציון אלקלעי – שבחי ירושלים
ותפילות עליה; ירושלים, התרס"ט; התרע"ג

חמי טבריה בהלכה ובאגדה, לא' שיפוני – על חמי
טבריה במשנה ובתלמוד; הוצאת "חמי טבריה", התשכ"ג

חנן אלהים, לר' חיים אבואלעפיה – ביאורים עה"ת ותקנות
שתיקן; איזמיר, התצ"ו

חתמנו לחיים, לר' חיים אלהדיף – מחזור ליו"כ עם לקט דינים
וטעמים; ירושלים, התרפ"ה

• חידושי תורה, לר' אליעזר מכלוף סתהון – חידושי תורה,
תורה וספרי אמת; 307 עמ' (כת"י "מכון בן-צבי" מס' 2510)

• חידושי תורה, לר' יוסף בר משה בהלול – חידושים עה"ת
(בכתובים)

• חסדך מחיים, לר' חיים אלהדיף – דרושים (בכתובים)

טבור הארץ, לר' משה קליערס – על טבריא, ירושלים,
התרס"ו

טבריה, לר' מרדכי דב יודלביץ – על חי' היהודים בט' בתקופת
התלמוד; ירושלים, התש"י

טבריה, ל' שפירא – על טבריה – תולדה והווי; ירושלים,
התש"ו

טבריה בראי הדורות, ליקט וחיבר מרדכי היילפרין –
חי' סטנסל 60 עמוד, הוצ' העירייה והמרכז לתיירות ומרפא,
טבריה, תשכ"ו

טבריה ומעיינותיה, לד"ר מ' בוכמן – על המעיינות
החמים וערכם; הוצאת חמי טבריה, התש"ך

טובה תוכחת, לר' בן-ציון אלקלעי – (-?)

טוב רא"י, לר' יוסף ילח – על חכמי טבריה; ת"א התשל"ב
טובת מראה, לר' רפאל בר"ח אוחנא – על טבריא; ירושלים,
התרנ"ו

טועמיה חיים, לר' חיים אלהדיף – מחזור לימי חול ושבתות
עם פירושים, יחד עם ישמח חיים; תל-אביב, התשל"ב

טל תורה, לר' דוד חיים סתהון – עה"ת, בצירוף קורבן אליצור;
שלוניקי, התקל"ז; טבריה, התרצ"ז

טעם זקנים, לר' אשר זאב לרנר – שו"ת ורעיונות על דרך
הסוד; ירושלים, התשט"ו

• טבריה וסביבתה, לר' יעקב משה טולידאנו – קובץ מאמרים
ומחקרים (בכתובים)

• טעמי מצוות, לר' דוד חיים סתהון – (בכתובים)

יוסף לקח, לר' חיים אבואלעפיה – דרושים וחידושים עה"ת,
ג' חלקים, איזמיר, התפ"ט; התצ"ב

יורו משפטיך ליעקב, לר' יעקב אביחצירא – שו"ת;
ירושלים, התרמ"ג

יורו משפטיך ליעקב, לר' יעקב סוכרי – ליקוטים וביאורים
עפ"י כתבי האר"י; כלכותא, התרמ"ב

ילקוט בן דוד, לר' שמעון ב"ר דוד וועקנין – דרושים וחידושים
עה"ת; ירושלים, התר"ץ

ילקוט דוד, לר' דוד ב"ר יעקב וועקנין – פירוש על משניות
בס' מאיר בת עין; ירושלים, התרפ"א

ילקוט יוסף, לר' יוסף ילח – פ"ד בשם המהרי"ט אלגאזי;
תר"ח ח' עטר וכל הנוגע לתו' טבריא; ירושלים, התרצ"ד

ים הגדול, לר' יעקב משה טולידאנו – שו"ת וחקירות בדיני
השו"ע; קהיר, התרצ"ה

יסוד מערבי, לר' רפאל בר"ח אוחנא – ביאורים לס' יסוד
יוסף על תיקון הברית; ירושלים, התרנ"ו

יצב גבולות, לר' חיים אלהדיף – ילקוט פסקים והסכמות
על קופת רמב"ה; איזמיר, התרס"ד

יש מאין, לר' אליהו ילח – ב' חלקים, שו"ת על ס' הטורים;
ח"א (ירושלים, התרס"ט; ח"ב) שם, התרצ"ב

יש"א ברכה, לר' יהודא שמואל אשכנזי – חידושים וביאורים
על רבנו ירוחם; ליוורנו, התקפ"ב

ישמח חיים, לר' חיים אלהדיף – מחזור לסוכות עם לקט דינים
וטעמים, יחד עם טועמיה חיים; תל-אביב, התשל"ב

יפות מראה, לר' רפאל בר"ח אוחנא – דרושים (בכתובים)

• יין המשומר, לר' יעקב הכהן סקלי – ליקוטי מאמרי חז"ל
(בכתובים)

• ילקוט ת"ת, לר' יעקב הכהן סקלי – ליקוטי מאמרים לתלמוד
תורה ודברי חכמה (בכתובים)

• יש"א ברכה, לר' יוסף שמואל אבואלעפיה – דרושים
(בכתובים)

• יש"א ברכה, לר' מאיר יששכר אבואלעפיה – כללים ומערכות דינים על ס' א"ב (בכתובים)

כסאות למשפט, לר' בן-ציון אלקלעי – הלכות פסוקות ודרשות; ירושלים, התרס"ג

כרסיא דאליהו, לר' חביב דוד סתהן – שירים ותשבחות, דרשות ורמזים על אליהו הנביא; ירושלים, התרס"ו

• כתב יד, לר' יוסף דוד אבואלעפיה – דרשות מוסר, בערבית ובאותיות עבריות (בכתובים – אוסף מ' מגידן)

לב נשבר, לר' יצחק ב"ר משה אבואלעפיה – תשובות על השנות לספרו פני יצחק; איזמיר, התרל"ח

ליקוטי אמרים, לר' מנחם מנדל מוויטבסק – מ"ה איגרות; לבוב, התרע"א, התר"ץ

• ליקוטי אמרים, לר' משה כלפון – חרחים, מליצות ופסוקים ממאמרי חז"ל לפי א"ב; 307 עמ' (כת"י "מכון בן-צבי", מס' 1806)

• ליקוטי אמרים, לר' יוסף חיים ילח – חרחים ופסוקים לדרשות לפי א"ב; 202 עמ' (כת"י "מכון בן-צבי", מס' 1789)

• לוח ארז, לר' יעקב אוחנא – (בכתובים)

• לקט עני, לר' אברהם הלוי ק' סוסאן – ב' חלקים, חידושים עה"ת ועל מגילות אסתר ורות (בכתובים)

מאיר בת עין, לר' יעקב ק' סמאן – על רמב"ה ופזמונים על רמב"ה; בגדד, התרכ"ח; התרל"ד; ירושלים, התרנ"ב; תוניס, התרנ"ט; ירושלים – בגדד, התרס"ה; טבריה, התרפ"ב מאמרים נוראים, לר' מנחם מנדל מוויטבסק – עה"ת; לבוב, התר"מ

מזל שע"ה, לר' שמעון עבאדי – על הגדה של פסח; ירושלים, התרס"ו

מי מנוחות, לר' רפאל שלמה פימיינסה – חידושים עה"ת; ירושלים, התר"ס

מים עמוקים, לר' יהודא ב"ר יוסף בירדוגו – עה"ת; ירושלים, התרע"א

מלך שלם, לר' שמואל שלם – חידושים על ד' הטורים והרמב"ם; שלוניקי, התרכ"ט

מבחת יוסף, לר' יוסף איגראס – ליקוטי דינים בלימוד חוכמת הנסתר; ליוורנו, התקפ"ו

מעורר ישנים, לר' בן-ציון אלקלעי – (–?)

378

מעשה אליהו, לר' אליהו ילח – דיני קידושין; ירושלים, התרצ"ב

מעשה הצדיקים, לר' אברהם ק' סוסאן – ב' חלקים, סיפורים על הצדיקים, החל בר"ח אבואלעפיה; ח"א) ירושלים, התרמ"ו; ח"ב) (בכתובים)

מפי אהרן, לר' אהרן בכור אלחדיף – שו"ת בדיני שו"ע חו"מ ואבה"ע; ירושלים, התרס"ז

מקוה מים, לר' יהודא ב"ר יוסף בירדוגו – עה"ת; ירושלים, התרצ"ז

מקור חיים, לר' חיים אלחדיף – על המקורות לאוספי התפילות, החרוזים; ירושלים, התרפ"ה

מקראי קודש, לר' חיים אבואלעפיה – על השו"ע, הלכות פסח ויו"ט ולשונות להרמב"ם; איזמיר, התע"ט

מראה הילדים, לר' רפאל בר"ח אוחנא – על רפואות וסגולות שונות; ירושלים, התרנ"ט

מרפא לנפש, לר' רפאל ממאן – שו"ת בקשר לעצונות; אלכסנדריה, התרנ"ט

משבצות זהב, לר' דוד גיגי – על מנהגים וכוונות של שבת ותיקן השבוע, ליל שיש ויומו; ירושלים, התקל"ג

משיב נפש, לר' יעקב משה טולידאנו – על בעיית הממזרות; אלכסנדריה, התרצ"ט

משפט וצדק, לר' חיים אלחדיף – בצירוף יצב גבולות' על קופת רמב"ה; ירושלים, התרס"ד

• מלי קטיני, לר' יעקב אוחנא – (בכתובים)

• מערכות, לר' רפאל בר"ח אוחנא – (בכתובים)

• מצוה ותורה, לר' אליהו ילח – על מצוות להרמב"ם (בכתובים)

• מצח אהרן, לר' אהרן בכור אלחדיף – על יורה דעה (בכתובים)

נאה דורש, לר' שמשון ב"ר דוד וועקנץ – מאמרים ופירושים על האגדה; ירושלים, התשט"ז

נוצר האדם, לר' אליעזר מנצור סתהן – יושר ההנהגה לחיי אדם; טבריה, התר"ץ

נוכח הלכה, לר' רפאל בר"ח אוחנא – על מס הבשר במכבאס; ירושלים, התר"ס

נחלה לישראל, לר' ישראל זאב הלוי (הורוויץ) – על א"י, ב' חלקים; ח"א) ירושלים, התרמ"ב; ח"ב) (בכתובים)

נחלי אמונה, לר' יצחק מתתיה לוריא – לקט מהוהר, המהר"ל, אוה"ע ועוד, על האמונה והתורה; ירושלים, תשכ"ב, תשכ"ו

בר המערב, לר' יעקב משה טולידאנו – על קהילות ישראל
במרוקו והקשר לא"י; ירושלים, התרע"א

נשמת חיים, לר' חיים ב"ר דוד אבואלעפיה – שו"ת וביאורים
על הסמ"ג; שלוניקי, התק"ס

ספר התמיד, לר' ראובן בן חיים, רבו של המאירי – מבוא
עפ"י כ"י יחיד בעולם מאת ר' יעקב משה טולידאנו; הומינה,
התרצ"ה

ספר רפואות, לר' משה ב"ר יוסף בהלול – על תרופות
וסגולות; ירושלים, התרנ"ז

• סגולות, רפואות וגורלות, לר' אברהם ילח – ב' חלקים
(בכתובים)

• ספרי היחס, לר' יעקב הכהן סקלי – (בכתובים)

עטרת שלמה, לר' שלמה סופרי – ביאורים לדיני חנים; פסח,
פורים וחודש תשרי; ירושלים, התרס"ב

עמק השווה, לר' שמעון ב"ר דוד וועקניץ – דרושים על
נביאים (בסוף דורש סמוכים); ירושלים, התרצ"ג

עץ החיים, לר' חיים אבואלעפיה – דרושים ע"ס הפרשיות
עפ"י הדין, ובסופו – ילקוט לר' גבריאל איספרנסא; איזמיר,
התפ"ט

עץ פרי, לר' מנחם מנדל מוויטבסק – עה"ת; לבוב, התר"מ
עשיר ורש, לר' בן-ציון אלקלעי – וויכוח מוסרי בשבח מידת
החסד; התרמ"ה; התרצ"ה; בתרגום לערבית – ליוורנו,
התרס"ג

• על התורה, לר' שמואל בן-קיקי – דרושים, ליקוטים וערכים,
לפי א"ב; (בכתובים)

פטלן הפרקליט, לר' שמואל ווינברג – קומדיה בג' מערכות,
בתרגום חופשי; טבריה, התר"ץ

פטר רחם, לר' רפאל חיים בן-נאים – חידושים עה"ת, שו"ת
ודרשות; ירושלים, התרע"ג

פני יצחק, לר' יצחק ב"ר משה אבואלעפיה – ה' חלקים;
ארם-צובא – ליוורנו – איזמיר, התרל"א – התרמ"ח; ח"ו)
ירושלים, התרס"ח

פרי הארץ, לר' מנחם מנדל מוויטבסק – על תורת החסידות;
קאפוטסט, התקע"ד; התרי"ח, ועוד

פרי העץ, לר' מנחם מנדל מוויטבסק – עה"ת בדרכי
החסידות; זיטומיר, התרל"ד; קראקא, התרצ"ג

פרי מגדים, לר' אברהם אביחצירא – שו"ת; ליוורנו, התקפ"ז
פרי עץ החיים, לר' חיים אביגדור – שו"ת; אמשטרדאם,
התק"ב

פרשת ראה, לר' רפאל בר"ח אוחנא – פירושים עה"ת;
ירושלים, התרס"ט

פתח אליהו, לר' אליהו ילח – דרושים, ב' חלקים; ח"א)
ירושלים, התרנ"ו; ח"ב) שם, התרע"ג

• פחד יצחק, לר' יצחק אבואלעפיה – ביאור ע"ס יראים לר'
אליעזר ממיץ; כתב היד אבד ברעש התקצ"ז

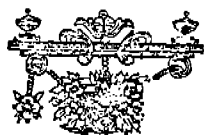
• פחד יצחק, לר' יצחק הלוי ך' סוסאן – שו"ת (בכתובים)

• פרי נא"ה, לר' נסים אליקים – על הש"ס (בכתובים)

ס פ ר פרי הארץ

כבוד אדמו"ר נאמן תפארת ישראל חסידא ופרישא בצינא קרישא עשורא ונהוצא אוך במאור
לארץ ונחוצה כבוד שם קדושתו מ' מנחם מענדל ביהר טוהר משה וצוקל
אשר לתושיבתו ה' בע"הק מבריא תוב"ב והמה דברי קדשו בכל שבת ושבת למבחושים
נעלו צחצוח וקבען הרב יצחקל בת"ר החסיד כמ' אלעזר ווסמן ולה"ה כולד ראעא קרישא
תובלא מו רעיון לדינו ומן המעט הזה אורו ענינו ובכרי שיה' שמעתת' מברין בעלמא כבקשת
דהעלה איה באהלך עולםם וכפ' דלל נחללל הדבר אשר ביום הלכה ארצו הק' ונעלה ראור לעדש
והחללו חפס דבריו הק' אשר מנובלות אורו יאיוו כל הארץ וצירפנון מה מה שמענו רצון של
הרב ה' המפורסם מ' אברהם ביהר הקדוש המפורסם דשכבת' מ' דוב בער מפעונוש
ה'א פפראשית עד נוונת הסקה כי איירי דוטר מרבים חובת רבנים הק' יצן עלינו ועמד
לנו וינלה לנו משיח צדקנו במרה בימנו אמ

ברשיין הצענוור אשר
באקדיע דולמא

ברפוסל הרבני הנד
המפלג מ' ישראל כמ'
יצחק יפזל

בקאפוסט

Съдзволєнія Виленской
Цензуры

ВЪКЪПЫСЬ

בשנת ה'תר"ה פרי הארץ לנאן ולאיפזל לפי

שע"ה טובה, לר' שמעון עבאדי – דרושים; ירושלים, התרס"ט
 שערי לימוד, לר' יצחק מתתיה לוריא – על סוגיות, ב' חלקים;
 ירושלים, התשכ"ט

שריד ופליט, לר' יעקב משה טולידאנו – אוסף דברי תורה
 ולמדע היהדות עפ"י כ"י עתיקים; ח"א) תל-אביב, התש"ו;
 ח"ב) שם (הולך ונדפס)

שרשי המצות, לר"י אלמושנינו – הערות ומבוא לר' יעקב
 משה טולידאנו; ירושלים, התרס"ט

* שו"ת, לר' יוסף שמואל אבואלעפיה (בכתובים)

* שו"ת, לר' מסעוד חג'אל – (בכתובים, חלקן נדפס בס' יש"א
 איש לר' יעקב ש' אלישר)

* שו"ת, לר' חיים רפאל ילח – על דיני שחיטה ומילה ועל הקבלה
 (בכתובים)

* שו"ת, לר' ברוך מאיסטרו – על השו"ע (בכתובים)

* שו"ת ודרושים, לר' שלמה רחמים אבואלעפיה (בכתובים)

* שו"ת ודרושים, לר' רפאל חיים משה בן-נאים (בכתובים)

* שו"ת ודרושים, לר' רפאל ארזי הכהן (בכתובים)

* שו"ת ודרושים, לר' חיים הכהן קונורטי (בכתובים)

* שו"ת ודרושים, לר' שלמה ב"ר יעקב טולידאנו (בכתובים)

* שו"ת ודרושים, לר' שמריה קאטאריוואס (בכתובים)

* שפע ימים, לר' יעקב משה טולידאנו – שו"ת וביאורי תנ"ך
 (בכתובים)

תולדות אליהו, לר' יוסף חיים ילח – על ר' אליהו ילח;
 ירושלים, התרצ"ג

תקפו של נס, לר' דוד חביב חיים סתהק – ביאורים באורח
 פרד"ס למאמרים על רמב"ה בש"ס ובמדרשים; ירושלים,
 התרנ"ד

* תורת הארץ, לר' משה קליערס – על א"י (בכתובים)

* תורת המנחה, לר' יעקב הכהן סקלי – (בכתובים)

* תנוך און אהרן, לר' אהרן בכור אלהרדי – על אבן העזר
 (בכתובים)

קול תחינה וקול טחנה, לר' רפאל חיים בן-נאים –
 שישה דרושים לתפילין; ירושלים, התרצ"ב

קונטרס השמות, לר' דב בער בהרי"ף טקף, עם תוס' מכ"י
 עתיקים לר"ש בן-קיקי – הוצאה מהודשת – תל-אביב,
 התשט"ז

קורבן אליצור, לר' אליצור מצור סתהק – חידושים ושו"ת,
 בצירוף טל תורה; טבריה, התרצ"ז

קנה אברהם, לר' אברהם חי אמוג – חידושים עה"ת, בצירוף
 שו"ת לר' יצחק אבואלעפיה; ירושלים, התרפ"ג

* קרית חב"א, לר' חיים נסים אבואלעפיה – חידושי-תורה,
 דרושים ושו"ת; כתב היד אבד ברעש התקצ"ז

* קודש ישראל, לר' שמואל בן-קיקי – דרושים עה"ת (בכתובים)

* קנה אברהם, לר' אברהם הלוי סוסאן – עה"ת, דינים ומוסר
 (בכתובים)

שבות יעקב, לר' חיים אבואלעפיה – ביאורי אגדות הש"ס
 שב'עין יעקב; איזמיר, התצ"ד

שדה יצחק, לר' יצחק גוויטע – חידושים על הש"ס, ד' חלקים:
 ח"א) ליוורנו, התר"ו; ח"ב) שם, התר"ז; ח"ג) וינה, התרי"א;
 ח"ד) שם, התרט"ז

שומר אמונים, לר' יוסף איגראס – וויכוחים, שו"ת ומבוא
 לחוכמת הקבלה; אמשטרדם, התצ"ו

שופריא דיעקב, לר' יעקב בירדוגו – שו"ת בדיני שו"ע,
 ועוד; ירושלים, התר"ע

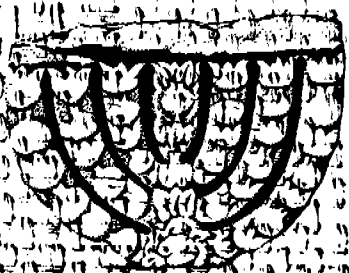
שופריא דיעקב, לר' יעקב חי זריהן – דרושים עה"ת באורח
 פרד"ס; ירושלים, התרצ"א

שיר חדש, לר' רפאל בר"ח אוחנא – לכבוד גבירי בוכארה
 שעלו עמו לא"י; ירושלים, התרמ"א; התרנ"ו; התרנ"ט

שלוש תשובות, לר' חיים פפוס – הערות ומבוא לר'
 יעקב משה טולידאנו; הוסיאטין, התרט"ה

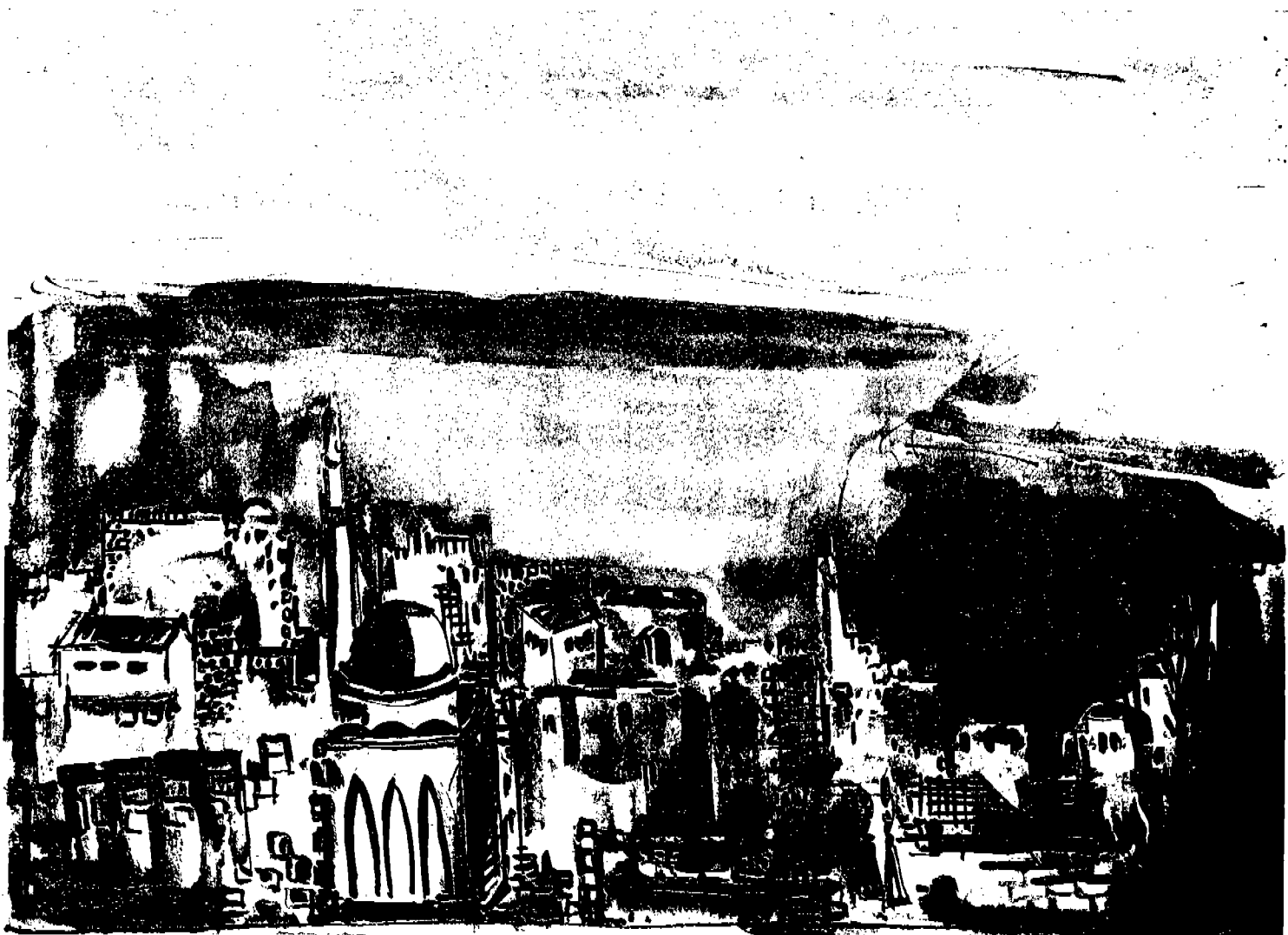
שמחת עולם, לר' נסים חיים שבתי לאגו – חידושים על הש"ס
 ושו"ע, וליקוטים על הרמב"ם; שלוניקי, התקס"א

שמש ומגן, לר' רחמים יעקב שאלתיאל ניניו – דרושים עה"ת;
 ירושלים, התרנ"ג

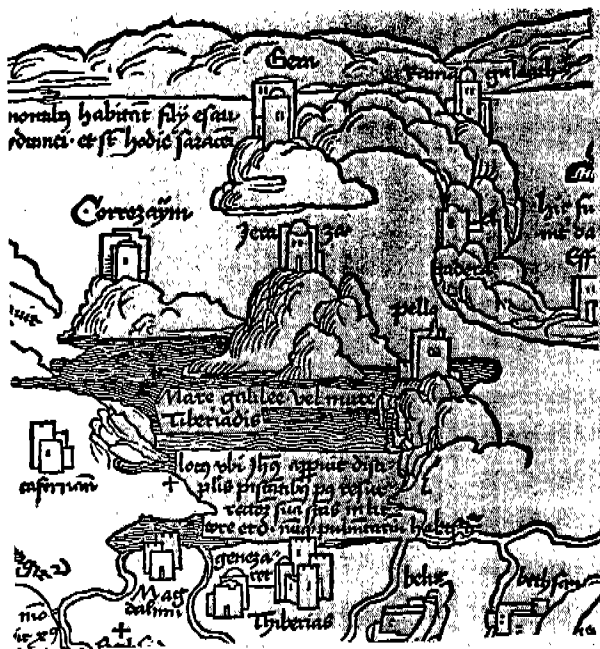

שערי שבועי

אגרות ושמי ביקור

ים כינרת וטבריה - קטע ממפת הנוסע ברנארד פון בריינבאך, משנת 1484

מתוך תיאור מסעו של ר' בנימין מטורילה

בשנים: ד' תתקכ"ה-ל"ג (1165-1173)

ר' בנימין בן יונה, איש העיר טורילה ע"נ אברו בספרד, היה אחד מנוסעי המסעות שבמשך שמונה שנות מסעו עבר בארצות ובערים רבות. עדותו, לאשר ראה במו עיניו, נאמנת עלינו בהיותה מדויקת על כל פרטיה.

מסעותיו אלו נדפסו עפ"י כתב-יד, עם הערות ומפתח, בהוצ' מרדכי אדלר, לונדון, תרס"ז (1907); י"ד אייזנשטיין 'אוצר המסעות', ניו-יורק, 1926.

--- ומשם (מציפורי) - חמש פרסאות לטבריה, היא טבריא, היושבת בעמק בין שני הרים על שפת ים כנרת, שהוא נהר גדול ורחב-ידיים רוחב כים (כלומר: שאינו ים ממש). והירדן גופל לתוכו ויוצא ושופך אל ארץ הככר, הוא המקום הנקרא אשדות הפסגה, ויוצא משם ונופל בים סדום שהוא ים המלח. ובטבריא כמו חמישים יהודים, ובראשם ר' אברהם החזה ור' מוכתר ור' יצחק. ושם מים חמים גובעים מתוך הקרקע וקורין להם חמי טבריא. ושם בקירוב כגסת כלב בן-יפונה, ושם מקום קברי ישראל וקברו של ר' יוחנן בן זכאי ור' יהודה הלוי (ובנוסח אחר: ר' יהונתן בן לוי). הכל בגליל התחתון.

מתוך 'סיבוב ר' פתחיה מרגנשבורג'

בשנת ד' תתק"מ, לערך (1180)

ר' פתחיה ב"ר יעקב לבן, איש רגנשבורג, יצא למסעו זה כעולה רגל לא"י ועבר בארצות ובערים רבות. תיאורי המקומות שביקר בהם והקורות אותו נכתבו כנראה ע"י אחרים מתוך שמיעת סיפוריו.

"סיבובו" זה נדפס לראשונה בשם 'סיבוב הרב פתחיה' בפראג בשנת השנ"ה (1595), וכן ב'אוצר המסעות'.

ובא (ר' פתחיה) לטבריא ושם קהלה (יהודית). ובכל ארץ ישראל יש קהילות, אלא שאין בהן אלא כמאה, או כמאתים, או כג' מאות (משפחות יהודיות). ובטבריא בית הכנסת שבנה יהושע בן-נון.

כמנהג אבותיך נוהי נפש... תלמד סגוריא למען תהיה לך זכות תורת (נוספת) על (ה)קדמונות... ואלוהינו ירצה מעשיך כקטורת חלבנה ויעטרך רצון... (ושמע מ)מנו בעדך כל תפילה, כל תחינה שהוא עונה לכל... לעד. אחיך המיוסרים דרי חוץ בקת (מחוץ לרקת-היא טבריה).

איגרת ב' - היתה מיועדת לר' אפרים בן שמריה החבר, ראש העדה היהודית הארצישראלית שבפוסטאט.

--- ליקר, כבוד קדושת רבנא שמו, על הזקן הטוב החסיד) הוך והט(הור)... בן רבנא קדוש ה', איש טוב ירא אלהים... חכם ונבון, אוהב תורה, רודף צדקה וחסד, כתבנו מודיעים את שלומך... ובעבור נדבת(ה) (ל)אחיך המיוסרים הדרים בטבריה כשיגיעו אליך שלוח(י)נו עובדיה וכלף תעודד אותם ותעזרם... כי אנו עיר ג(דו)לה מוכים בשחץ רע, פצע וחב(ו)רה ומכה טרפה, משלכים על הארץ החתיכות של בשר והתולעים רוטשות מבשרינו ואנחנו בחיים ומכתנו אנגשה... האילו צרות מצרות ויוקר גדול ורעב פביר וממיעוט המזון ודקדוקי עניות שכתנו גודל מכתנו (אשר) לפני מכת הרעב, כי טובים היו חללי חרב מחללי רעב. ומרוע... ארץ ישראל ונדרו ערים מבלי אנשים מאן יושב... - אחיך המיוסרים במדינת טבריה.

מתוך איגרתו של הגאון שלמה בן יהודה

מחודש טבת ד' תשצ"ד (דצמבר 1033)

הגאון ר' שלמה בן יהודה היה ראש "שיבת גאון יעקב" בירושלים, ואיגרתו זו נשלחה לראש העדה הארצישראלית שבפוסטאט, ר' אפרים בן שמריה. האיגרת מתארת את הרעש שפקד את א"י, ובין השאר גם את טבריה, "ביום החמישי, בשנים-עשר יום לחודש טבת" - 5 בדצמבר 1033.

האיגרת נתפרסמה מכ"י ע"י מאן (וראה לעיל)

--- יצאו מן הבתים לרחובות, כי ראו הבתים (ו)הכתלים מטים ועומדים, והקורות יוצאות נפרדות מן הקירות ושבבות וחרורות, והבנינים המחזקות נופלות והדירות החדשות נהרסות, ורבים מתו תחת המפלות כי לא היה להם מנוס הנה והנה. ויצאו הכל מדירותיהם על פניהם והניחו כל אשר להם (ונמלטו) בנפשותיהם, ואל כל אשר פונים רואים גבורות אל. הכתלים היו מנצחים זה את זה ונופלים ואשר נשאר (-) כולם רעועים מבוקעים (מ)אין יושב, כי מן-ראים בעליהם פן יפלו עליהם עד היום... והיה הדבר הזה ביום חמישי, בשנים-עשר יום לחודש טבת, טרם בוא השמש, פתע פתאום. כן ברמלה, כן בכל ארץ פלישתים, כן מעיר מבצר עד כופר הפרז, כן בכל מבצרי חגס (מצרים), מים עד מבצר (דן, וכן) בכל ערי הגלב וההר עד ירושלים וכל עריה, עד שכם וכל כפריה ועד טבריה וכל כפריה והר הגליל וכל ארץ הצבי.

יש עליו בית ותחת הבית היא המערה, והוא צה לבנות הבית במעונו. ולפני המערה (-) קברו של ר' אלעזר ב"ר שמעון, וקברו של רב כהנא... (כתב) שמואל ב"ר שמשק הבא מירושלים ומן הגליל בשנת התק"ע. יש לי חותם מלך ירושלים ביד, עדות מכתב זה.

מתוך 'תוצאות ארץ ישראל' מסעות אלמוני תלמידו של הרמב"ן

בראשית המאה הארבע-עשרה

שם תלמידו של ר' משה ב"ר נחמן מנירונה אינו ידוע, והוא צוין איפוא כ'אלמוני'. יש להניח כי אחד המניעים למסעו היה רצונו להשתטח על קבר מורו ורבו ר' נחמן, שמת בעכו ונקבר בחיפה, וכן אהבתו העמוקה לאה"ק וליישוביה.

לראשונה נדפס תיאור מסעותיו בשלמותו. מתוך כתב-יד ע"י ש' אסף, ב'ירושלים' המוקדש להרא"מ לונץ, תרפ"ח (1928).

--- הלכנו לטבריא. ושם מערה בחצי שיפוע לר' חייא ובניו ותלמידיו. למעלה (ממנה) מערה לר' עקיבא, ושם בית הקברות גדול מאד, (כי) שם (קבורים) תלמידיו ר' עקיבא. סמוך לבית הקברות (הזה מצויה) מערה לר' יוחנן ותלמידיו, ומערה אחרת לרב כהנא. ובתוך בית הקברות (קבור) שם רבינו משה בן הדין ר' מיימון זצ"ל (זכר צדיק קדוש לברכה). ואומ' (רים) כי יש שם גם (קבר של) גאון, שמו רב צמח. מצד אחר (הצד הדרומי) של העיר, בהר, (קבור) ר' מאיר, ולמטה ממנו (מצוי) מרחץ חמי טבריה, (ה)מכונה על שם ר' מאיר.

המצבה שעל מקום קבורתו של הרמב"ם - תצלום מתחילת המאה הנוכחית (הארכיון הציוני המרכזי)

מתוך תיאור מסעו של ר' יעקב ב"ר נתנאל הכהן

ברבע האחרון של המאה השתיים-עשרה

פרטים עליו אינם ידועים, פרט לזאת שהיה ממוצא אשכנזי, ואף זאת מתוך סגנונו. למסעו יצא במטרה להשתטח על קברי הצדיקים במקומות קדושים. את מסעו התחיל במצרים, עבר דרך ח"א סיני, וביקר בערי הארץ.

תיאורו זה נדפס מתוך כ"י שבקמברידג', ע"י אלעזר הלוי דר' גרינהוט, ירושלים תרס"ה (1905), וכן ב'אוצר המסעות'.

--- משם (ממערב יוכבד) חצי פרסה למערות רבן יוחנן בן זכאי ושמונה תלמידיו, ארבעה מצד אחד וארבעה מצד אחר, והוא בעצמו גבה עליהם בראש במערה. ובזוית אחת ייכנס אדם לשם, ובצידי שלושת תיבות (גלוסקמאות), ובצד אחר ארבע תיבות של עצמות, וכנגדן היא מערה של רב כהנא, והיא ג"כ מלאה מתיבות של עצמות. וכל אנשי האומות מדליקין עליהן נרות, כי באים שם חולים ועקרות ומתרפאין. וקברי אבותינו שבטריא (מצויים על שטח) כמו שני פרסאות, (והקברים ב)מערות גבוהות כמו בית, וכך היו קוברין ארבע על ארבע (אמות). כמו שתי וערב, ומחוברים בסיד. היו מוציאין אותם הגויים מפני שמחפשיין על חטין (חוטאים) של זהב, שהיו תופרין בהן תכריכיהן. וכל מטה ומטה כתוב (עליה): פלוני בן פלוני, ת'צ'ב'ה'. כאשר (בא) פרש מפרובינציה (אחד הצלבנים) וראה כי מדליקין ערלים נרות רבות, אמר להם: מי הוא זה? אמרו לו: יהודי צדיק, והוא מרפא חולים ומועיל לעקרות. אמר להם: שוטים! מה אתם עושים כך כבוד ליהודי? ולקח אבן אחת והשליך לארץ, ולקח להגביה ידו להשליך אבן אחרת. והיה רוכב (אותה שעה) על הסוס, ונפל ומת. מיד נתקבצו ההגמונים והכומרים ואמרו: לא מפני יהודי בא לו (המוות) אלא שנגע ברבו של יש"ו, בשביל כך חרה אפו והמית אותו. ואמרו כל זה לפני בני המדינה... וחמי טבריא הם כנגד, (שם מצויים) ד' מרחצאות על שפת הים כנרת וטעם המים מתוק כדבש, (וה)ירדן עובר (את הים), ובאר של מרים בתוכו.

כאשר זכיתי לכתוב אותה, כן אוכה לבוא שמה ולמות שם. נשלמו דברי יעקב הכהן מכל הראיות שראיתי בארץ ישראל.

מתוך איגרתו של ר' שמואל ב"ר שמשון

משנת ד' תתקע"א (1211)

ר' שמואל ב"ר שמשון עלה לארץ עם ר' יהונתן הכהן - בעקבות עלייתם של שלוש מאות רבני צרפת ואנגליה שבאו להתיישב בא"י - וסייר עמו בערי הארץ, יחד עם ר' סעדיה וטוביה וראש הגולה ממוצול.

איגרתו זו נדפסה לראשונה. מתוך כ"י, ע"י א' ברלינר, בקובץ 'אוצר טוב', כ' ב' 1876.

--- ומשם (מבית שאן) הלכנו לטבריא, ולפני בואנו להעיר ראינו קברו של ר' מאיר. ולפני העיר - קבר ר' יוחנן בן נורי (9).

כוכב מִימִין וג' (שלושה) משמאל וב' כנגד הפרוך, ושם יוכבד (אם משה רבנו) ושתי כלותיה צפורה ואלישבע, והאחרים לא נודעו בשם. משם הלכנו לראש הר אחר ושם מערת ר' חייא ובניו ועמם רב הונא כנוצר במועד קטן (כ"ה, ע"א) והיא מערה קטנה והכוכב סתומים. ירדנו אל שפוע ההר, ושם מערת ר' עקיבא, מעשרה הרוגי מלכות, ונפלה פי המערה, אי אפשר להפנס בה. ובאותו ההר סביב, אומרים כי נקברו כ"ד אלף תלמידיו הנוכחים ביבמות (ס"ב, ע"ב). ונָשַׁב אל מקום תחנונו, איש תחת אהליו, על שפת הים, וקרוב לשם יש ציון של אבנים וקוף במישור, ושם מתקבצים להתפלל ערב ובקר, אומרים כי שם נקבר אחד ששמו ר' מאיר, שנשבע שלא ישב עד כי יבא שילה (הגאולה), ונקבר מעומד, ואינו סתם ר' מאיר דמתניתין (של משנתנו). סמוך לחמי טבריא, בשפוע ההר, קבור ר' ירמיה, (אשר) ציונו מעט אבנים שחורות. וכבר הזכרתיו כי כל אבני טבריה שחורות הם, אומרים כי נשרפה באש כליל כשנלכדה מיד הקיסר שהרג עשרה הרוגי מלכות. ובראש ההר הגבוה מכלם נראה בנין עתיק, אומרים ששם היה ארמון לבת הקיסר, שחמדה יופי של ר' ישמעאל. גם יש לישמעאלים מרגו (מסגד) עם מגדל גדול לבן, אומרים כי שם נקברה אשת ר' עקיבא, בתו של כלבא שבוש, וקוראים לה הזקנה. בליל ג' יצאנו משם.

מתוך 'ספר המוסר' לר' זכריה אלצהרי, המכונה יחיא, בן סעדיה אלצהרי

משנת השל"ב (1572), לערך

המשורר זכריה, המכונה יחיא, בן סעדיה אלצהרי נולד בצנעא שבתימן ונפטר שם בין השנים השל"ט-השמ"ה (1579-1585). נחשב מגדולי המשוררים של יהדות תימן. לאחר שנת השכ"ו ביקר בעיר א"י ובשובו לתימן הושלך לבית הכלא בצנעא במסע תגירות נגד יהודי תימן. את ספרו הגדול 'ספר המוסר' כתב בהיותו בבית הכלא בצנעא, במקאמות על דרך 'תחכומי' לאלצהרי. 'מרדכי הצידוני' ו'אבנר בן חלק', גיבורי המספרים, אינם אלא הוא עצמו. ספרו המכיל למעלה מארבעים 'מחברות' יצא לאור מתוך כתב-יד, בצירוף מבוא, פירוש והערות ע"י יהודה רצהבי, בהוצאת מכון בן צבי, ירושלים תשכ"ה (1965).

אמר מרדכי הצידוני: אחרי שבעי משוט בקצור נשיה / נכספתי ללכת לעיר טבריה / כי שמעתי ששם עלו שבטים, שבטי יה / בשמרם מצות אלהי הצבאות / בהביסם מתורתו נפלאות. / ואשנס מתני לחשק ראיתם / הירד על פי מידותם, וארכב ימים באניות חשובות / כעדר הקצובות / וארוץ בארץ תלאובות / עד הגיעי לקצת ים כנרת / והנה טבריה לפני סוגרת. / וקבוצא אל רחובותיה / ושכילי ארמנותיה / ושאלתי נער לימים צעיר: / איפה הם שבעה טובי העיר? / ויאמר לי: הם יושבים בפנסת אשר בקיר החומה / על כתף ים כנרת קדמה. / ואלף שמה בחפזה / לראות השמנה היא אם רזה. / וכאשר הנצתי / שמה, ראיתי / זקנים ונכבדים / תפארת היהודים / בעלי מקרא ומשנה / ומהם בעלי תלמוד וסברא הגנה / ומהם בעלי קבלה עינית / ומהם חותם תכנית. / וכראותי אותם

נפלו עלי אימים / כי אני לערפם צעיר לימים / ואני בער ולא אדע והמה חכמים / ואשב בקצת הפנסת הנודעת / מחריש לדעת. / ויהי כעלות המנחה / ואני עם לבבי אשיחה / עמדו להתפלל / בהודות והלל / כי היה היום ההוא ערב שבת / והנהל נקבצו שם רבת. / ונתפלל בקול רם / כמהירות שליח צבורים. / וימהרו אל חמי טבריה / כל חכמי טבריה / ואני הלכתי עמהם להסיר זעת הדור / וכלפי מחימות המים פחד ומרר. / וארחץ באותם המים / ושאפתי צמים / כי לא מצאתי מכיר / או קראתי / מזמור לדוד להזכיר. / ואחזר אל בית התפלה / ואמצאהו תהלה לתהלה / בגרות דולקים / כחצים לדולקים. / ומגורות טובות / על אבני שיש חשובות. / ויבוא ראש הישיבה / וישב על כסאו עם המך רבה / ויבפתחו במשנה 'במה מדיקין' / ואף על פי שקבר הזקן / המקום לקולו רעד / ואשרצו תמעד. / וכהשלימי סדר כבוד השם הנעבד / לקדוש ה' מקבד / עמד שליח צבור באר גבר / על מגדל עץ אשר עשו לדבר / ויפרש על 'שמע' כהלכתה / ויפאר השבת בגונו כמצותה / ויתמה לקולו נגיד וספסר / באמרו: 'ה' רעי לא אחסר'. / וכהשלימו המזמור הנכבד והיקר פכמה טעמים / עד שבתתי בבית ה' לארך ימים / פתח פיו בשיר חמר / ויצן ויאמר — — —

(מתוך המחברת השלוש ועשרים)

— — — ויאמר: דעו כי מימים קדמונים / הנה ישיבתנו קרובה משבעים זקנים / הספקתם על ידי אשה נכבדת / והיתה לאל עובדת / מקושטת וטובה / לכל הנשים שרתי / והיתה קרובה למלכות / לנו ממליצי ישר חכות / עד כי נתבקשה בישיבה של מעלה / וכמעט ישיבתנו דקה וקלה / ואבדה תקנתו / ונכונה תוחלתנו. / ונשלח אל גלילות תגרימה / ואל היהודים היושבים ברומה / ואל בני נף ותחפנס ומצרים / ואל ארם נהרים / לא היתה קריה אשר שגבה ממנו / למלאת שאלותינו / ונשמח כי רב חילנו / וכי כביר מצאנו: / ודעו. / ואז שמענו על ידי אדם נאמן / כי נמצאו קהלות בארץ תימן / ועל כלם קהל מדינת צנעא / בעלי שכל ודעה / ונשלח חכם אחד מחברינו / להפיק רצונו. / וילך שמה בעזרת אלהים / בעבור עם כמהים. / . . . ויאמר שליחנו: עוד יש לכם עמי דבר טוב מכל אשר ראיתם / אם טובו ושמעתם / ויציא מחיקו אגרת / לכבוד ולתפארת. / — — —

— — — לגבורי התורה / ואבירי המשנה / משיבי המלחמה שעה / מלחמתה של תורה / מחזקי הדק / דוברי הצדק / מחזירי עטרה לשנה / ונגדלה למכונה. / העוסקים במלאכת שמים / לרבון קדמות ימים / העולים במעלות הרמים לבאר כל סתומות חכמי התלמוד והספרא / במשנה ובגמרא / עם חכמת הקבלה / ורחבה נעבה למעלה למעלה. . . הם חכמי טבריה / מרי חסיד / הישבת על כתף ים כנרת / לכבוד ולתפארת / מהוד שוכניה / נגידיה וקציניה / ליהי וכהנית. / בראשם החכם הפולל כמה"ר שמואל הכהן, וכמה"ר יעקב הלוי, וכמה"ר אברהם ש"ט, וכמה"ר משה גדליה, וכמה"ר אברהם גבריאל, וכמה"ר אברהם יצ"ח, עם שאר קהליהם / שכלם מתאמנות ושפולה אין בהם / הם חכמי ספרד / כל לב לדברים ירתע וירעד. / — — —

(מתוך המחברת הארבע ועשרים)

מתוך איגרתו של ר' ישעיהו הלוי איש הורוויץ - השל"ה הקדוש

משנת השפ"ב (1621)

על השל"ה ראה 'חכמי טבריה לדורותם'. איגרתו זו, שנשלחה לבני משפחתו בחו"ל, נדפסה לראשונה, מכתב ידו של השל"ה, ב'שומר ציון הנאמן', גל' קמ"א, אלטונה, התרי"ג (1853).

--- ואח"כ (ואחר כך), ביום ג', נוסעים אנחנו בשמחה לאדמת קודש המקודש מהכל - ירושלים תוב"ב (תיבנה ותיכונן במהרה בימינו), ולילה ראשונה נהיה בטבריא, ונרחוק שם אי"ה (אם ירצה השם) בחמי טבריא, ואח"כ נלך אל קברות התנאים שא"א (שאי אפשר) להעלות על (ה)אזכרון (את) כולם, רק אזכיר קצת מהם: ר"ע (רבי עקיבא) וחבריו ותלמידיו, ור' חייא ובניו, ועוד מאות, ונלך לקברות שלהם, כי (כך) התנו עם החמרים שלנו --- חידוש אחד אכתוב לכם, שלא הייתי יודע ולא ראיתי בשום מדרש, כי יוכבד אם משה רבינו ע"ה (עליו השלום), חיתה זמן רב ובכנסה לארץ הקדושה, וקבורתה בטבריא היא.

איגרתו של ר' חיים אבואלעפיה

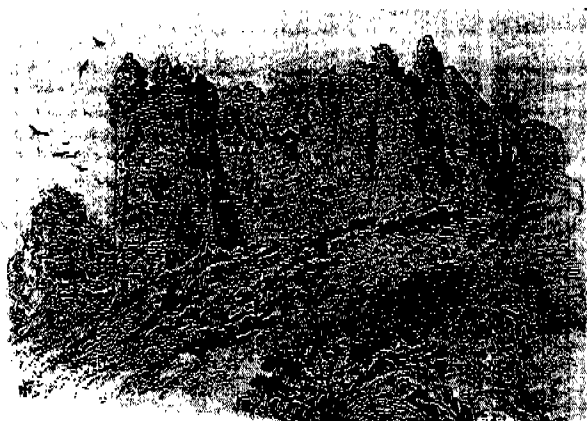
מחודש שבט, התק"ד (1744)

על ר"ח אבואלעפיה - ראה שער 'אשים ודמויות'. איגרת זו, המובאת כאן בשלמותה, נשלחה על ידו בידי שלוחיו - תלמידיו, אשר יצאו בשמו לקהילות ישראל, כדי לקבוע בהן את "קופת רבי מאיר בעל הנס", שכל הכנסותיה הן קודש לקהילת טבריא ת"ו.

איגרת זו נדפסה לראשונה מכ"י, שהיה שמור בידי צאצאיו של ר"ח אבואלעפיה בטבריה, ע"י ר"ח אלחדיף, בספרו 'בצדקה תכונני' - רחקי מעושק, איזמיר, התרס"ו (1906).

אודה ה' בפי ובתוך רבים אהללנו, זה היום עשה ה' נגילה ונשמחה בו. בחמלת ה' עלי (אשר) עָזַרְנִי והשלמתי הפסא שהיה חסר מארה"ק יוב"ב (מארץ הקודש, יבנהה ויכוננה במהרה בימינו). זה כשבעים שנה בעוה"ר (בעונותינו הרבים) העיר הזאת נעמ' "טבריא לתורה", היתה שפולה וגלמודה ועזובה מבלי בניה, ובאתי היום וסדתי עיר אבותי הקדו(שים) לפני. ותל"ת (ותודה לאל יתברך) יצאה מחשבתי לפועל ובניתי בהכ"צ ובהמ"ד ות"ת (בית הכנסת ובית המדרש ותלמוד תורה) ואנחנו יושבים ועובדים את ה' מאהבה (ואנכי) לא זו מחפכה, כי אחינו אנש גאולתנו

המצודה התרבה שעל הגבעה הצפונית – ציור מתוך "פלשתינא באומר
ובתמונה" לג' אברס וה' בוטה, 1883

מתוך איגרתו של ר' יוסף סופר

משנת התקכ"ג (1762)

ר' יוסף סופר, שהיה סופר סת"ם, יצא את עיר מושבו ברוטצקו שבפלך
וואהלין בשנת התק"ח (1758), במטרה לעלות לאה"ק ולישב בצפת. בדרכו
התעכב בקושטא כשנה, ומשהגיע לביירות, יום לאחר הרעש החזק שפקד
את הגליל (ט' בחשוון ה' תק"ט – 1759), בא אליו יהודי אמיד מהכפר דיר
אל-קמר שבלבנון, והציע לו לבוא לביתו ולכתוב ספר תורה, עד שתשקמנה
הריסות צפת. בר' בכסלו אותה שנה פקד רעש נוסף את הגליל, ומשסיים
את כתיבת הס"ת, פרצה מגיפה בגליל. הוא עבר לצידוק ולאח"כ עבר דרך
ישובי הגליל לצפת. נפטר בפקיעין באביב התקכ"ד (1764).

איגרתו זו נדפסה בשנת כתיבתה בפרנקפורט-דאדור בשם 'עדות ביהוסף,
ולאחרונה – ע"י ר' בן-צבי ירושלים, התרצ"ג (1933).

— — — כשהייתי על החתונה בטבריה, עם בתי חורגתי, ורחצתי
שם בחמי טבריה כמה פעמים, והוא (בית המרחץ) קרוב לאותה
העיר, (היה שם) חם מאוד, וגם עשה לי (החום) פעולה גדולה
לגופי יותר מכל הרופאים. והלכתי שם (להשתטח) על קבר ר'
עקיבא ועל קבר ר' יוחנן בן זכאי וגם התלמידים של ר' עקיבא
נקברים שם. ובכפר ראשון יש מערה א/חת של רב כהנא, גם
ר' מאיר בעל הנס וגם ר' יוסי הכהן (קבורים שם). וקרוב אצל
אלה הקברים הוא הקבר של הרמב"ם ז"ל... (וכאן ממשיך ר'
יוסף סופר בתיאור קבורתו של הרמב"ם, וראה: 'אתרים
מספרים').

— — — ומצד ב' (שני) של טבריה הוא ים כנרת, וזה הים לא גדול
כ"כ (כל כך) כמו שאר (ה)מים, ואין הולכין עליו ספינות גדולות,
והמים (שלו) מתוקים לשתות כמו מעינות, ואין להם (ליושבי טבריה)
בָּאָרוֹת (בורות). רק אלה המים כי טובים הם. באמצע הים יש
בָּאָרָה שֶׁל מְרִים, אבל אין יודעים באזה מקום, ואמרו שהוא סמוך
לעיר. ורצו החכמים ואנשי העיר שאני אדור ביניהם. והעיר הזאת
היא טובה ויפה מאד רש בה כל טוב, ודגים הרבה, ממש בחנם.

אשריהם ישראל מכל המקומות, עֲזָרָנוּ בצרורות כספיהם וקִימוּ
וקבלו עליהם ועל זרעם מה שקבלו כבר, לְחַזֵּק את בְּדֵק הקופה
של התנא הקדוש... רמב"ה זיע"א (ר' מאיר בעל הנס, זכרו
יגן עלינו, אמן), אשר הן בעון הקופה הקדושה הנו(כרת). כל
ימי משך הע' שנה שהיתה (ה)עיר תְּרֻבָּה היתה הקופה הנו' עזובה
ונטושה ואין משים לבא אליה, כממון שאין לו תובעים, ורק מעט
מְזַעֵר, באיזהו מקומן (מקומות) שִׁנְשָׁרוּ הקופות והיו שולחים
ליחידי ק"ק (קהילות קודש) טבריא שִׁנְשָׁרוּ משארית הפליטה
ועלו לגור בעה"ק צפת"ו (בעיר הקודש צפת, תיבנה ותיכונן).
וכעת, בכל מקומות שישראל דָּרִים שם, שמחו שמחה רבה כי
נבנתה העיר על תְּלָה וּבִסָּ"י (ובסבר פנים יפות) קבלו את תלמידי
ואחד מבני אשר שלחתי על פני חוצות, וחזקו וקבעו קופות
בשם האי תנא דידן (זה התנא שלנו) המאיר לארץ זיע"א, (כי)תד
בל ימוטו (ל)עולם וְנָצַח, עד ביאת הגואל בבי"א (במהרה בימינו,
אמן). (כדי) להחיות רוח שפלים דעסקי באורייתא תדירא באתרא
הדך קדישא (העוסקים בתורה תמיד במקום הקדוש הזה) טבריא
ת"ו. ושלא יתנו מכל הנידר והנידב לשם גבה מאיר לעזור זיע"א
שום מקום, בין בארץ (ו)בין בחו"ל (בחוץ לארץ). מעתה ועד
עולם, ובפרט שכעת בניהם ובני בניהם של שארית הפליטה שגלו
לעה"ק צפת"ו באו לָפָה עיה"ק סבת"ו (עיר הקודש טבריה,
תיבנה ותיכונן). ארץ אבותיהם לפנים, וכמוצא שלל רב שמחו
כי העתיר ה' לארצם ולא נשאר מה לפקפק בזה. וכן תקנתי
(כי) כסף הקופה לחכמים יהיה, והנדבות אשר יתקבצו על יד
השלוחים – לעניים ולא למנות רתומים, ולא ישתנה דבר לעולמים,
וכל ההתנהגות וההסכמות שהנהגתי באימיר, כן יתנהגו פה עיה"ק
טבריא ת"ו, אין נגרע דבר.

ומעתה הנני גור בלִי כְּתוּבָה"ק (תורתנו הקדושה). שכל איש
ואשה מבני ישראל, יהיה מי שיהיה, אשר יָחִיד לשלוח יד בקופת
רמב"ה זיע"א ולשנות מהסכמה זאת וליגע אפי' (לו) בפקש"ן
(בפרוטה קטנה של נחשת), אף מקדושה קלה לקדושה תְּמַמָּה –
הרי הוא מופרש ומובדל מעדת ישראל ורבצה בו כל האֵלָה
הכתובה בספר התורה, לא נין לו ולא נכד בעמיו. ומובטחני
כי האיש אשר יעשה בזה לעבור על דברי אלה, שיצטרכו בניו
לצדקה ולא ימצאו חונן ומִרְחָם, כי נפשות הוא חוֹבֵל. וכל אשר
יחזיק במעוץ הקופה הנו', יחידים וּגְבָאִים, לשלוח את נדריהם
ואת קופתם לעי"ק טבריא, או ביד שלוחיה, עליהם תבוא ברכת
טוב ואלקי א' (בינו) דמאיר יגן עליהם למען חייהם, אמן. ולמען
תהיה זאת לעדה ותעודה ומכתב לחזקה"ו, חתמתי שמי פה עיר
קדשינו טבריא ת"ו, הן סדר למקרא, וכל העם הזה על מקומו
יבוא בשלום. ש' (נת) התק"ד ליצ" (רה). וקיים – הצעיר חיים
אבואלעפייא, ס"ט.

ו תלמידיו שיצאו מטעמו ובשמו של ר"ח אבואלעפיה היו ר' יהושע מאיר
ור' יהודה ליב אשכנזי, אשר הוסמכו כשר"רים ע"י "פקדי קושטא". ובנו,
"אחד מבני", הוא ר' יצחק שְׁרָשׁ את כהונת אביו לאחר פטירתו. וראה "שד"ר
טבריה לדורותם".

המחשבה שהיה להם... (הקדמה)

היה להם... (הקדמה)

היה להם... (הקדמה)

היה להם... (הקדמה)

היה להם... (הקדמה)

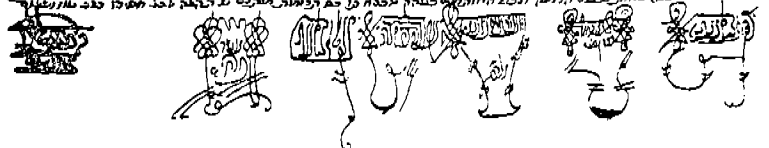
היה להם... (הקדמה)

היה להם... (הקדמה)

היה להם... (הקדמה)

וכיצד עליו לעשות דבר זה. ויעץ לו החכם לכתוב איגרות לגבירי קונשטנטינא (קונסטנטינופול), כי שם יושבים נשיאי (פקיד) ארץ ישראל, והם יתנו לו יהודים להושיב במקום. אז ביקש השר מהחכם שגם הוא יכתוב לקונשטנטינא לאותם הגבירים. הבטיח השר ליתן כל מיני זכויות למתישבים בעיר במשך שלש שנים, ולבנות להם בתים ובית כנסת ובית מדרש. קם החכם וכתב איגרות לנשיאי א"י בקונשטנטינא. והחכם באותו זמן היה חכם ר' משה מלכי. כשקיבלו נשיאי א"י את האיגרות, הביאו אותן בדפוס ושלחו לכל ערי מדינת תוג'קא (תורכיה): כל מי שרוצה לעלות ולהתישב בטבריא (-) אל י"רא, כי יעמדו לימינו ויעזרו לו. ובימים ההם חי החכם הגדול והמקובל ר' חיים אבואלעפייא, והוא איש מפורסם בכל הארצות. והוא ישב בק"ק (קהילת קודש) איזמיר. קהילה בת ט"ו אלפים בעלי בתים. משהגיעו האיגרות לאיזמיר, התכונן הרב הנ"ל, עד מהרה, לדרך, הוא ואשתו ובניו, ולקח עשרה תלמידים וספר תורה ועלה לטבריא תוב"ב. נשיאי א"י שבקושטא נתנו בידו איגרת המלצה מאת התייר הגדול, הוא המשיג למלך בקושטא, אל שר טבריא. ובה נאמר שהחכם מאץ כמוהו יבוא אליו, ולא נמצא כמותו בכל ארץ תוג'קא. כי גם הישמעאלים והערבים נוהגים בו כבוד, בידעם שהוא גדול הדור והם יראים מפניו ומכבדים אותו כבוד רב. השר קיבל אותו בסבר פנים יפות ונהג בו כבוד גדול, וציווה לבנות בתים ליהודים ובית כנסת ובית מדרש, הכל כרצון הרב. ובית הכנסת של הרב ר' חיים אבואלעפייא נבנה במקום ביני (בינות) עמודי דהר גרסא ר' אמי ור' אסי (בין העמודים, שהיו לומדים שם ר' אמי ור' אסי - ברכות ח', ע"א). ובית המדרש סמוך לו. חלונות בית הכנסת נשקפים לצד ים כינרת, ומחלונות בית הכנסת יראה הרוואה בים כינרת את פארה של מרים, ושם מערבולת במים. ליהודים (יש) סירות קטנות והם יוצאים לשאוב מים מבארה של מרים. אמנם, כשמתקרבים לבאר אינם רואים כלום, ולפיכך נשאר תמיד (אדם) אחד ליד החלק כדי להורות להם את הדרך, וכשמגיעים אל הבאר הוא מרמז להם לעצור והם שואבים ויחזירים, ואת המים האלה שותים בטבריא. וכשנודע דבר עלייתו של הרב ר' חיים אבואלעפייא לטבריא, הלכו אחרים בעקבותיו, והיום נמצאים שם יותר ממאה וחמישים בעלי בתים.

דרומית (וצ"ל: צפונית) לטבריה קבור הרמב"ם בתוך גן. לא הרחק ממנו קבור אביו ר' מיימון, ולא הרחק משם בית מדרש (שבו קבורים ר' אמי ור' אסי ורב זירא ורבי יוחנן בן זכאי ורב המנונא סבא ועוד עשרה גאונים. מול המקום הזה (-) הר גבוה, ובמורד ההר (-) מערה, בה נקברו ר' חייא ובניו יהודא וחזקיה ורב הנקא ריש גלותא. על ראש ההר קבור ר' עקיבא ועליו בנר ציץ. ומסביב לו, על ההר, קבורים כ"ד אלף תלמידי ר' עקיבא, שמתו בין פסח לשבועות. לצד צפון (צ"ל: דרום) בית החיים (העלמין של היום), ולא הרחק ממנו קבור ר' מאיר, תלמידו של אלישע (בן אביריה). ממולו, על ראש ההר, מערה ובה קבור רב כהנא ותלמידיו. והוגד לי שבמערה הזאת נמצא נחש גדול, ואם בא מי שאינו רואי להפגס אל המערה, רובץ הנחש בפתח ואינו נותן לו להכנס. אבל מי שראוי להכנס אינו רואה את הנחש כלל. שח לי השמש, שכמה פעמים רבץ הנחש לפני הפתח, ויש שבאו

מתוך 'ירי משה' לר' משה ירושלמי

משנת התקכ"ט (1769)

פרטים עליו אינם ידועים. מוצאו היה ממרכז אירופה שעזבה ועלה להתיישב באה"ק. בבואו סייר בערי הארץ ואת התרשמותו העלה בכתב ביידיש. יצא כשליח עצמו לחי"ל ובשהותו באמשטרדם, בשנת התקכ"ט (1769), הדפיס שם את ספרו ביידיש. התרגום העברי נעשה ע"י ד"ר הלה, ה' תרצ"ח (1938).

--- טבריא הוא מקום מוקף חומה, בעמק (הירדן) על חוף ים כנרת. משלושה עברים מוקף המקום חומה ובעבר הרביעי (-) ים כנרת מקף אותו. במשך זמן רב לא ישבו יהודים בטבריא, ובא"י היו אז רק שלש קהילות וסימן יח"ץ, היינו: ירושלים, חברון, צפת. אבל זה לא כבר חלם שר טבריא (השיח' ד'אהיר אל-עומר) שלושה לילות רצופים, שעליו להושיב יהודים בטבריא. קם השר והתניעץ עם חכם מצפת ואמר לו, שברצונו להושיב יהודים בטבריא

מרחצאות טבריה ומראה העיר מצד דרום - ציור ו"ה ברטלט משנות ה-40 של המאה ה"ט (המחיצה הימית חופה)

גדולה כי נקבע לדור עמהם. גם בטבריה ביקשו אותנו פעמים רבות לדור עמהם. והיינו בר"ח (ראש חודש) שבט בעיה"ק טבריה ת"ו (תיבנה ותיכונן). ונתעכבנו שם (ב) ערך שתי שבועות, והיו בעיניהם כימים אחדים, מגודל האהבה והתשוקה שיש לכולם לדור עמנו במקום אחד. והרב הגדול איש אלקי מו"ה (מורנו ורבנו הרב), מנחם מנדל (מויטבסק) נ"י (נרו יאיר), עשה שידוך עם בנו המופלג מו"ה משה עם בת חכם גדול ומפורסם בתורה וחסידות ובעשירות, ונתן גדוניה (לבנו) סך שמונה מאות אריות, והוא מיקורי וחשובי ירושלים, מהספרדים אשר שם. והחכם הזה הוא מחותן של החכם הכולל מטבריה, שהוא נתמנה כעת לרב במדינה גדולה של טירקיה (ה). וכל הספרדים יודעים מכל הג"ע (גביית עדות) שהי' (ו) בחוץ לארץ, מחסידי ה' שהיו בעיני כולם ללעג ולקלס גדול, כי מאוס אצלם זאת הקנאה שהיא מחמת התאוה, כמו שמאוס אצל כל אנשי שלומנו. ותאמינו לי באמיתות, וכה יזכנו השי"ת לעבדו באמת ומתוך טוב לב בתוך כלל ישראל, כמו שנתנו לי אנשי טבריה המפורסמים ג"ע ששלחו להם מחדש, שנכתב בחודש אשר שנת תקל"זין בעת גסיעתנו ממדינתנו מחור"ל, ולא אוכיר את שמותם על שפתי. ונתתי את לבי לדונם בשריפה. והיו אצלי כמה ימים (העדויות שבכתב), ואחר כך שרפתי אותם לעין כל בפני הנגידים.

--- בטבריה היינו על קבר ר' יוחנן בן זכאי עם תלמידיו, ר' עקיבא עם כ"ד אלף תלמידיו, ור' חייא ובניו, ורב המנוגא סבא, ור' מאיר בעל הנס, וכמוהו לאין מספר. . . בהיותנו בחמי טבריה ראינו כמה עמודים (מבית מדרש) של רב אמי ורב אסי (ברכות ח', ע"א), ולא יאומן כי יסופר מהנפלאות. ולדעתנו אין יכולת (ל) שום מלכות לעשות כמותם בני ובמראה ובקומה.

והזרו בתשובה ובתפילה ובתענית ובטבילה ונכנסו, ויש שלא הצליחו להכנס ע"י תענית, תשובה ותפילה. לא הרחק מכאן קבור ר' ירמיה ועליו בנר ציץ.

במורד ההר נובע זרם מים מן האדמה, ורוע עכיו, והמים חמים מאד עד שניתן לשלוק בהם ביצה. אלה הם חמי טבריה והם זורמים מרחק של עשרים קלאפטר (800 מ'), בערך. ושם בני בית והמים נכנסים בו כלתוך מקוה, ושם טובלים במים. אבל המים עוד חמים מאד במקוה, ומי שרוצה לרדת ולטבול, עליו לקפוץ למים ולטבול מיד, שאם לאו (-) לא יוכל לירד לתוך המים מן מקוה האד הרב העולה מן המים וטעמו כגפרית. משם נשפכים המים לים כינרת שכל טבריה שותה מימיו. והים אינו גדול ואינו עובר את גבול הארץ. ובים כינרת שורצים דגים לרוב והיהודים רשאים לדוג. בטבריה קבור גם בעל ספר 'שני לחות הברית' (השל"ה). ובאשר לנחש שהזכרתי לעיל, הרי אני לא ראיתיו. . . (וראה 'אגדות טבריה').

מתוך איגרתו של ר' אברהם הכהן מקאליסק

צפת, אדר התקל"ח (1778)

על ר"א מקאליסק ראה 'חכמי טבריה לדורותם'. איגרתו זו נדפסה בירושלים, כרך ה', להרא"מ לונץ.

--- ואודיע גודל חסדי ה' שנתן חן כולנו (החסידים) בעיני הספרדים והאשכנזים אשר בכל ערי [ארץ] ישראל. וממש הם בעיניהם נגד האנשים השלמים אתנו כחגבים, כי שלחו עוד מירושלים עיה"ק ת"ו (עיר הקודש, תיבנה ותיכונן) בבקשה וחגיגה

ואקצר ואומר שלו(ם) מאדן השלו(ם), כנפשמ החביבה וכנפש הדושה"ת מלונ"ח (הדורש שלומם תמיד, מלב ונפש חפצה), ומתפלל בעדכם בכל אשר תפנו תצליחו.
נאם אברהם בא"א מו"ה (בן אדוני אבי, מורנו הרב) אלכסנדר כ"ץ ולה"ה (זכרו לחי העולם הבא).

מתוך איגרותיו של ר' מנחם מנדל מוויטבסק

על רמ"מ מוויטבסק ראה שער 'אשים ודמויות'. ממקום מושבו בסבריה היה הרמ"מ שולח, מפעם לפעם, את איגרותיו לחסידיו – לתלמידיו שהניח אחריו ברוסיה. באיגרותיו היה מנחה אותם בעצותיו הנאמנות, כאשר עיקרי החסידות הם גר לרעיונותיו ולהגיונו. מרבית איגרותיו שנכתבו עד לשנת פטירתו, התקמ"ח (1788), קובצו וצורפו בסוף ספרו 'פרי הארץ' ע"י תלמידו הנאמן ר' אליעזר ווסמן. הקטעים מאיגרת א', המועתקת בזה, הועתקו מתוך ספרו של ר' מ' קליערס 'סבדר הארץ', סבריה תרס"ו, והקטעים שמאיגרות ב' ורג' הועתקו מספרו 'פרי הארץ', מהדורת קאפוסט משנת "והיה פרי הארץ לגאון ולתפארת" לפ"ק – היא התרי"ז (1857).

איגרת א. (משנת התקמ"א – 1781)

תהילות ה' אברהם ואספרה שמך לאחי... ועד הנה לא רציתי לצער אוהבי וידידי וכהיום מצוה לספר. הנה בעת בואנו לארה"ק מצאנוה חריבה ושוממה וכו' לחצונו בלחץ זו הדרך, ונצטרף דלות ושפלות, ממש ספנת נפשות כו'. ומחמת זה הסיבה נפילתי על ערש-דודי כמה חדשים בשנה העברה, ועל כולם מי יוכל לסבול ולספר כו', אשר תקצר היריעה מהכיל פאר גזיונות ושפלות כו'. ועתה הודינו לאלקים עליון לאל גומר עלינו, ב"ה (בעזרת השם) אשר לא השבית לנו גואל, פדה בשלום נפשינו ועל משחת חיינו, הקים מעפר דל מאשפות ירים אביון, בעת בוא חביבי וידידי הרב מ' שלמה זלמן הכהן שלם בגופו, שלם בממונו... ובידו פסקים וכתבים, פיתוחי חותם בהסכמת הרב הישיש וגא"י (וגבאי ארץ ישראל) דק"ק (של קהילת קודש) פראד, לתקן העבר בסילוק חובות יחיד וציבור... והנה אהובי, אחי ורעי, דעו נאמנה כי יודע אני בבירור גמור שכל היסורין שעברו עלינו זה שלוש שנים, הן יסורים של ארץ ישראל וכו'. ואני על משמרת אעמודה כי מובטחים אנחנו בהש"ת (בעזרת השם יתברך) שכבר אכלנו שני תנקה בארה"ק (שנים של חזקה בארץ הקודש), ודי לנו היסורים שעברו עלינו, בעד הרוצים להסתפח בנחלת ה' באמת.

יודע לה' לאנש"י (יודע יהיה לאנש שלומנו) שאנו בארה"ק כמו משולח משרי המדינות לפלטרין של מלך, אשר לא נעלם ממני שום דבר לתיקון המדינה בכל הענינים, הן בגוף והן בנפש, ובפרט אהובי, אחי ורעי שהם ממש אתי תמיד, כאילו הם עומדים לפני תמיד, חקוקים על לוח לבי, הן בתפילתי והן בהתבודדות בביתי, בכל הענינים. ואני ברחמי (ו)בחסד הבורא ית' (ברך), ידעתי ולא עבר עלי יום אחד שלא יעלה זכרונם לטובה בכלל ובפרט, ובחמלתו ית' (ברך) שלא אשפחם לעולם, אמן. ויתבשרו

אהובי, ידידי, מעילוי א"י שנתעלה בכמה דברים, וא' (חד) מהם שמו מיכל שוחט, (ש)נעשה שוחט דמקא דעיה"ק טבריא תובב"א, וזה הדבר נס מופלא. ואם אמרתי אספרה כמו מהנפלאות שעשה עמי בעת שפלות דלותי, ולי יהושע. ונתבצר לי מקום מן השמים כו', ואני מחמת עג"נ (עגמת נפש) שהי' (תה) לי מן הפקיד דעיה"ק צפת"ו, הלכתי עם חביבי וידידי, הרב הגדול בוצינא קדישא מ' אברהם הכהן לעיה"ק טבריא ת"ו, וראינו בעינינו פקידא (בעין פקוחה) שהספרדים של עה"ק הנ"ל הם צדיקים גמורים, ובפרט הרב המובהק ר"י דוב אשכנזי, וקיבל עליו הגלות של הפקיד הנ"ל ר' אברהם הנ"ל על עצמו, מחמת שלא הי' יכול לסבול צערי, ובעזה"י (ובעזרת השם יתברך) נתישבתי בדירת הרב הנ"ל, ומובטחני בעזרת ה' כי נתעלה עילוי אחר עילוי, עד שנתעלה לעבודת ית' (ברך) בכל מקום ממשלתו... דברי השפל באמת, נאום מנחם מענדל בהרב מ' משה זצלה"ה (זכר צדיק לברכה לחי העולם הבא).

איגרת ב. (משנת התקמ"ו – 1786)

--- אחר דש"ט (דרישת שלום טובתכם)... ויתבשרו אהובינו מרוב שלומינו ושלום ביאת אהובינו, ידידנו הרב המופלג וחרף, מו"ה (מורנו הרב) שלמה זלמן הכהן שד"ר, והעולים אתו כבוד ידידנו המפורסמים: מו"ה צבי הירש נכד הבעש"ט ומו"ה גרשון שוח"ט, והכל שלום בגופם וממונם. ועת בואם במרחשן דקאי שתא (בשנה זו – התקמ"ו) וע"י (ועל ידם) הגיעני כל כסף התרומה עבורינו (הכולל) ושאר כל הכסף ליחידיים, כברכת ה' אשר נתנו ליד אהובינו וידידנו עבד ה' ועבד ישראל ונאמן בית ישראל, הרבני המופלא בתו"ר מו"ה (בתורה ויראה מורנו הרב) יעקב סמילנר, כספיהם במשקלם הביאו אלינו וכל מכתבם בפנקס וכל אג"ש (איגרות שלומם) נפשם בשאלותיהם, כרצון איש ואיש. הן הנחנו ה' ודרשנו כמשפט ועוד נדרשו למו כיד ה' הטובה עלינו. --- והנה ידידנו הנותן מתנה לחבירו צריך להודיע גודל חסדי ה' אשר עשה עמנו בימים ההם, להצילנו מיד הדיקור אשר היה בעז"ה (בעזרת השם) בעיה"ק צפת"ו, וכל הארצות האלה הקרובים והרחוקים סביבותינו סמוך ונראה בדיקור פבד מאוד. והנה פעיה"ק (טבריה) לא פגע ולא נגע בעין ה' וחמלתו עליהם ועל יתר הפליטה אחינו שהיו על פני השדה מעיה"ק צפת"ו, כדי להספיק צרכם כאשר עשינו ישתבח שמו ית' (ברך), מילט הוא בחכמתו את העיר (טבריה) למען שארית ישראל, כי יש מאנ"ש (מאנשי שלומנו) אשר ניצודו עמנו פה עיה"ק, כי הלכו לתומם מצפת"ו לכאן תמול בואם, ולאחר הוחל הגנף בעם שם (בצפת). וגם מהם אשר יברחו לעיירות וכפרים סביבותם, ונשא ה' לכל המקום (ו)לא היה שם גנף. והנה, בחסדי ה' הגדולים וחסדיו המרובים בעזה"ש, איש מאנ"ש לא נעדר, מלבד המנוח מו"ה דוב מדאברונו, וחזן ממנו שלום לכל אנ"ש, הם ובניהם ונשיהם. אבל ההוצאה רבה כמו רבה עד אין מספר. בנ"י (בני ישראל) בהימלטם על פני השדה לכלכל לחם לפי הטף ומוזן ומצעות ומלבושים, כי צרומים הלכו, רק את נפשם הצילו כדרך הבורחים לנפשותם. ומריבוי ההוצאה ופיזור הממק א"א (אי אפשר) לפרש

၁၂၁

תצלום איגרתו של ר' מנחם מנדל מוויטבסק, משבט התקמ"ו (1786)

ממש, כאשר אין כסף נחשב (כיום) למאומה, כידוע בענין. ולזאת
ובכנסנו בחובות עצומים וריבית קצוצה לשליש ולמחצה, וניתן
להצילם לנפשם. ומגודל נגישת החובות ודי דלות שהי' (תה) קודם
הבאת המעות (מחור"ל) אין לבאר ולהסביר. אבל ברוך ה' שהחיינו
ויקיימנו והגיענו בימים ההם (לקבל) את כל זהב התנופה ע"י
שד"ר הג"ל.

והנה עתה אבשרכם בשורה מן הטובה ההיא אשר הטיב ה' עמדי בבנין ביתי, ומעט מקדש (בניתי) בתוכו, ביה"כ (בית הכנסת שהוא) הדר. תחתיים, שניים ושלישים. בניתי בית זבול, מכון לשבת על אופן סדר הצטרכות תשמיש השם ה' גדול ומהולל מאד . . . דברי המדבר השפיל באמת מנחם מענדל בהרב מו"ר משה זוללה"ה.

איגרת ג. (לערך משנת התקמ"ז-1787)

--- זאת אשיב אל לבי להשיב מפני הכבוד לכל שואל ומבקש לשפך כבוד בארץ הקדושה. מדַעָה רַבָּה לִידַע ולהודיע את הארץ מה היא. אמרו רבינו ז"ל במדרש שוחר טוב, בפסוק רצית ה' את ארצך וכו'. הקדוש ברוך הוא הופך ומהפך ומסתכל ונותן עֵינָיו בָּה (באה"ק) עד שְׁתַּרְצָה את מעשיה. הגה כמה היפוכים וגלגולים ומאורעות עיזן ועידנן יחלפו על כל אחד מבאי הארץ, עד כי מַדְדִּיר לִיה בָּה ורצה את אבנה ואת עפרה יחונן, ואוהב חורבות שבארץ ישראל מִפְּלֶטֶן שֶׁבַחֵן לארץ ופת חריבה וכו', וכיוצא בהם. ולא לְקַלֵּים הַמְּרוֹן כֹּחַ, יום ולא יומים, לא חודש ולא שנה, כי אם ברבות השנים, עד יַעֲבֹרוּ יְמֵי הַקָּלִים' (ה) (ש)לְקַלְתָּו בחיים, במקלט ישב (ל)עולם לפני אלקים, כְּמָה שֶׁכְּתוּב: אִישׁ וְאִשָּׁה יוֹלֵד בָּה, רצה לומר: כָּל הָאֵל אֶל הַקֹּדֶשׁ צָרִיךְ מִחֲדָשׁ עֵיבוֹר ויִינִיקָה וְקִסְנוֹת וכו', עד פנים בפנים יִרְאֶה פני הארץ ונפשו קשורה בנפשה ... מנחם מענדל הנ"ל.

מתורף התקמ"ד (1784)

על ר' אליעזר ווסמן ראה 'חכמי סכריה לדורותם'. איגרתו זו, אשר נשלחה לר"י סמוליאנר, מתפרסמת לראשונה מכ"י ע"י א"י בראזור ב'התור' התרפ"ד (1924).

--- עתה באתי לספר מעשה ה' כי נורא הוא, על הנסים ועל הנפלאות ועל התשועות (אשר עשה) ה', עֲמָנוּ אֵל... בּוֹדֵאִי ה' (ה') יִדְוֶה לָהֶם... שֶׁהַפֶּקֶד מִצַּפֵּת (הַמְמוּנָה עַל עֲנֵי הָעֵדָה הַיִּהוּדִית כִּלְפֵי הַשְּׁלֹטוֹנוֹת הַתּוֹרִכִּיִּים) יִשְׂוֹ (יֵמֶה שְׁמוֹ חֲכָרוֹ), מְגֻדֵּל מִשְׁנֵאתוֹ (עַל) שֶׁלֹא רָצָה הָרֵב הַנִּזְכָּר (ר') מִנָּחֶם מְגֻדֵּל מוֹיִשֶׁסְבֶּק) לֵאמֹכּוֹל מִשְׁחִיתוֹ (הֵינֵנּוּ, מִן הַבָּשָׂר שֶׁהִיא נִשְׁחָט בַּצֶּפֶת, מִחֲשֵׁשׁ אִי כִשְׁרוֹת), בְּאִיכָּה הִדְפּוּ מֵעִי"ק צֶפֶת תּוֹכ"ב בֵּיד, וְכִשְׁהוֹכֵרָה

בנה אח"כ מקדש מעט (בית כנסת קטן) מהכיל כל א"ש אנשי שלומנו, החסידים) בצד חצירו, והי' (ה) המנץ ורוב בְּנֵי הַנֶּלֶל תחת חלונות שקופים (הנשקפים) מביתו של הפקיד. והי' (ה) בהרימם קולם ויקראו אל ד' נורא עליה, והפקיד יושב כבר על סיר הַפֶּשֶׁר זמן רב אחר התפילה (שהספרדים מקדימים בתפילה), הי' (ה) מואס נפשו בחייו ממש. כלל (ו) (של) דבר, אחר שנתחמץ זה גדולה גדולה השנאה הייתה מְשָׁל (שנאת) הפקיד מצפת תובב"א, שהוא שְׁנָאָה בְּתִלְוָנָה בְּדָבָר שלא אכלו משחיתתו, אבל זה (שמטבריה) הי' (ה) מתנגד באמת ממוֹרָשׁ לבבו, ואיך אפשר לִפְשֵׁט עֲקָמִימוֹת שבלב? (ז) אבל האלהים עשה שיראו מלפני אדומ"ר ולא היה לו מִצָּח להרים ראש בתוֹרַת הַקְּנָאָה.

והנה נתגלגל הדבר מאיש אחד אשכנזי בְּלִיעֵל ממדינת פאבירעוני (פּוֹבִירֶזְנָה שְׁעִי דְנִיפּוֹר) והוא יושב בעכו, כי שָׁכַר אצל הפאסע שבעכו (הפחה אַחְמַד אֶל-גִּזְאֵר) עוד חצר גדול עם בתים מרווחים בטבריא, סמוך לחצר היהודים הראשון, ואמר שהוא (החצר) עבור האשכנזים (בדמי שכירות) בסך אלף אריות לשנה. והדבר ידוע [ה] בהסכמה אצל כל ספרדי עה"ק טבריא, באיסור וחרם חמור, שלא להגדיל (את) גבול העיר (הוא תחום המושב היהודי) מְקֻמוֹת שֶׁהִי' (ה) (היות) והפריזו (והגדילו) על מידותיהם (של) הגבולות הקבוצים לתחום המושב, גרמו בכך) להתיר (לתורכים לגבות) דָּמִים (כספים) ולמסור (לתורכים את) ממון ונפשות העוברים על זה (התקנה שהיתה בטבריה). ויהי כשמת הפקיד למען שכור הוא החצר הב' עבור האשכנזים (משמע הפקיד כי שכר אותו איש מעכו את החצר השנייה בשביל האשכנזים), הגם שידע באמת מן האיש הבליעל כי מדעתו עשה הדבר הרע הזה, ולא היה לשום אשכנזי חלק עמו, אעפ"כ פסק ואמר שכל האשכנזים חייבים על מעשה אשכנזי אחד. ושלח (הודעות) לכבוד רבותינו שבאה"ק בְּפִתְחֵי גְדוּלִים כ"כ (כל כך). עד שהוכרחו לנסוע בעצמם עם עוד כמה אשכנזים להפאסע (לפחה). והנה כבוד אדומ"ר מהרמ"מ נשתומם על המראה וַתִּתְפַּעֵם רוּחוֹ, וכן אמר בהיותו בעכו עם כמה אשכנזים: הגני רואה בְּעֵינָא פְּקִיָּא (בעין פקוחה). ברור וצלול שהוא מעשה (של) בעל דבר העומד עלינו, כל האשכנזים, לעקור ולגרש את כולם מאה"ק, ממש שלא להניח אפי' (לו) פרסת רגל אחד, כי הטבתי לראות כל הענין והגולד ממנו (מאותו מעשה). וגלגל החרר, כי הוא הדבר אשר דיברתי, והבעל דבר לא נתן עינו בממון להפסידו (לגרום לנו הפסד), כ"א (כי אם) על עיקר שרשינו בארץ, ו(ב)דעתו לְשַׁרֵּשׁ אַחֲרֵינוּ, ואני תחילה לכל מוכרח לברוח ולנוס ברגלי. ויהי כשמת האשכנזים (כל זאת) הלכו מהרה להפאסע. ואדומ"ר העתירו אל ה' וה' נתן חן האשכנזים לפני הפאסע ופטר אותם משכירות החצר בלי שום פ' (רוטה) וש"פ (רשוה פרוטה), ומאלהים היתה תבוסת הפקיד (של) עיה"ק טבריא תובב"א (על) שהלך שכם אחד עם הפקיד מעיה"ק צפת תובב"א, שהיו שניהם בְּעֵכוּ באותו פרק (זמן) בשביל אותה מעשה, בכדי להגלגל (להתגולל) עלינו ולהתנפל עלינו ולקחת מאתנו סך הנ"ל (אלף אריות) בעורמה, דהיינו שהעמידו עם שרים רבים ונכבדים של הפאסע שלא להניח האשכנזים (לבוא) אל הפאסע עוד הפעם. בין כך ובין כך (למרות הפסוד המלא שקיבלו מאת

הפחה) תבעו אותנו בחזקה, עם אנשי חיל (צבא) ופחדים. וסוף דבר שהיו ביד הפקיד (של טבריה) מעות (כספים בעבור) אנשי ווילנא, שבאו לידו ע"ד (על דרך) דמשק, ועיכב בידו בערך מֵאָתִים אדומים (זהובים, בעבור דמי שכירות החצר). והיו (הכל) מודים לה' כי טוב כל"ח (כי לעולם חסדו), שְׁפָלָה (הפקיד) חמתו על עפרורית זהב ונתן לנו שארית בארץ. והפקיד מעיה"ק טבריא לקח המעות (200 הזהובים) ואמר שהוכרח ליתן להפאסע עבור שכירות החצר, ונתאחד עם הפקיד (של) צפת תובב"א, הָגַם שְׁמֵעוֹלָם היו שונאים זע"ז (זה על זה) עשו שלום ביניהם בכדי לרדוף אותנו כמשל כו', אעפ"כ לא עזבנו ה' אלוהינו ולא הניח בידם, יהי שם ה' מבורך. . . . והיו מודים (החסידים) על כל מידה ומידה וכל גל וגל העובר עלינו נענינו לו בראשו והאחרון (שבא עלינו) הכביד, שמגודל השיפלות לא הי' (ה) בשום אופן האפשרי למצוא איזה הַלְוָאוֹת (ב)מִזְוָמָן. כ"א (כי אם) נֶשֶׁךְ אוֹכֵל וּבִיּוֹקֵר הַשֶּׁעַר (של המחירים אשר) (א)חד (הגיע ל)תלת (שלוש פעמים יותר יקר). . . . כן עבר וכלה קיץ ולא הונח להם (לחסידים טבריא) וגם חובות הרבה הִשְׁתַּדְּגוּ (ו)עלו על צוארנו עד בואי אליהם בכ"ד לחודש מרחשון תקמ"ד, ש[ל]ו[ם] בְּנוֹן וממון ג"כ ע"פ (גם) כן, על-פי גיסי ה' ונפלאותיו, עמו אל — — —

(לאחר שהביא עמו את כל "מעות א"י", שקיבל מאת ר' יעקב סְמוּלְיָאנר, בעבור עדת החסידים בטבריה). . . . והשלמתי כל כסף היחידים (תרומות ישירות שהיו מיועדות לבודדים) לכל אחד בשלימות, הוכרתי לְשֵׁלֶם לאנשי ק"ק ווילנא את המאות אדומים (הזהובים) הנ"ל ממעות הכולל אשר הי' (ו) ביד, כי גם עניים הם אם לא יתנו להם אשר להם. והיתה צעקה גדולה בעם (החסידים). אז ראה ה' (ו) וישפוט שפוט והשיב מעלינו אָפוּ אֶל שְׁכַנְדִּינוּ, (הלא) הוא הפקיד (של טבריא) וְשִׁבְק חַיִּים (לכל חי), לנו ולכל בית ישראל. וַיִּקְרָא כל העדה כי בעווננו מת. . . . שלקח הַמְּעוֹת מֵאֲתָנּוּ חִינָם. ועדיין מובטחני שיבואו המעות (הללו) לידי גוביינא בהמשך הזמן מן הירש כי אֲדִיר (הלא הוא הפחה אל-ג'אור), הוא שופטינו, הוא מלכנו, הוא מושיענו. ואח"כ (ואחר כך) נעשה פקיד העיר איש פשוט (היינו, שאינו תלמיד חכם) ואינו יודע משום התנגדות בעולם, ובימיו נחה ושקטה הארץ ולכל בני ישראל היה אור במושבותם, הגם שהמעות הנ"ל (אותם מאתיים הזהובים) הלכו לטמיון, גם סולקו רווחים וחובות מעט — — —

מתוך תיאור ביקורו של ר' נחמן מברסלב בטבריא

בשנת התקנ"ט (1798)

ר' נחמן גולד במדינת, עיר סבו הבעש"ט, בכ"ח ניסן התקל"ב (1772). כשחרותו היה נוהג להתבודד בחיק הטבע ולהאזין לשיח צמח השדה: "כמה יפה נאה כששומעין השיח שלהם". בהיותו בן 26 באייר התקנ"ח (1798), עזב את ביתו, בלחית שְׁמֵשׁ, ועלה דרך אודיסה וקושטא לסיור באה"ק. משהגיעה אנניו יומיים לפני רה"ש התקנ"ט ליפו, לא נתנוהו לרדת משום שחשדו בו שהוא מרגל צרפתי. בערב רה"ש הגיע לחיפה, ומיד לאחר החג רצה לחזור לביתו. אולם בהשפעת שמשו ושליוחם מטבריא, יצא לטבריא

לאחר חג הסוכות ושהה בה עד לאמצע אדר התקנ"ט (1799). לאחר שביקר גם בצפת חזר לביתו בערב חג השבועות אותה שנה. בשנת התקס"ב (1802) התיישב בעיר ברסלב, שעל שמה כינה, ועזבה לאחר שנשרפה. נפטר בעיר באומן בד' דחיה"מ סוכות התקע"א (1810) ונקבר שם. סיורו בא"י השפיע עליו והטביע חותם על השקפת עולמו ותורתו, שבה ראה ייעד חיים לכל יהודי לקום ולעלות לאה"ק.

תיאור ביקורו בא"י נדפס בספר 'מסעות הים', ורשא התר"ו (1846) 'רשכח' הר"ף לר' נתן ב"ר נפתלי שטערנהארץ, לבוב התרכ"ה (1864); א' יערי, 'מסעות', עמ' 488-490.

— — — ותיכף אחרי ר"ה (ראש השנה) היה רצונו ליסע מיד (מחיפה) לביתו, אך האיש שלו נכסף לראות מקומות א"י (ארץ ישראל), ואמר לרבינו ז"ל, שיש שְׂיָרָא הנוסע(ת) לטבריא, ושאל אותו (ר' נחמן): יש לך כיסופין לנסוע? והשיב: הן. אמר לו: לך שְׂכוֹר חמורים, ועשה כך ונתן אדריוף (מפרעה). וכאשר חזר האיש אמר לו רבינו ז"ל: לך מיד וקח בחזרה (את) האדריוף, ואם לא ירצו להחזיר (—) תביא לאיבוד, כי איני חפץ לנסוע לשם. ואחר איהו שעות נפל האיש שלו למשכב ונתנו שבת להשי"ת (להשם יתברך) שמגעו מנסוע. אך כאשר נשמע בצפת וטבריא שרבינו ז"ל בחיפה, באו אנשי טבריא אליו על יו"כ (יום כפור) עם מכתבים מצדיקים דשם, שמבקשים אותו לבוא לטבריא על (חג) סוכות. והוא לא השגיח על זה ואמר לְמַשְׁמָשִׁי לקנות אֶתְרוּגִים, והלך האיש לשדה ישמעאל וקנה ג' אתרוגים מובחרים בעד כ' פארים (מטבע תורכית — פארא) — — —

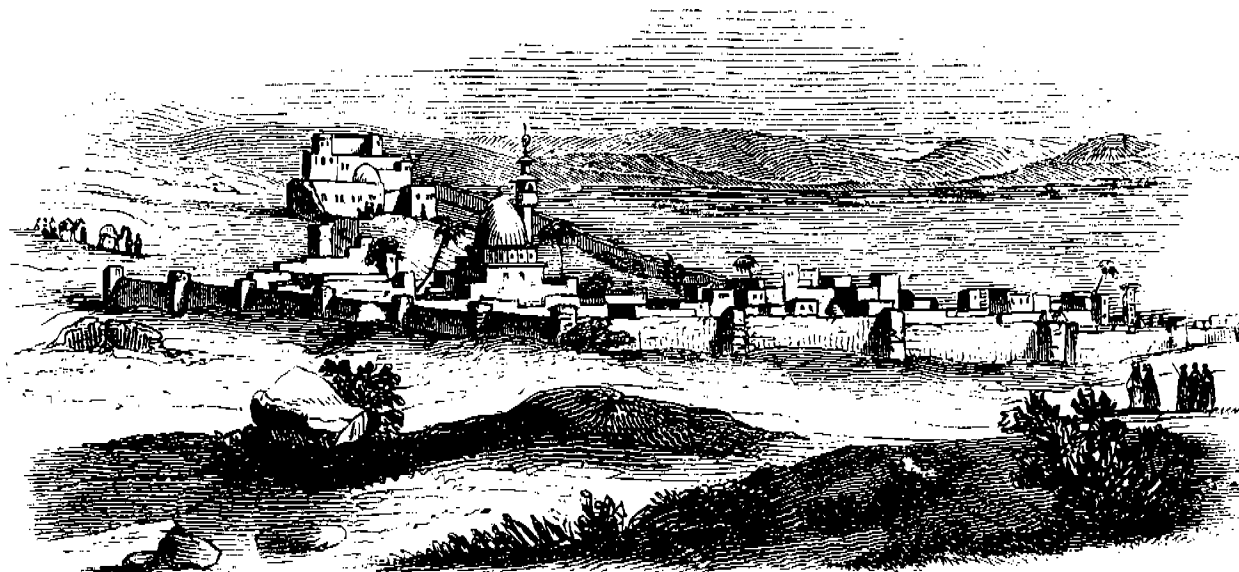
— — — ואחר יו"ט (יום טוב) אמר לְמַשְׁמָשִׁי: בע"ה (בעזרת השם) פעלתי מה שרציתי עצה"ס (על צד היותר טוב) ועכשיו רצוני לנסוע לביתי. ע"כ (על כן) לָךְ שְׂכוֹר (מקום ב)ספינה לסטאמבול. והפציר האיש שרצונו להיות בטבריא. והשיב לו: מאחר שתחפוץ בכך, לך שְׂכוֹר חמורים לנסוע, כי דרכו היה לבלי להתעקש. ונסעו ובאו לטבריא לעת ערב. ונתאכסן בבית הרב ר' צבי

הארקער, וכל העיר קיבלו (את) פניו בכבוד גדול. ושלח אליו הרב ר' אברהם (הכהן) קאליסקער ז"ל, בהיות שיום הַקָּנָה (היה אותו יום) אצלו, לכן מהנמנע שילך ליתן לו שלום. והשיב (ר' נחמן) שהלא זה היה (ב)דעתי לילך אליו (אל ר"א מקליסק). והלך לר"א הנ"ל וקיבלו בשמחה ובחיבה יתרה מאד שא"א (שאי-אפשר) לְסַפֵּר. וְשִׁיחַר (ר"א) פניו שיתאכסן אצלו. והשיב (ר' נחמן) שא"א לו לעמוד בקביעות אצלו, אך על שבת יהיה אצלו. וכן היה, שהיה אצלו שבת פרשת נח, וביליל שבת קָפָף רבינו ז"ל ראשו שיברך אותו. וקפץ הר"א לאחריו ברעדה, ודיבר בהתלהבות ולא היה אפשר להבין דבריו. אך זאת שמעו: איך אין מתביישים בפני זרע הבעש"ט (הבעל שם טוב)? ולא רצה לברך אותו. והיה שם שמחה גדולה. ובכל הג' סעודות ביקש הרר"א הנ"ל מאת רז"ל (רבינו זכרונו לברכה) שיאמר (דברי) תורה, ולא רצה. ואמר הרר"א (דברי) תורה. ואמירת תורה מהרב ר"א הנ"ל, היה בהתלהבות גדול ולא נשמע להבין, רק לסוף סיים: כך הוא עיקר עבודת הש"י (השם יתברך). ורבי ז"ל היה מְשַׁבֵּחַ וּמְפָאֵר התורה שלו, כמעט שאין דוגמתו, ואמר: הַגֵּם שראיתי כמה צדיקים, אבל שְׁלֵמֹת הוא רק אצל הצדיק ר"א (ר' אברהם הכהן מקליסק) הנ"ל. ואחר שבת נפל רבי ז"ל למשכב ושלח הדיין להרר"א הנ"ל וגם הלך לבקרו בכל יום.

אח"כ (אחר כך) היה שם מעשה המפורסם מאיש בליעל אחד, שעשה רעות גדולות לאנשי טבריא, ונתפסו על ידו כל גדולי העיר השביה (לבית הכלא), וברחו כל (אנשי) העיר, והיה בְּכִיּוֹת וצעקות, וגם רבי ז"ל רצה לברוח ולא היה יכול מחמת חולשתו, ומד' (ומאת ה') היה זאת, כי האיש הנ"ל הכניס עצמו תחת רבי ז"ל... ושמוחו עם רז"ל כל (אנשי) העיר, שנתגלגל(ה) ע"י (על ידו) טובה גדולה. ואח"כ נסעו על קבר זקנו ר' נחמן (מהורודנקה, שעלה לטבריה בשנת התקכ"ד ונפטר שם קרוב לשנת התקמ"ט) ז"ל, ואח"כ על שאר המערות (של הקבורים)...

המגדל אשר בפינה הצפונית — מורחית של החומה (תצלום ש' הרשקוב)

מראה העיר וחומותיה לפני רעש התקצ"ז (1837)

ירושלים. רחובותיה ושוקיה רחבים. עיקר יכולה הוא תבואה, והיא הטובה בארץ ישראל; צמר גפן וירקות צפופים חולים יותר מביירושלים. המשקלות והרוטל והמקד קטנים כאן כדי רבע מביירושלים. המידות, המטבעות, הלשונות והמנהגים כשל ירושלים. בתוך העיר, על שפת הים, מקום מיוחד מוקף חומה משלושרוחות, והוא שייך ליהודים לבדם. יש כאן כמאתיים משפחות יהודים, אשכנזים וספרדים. שני בתי כנסת להם, אחד לאשכנזים ואחד לספרדים. הנוצרים מעטים כאן מאד. כשלושת אלפים משפחות מוסלמים בה. מושל העיר הוא בדרגת מותסלם, וכפוף לפקודות הפחה של עכו. מחודש יוני ועד ספטמבר רב החום בה מאד, כי בעמק היא שוכנת. דרומית לעיר, מהלך שעה אחת לאורך החוף, נמצאים מעיינות מים חיים וריחם כריח גופרית, ועליהם בתי מרחץ בנויים אבני-גזית. בנבעם מן המעיין חמים המים מאד, עד שאפשר לבשל בהם ביצה במשך שני רגעים. מן הנמנע להתרחץ בהם אלא שתיים או שלוש שעות לאחר צאתם מהמעין, ושם נעצרים המים ע"י חומה והמים זורמים בצינור נחושת למקוה גדול, בנוי אבני-גזית, ובתחתיתו – מקום מוצא למים בעת הצורך. יש שם עוד מעיינות רבים כדומה לזה, אבל אלה לא הוכשרו לרחצה, ומימיהם זורמים לים הנזכר לעיל. בין המעיינות והעיר נמצאים יסודות רבים של בנינים עתיקים, המעידים כי בימי קדם היתה כאן עיר גדולה, ואיני יודע אם היתה זו העיר שנבנתה ע"י טיבריוס קיסר, או העיר שנזכרה לעיל, אולם בספרים קדמונים מציאתי שבטבריה היו שלוש-עשר בתי כנסת (ברכות ח', ע"א), וטבריה של ימינו אינה גדולה עד כדי הצורך בשלוש-עשר בתי כנסת לתושביה. בהר הסמוך לעיר מצויות מערות רבות רפות, ובמקצתן מצויים קברות יהודים מימי קדם. מימי הים הנזכר הם מתוקים וקלים מאד, ובהם דגים למכביר. נהר הירדן עובר בו (בים הנ"ל). היקף הים הוא מסע של ארבעה או חמישה ימים, היינו ממאה עד מאה ועשרים מיל אנגלי — — —

ושלח רז"ל האיש שלו לחיפה לשכור ספינה ליסע לביתו. ובת"כ (ובתוך כך) בא לחיפה הרב הגאון אבד"ק (אב בית דין קדוש) שפיטופקא (הוא ר' יעקב שמשון) עם מעות (כספים) עבור א"י, ונתן המעות ליד השמש הנ"ל שהוא יוליך לטבריא ושם יתחלק. וכשבא (השמש) בחזרה לטבריא, אמר הוא (ר' נחמן) ז"ל: מן השמים (הדבר) שנהיה עוד בא"י, וביקש ליסע לירושלים, אך הרא"א ביקש ממנו שיעזב עוד. וכאשר בא הרב מפיטופקא לטבריא, שמח עם רבי ז"ל מאד, והמתיקו יחדיו סוד, ועשה רז"ל שלום לבין הרב מפיטופקא ובין ר"א קאליסקער ז"ל. ואח"כ נפל דבר בעיר והוכרח לברוח, אך שער העיר נסגר, וברח דרך מערה (מחילה, מרתף) עד שבא לחומה אצל שפת הנהר (הים) ועלה על החומה וירד לשם, והנה כאשר בא לצד השני והנה הים תחתיו, והיה תלוי על ידי מלמעלה לחומה ותחתיו לים, ונשא ליבו לשמים, ויצא בשלום ובא לעיה"ק צפת — — —

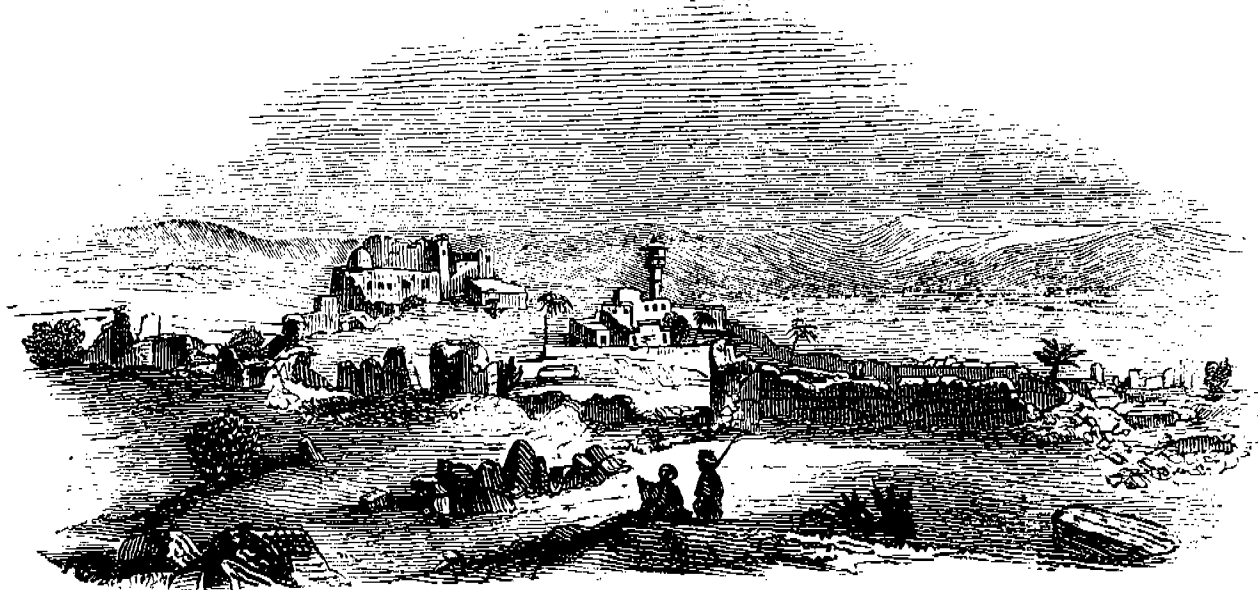
מתוך 'מסעות ר' דוד רבית הלל'

משנת התקפ"ד (1824)

ר' דוד רבית הלל נולד בורלנא ועלה לצפת בשנת התקע"ה (1815). מצפת סייר בכל ישובי הארץ והקפיד לתאר כל מקום בתיאורים מדויקים ומבוססים על ראיותיו בלבד. בשנת התקפ"ד (1824) יצא למסע ועבר בארצות המזרח. בהודו שהה כחמש שנים והדפיס שם את ספר מסעותיו באנגלית. בירושלים שימש כמורה-דרך לחוקר הנוסע אדוארד רובינסון ובשנת הת"ר (1840) יצא לקושטא כדי להשתדל שם לטובת אסירי עלילת-דמשק. הוא שלט בעברית, ערבית, פרסית, הינדית, אנגלית ופורטוגזית. נפטר בחורף התר"ו (1846).

קטעים מתוך ספרו שבאנגלית 'מסעות ר' דוד רבית הלל' שנדפס לראשונה במדרס 1832. תורגמו לעברית ע"י א' יערי, 'מסעות', עמ' 512-513.

— — — מחסין לטבריה מסע שתי שעות בדרך ישרה. שקר סוס או פרד עולה גרוש אחד, שכר גמל — גרוש וחצי, ושכר חמור — שלושת-רבעי גרוש. טבריה בנויה על שפת ים כינרת. היא מוקפת משלושה צדדים חומה גבוהה בנויה אבני גזית ומהצד הרביעי — הים חומתה. בתיה בנויים אבני גזית שחורות, ויפים הם כמעט כשל

ולאחר הרעש – ציורים מתוך ספרו של לורד לינדסי

בו (אדם) קדירה עם ביצה, יתבשלו. ואדם ניכוה בו, ואי אפשר לרחוץ בהם עדי יצטנן (חום המים) ד' שעות. טעם המים הוא ממולח ואעפ"י הטובלין בו שותין ממנו מעט מעט, כי הוא לרפואה. הנכנס בו (במעין המים) (ב) פעם ראשון, אחר כך נעשה בבשרו כמו צרעת, וכשנכנס בה פעם שנייה (שלישית), הוא הולך ומתרפא. ועתה נעשה שם על ידי באשא (פחה) מחמד עלי מרחץ חדש והוא טוב מ(ה)מרחץ הישן מאד, ושכרו (של המרחץ) חמישה פארעס לאיש אחד. והמים רפואה (הם) לבני אדם, מאד —

מתוך איגרתו של ר' ישראל משקלוב

ירושלים, י"ד בשבט, התקצ"ז (ינואר 1837)

עפ"י ירושלים, שנה ט', להרא"מ לנצח; א' יעיר, 'איגרות', עמ' 360–363.
בעזהש"ת (בעזרת השם יתברך) יום ו' עש"ק (ערב שבת קודש) י"ד שבט שנת א'קב"ץ עליו לנצח ציון (תקצ"ז), פה עיר הקודש תובב"א (תיכנה ותיכונן במהרה בימינו, אמן)... אמרתי אכתוב ואודיע כי עת צרה היא ליעקב, אשר כל שומעו תצילנה אוניו. אי לי אם אומר. ביום כ"ד טבת שעבר, לעת מנחה, בא רעש גדול וגורא מאת המביט לארץ ותצד, ופה (ירושלים) ג"כ (גם כן) הזיק לכמה בתים וחצרות, וכל העיר פחדה, אבל תלב"ה (תודה לאל, ברוך הוא) לא החק שום אדם, ובשכח נפלו בתים וכל החנויות ונהרגו כמו שישים נפשות. אך בגליל הקדוש, אהה! כי נהפכו צפת וטבריה כמהפכת... (סדום ועמורה) נפלו ונהרסו כל הבתים, וכל הבתי כנסיות דק"ק (של קהילות קודש) ספרדים ודק"ק חסידים, ושלנו ק"ק פרושים נחרבו, ולא ניכר שום בית או רחוב או שוק עוד. גם חומת טבריא נפלה, ואש יצאה מים כינרת ויצף הים על העיר... בעיה"ק (בעיר הקודש) טבריא תוב"ב נהרגו הרבה בעזהש"ר (בעזונותינו הרבים), רק שם ניצלו כמה רבנים וחכמים ומנהיגי העיר. גם הרב המופלא כמהר"ר חיים ניסים אבואלעפיא נ"י (נרו יאיר) ניצול, אך רגלו שבורה... עתה ראיתי כי כל זה היה סיבת הצלתו ית"ש (יתברך שמו) אותי ואת ביתי, בשלחו אותי הנה (לירושלים) לגמור הענין הנזכר בפריעת דמי המקנה. ונסעתי הנה עש"ק (ערב שבת קודש), עשרה

מתוך 'קורות העתים'

לר' מנחם מנדל מקמניץ

מהשנים התקצ"ד–התקצ"ח (1834–1838)

ר' מ"מ מקמניץ, בנו של ר' אהרן מחבר 'סיג לתורה', נולד בבריסק ועוד בנערותו חלם לבקר בא"י. מיד לאחר נישואיו עלה לארץ בסוף שנת התקצ"ג (1833), וחודשים ספורים לאחר הגיעו ניקלע למרד הפלחים בסיק התקצ"ד. במשך ארבע שנות שהותו בארץ היה עד ראיה לאסונות שפקדו את יהודי ארץ ישראל, פוגרומים, התעללויות, שוד וביזה, חורבן ורעש. את רשמיו כתב לאחר שחזר מא"י בסוף שנות השלושים, והדפיסם בוויילנה בספרו 'קורות העתים', שנת הת"ר (1840). שנתיים לאחר מכן חזר לארץ והשתקע בירושלים, כשהוא עוסק יומם וליל בנאמנות בצרכי ציבור עד ליום פטירתו – י"ג באייר, התרל"ג (1873).

'קורות העתים' נדפסו שנית בירושלים בשנת התרצ"א (1931). הקטעים המובאים בזה לקחים מתוך מהדורת ג' קרסל, בהוצ' מוסד הרב קוק, ירושלים, תש"ו (1946).

— ובכל ראש חודש אייר נוסעים רובא דעיר (צפת) לטבריא, כדי להתפלל על קברי הצדיקים דהתם (ששם), כמו שאכתוב לקמן, גם באותו זמן סובלין גם בחמי טבריה. טבריה – יש לה היקף חומה משלש רוחותיה, וברוח אחד – הים כינרת הוא חומתה, כי הוא הולך סמוך להבתים. ובתוכה יהודים מכולל החסידים, מאנשי רייסיץ, והם יראים ושלמים. וכשאין רוח על הים כינרת, אז רואין בתוכו כמו עיגול, הנעשה בעת שזורקין אבן (ל)תוך המים, ואומרים שהוא בארה של מרים. והיא טבריה החדשה במקום חורבן טבריה הישנה, (שם) נראין עמודים גדולים וארוכים ולהם מראה (צבע) שחור. ואומרים שהם עמודי בה"מ (בית המדרש) של אמי, ששמה היה יושבולומד, כמבואר בש"ס (ששה סדרי משנה – ברכות ח' א'). וסמוך לים כינרת הוא בית הקברות שלה — — — — — וטבריא אינה צריכה לבשל במי גשמים, כי משתמשים במי ים כינרת, כי מימיה טובים מאד. וכל מים שלהם (בני טבריא) צריכים לכסות בלילה מפני הנחשים המצויים שם, שלא ישתו וישליכו (ל)תוכו רוקו (הרוק שלהם). שם יש להם (לבני טבריה) חמי טבריא, הוא מעין יוצא מההר, שהוא נגד ים כינרת, ונופל (ונשפך) גם כן לים כינרת. והמים רותחים מאד, עד שאם ישים

בטבת, עם כמה ת"ח (תלמיד חכמים) אוהבי ותלמידי הי"ח, ואז נסעה גם נות ביתי הרבנית תי' (חיה) עם בנותי הפשוטות תי' לרפואה לחמי טבריה, כי כן רצתה נ"ב תי' (נות ביתי תחיה) לעשות מזה כמה זמן לבריא(ו)ת גופה, ולא יכלה לעזוב את ביתי בהיותי בבית, ואחר שיצאתי לירושלים יצאה גם היא עם בנותי תי' לחמי טבריה וניצולו שם, כי מן בנין חמי טבריא החדש, שבנה השר של מצרים (מוחמד עלי), לא נפל ממנו אף צרור אבן אחד. ונודה לה' על חסדו הגדול, כן יהיה חסדו עלינו כל הימים ויושיענו מכל צרותינו — — —

מתוך איגרתו של ר' אריה נאמן

צפת, כ"א בשבט, התקצ"ז (ינואר 1837)

ר' אריה ב"ר ירחמיאל מרקוס, המכונה 'נאמן', על שהיה נאמן הכולל של הפרושים בירושלים, בא לארץ בהיותו בן 12 שנים, עם "העשרה הראשונים". כל חייו טרח ועמל למען הציבור ולטובתו ונחשב מראשוני המנהיגים בירושלים. בעיקר עשה רבות בעת הרעש שפקד את ערי הגליל ובאסונות שניתכו לאחריו על הישובים היהודיים. בשנת התקצ"ח (1838) הגיש לסר משה מונטיפיורי תוכיר לייסוד משבות חקלאיות של יהודים בא"י. נפטר במוצש"ק ה' באדר, התרל"ז (1877), ונקבר בירושלים.

איגרתו זו נדפסה בקונטרס המיוחד שהוציא "הפקידים והאמרכלים" באמסטרדאם ע"ד הרעש בא"י. לאח"כ נדפסה גם בירושלים, שנה ט', להרא"מ לונק, א' יערי 'אגרות', עמ' 364-365.

בעז"ה (בעזרת השם) כ"א שבט התקצ"ז (התקצ"ז)... רב שלום וחיים לכבוד ידי"ב (ידיד נפשי) וכו', נשיא ארץ הקדושה כקש"ת מוהר"ר (כבוד קדושת שם תפארתו, מורנו ורבנו הרב רבי) צבי הירשל לעהרן נר"ו (נטריה רחמנא ופרקיה) ולחברי קדישי פקידי ומשגיחי אה"ק (ארץ הקודש — פקידי ואמרכלי אמסטרדאם) תוב"ב, של(ו)ם — — —

— — — ביום ד' לחדש שבט הלך, באה השמועה הרעה אלינו לעה"ק ירושלים תוב"ב, ע"י רץ ששלחו בני ביתו של הרב הגדול מוה"ר ישראל נר"ו (ר' ישראל משקלוב — וע' לעיל), שהיו במרחץ חמי טבריא וניצולו, כי המרחץ החדש שבנה מלך מצרים (מוחמד עלי) נשאר בשלימות, ויהי כשמענו השמועה ההיא, קרענו את בגדינו וגדל הבכיו והמספד, ובחרנו מן העדה הקדושה כמה אנשים, ומהם קברנים היודעים לחצוב קברים ולקבור מתים, ליסע ולבא לכאן (צפת) ולגמול חסד עם המתים — ועם החיים שיחיו לאורך ימים. והשגנו סך מסקם בהלואה אשר הולכנו עמנו, וקמנו ונתעודדנו והלכנו ונבא על ש"ק (שבת קודש) לעה"ק טבריה תוב"ב, ואין מקום ללין, כי מכל העיר והחומה נעשה גל של אבנים, ויתר הפליטה הנשארת לחיים, ומהם מוכים ופצועים ובעלי מומים מגפילת האבנים עליהם, וישובים באהלים מחוץ לעיר, ואין בית אשר אין שם כמה מתים. ובהיות האדם בהול על מתו, יש שנתנו אלף גרו"ש בעד קבורת מת, כי הוצרכו לשכור פועלים להוציאם מתחת האבנים. ותכפד העבודה והשכר על זה — — — וידוע להו' כי מאחב"י (ויהיה יודע כי מאחינו בני ישראל)

הכינרת וטבריה לחופה, מבט ממערב — ציור ד' רוברטס מיום 21 באפריל 1839 (המחיאון הימי חיפה)

אשר בטבריא תוב"ב, שבקי חיים לכן ולן ולכ"י (מתו לכם ולנו ולכל בית ישראל) לערך מחצית הנפשות שהיה שם —

מתוך איגרתם של רבני טבריה

משנת באו מים עד נפש, התקצ"ח (1838)

באיגרת מטעם חו"ר טבריה, שנשלחה ראשונה לאחר הרעש בהתקצ"ז (1837), לרבני ופרנסי העיר פאס במרוקו, מתנים חו"ר טבריה את שברם ואסונם הגדול. על האיגרת חתומים חו"ר טבריה: ר' חיים נסים אבואלעפיה; ר' יאודה נחמד; ר' יעקב אבואלעפיה; ר' אברהם אלחדיף; ר' רפאל ארזי הכהן, ור' משה בן סמחון. האיגרת נדפסה לראשונה ע"י ר"מ טולידנו בספרו 'אוצר גזוים', ירושלים, תש"ך, עמ' 141.

לכבוד הרבנים הגדולים וכו' רבני ע"ת פאס וכו', אחרי השלום שלמים שלמים מרובים וכו', זאת להודיע שקיבלנו סך שלוש מאות ושלשה עשר ריאל, ששלח סי' (ניור) יאודה בן עולייל לבנין בתי כנסיות ובתי מדרשות, שנהרסו בשנה שעברה ברעש הגדול והנורא, לא תקפ"ץ (לא תקום פעמיים צרה) וכו', והן עתה קול ברמה נשמע, נהי בכי תמרורים, ה' אלדינו (אלוהינו) השקנו מי רש וְלַעֲנָה, צרות תכופות ורוח וְלַעֲפֹת, שנה זו מעוברת עֲבָרָה חֶסֶם וְצָרָה, ויקרא רעב על הארץ, כל מִשָּׁה לַחֵם שָׁבַר הלא לאמונה וכו', כי מידה של חסים שנמפרה בשנה שעברה בשלוש גרוש וחצי, נמכרה לעת כזאת בט"ו גרוש ואינו בנמצא, ולקחנו בהלואה וכו' —

פה טבריה, שנת באו מים עד נפש לפ"ק (לפרט קטן)

שרידי אחד ממגדלי החומה הצפונית (תצלום ש' הרשקוב)

טבריה בשנות ה-40 של המאה ה"ט. מראה מצפון לדרום — ציור מתוך ספרו של ו"פ לינץ, לונדון 1849

מתוך יומן מסעה של יהודית מונטיפיורי

טבריה, אייר התקצ"ט (סוף מאי 1839)

הגבירה יהודית, בת הנכבד ר' יהושע לוי הכהן מאמשטרדם, נולדה בלונדון בשנת התקמ"ד (1784). היא היתה אשה עבריה שומרת מצוות ומדקדקת בהן, משכילה ומלומדת וידועת לשונות הרבה. בש' 1812 נישאה לסר משה מונטיפיורי, ובשנת התקפ"ה (1825) באה לראשונה, בלוחית בעלה, לביקור בא"י. שתיים עשרה שנה לאחר מכן באה שנית לביקור עם בעלה, ורשמייה מביקורה נתפרסמו כיומן, באנגלית, בלונדון. יהודית מונטיפיורי נפטרה בער"ה התרכ"ב (1861-1.10) ונקברה בעיר רמסנייט שבאנגליה, במקום שבו נקבר — 23 שנים אחריה — בעלה השר הנדיב משה מונטיפיורי ("ג' בתחמ, התרמ"ה — 25.7.1885).

קטעים אלה הם מתרגומו העברי של אליעזר שאול, שחיבר כמה ספרים, ובין השאר על מונטיפיורי. התרגום נדפס בלונדון (1877); וראה גם א' עזרי 'מסעות', עמ' 556-562.

יום ב', 27 למאי, טבריה. מה כוחי כי אכתוב את המוצאות אותנו ביום הזה? אודה ואהלל את חסדי אלהינו על הטוב והחסד אשר הוא עושה תמיד בדרכנו זה ויביאנו עד הלום לנחול כבוד ויקר בארצנו הקדושה, המקודשת בשָׁכִיטָה עז ובקדושת החכמים הגדולים אשר נולדו ונקברו בה, ובמעלת הצדיקים והחסידים המקדישים כל ימיהם לתורה ועבודת ה' ובהן כל מעיינם כל היום!

בשעה השביעית הלכנו להתפלל תפילת השחר בבית הכנסת של הגאון ר' אברהם דוב, ושם קהל גדול מחכמי העיר. אותי כיבדו לְעֶסֶר את ספר התורה, וכל האנשים אשר עלו לקרוא בתורה בירכו אותנו והתפללו בשלומנו. אחר התפילה נתן לנו (הרב) ברכת הפרידה, אף קראנו לאכול אתו בבוקר... גם עשינו התחלה לכתיבת ספר תורה, ומונטיפיורי כתב בידו את שלושת התיבות הראשונות בַּסֵּפֶר. יהי נועם ה' עליו להאריך ימים לקרוא בספר הזה! אשת הרב ר' אברהם דוב לא חדלה, בכל עת היותנו בביתה, לעמול בעבורנו, וכמוה כאישה הגאון לא מנעו את ברכותיהם מאתנו, והם עם הנלווים אליהם שלחנו עד ביתנו — — —

נוסעים נוטים אהליהם ליד חמי טבריה, מבט מדרום לצפון – ציור מתוך ספרו של פ' אגרטון, 1840 (המחיאן הימי חיפה)

עתיקים, אשר יש מהם שנשברו לרסיסים בעת רעש הארץ. גם על מבצר חזק עברנו, אשר גם בו נגעה יד הרעש, כי מה ניקה ביום הועם? כל בתי הכפרים גפלו, ויבנו תחתיהם בתי חומר, אך זאת היא נחמת הכפריים כי הארץ היא פוריה מאד ושיחיר בר רבו מאד בה והמה כגדרי-ברזל בסביבות כרמיהם. . . . אחר חצות היום לקחנו לנו מועד לקרוא את אנשי השם, קרואי מועד, לייעץ על דבר עבודת האדמה וללמד את בני הנעורים חכמה ומלאכה המחייבה את בעליה. וכולם, אין איש נעדר, שמחו מאד על הדבר הזה ואצו לתת לנו את המערכת (המיפקד) ממספר עניי הספרדים והאשכנזים והרוסים (עולי רוסיה) שבעיר הזאת. חסנו על איבוד הזמן ואמרנו להחל לחלק מנותינו עוד הלילה, וכן גמרנו לתת לעניי בני רוסיה, כפי מספרם שבאו על הגליון, וביום מחר בבוקר נחלק את הכסף די נדבת שאר הקהילות.

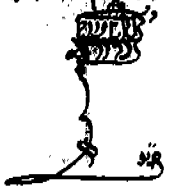
יום ה', 30 מאי, טבריא. הלכנו אל בית הכנסת ונלווה אלינו גם ה(אדון) אבואלעפיה. הבית קטן, אבל נבנה בקרן בן-שמן על יד ים כינרת. ובבואנו הבית וסעדנו את לבנו, החלנו לחלק את הנדבות אשר אמרנו להתנדב, ונחל בפעדת האשכנזים. . . . ואחרי אשר גמרנו לפקוד את עניי האשכנזים, נקראו לפנינו הערביים, וכל אחד מהם קיבל נדבה מאתנו. . . . בכל זאת לא ניקינו מכעס ומכאובות בדבר הגליתים (הגליות) אשר הקריבו לפנינו, כי נחסרו מהם כמה מהעניים משגגת הסופרים, וכבר הגיעה השעה התשיעית ככלותנו לחלק את נדבות לבנו. — יום ו', 31 מאי, טבריא. העכברים בחורקם שן והפרעושים והיתושים אשר נשכנו, לא נתנו לישון בלילה. אך באשמורה האחרונה בזמרת הציפורים התנחמתי, ואקום ממטתי לשתות קפה. ונילבשאת בגדינו לרכב אל קברי החכמים המפוארים בין עמנו. . . . ובשובנו הביתה מצאנו כמה מהחכמים מחכים עלינו, וגם מכתב ערוך בידי ראשי העדות (הספרדית והאשכנזית). ופתשנן הכתב בקשה מאת מונטיפיורי כי יתחנן מאת פחת מצרים לבצר את

יום ג' 28 במאי, טבריא. מנוחת הלילה ערבה לנואף כי (מ)שכננו היה במלון ערבי, ואחרי לחם הבוקר באו נכד הגאון הערש של מלונדון וגיסו, ועמהם ראשי עדת האשכנזים, וגם הם שמחו לקראת בואנו. עודנו מדברים עמהם והנה המושל עם השופט (הקאדי) שיך סעיד אללה וכל ראשי העיר באו; והמושל הוא איש יפה-עיניים, החל להחניף אותנו עוד הפעם בשפתי-חן ויאמר, כי בבואנו לארץ הזאת החל השחר לעלות, ולבני ישראל יהיה אור יקרות. תחת אשר עד הנה נשף משחור תוארם בעניים ובמצוקתם מרעש הארץ (בכ"ד בטבת, התקל"ז). וכזאת וכזאת הירבה לדבר, וככלות להטיף אמרותיו אמר, אשר הג לבני העיר מחר למען כבודנו כי יקר בעיניהם. ואנחנו גם-כן כיבדנוהו וציוונו להכין מגדנות בכל כבוד בני קדם להאורחים הנכבדים האלה. והנה גם חכמי קרואי העדה הספרדית וחקניה נקראו, ואחרי אשר הרבינו דברים עמהם, הראו גם המה את תשוקתם למלאכה וחכמה ולאכול פרי יגיעת כפיהם, ולא תחסר מאומה לעצה הזאת; חפצים המה לעבוד עבודה ומסוגלים המה לזו, ומי יתן והיה ה' את לבבנו להוציא את המחשבה הטובה הזאת לאור, ומי יתן והממשלה תנן עלימו למען לא יאכלו זרים את יגיעם. גם מספר עניייהם דרשנו מאתם, אנשים ונשים להתנדב (לתת להם נדבות). כאשר עשינו בצפת — — —

יום ד', 29 מאי, טבריא. חם היום ותכונת הבית לא הניחונו לישון בלילה. בית מושבנו נשען על עמודים ובתוכו מעין (פאר). ושם פרשו אנשי בית ה(אדון) אבואלעאפיה את מצעותיהם לישון בלילות. בבוקר השכם קמתי ללכת את המרחץ המרוצף באבני שיש לבנה, גם קירות הבית היו מאבני שיש, והבית נעשה על פי (הוראות) הפחה איבראהים, כמערכת היופי שבארצות הקדם. החדר הגדול יכל בו כמאה איש, ועוד שני חדרים בתוכו לאצילים. התענגנו מאד במים החמים הנובעים מההרים הסוככים את הבית. אחרי עלותנו מן הרחצה ניתן לנו מגדנות וקפה. עברנו על עמודים

לכונן סמלית מדינה... (The text is extremely faint and largely illegible due to poor scan quality. It appears to be a historical document or a very faded page from a book. The visible fragments suggest a discussion of national symbols or governance.)

סטר מכר וקנין שנעשה בין יושבי מרת ביילה האלמנה, שהגרנה ברעש התקצי"ו, לבין ר' חיים שמאל קונורט, בש' התר"ג (1843) (אוסף גב' לאה ניניו)

התלמוד. בשנת 1837 למגן הנוצרים נהרסו ונחרבו שתי הערים
טבריה וצפת ע"י רעש הארץ. אמנם בשנת 1834, ביום השמיני
לירח סיון, נמלאה סאת יגונם, ובצדק שומרים אחב"י (אחינו
בני ישראל) יושבי ארץ הקדושה את היום הזה ליום אבל וצרה.
... יושבי טבריה אשר פחדו גם הם לשתות כוס (התרעלה ששתו)
אחיהם בצפת (מהתנפלות הפלאחים), שלחו מלאכי שלום אל
השוללים האזורים, וקתת חק רב, כופר נפשם, צלחה בידם
לשכך חמתם. ע"י הרעש בשנת 1837 נהרסו ערי צפת וטבריה
עד היסוד. כמה מאות יהודים והמק רב מהמחמודים נהרגו ביום
הרעש, ואך מתי מספר נמלטו אל ההרים, אשר נשארו שם כל
הלילה בפחד ורעדה, בשמעם קול אגקת ויללת אחיהם המִסִּים
להרג, ולא יכלו להושיע. ביום המחרת הרהיבו בנפשם לשוב
למקום ההפיכה ומראה איום ונורא חוו עיניהם. בין חרבות והריסות
בתיהם ראו את אחיהם ואוהביהם שוכבים ארצה ואבריהם
ממושכים וממורטים, מנופצים וקתותים, ורובם ככולם פגרים
מתים. ואך מעטים מהם אשר נשארו בחיים התקנאו במתים מעוצם
רעה ויגון. הגמלים מיום זעם ה' לא התלוננו אך קיבלו עליהם
את דין שוכן שחקים ואמרו: "ה' נתן וה' לקח, יהי שם ה'
מבורך" ---

העיר, יען שמסיבת רעש הארץ בשנת 1837 נפרצה החומה הסובבת
את טבריא. ובני העיר, גם רכושם, אינם בטוחים עוד מפחד
הדרחים. השופט, בשם התושבים המוסלמים, ביקש אף הוא לעשות
כן. ריבסיהם מונטיפיורי לתת את נפשם בשאלתם ---

מתוך 'מסעי ישראל' לישראל בן יוסף - 'בנימין השני'

קיץ התר"ז (1847)

ישראל בן יוסף למשפחת בנימין, שקרא עצמו 'בנימין השני', כממשיך מסעותיו
של ר' בנימין מטדילה, נולד בפולטשני שברוסיה בשנת התקצ"ח (1818).
משנתעוררה בו תשוקתו לגלות עקבותיהם של עשרת השבטים, עזב ב-5
בניאר 1845 את אשתו ובני יחידו ועבר ארצות, עד שהגיע בקיץ התר"ז (1847)
לא", וביקר בעריה.

ספר מסעותיו נדפס בצרפתית, פריז 1856, ולאח"כ בגרמנית, הנובר 1858.
הקטע דלהלן הוא מן התרגום העברי מגרמנית, שנעשה ע"י ד' גורדון, משנת
התר"ס (1859).

--- במרחק מהלך יום וחצי משכם יבוא הנוסע לעיר טבריא,
הנקראת בפי בעלי התלמוד 'קת' גם 'תמת' (על שם המים החמים
הנמצאים בתוכה). בסביבות טבריה נמצאו כמה קברות מבצלי

באר הפרוה שריס כרוה נדיבי עב

פינקס

מחזיקי ידי עושי מלאכת

התפירה והכביסה

לונדין

טבריא

בטוב ירושלים

הכרת

של

כעת

הספר "ירושלימה" יצא לאור במהדורה הגרמנית בלייפציג, 1858, ובתרגומו העברי של מענדל בר"י שערן בווינה, 1860. הקטעים המובאים בזה מועתקים מן המהדורה העברית הראשונה, מתוך העמודים 387-401.

משה מונטיפיורי

וכתב בזה כל המוצאות וההכנסות אשר נשלחו לעני עמ' הוישבים בעיר הקדושה

ונעשה על הסיפור מתינתו אליעזר הורוויץ מכולל רייסן ה"ו - בשנת וראה

ללא כל תשלום

שער הפינקס של חברת "מחזיקי ידי עושי מלאכת התפירה והכביסה" אשר בלונדון, שנכתב וצויר בידי הסופר ר' מתתיהו אליעזר הורוויץ מכולל רייסן בטבריה ונמסר כשי למשה מונטיפיורי בביקורו בטבריה בשנת תרט"ו (1859) (הארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי)

אחרי ארוחת השחר בקרני הרב הנכבד מו"ה (מורנו הרב) שמואל חיים הכהן קאנארטי נ"י (נרו יאיר), ראש הרבנים בטבריה עם שבעה מחכמיו... הרב קאנארטי התגורר בנסעו בארצות אירופא שני פעמים בקרית ווינ (ווינה), עיר מוצאו של ד"ר פראנקל), בשנת התקצ"ח אחרי רעש הארץ הנורא ובשנת התר"ח, ובשנתינו (ובשתי הפעמים, היתה) רק מטרותו לבקש רחמים בעד עדתו האומללה, לחוננה בנדבת צדקה. גם פה, כמו בצפת, זעקו אלי מרה על כי יפנו כל רחמי אנשי (ארצות) המערב רק לירושלים, בעת (אשר) יפנו יהודי אויא (אסיה) ואפריקא בפקודת נדבתם גם לתושבי צפת וטבריה... (שאלתים): "כמה מספר היהודים אשר בטבריה?" - "הרף אדוני מחפץ לדעת בואת! הן בהיות אתנו משה מאנטעפיארע (מונטיפיורי) - הכוונה לביקורו

מתוך 'ירושלימה' לר"ר אברהם אלעזר פראנקל

בשנת התרט"ו (1856)

הרופא ד"ר אברהם אלעזר (המכונה לודוויג אויגוסט) פראנקל אשר מוינה, יצא בשליחותם של הגב' ליפעט (המכונה עליזע הערץ) לבית אצילי לעמל, ע"מ לייסד ולהקים שם "בית מחסה לילדים" שייקרא ע"ש האציל שמעון לעמל. במסעו עבר גם בארצות יוון, תורכיה, וסוריה, ואת רשמיו מקהילות ישראל בארצות אלו ובא"י העלה בספרו "ירושלימה" בשפה הגרמנית.

הספר "ירושלימה" יצא לאור במהדורה הגרמנית בלייפציג, 1858, ובתרגומו העברי של מענדל בר"י שערן בווינה, 1860. הקטעים המובאים בזה מועתקים מן המהדורה העברית הראשונה, מתוך העמודים 387-401.

— אחרי הרגעני כמעט צייתי לחבוש שני סוסים, וארכב עם המשרת (של) בית התפלה כמ"ר משה מבערדיטשעב... העיר הקטנה אשר עברנו בה נדמתה כמעט לערימת (תל) שממה. חומות מתמוטטות, גגות שקועים, הנה שער ב(ו)דד הנשאר מבית הנטבע ברעש ואיננו, היכל חרב אשר בחצרו תמר פורח, הפורש עוד ורועות ענפיו הירקרקות מול שמים... גם הבתים הנראים נושבים נבנו רק משרידי חורבות... (לשאלתי ענה המלווה שלי): חיינו תלויים לנו פה מנגד ורק כפשע תמיד ביננו ובין המות, עדי הגנו חיים מיום אל יום ונכוניס למות מדי רגע ברגע. והגנו מודים ביותר עח על כל בני תמותה בתבל... לאדון כל, עלי (על כי) הקיצונו הפעם ועל כי לא פצתה האדמה פיה לבלענו עם גשינו, טפינו ואחינו, ולהאבידנו כקקיון בין ליל. פה בטבריה ילמוד האדם להיות תמים ולשום פניו על חיי נצח —

במרחקי מחצית מעלה (שעה) מטבריה מתנשאים בחמדת בניינם בתי המרחץ החמים הנובעים לתפארת משנות קדם קדמתה. איננו (הם אינם) גבוהים משפת היאור (האגם אלא) רק טפחים אחדים, ורחוקים ממנו מכירת עשרים צעדים. מאולם פתוח נבוא אל השני וממנו אל בניין עגול, אשר עליו כסוי כפתור (פיפה) הנשען על עמודים, מסביב יציעי שש המובילים אל חדרי המרחץ. הבנין הלזה נוסד מאיפך אהים הפחה, וככה גם האגן (הבריכה העשויה) משיש לבן... בו התרחצתי, אולם אף כי צייתי לשאוב אל תוכו שני שלישיות מים מהיאור (מהכינרת - היינו, מים קרים) בכל זאת היה המרחץ כמעט חם ממש. בשומי את מודד החום אשר אתי אל תוך מימי אחד מארבע המעינות, רמז (הראה) על 49°R. טעם המים חד, מר ונמלה, וריחם כמו גפרית. נפלא הוא במראהו, בו צבעי השמרים אשר ישאירו מימי ארבע המעינות האלה מאחריהם, בנולם אל תוך היאור, (ו)המה שונים אלה מאלה: אדומים, צהובים, לבנים וירקרקים.

השמש גטתה לבוא... ונרכב עתה בקרבת חוף הים, ושם התנשא עמוד שיש אשר משקליו (שבריו) אפפוהו מסביב, גם אדני עמודים ושברי-אבן חצובים נראו שם. במרחק עשרה צעדים מהים עמד פלח סלע אדום כמעט גדול. "הנהו הסלע", אמר משלחי (מלווני) אלי, "אשר הִקְהו משה במדבר ריתן את מימיו". אחרי מחצית מעלה (שעה) הגענו בעד שער מתמוטט אל חרבות העיר הנפלאה הזאת —

מתוך מסעות החכם האביר לארץ הקדושה לר' אברהם ישראל רוזאניס

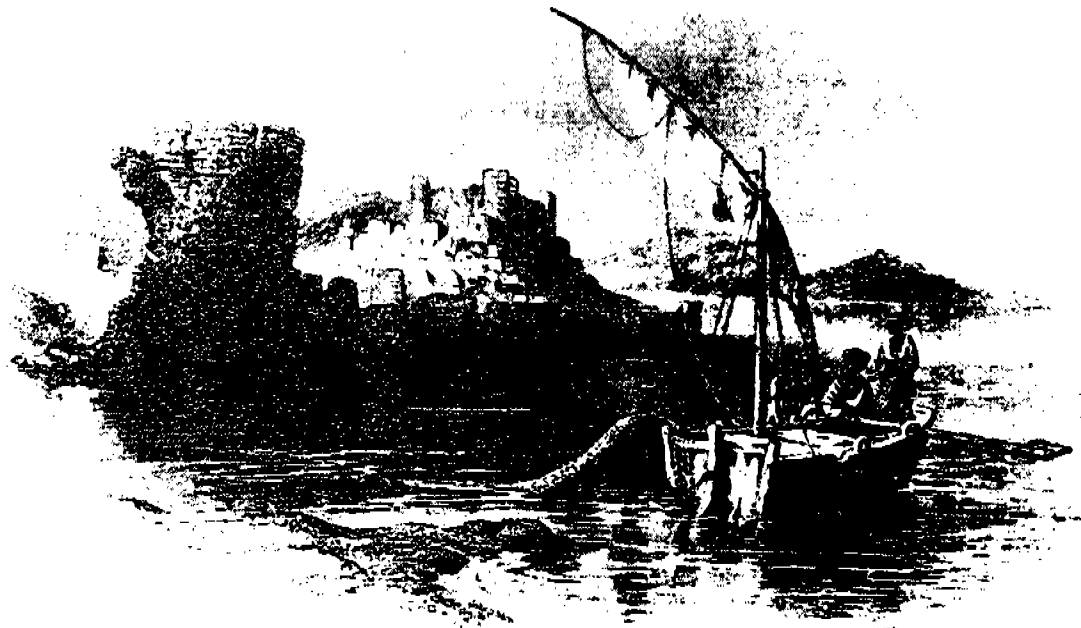
מחודש אייר, התרכ"ז (1867)

בחורף שנת התרכ"ז (1866) הגיע לארץ לביקור ר' אברהם ישראל רוזאניס, המכונה 'האביר', את רשמיו ממסעו בכל ערי הארץ וקהילות ישראל שבה, תיאר בשורה של כתבות אשר התפרסמו בשבועון 'המגיד', שנה י"א (מש' התרכ"ז-התרכ"ח) תחת הכותרת "מסעות החכם האביר לארץ הקדושה". הקטעים המובאים בזה מועתקים מתוך הכתבות הנ"ל.

--- בעוד ד' שעות לעיה"ק טבריא... ומפה מתחיל האריר להשתנות, שהנוסע מרגיש כרגע (את) האריר חם וחזק. גם האבנים והסלעים בוערים כאש, עד שא"א (אי אפשר) לישב עליהן מבלי כסות עבה, ומראה האבנים שחורות כעורב. העיה"ק (העיר הקדושה) טבריא, כבר ידעת ידייך (ידיד נפשי), שהיא יושבת על שפת ים כנרת, בבקעה, ונראית מקודם כמהלך שעה, מראש ההר, ומשם הוא הכל ירידה עד הגיע על יד העיר. העיר הזאת קטנה, לפי השערתי אין בה אף אלף בתים. רוב יושביה הם יהודים הע"י (השם עליהם יגן) וכל מקנה וקנץ מצורכי אכילה או לבישה, בדרך כלל, הכל הוא בידם. לפי מה שסיפרו לי, ימצאו) בה 1260 נפשות ספרדים ה"י (השם ישמרם), ויתר עשרה על מספר זה (היינו, 1270) מאחינו האשכנזים ה"י כי"ר

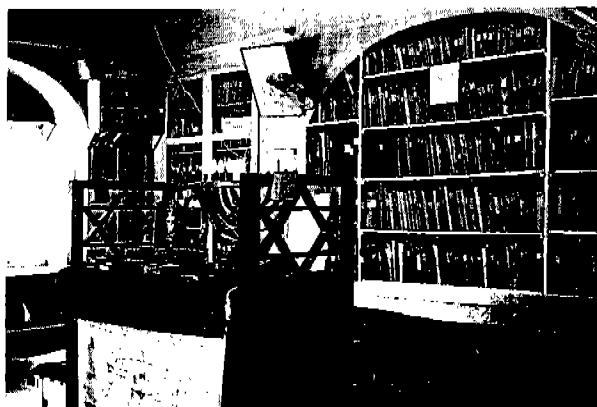
בש' התקצ"ט-1839) פוזר מתנות נדיבות חלק כחלק לגולגלות, ולמסרה הזאת נפקדנו לדעת את מכסת נפשותינו ותהי המגיפה בעדת ד' כבימות המלך דוד, עדי עצומים היו הרוגיה בנינו" (הכוונה למגיפה הגדולה שפקדה את טבריה בשנת התר"א-1841, אשר הפילה מאות קורבנות).

מספר תושבי היהודים בטבריה היה בעת התגוררי שם אלף וחמש מאות וארבע עשרה נפשות, מהם שמונה מאות ושמונים ואחד להאשכנזים, ושש מאות שלושים ושלשה להספרדים. הנמו רק מקהלה אחת (הם קהילה אחת). להספרדים (יש) שני בתי תפילות ובית מדרש אחד, ולהאשכנזים חמישה בתי תפילות וחמישה בתי מדרש. עשרים ושלשה בתי אֶחָה (בתי-מגורים, חצרות) אל הספרדים בעיר. בין האשכנזים נמצאו כשני מאות ילידי עסטרייך מגאליציען או מאונגארן, והנשארים-כמעט רובם בני רוססיה. חנוך הנערות הינהו שם במעמד משולח ונעזב, כמו בכל ארצות המזרח. העיר אשר ישבו (בה) הסנהדרין ואשר חיו והורו בה שרי גדולי התורה, הינה כעת מושב הבערות. ובעת (ש)שאלתי: הילמדו הנערים פה שפת ערבית, המדוברת בכל אדמת הקודש מפי זקן תער מסביב? - ענני כמ"ר וייסמאן: שפת ערבית? ומדוע לא תשאל (אם) ילמדו בני אדם לדבר נכוחה ולבטא צחות בניב שפתם (העברית), הרחק מלשון עלגים, כדבר איש אל רעהו? - אכן, הנערים ילמדו על המעט (לפחות) את מלאכת הכתיבה? - מלאכת הכתיבה? מה למו (להם) ולזה? איה איפה הרעיון העולה על רוחם אשר יכתבוהו למשמרת? ---

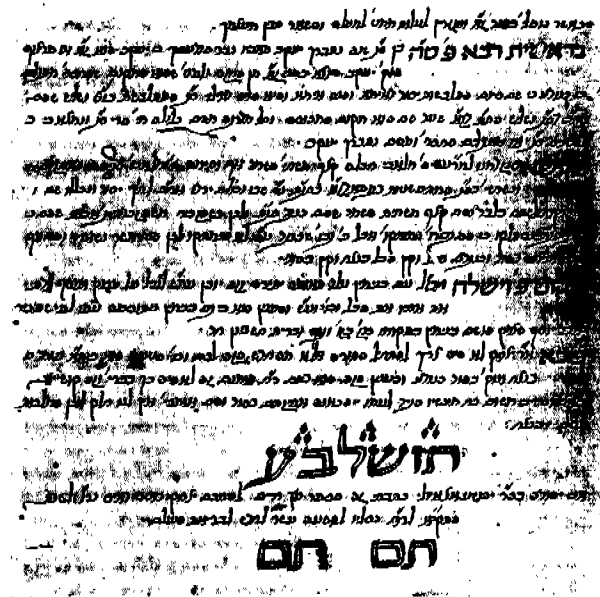

בימות הקיץ לדור בצפת, או בכפרים, מרוב החום פה. בבתי מדרשות להספרדים (המצויים) אצל הבה"כ (הבית הכנסת 'הסניור' ו'בית יעקב'), ובהם יותר מאֲלֵפִים קובְּצִים, שם לומדים רוב החכמים ומקצתם בבתיהם, גם ב' כנסיות להספרדים, ה"א (האחת היא) בנין ישן ויש בדעתם לחדשו, אם רק יתגדבו לזה בני חו"ל (חוץ לארץ), וה"ב (והשנייה) היא גדול ומפואר בתכלית היופי, לא ראיתי כמוהו בא"י, מחזיק (מכיל) יותר מת"ק (500) נפשות. והבנין חדש, מרוצף באבני שיש טהור (מצוייר) בציור נפלא, דבר להלל, נבנה מִנְדָּבָת לבו של הרב הגביר יצחק גלאיטאס (צ"ל: גויטע) ע"ה (עליו השלום) תושב טרייסט, בעל שדה יצחק, ועוד תשמע ממני עליו ממה שעשה בצפת. ויש עוד בעיר איזה (כמה) בתי מדרשות וכן בבית הר"ב (הג'אן) הנו' (כר) יצ"ו (ר' שמעון עֲבָאדִי) שמתפללים שם בכל יום... מידות אנשי העיר, הנהגותיהן, מאכליהם, והכל כאשר לכל הוא כמו בירוש"ת. יתר עליהם המלבושים ובפרט הנשים טעונות כל אבן יקרה, אֲצִעָדָה וְצִמִּיד ושרשרות זהב בראשן ובצואריהן, ככל אשר יוכלו שאת, הרבה מאד וכברכת ד' אשר נתן להם. ועל כל אלה אל ירע בעיני המנדב לשם העיר הזאת, כמו שגם אני נתתי נדבתי בעץ יפה, ואמרת בלבי, בן פורת יוסף, כה יתן ד' להם וכה יוסיף להרבות הן ועושר כחפצם, כי אך לחכמים כאלה נֶאֱמָר להם כל הכבוד הזה, אחרי שהם לומדים בשקידה רבה ויקרה, ואין בהם מתבטל בשווקים או בטוילים. ואם הם מראים עצמם להיפך בעיני בני חו"ל, מ"מ (מבין מאליה) כל בעל שכל, השופט כל דבר לאמיתו, יתן להם הצדק כי זה הוא סחורתם, ועכ"פ (ועל כל פנים) כל הכנסתם אינו גבלע באֲיָרִים כְּבִיתָר המקומות, (ו)ראה שהם מתפרנסים ומפרנסים כל עניי עירם בכבוד וגם חובתם יכירו (שהיא) ללמוד וללמד, לשמור ולעשות.

— — — פה החום גובר מאד, כטבע העיר הזאת, וע"כ (ועל כן) כל ימי שבתנו פה לא חדלנו מלרחוץ בים כינרת פעמים ג' או

"מדרש שמואל" בבית הכנסת של ר' חיים שמואל הכהן קונורטי. "הסניור", שבו קיבץ רח"ש הכהן אלפי כריכים וכתבי יד (תצלום ש' הרשקוב)

העמוד האחרון בקובץ בן 60 עמודים כתובים בכתב יד של הספר "עץ חיים", אשר נמצאו בין שאר כתבי היד שבבניה"ד "הסניור" בטבריה. הכותב: "אני יהודה בר"ר יהושע אנאילי כתבתי זה הספר עץ חיים להחכם יצחק גוניס ואיס גר"ו לשנת התקצ"א (1750) לר"ח (לראש חדש) כסליו להשעה עשר יום לבריאת העולם". (הנייר: בירד-קלף עבה; גודל 19 x 23)

ור"ף (השם ישמרם, כן ירבו וכן יפרצו). הבנינים חזקים אך לא גבוהים, שְׁנֵי שְׁלִישִׁים כירושלים. מְקִינִיּוֹת (בקיץ) העיר והשווקים לא ידעו פה, כי נוסף על האשפה והזבל אשר יכסה פני כל חוצות, עוד כל א' (חד) המטאטא ביתו וחצרו וכל אשפתו ישליכו לחוץ באין אומר השב. כל העיר מוקפת חומה חזקה מזמן קדמון, אך אין בה דלתיים וברית, ובמקומות אחרים יש ג"כ (גם כן) פרצות, והכל נעשה בימי הרעש הנודע (התקצ"ז) ולא חזרו לחזק בְּדִקְיָה. דירות היהודים, על הרוב, הם על שפת הים. אין בכל העיר גִּטּוֹת ופרדסים ואף לא (מ)חוצה לה. גם לא ראיתי כל ירק עשב לאכלה, או (גם) שלא לאכול, שיגדל במסיבות (בסביבות) העיר, רק ד' תמרים גדולים ועץ פילפליק ראיתי אצל חצר מושל העיר, ובאיזה בתי היהודים (ראיתי) עצי רימונים ולא יותר. מקום השוק הוא קטן מאד, כמו השוק בכפרים שלנו. בין כל מיני הסחורות לא יש יתר על ל' חנויות. כל מיני המזון והכלכלה הם בזול הרבה פה, ממש שליש הערך ממה שהוא בירוש"ת (בירושלים תיבנה ותיכונן). והנה אציג לך רק דוגמה א' (חת), כי בירושלים היה שווה הקמח בימים ההם 8 גרוש הרטאל (רוטל = 3 ק"ג) ופה – שניים וחצי גרו"ש – — —

כל החכמים פה הינם עשירים (?) וכולם יש להם בתים מרווחים, קנֶץ כספם, וכן הוא כמעט גורל כל תושבי העיר. חלק כחלק יאכלו מהכנסת העיר, כקטן כגדול, עפ"י ג' מדרגות. כשישים חכמים נמצאים בעיר, השוקדים על לימודם, ויש מהם ההולכים

ד' ביום. וכבר ידעת שמי הים הם מתוקים כמו מי הנהר דינוביו (דנובה) שלנו, יותר עליהם שהם זכים וקלים יותר וכל סיפוקי העיר הוא מהים הנו'. גם דגים שונים (ביצודין ממנה יש מהם טובים ומתוקים לאכילה. ב' סירות דוגה יש על הים כולו, ולא יותר --

ביום ג' הלכנו אל חמי טבריא הנודעים, וכה משפטם: מהלך 20 רגעים מהעיר לצד דרום, קרוב אל הים ק' (100) אמה, (יש) שם כיפה גדולה כמו מערה, ומ"ג (ומשלשה) מקומות נובעים במים ואדים חמים עולים מן הארץ, עד שאם יעמוד בפתח המערה הנו' ר' רגעים, יזע כ"כ (כל כך), כאיש העולה מן המרחץ --

מתוך איגרתו של אברהם ב"ק

טבריה, כ"ח מנחם אב, התרל"ג (1873)

על ר' אברהם ב"ק (בני קדושים) ראה בשער 'אישים ודמיות'. איגרתו זו, שנתפרסמה ב'חבצלת', היתה מיועדת לרא"מ לונץ ידידו, אשר נתקשר אליו בעת ביקורו בטבריה אותה שנה.

-- אחד"ש (אחד דרישת שלומו) הנני להודיע לכבודו אשר קיבלתי מכתבו הנכתב ביום י"ב מנ"א (מנחם-אב, אותה שנה) וקרייתי בופעם ושתיים, והנני להשיבו על ראשון, ראשון. א/ להודיעו ראיות הבה"כ של"ה (בית הכנסת ע"ש ר' ישעיהו הורוויץ, מחבר 'שני לוחות הברית') ששייך להיהודים. הנני להשיבו, ראשית (כי) יש לנו קבלה מהאר"י ז"ל אשר זה בהכנס"ס (ע"ש) ר' יוחנן, כמבואר בשבחי ירושלים (לר' יעקב ברוך, ליוורג, התקמ"ה). וקבלת האר"י בדוק(ה). [אנכי מומן רב הייתי הולך להתפלל על ציון התנא ר' מאיר בעה"ס ולא היה שום ציון על קברו רק א'חד) עמוד, כמו אבן מרחיים. ואמרו שבוה המקום היה האר"י אומר: בכאן נטמן רמבע"ג (ר' מאיר בעל הנס) תחת זה האבן, ואח"כ כשהתחילו לבנות (את הבנין שעל הציץ) מצאו מכון תחת האבן, בעומק הארץ, קבר ארוך ועליו (על האר"י) יש לסמוך וכן כל הגויים קורין לזה המקום פְּנִים יְהוּד (כנסת יהודים). [ומהיכן נודע שעי"ה"ק הוא טבריה, הלא מקריאת הגויים, שקוראים אותו פְּנִינִי (ה)]. והנני להודיע התחלת הענן מבהכנ"ס הנ"ל. מתחילה הי' (ה) זה המקום חרוב (חרב), זה שלש שנים נודע לנו אשר נמכר להיוונים [הנקראים רָאם] זה המקום. ובאותו הזמן בא לפה גביר אחד מכליקאטי (פלפוטא) ממשפחת ששון (הוא אברהם שלום ששון שביקר במקום בשנת התרל"א, 1871) והקריבו לפניו מכתב בקשה מענן הלוח, והשיב אשר הוא אין בכוחו להועיל, רק יכתבו להשר משה מאנטיפיורי ולהר"ר נתן אדלער ולשאר גבירי ונכבדי ארץ, וכן עשינו. וכתבנו מכתבים לכל המקומות כאשר פקד עלינו ואחר כמה שבועות בא(ה) אלינו תשובה מה"ר נתן אדלער להודיעו מהענין, הכל באר היטב אם אמת שזה בהכ"כ (של ה)של"ה, ועוד כמה שאלות. והשיבו להנ"ל כהוגן ונשתת(ת)ק הדבר. ואח"כ כשנתוודע לנו אשר הרה"ג (הרב הגאון) הח' (כס) יקיר גרין (גירן - רב קושטא, שאותה שנה עלה לירושלים) בא לעיה"ק

ירושלים, תו"מ (תיכף ומייד) ערכנו אליו מכתב בקשה בענין הלוה. והוא ברוב כוחו פעל ועשה (עד) אשר יצא מכתב גלוי מסטמבול להוואלי (מושל המחוז התורכי) מדמשק, מה זה הענן מבהכנ"ס יהוד, אם אמת שהוא של יהודים למה מכר מקום חשוב בזה ולא הודיע דבר זה לסטמבול להמלוכה [העתק מזה המכתב, אות באות, נשלח לירושלים להח' (כס) יקיר גרין (גירן) הי"ו]. ותיכף כשבא(ה) הידיעה לפה עשינו מכתב בחתימות עשרה ישמעאלים נכבדי העיר, שהאמת (היא) שזה החורבה נקרא(ת) פְּנִים יְהוּד ושלחנו אותו המכתב לדמשק. וכן זכור לטוב הקאנטול מאיינגלטר (ריצ'רד בורטון, מאנגליה), (ש)בעת נסעו דרך פה לעיה"ק ירושלים, הבטיח לנו שיעשה הוה (הענין) לטובתנו, וכן קיים בחזירתו לביתו לדמשק (ו)עשה מריבות וקטטות עם הוואלי בדבר הוה, שיחזור הבהכנ"ס ליהודים בחינם, רק הוואלי אמר שהנוצרים תובעים ההוצאה שהי' (תה) להם (ב)ערך שבעים אלפים גרוש, ואנחנו אין כוחנו אל(א) בפה. ואחכ"ז (ואחר כל זה) בא(ה) פקודה מסטמבול שירד הוואלי ממקומו. וכן הקונסול נסע מדמשק ללונדון ונשכח הדבר, ועכשיו לקחו הַקָּבָה אשר חתמו הישמעאלים, אשר המקום נקרא פְּנִים יְהוּד והביאו אותו לבית המשפט וחתמו אחריהם כל בית המשפט, אשר האמת עם היהודים שזה ביהכנ"ס שלהם, וההוצאה לא הי' (תה) להנוצרים רק לערך ארבעה אלפים גרוש. ואי"ה (ואם ירצה השם) באילו הימים יסע מפה איש יקר ונכבד, החכם מ' שמעון, גיסו של הרב הגדול חכם קנארסי (צ"ל קונורסי, הוא ר' שמואל חיים הכהן) ראב"ד (ראש אב בית דין) מפה לעיה"ק ירושלים לטפס עצה עם הרה"ח (הרב החכם) יקיר גרין הי"ו, ומה שיעץ נעשה בעז"ה (בעזרת השם) --

-- ואודות נפשות עי"ק טבריא, היינו ספרדים, 1100. אשכנזים - 1250 [ומהם: כולל וואלין 800; כולל אסטרייך 300; רייסיץ 150]. ישמעאלים 250. נוצרים רָאם 400. נוצרים קאטוליקעם (קתולים) 50 --

מתוך תיאור מסעו

של ר' רחמים יוסף אופלטקה

חודש אייר, התרל"ו (1876)

ר' רחמים יוסף אופלטקה נולד בירושלים לאביו ר' יצחק. היה מורה בבית"ס "דורש ציון" בירושלים, ולאחר מות אביו היה למנהלו. מסעו מירושלים למירון להדלקת מדורת ל"ג בעומר, עשה בלוחותיו את אמו, ובשובו לירושלים העלה את רשמיו, אשר נדפסו באותה שנה, בירושלים, בקונטרס בשם 'מסעי היר"ח' (הרב יוסף רחמים חיים) באה"ק תובכ"א; א' יערי, 'מסעות' עמ' 632-629.

-- ומשם (סוף אל-חָאן, שליד מִסְחָה) נסענו (ברכיבה על חמורים) אל עיה"ק טבריא תובכ"א. טבריא תובכ"א (היא) עיר חָמָד, יושבת בין הרים, מוקפת חומה מג' רוחות, וים כינרת

[illegible]

[Faint handwritten text, likely bleed-through from the reverse side of the page.]

404

קטע מתוך מפתו המצויירת "ארץ הקודש" של ר' חיים שלמה פיניה, איש צפת משנת התרל"ה (1875)

שמרבים העם לעלות אליהם מדי שנה בשנה. ומחייבתם – בזול מאד, רוב דגים, שמן זית, ירקות (ודמיו) שכירות הבית, אשר לא יעלה לערך רבע מחיר שכירות בית בירושלים. החורבות וגלי השממה – רבים מאד (והם) בזמן (מזמן) הרעש (האחרון שהיה בכ"ד בטבת, ה' תקל"ז – 1.1.1837), לא תקפ"ץ (לא תקום פעמיים צרה). בית הקברות (הוא משותף) לספרדים ולאשכנזים יחד. ונמצאו שם מצבות מזמן הרה"ג מוהר"ר (הרב הגאון, מורנו הרב רבי) חיים אבואלעפיא וצקן"ל (זכר צדיק וקדוש לברכה), שהוא הראשון שנתיישב בה אחרי חורבנה כמה פעמים, וזה היה בשנת ה'ת"ק (1740). והמשפחה הזאת (היא) המיוחסת שבציר. האשכנזים נחלקים לד' כוללים, וכולם חסידים: כולל גאליציא, והממונה הוא הרב ר' מרדכי ויס, יצ"ו; כולל וואלין (–) נסתלק כעת הממונה (עליו); וכן כולל קארלין; כולל רוסיא, והממונה הוא הרב הישיש ר' מענדיל, יצ"ו. ושם מצאתי את ידידי האב"ד הרבני מו"ה (מורנו הרב) דוד שיפמאן (מחבר 'הביכורים והראיון', ירושלים, ה' תרל"ט – 1879) נ"י (נרו יאיר). והוא קנקן חדש מלא ישן. פה שמחתי מראות כי גם בהעיר הקדושה הזאת, האשכנזים והספרדים ידורו בשלום ובמישור. וחיי נועם יחיו בלב ואגודה אחת. ה' יתמיד שלומם –

ליל פסח שני (אור לט"ו באייר) הלכנו עוד הפעם לרמב"ה ויע"א (לר' מאיר בעל הנס, זכרו יגן עלינו, אמן). אשר מקרב שנים תקנו חו"ר (חכמי ורבינו) טבריא לעשות הילולא ולהדליק נרות בשמחה ובשירים כאשר עושים בצפת ת"ו. ויען שבשנה זאת לא באו כל כך (הרבה) אורחים, המעלים דמי הדלקת הנרות כמנהג הקדש, לסיבת חסרון כס הגדול מירידת שטרי (ערך הכסף של) הממשלה, לכן לא נמכרו (העלויות ל) הדלקת הנרות כראוי, וההכנסה הלא מצער היא, קרוב לב' אלפים גרוש, ולא עוד –

(הוא) חומתה מצד מזרח, כערוגה נאנה עלי יבליימים. אוריה חם מאד. רובה (מיושבת ע"י אחינו בני) ישראל. בה שתי קהילות: הספרדים והאשכנזים. לעדת הספרדים יעלה (יגיע) סכום נפשותם לערך אלף נפש, כן ירבו. ולהם כמה ת"ח (תלמידי חכמים), ולהם חצרות נחלת אחתם, ומהם גם מפוארים בכליל יופי. נחלת רבניה וחכמיה למקהלת (לעדת) הספרדים (ככה יקראו (ל)אשר לא מארצות אשכנז ורו"פ (ורוסיה ופולין) מולדתם, כי הספרדים שבעיה"ק טבריא ת"ו וצפת ת"ו, רובם מערביים (יוצאי המגרב – צפון אפריקה) מבטן ומהריק, כנודע) ארבעה בתי מדרשות, אשר שם לומדים הת"ח ומתפללים. האחד נקרא בית המדרש הגדול, והב' (השני) יקראוהו בשם מדרש שמואל [שכנה הרה"ג כמהר"ש (הרב הגאון, כבוד מורנו הרב ר' שמואל) קונורטי הכהן, וזה"ה (זכרו לחיי עולם הבא) שהיה אב"ד ור"מ (אב בית דין וריש מקא – ראש המקום) שם כמה שנים]. והג' (השלישי) – מדרש צמח. והד' (הרביעי) מדרש מערבים (מגורביים) חדש. הרב המו"ץ (המורה צדק) כעת הוא הרב המופלא וכבוד ה' מלא כמוהר"ר רפאל ממאן יצ"ו (כבוד מורנו הרב רבי – ישמרהו צורו וקונו) [שהיה לפניו אב"ד בעיה"ק צפת ת"ו (אב בית דין בעיר הקודש צפת תיבנה ותיכונן)]. ועוד להם (לספרדים) בהכנס (בית הכנסת) גדולה, אשר קבלה בידם ששם היה מקום תפילת רבינו הקדוש ויע"א (זכרו יגן עלינו, אמן). ולעדת האשכנזים שבעה במ"ד (בתי מדרש), ונפשותם יעלו כערך נפשות הספרדים, יצ"ו (היינו, כאלף נפש). השו"ב (השוחטים ובודקים) דמתא (של המקום) הם אשכנזים. מכס הבשר, הנקרא גאליה, אין להם. וכל אחד מוכר כחפצו וכרצונו ואין מוזה. הבתי ספר לתשכ"ר (לתינוקות של רבן) – ביקרתי, ומתנהגים בלי סדרים כראוי. האורחים סובלים יסורים קשים עד מוצאם מקום להינפש בו, כי אין להם מקום מיוחד להכנסת אורחים, אפילו בימים האלה

מתוך 'מסע מירון' לר' מנחם מנדל ראבין ב"ר שמואל אהרן ראבין

מחודש אייר, התרמ"ח (1888)

רמ"מ עלה לירושלים בצעירותו והיה בין ראשי הכולל "חיבת ירושלים". כ"כ יצא כשד"ר לחו"ל. באייר התרמ"ח יצא למירון ושהה במסעו כחודש ימים. את רשמיו ממסעו תיאר באגרות, שכולן רצופות חיבה ואהבה לאה"ק ולישראל.

מכתביו אלה נתפרסמו לראשונה בשנת התרמ"ט (1889) בעילום שם המחבר, ויצאו לאור בקונטרס מיוחד ע"י ב' לגדור בשם 'מסע מירון' בירושלים, התשכ"ח (1968).

— — — בשעה שמינית (שתיים) אחר הצהריים באנו עיר קודש טבריא, והיא בחלק נפתלי, טובה ראיתה מאד מאד (ממרחק), עומדת כמישור יקר לרגלי הר הכרמל (הכוונה להרי הגליל התחתון). חום השמש אשר בפיכר ההוא (כיכר עמק הירדן) הוא עד להפליא, כתנור בוער, וכמעט תעלה (ה) שביבי אש, על כל מדרג כף רגל, ועל כל זאת (-) כחומה בצורה שגבה פליאתי. כאשר נודעתי (נודע לי) מפי הרוקח, המוכר סממני הרפואות, כי כל אשר תעל תוקף החום ושבובי השמש, תרבה ותיגדל בריאות וחיון וישיבה, עד כי בהניח חום השמש מגבורתו, כן תציץ ויהי פורח כל חולי וחוסר המנג (חום הגוף) ליושיבה. והכל מפלאי בראשית, ויתברך שמו ויתעלה.

בערב שבת קודש הלכנו להתפלל תפילת שחרית בבית מדרשו של רבי מאיר בעל הנס, הניבנה על קברו ביופי והדר, והוא רחוק כחצי שעה לצד דרום, באמצע הדרך אשר על יד הים. מקובל הוא בפי כל אשר שם, (ש) הוא נוכח בארץ של מרים. לא יכולתי לטבול שם כי היו הרבה עוברים ושבים, אך ירדתי ורחצתי שם פני וידי. מימן הדרך הוא מקום 'פיני עמודי' דר' אסי. איזה מהם (כמה מן העמודים) עומדים עוד. גם יש שם מקום נחשב מאבן אחת, אומרים כי הוא מקנה (של) האר"י הקדוש זיע"א. הדלקתי שם שמן זית ובעד ביתי ובעד כל אוהבי ושאר התומכים ועוזרים להיטיב ישיבתי על אדמת הקודש... ואחר הלכנו לרחוק בחמי טבריא הקרוב לשם פמאנים אמה. בנין עגול נחמד ונעים, מאבני שיש, יסובב את מיקנה החמה (המים החמים), אשר בנה עליה איברהים פאשא, זה כחמישים שנה, בעמודים יפים מאבני שיש

אדום וירוק, מעשה שושן (עם) ציצים ופרחים. ניסיתי לטבול אצבעי במקום צאת המעיין מן ההר, ולא יכולתי כי ניכזה מאד. רק במיקנה אשר בהמרחק, שם יעמדו המים שנים או שלושה ימים עד יתקררו, (ו) רק אחר כך ילכו לתוכו לרחוק. רחצנו שם לערך שעה וחצי ותחי רוחי, מנועם המים אשר בא בקרבי כשמן בעצמותי. בצאתי מיששתי את בשרי וידי חזק כברול ונחושת מחוק המים — — —

ביום שבת קודש היינו ששים ושמחים בחברת אחינו על אשר זכינו לדרוך על אדמת הקודש טבריא טובה"א. מקום משם יצאה תורה לישראל, תנאים ואמוראים הקדושים, זכותם יגן עלינו. אבל בשרי עלי יכאב בהתחקותי על העיר ותהלוכות (ואורח חיי) יושביה, אשר חשן משחור תוארם. דימיתי כי פה ארץ החיים, חיי שלווה, אבל אין חדש תחת השמש, וכהדלות השוררת) בבתי אחינו בני ישראל אשר בעיה"ק ירושלים, כן העוני מולך בבתי אחינו אשר בעיה"ק טבריא. ביתם ריק מכל, באינן לחם ומזון, ולא בגד ללבוש, הולכים יחף (ו) שבעים ביגון ולחץ — — —

ירדתי מן ההר (אשר שם מצבות הקדושים) באין דרך, רק בתוך זרע השדות, (ו) עברתי (ב) דרך העיר, מקום קבורות הסנהדרין, אשר באמצע (עובר) רחוב הגוים. גם מקום המשפט, שם ציוני הקברות, נרמס למדרך כל כף רגל. או לעינים שכך רואות. קברות עיני העדה (הם) למרמס רגל, עד ישיקף ד' וירא בעוני עמו. גם דרך מקום קברות ישראל אשר בטבריא עברתי, והיא הדרך ההולך לחמי טבריא לזה איזה שנים אשר עשו שמה את דרך המלך להמרחק, ובאכזריות חימה פיגה מושל העיר את קברות ישראל, ובשנה זאת שילם לו השי"ת (השם יתברך) משכורתו כפולה (עונש כפול), כי הורד לארץ הדר גאווה, אף שתה כוס רעל על כל אשר לו מסביב, ומי יודע איך וכמה עוד יהיה אחריתו מרה כלענה, כך יאבדו כל אויבי ד'. והרבה מאד גאונים וקדושים ספונים במקום ההוא — — —

ובאתי בחזרה (ביום ג'), מסיור בכפר חטין והסביבה) לטבריא, גם למקום מדרשו של רבי מאיר, עוד רבע שעה קודם ההדלקה. החצר היה כבר מלא אנשים ונשים וטף. וכרבע שעה עמדו כל העם מקצה, עיניהם נוכח עמוד העששית, והמדליק הדליק את אגן השמן ברוב ששון ושמחה. ויהי כעלות הלהבה פרזנו העם בקול מצהלותם והנערים במנגינותם. גם בחצר אשר להספרדים קמתנותו עשו. חזרתי לביתי ונפלתי נדרם על ערש כאבן דומם, מרוב עמל עבודתי ביום הזה.

מה סימן נתן ר' יוסי בן קסמא לתלמידיו שהיו מטיילין בטבריא ?

- אמרו לו ר' יוסי: "רבנו, אימתי בן דוד בא ?" - אמר להם ר' יוסי: "אם אני אומר לכם אתם תבקשו ממני אות ?" - אמרו לו: "לאו". - אמר להם: "הרי השער הזה ייבנה ויפול, ייבנה ויפול ואין מספיקים לבנותו עד שכן דוד בא"

נחומא ב' וישלח

[illegible]

יחזקאל

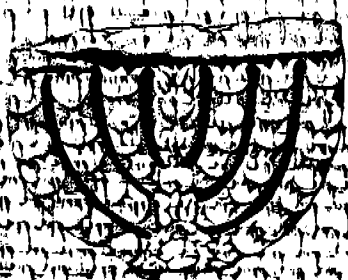
[illegible]

וְעַתָּה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ
יִשְׁמְרֵנוּ וְיִשְׁכְּלֵנוּ
כְּכֹל הַיּוֹם הַזֶּה

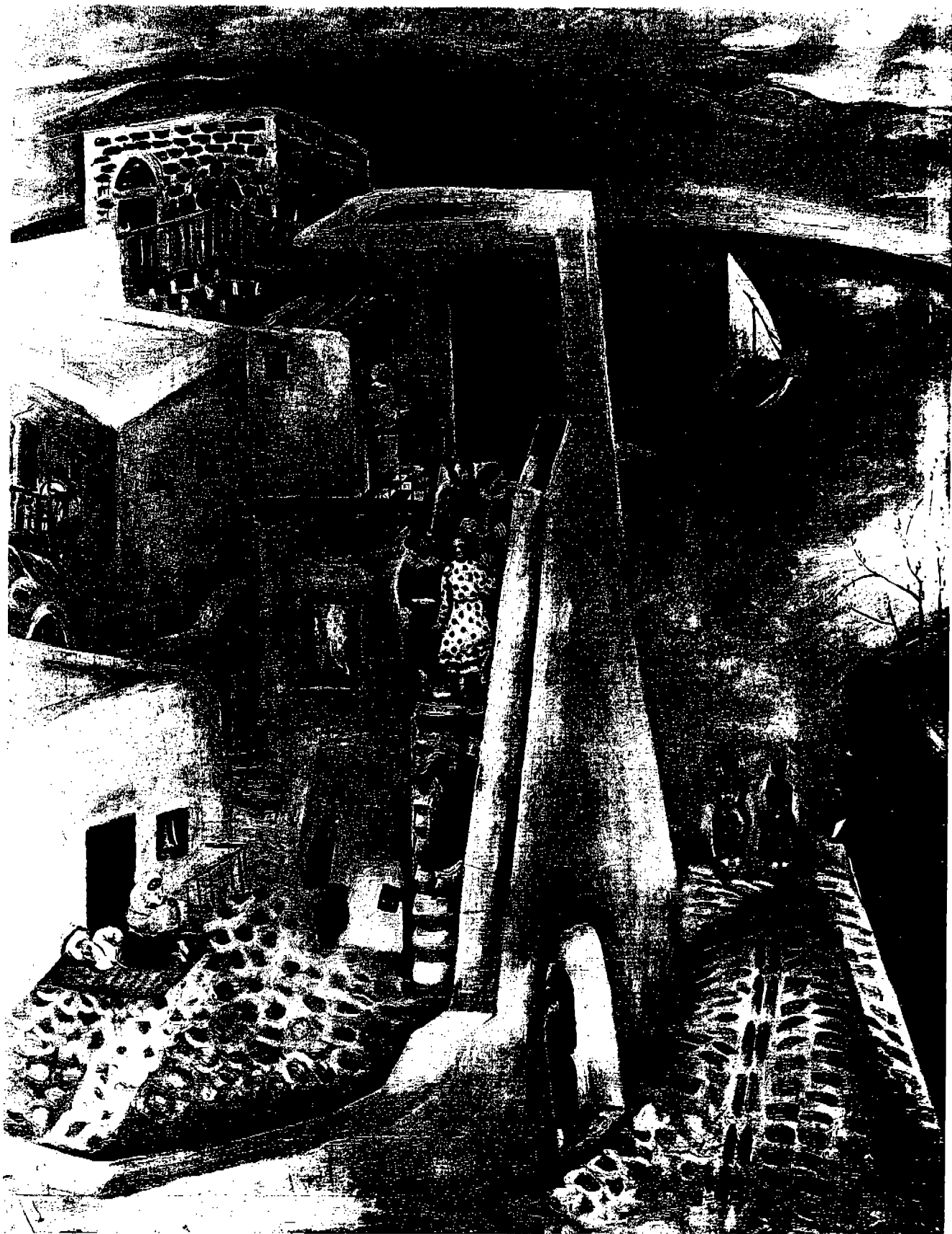
407

שער שמיני

סיפורים מן העבר

נחום גוטמן/מנוחת השבת בטבריה - ציור משנת התרצ"ב (1932) - צבעי שמן - 82 x 62 (אוסף גב' נדיה לוריא)

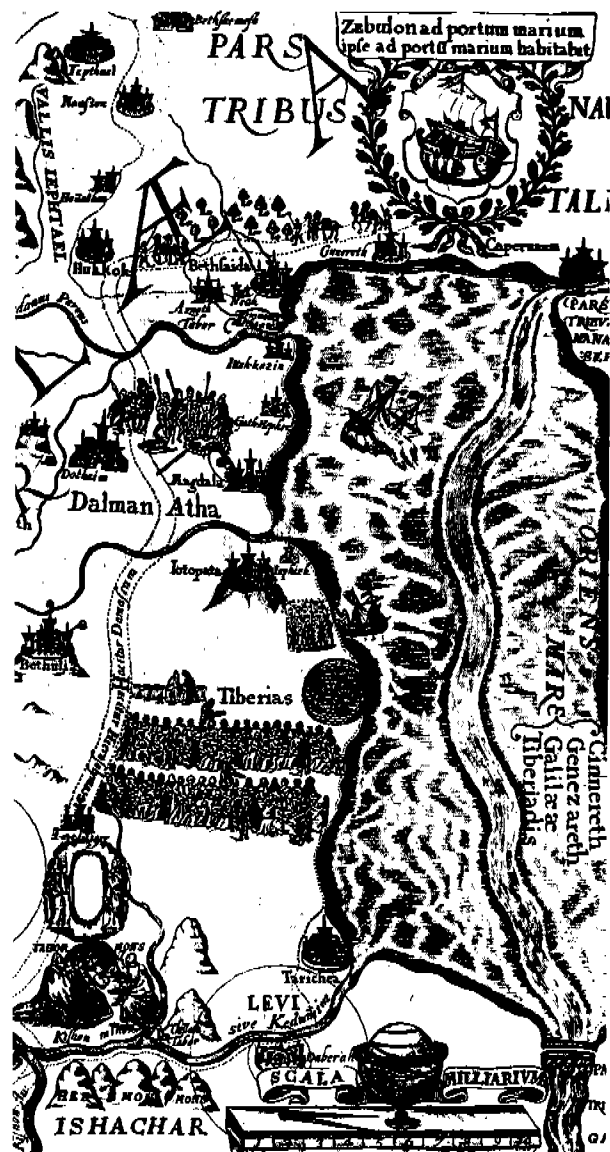
ר' יעקב בירב זמרת הארץ

ויהי בימי שולטאן מחמוד (1730–1743), המולך בכל תפוצות ערי תורקיה, בשנת הת"ק ליצירה (1740), העיר ה' את רוח הקודש של מורנו הרב המופלא, מופת הדור והדרו כמוהר"ר (כבוד מורנו הרב רבי) חיים אבואלעפיא ז"ל, לעלות ולראות את עיר הקודש טבריה תובב"א (תיבנה ותיכונן במהרה בימינו, אמן) לבנות את חורבותיה ולחזק את יסודותיה כאשר בראשונה – אשר זה לה שבעים שנה היתה חריבה ושוממה, מבלי בניה היא יושבת, מאין בה בית הכנסת ולא בית המדרש ואין דרים בתוכה כלל, אשר לא נשמע קדיש מיום שנחרבה.

ויהי הרב הנז' (כר) בכל דרכיו משכיל וילך אל ארץ טבריה בחדש סיון שנה הנז' (כרת). ותיכף בכניסתו לארץ ויתן ה' את חנו בעיני שרי העיר ובפרט השר הגדול המושל בארץ ושמו שיד דאהיר איל עמהר (הוא שיד' ד'אהיר אל-עומר). והשיך ההוא שמעו הולך בכל ארץ ישראל, מסיבה שבזמנו כל הדרכים שהיו מסוכנים מאד ומקדם שלא היה אפשר ללכת בהם כי אם ע"י חבור רות חמשים פרשים מוזיינים, מפחד האורבים והליסטים. ובזמן השיך ההוא נחה שקטה הארץ וכל שרי העיירות המליכוהו עליהם ויקראו שמו: שיד איל משאיך [ר"ל (רוצה לומר) שר השרים]. ועתה באותם הדרכים הולכים ובאים (עוברי אורח) וכספם בידם ואין מכלים דבר ועל זה וכולם משתחווים לו, כי הטיל אימה יתירה על אורבי הדרך והשמיד עם רב מבני קדר יושבי אהלים (המה הבדווים). שהגם הגם ליסטים ושודדי דרך. וגם השיך הנז' ותרן בממונו וביתו פתוח לרנחה ופתו מצויה לעוברים ושבים לכל אומה ולשון.

ובהיות הרב באומיר, שתי שנים קודם בואו אל הארץ, נודע אל השיך שהיה ברצונו לבא אל ארצו ושלח להרב כתב על גבי כתב, אחד ושתיים, אחד ושלוש, לאמר: קום עלה רש את הארץ טבריא, שהיה ארץ אבותיך. וכך הוא האמת, שהרב המוסמך כמוהר"ר יעקב אבואלעפיא זללה"ה (זכרו לטובה לחיי העולם הבא, – שהיה אבי) זקנו של הרב ז"ל, היה מארי דאתריה (מורה המקום) בטבריא קודם שתחרב. ובבא הרב זללה"ה לטבריא עשה לו השיך כבוד והלבישו לבוש יקר הערך כלבוש מלכות. וכל אשר שאל ממנו הרב לא חסר דבר. ובמשך שתי שנים בנה בתים וחצרות ליהודים ובנה בית הכנסת נאה ומפואר מאין כמוהו בכל ארץ ישראל, ובנה בית המרחץ נאה וחגיגות ליום השוק ובית הבד לשמן שומשמן והתחיל לעשות מסילות בארץ. וגם צוה לנטוע שדות וכרמים, ובכל יום ויום אהבת השרים עם הרב הלך וגדול וכל אנשי טבריא דשנים ורענגים, שמחות אליי-גיל, כי הארץ שקטה מפחד הרעה ואין מחריד.

ויהי בשנת התק"ב – אחר שתי שנים ומחצה לשובה, בהיותו בשלוח כבימי שלמה – ביום כ"ב לחדש אב, פתע פתאום בא אל הרב ז"ל מדמשק מהגבירים הח' (כמים) הש' (למים) חיים פרחי נר"ו (נשרי רחמנא ופרקיה – ישמרהו הרחמן ויגאלהו)

ים כינרת והעיר טבריה – מתוך מפה מן המאה הי"ז (המחיאק הימי חיפה)

שלושה פעמונים נמצאו שם בעת ההיא, אשר הטמינו (במקום ההוא) הערלים (עוד) בימי גואידך המלך הערל האחרון, אשר מלך בארץ ההיא בעלות הכורת עליהם, יעשו מהם (מאותם שלושה הפעמונים את) האילים המנגחים (להגנת העיר בימי מלחמה).

והעיר טבריה אשר בנו – אלף וחמש מאות אמה יסובבה (בחומה אשר לה). ותשלם במלאכה בחדש כסלו, בשנת חמש ועשרים ושלוש מאות וחמשת אלפים (לבריאת העולם, שנת השכ"ה – היא 1565 למנין אומות העולם). וישמח יוסף (בשיא) מאד, ויתן תודה לאלהים.

רצו (אז) דק יוסף ורעו (באדמת טבריה וסביבתה) מעצי התותים לרוב מאד, (כדי) להאכיל את תולעי המשי. וגם צמר ציוה (דק יוסף) להביא מספרד, (כדי) לעשות בגדים כבגדים אשר יעשו (הטווים בצמר) ברניציאה, כי האיש דק יוסף (בשיא) גדול מאד, ויהי שמעו בכל הארץ.

מתוך 'עמק הבכא' לר' יוסף ב"ר יהושע הכהן, קראקא, 1895, עמ' 144–147.

אחרי ה' ימים, בא כתב להרב שנית, לאמר: "קבלנו כתבו וראינו את הכתוב, אבל ידע נאמנה, שהדברים הם אמת ויציב. וחלינו את פני המשנה בדמע עין שיתן רשות להבירח למעכ"ת (למעלת כבוד תורתו) משם וצוה לנו: כה תאמרו להרב משמי, שכל ספריו ומטלטליו יוציא עמו וילך לצפת, כי כוונתי להחריב את טבריא עד היסוד בה".

ובעת ההיא שלח הרב את הכתב אל השיך לומר לו: אל תתאשש מן הפורענות, שהרי שני בדבר וניכרים דברי אמת. ויען השיך ויאמר: אדרבה. הכתב הזה הב' (השני) מורה עורמתו ותחבולותיו להפחיד אותי, שהרי הגה הכתבים שבאו אלי מהמשנה שבצידון המולך בארצנו ונוסח הכתב: "אל תירא ואל תחת מן הקול הנשמע, שאין יכולת בידו אפילו לעבור דרך ארצי. וגם אני שלח שליחתי אליו: אל תקרב הלום ולא תעבור בארצי, פן בחרב אצא לקראתך, יען נמשך נזק למס המלך, שכל המס הניתן מכל העיירות הללו אשר תחת ידי, אין אני יודע אלא משיך ד'אהיר שהוא הערוב בעד כלם והוא הנותן ואני מודיע הדבר למלך". כה דברי הכתב של המשנה של צידן להשיך והראה הכתב להרב. ומן היום ההוא והלאה לא נתן לבו עוד אל דברי הגבירים שולחני המשנה.

גם כל הכפרים אשר סביבות טבריא היו שואלים את פי השיך לאמר: כך וכך שמענו שיצאה גזירת מלך, אם כנים הדברים נצא מן הכפרים אנחנו וטפנו ובעירנו וכל אשר לנו ונקומה ונעלה אליך לטבריא, הן להציל אותנו ואת ממוננו בעיר בצורה מוקפת חומה והן להיות לך לעזרה, להלחם עם הבא לצור עליה. ויהי כמשיב להם: אל יצא איש ממקומו, כי הכל שקר.

ויהי בה' באלול, באו אנשים והודיעו לשיך איך אתמול יצא המשנה מדמשק עם חיל גדול לבוא להלחם על טבריא. ואז ראו איש העיר את השיך שהיה עורך כלי מלחמה תוך מגדל קטן אשר לו מחוץ לעיר בריחוק מיל, שמחדש בנה אותו מחמת שפעמים אחרים (אחרות) היו צרים באותו מקום, מחמת שהוא קרוב יותר מן הרוחות האחרות, שזה המשנה עצמו בא על טבריא ב' פעמים אחרים, בראשונה ישב ט"ו ימים ובא אליו מאמר המלך שעשאו מעזול, דהיינו שהעבירהו מגדולתו, והלך לו בפחי נפש. ובפעם שנית, שאז היה משנה של צידן, שנתנו לו באותה שנה גבול צידן, ישב ח' ימים ואחר כך נתפשו ביניהם והלך לו.

ואז, כראות היהודים אותו עורך כלי מלחמתו, יצא לבם ויחרדו באמרם: אכן נודע הדבר היות אמת ביאת המשנה לצור על טבריא. וילכו אצל הרב זללה"ה (זכרו לטובה לחיי העולם הבא) ויאמרו לו: מה נעשה, נקומה וגלכה לצפת, או נרדה לעכו, שהרי אמת הדבר, והרב נשתומם על הדבר ויען להם: "מה אעשה, אנה אלך ואעזוב את עיר הקדש ואת בית הכנסת המפואר, אחר כמה יגיעות יגעתי וטרחתו טרחתי בגופי ובממוני, עד אשר הביאני עם הלום לראות טבריא בשוקה. ואנה נלך ונעזוב את בתינו ואת כל אשר לנו, אשר שלא נשאר זמן להוליקם, שהרי מיום צאת המשנה מדמשק ודאי נתקלקלו הדרכים והריהם בחזקת סכנה. זאת ועוד: שאם נלך מן העיר, הוא בזיון וחרפה גדולה אל השיך וגורם איבה ושנאה לדורות עולם; ועוד, (שאפשר) שלא יניחנו לצאת – ומה בצע לגרום קנאה ותחרות. זאת ועוד: שאם יניחנו

והח' (כס) המעולה כה"ר (כבוד הרב) יוסף לושאטי נר"ו, אשר המה שולחני המשנה למלך, הנקרא סולימאן פאשא המושל בדמשק ובכל אגפיה. וזה נוסח הכתב:

"ידע לאדוני, איך יצא דבר מלך נחוץ ונשמע פתגם המלך בדמשק, שיקום המשנה הנ"ל סולימאן פאשא ויעלה אל טבריא בכח גדול וביד חזקה, להפיל את חומותיה עד לארץ ויקח את ראש שיך דאהיר המושל בארץ. והמשנה הנז', תיכף בבא דבר המלך, הכרח בכל אגפיו שיבואו חיל גדול להלחם על טבריא. וגם הכן כלי מלחמה מינים ממינים שונים: סוללות ואבני בלסטראות, שאם ישלחם ממרחק ו' מילין, אחד הגה ממיתה לעשרים נפשות כשהם בחבורה אחד וגם לנטוש ולנתון, להאבד ולהרוס חומות ובניינים. אשר ע"כ (על כן), העם הנשאר בטבריא דמו בראשו וע"כ ימהר יחישא אדוננו הרב עם כל קהל עדתו לצאת מן המקום ההוא ולהמלט על נפשם ולהציל את ממונם ואת כל כלי ביתם, לא תשאר פרסה – הכל ישלחו לעכו יע"א (יכוונה עליה, אמר). והם יעלו לצפת ת"ו (תיכנה ותיכונן), אשר שם ישלח המשנה קצת מאנשיו למבר (ולהגנת) היהודים, לבלתי יקרב אישור אליהם מרוב החיל שלא ייקום". עד כאן נוסח המכתב ששולח מדמשק להרב בערב שבת בין השמשות.

ובעת ההיא רעדה אחזתם לעם בני ישראל ויאמרו: מה זאת עשה אלהים לנו. ותיכף קם הרב ה"י (השם ישמרהו) והלך אצל המושל בארץ והגיד לו את הדבר אשר נגזר עליו ועל הארץ, כי כל אנשי העיר עדיין לא היו יודעים מאומה. ויהי (השיח) כמשיב, כי גם הוא שמע שמך מנהו, אמנם לא ניתן להאמין מכמה סיבות: האחד, שאם אמת היה הדבר הזה, שיצאה גזירת המלך להשמיד טבריא, היו שולחים רץ מיוחד מקושטא יע"א, להרב מאת היהודים שבחצר בית המלך להודיעו, שיצא הוא וכל אשר לו משם וימלטו את נפשם בטרם יבואו ימי הרעה. הב' (השנית), שאם גזירת המלך על טבריא ועל המושל בה, לא היה נגזר שתתורב על-ידי המשנה שבדמשק, לפי שטבריא אינה מתחומה, אלא על-ידי המשנה שבצידון שטבריא תחת רשותו וממשלתו ומס המלך שטבריא וסביבותיה נותנים לו. הג' (השלישית), כי על מה יהיה נזר המלך עלי, כי מה פשעי ומה חטאתי, אחרי שאני מורד במלכות וכל משא משאר ומס המלך אני פורע להמשנה המושל בגבולי, מידי שנה בשנה, כקצוב מימי קדם ביתר שאת. ומכל הטענות הללו הבטיח להרב שלא ירא ולא יחת, כי הכל שקר ודבר כזב, אלא שהמשנה הנז' (כר) יש לו איבה ושנאה עם השיך, זה משנים קדמוניות, שנאה מחמת קנאה, ומשמיע קול פחדים באזניו שמה יכנע ללבו וישלח אליו ממק רב לבלתי יבוא לצור על טבריא. והדבר מרמה וערמה, כי כן צוה לשולחניו היהודים לכתוב להרב ובזה יברח מן המקום ההוא. וכראות השיך שהרב הלך הוא וכל אשר לו, אז יחלש כוחו ויאמר אמת הדבר, לפי שהיהודים אינם מכובים ומהתלים עם הרב.

ויהי כשמוע הרב נר"ו את דברי השיך האלה, הלך לביתו שמה, כי הטענות היו מספיקות, ותיכף צוה לכתוב ב' (שתי) שורות להגבירים הנ"ל, כי כל מה שכתב הוא תחבולת המשנה ולא ניתן להאמין ונתן הכתב ביד הרץ, כי כן צוה משולחיו לבל ישוב בלי תשובה.

ונלכה, מקנאת הגויים הדרים בארץ אתנו, יהרסו את בתינו ואת כל אשר לנו, באמרם אל השיך: מה תועלת בהביאך את היהודים בארצך, אחר שלעת כזאת יוצאים מן המקום, שהוא ביוזק וחרפה לך. ועוד, שלא די שאינם מלומדי מלחמה לשום את נפשם בכפם כמונו אלא שבברחם מן הארץ ימס לבב יושב הארץ כלבבם. זאת ועוד אמר להם הרב: אנה אלך, כי אני זקנתי ושבתי, לא אוכל עוד לצאת ולבא, כי כשבאתי זה ג' שנים מעכו לטבריא הייתי מוטל על ערש דני שנה תמימה מטורח משא הדרך, עד שאותו הדרך היה לאט לאט, שעשיתי כמה מסעות עד בואי פה העירה והיה בששון ובשמחה ואף-על-פי-כן נחליתי וכ"ש (וכל שכן) עתה, בדרך בריחה וביגון ואנחה. ואם אלך לצפת כאשר אמרו הגבירים שולחני המשנה, שהיא דרך יותר קרובה (ה) לבי ואמר לי שהוא יותר מסוכן מרוב החיל העובר דרך שם. ובפרט לי, שאפשר ח"ו (חס ושלום), שיתעולל עלי כמה עלילות, ובפרט על בנק בית הכנסת, וראסרני בנחשתים וישאל ממני ממך רב. הלא טוב לנו לבטוח בה' אלהי ישראל, אשר בחר בארץ הזאת וה' אשר עזרני ונתן לי כח לבנות טבריא בימים מועטים – שנדאי מאת ה' היתה זאת. שלם ה' לא יבנה בית, שא עמלו בוניו בו, – הוא יצילנו מן הבאים לצור עליה. ובה' אשר חפץ בטוב ארץ ישראל אנו בטוחים, וזכות כל הצדיקים והתנאים והאמוראים הקבורים בארץ הזאת יגן עלינו ועל כל הארץ". וגמר בלבו שלא לצאת.

וליום המחרת צוה לחסידים ואנשי מעשה, שילכו למערת ר' חייא ובניו יהודה וחזקיה, שהם דוגמת אברהם יצחק ויעקב, כמו שגילה אליהו לרבי. ושם רב המנונא סבא הנו' בוזהר ואמר האר"י זלה"ה (ר' יצחק לוריא, זכרו לטובה לחיי העולם הבא) שהוא נשמת מרע"ה (משה רבינו עליו השלום). ושם רב הונא ריש גלותא, שהוא שרש דהע"ה (דוד עליו השלום). והלכו והתפללו בדמעות שליש ובקול שופר לה' אלהינו, שירחם על הארץ ועל הדרים עליה.

ובכל זה עדיין השיך לא היה גומר בדעתו, שביאת המשנה הוא להלחם עמו. והיה מסופק, שאפשר שיעבור לבד דרך ג' שעות רחוק מהעיר, כמנהגו בכל שנה לגבות המס מכל אנפיו. ועריכת כלי מלחמתו במגדל היה על הספק, ועל כן היה מסופק עד שממבחר אנשיו שלח חמשים פרשים דורכי קשת, שילכו לסבב את הכפרים לבל יזיקו להם אנשי המשנה בעברם דרך שם. ויהי למחרתו חדל עובר ושב והדרכים נסגרו מפחד המשנה, כי כבר נתקרב, סגרו פתח החומה ושלח אנשים להיות על משמר – תם מוכנים עם כלי-קרב אם יבא המשנה.

ויהי למחרת, ערב שבת, נראה חיל המשנה מהלך יום אחד על ההרים שכנגד טבריא לצפונה, ראו את אהליהם (שהם) הרבה אץ מספר, ואז השיך נתחרט על שהאמין לדברי המשנה שבצידון, לפי שראה את החיל הגדול הבא שלא כמנהגו בכל שנה ושנה. ויתעצב על שלא הניח לבני הכפרים לבוא עם כל בהמתם ועם כל חילם, הן שעתה אנשי המשנה יהיו שוללים אותם ויקחו את כל דגנם, תירושם ויצהרם, לזון ולכלכל את רוב ההמון אשר עמו, והן גם כן שהיו לו מעיר לעזור, שימצאו אנשים הרבה לפנים מן החומה. וכל מה שנמצא אותו (ב)תוך העיר, הוא: שש מאות

שולפי חרב ודורכי קשת, מלומדי מלחמה וארבע מאות אחרים אמצעיים, שאינם כל כך מלומדי מלחמה. ואלף אנשים האלה חלקם לד' (ארבעה) חלקים, מהם: חלק א' (חד) – על המגדל וחלק א' (חד) – בתוך העיר סביב החומה וב' (ושני) חלקים לב' (לשני) צדדי הים, לבל יבאו דרך הים, – עם שהיה הדבר קשה לבוא – כי לפחות בזמן ההוא, שהיה סוף הקיץ שאז מי הים מועטים – אף-על-פי-כן יגיעו (המים) עד החזה ואף-על-פי-כן לא נמנע מלהשיג שומרים.

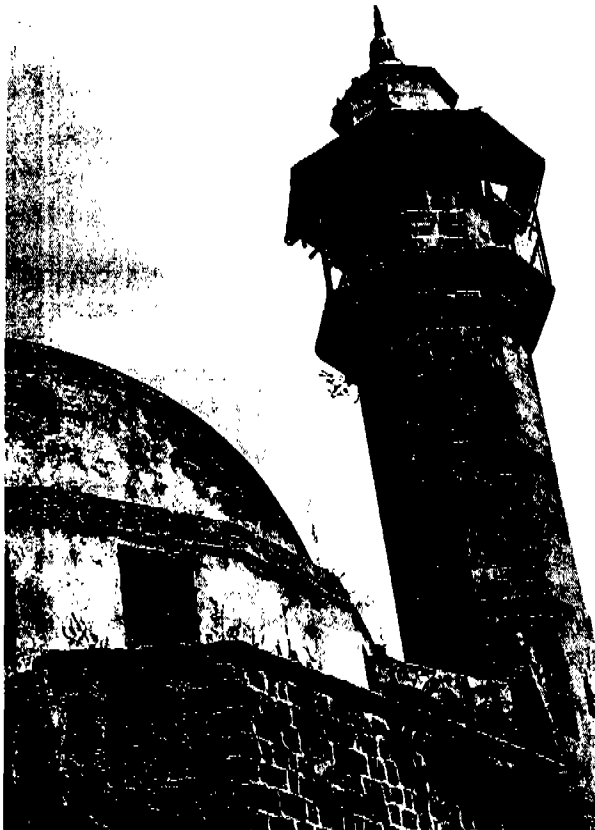
וביום בא שר מהמשנה אשר בצידון אל השיך ואמר אליו, שהוא שלח אל המשנה שבדמשק, שלא יבוא אל תחום טבריא. ועתה, אם באולי עומד במרדו יבא לצור על העיר, צא אתה וכל אנשיך ותהרגוהו, שכה אמר המשנה, שהוא יענה אל המלכות שבדין הרגת אותו. ואותו השר נשאר בטבריא, כי נתיירא לצאת, פן יפגעוהו אנשי המשנה ויהרגוהו.

ואז שלח השיך אנשים דרך (ה)ים בספינות קטנות אשר לו, לאחיו הנקרא סאעד (סעד), שיושב בעיר מבצר דיר חאנה, באמור אליו: כה דבר אלי המשנה אשר בצידון ועל כן אתה, משם, שלח והבא אליך חיל גדול מבני קדר וכל אנשי המלחמה אשר לכל השרים אשר תחת ידי, ויהיו שם עמך מוכנים כשאצטרך להם בבוא השר הצורר. אם אראה שאיני יכול אליו, אזי אשלח ולקחתי תיך משם ותבואו פתע פתאום לארוב אל מערכות המשנה ותהרגו אותו ואת כל חייליו. וכן עשה אחיו, כי הביא חיל גדול והיו עמו בדיר חאנה. ובזה היה השיך מחזיק את לב כל אנשי העיר לאמר: אל תראו מחיל המשנה, כי חיל גדול מוכן עמי אצל אחי ופתע פתאום יבואו ויהרגם.

ויהי ליום המחרת, יום ש"ק (שבת קודש) ט' לחודש אלול, השמש יצא על הארץ וסולימאן פאשה בא על הרי טבריא בחיל גדול וביד חזקה. ויהי הוא מתקרב אל המגדל העומד בהר ושליכו עליהם טירו (פצצה) אחד מן המגדל והרג י"ד אנשים, וחזרו החיל לאחור כמו ד' מילין מן המגדל ושם תקעו את אהליהם והכינו את המערכה. ואז כל אנשי טבריא שמוחו, באמרו: סימנא מילתא היא, שבתחלת ביאתם הרגנו מהם וחזרו לאחוריהם ותחילת נפילה ניסה.

ובערב, כבא השמש, התחיל להשליך על העיר הסוללות טירוס וקונבראש (כדורי אבק מופץ, שריפה), לנתוץ ולנתוש, להאביד ולהרוס, ביום ובלילה, ונפלאות ה' רבו מלמנות, כי לא הרס אפילו בית אחת ולא המית שום אדם, עם שא' מהנה יש פח להפיל כמה בתים. והקונברש הנו' משקלם היא מט' אוקאש (מידת משקל: 1,375 גרם) עד ל"ו, והשליך כמו מאתים קונברש ונפי האל רצף, שבמ' (עט) מהם נכבשה עיר גדולה. וכאן היו רובם ככלם (של הכדורים) הולכים לים והבאות אל העיר – היו עוברות על גבי גנות הבתים, עד שהיו עושות רושם (סימן) באדמה שעל הבתים ויוצאות מחוץ לבתים ונפלו אל תוך הרחוב – שהוא אדמת עפר – והיו נטמנים בקרב הארץ והיו באים וחופרים ומוציאים אותם והיו מוליכים אל השיך והיה נותן להם מעות. ומקצתם היו מתבקעים באויר קודם רדתם למטה, והיו נופלות חתיכות חתיכות ולא הזיקו לשום אדם. וגם כל אנשי העיר, בין היהודים ובין הגויים, היו הולכים ברחובות קריה והקונבראש עוברת ביניהם ולא

מגדל ה"מאוזין" במסגד המרכזי, אשר ניבנה בידי ד'אהיר אל-עומר בשנת החק"ג (1743) (תצלום ש' הרשקוב)

שפוכה אכנס תוך העיר ואהרוג מעולל ועד יונק, עד איש שיבה לפי חרב. כה דָּבַר המשנה לזקנה.

וכשמוע אנשי טבריא את דברי הזקנה נִצָּר להם מאד, וַיַּחֲתוּ מגבורתם ובפרט עַם בני ישראל. ויען השיך ויאמר להם: אל תיראו ואל תערצו! כי עַם נָכָר – תַּתְּבָּרַר וְעַם עֶקֶשׁ – תַּתְּפַּתֵּל. כל זה שעשיתי הוא לכבוד המלכות, שלא יאמרו לא רצה להשִׁיב פיל את עצמו לפני משנה המלך, אמנם עתה: הבא להרגך השָׂקָם להורגו (סנהדרין ע"ב, א'); הנה כל הַחֵיל אשר לי הם בדיר חאנה אצל אחי, אשלח אחריהם ויבואו אלינו ולא יֵרָךְ לבבכם – כי עֵינֵיכֶם ראו את נפלאות ה', עד עתה לא המיתו ולא הפילו הקונבראש, ובוה חֲזַק לָכֶם.

ומיד שלח השיך אגרת לאחיו סאעד על-ידי הרצים דרך (ה)ים וכה דבר אליו: ידוע תדע שפה נִכְּה עבר הענין, שלא רצה המשנה להשלים עמי; שְׁכֻנָּתוֹ גְּרָאָה להרוג אותו. והמשנה אשר בצידון שלח אלי לאמר: קום עליו והרוג אותו! ועלי להחזיר תשובה אל המלך, שבדין הרגת אותו. עתה שִׁלַּח משם על-ידי הסוחרים פראנסיזי"ס (הצרפתים) אשר שם, שאם דבריו אמת ופיו ולבו שְׁוִים בדבר הזה כה יעשה: שיקום הוא עם קצת מאנשיו ויעלה לצפת או לעכו – שמקומות אלו קרובות לטבריא – שִׁיָּדַע לעיני העמים, שהמשנה של צידון קם על המשנה של דמשק להלחם עִמּוֹ על שהחריב הכפרים אשר סביבות טבריא ועל אשר רוצה להחריב טבריא, שכל זה הוא תחומו. ואז בראותכם, שכבר קם ועלה לצפת, אז תבואו (עם) כל הַחֵיל פתע פתאום ותהרגו אותו ואת כל חֵילוֹ, שאז יאמרו העולם: המשנה קם עליו והרגו; אבל אם לא ירצה לעשות ככה, תדעו נאמנה, שפיו ולבו אינם שְׁוִים, ומי יודע – שאפשר, שהוא והצורר בעצה אחת. כה דָּבַר השיך לאחיו סאעד. וכאשר חשב – כן היה, שידעו בבירור, שהמשנה

היתה נוגעת בהם; וכן מקנה הַבָּקָר והסוסים שהיו רועים תוך הרחוב; גם רוב הגנות של טבריא מניחים בהם עצים לַיָּבֶשׁ לרוב, ולא נגע ניצוץ מהקונברש וטירוש; וגם כל בתי הגוים ורוב בתי ישראל, עושים על גגיהן סוכות של קנים ועצים לימות החמה, וא' (חת) מהם לא נשרפה; וכמה קונברש באו למבור היהודים, ובפרט בבית הרב זללה"ה (וזכרו לטובה לחיי העולם הבא), והיו נופלות לאמצעה החצר; ונס גדול היה, שבכל שעה (ש)בני אדם עוברים ושבים שם ותל"ת (ותודה לאל יתברך) שלא הפילו שום בית ולא המיתו אפילו עוף; וכמה טירוש וקונברש שבאו למבור היהודים, הנה הָנָם בבית הרב למשמרת, להראות לעם בני ישראל ועולי רגלים, שידעו חסדי ה'.

והנה אחר כלותו מלזרוק הקונברש עד אשר לא נשאר מהנה, קָבַץ השיך את כל שריו ויועציו ואמר להם כדברים האלה: כל העם אשר בשער יודעים, שזה י"ד יום, שהמשנה היה לוחם עמי ועם העיר ולא הועיל לו כלום, שלא הרס בית א' (חד) בעירי ולא המית מאנשי, ודי לי המעלה הזאת, שמן השמיים סייעונו. אם כן איפה, במקום הגדולה חשובה היא העונה, ונראה בעיני להשפיל את עצמי ולשלוח דורון אל המשנה הצורר, שאם יש לו דעת יאמר: כמה גדלה ענוותנותו של זה השיך, שאם שלא נפקד ממנו איש ולא נפל שום כותל רעוע מעירו – ואף-על-פי-כן הוא נכנע לפני, אז ודאי ישרים עמי ע"י שאתן לו מעט שוחד וילך לו אל ארצו בשלום עמי. שאם אני משפיל עצמי לפני, אני אני מכבד למלכות, שסוף סוף הוא משנה למלך ובפרט שהוא אימיר לחאג' (ראש השיירה היוצאת למֶּפֶה לקבר מוחמד) – שכן הוא המנהג, שהמשנה של דמשק ממנים אותו שיוליך את הישמעאלים פעם בשנה לחאג' – (העלייה לקבר מוחמד) – זה המשנה – זה לו ד' פעמים, שהלך בשליחות זו, אם כן חשיבות הוא לי, שאשפיל עצמי לפניו. כה דָּבַר אל שריו וחכמיו וטבו דבריו בעיני כולם ויאמרו אליו: ראה, דברך נכוחים וטובים, מתוקים מדבש ונופת צופים. ותיכף שלח השיך את אשת אביו הזקנה, שהיתה בעלת דבור, לדבר עם המשנה. שכן דרכם של הערביים: כששואלים שאלה ובקשה מאדם גדול, שולחים על ידי אשה חכמה. ותלך הזקנה אל המשנה וב' (ושני) נצריה לפניו ובידם סוס א' (חד) שוהה אלף אֲרִיֹת לתתו מנחה למשנה מאת הזקנה בעבור ראות פניו. וכל בני טבריא שמחים באמנם: עתה ודאי ישרים עם השיך ויתפשרו ביניהם. ויהי הם (נשאים) עֵינֵיהֶם לקראת החיל, לראות הַיָּשָׁא פניה וקבל מנחתה? והנה היא יורדת מן ההר והסוס אין עִמָּה. אמרו: בודאי נתקבלה מנחתה ויתפשרו בדבר, ועדיין היא לא הגיעה לחצי ההר והמשנה שלח חָצִים ואבני בליסטראות ויתעצבו האנשים ויאמרו: ודאי שלא יש שלום.

ויהי בבואה, והלכה אל בית השיך עצובה ועזובת רוח ואמרה לו: המשנה מעוקל (נפתל) באורחותיו, את מנחתי לקח ממני – וריקם השיבני, באמר(ו) אלי, שאינו יכול לזוז ממקומו אם לא בקחתו את ראשך, וגם שיפיל את החומה עד לארץ. וכה אמר: אם אנשי העיר רוצים להַמְלִיט על נפשם – ימסרו את השיך בידי ולפחות יפילו המגדל ואז אלך לדרכי, כי יש בידי גִּזְרֵת המלך ודבר המלך אין להשיב. ואם ימאנו לעשות כאשר דברתי, בחמה

הצורך שלח אל המשנה אשר בצידוק, לאמר: אל ירע לבבך בבאי לצור על טבריא – שאם הוא על המס שלא יאבד, כל סך ממק שעולה המס מכל המקומות הללו – עלי לשלם. כך ידעו הדבר בסתר: וכל זה לא היה יודע כי אם השיך ואחיו סאעד לבד, אמנם כל אנשי טבריא לא היו יודעים מאומה.

ויהי כבוא (בבוא) הרץ מדיר חאנה והחיל לא באו, נצטערו אנשי טבריא, שעל החיל היו בטוחים, ובפרט שהגד הגד לשיך מאיש א' (חד), שבא ממערכת המשנה בסתר, איך שלח המשנה לחי"פה (חיפה) להביא משם כלי משחית, ב' טירוס גדולים אשר שם, שהקונבראש לא הצליח בהם ולא נשאר לו מהם – חשב שעתה על-ידי הטירוס יעשה פעולה, הן להרוס הן להמית. וכשמוע היהודים הבשורה הרעה הזאת הוסיפו דאגה על דאגתם.

ובכל זאת, בזמן שהיו משליכים הקונבראש והטירוס אשר (הביאו) אחר כך, לא נמנעו ישראל מלילך אל בית הכנסת ערב ובקר וצהריים ובכל שבת היה הרב דורש להם כמנהגו, והיה מבטיח להם: שלום לכם אל תיראו, תדעו באמת ובתמים שאין המשנה לוחם עם אנשי טבריא, כי אם בשכינה, שהים של טבריה רומז אל השכינה ובים הזה הוא בארץ של מרים, שגם הוא רומז אל השכינה. וכיון שכן, ה' ילחם לכם והרי עיניכם הראות את כל מעשה ה' כי נורא הוא, כי רוב הקונבראש הלכו אל הים והבאות אל העיר לא הזיקונו. חֲזָקוּ וְאִמְצוּ! וה' אתנו אל תיראום; ובשביל ישראל ניצולים גם הגויים, לפי שהגויים היו יומם ולילה על החומות, לחורב ביום ולקרח בלילה על משמרתם, לראות אם יתקרב איש מאנשי המשנה לחומה ויגפוחו וימית, וכל הלילה תמיד לא יחשו לצעוק בקול גדול, כמנהג שומרי החומות. משקיעת השמש עד זריחתה, כדי שלא יפלו חבלי שינה על עיניהם. נעדרת ישראל היו בביתם אוכלים ושותים על שולחנם וישנים על מיטתם וכל מיני אכילה היה לרוב, אף שהוא ביוקר מעט, כי הזמן גרם שלא היה פנאי קודם ביאת המשנה להביא מן הכפרים, מסיבת שהשיך לא חשב היות ביאת המשנה אמת כמ"ש (כמו שאמרנו).

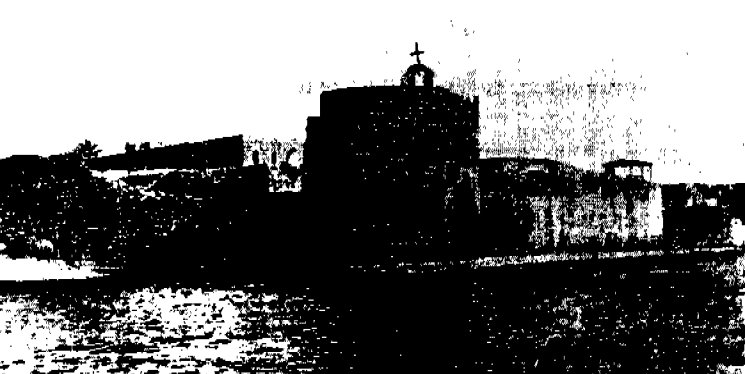
אחר זאת באו הטירוס הגדולים מחיפה ואף שהיו לו ד' טירוס אחרים, שהביא אותם מדמשק עמו, אמנם היו קטנים, שהפילוטה (הכדור) שלהם היתה משקלה ק' דרָהם (מאה דירהאמים = 33 ק"ג לערך), אבל אלו הפילוטה שלהם משקלה ב' אלפים דרהם, והתחיל לזרוק על העיר ועל החומה כמו אלף וחמש מאות, וכמשפט הקונבראש – כך היה משפט הטירוס, שלא הפילו שום בנין ולא המיתו שום אדם – ברוך שעשה נסים!

ואחר זאת רצה השיך לשלוח להמשנה (את) אשת אביו שנית באמור: בפעם הראשונה עדין לא הפיג לבו, שהיה בוטח להרוג ולאבד בהטלת הטירוס, אמנם עתה, שגם זה לא הועיל, אפשר שישלים עמי. והלכה (אמו) אל המשנה וביד נעריה סוס שָׁה ת"ק (500) אַרְיִוֹת וגם בפעם הזאת הדורק לקח – והשיבה ריקם. ובו ביום, על-ידי שהותר ללכת מן המערכה אל העיר, מחמת מתווכי השלום, בא כתב מאת הגביר הר"י לוא"ט (הר"י יוסף לואטאי) מן המערכה אל הרב וללה"ה, לאמר: היהודים יתְּהוּ ויִשְׁמְרוּ את עצמן מאד מאד, שיעמדו כלם במקום אחד בהחבא, וישלח אדוני

את שני בניו אל המערכה – כי נתן לי רשות המשנה ע"ז (על זה) – ויהיה יותר טוב שלא יהיו שם ויפחדו. ולא רצה הרב לשלוח לו את בניו והשיב לו: על היהודים – מי ששמר אותם עד עתה מן הקונבראש ומן הטירוס, אף שלא נשמרו, שכלם הלכו ברחובות קריה, גם עתה ישמרו ויצילים.

ובעת ההיא התחילו העם להתאונן עם השיך ואמרו לו: איה אנשיך וחייליך העומדים בדיר חאנה, כי אחר שהשפלת את עצמך זה פעמים – מה לך עוד להמתין אם לא להביא חייליך להורגו, כי הרי כוונתו רצויה להרגך. ויען השיך ויאמר להם: לא מחשבותי מחשבותיכם, כי אני חושב העתיד לָבֵא. הנה באמת, שאם אני הכינתי את חיילי, הוא להביאם על אחד משני דרכים: האחד הוא, שאם היה בא המשנה של צידוק לעורני מיד בעלותו לצפת או לעכו, הייתי מביאם להורגו, ואם היה נהרג היו אומרים העולם: המשנה קם עליו והרגו; והשני הוא, שאפילו לא יבא המשנה לעורני, אם רואה אני שאיני יכול להציל את עצמי ואת עירי על-ידי שהיה ממית את אנשי העיר בוריקת טירוס ונשאר אני במתי מעט, או שהיה מתחיל להחרוב החומה, באופן שהיינו יִרְאִים שמא יפיל החומה, אז תיכף הייתי מביאם. אמנם עד עתה לא חסר ממני מאומה, כלכי או לחי עתה, הנה אנשי לפני בריאים וטובים והחומות חזקים; ומן השמים מסייעים אותנו, כי הקונברש והטירוס לא הזיקונו. אם כן – מה לי ולצרה הזאת להביא את חיילי, שיהרגו את המשנה ויתבטל החא"ג? (העליה לרגל למִקְהָה) שהרי נתקרב זמנו לילך, ויאמרו העולם למלך: הראית איש כזה, שהרג משנה למלך וביטל את החא"ג? האיש הזה בן-ימות הוא! ומי לא ירא מחמת המלך ולפני עצמו מי יעמוד? אך דמו, כי כל מגמתי אינה אלא להציל את עירי ואת אנשי, ואתם עמדו על משמרתכם ופקחו עיניכם והיה כל הקרוב לחומה והמיתם אותו. אבל איני חפץ שתלכו למחניהם להרוג אותם, שאיני חפץ בהריגת המשנה שתהיה על ידי, אלא ה' ימיתוהו. וכל העם תמהו מראות חכמתו, שראה את הגולד.

וכראות המשנה שהטירוס והקונבראש – שהם כלי המלחמה היותר חזקים – לא עשו כלום, או אמר בלבם: אין לי לעשות כי אם לסגור כל דרכיו, שלא ימצא שום מקום לשלוח רצים, לא בים ולא ביבשה, שבהמשך הזמן אם יחסרו להם המזונות, או הפולבירה (אבק השריפה), שבלעדה לא יוכלו להלחם, או בני העיר ימסרו אותו ואת העיר ביד, שלא למות ברעב או בחרב. ואז שלח לאנשי עכו לאמר להם: הִזְהָרוּ שלא תתנו שום מחיה ושום כלי מלחמה לטבריא, כי הנותן יִדְקָר בחרב! ועם כל זה שם המשנה מאנשיו בפתח עכו ובפרשת דרכים, לראות היוליו שום דבר לטבריא. ומלבד זה שלח והביא ב' (שתי) ספינות קטנות מצידון והטילן אל הים ובתוכם אנשי מלחמה, לראות אם יעברו ספינות השיך לילך אל מקום מבוקשם לערוך אתם מלחמה, ולא הדבר הראשון ולא השני עליו לו, כי אנשי עכו כלם חפצים בהשיך, והיו שולחים משם כל דבר המצטרך לו בְּהִחָבֵא ובאישון לילה וכיוצא. וגם הספינות לא עשו מאומה, שהמשנה חשב, שהספינות של השיך היו קטנות ביותר, אבל של השיך היו מחזיקות מאה אנשים בשתייהן, ושל המשנה לא היו מחזיקות אפילו שלשים, ובוזה לא היו עושות מאומה, כי אדרבה: בראותם את הספינות (של)

המגדל אשר בפנינה הדרומית-מזרחית של החומה – תצלום מתוך 'פלשתינא' לג' לנדאור (1925)

היתה לצפונה, ולא נותרה נשמה באנשי טבריא על ראותם רוב החיל, וכונת המשנה היתה לארוב על המגדל שהיה לצפון העיר, וצוה לחילו שילכו קצתם לדרום למען יראו אנשי העיר ויבינו כי המשנה רוצה להלחם דרך אותו צד, ואז יוליכו את הסולמות ויעלו.

ואנשי המשנה לא אבו להוליך הסולמות, עד שדבר על לבם והודיעם בערמה: שזה הצד של הצפון הוא ריקן, שכל אנשי העיר פנו פניהם לדרום להלחם עם החיל שעבר לפניהם; וגם על ידי שוחד והבטחות – עד שפיתה לקצת אנשים שהיו עניים וריקים ופוחזים להוליך הסולמות. ועוד אמר למוליכי הסולמות: בריחוק ב' מילין או מיל א' (תד) מכם אני מעמיד חיל גדול, שתיכף בראותם שאתם הגעתם הסולמות בכותל המגדל, המה ירוצו אצלכם ויעלו אל המגדל. וכן עשו והביאו הסולמות. וה' הפך עצתו וקלקל את מחשבתו ואף שרוב אנשי המגדל חזרו אל הדרום לראות מה יעשה אותו החיל, מכל מקום לא הניחו המקום פנו מכל וכל כי נשארו מעט מזער. וכאשר ראו מביאי הסולמות, קראו לאותם שהלכו דרום, ושלחו אחד מהם אל העיר, שיבראו משם לעזור, כי כבר נודעה הערמה ותחבולה של המשנה והלכו תיכף מן העיר בנחיצה (בדחיפות) רבה. ואנשי המגדל המתינו עד שנתקרבו אל המגדל ובהתקרבם השליכו עליהם אבני בלסטראות והמיתו מהם ששים אנשים, וגם ק' (מאה) אנשים יצאו מהמגדל והלכו אל המומתים והפשיטום וגם הרגו מהנשארם כמו ארבעים איש אחרים, והנשארם חזרו לאחוריהם בשבר רגל או בשבר יד וחזרו אל המגדל והעלו את הסולמות אשר השליכו החללים; וכל אותו החיל שהיו מוכנים לעלות אל המגדל חזרו לאחוריהם בפחי נפש. ואותו היום שמחו אנשי טבריא שמחה גדולה שמקודם ותבקע הארץ לקולם מקול נהי וצעקה של אנשים והטף, בראותם פתע פתאום קול שאן מן המגדל וקול הפולבירה (נפץ אבק השריפה) לאין קץ. וגם אותו החיל שהלכו בבקר לצד דרומה של עיר היו חוזרים אל המערכה כאילים וכצבאים, כי בשמעם קול תרועת מלחמה חשבו, שכבר הניחו הסולמות והיו הולכים גם הם שמה כאשר צוה המשנה – ועל זאת היתה צעקת הנשים והטף, שעדיין

השיך מלאות היו מתייראים ובורחים. ואף שמן מערכת המשנה היו זורקים טירוס לספינות השיך – לא היו מכוונים להם ולפעמים היו עוברים על גבן והולכים למרחוק; וגם גדול היה.

ואחר זאת שלחו שרי המשנה של השיך לאמר לו: ראה ראינו כי מן השמים סייעוך וכסבורים אנתנו שהמשנה הפיג את לבו וכבר נחם על הרעה ואינו דרך ארץ שישפיל עצמו אליך, אשר על כן תשוב פעם שלישית, תשלח את אשת אביך ולא ישוב אותה ריקם, כי היא תבוא ותדבר עם המשנה ואנחנו נבא אחריה ומלאנו את דבריה. וגם בפעם הזאת רצה השיך לעשות כרצון השרים ושלח אותה עם סוס שוה ק' (מאה) אריות, וגם השרים דברו אל המשנה וסייעו אותה. אמנם שאלות המשנה היו קשים לשמיעה וכה אמר: אם תרצו שאשלים עמו צריך ב' דברים, האחד – שיפיל המגדל עד לארץ, והשנית – שמוכרח אני לעבור תוך טבריה עם חיילתי ליכנס בפתח אחד ולצאת בחבירו, שכן נשבעתי קודם בואי.

ותשובתו של השיך הייתה: לא אוכל לקיים אחת מהן, יען איני מאמין בו ואינו פתי להפיל את המגדל שחביב עלי כתורן לספינה. ואחר כך, שרוצה לעבור עם כל חיילותיו בעירי, שאמסור את עירי בידו ואת עצמי. האמנם אם לקיים שבועתו הוא יכול לקיים שתייהן, על ידי שאפיל מהמגדל כמה אבנים ונקרא הריסה; וגם שיעבור הוא בארצי עם עשרה אנשים לבד. – ולא הודה גם בזה ויחזק לבו.

ובפעם הזאת הג' (השלישית) מאת ה' היתה זאת, שנתן בלב שרי המשנה לגלגל לתיווך השלום, אף שלא נעשה לגרום תועלת גדולה) לעמו ישראל, שלא יחסרו ממצות ארבעה מינים. כי כל המצוות לא חסרו, הן תקיעת שופר והן לסכך הסוכה, הכל נמצא ונעשה כהלכתו – ומועדי ה' עשו בשמחה, ואף שמחת בין השואבה עשו בלילי חול המועד בשמחה ובשרים בתוך וכנור, אשר הגוים היו גלחמים וקול הדופקים ואבני בלסטראות היה עולה עד לשמים – וישראל בבית הכנסת באורים כפדו ה' ובקול זמרה ולא חסרו כי אם ד' מינים, כי אף שהלולב היה נמצא בעיר, שיש בה דקלים, אמנם ג' מינים האחרים היו חסרים, כי היתה טבריא סוגרת ומסוגרת מיום ה' באלול, והיו ישראל מצטערים מאד מאד על המצוה הזאת ובכל יום משבעה ימי הסוכות היו בטוחים והיו אומרים: מחר יעשה אלהים לנו. וכן היו אומרים יום ריום. ויום השענא רבה היה להם דאגה גדולה, כי אמרו, עתה עבר זמנו. ובו ביום נעשה נס שגלגלו שרי המשנה לתיווך השלום ובא יהודי אחד ממערכת המשנה, יחד עם שרי המשנה, ובראותו שעת רצון, שבאותה שעה אין פחד שימיתוהו אנשי המלחמה, שלח אותו הגביר הר"י לושא"ט ונתן בידו אתרוג והדס וערבה, ואז עקרו לולב מהדקל וברכו כל העם על נטילת לולב ושהחיינו, ושמחו שמחה גדולה – שמרוב השמחה הורידו עיניהם דמעה מהתלהבות המצוה – אשריהם ישראל.

אחר זאת שלח המשנה לדמשק לקצץ עצי ארזים ארוכים לעשות מהם סולמות והביאו כמו' (50) מהם והיה מראה אותם מהמערכה כדי שיראו אותם אנשי החומה ויפגעו. והיה ביום ש"ק (שבת קודש), בשבת בראשית, אחר תפילת שחרית, ראו מהחומה חיל גדול רוכבי סוסים שבאים מן המערכה לדרומה של טבריא והמערכה

לא היו יודעים שאנשי המגדל נצחו; וכאשר ידעו בסוף וראו את הסולמות שהביאום תוך העיר, אז היתה ליהודים אורה ושמחה, כי חשבו אותו היום כמעט קט שהיה נכנס המשנה לעשות חרב נוקמת כאשר עם לבבו. ועוד נס גדול. שְׁחַתַּת אֱלֹהִים היתה על אותו החיל שעמדו בריחוק מיל ממוליכי הסולמות, כי אם באותה שעה, שהיו נלחמים אנשי המגדל עם מביאי הסולמות, היה בא כל אותו החיל, לא היו מספיקים אנשי המגדל להמית את כל הבאים. ועוד נס אחר: שבשעה שיצאו הק' אנשים להפשיט החללים, אז ורקו מן המערכה טירוס כנגדם ולא יצאו הטירוס חוץ לד' אמות – ויהי לנס.

אחרי כן בראות המשנה, שלא היה מציאות לאנשיו להתקרב, שלח והביא מעכו טירו אחד גדול, שמשקל הפילוטסה (הכדור) שלו ד' (ארבעה) אלפים דָּרָהֶם, לראות היוכל להפיל את המגדל על ידי השלכת הטירוס הזה הרבה פעמים עליו. והשיך מיום שנודע לו ששלח להביאו, תיכף צוה לאומנים, המוכנים, לו מקודם, ובנה כותל אחד רוחבו ארבע אמות, סמוך ממש לכותל המגדל מבפנים. כי אמר, אם יפול הכותל החיצוני, יהיה הכותל הפנימי החדש במקומו. ולא ידע המשנה והשליך אל כותל המגדל ההוא יותר מת"ק (חמש מאות) טירוס ולא הפיל מהכותל כי אם שורת (ה)אבנים החיצונות, שגם אם לא היה הכותל הפנימי לא היה מזיק לה. וכשראה שבוריקת כל-כך (הרבה) טירוס לא הרס הכותל כי אם מעט מזער, ומה בצע אם ישליך עוד שכהנה וכהנה, (כי) לא יועיל מאומה. והטירוס שנשארו לו השליכם על העיר להמית בני אדם ולהפיל הבתים וגם באלו לא עשה מאומה.

ואף-על-פי שלא הצליח בשום דבר וַיִּחַזַק לְבֹו וַיִּצְוֶה לַחֲפּוֹר מתחת לארץ מחילות עפר, הנקרא לאגו"ס (מנהרה), מריחוק ב' מילין מחומת העיר, למצוא יסודות של החומה ויתן תחתיהם פולבירה להפיל קצת מהחומה, ובהפיל אותה אָזַי דָּרָךְ שֶׁם יִכְנָסוּ חִיָּלָיו לַהֲשִׁמֵּד, להרוג ולאַבֵּד, והתחילו לחפור. וכראות אנשי טבריא כך, נמס לבם בקרבם ואמרו: זאת הפעם אין מידו מציל. ויען השיך ויאמר להם: תִּזְקֹו וְאָמְצוּ כי בע"ה אפיר עצתו אני ואת מחשבתו. ותכף צוה לפועליו ויחפרו סמוך לחומת העיר, מבפנים, כנגד אותו מקום (ש)חופרים אנשי המשנה, ודרך אותה החפירה יצאו מחוץ לחומה מתחת לארץ. ושם, בהרחק ארבע אמות מן החומה, מבחוץ, חפרו טביכות החומה מן הקצה אל הקצה, ושם מאנשיו שומרים באותה החפירה לילה ויום, שבבוא חופרי המשנה, (יהיו) מוכרחים לעבור דרך אותה חפירה ושם ימיתום, לפי שהם באים אחד אחד, מחמת היות המקום צר. ובוה לא נעשה רצון המשנה.

ומכל זה לא ידע המשנה מאומה, כי חשב אין חכמה בערבי א' (אחד) לעשות כזה. והיו חופרים והולכים וביני ביני (וביננים) היו משליכים טירוס בלילות, על-ידי שהביאו וכמו מאתים שקים מדמשק וימלאום עפר ויעמידום בפניהם לקבל מעליהם מה שמשליכים מעל החומה. וגם העמידו מהשקים זה על גב זה גם גובה המגדל בריחוק מיל, ומשם היו משליכים לאנשי המגדל להמיתם – ויהי לנס, שלא הרגו איש, ואדרבה נהרגו כמה מהם. ואנשי המשנה מהם היו מתים מן החורב ביום ומן הקרח בלילה ובפרט מן הגשמים, שהמטיר ה' ג' ימים, לילה ויום, עד שנתיאשו

כל חיל המשנה, כי ראו, שלא עשו מאומה בעשותם (ם) כל אלה, ואשר ה' היה עושה נִסִּים לטבריא ולכל היושבים בה, עד שכמה מהם ברחו. אבל המשנה עם (למרות) כל זה, לבו חזק ואז שריו חזרו לשלוח אל השיך לומר: נִסָּה נא אך הפעם ולא נִכְזָב, כי עתה נחלש כחו של המשנה ואף-על-פי-כן אין לו להשפיל עצמו לפניך (אפילו) אם ימות. ובפרט שנתקרב הזמן ללכת אל החא"ג'. אם כן שלח את אחיק, שי"ך יוסף, שדבריו מקובלים ורצויים ומכובד ואז יפיג לבו באמרו: עתה יראו כל אנשי וכל חיילי איך שלח לי את אחיו והוא נכנע לפני ואז ודאי ישלים עמך. ויען להם השיך: אין לי להאמין עוד בכם ואיני שולח אפילו עבד אפילו שפחה, הן מחמת שְׁמָה הועלתי בהשפיל את עצמי עתה זה שלוש פעמים ועל ארבעה לא אשיבנו. ועוד, שמתירא אני אם אשלח את אחי, שמא ימיתהו או יעכבהו עֲמֹו או יוליכנו עמו בשלש-לאות של ברזל, ואז מוכרח אני בשביל אהבת אחי לעשות כל מה שיבקש ממני. ואז שלחו אליו בשבועה חמורה באמונה שלהם, שאם ישלח את אחיו כאשר יבא, כן ישוב אל מקומו בשלום. ואז שאל מאתם: אם תתנו ערבון עד שובו בשלום וכן עשו, ששלחו שר אחד גדול מגדולי שרי המשנה בערבון ושלח לאחיו שיך יוסף וביד נערי עשרה גמלים להמשנה (כ)מנחת ראיון. וַיִּשָּׁב השר בבית השיך עד שוב אחיו לעיר.

ויהי בבואו אמר, שהמשנה רוצה, שיפיל קצת מהגדל ושיתן כל המס אשר היה חייב מכל הכפרים אשר סביבו להמשנה של דמשק, לפי שהיה טענה אל השיך לפטור עצמו מן המס ההוא, שמחמת שנחרבו כל הכפרים ההם ובני קָדֶר שבאו עם המשנה לקחו את כל מִקְנֵיהֶם ואת כל אשר להם. אם כן מאין יתנו המס? ועל זה אמר המשנה, שהפשרה היא שיתן את כל המס ההוא שהיה כמו ק' (מאה) כיסים. ולא הודה לו השיך על זאת.

ואז בא שר אחד מקושטא מאת המלך לֵאמֹר אלי, שכבר קרב הזמן של החאג' ושיקום וילך לדרכו, שלא יתאחר יותר. והמשנה חילתה את פני השר שיתעכב ימים מועטים והטעם, שעדיין היה בוטח בלאגו"ש (במנהרה). וקרא לפניו להממונה על החופרים ואמר לו: תאמר לי האמת, עד כמה ימים תשלם מלאכת החפירה, עד שתמצא יסוד החומה? ואמר לו: עד ט"ו יום אחרים. ואמר לו המשנה: פקד עיניך והשתדל במלאכה, כי בבא יום ה'ט"ו ולא יהיה מוכן – אטול את ראשך. וילך הממונה ודחק החופרים ולחץ אותם, שיחפרו ד' אמות יותר ביום, יותר על מה שהיו חופרים דבר יום ביומו.

ויהי אחר ה' ימים לעבודה הקשה, נכנס הממונה ההוא בתוך הלאגוס וַיִּמַּד בחבליים לראות כמה אמות חפרו, ולא ראה שום שבח ויתרון באותה מלאכה ולא הלכו דרך ישרה. והחופרים אמרו: עשינו כאשר צויתנו ואותו דרך שהראית לנו חפרנו. ויחרד האיש וַיִּלְפַּת וישתומם על הדבר ויתעצב מאד. וילך אל המשנה אֶבְל וחפור ראש, ויאמר לו: הגני לפניך, עשה בי כאשר אתה חפץ, מה אֶדְבָּר ומה אצטדק, שאחר שמלאכת עשרה ימים עשיתי בה ימים ולא עלתה לי, מתיירא אני שמא החכם של היהודים שבתוך העיר עשה איזה כישוף, או על-ידי איזה שְׁמוֹת קשר הדרך לבל הפצא הדרך ישר. ויאמר לו המשנה: אם כן, מה געשה? ויאמר לו: שָׁמַעַי לעצתי, שאם החכם קָשֶׁר הדרך על שְׁמֵנו שאנחנו חופרים,

אמנם שלח והביא יהודים ויחפרו, לפי שלא על שם היהודים קשר ויהיה בסתר ובסוד גדול, שלא ידעו בני העיר, שיהודים הם חופרים ויקשור הדרך גם להם. ואז תכף שלח והביא מצפת עשרה יהודים, בעל כרחם שלא בטובתם, ונתנם שם בתוך הלאגוס שיחפרו. ואז אחד מהם שנמצא(ו) אתו מעות, בחשבו שנקראו לאנגרייא (לעבודת המלכות) שלא לתת שכירות פועלים, ויצר לו מבלי היות מקום להוציא הבל פיו ולחם צר ומים לחץ. אז אמר לממונה שעליהם: אתן (לך) את שכרי, דבר יום ביומו, והוציא אתני מן הלאגוס הזה. אז אמר לו: אם תתן שכר כל הפועלים לא אוציא אותך, שהכרח הוא – שהיהודים יחפרו, ולא ידעו סוד הדבר עד צאתם משם שגילו לו.

ויהי ביום העשירי לפעולת היהודים וגם הם לא עשו מאומה. כי היו הולכים דרך עקלתון, שלא היו הולכים כנגד החומה אלא לדרומה, ולא למזרח ששם החומה, וה' אלוהינו היה מטעה אותם. ובו ביום קרא המשנה לממונה על החופרים, שהיום נשלם הס"ו ימים, והכהו מכות גדולות, שכמעט היה רוצה לתלותו על העץ על אשר לא הוציא הפעולה כאשר הבטיח לו, שעד ט"ו ימים היה גומר אותו. ואותו היום היה א' לכסלו והיה יום פ"א (81) לביאתו (ב) גימטריא(יה): א"ף, שנסתלק חרוק אף מטבריא. שבו ביום כלו כל כלי זיך וכל מיני מלחמה ונחה ושקטה הארץ.

ויהי ביום ראש חודש הב' (השני) של כסלו, יום פ"ב לביאתו, ואותו היום היה יום אידם, שעושים אחר רמיד"אן (ראמדאן – חג מוסלמי). אמר השי"ך בלבו: אשובה אשלח למשנה איזה דבר לשם שמחת האיד (עיד – חג), ולא לשם בקשה ושאלה אלא כדרך העולם. וכן עשה, שעל-ידי אחד מעבדיו ולא משריו שלח אליו ד' גמלים, וכה אמר למשנה בכתב: מנחה היא שלוחה לאדוני לשמחת האיד, שיהיה לו השנה בס"ט (בסימן טוב). ואעפ"י שכנגד ערך פחותה היא, אך היא (שקולה) כנגד ערכי. עד כאן דבריו. ויהי העבד ההוא עולה אל ההר וד' הגמלים עמו, ושלח השר הגדול של המשנה והביאו אותו אליו ולקח הכתב מידיו, וקראו הכתב אמר: לא ראיתי חכם ונבון כמו השי"ך. ויקם וילך אל המשנה ויאמר אליו: ראה מה סבלן ועניו הוא זה, שאחר שלא נשאר לך מה לעשות, שלא היה לך שום הצלחה בשום דבר, וגם

שרידי של אחד ממגדלי החומה המזרחית שעל שפת הכינרת, מדרום למסגד "אל-בחר". מימין – פתח מעבר אל פנים המגדל

הוא לא נפקד ממנו איש ולא נפל שום בית מעירו, אלא אדרבה: הוא הרג מאנשיך הרבה – ועם כל זה שלח אליך מנחה. (ו) כי לא תעלה על דעתך שהוא אינו יודע (את) מעשה הלאגוס שאינו שוה כלום, מחמת שעדיין הוא רואה אותם חופרים ועל זה (הוא) מתיירא. (הדבר) אינו כן, לפי שלא נעלם ממנו שום דבר שנעשה במערכה שלנו, כי באישך לילה ואפילה הולכים ומגידים לו כל העתיד לעשות, לפי שיש לו הצלחה בכל דרכיו וכלם אוהבים אותו. ועוד, אף-על-פי שיחשוב שמעשה הלאגוס הולך דרך ישר, הור יודע שלא תעשה מאומה על-ידי (החפירה) שגם הוא עשה חפירה עמוקה סביב החומה, ואדרבה, הוא מקוה (מחכה) מתי יבואו (החופרים) ונהרגם.

אז שלח אל השי"ך שרים רבים ונכבדים מן הראשונים לתווך השלום, שיפיל מן המגדל ב' שורות אבנים ויתן לו את המס. ויען השי"ך שנית ויאמר: אני איני נותן לו שום מס, מחמת שהחריב את הכפרים. האמנם אתן לו מנחה כמו ל' (שלושים) גמלים? וגם מן המגדל איני נותן, כי אם אחר שילך מהלך ג' ימים אם ירצה, ואם לא ירצה – ישוב פה עד מלאת שנה תמימה ואיני מתיירא. ואז המשנה, על-ידי שלא הועיל לו שום דבר ולא הצליח, וגם שהיה צריך לילך אל החא"ג ובפרט, שהיה יושב אצלו השר שבא מאת המלך מקושטא, שהיה דוחקו שיקום וילך, ועל זה נתדַּחַח כמו שדבר השי"ך ושאל ממנו, שיתן לו את בנו בערבון בעד הריסת כמה אבנים מהמגדל. וגם השי"ך שאל ממנו עָרֵב לְשֵׁר גדול אחד שבדמשק, שיהיה בבית השי"ך עד שוב בנו. וכן עשו, שהשי"ך נתן את בנו הקטן למשנה לערבון, והשר הגדול של דמשק בא אל בית השי"ך ונגמר השלום ביום ה' בשבת, שהוא פ"ג לביאתו. ותכף צוה המשנה שיצאו אנשיו מן הלאגוס (המנהרה) ובכללם יצאו גם היהודים החופרים, ובאו ונכנסו לבריה ושאלו ושאלו את פיהם היהודים על בני צפת, שזה שלש(ה) חדשים לא ידעו משוב שום מקום. ואז אמרו אותם היהודים, שבעוה"ר (שבעוונותינו הרבים) זה שלש(ה) חדשים אשר יש דָּבָר גדול בצפת ומתו כמה מישראל.

ואז ידעו אנשי טבריא שמאת ה' היתה זאת, שתהיה טבריא טוגרת ומסוגרת לבל יבואו וילכו מצפת לטבריא, והיה חס ושלום סכנה שמת יָדְבָק בהם הַדָּבָר. וגם ידעו והבינו שמאת ה' היה לַחֲזֹק את לב המשנה להראות לכל העמים נפלאותיו, שזה השלום שנעשה לסוף שלושה חדשים היה אפשר לַהֲעֲשׂוֹת ביום י"ד (האר"ב בעה עשר) לביאתו, שאז נכנע השי"ך ושלח לו את אשת אביו. אמנם, אם מאז היה נעשה – היו אומרים אם היה מביא הטירוס הגדולים או הסולמות או הספינות או הלאגוס כאשר היה בלב של המשנה, היה מחריב אותה. אמנם ה' חֲזַק את לבו כאשר היה מחזיק את לב פרעה, שידעו כל העמים, שאין אומה ולשון שולטת בטבריא ארץ הקדושה, טְבוּרָהּ של ארץ ישראל, וגם מאת ה' היא, שהשי"ך לא האמין לביאת המשנה מתחלת דָּבָר, כדי שישאר במתי מעט ובמזונות מצומצמים וכדי שישלח ממבחר אנשיו חוצה ולא יועילו בעת צרתו, שאם היה יודע כל זה מקודם והיה מביא חֲזִיל גדול (ל) תוך טבריא והיו ממיתים את המשנה, או מכריחים אותו ולא היה שָׁכָת, לפי שדרך (העולם הוא ש) הרבים מנצחים המועטים. אמנם הנס היה, שעם היותם מועטים והדרכים נסגרים

שער הספר "זמרת הארץ" לר' יעקב בירב, מהדורת צפת, התרל"ו (1876)
(אוסף מ' מגידו)

(סגורות) ועם המשנה (היה) חיל גדול, ועם שעשה כל מיני מלחמה וכל מיני ערמה ותחבולה ואף-על-פי-כן לא עלתה בידו – זה מורה שמאת ה' היתה זאת, נפלאות בעיני העולם. וגם ידעו בבירור, שאותו היום ששלח המשנה בשביל בני הרב ה"י (השם ישמרם) ע"י הר"י (הרב יוסף) לושאט"י היה בלבן, שאם ישלחם יתגולל עליהם ויקב ממנו ד' כיסים ואם לאו – ישחטום. זה גם כן היה טעמו קודם ביאתו, לשלוח אליו על-ידי שולחניו שילך לצפת לעשות בו כל מה שיוכל לעשות, ליקח ממנו ממון רב, וה' נתן בלב הרב שלא לצאת מהעיר ושלא לשלוח את בניו, כי בטח בה' באמרו: אני טרחתו ב' (בעשר) אצבעות לבנותה וה' אשר חפץ ב'שוקה ולא יחריב אותה. חכות ההבטחה עלתה לו, כי גדולה ההבטחה חכות הצדיקים שוכני ארץ, ובפרט ר' חייא וסיעת מרחמוהי אשר הקדימו תפלה לצרה במערתו (והוא) הגן עליהם.

ובכל זאת עדיין לא היו מאמינים אנשי טבריא עד שילך המשנה, ולא זו השומרים ממקומם בין מהמגדל בין מהחומה עם כל כלי מלחמתם, כי יראו, כי אמרו: אולי עשה בערמה ליכנס תוך העיר. ויהי ביום ש"ק (שבת קודש) יום פ"ה לביאתו, ד' בחדש כסלו באשמורת הבקר, קם המשנה עם כל חייליו וילך לו אל ארצו לא נשאר א' (חד). ואז הלכו עם בני ישראל לבית הכנסת בששון ובשמחה וקם הרב ו"ל לדרוש להם כמנהגו בכל שבת, ודרש להם בשבח הנס. ואחר הדרוש, קודם הקדיש, בירך הגומל בלשון רבים וצוה להם שיענו אמן לצאת י"ח (ידי חובתם). ואחר כך גמרו את ההלל וקראו ההלל הגדול עם נשמת כל חי עד סוף השתתפות, ושוררו בקול זמרה ונעים כבחים ובמועדים ועשו אותו יום משתה ושמחה, וקבלו כל אנשי טבריא עליהם ועל זרעם בהסכמת הרב גר"י (נטרי רחמנא ופרקי – ישמררו הרחמן ויגא-להו) להיות עושים ביום ד' בחדש כסלו, בכל שנה ושנה, יום משתה כיום פורים, על הנסים ועל הנפלאות אשר עשה האל יתברך אתם, והוצאים ממות לחיים ביום ד' לחדש כסלו ש' (נת) התק"ג (סוף 1742) ליצירה, ברוך שעה נסים. הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו. ברוך ה' לעולם, אמן ואמן.

על ר' יעקב בירב ראה 'חכמי טבריה לדורותם'. את סיפורו 'זמרת הארץ', המובא כאן בשלמותו, חיבר עוד בימי חייו של חותנו ר' חיים אבואלעפיה, וכפי הנראה באותה שנה שבה אירע הנס, התק"ג או בתחילת התק"ד (1744). לראשונה נדפס הספר – הכולל גם הקדמת ר' יצחק בר"ח אבואלעפיה; דבר המגיה יעקב חיים קאסטילפרנקו; הקדמת המחבר; ארבעה שירי הלל לטבריה; נס השני, ושני פיוטים – בשנת התק"ה (1745) במנטובה, בסיועם הכספיים של הנדיבים כמוה"ר הלל פאדואה וכמה"ר שלמה רקח. לאחר מכן יצאו מהדורות: (א) מהדורת ליוונג, התק"פ (1820), בדפוס סעדיק מולכו וחברו י"ץ; (ב) מהדורת צפת, התרל"ו (1876), בהוצאת המדפיסים: ר' משה בובריק, ר' מנחם ווידבערג ור' צבי שפיגילמאן; (ג) מהדורת בודאפסט, התרפ"ג (1923), ע"י ר' חיים יהודה עהרענרייך; (ד) מהדורת ירושלים, התש"ז (1946), ע"י מ' בניהו, בהוצאת 'מוסד הרב קוק' (הנוסח המובא כאן הוא לפי מהדורת צפת).

חלקים מן הסיפור, בשינויים ואף בשיבושים, נדפסו: ב'לוח הארץ' להרא"מ לונץ, התרנ"ו (1896); ב'טובת מראה' לר' רפאל אוחנה, ירושלים התרנ"ט (1899); ב'סבור הארץ' לר' משה קליערס, ירושלים התרס"ו (1906); ב'מורח ומערב' לר' אברהם דאנק, וב'קורות היהודים בתורכיה ובארצות הקדם' לר' שלמה רחאניס.

פקידי ע"ק (עיר-קודש) טבריה ת"ו (תיבנה ותיכונן). זה נוסח הכתב:

"ינדע למעלתכם, שחורין ושולחין מְהָבָא לְהִתָּם (מפה לשם) כלי משחית וסוללות, והמה למלחמה כאשר בראשונה ביתר שאת, ועָנְמָה נפשנו על אחינו אנשי גאולתנו פן יכולע להם בתוך ההפכה, ועם (אם) כי אין ספק שכבר קדמה ידיעה למעלתם מכל זה וכבר עשו מה שמוטל עליהם בהצלת נפשות, עם כל זה חֲמִיקָא סְפִנְתָּא (הוחמרה הסכנה) באנו בשורותים כמוהירים לבוזה, וביום שיקבלו זאת ימהרו בתכלית המהירות ויודיעו למורינו הרב המופלא באר מים חיים ז"ל (הוא ר' חיים אבואל-עפיה, זכרנו לברכה): ימהר יחיש ויצא מתוך העיר, הוא וכל אשר לו ונפשות בני עמנו, למקום בטוח וישבו שם ימים אחדים עד יעבור זעם ואח"כ (ואחר כך) יחזרו לאיתנם הראשון כאשר היתה באמנה ואת זה יודיעו אליו, כי קבלנו כתבו (ו)דְּבָרוֹת קָדְשׁוֹ על אודות השיך, וכל אותם המקומות שהיה מְקַנָּה ומִיחַל מהם שיהיו משתדלים להושיע נפשו – כלם אחזו פֶּלֶף השתיקה ולא דברו, בפרט הלז כלל מרוב היראה והסכנה שיש בדבר, אשר ע"כ (על כן) יִדַּע וישיכל שאין תקוה ולא תוחלת וימהר בהצלת נפשות – באלו אמרו מקדימין" (על דברים כאלה אמרו שמוטב להקדים). ע"כ (עד כאן) נוסח הכתב.

וכשמע הדברים האלה כל בני טבריה, נבהלו משמוע ורעדו אחזתם, ומורינו הרב זלה"ה (היה) לבו כלב האריה ואמר: כל מי שיחפץ לצאת מן המקום – יצא, וכל מי שלא יחפץ לצאת – ישב פה עמנו וה' אתנו, אל תיראו.

ורוב אנשי טבריה ברחו והלכו להם ולא נשאר כי אם מעט מוצר, לכבוד הרב זלה"ה, והיה דורש להם: אל תיראו ואל תיחתו; וכל כך היה מובטח הבטחה גדולה שאף שכל העם הנשאר בה הכינו לחם ומוון לפחות לששה חדשים, והוא – לא רצה להכין מזון כלל, באמרו: שלום לנו.

ובחדש אב יצא המִשְׁנָה האריב מדמשק והיה מְחַזֵּר על כל הכפרים (ש)סביבות טבריא ולקח עִמּוֹ כל השרים שלא יִשְׁאָר שום עור למושל טבריא, והלך עם כל חילותיו לעכו ולקח משם את כל כלי מלחמה שבאו מהמלך, שלא רצה להקימן משם, עד ילך הוא בעצמו עם כל חילותיו, שמא יהיו אורבי דרך מאת השיך (השיח) ויקחום. וגם הביא עצי ארזים לעשות ספינות ולהטילים לים, שלא ישאר שום מקום להשיך לשלוח שְׁלוּחִים) להביא מזונות או כלי מלחמה וכיוצא. ויקם המשנה האריב מעכו, הוא וכל חילותיו, בלח גדול וביד חזקה, וכל כלי המלחמה מינים ממינים שונים, עד שהגיע לכפר לובי" (הוא לובי"ה) שהוא קרוב לטבריא מהלך ג' שעות, (וב)ערב שבת, ג' בחדש אלול באה השמועה, שהמשנה כבר נתקרב ללובי" – וכל העם נתאבלו מאד.

ובליל שבת היה קורא בן הרב זלה"ה (את) ההפטורה על השולחן והפטורה של אותה שבת היתה: אנכי הוא מנחמכם, מי אֶתְּ ותייראי מאנוש ימות וגו' (מר). או אמר הרב לאנשי ביתו: אל תיראו ואל תיחתו, סימן זה יהיה מסור בידכם, כי הקב"ה (הקדוש ברוך הוא) מְבַשְּׂרֵנוּ: אל תיראי מאנוש ימות. ולמחרתו דרש בבית הכנסת, כמהגו בכל שבת, וכל הַדְּרֹשׁ שלו היה בפסוק אותה

ויהי כאשר נסע המִשְׁנָה וילך לו אל ארצו ובן השיך (השיח) ד'אהיר אל-עומר) עִמּוֹ, והוא חשב ששבח הוא לו בהוליכו אותו, אמנם כל בני עירו יצאו לקראתו באמרים: נלכה לראות את בן האריה, כי ודאי אדם כזה, שקם עליו משנה כזה עם כל החיל ההוא (המצויד) בכמה כלי מלחמה והיותו לוחם ג' חדשים והעלה חרס בידו – ודאי שהוא אריה. ונעשה המשנה (ל)לעג וקלס בעיני העמים והשרים וחרפה לשכניו, עד שנתייעץ עם יועציו וחכמיו מה לעשות, כי לא היה נחשב לבני עירו למאומה. וְעִצְיוֹהוּ, שבבאו מן התא"ג (העלייה לרגל לְמִקְדָּה) יחזור ויָלַחם על טבריא. באופן שנתלבש בקנאה ולמר: זאת הפעם לא אשוב עד הפיל"י) לטבריה עד לארץ (גם) אם אפור כל ממוני. ואחר שהלך המשנה קִבֵּץ השיך את כל שריו ויועציו ונתועדו יחדיו. ויאמר השיך אליהם: עד מתי יהיה זה לנו למוקש? הלא טוב לנו להודיע הדבר אל המלך, שידע, שזה האויב יש לו איבה ושנאה עִמִּי ואני איני מורד במלכות ח"ו (חס ושלום) כאשר הכל יודעין באמת.

והלכו לעכו אצל הקונסול פראנסס (הצרפתי) ושאל ממנו, שיעשה לו את הדבר הזה, שהוא והקונסול של צידון יודיעו הדבר להאינבאשדור"ר (לאמבסדור – השגריר) לקושטא. וכן עשו, ששלחו כְּתָבִים אל האינבאשדור"ר, שהם מעידים על השיך הזה (על) היותו תם וישר ומכירים אותו, מחמת שכל מִשְׁאָם ומִתְנָם עִמּוֹ, שכל דבר הנשלח לפראנקיא"ה (לצרפת) מכל המקומות הללו, חֲסִים ושמן וצמר-גפן וכיוצא הכול, הוא על-ידי השיך ההוא, ויודעים אותו (ע"י) היותו נאמן ומכ"ש (ומכל שכן) שאינו מורד במלכות, וכל אשר כתב עליו המִשְׁנָה של דמשק – הכל שקר ודברי כזב. אלא שיש לו שנאה מחמת קנאה. כדברים האלה שלחו הקונסולים האינבאשדור"ר, כדי שידיע הדבר למלך ויוציא כְּתָב נחתם בטבעת המלך על השי"ך הנו(כר), שהעידו עליו היותו נאמן ואינו מורד במלכות. ובזה לא יהיה פתח-חפה לשום משנה מהמשנים הבאים לצידון או לדמשק להתגולל עליו. ושאל (השיח ד'אהיר) מהרב זלה"ה (זכרו לטובה לחי העולם הבא), שגם הוא יודיע הדבר הזה אל פקידי ע"ק (עיר-הקודש) טבריא תובכ"א (תיבנה ותיכונן במהרה בימינו, אמן) שבקושטא, אשר עשה השיך על-ידי הקונסול, שגם המה ילכו בפתח (בית) האינבאשדור"ר לראות, ההיטב הודיעו הדבר לו, וגם המה יהיו מעידים לעוזר ואם באולי הקונסוליש לא הודיעו כְּמִצְטָרָה, שהמה יודיעו הדבר להגיד האמת במה שהוא אמת, ואם הדבר הזה יוכלו עשותו בלי עזרת) האינבאשדור"ר יעשו ועליו לשלם במיטבא (במיטב כספו) כל מה שיוציאו להוציא כתב המלך כנ"ל.

ותיכף כתב הרב כדברים הנו(כרים) אל פקידי הגבירים הרמים אשר בקושטא, והיה השיך מובטח בדבר הזה.

ובחדש תמוז, כ"ב בו, בא רץ מיוחד מדמשק אשר שולח מהגבירים הרמים שוֹלְחֵי המִשְׁנָה הנ"ל, ובידו כתבים הרבה ובכללם כתב אחד מקושטא, ששלח לדמשק מהגבירים הרמים

ר' אליעזר זוסמן

כיצד הוברחו מעות א"י

— עתה באתי לספר מעשה ה' כי נורא הוא, על הנסים ועל הנפלאות ועל התשועות (אשר עשה) ה' עִמָּנוּ אֵל... עורבנו (מצויים) בק"ק שְׁטֶאמְבּוּל (היא קהילת-קודש קושטא, נודע לנו) מפי האנשים הנקובים בְּשֵׁמוֹת לְעִיל, (הלא) המה מו"ה ש"ג (מורנו הרב שמואל גרונם – החסיד תושב טבריא) ומו"ה משה אסטרך-וונצער (אף הוא חסיד ותושב טבריא), איך שכל הפקידים (של טבריה צפת ערי הקודש, אלה המוכתארים שהיו ממונים על עניני העדה היהודית מלפני התורכים) אורבים אותנו על כל מוצָאֵי ומוֹכָאֵי (ארץ הקודש) מן הים ליבשה. ולא ידעתי (כיצד) להיזהר ב(הם) עוד, (ו)איך ומה לעשות (על-מנת) לבוא (לארץ הקודש) דרך (המקומות) האחרים, שלא יִדְעוּ הפקידים (על דבר) מובאי בשלום. והנה (בדרכי) מסטאנבול, בלכתי על ספינה ירושלמית שהולכת מסטאנבול ליפו, ויעצתי (כאשר נועצתי) בעצמי לכל הצדדים (עם כל הגורמים), אם לנסוע מיפו לירושלים ומשם דרך (ה)יבשה לכאן (טבריה), או מיפו לדמשק ומשם לכאן, או להישאר בעצמי ביפו על משך זמן (מסרים) ולשלוח המעות (אלה הכספים שקיבלתי בחו"ל בעבור עדת החסידים שבטבריא) ע"י מו"ה שמואל פאלעצקר ומו"ר צבי הירש הארקער (הוא נכדו של הבעש"ט, ושניהם היו לאח"כ מיושבי עיר הקודש טבריא) עם אשתו של (ר' צבי הירש הארקער) שעלו עמי (מחו"ל), ושחשא, אשת מ"ו צבי הנ"ל (תסתיר המעות) על עצמה... ואחר שיהי' (ה) לידיעה שעברו מעבר (לעיר) עפו בשלום, אז אלך לבטח דרכי. ומי יודע הנולד מכל (ה)עצות הנ"ל (ש)בסכנות דרכים כאלו, (שקן גורמות) מלבד ההוצאות ואיחור (הלא הוא איבוד) הזמן כ"כ (כל כך), ג"כ (גם כן) כלות הנפש.

וה' הטיל רוח סערה בים וחזקה (היתה הסערה) עד מאד, (עד) שהספן (הלא הוא הקברניט) לא הי' (ה) יכול להשיב את הספינה ליפו והביא את הספינה לכפר ח'יפּו (הלא היא חיפה) בימי ראשיתה, בבנייתו המחודשת של השיח' ד'אהיר אל-עומר בשנת התקכ"א (1761), שהוא סמוך שני שעות (במרחק הליכה) מעכו, הגם שהספן וכל היהודים, ולהבדיל הגויים, שהיו בספינה מאות מאות נפשות, לא רצו לעמוד בכפר ח'יפּו, מפני (הצורך של) הַגְּתִינּוֹת (היינו, מתן) כופר (ב)הנ"ל (היא חיפה) שלשים פ' (עם יותר) מכל נפש, (בו בזמן שב) כפר עכו (היה התשלום) שלושה אריות בעד בואם (אל) היבשה, (שהם) ג' גראש שלושה גרושים, וכל זאת) מלבד החאריצו"ס (הכראגי, מס כופר נפש התוגרמי) (החדשים שהגיעו זמנם באותו פרק זמן) ושאנים צרי"כים ליתן, (אשר בסך הכל) הוא עלה לאלפים גראשות (גרושים). וענו ואמרו (כל נוסעי הספינה לספן) לפרוש (מן החוף) לאמצע הים אם אינו יכול להשיב (הספינה) אל יפו. והי' (ה) משיט בים ומתהלך בו שלא יעמוד בח'יפּו מפני (ה)הפסד (הכספי) הגדול (של הנוסעים). אבל לא נהי' (ה) כדבריהם שלא יוכלו לפרוש לאמצע (הים), מפני כלות המים (המתוקים) שבכליהם, עד שמוכרח (היה הספן) לעמוד בכפר ח'יפּו והוכרחו (הכל) לסלק

פרשה: כי ה' אלוהיכם הוא ההולך עמכם להשיע אתכם וגו', וקרא להם את הקריאה: אל תיראי מאנשימות, (על) אף שהשמועה באה שכבר הגיע לכפר לובי – לא יבא אל העיר הזאת ולא ישפוך עליה סוללה – והבטיח אותם הבטחה גדולה.

וליום המחרת, ביום א' בשבת, ה' באלול, בא מְבַשֵּׁר והגיד, שבו ביום נִחְלָה המִשְׁנָה בחולי מעיים, חולי כבד מאד, עד שנאבדו חושיו. ולא היו מאמינים אנשי טבריא, שאמרו: שמא הוא ערמה ותחבולה כדי שיתייאשו ממנו ולבא פתע פתאום. וביום ד' בבקר באו מבשרים הרבה, כי המִשְׁנָה מת ביום ג', וביום ד' כבר נסע השר הגדול של המִשְׁנָה עם כל כלי המלחמה להוליכם לעכו, ואת פגר המִשְׁנָה כבר הוליכו אותו לדמשק.

ואו שמחו העם שמחה גדולה ותעבור הֶרְצָה ביום ההוא, וביום שבת קִדְשׁ דרש הרב ז"ל בְּשִׁבְחַת הַנֶּסֶם, ביתר שאת (מאשר) על הנס הראשון, וקראו את הַהֶלֶל כבראשונה וקבלו עליהם ועל זרעם לעשות יום משתה ושמחה ביום ז' לחדש אלול, כי בו ביום נִפְגַּר המִשְׁנָה ומת. כן יאבדו כל אויבֵיךָ ה', כן תראנו התשועה הגדולה בביאת משיחנו במהרה בימינו. אמן, כן יהי רצון.

מתוך 'זמרת הארץ' לר' יעקב בירב, מהדורת צפת, התרל"ו (1876).

שרידי המצודה הצפונית – תצלום משנת 1920 (הארכיון הציוני המרכזי)

שרידי עמודים מן התקופה הרומית, השקועים במימי הכינרת מדרום לטבריה – ציור ד' רוברטס באביב 1839 (המוזיאון הימי חיפה)

כל (המסים) הנ"ל. ואנו בראותנו שהשליכו (את עוגן) הברזל לעמוד שם, וְרוּתִי חָלְצִי בחיפזוֹ לַצֵּאת מִן הַסְפִּינָה, אֲנִי וְאִישׁ אִיִּתִי (הלא הוא) מו"ה ש"ג (שמואל גרונם) הכהן, עִם כָּל הַכֹּסֶף, מִלְּבַד הַחֲפָצִים, (אשר) השארתי ע"י הנשארים, וּמִיֵּהֲרֵנוּ לִלְכֹּת מִכֶּפֶר חִיפּוֹ קוֹדֶם שֶׁנִּתְּוֹדַע בַּעֲכּוֹ מִבֵּיאת הַסְפִּינָה, וּבֵאֵנוּ שְׁנִינוּ לִכְאֵן עֵינֵה"ק הַנִּל (היא עֵיר הַקֹּדֶשׁ טַבְרִיָּא) בַּפֶּתַע פֶּתְאוֹם, וְתִהְיֶה כָּל הָעִיר לִקְוֹל הַשְּׂמִחָה ---

מתוך איגרתו של ר' אליעזר זוסמן לר' יעקב סמולניאר, בחורף התקמ"ד (1784). ועל ר"א זוסמן ראה 'חכמי טבריה לדורותם'.

א

הבור המצוי בשטח "גני חמת" של היום, אשר שימש, כנראה, כמקום "הגניזה" לקהילת טבריה במאה שעברה ובתחילת המאה הנוכחית. הקרקע שמסביב לבור מרוצפת בקטעי פסיפס, ועל פי הבור מונחת אבן בזלת עגולה וכבדה. בקרן התשל"ב הורק הבור, אולם כל שנמצא בו נשחת לחלוטין מחמת רטיבות ומים

חיים דאקטאר' ומלונו

חיים וייסמן, המכונה גם "חיים דאקטאר", אשר נולד בעיר ברודי בשנת התק"ע (1810), לערך, איש טבריה היה במשך כשלושים שנה – החל מתחילת שנות השלושים של המאה שעברה ועד לתחילת שנות השישים. בשלושים שנים אלו נעשה חיים וייסמן לשם דבר ושמנו נודע גם ברכות מערי אירופה אשר עולי רגל ונוסעי מסעות באו מהן לבקר בארץ הקדושה. בשנת התרט"ז (1856) מגיע לטבריה דר' לודוויג אויגוסט פראנקל, הוא אברהם אלעזר פראנקל, ומתאכסן בבית מלונו של חיים וייסמן. וכך מתאר דר' פראנקל את חיים וייסמן בספר מסעו "ירושלימה":

— ונסורה אל בית כמ"ר חיים וייסמאן מבראד, אשר לו אחת-עשר חדרים רחבי-ידים ואולמות פתוחים, והנהו בעל בית-מלון לאורחים, וגם רופא ורוקח לרניאות אדם ובהמה.

חי האיש הלזה נפלאים במקריהם. עודנו נער בן שמונה שנה, הנותן פתף סוּרְרֶת לשמוע בלימודים, ברח (כבר) מבית אבותיו, והנהו בא אחר האריכו לתעות בארץ לאורכה ולרוחבה, אל עיר גדולה – יַאֲסֵס. ועל כי לא מצאה חן בעיני הנער, פנה הלאה במרוצתו עדי הגיעו לנִקְוֶאֶרְעֶסֶט. שם אספהו רופא אחד, אשר על פתחו דפק... וישמחו למשרתו שנים כְּבִירִים (רבות). מפעל הרופא, אשר לקחו תמיד עמו (כדי) לשאת את ארץ סְמִי המרקחת (התרופות), מצא חן בעיני הנער וישם את כל לבו להבין ולדעת את אותות ורשמי (סימני) החולי והמָקָה, ואת מרקחת הַתְּעִלָה (התרופה המרפאה). אחרי שנות מספר האמין (הנער חיים) בנפשו, כי אין לו ללמוד עוד מאומה ממורו הלזה, וכי לא נופל הוא ממנו בידיעות אורחות המְרָפָא, וכן עורף לו ויעזבהו. ומתשוקת רוחו להוסיף ולהבין עוד בלימודים, התמַכֵּר פעם אחרי פעם כמשרת מבין וידוע דבר לרופאים רבים אחרים.

בהיותו בן חמש-עשרה שנה שבה תשוקתו למסע... והנהו נוסע ברחבי התבל הָנָה וְהָנָה כרופא-אֵלִיל לחולים, המשליכים יָהֶם עָלֵי צֵעִיר ימים כמוהו, ובאין מחלה מסביב (היה) דופק על פתחי נדיבים, או כמִצְחָק לשעשוע ההמך (עד אשר) אספהו כל איש הביתה בפני רצון (ברצון). ומה רבו הקורות והתהפוכות אשר עברו עָלֵי ראשו, עָדִי הגיעו אחרי שתי שנים להתנודדו (לנדודיו) – לטוניס. כנער יפה-תואר ומוצא חן בעיני כל רואיו, קראוהו פה אל מוֹשָׁכְבִי (השוכבים) על עֶרֶשׁ דָּרִי, אשר עזובם כל הרופאים באין פתח תקנה לָמוֹ (להם). וכתנִיז ומכִּוִּרִי לצמיתות לשלל (ה)מות. והוא, כאש אשר רוח ה' דבר בו, הבטיח מרפא וְשָׁע לָמוֹ... ולא ארכו הימים והנה עיני כל העם עליו מסביב, המונים המונים נסעו (אליו) גִּדְוָדִי אורחים... לבית מגורו, (כדי) לשִׁם עֵינָה עָלֵימוֹ (עליהם). לגעת בם רק בידיו ולרפאותם בְּצִרִי מרקחתו. עוד מעט ושם תהילה (היה) לו בשער וחצות הקריה, ועפרות זהב וכסף כחול (היו) במטמוניו בקרב (במשך) ימים לא כְּבִירִים (רבים), עָדִי אָסְפוּ גם הַבִּי מְטוֹנִים לרופא נפשו וארמונו וכמשלש (וכשלוש) שנים עמד שם במשמרתו נכבד ונשוא פנים.

אולם הַמִּית רוחו השוקק למרחקים אין חוק לָמוֹ, החלה חדשים לבקרים לפעום בקרבו, ולא הניחתהו לשקוט על שמרי(ו) (ב)מקום תעודתו. ויהי היום, והנה הוא נִחְבָּא לברות, להתרחק בַּסְתָּר עם הונו (שהגיע לו) עשרת אלפים דוֹקָאטִי(ם). נפשו עָרְנָה בַּעֲזוֹז כליין-עִינִיִּים, אשר אין מעמד נגדו, לראות את אדמת הקודש, אשר ממנה סיפר לו אביו בלי חשך בארץ מולדתו. ופתאם נראה הנער בן עשרים (ה)שנה בטבריא, עם אשתו היהודית ילדת אפריקא ועם אחותה הקטנה — — —

עד כאן תיאורו של ד"ר פראנקל, אך קורותיו של חיים וייסמן בעיה"ק טבריא רק החלו. ויסופר, כי משבא חיים וייסמן לעיר, ידעו כל בני טבריא שחכם רפואה גדול בא לעירם ושמחו עליו שמחה גדולה, שלא היה בימים ההם רופא לרפואה בעיר כולה. וכיון שעמד ובנה לו בכספו הרב בית נאה למגוריו, וכיון שכל החולים שבטבריא היו באים אצלו והוא מרפאם מחלים בלא כסף ובלא שווא-כסף, היו הכל חולקים לו כבוד עד שכינאוהו בלשון הערצה "חיים דאקטאר". ולא נסתפק בכך חיים וייסמן שרצה בטבריה הבנויה, עד שעמד ופתח צרור כספו שצבר בתוניהם והחל בונה בתים ב"רחוב היאודים", בונה בתי דירות ומשכרים לבני טבריא. ולא נח מזה עד שבנה בזה אחר זה עשרים ואחד בניינים חדשים, והיה צובר דמי שכירות של בתי-דירות אלה, משהוא מקובל על הבריות, לרכות רבה הראשי של ק"ק טבריא בימים ההם, הרב ר' חיים נסים אבואלעפיה, המכונה 'הרב חנ"א', וכל זאת בעבור כספו הרב, בנייניו הנאים ומנהגו בקודש להביא רפואה ומזור לחולים הרבים, ושלא על-מנת לקבל פרס.

משנתחולל הרעש הגדול ביזם כ"ד בחודש טבת, שנת התקצ"ז – האחד בינואר 1837 למניינם – בשעת תפילה 'מנחה', היה חיים וייסמן בביתו. משחש להציל את פעוטו בן ששה החודשים ותפשו בידיו, התמוטט, עליו התקרה והכתלים והוא עצמו נפל תחתם משהוא חובק בפעוטו. "הוא נפגע באבנים שנפלו עליו, עד שאבדה הכרתו, וכך היה נתון עשרים וארבע שעות תמימות. משמצאוהו – נשאר עוד חודשים על חודשים בטשטוש-הכרה עד שחזר להכרתו. גם פעוטו נשאר בחיים ושניהם ניצלו אך דרך מקרה, שהרי כוסו באבנים שנפלו עליהם, ובשכבם תחתם נשמו מן האוויר שחדר אליהם בעד הבקיעים שבגל המפולת" (מיומנו של הנוסע הרמן פון פיקלר-מוסקאו, בביקורו בטבריה בתחילת 1838, שלושה-עשר חודש לאחר הרעש). אולם אשתו ושני בניו הגדולים "שדיברו ברהיטות ארבע שפות", נקברו תחת המפולת וכל עשרים ואחד בנייניו הפכו לעיי-חורבות.

משחללו השרידים ההמומים שנותרו בחיים להתאושש קמעה מהלם האסון, והתקינו מגוריהם באוהלים ובצריפי-עץ, או במרתפים שנותרו בשלמותם, עמד חיים וייסמן ראשון ובנה מחדש את ביתו. וכיון שהיה זה הבניין הראשון והמרווח שניבנה בעיר ההרוסה, העבירו אליו חכמי טבריא כל ספרי תורה ושאר כלי הקודש שנותרו לפליטה בין חורבות בתי הכנסיות שהיו בעיר, וקבעו בביתו, ומנית, את בית הכנסת של יהודי טבריא. ומשהושלם בניין ביהכ"נ של ר"ח שמואל הכהן, קונורטי, הועברו ספרי התורה ושאר כלי הקודש מביתו של חיים וייסמן לבית כנסת זה, ופסק זה לשִׁמֶשׁ בית כנסת לבני טבריא. וכיון שנתרווח ביתו וראה

חופה של טבריה בשנת התר"ז (1857) – תצלום מתוך הספר 'מצרים ופלשתינה' לפראנסיס פריס

קלמן והמסיונר ניקולייסון, ונתנו לו ספר 'הברית החדשה' לידו שיקרא בו, גמרו חכמי טבריה ש"חיים דאקטאר", שכל ימיו ירא-שמים ובעל-מצוות היה, אין זאת שחלשה דעתו – אולי משום צערו על אסונו ששכל משפחתו וכספו כרעש – ויצא לרעות בשדות אחרים. וסיפרו שני המסיונרים האנגלים שבאו לארץ הקודש משמה של הכנסיה הסקוטית בשנת התקצ"ט (1839), אנדרו א' בונאר ורוברט מק-צ'יין, שהתאכסנו בבית מלונו של חיים וייסמן: "... ביקרנו עתה אצל הרופא היהודי חיים ... את הדרך הראתה לנו ילדה יהודית קטנה שדיברה גרמנית (וקרי: יידיש). תוך כדי הילוכנו שאלנו על הוריה, והיא ענתה: "שניהם נקברו בהריסות הרעש"... ומצאנו את ביתו של הרופא נקי מאוד ונוח. הוא אמר לנו כי לא דיבר אלינו בבית הכנסת (ששם התווכחו שני אלה עם חכמים מטבריה על תורת ישו), כיון שחשוד הוא מאד בעיני אחיו. לפני זמן מה, בהיעדרו מביתו, מצאו כמה יהודים את ספר 'הברית החדשה' בביתו, ומשחזר מצאם שהם קורעים את הספר לגורים, דף אחר דף".

משבא לטבריה הכומר האנגלי ג'ורג' פייסק בשנת התר"ב (1842), הריהו מספר: "השתכנו אצל יהודי גרמני (קרי: אשכנזי), אדם הנראה מלא תבונה ומשכיל. ביתו היה פונדק או מלון, נקי

שכל הבאים לבקר בטבריה אין להם מקום ללון אפילו לילה אחד, והם מתגוררים באוהלים תחת כיפת השמים, עמד חיים וייסמן ופתח ביתו להיות פונדק ואכסניה לעובדי אורח ונוטים ללון.

היה בית מלונו של חיים וייסמן עומד ב"רחוב היאודים", הוא תחום המושב אשר ליהודי טבריה, ששוקם מחדש לאחר הרעש, ומקומו – לא הרחק משפת הכינרת, משום שהיו אורחיו שהתאכסנו בו צופים תמיד בעד חלונותיו אל חלקת הכינרת התכולה שמנגדם וידעו כל בני העיר כולם, מפעוט ועד זקן, להורות לכל עובר-אורח ור שהגיע לאחד משערי החומה ההרוסה – בין שבא בדרך מערבית-צפונית, מנצרת, ובין בדרך בית-שאן שמדרום – הדרך לביתו של בעל האכסניה היחידה שבטבריה. והיו אלה מובילים את האורח בין עיי החורבות והחצרות השוממים, שנותרו כך עוד שנים רבות כעדים לחורבן הרעש, עד שהביאוהו לפתח ביתו של "חיים דאקטאר", והוא היה עומד ומקדם פני אורחיו בחביבות גדולה, ותו של דאגה וצער משוך לו על מצחו תמיד. משהחלו מתאכסנים אצלו, מפעם לפעם, נוסעים נוצרים ואף מסיונרים, החלו הבריות לרנן אחריו שנתפס, רחמנא ליצלין, לדברי מינות. וכיון שפעם אחת, משנתאכסנו אצלו היהודי המומר

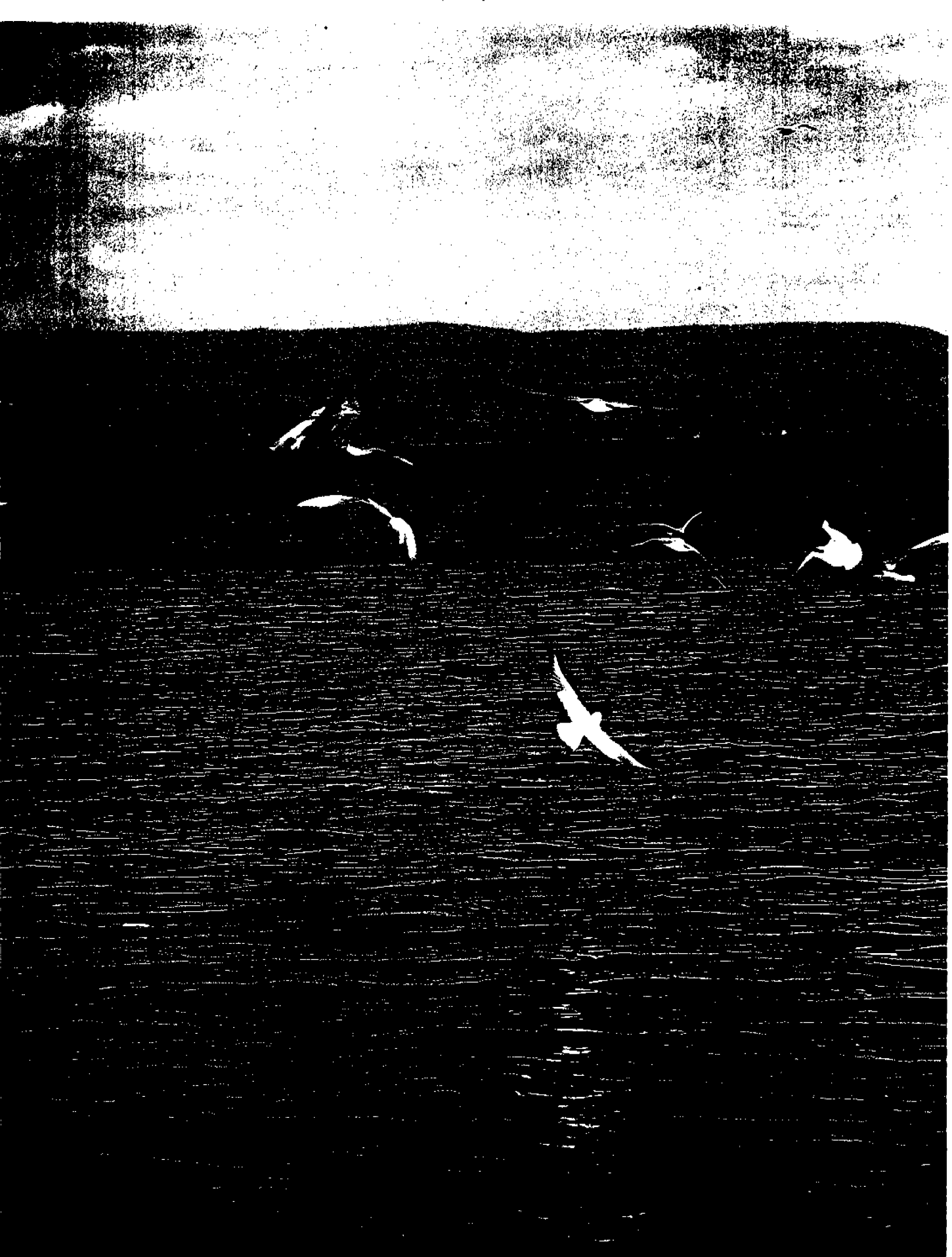
למדי לגבי טבריה. החדר הראשון היה מלא ספות ביתיות, ואילו החדר הפנימי, על רצפת האבן שלו וקירותיו המסויידים, היה בו מן הריהוט האירופאי הרגיל, מסוג לא יקר. חדר זה נקבע לשיכוננו... הפתעתנו גברה, כאשר תוך הכנה לארוחתנו הוציא מארחנו מתוך קימרח גדול פמוטי-כסף, כפית ומזלגות של כסף, וחפצים אחרים שונים מאותה מתכת, כאילו בא להראות לנו איזה מערכת קישוטים יכול הוא להעמיד, לעומת כל העוני החיצוני שמסיבנו."

אותה שנה מגיעה לטבריה גם הסופרת הווינאית אידה פיפר, המתארת את אכסנייתו של חיים וייסמן בוז הלשון: "... עלינו לביתו של רופא יהודי המאכסן זרים, כיון שאין פונדק בטבריה. השתאינו מאד למצוא הכל נקי וצח בביתו של אדם זה. החדרים הקטנים היו מרוהטים בפשטות, אולם ברווחה. החצר היתה מרוצפת אבנים גדולות ומסביב לקירות הטרקלין עמדו ספסלים צרים ועליהם כרים רכים. התפללנו מאד למראה זה של סדר וניקיון... ביקשנו את בעלת הבית הצעירה שלנו, (אשתו השנייה של חיים וייסמן היתה אחות אשתו שנהרגה ברעש) שבעלה נעדר מן הבית, להכין למעננו ללא-דיחוי כמות גדולה של 'פילאו' ועופות, והוספנו, כי בינתיים נסייר בעיר ובמעיינות הסמוכים לים כינרת... בשעה שמונה בערב חזרנו עייפים ורעבים, והשתעשענו בתקווה למצוא את הארוחה הפשוטה שהזמנו - כשהיא מעלה הבל על השולחן הערוך - מוכנה ומזומנה עם שובנו. אולם גם בטרקלין וגם בחדר האוכל לא יכולנו למצוא שולחן, ומכל-שכן ערוך לסעודה. כשאנו גורעים למחצה מאפיסת כוחות, היטלנו עצמנו על כסאות וספסלים וציפינו בחוסר סבלנות לארוחת הערב ולמנוחה המבורכת שתבוא בעקבותיה. שליח אחר שליח נשלח לחזרי הבישול, כדי לשאול על העופות המתבשלים אם אינם עדיין ראויים לאכילה, ומדי פעם ניתנה לנו הבטחה, ש'תוך רבע שעה' תהא הארוחה מוכנה... לבסוף, בעשר בערב, הובא שולחן לחדר, ולאחר זמן-מה נראה כסא יחיד, ואח"כ עוד אחד. ושוב באה הפסקה של ציפייה, עד שלבסוף נפרשה על השולחן מפה נקיה. כל אלה גולו זמן עד לשעה האחת-עשרה. אז יצא בעל הבית ואתו עוף צליר קטנטן. אהה! שום נס לא נתרש ליד שולחנו... אבל היינו שבעה אנשים, וכך היה על העוף להיות גדול, לפחות, פי שבעה כדי להשביע כולנו... בשעת הסעודה שיעשע אותנו מארחנו באדיבות בדברי-רוח, משהוא מתאר לפנינו מאורעות מוזעזעים שאירעו בזמן הרעש... ברוב אדיבותו העמיד לרשותנו שלושה חדרי-שינה קטנים, אולם החום היה כה מעיק, עד שבחרנו לישון על מרצפת החצר."

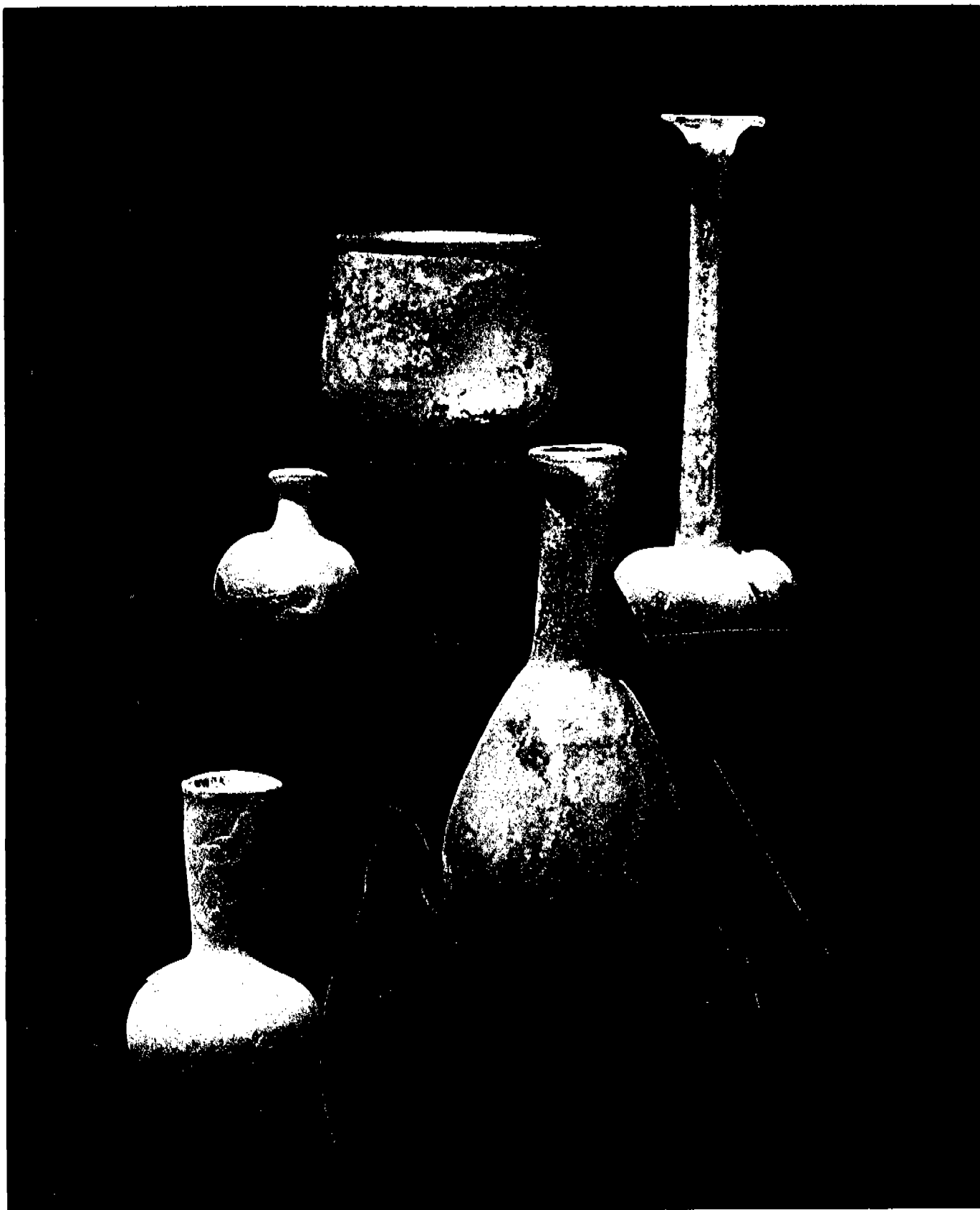
משגמיעה לטבריה המשלחת האמריקאית שבאה לחקור את הירדן וים המלח, בשנת התר"ח (1848), ובידה מכתבים לרב הראשי, יצא הרב עצמו להקביל פניה והובילה לבית מלונו של חיים וייסמן. ומספר ראש המשלחת, ויליאם פראנסיס לינץ': "... זהו בית מלך מיוחד במינו, הן בדרך קבלת האורחים והן באופן פרעון תשלומיהם לאחר מכן. בספר שהראה לנו (חיים וייסמן) קראנו את הרמז העדין, כדלקמן: 'הגני מבקש את האדונים הבאים בצל קורת, שיואילו בטובם לתת בידי עם צאתם, אשר ידבם לבם. טבריה, 7 ביולי 1845'. דברים אלה הם העתקה מדוייקת

באנגלית מההודעה האמורה. הודעה זו היתה כתובה גם באי-טלקית גרועה ובספרדית גרועה יותר... בעל ביתנו, חיים וייסמן, הואיל בטובו להראות לנו את הדרך לבית המושל (הקאימקאם התורכי). משנכנסנו, התיישב על הרצפה בהכנעה, מרחק-מה מן הספה. ומשהוגש משקה ה'שָׁרֵבֵט' לכולם, לרבות לערבים רבים ומלוכלכים, הוגש המשקה גם לו. אותו יום, יום צום חמור היה בעדתו, ערב חג ה'צימס' (אולי נתכוון לחג המצות, ואין צום זה אלא תענית בכורות שבערב פסח), והוא סרב לשתות. משהוגש לו המשקה בשנית ושוב דחהו, הפליט המשרת קריאה שהגיעה לאוזני המושל. זה הפך פניו לפתע וציווה בחריפות: שתה את המשקה! - היהודי המסכן, המבוהל והמרעיד, נשא את הכוס לשפתיו וחחיקה כך שעה קלה, ומשהבחין כי שימת לב המושל הוסחה ממנו, הניח את הכוס מבלי לטעום ממנה."

משמבקר בטבריה החוקר הצרפתי פליסך דה-סוסי, בשנת התרי"א (1851), הריהו כותב: "הביצורים המכתרים את העיר הם במצב מעורר כאב. החומות נפלו בשלמותן, ואחת נערמה על חברתה. המגדלים נבקעו לגזרים, והם מונחים פה ושם. עיר רעת המזל! בתים אחדים ניבנו מחדש על ידי היהודים, אולם שאר הבניינים הרוסים לארץ, ואין לראות שעתידים הם להיבנות מחדש במשך הדורות שיבואו. לאחר שטיילתי קצת בין החורבות והתבוננתי בקירות המבוקעים, שכל רוח מצויה עלולה להפילם, עצרנו ליד ביתו של מר וייסמן, יהודי גרמני שהתיישב בטבריה, וממלא בה, לפי דרכו שלו, את תפקידי האירוח. עתה נהנים אנו שהיגענו לסוף מסע-היום שלנו, ושמצאנו עצמנו מתאכסנים במעון הנראה כנוח. ניתן לנו חדר, שממנו נשקף מראה נהדר על ים טבריה ועל ההרים שבחוף המזרחי, ובחדר - מיטה בשביל שבעה! למזלנו, מצויים עמנו ערסליו והסתדרנו יפה-יפה כפי יכולתנו. בבית ניכרים סימני ניקיון וחיים, שעוררו רוחנו, והגנו מרגישים עצמנו מאושרים מאד שהגענו לכאן ללא תקלה. מר וייסמן מארחנו, הוא אותו איש קטן ושמן שהלך לפנינו, רכוב על חמור, ביום שיצאנו מאל-בירה לירושלים. שמחנו מאד לראות שנית את מראה פניו הכן והטרוד. גברת וייסמן רבת החסד, יכלה להיות אשה יפה, אלמלי היה רדיוס גופה כדי עשר או שתיים-עשרה רגל. כולם היו רעבים מאד וארוחת הערב הוגשה, ארוחה ממש, ולה מראה אירופי, אף כי מבושלת במידה פחות טובה. בכל זאת נהנינו בכל ליבנו על שום ייחודה, ודגי הים... ערבו מאד לחיכנו... את הלילה בילינו כולנו בצווחות איומות נגד סוג ידוע של תושבי טבריה, שמרגלא בפני המוסלמים, כי מלכת הפרעושים שוכנת בטבריה... למחרת, "לאחר הסעודה, התכוננו בשעת העישוק לגמר ציורה של הגברת וייסמן. האשה הטובה לבשה את מיטב מלבושיה כדי להציע לחברנו (הצייר) בל, דוגמה הראויה יותר לכשרונו. הדוגמנית החביבה שיערה בנפשה כי התמונה תינתן לה במתנה - דמיון שווא, הוא החליט לקחת עמו את יצירתו... בבוקר השכם התכוננו לחדש נסיעתנו. דבר ראשון שהיה עלינו לסדר, הוא חשבוננו עם מר וייסמן היקר - היקר מאד, זהו התואר הנאה והיאה לו. חשבון ההוצאות נמסר לנו, והוא עלה ליותר משתיים-עשרה מאות פיאסטרים. מסופקני אם בעל אכסניה עלובה בוז אי-פעם את קורבנותיו בחוצפה

שחפים על הכינרת (תצלום "אמנים מאוחדים")

צלוחיות, כדים ופכים עשויים זכוכית ממרחצאות טבריה בתקופה הרומית-ביזנטית – מאוסף מוצגי "מחיאן טבריה לעתיקות" – ברשותו האדיבה של אנף העתיקות והמוזיאונים במשרד החינוך והתרבות (תצלום ש' הרשקוב)

425

מעשה הנס באבן השנייה

— והנה, מלפנים, כך היה תואר הקבר הזה: שתי אבנים גדולות עגולות שוות, (ו) אורך חוט (של) 14 זרת יקיף (כל) אחת מהן, וגובהן (ו) 2 זרת וחצי. שטח רחבן (הוא) 4 זרת וחצי, (ו) תמונתן הרכב הריחיים ומראיהן ממש כאבני הריחיים הנמצאות אצלנו, בשם אבנים הגריות, ואולם אינן עגולות בכיוון כעגול המחוגה. וע"כ (ועל כן) מדדתי השטח מלבד ההיקף. (ה) אבנים האלו, אחת מהן היתה קצתה משוקעת בארץ, והשנייה (יושבת) עליה כמו שיושב (ת) אבן הריחיים ממש, ולא היה (שם) עוד שום דבר. ולא ידעו מלפנים מה שיש תחת האבנים, אם בגן או מערה או ציץ וכדומה. והנה, עתה מקרוב, (כ) אשר נתנו אל ליבם יחידי ק"ק הנ"ל (קהילת קודש טבריא הנוכרת לעיל) לרומם ולפאר את המקום הזה, ועלה בדעתם לבנות שם ביה"כ"נ (בית הכנסת) וחדרים מיוחדים, ולדמותו לבנין אשר על קבר רשב"י ז"ל (הוא רבי שמעון בר יוחאי, זכרנו לברכה, אשר) במירון לק"ק צפת. (כ) כאשר יגמור ד' בעדם ויבצעו מחשבתם, יעשו ביום 14 לעומר, הוא יום פסח שני, מידי שנה, זכר והילולא לעילוי (נשמת) התנא ר' מאיר בע"ה (בעל הנס), כמו שעושין בצפת ביום ל"ג לעומר לרשב"י, אשר כל עולי רגלים והבאים לכבוד הילולא לרשב"י ז"ל נמצאים, על הרוב, ביום פ"ש (פסח שני) בטבריא. בהתחילם להטיל (להניח) היסודות, כאשר הגיעו לחפור מצד מערב, קרוב אל הקבר הנזכר, נראה להם כדמות מערה. וכאשר חפרו עוד נודע להם, שתחת האבנים הנ"ל יש מערה אשר בתוכה קבר התנא. ולנעמ"י (היא טבריא) מן (וידוע), כי הקבר הנזכר כיוונו להכניסו (ל) תוך בנין הבית הכ"נ (הכנסת) אצל כותל המערבי. והנה שטח הביה"כ"נ, לפי שהוא במורד ההר, (ו) באין דרך אחרת, היה להם מעיקרא להביאו על משקל האבנים הנ"ל, באופן שלא תהיה נראית (אבן) מן שתי האבנים הנזכרות, רק האחת.

המצבה שנבנתה באגף העדה הספרדית סביב העמוד אשר יוחס כמצבת קבורתו של רמב"ם — תצלום בן-דוד, 1912 (הארכיון הציוני המרכזי)

כי לא רצו מתחילה לשלוח יד בהאבנים הנ"ל להניעם ממקומם ולהגביהם ממושבם, עד שיהיו שתייהן מעל משקל שטח קרקע הביה"כ"נ (בית הכנסת). אכן עתה, כאשר בלי כוונה נפתחה לפניהם המערה הנזכרת וראו שאין האבנים הנזכרות (מצויות) על הקבר, (כי אם) רק על כיפת המערה, גם שער (וחששו) פן ברוב הימים תפול המערה עם האבנים אשר עליה, ולא יהיה עוד בידם להקימם (את האבנים). ע"כ (על כן) נימנו וגמרו להסיר את האבנים משם ולנתון את כיפת המערה ולבנותה מחדש, יותר גבוהה, באופן שתהיינה שוות על שטח (ה) קרקע (של) הביה"כ"נ, ולהושבן (ולהשיבן) על מקומן הראשון, שיתראו (שתיראנה) שתייהן, כמות שהן, (ב) תוך הביה"כ"נ. ע"כ (על כן) הסירו האבנים משם והעבירום מעבר לחפירת היסוד המערבי אשר (ה) צפתי [שרחבם] אמה וחצי. והקימו כל אחת (משתי האבנים) לעצמה, שם לצד מערב, בתוך הבנין (ה) ארצי אשר עשו למשך ימי הביה"כ"נ. והמקום הזה גבוה מקרקע הביה"כ"נ באמתיים, באופן שהמקום שהניחו (בו) את האבנים אל המקום שהיו מקודם על הכיפה, מפסיק (ה) חפירת יסוד (הצד) המערבי של ביה"כ"נ, כאשר אתה מבין מהאמור, ורחוק (והמרחק) כחמש אמות בין שני המקומות. והיה כאשר נגמר בנין הכיפה, נללו את האבן הא' (אחת) אל מקומה על גבי עצים עגולים, שהושיבו על מקום חפירת היסוד. וראיתי במכ"ע (במכתב כתב-עת) הרב המגיד, כמה טרחו ע"ז (על זה) עד שבא עליהם השמש ואחרי זה הסירו את העצים מעל החפירה ופינום לתוך הבנין הנ"ל, וגמרו (והחליטו) לבוא למחרתם ולהקים את האבן השנית. בתוך זה, לעין כל העומדים שם, התחילה האבן (השנייה) להתנועע ולזוז ממקומה, עד שדימו בנפשם שהיא נופלת (אל) תוך החפירה של היסוד שלפניה, וקול נתנו להבריא משם את הפועלים שהיו עושים במלאכתם שם (בחפירה), ביסוד. והנה ראו כן תמהו, שהאבן נתגלגלה אל תוכו (של הבור) באופן שישבה על מקומה הא' (הראשון) בדקדוק עצום, ממש כמו שהיה בתחילה, אבן על אבן, בענין מכוון מאד. כי הנה מקודם, בין ב' (שתי) האבנים, היה מקום פחת (רווח), שבו היו מושבים גרות ושמן להדליק, והרבה היו דואגים לא על הושבת אבן על אבן, אבל להביא המקום (של) פחת הזה, כמו שהיה בתחילה. והנה נעשה ונגמר מעצמו, מבלי שיצטרכו להניע את האבן אף קצוהה של מחט — — —

כדברים האלה אתה שומע ידידי, מכל אלה אשר נמצאו שם באותה העת, יהודים קרוב לחמישים וגוים, העושים במלאכה אשר שם, כמו שמונה. ומעתה — הבחירה ברצונך הטוב להאמין או לשפוט בדעתך. ראה, אני עשיתי את שלי להודיעך אשר ראיתי בעיני ואשר שמעתי באזני מפי רבים ושלמים, ופה אחד (לכולם) ודברים אחדים בפה כולם. ואולם טרם תשלני מה דעתך בדבר זה, אענה חלקי ואומר: הן ידעתי ידידי, כי אינני מן הכופרים ביותר (ו) גם אינני מן הפתאים המאמינים לכל דבר הבא באזנם... ואולם עתה, כאשר זיכני ה' ובאתי הנה וראיתי שם בעיני מה שסיפרתי לפניך, קשה עלי מאד להכחיש הפלא... (וראה) 'קבר רמב"ם' שער 'אתרים מספרים'.

ר' אברהם משה לונץ

הילולא דר' מאיר בעל הנס

ליל מוצאי ש"ק (שבת קודש) – הכוכבים אך יצאו ממסילותם להאיר את חשכת הלילה והעיר טבריה (ה) הומיה וקול המון חונג נשמע בחוצותיה. גם שעטת רכב סוס, רכב חמור, רכב פרד יישמע בה. חיש מהר רצתי לביתי ועשיתי ברכת "הבדלה" ויצאתי בעקבות האנשים ההולכים. באנו על הדרך והנה (היא) הומה מאנשים, נער חקן, טף ונשים, כולם לבושים בגדי שבת, הולך ורץ ילכו. משמאלנו, על הים, ראינו אניות-שיט קטנות (סירות) מלאות אנשים (אשר) הולכים גם המה על קבר רמבה"נ (רבי מאיר בעל הנס). באתי (אל) תוך החצר והנה היא כבר מלאה אנשים. ובאמצעה עומד עמוד אבנים ובראשו גולת-אבן, אשר שם יתנו את השמן והחפצים להדליק. באתי (אל) תוך ביהמ"ד (בית המדרש) המלא אנשים, ושלוש מנורות גדולות למאד ונורות למאות קבועים בהם, אחד מהבאים ידליק אחת מהם לעילוי נשמת התנא רמבה"נ זיע"א (רבי מאיר בעל הנס, זכרו יגן עלינו, אמן), [בעד פרס (תשלום) קטן אשר ישלמו להגבאי מלבד השמן]. ולא רחוק מצינן הקבר תלוי (ה) עשית יפהפיה, הנקראת 'מנורת

חונגים בהילולת ר' מאיר בעל הנס – תצלום מסוף המאה הי"ט (אוסף ר' רבינו חי אבאלעפיה)

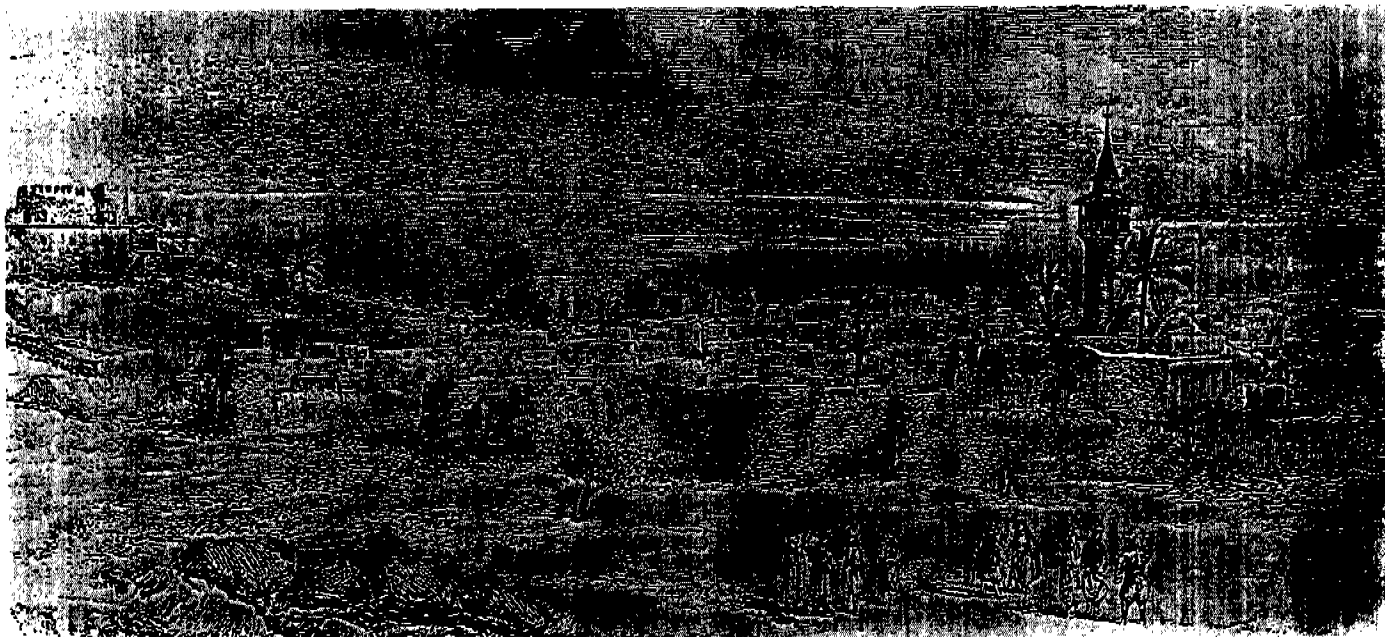
רמב"ה, והדלקתה תימכר לכל המרבה במחירה. ומרבים העם להביא איש כפי נדבת ליבו. [בתוך הנודבים התנוסס (התבלט) הגביר פייוויל בלאטטנער מיפו, והביא נדבתו פרוכת משי המשחר (ת) בחוטי זהב יקר(ים) מאד, ופרוכת כזאת הביא גם לביהמ"ד אשר להספרדים, ונדב סך שישים פראנק (כדי) לטווח את חלק הבית הנבנה מחדש בטיח לבן, ועוד שלושים וששה פיאסטער נתן בעד הדלקת הנרות, (ו)גם הבטיח לשלוח מנורה יקרה מווינן (היא וינה).

וכאשר גמרו (ב)מכירת הנרות וההדלקה, הלכו להדליק את "ההדלקה" [אשר קנה איש מצפת ת"ו (תיבנה ותיכונן) בעד סך שנים-עשר נאפליאן (נפוליונים) זהב, וזאת הקדישו הנודב והמנהלים לרצף את קרקע ביהמ"ד מרצפת אבן]. זה שזכה בהדלקה עלה בכבש ופנה אל קצרת השמן וחתה גחלת בוערת מ"המעשאלע" העומדת בצד עמוד ההדלקה, והדליק את החפצים אשר בהקצרה. ואז החלו לרנן ולשיר שירי הללויה ולצאת במחול סביב ההדלקה, ושוררו מאמר "אמר ר' עקיבא – אשריכם ישראל" ושיר "אעברה נא ואראה אדמת קודש טבריא" [השיר הזה הובא בספר "ירושלימה" להחכם המליץ הנפלא דר' א"ל פראנקל], ופזמון "אלהא דרבי מאיר ענינא" (אלהא דרבי מאיר ענינו), ועוד פזמונים אחרים. כה פיזו וכירכרו עד נכון היום, ואיזה מאנשי טבריא הביאו את בניהם הקטנים עמם לעשות להם פאות הראש, הנקרא 'חאלאקען', ונדרו בעבורם נדרים ושלמו.

זכרה למו ה' לטובה לכל המנדבים ומנהלים והעוסקים באמונה. אלהא דרבי מאיר יהי(ה) בעזרם ובכל אשר יפנו יצליחו, כה יזכו לעשות גם בתים למחסה על שאר ציוני הקברות אשר בטבריה, חכות רמבה"נ זיע"א ושאר התנאים יגן עליהם ועלינו, אמן.

הסירה העמוסה בחונגים טבריינים בדרכם להילולת ר' מאיר בעל הנס – תצלום משנת 1919 (הארכיון הציוני המרכזי)

טבריה וחומתה ממערב – צויר משנת 1880, לערך (המחיאון הימי חיפה)

ע' בן יחזקאל

מעשה בכתב שטנה

משהגיע גליק י"ד של 'הצפירה', מיום ה' באייר בשנת התרל"ז (1877), לידי קוראיו שבטבריא, לא יכלו אלה להאמין למקרא עיניהם במודפס בו. עדת החסידים האשכנזית שבטבריא, אשר מנתה בימים ההם כאלף ושלש מאות נפש, נודעוזה כברעידת אדמה, והדי הזעזוע הגיעו אף לקהילות יח"ץ, הלא הן ירושלים, חברון וצפת ת"ו. ומעשה שהיה כך היה:

מאודיסה אשר על גדות הים השחור שלח ר' ניסן בלומענטהאל לעורך 'הצפירה' מכתב שקיבל מעיה"ק טבריא תובב"א, שנכתב בכ"ח בשבט אותה שנה, וביקשו לפרסמו ברבים. אל בקשתו נצטרפו גם רבני קהילת אודיסה, הרב ר' שמעון משה שוואבאכער, רבה של ק"ק אדעססא, ומשנהו ר' שלמה מאנדעלקערן. ואלה, בקיצור, דברי המכתב:

"אנכי האלמנה רבקה אשת המנוח הר' זאב מיאס זללה"ה (זכרו לטובה לחיי העולם הבא), אֶסְפָּדָה ואֵילִילָה על שנות חושך מְנוּ לי ועל שברי הגדול. אומללה אני מיום אשר הישקו רעל את בעלי המנוח זה שנה... שלושה האנשים המשחיתים: שם האחד אלטיר אברהם יוסף הלוי, ושם השני יוסף ליב מעיר ראחמיסטריווק, ושם השליש אהרן מרגלית הידוע, שָׁמַשׁ הכולל דעירנו. ויגזלו כל אשר היה לו (לבעלי המנוח) בביתו, כסף חהב ספרים וחפצים, ואני נותרתי לבד ללא לחם יבש לאכול... אנא, הושיעוני נא! אנא, חסו עלי! אספר באוזניכם כמו את אשר עושים לי. זה שתי שנים לא היה פה (ב)טבריא מְקָנָה מים אשר הנשים תטבולנה בו. וילקה בעלי המנוח להכולל מאה ושלשים זהובים אדומים, ויעש הוא לבדו המקוה. בכל חודש לקח מהם הַמְרָבִית (הריבית), ואחר מותו לקחו להם את הכסף באומרם, כי בעלי התנחל (הוריש) להם את הכסף. ושאלתי אותם: האומנם צדק תִּדְבְּרוּ, שלא אתם הרגתם את בעלי לפתע פתאום? ומאז לא יתנו לי גם התרבות, וישלחו עלי משלחת מלאכיהם הרעים ויכוני

מכות אכזריות, ובביתי באו וישברו כל כלי לרסיסים, ואת כְּרִי ושמלותי אשר אכסה בהם קרעו לגזרים, ויכוני מכות מְנוּ ויגזלו ממני גם ביתי... או באתי להרב ר' שמעון פאקילמאן דומ"ץ (דיין ומורה צדק) והתחננתי לו כי יעמוד לימיני. וילך הרב אל המשחיתים וישאל פיהם, מדוע יעשו עם האלמנה רעה?... והרב היכה אותם (ב)חרם יען עשותה המזימתה. וישלחו גם עליו שוטריהם וישימו אותו בבית הסוהר. ועתה הנני בבית הרב, לחמו ביתן ומימי נאמנים זה ארבעה שבועות, ולא אדע מה תהיה אחריתי. ארץ ישראל כולה תגור מפני האנשים האלה, כי המה הממונים והפריצים וימשלו עלינו, המה גנבים וגזלנים ורוצחים, יגזלו כל אשר תשיג ידי, וכל כסף נדבות (ש)יבוא לידם ולא יתנו (ממנו) לאיש גם קְשִׁיטָה (פרוטה) אחת... והרופא יבקרני שלש פעמים יום יום, זה ארבעה שבועות, (והכל) על הוצאות הרב ר' חיים שמעון נ"י (נרו יאיר). הרופא לבדו לקח בעד עמלו לערך 26 ר"כ (רובל) מלבד רפואות" — — —

אלה היו קיצורי הדברים הנוראים שבמכתב האלמנה מרת רבקה, אשר נשלח מעיה"ק טבריא ת"ו לר' ניסן בלומענטהאל, ועליהם הוסיף והעיד אותו "הרב" הנזכר וכתב: "האמת ניתן לכתוב, כי נאמנים דברי המדברת אליכם, היא מרת רבקה, אלמנת דודי המנוח הר"ו מיאס זללה"ה. ונכון הדבר לקיימם ולהדפיסם על מכשף הדפוס, למען ישמעו ויראו ולא יזידו עוד. וגודל המצוה (ה)רבה הלזו אף לשער. — דברי המדובר באמת וצדקה, 28 שבט, פעיה"ק טבריה ת"ו, הק' (סן) חיים שמעון פאקילמאן ראב"ד ומו"צ, פעיה"ק טבריא ת"ו".

ולא די בכל הדברים הנוראים והאימים הללו, עוד הוסיף ר' ניסן בלומענטהאל בתום לבב וכתב: "ועתה אחינו, אנשי צדק וירודפי שלום, מי בכם ישית ידו על אנשי טבריא, עליכם המשפט... אם תחקרו ותדרשו היטב: הַפְּצַעְתָּ האשה הבאה אליכם היום עשו אנשי טבריא הנקובים בשמותם? ותריבו ריב האלמנה מיד עושקה... צר לי מאד כי לא אוכל להושיע להענייה האומללה, אך זאת נחמת, כי לקח צעקותיה יתעוררו ישרים וישימו לחרפה וְלִקְלָסָה את הַנְּחָרִים בה" — — —

הקיפו התדהמה והוצע את בני טבריה, ספרדים כאשכנזים, כהלה גדולה אחזה בהם: הכסדום ועמורה תיהפך עיה"ק טבריא בפי כל אנשי שלומי ישראל אשר בקהילות הארץ ומעבר לימים? ולא נחו חכמי טבריא עד שחקרו ודרשו וחקרו ומצאו שורש דבר, ואיהו אותו איש בליעל שהשטן על רבני העדה האשכנזית ופרנסיה עלילה נתעבה זו. ולא נחה דעתם עד שעמד הראב"ד והמו"ץ ר' אברהם צבי הלוי, שזה לו עשרים ושתים שנה שהוא המוציא והמביא לחסידי טבריא, וכתב איגרת לעורך 'הצפירה' ר' חיים זעליג סלאנימסקי נ"י, מכתב חתום על ידו ועל ידי כל שאר הממונים והמשגיחים אשר לעדה האשכנזית, ונחתם אף בחותם הכוללות החסידים דטבריא.

ובימים ההם היה הפאסט, הוא הדואר, מהלך מארץ הקודש למדינות שמעבר לים ימים רבים, וחלפו שבועות ואין אות חזר לאיגרתו של ר' אברהם צבי הלוי ב'הצפירה'. והיו בני טבריא חיים מגליק אחד של 'הצפירה' עד למשנהו, שהוא כעבור שבוע ימים, והרוחות נסערות מאד. ואומרים כי אותו איש בליעל, שעשה אשר עשה מתוך שניצנצה בו רוח רעה על פרנסי העדה דטבריא – אם משום שלא שקלו לו כדרישתו מכספי החלוקה, או אם משום שעניו היתה צרה ולבו אכול קנאה – נעשתה לו ישיבתו צרה וחושש היה שיעשו בו שפטים. והיה נחבא בביתו ואינו מעז להראות פניו אפילו בתפילת שבת שבבית הכנסת. חוונתו, כך אומרים, היתה מתיראת לילך אפילו לשוק, עד שיום אחד קם אותו איש בליעל ונסתלק מעיה"ק טבריא ת"ו.

היו חסידי טבריא מתהלכים כאבלים וחפזי ראש, שכל העולם כולו מדבר בהם רעות ודברים וקולם שלהם אינו נשמע עדיין, עד שבאו להם רוח והצלה מכוללי וואהליק ועסטרייך שבצפת"ו, שעמדו חכמיהם והריצו איגרת משלהם לר' משה יואל שאלמאן, עורכו של הפתב עתי 'יהודה וירושלים', ומיהר הוא להדפיסו בכתב העתי הנזכר. וזה קיצור לשונו של מכתבם מיום ו' בתמוז התרל"ז:

"... הן מחזה שוא חזו עינינו ב'הצפירה', גליון 14 שנה זו, אשר הגו וקרו מלב איש בליעל בעיר הקודש טבריא ת"ו, המתפרצים להבזות את גדולי ומנהיגי ארץ הקודש וגבוהים עליהם. הרו ילדו רוח, אשה קשת רוח, יערכו דברי יוין ומרמה בשם האשה מרת רבקה, אלמנת הרב ר' זאב מיאסז"ל... ועוד הוסיפו סרה לברוא ברוח פיהם איש אשר בשם "חיים שמעון פאקילמאן" יכנוהו, ובמחוגה יתארוהו לרב אב"בית-דין, ובמקצעות יעשוהו למורה צדק בעיר הקודש טבריא ת"ו – איש אשר לא היה ולא נברא, רק משל היה. נשתוממו על המרמה המחרה והאיומה הזאת, אשר לא יאומן כי יסופר, ואשר לא נהיתה כזאת בכל תפוצות ישראל, בשנים בעיר האלקים טבריא ת"ו, ואשר היא קרובה אלינו וכל אנשיה ומנהיגיה כולם קדושים, אוהבי חסד, אנשי אמונה... וכדי ביון וחילול השם וכבוד ארה"ק ת"ו, אם ימצא אף אחד מני אלף אשר יאמין לכל דבר. לזאת באנו להודיע ולגלות בשער פת רבים, כי לכל הדברים האמורים ב'הצפירה' בשם האשה מרת רבקה, אלמנת הר"ר זאב מיאסז"ל, המה מהבול יחד ופעלם מאפע... הנה הרב ר' זאב הנזכר, ועמו הרב הגדול בתורה ויראה, המפורסם לגאון ולתפארת, מו"ה יוסף יהודה

ליב שיחיה, הרב מראחמיסטרובקה, היו נאהבים ונעימים בחייהם כאהבת אחים, ויחד עמדו על משמרת הנהגת עדת ה' באמת ובאמונה, בחמלה רבה ויתרה על העניים והאביונים. ומאז החלה המחלה הנוראה החולי-רע רחמנא ליצלן, להתראות בעיה"ק (טבריה) ת"ו בשנת תרל"ה, באו טובים השניים הרכנים הנזכרים לשכח כבוד פה עיה"ק צפת"ו. ואחר כך חלה הר' זאב הנזכר את חוליו על משכבו ימים רבים, ונפטר בשם טוב ובכבוד גדול אשר עשו לו כל גדולי ונכבדי עירנו פה (צפת), ומנוחתו כבוד בהררי ציון בן ספוני טמני קברות עיר קודשנו ת"ו. ואשתו) האלמנה מרת רבקה תחיה, גם היא ישיבה פה עמנו ימים רבים אחרי מותו, וכל העיזבוק (של) בעלה המנוח נשאר בידה לעשות כטוב בעיניה. לא ניגרע ממנה דבר כמו בחיי בעלה... הנה כי כן חלוצנו נא מאת מעלת כבוד תורתו, המוציא לאור הנכבד, כי יתן מקום לדברינו אלה במכתב העת, לתת ליושבי ארץ הקודש מעטה תהלה תחת רוח נכאה. הן למען כבוד ארה"ק ומנהיגיה לא נחשה ולמען כבוד הרב הגאון וכו' מו"ה יוסף יהודה ליב הנזכר לא נשקוט... הבאים על החתום ברוב עז ושלוש: הק' (טן) שמואל העלוי; הק' משה במהר"ש מרודניק, דמו"ץ; הק' יוסף אריה הכהן, דמו"ץ; הק' מרדכי ס"גל; הק' שלום מאיר בהרא"ש (ז"ל); הק' יעקב נכד הגאון מליסא זלה"ה; הק' יעקב במו"ה מרדכי הלוי זלה"ה מראזניטוק".

משראו בני טבריא במו עיניהם מכתבם של חו"ר צפת"ו נרגעה רוחם ואף-על-פי-כן היו מצרים שקולם שלהם לא נשמע עדיין, עד שבאמצע מנחם-אב אותה שנה, הגיעם הגליון הכ"ז של 'הצפירה', ובו קראו כל העולם איגרתו של ר' אברהם צבי הלוי, שהיתה חתומה על ידו ובידי כל הממונים והמשגיחים לעדת החסידים בטבריא ת"ו, וזה, בקיצור, לשון האיגרת:

"... עיני ראו ההעתק מאשר הדפיס כבודו (ביום) ה' אייר תרל"ו, (על) מעשה טבריא ת"ו... ידע כבודו אשר כל קורא בו נמס לבו בקרבו, קינה היא ותהי לקינה (בטבריה). איך איש אחד, יד יחיר לך, שמו אין מהראר לפרסמו, חץ שחוט לשונו, לשון תרמית, על פני תבל ומלואה במוימות שוא ותוהו, להחרף ולגדף נכבדי טבריא ת"ו במירמה. ולאשר ידע שדבריו בעצמו לא יפעלו להדפיסם, שלח פרי עטו להרי ישראל נכבדי אדעסא, וסבב אותם בכחש להרעיש ולהשמיע קולם לכבודו... אהה, על זאת גלילו כל ישרי-לב, אי לאוניים שכך שומעות!... כל המראה אשר ראיתם במכתב הנז' (כר) – מחזה שוא חזיתם, יען כל דבריו הכל כזב, לא היה ולא יהיה. הר"ו (ר' זאב מיאס) מת כמות כל אדם בעיר צפת, אלמנתו – לא הרע לה אדם... והכותב המבוזה דמיו עליו יטוש וחרפתו ישיב לו אדוניו. החותם חיים שמעון פאקילמאן ראב"ד, הוא שמש בבית הכנסת, איש פשוט מאד, ואנכי אתפלא על חכמים כמוהם (רבני אודיסה)... (ש)הטו אונם לאמרי כח ולעג על אנשים כשרים לבזותם ברבים חנם... יהי רצון שלא נשמע עוד כלימת אה"ק וחרפת שרים המתגוררים על (ה)אדמה הק' (דושה)... מאת המדבר לכבוד אה"ק וכבוד התורה והמצוה והשלום, – אברהם צבי הלוי, הראב"ד ומו"צ עיה"ק טבריא ת"ו, זה שנים ועשרים שנה, מצפה לגאולה בבא"ס וכי"ר" (במהרה בימינו, אמן סלה, וכן יהי רצון).

של השירות הרפואי, הואיל וה"חלוקה" שלהם אינה משמשת אלא ל"חכמים", כלומר: ללומדי-תורה, ואילו ה"חלוקה" של האשכנזים משמשת לכל. חוץ מן ה"חלוקה" יש להם לאשכנזים גם קרנות שונות, ומאירופה הובטחו להם גם סכומים מיוחדים לצרכי רפואה.

אורחיהם היו כארבעים איש. רובם ממוני-כוללים. צויותי לשפות מיחם ענק, ועוד צויותי להביא צלחות, ספלים וכוסות, ביסקוויטים ועוגות מתוצרת המקום, ועם הרבה קופסות סיגריות. המסיבה היתה יפה. לפני הדלת תלייתלים של נעלי-בית. ומודה אני: אותו ערב וגם הרבה פעמים אחרי-כן תמהתי, כיצד מכיר כל אחד את נעליו שלו, כשהוא עומד לצאת, וישוב נכח לתמיהתי לא מצאתי. מסביב לקירות היו מסובים עשרות אורחי, לברשים בגדי-בד או בגדי-מש ארוכים ותחתונים לבנים, וכל מלבושיהם נקיים עד להפליא. הפאות ארוכות והזקנים פחות או יותר ארוכים גם הם. הפנים – רובם נעימים, אף-על-פי שהם מזרחים לי, כי רק פעם אחת בחיי ראיתי יהודים כאלה, בעברי את גליציה. רובם ישבו ישיבת ישמעאלים (ישיבה מזרחית), כשרגליהם מקופלות תחתם, כותנותיהם פתוחות, חזיהם מגולים ועשן הסיגריות עולה מפייהם. זקן אחד, שמימי לא עישן סיגריה עשויה בבית-חרושת, נכשל והצית אותה מצד המיצה, והכל שחקו על טעותו. עחרי ואני חילקנו עוגות לאיש ואיש, והתחילה שיחה בדברים של ממש. חושש הייתי שמא יפלו ביני ובינם חיכוכים בעניני הדת, לפיכך ראיתי צורך להקדים ולומר להם, שלא אעשה דבר נגד הדת בפרהסיא וגם לא בבית החולים. אף לא אכריח לכך שום חולה, אם לא יהיה צורך בזה מצד המחלה. מיד קם אחד מן החשובים ביותר שבהם, מוטל אשכנזי שמו, ואמר: "אדוני, תלמיד-חכם וירא-שמים כבר יש לנו בטבריה, עכשיו אנו זקוקים לרופא מומחה". נהניתי מתשובה יפה זו ובאנו לידי הסכם, שכעבור שבועיים אודיע להם, טלגרפית, מחיפה, אם מקבל אני עלי להיות רופא הקהילה בעירם. עברו שבועיים ושלחתי טלגרמה: "מסכים, שילחו פרידות" — — —

מראה כללי של טבריה בשנת התר"ס (1900) – מבט מצפון לדרום (הארכיון הציוני המרכזי)

אחר הדברים האלה שקטו הרוחות בעיה"ק טבריא ת"ו וידעו הכל, כי אכן עולל כל אלה איש בליעל אחד, אותו זה שקם וגסתלק יום אחד מטבריא. ויש אומרים שיצא לחיפה ואחרים אומרים שתפס ספינה וירד למדינות שמעבר לים, ועוד אומרים שנענש משמים וטבעה ספינתו בסערה הגדולה — — —

ואנכי שהבאתי כל המסופר לעיל לדפוס, לא הבאתי אלא בעבור זאת שאין חדש תחת השמש... ותועבת ה' שפת שקר. וד"ל.

עפ"י גלינות י"ד וכ"ד ל'הצפירה', תרל"ג,
וכן 'יהודה וירושלים', תמח התרל"ז.

ד"ר הלל יפה

רופא בא לטבריה

— — — סוף אוקטובר 1891. חמשתנו רוכבים על סוסים בדרך לטבריה. עד עכשיו לא באה הזדמנות לידי להיות בעיר זו, מרכזם של אדוקי היהודים, ולראות את ארחות חייהם. אמנם בשלושה החודשים אשר עבדתי בחיפה, ראיתי שם יהודים מטבריה. כולם פאותיהם ארוכות ולבושם – קפוטות ארוכות, גרביים לבנים ונעלי-בית שחורות ברגליהם וכובעים שחורים וגמוכים חבושים לראשם. אבל מראהם החיצוני לא הספיק לי; את חייהם הפנימיים לא ראיתי ולא ידעתי. עכשיו הזמינה אותי קהילת היהודים האשכנזים לבוא שמה, לשם משא ומתן על משרת רופא הקהילה. בחפץ-לב נעניתי להזמנה זו, והרי אני רוכב לשם. ארבעת בני-לוייתי הם: אלעזר רוקח, סופר ועסקן, פיקח שבפיקחים ובעל כשרונות נעלים, אבל אפיקורוס גמור, דבק בין ובמקצת גם במורפי; ישראל גולדנברג, אשר ציוויותו להיות אפותיקר (רוקח); לא לחינם שימש ברוסיה שנה שלמה תלמיד-עוזר באפותיקה (רוקחות); השליח מטבריה ומורה הדרך. עשר שעות הרכיבה עברו עלינו קל-מהרה בשוחות, בוויכוחים, ובעיקר בהנאת-עין מן המקומות אשר עברנו. הגה הקישוק, עמק זרעאל, שפרעם, טורען, לוביה, ופתאום, כאילו בתיאטרון, כעולה המסך – המראה הנהדר של הכינרת, של הרי מואב... והנה טבריה עיר הקודש. בחומה היא יושבת, וסמוך לה – הבנין של רבי מאיר בעל הנס וחמיי-טבריה במעמקי מעמקים, מתחת להר, אשר עליו עומדות רגלינו. דומה, שאין זו מציאות ממשית, אלא תפאורה. עם ערב באנו. איכסנו אותנו במלך היחידי שהיה אז בעיר. חדרים מרווחים עם תיקרות של כיפות, להבדיל מכנסיה, ומיטות סכוכות כילות מכל צדדיהן. ספסלים עשויים אבנים וחומר ומכוסים מזרגים, שולחן גדול, כסאות מעטים – זה הכל. לא, לא הכל, יש עוד: תמונות של השולטאן, של קמיל-פחה (ג'מל פשה) ואחרים. באמצע האולם תלי פנס בתקרה, וממנו האוה. אכלנו, טיילו קצת בלויית הרבה אנשים וילדים, והלכנו לישון וישנו, אף כי גדולה ועשירה היתה ממלכת החי במיטותינו — — — למחרת התחילה עבודתנו: בדיקת חולים ומתן רפואות. כלילה באו חשובי העדה האשכנזית. הספרדים סירבו להשתתף בהוצאות

בית "הכנסת אורחים" שליד החומה הדרומית. על שפת הכינרת - מסגד "אל-בחר". מבט ממערב למזרח (המרכז לתיירות ומרפא, טבריה)

וגם של סובלנות דתית. הם הבינו וכיבדו אותי, ומתגאה אני לומר שגם אהבו אותי, כשם שגם אני אהבתי אותם, אף כי לכאורה הבדילה תהום בינינו. כל מוצאי-שבת היו מתאספים, באולם הגדול שבביתי, עשרות יהודים חבושי מצנפות ולבושים בגדי שבת - מעילים קלים מכל צבעי הקשת. על השולחן עמד מיחם ענק, סיגריות, עיתון עברי, אישקוקי ומשחק הגברת. שאלות וויכוחים וביאורים. האומנם אמת הדבר, שאפשר להכיר את החולירע מרחוק לפי הריח? מדוע נלד שנולד לשמונה חודשים לא בר-קיימא הוא, וולד שנולד לשבעה חודשים בר-קיימא הוא? וכדומה מן השאלות התמימות. - בעשר וחצי היו אורחי קמים, מחלקים ביניהם את נעליהם, שעמדו עזובות ליד הדלת, מברכים אותי בברכת "שבוע טוב" מתוך חיבוקי-יד ויוצאים. מעולם לא דאגו ליחסים שביני ובין אלהים ומעולם לא שאלני אש מהם, מדוע אין אני בא לבית-הכנסת. ומשבע לשבע נעשו היחסים שביני לביני יותר אנושיים, ויותר ריותר הבנו איש את חברו והתקרבו איש לחברו - - -

מתוך 'דור מעפילים - זכרונות, מכתבים ויומן' לד"ר ה' יפה, הוצ' דביר, תרצ"ט.

מכתב תשובתו של ד"ר הרצל לר' אברהם ריסברג מטבריה, המכונה "חסינר", על הצעתו להקים את "בית האוצר היהודי" (1 במרץ 1899)

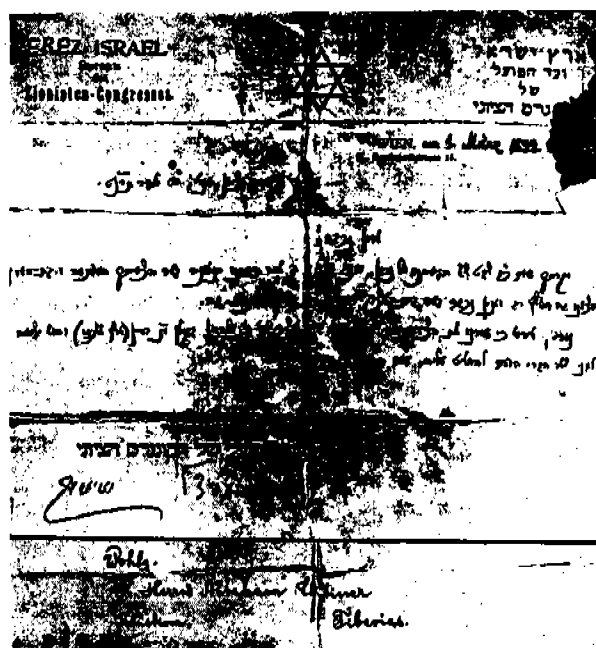
ד' הבחור בציון, רנא, י"ט אדר תרנ"ט.

אדק נכבד!

איגרתך מיום כ"ו שבט הגיעתו אל נכח, והגנו מ... (ז) לך את תודתנו הנאמנה בעד הצעתך המחוכמת ורבת הערך שמצאנו בה חפץ וענין נכבד בעד בית האוצר היהודי... (ז) לענות בה.

נודיעך איפוא, כי מסרנו את הצעתך ליד ראש ועד בית האוצר ה' ד' וולפון בקלן ע"נ הרייך (ארץ אשכנז) והוא ישימה לפני שאר חברי הועד להחליט עליה. עוד הסעם רב תודות אדוני. (חתימת "העוצל")

התחילו חיי ועבודתי בטבריה. חיים לפעמים קשים ועבודה כמעט תמיד קשה, אבל רבי-ענין גם זו וגם אלו. בעיקר קשה היה למצוא דירה. לבסוף מצאתי: חורבה על החומה מצד הכינרת עם חצר קטנה, ובחצר בית קטן. תיקנו את החורבה אשר על החומה, והיא - קירותיה עבים כשיעור מטר שלם, וכיפות גבוהות וחלק ענקי לה; קניתי לי רהיטים פרימיטיביים - וחייתי ועבדתי. החלו ניטרים ביני ובין אנשי טבריה אלה יחסי חיבה. מצאתי בהם ניצנים של אידיאלים, של אנושיות יפה, של לאומיות יהודית

ארבעים ימי בלהות

"... ביום הו"ר (הושענא רבה) בתחילת המחלה רח"ל (רחמנא ליצלן) להתפשט בעי"ק (בעיר קודש – טבריא). באיסרו חג (הסוכות), תיכף עשינו ועד מפקחים וצוהרים על ידיהם, וכל מיני סמים ורפואות. כמעט בכל יום היתה הוצאה נוספת, ויותר ממאה נאפ' (וליונים – סכום עצום בימים ההם) שהלך ע"י הרעד המפקחים. חרץ שנתנו כל כולל וכולל (כ) צור לענייהם וחוליהם, גם הוכרחנו לחלק נדבות להחיות נפשות הרעבים והצמאים. העיר סגורה על מסגר מיום אסרו חג, אין יוצא ואין בא. היוקר מלי דמוין (למצרכי מזון) גורא מאד, ולע"ע (ולעת עתה – 33 יום לאחר פרוץ המגיפה) עדיין העיר סגורה, ומי יודע עד כמה. הפאסטן (הלא הם משלוחי הדואר) גם כן חדלו לצאת ולבוא, רק בשבת זה הכריזו (השלטונות התורכיים) שישלחו הפאסט... כך כותבים אנשי טבריא בשבועון 'חבצלת' מיום כ"ז במרחשון, התרס"ג (1902), ובגליון מיום ז' במרחשון כותב העורך, רי"ד פרומקין, בזה הלשון: "מטבריא העיר הקדושה משמיעים שמעות נוראות, כי גורא ואיום מצב תושבי העיר. החלי רע מַפְלֵת בה חללים רבים, והעיר סגורה ומסוגרת, אין יוצא ממנה ואין בא אליה. צרכי אוכל נפש אשר ישנו בעיר, יימכרו על אחת ארבע (יקר ארבע פעמים), ויש צרכים רבים ונחוצים אשר לא ישנו כי אם במחיר יקר למאד, ובמצב כזה יוכל ח"ו (חס וחלילה) (ל)היות מספר חללי (ה)רעב גדול ממספר חללי החלי" – אותה מגיפת החולירע שפקדה את טבריה בסתו התרס"ג, זוכרים ישישים בודדים מבני טבריה, אשר זכרונות הימים ההם מליים אותם מימי ילדותם זה כשבעים שנה, והם מספרים: אותם ימים שכנה טבריה הקטנה, הנידחת, בין חומות הבולת השחורות שלה, ויושביה צפופים בסימטאותיה הצרות, חצר בתוך חצר ובית מעל בית. הקשר היחיד שהיה בינה לבין עיר המחוז עכו, מקום מושבו של המתצ'רין, היה בשיירות חמורים ופרדים ואף בטלגרף, כי הטלפון טרם יהיה בארץ ואף לא המכונית. רק שלוש שנים לאחר מכן, בשנת התרס"ה (1905), החרידה לראשונה את שלוות ים הכינרת צפירתו של הקטר הראשון, משהגיע זה ב"מסילה התייג'אנית" החדשה עד לעיר צמח השוכנת בדרום האגם. מפרצה החולירע ביום הושענא רבה, התפשטה במהירות כאש אוכלת בסימטאות הצפופות ולא היה אשר יעצור בעדה. כארבעים יום השתוללה המגיפה בעיר ובישובים הסמוכים לה, וקציר הבלהות הגיע לאלף וארבע מאות חללים. רק בטבריה עצמה, שמספר תושביה היה קרוב לששת אלפים – מהם כ-3300 יהודים, והיתר מוסלמים, נוצרים ודרוזים – הפילה המגיפה שש מאות וחמישים חללים, גברים, נשים וטף.

מיד לימים הראשונים של המגיפה מילטו בעלי היכולת שבעיר את משפחותיהם לצפת, לפקיעץ ולכפר נאסר-א-דין המשקיף על טבריה ממרומי ההר במערב. ואילו הקאימקאם, הלא הוא הממונה על אשר בעיר מסעם "השער העליון" התורכי, המשיך לשבת בעיר, כדרכו מימים ימימה, בבטלה ובאפס מעשה, והיה

אדיש למגיפה המשתוללת סביב ומתעלם מן המצב וטוען: "חולירע – יוק!". אך משהתחילו החללים נופלים בעיר כזבובים, הבין האיש כי בכל זאת עליו לדווח לאיסטנבול ולשאל מה עליו לעשות. ועל שום מה לא דיווח למותצ'רין הממונה הישיר עליו, השוכן כבוד בעיר המחוז עכו? – משום שזה עצמו לא היה כבר בעיר, כי אך הגיע לאוניו שְמֵע המגיפה, נטל מיד את משפחתו ונס לאשר נס בעוד מועד... וכך אירע, כי בהגיע הטלגרם של הקאימקאם הטברייני לאיסטנבול, נתבהלו שם ומיד טילגרפו לו, כי הוא מצוה בזה "להעלות מיד את טבריה כולה באש!"

משנמסר תוכן הטלגרם שהגיע מן "השער העליון" לנכבדי העדות שבעיר, אחזה אימה את הכל ונוספה זו על בלהות המגיפה. מיד נאספו נכבדי היהודים והערבים, ואף המופתי המוסלמי של טבריה ביניהם, במאמץ משותף להציל את העיר מרוע הגזירה, ולא נחו עד שהעזו לטלגרף טלגרמים לאיסטנבול. יומיים, שארכו כשנים, עצרו כל יושבי העיר את נשימתם בקרבם, עד שהגיעה הידיעה כי הגזירה להעלות באש את טבריה כולה בוטלה, וזו לא בוטלה אלא משנתברר כי הכל קרה בשל "אי-הבנה" פשוטה. ומעשה שהיה כך היה:

באותו טלגרם ששלח הקאימקאם לאיסטנבול, נקב זה כי בממוצע נופלים כל יום 40 חללים בחרב המגיפה. עד היום אין איש יודע היכן קרה הדבר – אם על שולחנו של זה שקיבל את הטלגרם מטבריה, או על שולחנו של הוויזיר הגדול שבקושטא – שעל פני הטלגרם יצא לטייל לו להנאתו זבוב, זבוב רגיל ככל הזבובים, ותוך כדי טיולו זה הטיל כתם זעור אחד, כתם אחד שאינו אלא נקודה. ולא מצא לו אותו זבוב מקום אחר להטיל שם את שלו, אלא ליד המספר 40, ובכתב ערבי-תורכי – נקודה שבאה ימין למספר, הוד אומר: אָפֶס. ונמצא אותו מספר 40, שנהפך, הודות לזבוב, ל-400... אין פלא איפוא, כי כאשר קרא מי שקרא באותו טלגרם כי חללי המגיפה מגיעים בכל יום ל-400, מיד ציווה להעלות את העיר באש, כי הכל בידי אללה, ואללה אולי ירחם ותיעצר המגיפה...

אמונתם זו של התורכים בימים ההם, כי הכל בידי אללה, היתה גם נחלת הקאימקאם. עוד בימים הראשונים, משרק אובחנו החולים הראשונים כי החולירע הוא מחלתם, פנה ד"ר דייוויד ור טוראנס, מנהל בית החולים של המסיק הסקוטי שבטבריה, אל הקאימקאם וביקש לנקוט באמצעי מניעה. שמע הקאימקאם ושמע עד שמשך בכתפיו ופלט: "הכל בידי אללה!". משראה ד"ר טוראנס שכך הוא, יצא לחפש בעיר הסגורה והמסוגרת תמיסת קרבוול לחיטוי, ולא מצא בלתי אם גֶלֶן אחד. אולם הוא לא אמר נואש ומיד נחלץ לעשות כל שבידו להציל נפשות, כאשר גם ד"ר בלידן, הרופא אשר מצפת, חש לעזרתו.

יום ולילה, ללא הפוגה וללא ליאות, היה ד"ר טוראנס טובב בסימטאות העיר הנגועה, מבית לבית, ומושיט עזרה, טיפול וסעד לנפגעים ולמשפחותיהם. משגילה כי מקור המחלה הוא בזיהום אשר בכינרת, תבע מן הקאימקאם להציב משמרות על שפת האגם, כדי למנוע מן הנשים לשאוב משם את מי השתייה. הקאימקאם שלח לשפת הכינרת את אנשיו וד"ר טוראנס העמיד בחצר בית

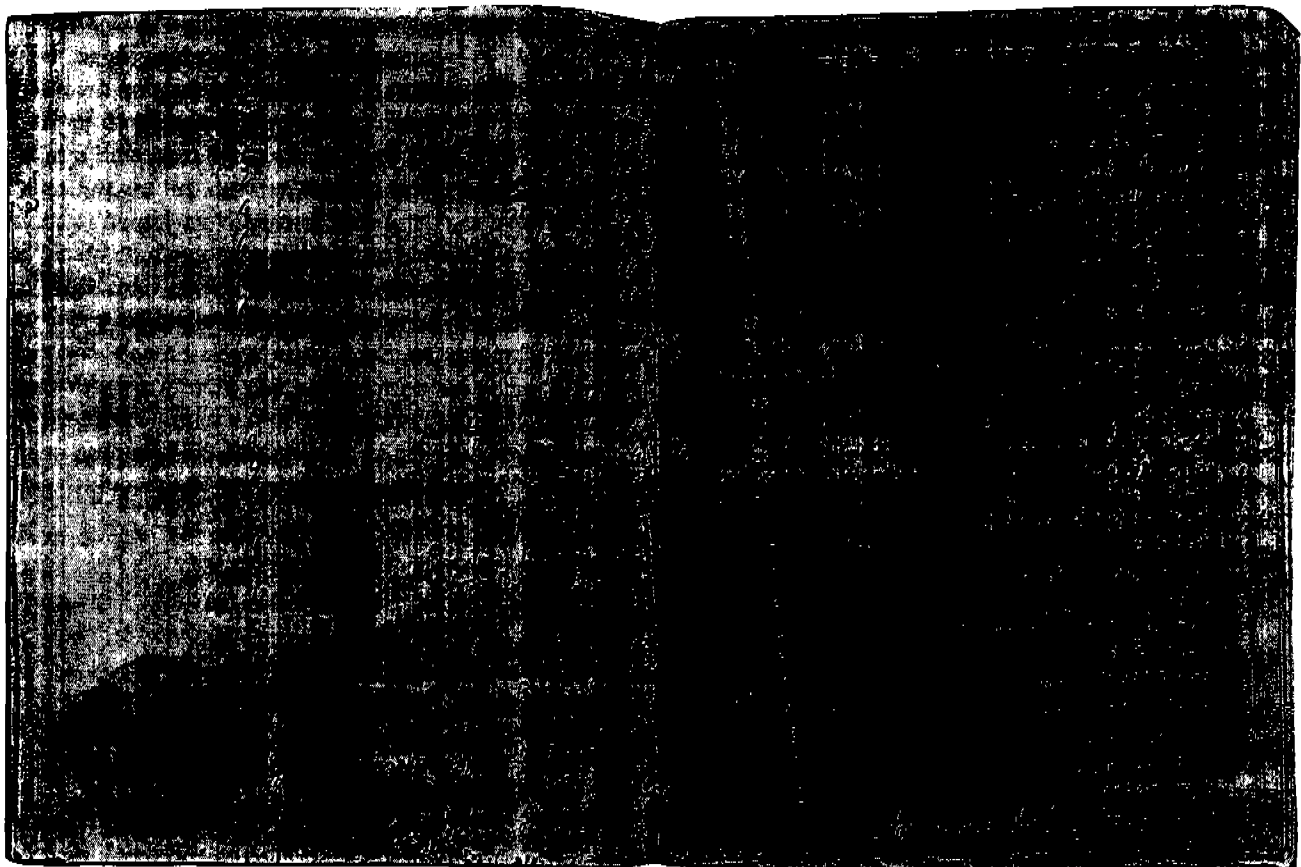
החולים שלו דוודים גדולים, הבעיר תחתם מדורות וחילק את המים הרתוחים לתושבים. יום אחד נודע לד"ר טוראנס, כי תמורת "בִּקְשִׁישׁ" – הלא הוא השוחד מימות התורכים – הצליחו הנשים לשַׁחֵד את אנשי המשמרות וחזרו לשאוב את מימי האגם... מיד יצא אז ד"ר טוראנס בעצמו לשפת הכינרת ונוכח כי המשמרות – יוק! השומרים התורכים בעלמו ואינם. מיד נטל רובה וירה יריות אוהרה באוויר, שלשמען נתבהלו השואבות אל שפת הכינרת למלא חור הרופא אל חוליו, חזרו השואבות אל שפת הכינרת למלא כדיהן... כעבור ימים מספר, משהותר לשאוב מים במקום מסרים בכינרת, גילה ד"ר טוראנס שבאותו מקום יושבת אשה וכובסת את מלבוש בעלה, שנפטר יום קודם-לכן מחולירע... מיד תפסה והובילה בעצמו אל הקאימקאם כדי לעצרה בבית המושל. דקות מספר לאחר שיצא מלפני הקאימקאם אל חוליו, שולחה אותה אשה לחפש בלא כל עונש.

משהחמיר המצב מאד ולא היתה אפשרות להביא את כל הנפטרים לקבורה, היו מציאים את הגויות ומניחים אותן מחוץ לחומה, מאכל לחיות השדה. ואילו אותן תרופות אשר החמנו

ע"י ד"ר טוראנס מחוץ לארץ, עוכבו ימים רבים בנמל עכו. משהזעיק אז הרופא הסקוטי את הקונסולים הזרים לסייע בידו בשחרור התרופות "החשודות" מן הנמל, העירו לו מלשכת המותצריף שבעכו, כי אין הקונסולים משמשים כעמילי מכס. ואכן, הגיעו התרופות לטבריה ימים רבים לאחר שחלפה כבר המגיפה.

לידו של ד"ר טוראנס המסור עבדה אשתו, ואף היא, כבעלה, הקריבה כל זמנה לטיפול בנפגעים ולהושטת טעז לבני המשפחות השכולות. אולם גם היא נדבקה במחלה וכעבור יומיים נפטרה. משראה כך ד"ר טוראנס, אמר: "יֵאלֶלֶה, לא צריך להרתיח את המים, תשתו מֵהֵימָּם. לא עזר שום דבר!" – אמר והמשיך בטיפולו המסור.

כאמור, פרצה המגיפה בסתיו ובאמצע חודש חשון ניתכו גשמי זעף ימים אחדים, ללא הפוגה, אולם גם אלה לא כיבו את להבות המגיפה שהשתוללה מבית לבית ובלעה את קורבנותיה ללא רחם. פליטי טבריה שבכפר נֶאֱסַר אֶדֶךְ התגוררו באוהלים, ומידי לילה בלילה היו עומדים וצופים, משקיעת החמה ועד הנץ

רבקה אבישר

אכסנייתו של ר' מוישה לייב

השנה – שנת התרס"ב (1902). עזבנו את זכרון יעקב – במקום שהיה אבינו האגרונון ממנוה מטעם פיק"א על הנטיעות שבמושבה – ופנינו אל עמק הירדן, להקים שם עם שאר המייסדים את המושבה "מלחמיה", אשר לאחר מלחמת העולם הראשונה נקרא שמה "מנחמיה". רכובים היינו על שלוש הפרדות, הורי וחמשת פעוטיהם – ואנכי אז בת שש שנים – וכל מטעננו צרור כולו בשני שקים בלבד. משנתגלו לעינינו הכינרת והעיר טבריה השוכנת לחופה, היינו כמוקסמים, ועד היום, לאחר שבעים שנה, עוד עומד בזכרוני הרושם העצום שעשה עלי מראה החומות אשר הודקרו למקוטעין, במקומות שונים סביב בנייני העיר, ומראה האבנים השחורות-שחורות אשר לחומות ולבתים. משהגענו לעיר כבר שקעה לנו השמש מעבר לרכס ההר, ואיש שפגענו בשער העיר הובילנו אל בית המלך היהודי היחיד שהיה אז בטבריה – הלא היא האכסניה של ר' מוישה-לייב שאפר.

אכסניה זו היתה שעונה ונסמכת אל החומה הדרומית ליד השער המוביל לשדות המשתרעים מדרומה של טבריה. מעבר לה היה ה"חאן", שבו היו הפלאחים בני עמק הירדן – ולאחר מכן גם בני המושבות שנסודו שם – מחנים את רכבם, הלא המה החמורים, הפרדות, הסוסים ואף הגמלים, וכן את הפרות, הכבשים והעזים שהביאו עמם לשוחטי טבריה. לאחר שהחנינו פרדותינו ב"חאן", נטל אבינו את שני השקים שהיו כל רכושנו ועברנו לסימטה מרוצפת, אשר הובילתנו עד לשער מקומר. משנכנסנו בו וירדנו מספר מדרגות, מצאנו עצמנו בחצר. כאן, מן הצד האחד, על כרית שעל מרצפת האבן, ישבה בת-שבע'כה, הלא היא בתו של מוישה לייב, ולפניה כיריים של חרס וגחלים אדומות מלהטות בתוכן. בידיה האחת החזיקה בת-שבע'כה בידית המחבת ובשנייה הפכה במולג גדול את הדגים הרוחשים בשמן הרוותח, משהיא נוטפת כולה פלגי-זיעה נחלים ויורדים מפניה הסגלגלים אל קפלי סנטרה. ריח טוב של דגים מטוגנים עלה מעבר לכיריים, ומן העבר השני, במרחק שלושה צעדים בלבד, עלה ופשט ריח אחר, שבא מחדרן אחר אשר דלתו הרעועה שעל פתחו היתה פרוצה למעלה ולמטה – למען האוורור ...

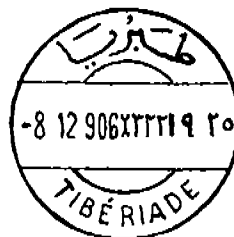
עוד אנו צמודים למראה, ומתחת קימור דלת הבית יצא לקראתנו ר' מוישה לייב עצמו, משהוא לבוש קפסן ארוך, ספק לבן ספק חסר-צבע, ששוליו מופשלים לו ותקועים בחבל מצויץ וכרוך לו על מותניו, ו"ארבע פנפות" שלו מבצבצות מעל מכנסיו הלבנים המשתלשלים עד לקרסוליו. עמד אז ר' מוישה-לייב בנעלי הבית שלו והציץ בנו ארוכות, משהוא פותח ב"שולם עליכם" מתנגן ומרכיז ראשו קמעה כמתפלל, ותוך כדי כך הריהו מלטף בזקנו המכסיף והמדובלל ומזמינו ללכת בעקבותיו.

נטל אז מוישה-לייב עששית בידו וצעד לפנינו באנפילאותיו בלבד, משהוא משאיר את נעלי הבית שלו בפתח הכניסה, ועלה לפנינו במדרגות צרות וחלקלקות, עד שהכניסנו לחדרנו. היה זה ספק חדר ספק כוץ ארוך וצר – כשאר חדרי האכסניה של

השחר, בפנסים הקטנים ששוטטו בחשיכת בית העלמין היהודי – אותם קברנים מועטים רגעים שָׁכְרוּ מידי לילה חמישים-ששים קברים. היו אלה צעירים בודדים שנתרו והחזיקו מעמד והתארגנו יד-אחת לחברת "עזרת חולים". נוסף על היותם קברנים, היו מְעַסִּים את בטן החולים, מְשִׁקִּים את החולים בקוניאק או בכוחל-בעירה, מורחים את הגופות הקדוחים בפילפל חריף ומחממים ענפי-צבר בשריים, לאחר שהורדו קוציהם, להניחם על כליות החולים. ואומרים, כי פעמים הועילה תרופתו זו של ד"ר בלידן, ולאחר עשרים ארבע שעות פקחו הגוססים את עיניהם ואף שבו לאיתנם. ואלה שעלה במולם ולא נוגעו בחולי, היו מלעיטים עצמם, השכם והערב, בבצל טבול בחומץ, כי אמרו "שזה טוב" ... ועוד מספרים, כי הרבה לְחָשִׁים ו"סגולות" נוסו בתקווה כי תיעצר המגיפה, עד שלילה אחד גם לקחו ראשי הקהילה יתום ויתומה וערכו להם חופה וקידושין בבית העלמין ...

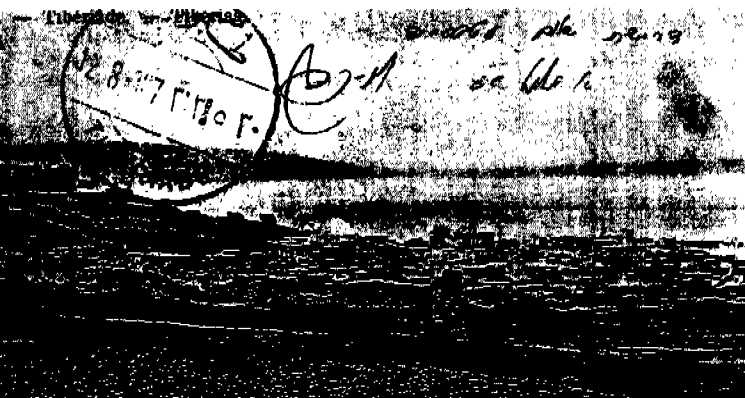
וספרה לי בילדותי אמי זכרונה לברכה, סוליה פיינשטיין, כי משפרצה המגיפה נמלטה אף היא לכפר נאסר-א-דין, ואילו ידידה משה עזבו נמלט לעיה"ק צפת. ונדברו ביניהם קודם שעזבו את העיר הנגועה, שיהיו מספרים זה לזה מן הנשמע. והכיצד? – היה הוא עומד על גג אחד הבתים שבצפת ואמי – על פסגת ההר, והיו מחליפים ביניהם אותות במראות שהיו בידיהם, וכך היו מאותתים ממרחקים יום יום, עד שביום אחד אותה אמי ובישרה לו, כי שככה המגיפה בעיר הסגורה והמסוגרת.

ארבעים יום השתוללה המגיפה בעיר הנצורה, וכשם שפרצה לפתע כן פסקה פתאום. יושבי טבריה האכלים והרעבים ישבו עוד ימים רבים רבים, משהם מספרים בכל אותן בלהות שפקדום באותם ארבעים יום. ועוד היו מספרים, שקודם שבאה המגיפה ונעצה מלתעותיה בעיר הכינרת, ראה אחד ישיש פלוני כוכב שביט חולף בשמי העיר. משעברה השמועה בסימטאות כי "הכוכב עם הזנב" נראה בשמים, מלמלו הכל: "השם יצילנו!" ואחרים ספרו, כי זו לא באה אלא מן הכפר הערבי מְגִדָּל, שעולי הרגל אשר חזרו לבתיהם מִמֶּקֶה הביאו עמם את המגיפה, ולאחר שנפטרו החולים לעולמם יצאו נשותיהם וכבסו את מלבושי הנפ-טרים בכינרת ... ואילו אחרים אמרו, כי ממצרים באה החולייה, ואפילו כשנתגלתה כבר המגיפה בעזה, התעקשו בתורכים ואמרו: "יִקְוִי" וקראו לאותה מחלה בשמות משמות שונים.

חותמות תורכיות, אחת של הסלגרף והשנייה של הדואר, מתחילת המאה העשרים

גלויה שנשלחה מטבריה ביום א' באלול, התרס"ז (12.8.1907) התצלום מתחילת המאה (הארכיון הציוני המרכזי)

לימים, משהיינו מכונסים בלילה ב"חֲשֵׁה" החשוכה והאטומה, היא ביקתת החימר – אחת מאותן ביקתות נטושות שעמדו ליד הכפר הערבי דילהמיה, אשר מייסדי מלחמיה התגוררו בהן בשנה הראשונה להתיישבותם במקום – ואבינו היה מטפס בסולם השעון ליד הקיר ובידו גר דולק, משהוא רודף בשלהבת הגר אחר העקרים השחורים והצהובים שזחלו על קירות החֲשֵׁה ותקרתה; או משהיינו מכונסים כולנו בפנית החושה, כשאנו מאזינים בלבבות פועמים בחרדה לשריקות הכדורים ולרעם היריות המלוח בצריחות ויללות המתקפצים, היתה עולה בזכרוני אכסנייתו של ר' מרשה-לייב על חצרה ומדרגותיה הצרות, על כוכיה ו"חדר האוכל" שבה, ונראתה אז בעיני כארמון-פלאים שכולו אגדה, ובת-שבע'כה עצמה לא היתה אלא אותה נסיכה יפהפיה, הישבת ליד חלונה ומצפה לדודה הדוהר על סוסו האביר...

וכך, ככל שסבלנו בחודשים הראשונים בהיותנו מתגוררים באותן ביקתות – עד שבנתה פיק"א את בנייני האבן לרפתות ולמחסנים ולאחר מכן את בתי המגורים עצמם – כן נצטיירה טבריה בדמיוני כעיר הגדולה והיפה שבשולם, השוקקת המוני אדם ומלאה מכל שהלב חפץ. אותו סתיו, משסיפר אבינו כי מחלה נוראה ואיומה מפילה חללים רבים בכל יום בטבריה, ושערי העיר סגורים ואין יוצא ואין בא, מילא פחד גדול את לבי. לילה לילה, בהתהפכי על משכבי הדל אשר בחושה, הייתי רואה מגד עיני את ר' מרשה-לייב ושורה-דבורה ובתם בת-שבע'כה, שהם חולים באותה מחלה נוראה ומתהפכים במכאוביהם הקשים. אז הייתי עוצמת עיני ומבקשת מאלהים הטוב שיסמור עליהם, כשם שהיינו מבקשים אותו כל ערב, כולנו יחד ובמקהלה, שיסמור עלינו בלילה... ומשחלפו ארבעים יום והגיעה הבשורה כי המחלה הנוראה איננה עוד, ואחד הבאים למושבה גם סיפר כי ר' מרשה-לייב חוגגו ממשיכים לקבל אורחיהם באכסנייתם ובת-שבע'כה עודה יושבת בחצר ומטטנת, לא היה גבול לשמחתו. ומשהגיע סוף כל סוף אותו יום – לאחר כשנה מאז כואנו לטבריה

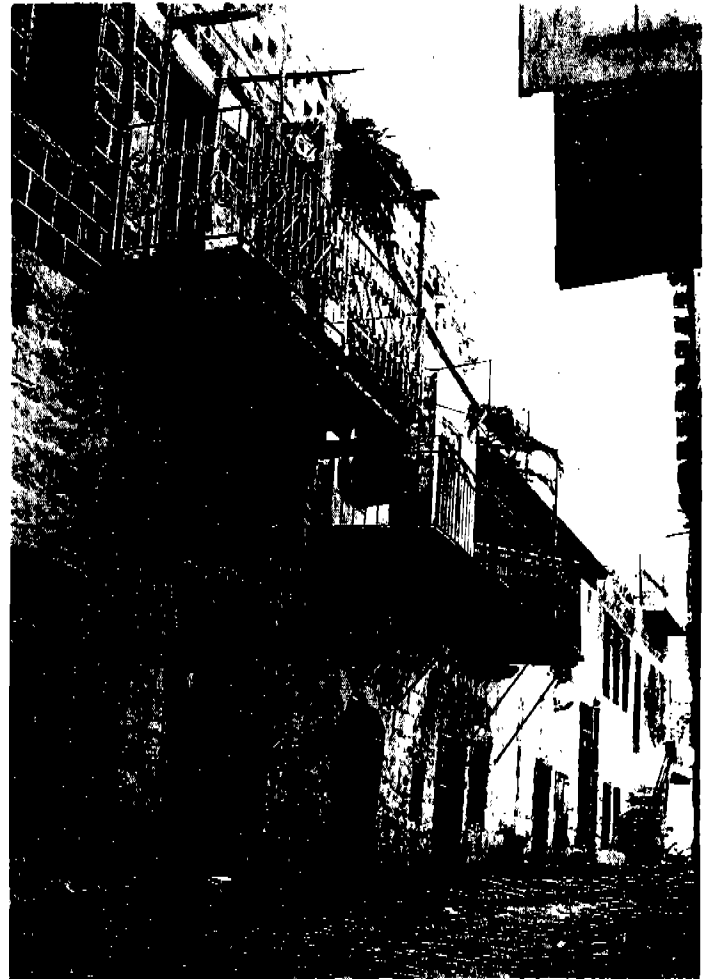
מרשה-לייב – שאשנב מקומר לאזור קבוע לו ליד תקרתו, ובו ארבע מיטות צרות, נוגעות זו בזו ומכוסות בשמיכות דהיות, ומלבדן – אף לא כיסא ולא שרפרף.

עוד כיום עומד בזכרוני אותו ראשון שלי בטבריה, משאנו הפעוטות היינו שכובים זה ליד זה במיטות הצמודות, מתהפכים בחום המחניק מצד אל צד, ועל אף העייפות מן המסע הארוך אין אנו יכולים להירדם. ואני – שכובה הייתי וקשובה עוד שעה ארוכה לקולות הבוקעים ובאים בעד האשנב הגבוה, קולותיהן של הבהמות המכותסות ב"חאן" שמעבר לקיר, וקול ומזומם של גדודי היתושים שעטו עלי ללא רחמים כל אותו הלילה.

עם אור ראשון של שחר שמחנו לקום ולצאת מחדרנו. בזהירות-זהירות ירדנו במדרגות החלקלקות, משאנו נתמכים בידינו בקירות שמשמאלנו ומימינו, ויצאנו אל אותה חצר שהקבילה פנינו ביום אתמול. לאחר שנכנסנו ויצאנו, בזה אחר זה, באותה דלת רעועה וחרקת, עמדנו ברחצת הבוקר, כשאבינו דולה בספל הפח הגדול מים ממעמקי חבית החרס הגבוהה שעמדה בפניה, ויוצק על ידינו ופנינו. והיו המים נשפכים אל גיגית הפח המלאה על גדותיה, וממנה נשתפכו ופילסו להם נתיבים בערוצי האבנים המרצפות את החצר, ונצטרפו לפלג מיי-השופכן שזרם אף הוא שם עד שנעלם מתחת לחומת החצר. משסיימנו הזמינה אותנו שורה-דבורה, הלא היא זוגתו של מרשה לייב, לפת שחרית ב"חדר האוכל". היה זה חדר גדול ומאריך ובאמצעו שולחן מאריך כמותו, אשר גדודים-גדודים של זכובים טיילו על חלקת העץ שלו באפס מעשה, וסביב לו כסאות רבים. מן החלק האחד והגבוה שהיה קבוע ליד התקרה, אשר דרכו הסתגן האור, בקצו גם קולות השחרית של שוכני ה"חאן", מי בגעיה ממושכת ומי בנעירה מקוטעת. אז העמידה זוגתו של ר' מרשה לייב על השולחן כַּעֲנָן ענק, שזה עתה הביאתהו מן התנור, כשריחו החם והטוב ממלא חללו של חדר האוכל, מלחלח את שפתותינו ברוק ומזמין אליו את גדודי הזכובים הבטלים ממלאכה. לידו העמידה כוסות זכוכית גדולות, ומקומקום כריסני ומפרח יצקה אל תוך הכוסות רותחין צהבהבים. אחר תקעה ידה בכיס אחד שבשמלתה התחתונית, משהיא מתכופפת כדי להגיע לסופו של אותו כיס, עד שהעלתה משם גוש אחד לבן. נטל אבינו את גוש הסוכר והקישו על השולחן, ואנו הפעוטות מיהרנו ללקט את הפירורים שהתפזרו, ולמצוץ אותם תוך כדי שתיית המים החמים והצהבהבים שבכוסותינו, ואילו הזכובים עטו על הפירורים הנשארים.

עוד אנו עומדים בארוחת שחרית זו ור' מרשה-לייב נכנס ופניו צוהלות בברכת "צפרא טבא" מתנגן, כשהוא חוזר על ברכתו זו לכל אחד מן הילדים תוך כדי צביטה וליטוף על הלחי. אחר פרשעם אבינו לפינת החדר ושם עמד החליק בוקנו המכסיף והמדובלל, עד ששקל לו אבינו כאשר שקל, ובעוד אנו ממשיכים לנגוס בשאריות נתחי הכעך הטעים, יצאנו מאכסנייתו של ר' מרשה לייב אל ה"חאן" שמעבר לחומה. שם הרכיבנו אבינו על הפרדות, העמים גם את השקים, ועם זריחת השמש מעבר להרי גולן, יצאנו בדרך העפר המובילה לחוף הכינרת – אל ארץ לא נודעת.

✽

רחוב ברובע היהודי בעיר העתיקה – תצלום מתחילת המאה (ארכיון עיריית טבריה)

חלוקים מפוספסים וחגורי אבנטים צבעוניים, אשר רגליהם החשופות היו תקועות להם בַּקִּפְקָפִים מכים ומקישים באבני הסמטה המרוצפת, והם נושאים בידיהם סלי־קש או שקי־בד מלאים וגדושים; מהם – עוטי עֲבָאִיּוֹת ארוכות ונגררות מאחוריהם על רצפת האבנים, כשבחגורת העור שעל מותנם תקועה להם "שיבְרִיָּה" שניצבה עשוי שֶׁן וכסף, ואילו על ראשם, צמודה ב"צֶקֶל" השחור, הלבנה ה"כִּפִּיָּה" הגדולה, והמה צועדים יחפים ועיניהם בוחנות היטב את דוכני החנויות ואצבעותיהם מסלסלות את שפמם הגדול, סלסל וסלסל; ומהם – לבושי חליפות רכוסות בכפתורים עד לצווארון המהודק מתחת לסנטר ורגליהם עטופות במכנסייהם המקומטים, אשר קצותם היו רחוקים מרחק שני ספחים מעל למנעליהם הכבדים הרכוסים בשרוכים, ואילו לראשם הם חובשים אותה מצנפת גבוהה ואדומה, שציצית שחורה מתנדנדת מאחוריה – הלא הוא ה"תַּרְבֹּשׁ" התורכי. ובין כל אלה הרוחשים ודוחפים, מתנועעים ומתקדמים הלוך ושוב, נדחקו בסמטה ופלסו דרכן גם נשים, מהן צמוקות ומהן שופעות בשר, ששער ראשן מוסתר להן בצעיף לבן וארוך, הגולש על גבן לכל אורך שמלותיהן הארוכות הנגררות על אבני הסמטה, כאשר מרביתן נושאות על זרוען תינוקות, מהם צמודים לפטמת אמם החשופה ומהם ישנים וראשם שעון על כתף אמם, ואילו בידן השנייה הן גוררות לעיפה את סלן המלא והגדוש, כשאחריהן מזדנבים פעוטותיהן היחפים משהם אווזים בשמלת אמם ואינם מרפים ממנה.

– עוד אוכור שעצרגו כאמצעו של רחוב זה, כשמולנו התנשא במלוא קומת הענקים שלו אחד בעל בשר מתְרַבֵּשׁ ולבוש "קוֹמְבָאוֹ", שכד ענק חגור לו על בטנו ובאצבעותיו הוא מגלגל ומקיש בשתי קעריות של נחושת וקולו העב רועם מעל לראשינו: "סוֹס בְּאֶרֶד, כְּסִתִּיץ אֵיב קֶקֶק!", לאמור: "סוס קר, כוסותיים בשוה פרוטה". עמד אז אבינו ונתן לו לענק זה מטבע "קֶקֶק", שהיא שוה פרוטה, וזה הרכיב כדו הגדול והתח מפייתו סילון ארוך וחום אל כוס אחת של נחושת, ומילא גם שנייה, ואנו כולנו, הורי וששת פעוטיהם, שתינו משתי כוסות אלו לרוויה. וכיון שרווינו – ועוד כיום עומד בפי טעמו הראשון של אותו משקה קוצץ וקר – המשכנו להִלֵּךְ בַּסְמֵטָה ופנינו לאחזרת, צרה מן הראשונה ופחות הומה מאדם, אשר בקצה קרצה לנו חלקת המים הכחולה. והלכנו בתוכה משאנו נוהרים שלא להרטיב סנדר־לינו בפלג השופכן הזורם בה, עד שהגענו לחוף הכינרת.

וכאן – סירות מתנועעות בעצלות על אדוות־גלים וערביים יחפים ומופשלי קומבאזים רטובים מאספים ומנערים רשתות ארוכות ארוכות, כשדגים נוצצים ככסף נושרים מתוכן ונופלים אל משטח החוף, משהם מכים בונבותיהם ומקפצים ומפרפרים חסרי־אונים, ונער ערבי אוספם ומטילם אל גיגית אחת גדולה. אז השיבתנו אמנו על גדר אבנים, ובצעה לכל אחד מאתנו חתיכת "פִּיתָה" רכה וריחנית, שזה עתה קנתה מן האופה שעמד ליד תנורו, והוסיפה לנו פרוסת גבינה מלוחה ואמרה: "אֶכְלוּ ילדים, אכלו". ואנו יושבים ואוכלים ברעבתנו ומסתכלים בעולם גדול ומופלא זה שבאנו אל תוכו, ועינינו מטפסות מבין קימורי הכניסות וקשתות האבן של השערים העתיקים, ועולות על קירות האבנים

לראשונה – ואבינו הרכיבנו על הפרדות למסע לטבריה, וכבר היינו ששה פעוטות, לא היה אדם מאושר יותר ממני בעולם כולו. כל הדרך הייתי בוחנת בעיניים כלות את האופק הכחלחל אם נראות כבר חומותיה של העיר. ומשנתגלתה הכינרת ודרכנו נתמשכה לחופה הרוגע, ידעתי כי "עוד מעט", עוד מעט ונגיע. בבואנו החנינו את רכבנו באותו "חאן" ויצאנו לסייר ברחובותיה של העיר הגדולה־גדולה, כשידי האחת מחזקת בשולי שמלתה של אמ, כמצוותה, וידי השנייה לוחצת בכף ידו של אחי הקטן. וכך היינו עוברים ומתמשכים בסימטאותיה המרוצפות והצרות, שנראו לי אז כרחובות רחבים וגדולים, ועיני תרות ללא שבעה אחר פתחי החנויות שמשני העברים, על שפעת הסחורות והמרכולות שהיתה מוצגת על מפתן, ונחירי שואפים ושואפים את ניחוח הריחות החריפים שעלו מעבר הדוכנים, ואוני קשובות־קשובות להמולה הבלתי פוסקת, שמפעם לפעם בקעו ועלו מתוכה קולות מכריזים וקוראים ונעירות חמורים, גם יחד.

מהלכים היינו ומתקדמים לאטנו, כשמפעם לפעם נעצרנו ליד חנות פלונית, שאבינו קנה שם כלי לעבודתו בשדה, או שאמנו קנתה יריעת־בד לתפור ממנה לבושים לפעוטות, או שהיינו נתקלים בדרכנו ונדחפים בבאים ממולנו או בממהרים מאחורינו. מהם – שהיו לבוש קפטנים ארוכים ומהוהים וגורכי אנפילאות לבנות, שעל הרוב הציצו בעקבן חורים גדולים, והם חובקים תחת בית־שחיים ספרים גדולים, ושתי פאותיהם הארוכות והמסולסלות מתרפקות להם על זקנם לכאן ולכאן; מהם – לבושי

השחורות, וממשיכות עד לכיפות העגלגלות הקטנות המלבניות על הגגות, עד שאנו תולים עינינו בעצי התמרים המזדקרים מבין יער הקירות השחורים, משהם עוטרם לה לכיפת המסגד הגדולה ככתר ומתמודדים בגובהם עם מגדל ה"מאזין" שלידם. ארוחת-צהריים של אותו יום סעדנו באכסנייתו של מידענו משכבה, הלא הוא ר' מוישה לייב. משבאנו, שוב ראינו בחצר את בת-שבע'כה בעלת הבשר, שהיא מיושבת לפני כירת הגחלים והופכת בשמן הרוחה את הסרבל'טס – הלא המה דגי הכינרת הנודעים בבשרם הלבן והטעים; שוב עלו באפינו ניחוחות החצר שמשני העברים; שוב יצא לקראתנו בחיכו הטוב ובאנפילאותיו הלבנות ר' מוישה-לייב וברכנו ב"שולם עלייכם" רחב ומתננן, משהוא צובט בלחי של כל אחד מהפעוטות, שואל לשמו ומפטיר: "בלי עין הרע, בלי עין הרע"; שוב עמדנו בחצר סביב אותה גיגית מלאה ומשתפכת על גדותיה ונטלנו ידינו ביציקת המים מן הספל הגדול; ושוב לפנינו "חדר האוכל" עם אשנבו הגבוה, שבאמצעו השולחן הארוך והחשוף אשר סביב לו כסאות כסאות, כאשר על אחדים מהם היו יושבים יהודים מספר, מזיעים ומדברים בקול רם, תוך שהם שואפים בשריקה אטריות ארוכות-ארוכות מכפות המרק.

עוד אנו בפתח והנה קול-ענות נעירות וגעיות, במקלהה מחרשת אוזניים, נשפך בעד החלון הגבוה אל חללו של "חדר האוכל". אך זאת כי שוכני ה"חאן" שמעבר לחומה הקבילו פנינו בתרועה גדולה. הכל הקשיבו לתרועה הארוכה וחיכו עד שפסקה, ומשפסקה – שבו היהודים אל כפות המרק ואל דיבורם שבקול רם, ואילו אותנו הושיבה שורה-דבורה בפאת השולחן השנייה, כאשר שני הפעוטות הקטנים יושבים על ברכי הורינו ואנחנו הארבעה, יושבים כגדולים בכסאות הגבוהים. או קראה שורה-דבורה בקול לעבר החצר: "זעקס טעלער יודן!" – שש צלחות מרק – והעמידה לפנינו כיכר של לחם לבן ורך – לא כאותו לחם שחור שהורגלנו לו בכל יום, אשר אמנו אפתה בעצמה ב"טבון" אשר בחצרנו. אמא בצעה לכל אחד מאתנו מן הלחם הרך, ומשהביאה בת-שבע'כה שתיים שתיים צלחות מהבילות בידיה, כבר גמרנו ברעבוננו את הלחם הטעים. עמדה או בת-שבע'כה מן הצד ושורה-דבורה עומדת לידה ושתינה מסתכלות בנו ונהנות משאנו לוגמים את המרק החם טפין טפין. הציצה אמא לעברן והבינה לרוחן ואמרה: "באמת, מרק מחייה נפשות". צהבו או פניהן ונשבעו שמול גדול היה לנו, כי הספיק המרק בדיק לשש צלחות אלו, בלבד, ועתה אין לה בסיר אפילו כף אחת לרפואה. עוד הן מדברות ושני זבובים נפלו אל תוך צלחתי והחלו להסתחרר על המרק במעגל. הציצה בת-שבע'כה וראתה שאני תוהה ואיני יודעת מה לעשות, ומיד הסילה אצבעותיה במרק החם ודלתה משם את שני המסתחררים והטילתם על הרצפה, משהיא מנגבת כף ידה בשמלתה ואומרת: "אָבלי רב'לה, אכלי, המרק הוא טוב!".

נתערב או מוישה-לייב חירז את בת-שבע'כה למטבח – הווי אומר: לחצר – והוא עצמו החל מאסף את צלחות המרק הריקות שמלפני היהודים המזיעים, ומבטיח חגיגית: "סרב'לעטס שכאלה לא אכלתם מימכם". נענעו לו היהודים בוקניהם "נג, נוג!" ועוד

הוא חוגתו מונים שבחם של הדגים כבר נכנסה בת-שבע'כה ועל כל צלחת גדולה שבידה מוטל סרב'לט מסוגן כדבעי, שהשמן הרוחה צב'עו זהב וחום ושחור. משראתה אמנו גודלם של הדגים – וצלחות המרק של הילדים היו עוד מלאות עד חציין – ביקשה משורה-דבורה רק שני סרב'לעטס ואמרה: "הקינדרלעך כבר שבעים". ניענעה שורה-דבורה בראשה ואמרה: בלי עין הרע, העיקר שיהיו בריאים". ואכן, השביעונו המרק והאטריות שבלענו עם הלחם הלבן, ומשהביאה בת-שבע'כה שני סרב'לעטס מהודרים, ואמא עמלה להוציא מתוכם נתחי בשר ללא עצמות, כדי לחלקם לנו, רק טעמנו מהם קמעה.

משהיינו רכובים על פרוותינו בדרכנו למושבה, היה אבינו עושה חשבון ומונה בקול את מספר ה"מגידות" וה"ביליקים" וה"מטליקים" – הלא הם המטבעות התורכיות – ששקל לסוחר טבריה בקניות אותו יום. אז היתה אמא נזכרת, ותמיד היתה נזכרת מאוחר, כי שכחנו לקנות עוד דבר-מה. הניד אבינו בראשו להסכמה ואמר: "אין דבר, נקנה בפעם הבאה". ומשומר – כבר התחלתי לצפות יום יום ל"פעם הבאה".

✽

לא היה יום שלא היינו מעלים את שמה של טבריה בראש שיחותינו, ולא היה ערב יורד עלינו שלא היה עולה בדמיוני מראה נופה של העיר הגדולה והקסומה. קשורים היינו לטבריה כעובר זה הקשור למעי אמו, שהרי כל מצרכינו – אנו שבמושבה הקטנה והמרוחקת שבעמק הירדן – בא לנו ממנה, וגם כל כסף המזומנים, שהיה אבינו צורך וטומן בפינה נסתרת שבאורווה, לא בא לנו אלא בעבור התבואות שהיה אבינו מוכר לסוחר טבריה. החל מאותו בד פרחוני, שאני עצמי בחרתי בהייתי בטבריה עם הורי, אשר ממנו תפרה לי אמי שמלה חדשה, ועד למנעלינו שהיו נתפרים

רחוב מרוצף בעיר העתיקה ובאמצעו התעלה למי הנשמים והשפכים (ארכיון עיריית טבריה)

מאיר אדרעי

אלו שירותים שאין להם שיעור

בימים ההם, משמשו התורכים בארץ, היתה עיה"ק טבריה עוד מכונסת בק חומותיה ואין יושב מחוץ להן. והיתה עיריית טבריה, כשאר העיריות הערביות שבארץ, מספקת שירותיה לבני העיר בדרכה שלה וכאורה הימים ההם. ועל אלה יסופר:

הודעות לציבור. – משהיתה העירייה מבקשת להודיע הודעה לבני טבריה, וכרזות שבדפוס טרם יהיו בארץ, היתה שוכרת לשם כך קרז – הוא שהיה קרז 'דלאל' – והיתה משלמת לו בעבור קריאתו הרמה בסימטאות העיר, שיהא קורא אותו יום פעמים רבות ומודיע לבני טבריה ההודעה שמטעם העירייה. ואם גם דבר הממשלה התורכית היה נחוץ להודיעו ברבים, היה אותו 'דלאל' מעמיד עצמו גם להודעת הממשלה ועושה מלאכתו באמונה. וכך היה הכרח עובר בסמטאות העיר, משהוא עומד בקרן כל סמטא וקורא ההודעה בקולו הרם והצלול, ובני טבריה מתקבצים סביבו ומאזינים ומאזינים עד שירדו לכוונת ההודעה. וכיון שהיו יורדים לכוונתה, היו חוזרים ונקבצים חבורות-חבורות ומשיחין בפשר ההודעה ומפרשין בכוונתה ומוסיפין כל אחד מהגות לבו, ועד שהיתה אותה הודעה נמסרת לאחרונים ולא לה שלא זכו להאזין כמו אזניהם לקולו של 'דלאל', היתה ההודעה פושטת מובן ולובשת מובן. ודי לחכימא. ועוד פרנסה מובטחת היתה לו לאותו כרח, שהיה נשכר אף לבית המשפט, כדי להכריז ברבים על מטלטליהם של בעלי חוב שלא פרעו חובותיהם. וכאלה, לא עלינו, לא חסרו בטבריה בימים ההם.

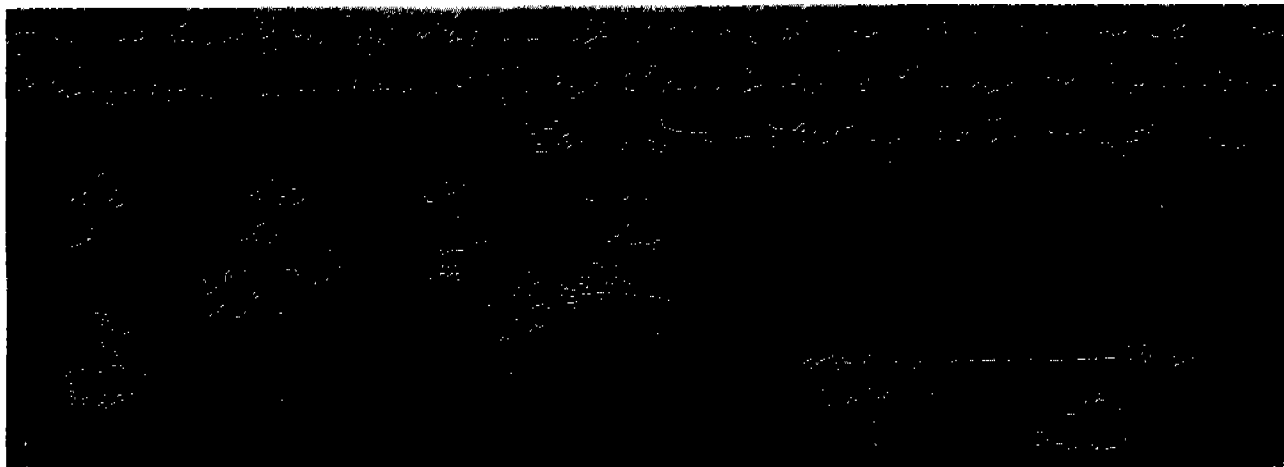
הרצת מים ברחובות. – משהיו מגיעים ימי הקיץ הלוהטים והאבק היה מכסה את הסמטאות המרוצפות שבעיר העתיקה, היתה העירייה שולחת את מרבץ המים לעשות מלאכתה. היה אותו פועל ערבי נושא עמו שני פחים מלאי מים, ששאבם מן הכינרת, כשהם תלויים לו על אָסל שעל שכמו, ובמִלֵּךְ שבידו היה מִלֵּךְ בסמטא על ימיו ועל שמאלו, עד שרטבו אבני המרצפת כולן. וכך היה מתקדם והולך ומזלף מסמטא אל סמטא, משהוא ממלא מזלפו במי הפחים שעמו, ואם נתרקנו הפחים – היה שב ושואב וחוזר חלילה. ובימות שרב, משהיה 'חמסיך' קונה לו שבתה בסמטאות העיר העתיקה, היו עומדים יושבי המקום ורואים בעיניהם כיצד עולים האדים מאבני הסמטא החמות וממלאים חללה וחלל הבתים הצפופים והדחוסים זה ליד זה זה מעל זה, והכל במרבץ ברכת הנהנין. לאחר מלחמת העולם הראשונה, משהחלו להיבנות בתים גם מחוץ לחומת העיר העתיקה והחלו גם כבישים להיסלל – ומדרכות טרם יהיו בארץ והאבק מכסה על הכל – עוד המשיך אותו זֶלְפֵן במלאכתו בפקודת העירייה, עד שבאו במקומו עגלות נושאות חבית מִזְלֶפֶת ולאחריהן – מכוניות של ימינו.

לפי מידות רגלינו, אחת לשנה ולפני חג הפסח, בידי הסנדלר הספרדי שמטבריה; החל מפחי השמן ושק המלח הכבד שעמדו במחסן, ועד לראש הסוכר הלבנים, דמרי החרוט, שאוחסנו בפחים אטומים מפני תאווה של העכברים הרבים ששרצו בחצר; החל מכלי הרתמה, המושכות והשוט, ועד ליצול העגלה ולחישוקי האופנים; הכל, הכל בא לנו מטבריה. לא היה איכר יוצא לעיר הגדולה שלא היו באים אצלו, יום קודם לכן, שכניו עם נשותיהם, ומבקשים ממנו לקנות להם מצרך פלוגי או כלי פלמוני, ולא היה חזר אותו האיכר מטבריה כל עוד לא הטעין על עגלתו כל שביקשו ממנו, לפי אותה רשימה ארוכה-ארוכה שהיתה בכיסו. ובתוך טבריה עצמה – מרכז היה, אחד ויחיד, הלא היא אכסנייתו של ר' מוישה-לייב. שניים איכרים כי נדברו בינותם להיפגש בטבריה, היכן ייפגשו? אצל ר' מוישה-לייב. ואם נתעכב אחד בעיר, או דרכו באה ממרחקים, מחיפה, מיפו או מירושלים, היכן ילון? באכסנייתו של ר' מוישה-לייב. ומעשה באחד מאיכרי המושבה שתקפתהו קדחת בהיותו בטבריה, ועלה חומו והגיע לארבעים מעלות, לא עלינו, מה יעשה? – הלך אצל ר' מוישה-לייב ושיכן עצמו באכסנייתו. חוה, כאשר שורה-דבורה זוגתו ובת שבע'כה בתו עזרו לידו בכל, סעד אותו איכר בחוליו עד שקם בריא וחזר למושב. ועוד היו מספרים, שמוישה-לייב עצמו, משהיה רואה אחד מבני המושבות שחולה אנוש הוא, היה ממחר לאסוף מניין של יהודים עוד באותו לילה, והולך עמם אצל קברו של רבי מאיר בעל הנס. והיו אלה מתפללים שם כל אותו הלילה וקוראים: "אלהי מאיר, עננו!" ועם שחר היה האיכר קם ממיטתו בריא ושלם.

✽

משבאה עלינו מלחמת העולם הראשונה וטבריה מלאה פליטים מיפו ומערים אחרות, ומצרכי המזון חסרו בה, זכרנו לה לטבריה אהבתנו משנים קודמות והושטנו עזרה לכל אש טבריה שבא אלינו למושבה. ובשלהי המלחמה, משהגיעה שעת ללדת את בכור, ודר' בליידן הבא בשנים החזק מיבניאל הסמוכה, ועמל שלושה ימים ושלושה לילות ולא עלה בידו, נשאנו חברי באלונקה ממלחמיה לטבריה, ולא? – אל אכסנייתו של ר' מוישה-לייב, כי בית החולים הסקוטי היה מותרם או לצבא הגרמני שנסוג צפונה. שכן מוישה-לייב ליד אכסנייתו חדר מיוחד בעבורי, אצל ג'מילה שכנתו, ולאחר שנולד בכורי וקדחת חומי עלתה לארבעים מעלות, ימים רבים, אסף מוישה-לייב מניין של יהודים ועלה עמהם לקבר רבי מאיר בעל הנס והתפללו שם כל אותו לילה. ולא נח ר' מוישה-לייב עד שהודיענו, כי מאותו יום ואילך יהא שמי בישראל לא רק "רבקה", אלא "רבקה-חיה". ונשארת בחיים.

למעלה מחמישים שנה חלפו מאז, אך עודני זוכרת כיום, כאן, את אותה טבריה של הימים ההם, את אותן סימטאות צרות ומרופשות שהיו בעיני רחובות מפוארים, את החומות "הבצורות" העוטרות את העיר הקסומה בימי ילדותי, ואת אותה אכסניה שהיתה לנו בית שני טבריה, עם ר' מוישה-לייב בעל הלב הטוב והעזר שכנגדו, הלא הן שורה-דבורה זוגתו ובת-שבע'כה בתו, אשר זכרם יהא לטוב.

קטע מתוך ספר הפרטיכלים של מועצת ציריית טבריה משנת התרס"ד (1904).
בין החתומים על הפרטיכל: ר' טודרוס אעפשטיין ור' שלמה גרוס (ארכיון ציריית טבריה)

בסמטא ליד כל אחד מאלה, גם מבלי שיגערו בו ואף מבלי שינופו עליו בקול. היה החמור מהלך בסמטא לאטו ובנחת ופרסותיו נוקשות באבני הסמטא החלקלקות, משהוא משאיר מפעם לפעם מאחוריו פרסותיו ממתען הפסולת של עצמו – ואין מכלים דבר. וחמור זה היה לו שק גדול של ארג גס מוטען לו על גבו, ועקרות הבית היו מביאות ושופכות אשפתן בשני הכיסים הגדולים שבשק, והפועל מחלק את האשפה פעם לכיס ימני ופעם לכיס שמאלי, בעבור שחיוך המשקל, למען יקל לחמור לשאת משאו ברוח טובה. משנתמלאו הכיסים ותפחו, ואשפת הסמטא עוד רבה, היה החמור קמטן בחמור שיעמוד זה קמעה, עד שיתמוך בכלונסאות מתחת לכיסים המלאים, כדי לפנות מקום נוסף לאשפה המצפה עוד לנאולה. וככל שמלאו כיסי השק באשפה, כן נעשתה הסמטא שבה הילך החמור צרה יותר, והיה המחמור מתרעע ומוזהר בהולכי הסמטא וקורא: "יִהְיֶהֱךָ – גִּבְּקָא!", הור אומר: הישמר והזהר אתה הולך הרגל, לבל תיפגע בנבך או במותגך! וכך היה החמור ממלא וממלא בכיסים, עד שתפחו אלה ונתעגלו וקלאו על גדותיהם כמים לים מכסים. אז ידעו החמור ובעליו שהגיעה השעה לצאת משער החומה, ולא היו מרחיקים עד שעמדו שניהם מעבר לחומה והריקו השק על שני כיסיו התפוחים ליד ערימת האשפה שמיום אתמול. כיון שכך, היו עננים-עננים של זבובים ויתושים מתבהלים ועולים למצוא מחסה מעבר לחומה, והיו ניתלים ונאחזים בכל חלקן ופתח של בתי העיר העתיקה... אז ישובו החמור ופועלו לעיר, ולא היו נחים ממלאכתם עד שהשלימוה עם צאת הכוכבים. וחחר חלילה למחרתו עם שחר.

ריקון שפכים. – כל חצר שבעיר העתיקה שבטבריה היה לה בור לשפכים, שהיה משמש בעת ובעונה אחת כל אותן משפחות שהתגוררו באותה חצר. ובורות אלה שבטבריה לא היו גדולים ואף לא עמוקים, מחמת מיתותהום של כינרת שלא יעלו בהם.

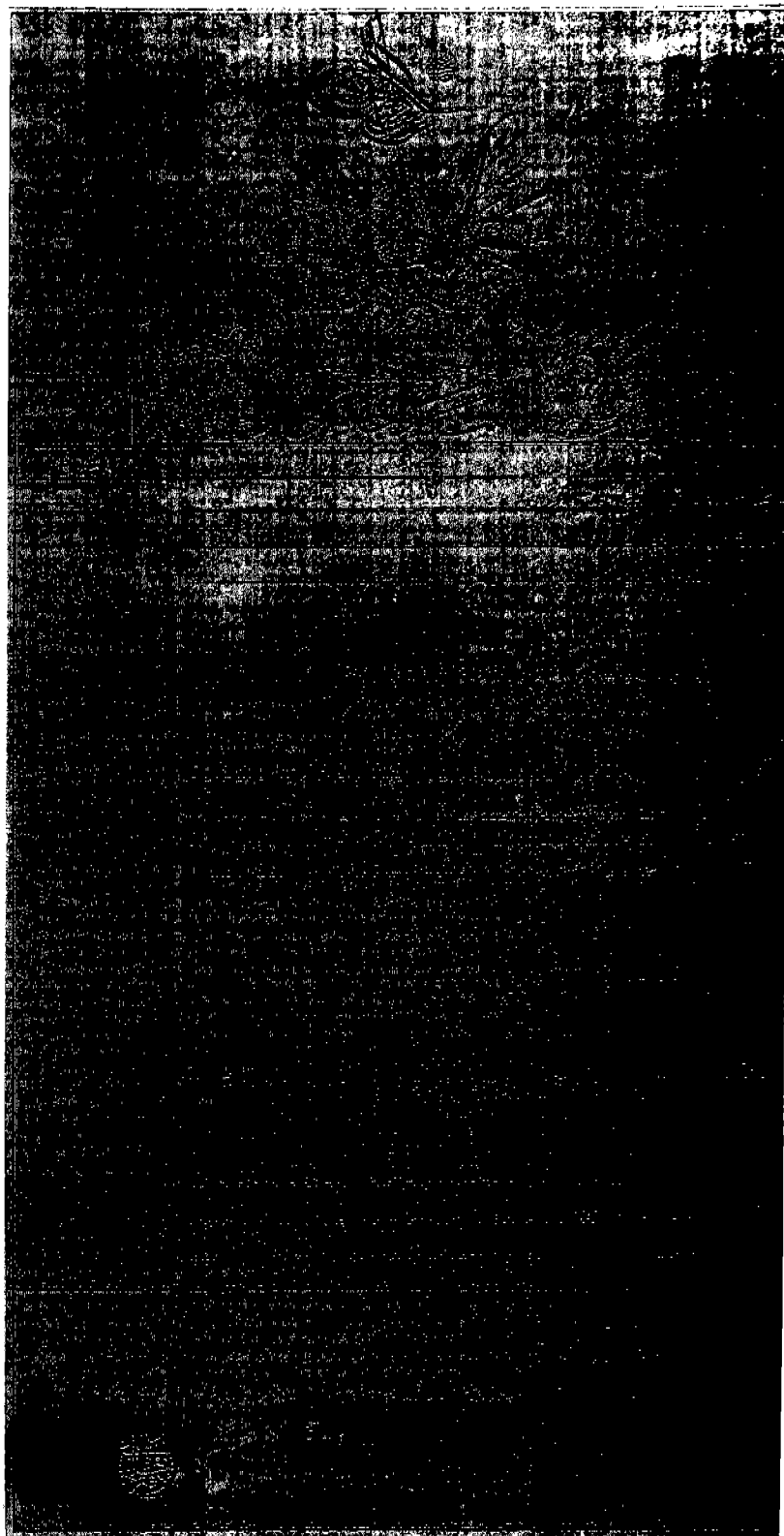
טיהור המים. – משנתברר כי אותה מגיפה נוראה, חולירע רח"ל, שהפילה חללים רבים בעיה"ק טבריה בסוכות התרס"ג – וגם זו שפקדה את טבריה עשר שנים לאחר מכן – לא באה אלא ממי הכינרת שהיו נשאבים לשתייה, התקינו פרנסי העיר שיש לטהר את המים הנשאבים ממי הכינרת בטיפות של 'קרבול' בכל פח ופח. לשם כך שכרה העירייה שניים פועלים ערביים, ונתנה בידו של כל אחד מהם בקבוק שקרבול בתוכו וציוותה עליהם שיהיו מטיפין מאותו נחל מעט טיפות בכל פח מלא מים, בן אם נשאב זה מן הכינרת ממש ובן אם נתמלא מן הברז, הלא הוא ה'פונטנה'. נתמול מזלם של בני טבריה, שאותם שני מטיפי הקרבול היו אחד 'רשע' גמור והשני 'צדיק' גמור. 'רשע' – על שום שהיה יוצק בכל פח של מים יציקה הגונה ואינו חס לא על הקרבול ולא על ממונה של העירייה, ואילו ה'צדיק' היה מניע בבקבוק שבידו כאומר ליצוק הימנו, אלא שהיה סותם פיו של הבקבוק באצבעו ולא טיפטף בפח אפילו טיפה אחת. וכיון שבני עיה"ק טבריה לא אהבו לשחות מן המים שקרבול נמהל בהם וטעמם פגום, היה ה'צדיק' זוכה למתת-יד בכף ידו מבעל כל פח-מים. בימי התורכים היו תוקעים לו בכפו 'מטליק' תורכי, ומשהונהג הגרוש המצרי בארץ, היה זוכה לחצי גרוש, אשר חזר היה לו בתוכו.

פינוי האשפה. – עם זריחת החמה בבוקר, היה כבר קולו של פועל העירייה בוקע ועולה בסמטאות העיר העתיקה ומכריז וקורא: "זְבִלָה! זְבִלָה!" והיו עקרות הבית מזדרזות לאסוף כל פסולת ואשפה שבמטבחיהן כדי להוציאה לסמטא אל ה'בעל קורא'. וכך היו עומדות בפתחי חצרותיהן, עד שהיה מתקרב אליהן החמור העמוס לעייפה באשפה ואחריו מאסף האשפה המזעיק בקולו. חמור זה, שהיה רכוש של העירייה, מלומד היה והכיר כל מפתן של חצר וכל פתח של בית, והיה נעצר בדרכו

והיו בעלי הבתים מתריעים ומוזהרים בעקרות הבית, השכם והערב, לכל תשפוכנה את המים הדלוחים משטיפת הרצפות וכביסת הלבנים בקערות שבבתיהן, שלא ימלאו אלה את הבורות המיועדים רק לשפכים, בטרם מועד. וכך היו ממלאות עקרות הבית צויהם של בעלי הבתים ושופכות גיגיות המים הדלוחים בסמטא או מעבר לקיר הבית, ושיפוע המקום ריחם על המים והוריים עד שהגיעו בשלום לכינרת ונבלעו שם בתהום רבה. ברם, משהגיע שעתו של בור להתמלא על גדותיו, היו מימיו עולים ופורצים בחצר ויש שהיו אף מסתננים לבתי המגורים עצמם, ועלתה הבאָשָה בחצרות ונודעקו היושבים בהן, עד שעמדה העיר ייה ושלחה למקום את מרוקן השפכים שלה. היה ערבי זה בא ובוחן תחילה טיבו של הבור מה, ולאחר מכן היה מטיל אל תוכו תבן וקש הרבה, עד שנספגו הנחלים והפכו עיסה אחת. אז פשט הערבי בגדיו וירד אל הבור, משהוא ערום כביום היוולדו, ושקע בתוכו עד צוואר ממש, והתחיל למלא דליים שבידו ומעלה אותם לחברו שעמד ליד הבור, חה מטעינם על החמור. משִׁקְלָה המקום על גב החמור, היה המטען מוביל את חמורו עם הכבודה הניחוחה דרך סמטאות העיר העתיקה עד שיצא מעבר לחומה. ושם, כמעשה האשפה, לא הטריחו החמור ומובילו להרחיק, אלא שהיו שופכין הכל מעבר לחומות. ועלה אז הניחוח ופשט ונכנס בחצרות ובבתים ועמו מחנות-מחנות של זבובים ויתושים. וכך היו החמור ומובילו הולכים ושיבים, עד שנתרוקן הבור והיה מוכן ומזומן לשפכים חדשים. משפּקְדו מגיפות בעיר ונודעקו יושביה, היו פרנסי העיר, חברי מועצת העירייה דאז, עומדים ותמהים: מה אֵלֶּלָה להכביד מָקְתו על עירם טְבָרְיָה? ...

מיסים עירוניים. – שני מיני מיסים עירוניים היו מוטלים על בעלי בתים שבטבריה העתיקה. האחד שהיה קרוי 'מַחְסִיל-דָּר', היינו מעין מס רכוש עירוני, והשני – 'כְּנָאסָה-יַעֲסָאסָה', היינו – מס 'טיאטא ומישוש'. טיטא – בעבור שירותי הניקיון הנזכרים, ומישוש – בעבור מישושו של אותו שומר, שהיה קרוי 'עָסָאס', היינו מִשֵּׁשׁ, שהיה עובר בלילות וממשמש במי ידיו כל מנעולי חנויות וחצרות – סגולה נגד פורצים וגנבים למיניהם. אותו 'עסאס' היה לו תפקיד עירוני נוסף, והוא – הדלקת עֲשָׂשׂוֹת הנפט, אלה פנסי העירייה לְמָאֹר, שהיו מפצים אורם החיור בסמטאות הצרות של טבריה העתיקה. ולא בכדי היו בני עיה"ק טבריה נוהגים ב'עסאס' זה כבוד ויקר, שנוסף על היותו שומר הרכוש והנפש ומביא המאור בלילות, היה זה יודע אֶחָז ומהלכו של כל אדם ואדם שבעיר. אם היה פלוני הולך בלילה למלא מצוות הכנסת כלה, או אם היה אלמוני משכים לטבילה שבטרם שחר, או אם, להבדיל, היה אחר מְחַזר אחרי פלמונית ... ובעבור טודותיו אלו, שהיה יודע הכל, היו הכל מוקירים אותו שבעתים, ויראים ממנו שבעים ושבעה ...

שסר בעלות תורכי, "קשאן", שניתן לר' שמואל בן קיקי על ביתו שבעיר העתיקה בטבריה, בשנת 1873

ר' רבנו ח"י אבואלעפיה

כיצד שוחררו 69 מבחורי טבריה מחובת

הגיוס התורכי

כ"ד באב התרע"ד (6.8.1914) פרצה מלחמת העולם הראשונה, ומספר שבועות לאחר מכן הסתבכה בה תורכיה. עם כניסת הממלכה העות'מנית למלחמה, השתנה כל המצב בטבריה לרעת הקהילה היהודית ולרעת אני. כל בעל-לשון וכל מִקֵּה רעהו בסתר ובגלוי, וכל נוקם ונוטר, מצאו להם כר גרחב חדש ומסועף מאד לפעולותיהם ההרסניות. ודיה היתה מלה אחת או כתיבת שורה אחת של הלשנה, ללכוד ולהפיל יחיד ורבים חפים מפשע. בין התאריך שבו פרצה המלחמה באירופה לבין כניסת תורכיה למלחמה, כאמור, יצאו יהודים מן העדה הספרדית, שהיו בני נתינות צרפתית, ואספו תרומות משאר הנתינים הצרפתיים שבטבריה, בסך כולל של 25 ל"ש. את הסכום מסרו כתרומה לעזרת המלחמה לידי הקונסול הצרפתי שבחיפה. רובם של התורמים, שגילם היה למטה מגיל העמידה, עזבו לאחר-מכן את הארץ מאחר שנחשבו לנתיני האויב, ומיעוטם, הזקנים, קיבלו את הנתינות העות'מנית ונשארו בטבריה. כזאת עשו אף הנתינים הבריטיים, ואלה גם אלה – המגורשים – מִנֵּה מספר ניכר של יהודים שחסרונם פגע חמורות בקהילה, הן מחמת שנחלש כוחה והן מחמת חסרונם של הנאמנים לה, שהיו לי בבחינת "רשת מודיעין" אשר סיפקה לי ידיעות על המזימות, שנתקמו מפעם לפעם נגד הקהילה ונגדי, ונמצאתי איפוא מבודד וספינת ההגנה שלי נשארה כמטורפת בים כת המלשינים.

כידוע, פטר חוק עבודת הצבא התורכי משירות צבאי כל שמילא תפקיד דתי, כגון: ש"ץ, קורא שבתורה, שמש ביהכ"נ, שו"ב, מוהל וכדומה. ומאחר שבאותו זמן היו לקהילה היהודית בטבריה 23 בתי כנסת, הרי שאפשר היה – לפי החישוב שנעשה – לפטור משירות צבאי 69 חייבי גיוס. לרוב היו "משרתי תיבה" אנשים וקנים, ועמדה השאלה: כיצד אפשר יהיה "להכניס" במקומם צעירים יהודים, בזמן שכבר פורסם חוק עבודת הצבא והמלחמה הוכרזה? וכיצד אוכל גם לחתום על תעודות לצעירים אלה מבלי להפיל עצמי לכבשן האש, בו בעת שהמלשינים עומדים על המשמר ומצפים? מצאתי איפוא, כי בדלית ברירה, חייב אני לשתף עצמי באחריות כבדה זו גם את המלשינים עצמם, ואף ליתן להם ליהנות מעסקא בלתי-כשרה זו. הזמנתי, איפוא, את שני המוכתארים (הספרדי והאשכנזי) ודיברתי עמם גלויות ואמרתי להם, כי אם כל בית כנסת יסדר לו שלושה 'משרתי תיבה' שבגיל הצבא, וכל המתפללים ונִבְאֵי ביהכנ"ס יחתמו על תעודה המעידה שמשרתים הם מכבד, והם שנהים יאשרו בחתימותיהם תעודות אלו, אז אוכל אני לתת לכל אחד מהשלושה תעודה מתאימה אשר תפטרנו מחובת השירות הצבאי. ועוד הוספתי, כי אך אני מתערב מי יהיו השלושה שיבחרו בכל בית-כנסת, ואף לא מה יהא "שכר הטרחה" של המוכתארים, ודבר זה יסודר ביניהם לבין הגבאים וקהל המתפללים.

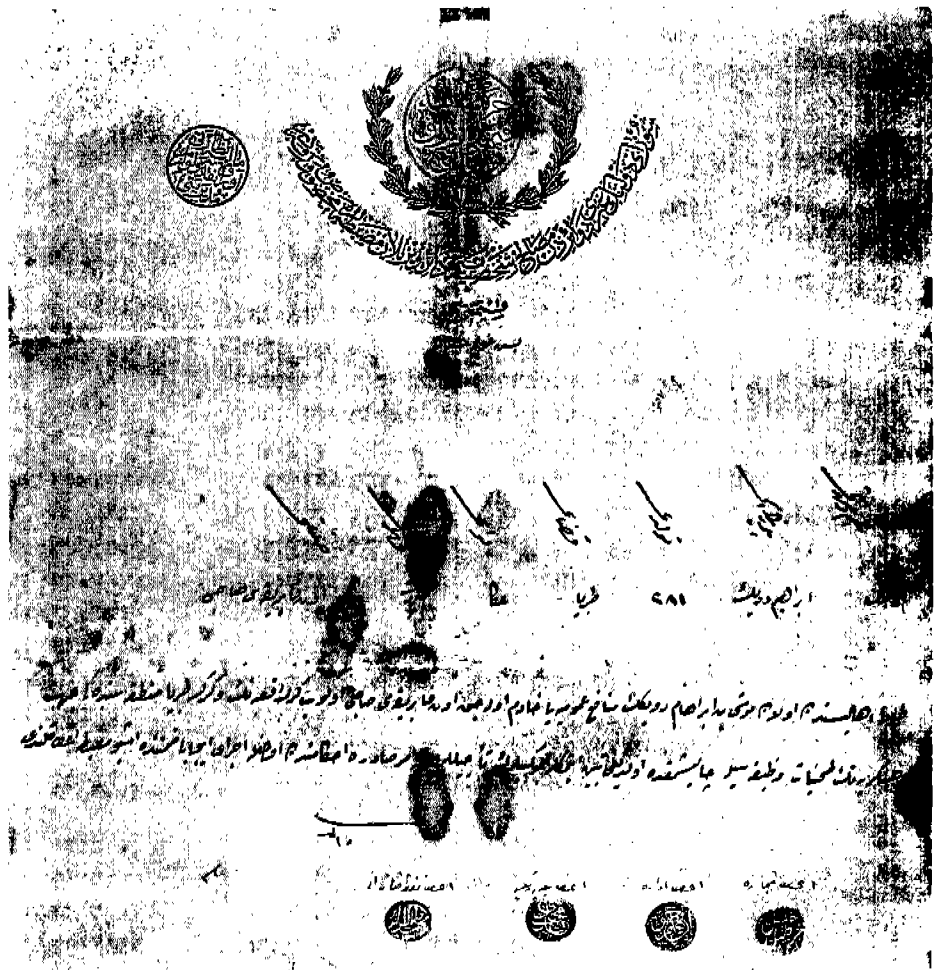
משרד הגיוס לפנת טבריה היה בג'נין, היא עין-גנים, בפיקודו של 'בֵּין-בֵּאשִׁי' (שר האלף) אַחְמַד בֵּיק. משהתייצבו במשרד הגיוס שם אלה שהיו בידם תעודות חתומות על ידי, כ"בעלי תפקידים דתיים", לקח הבין-באשי את התעודות מידיהם והודיעם שאינו מתחשב באלו, ועליהם להתגייס. נסעתי איפוא לג'נין כדי לברר את הדבר עם הבין-באשי, ומשיחתי עמו ראיתי שהוא טיפש, גאה ועם הארץ גמור בענייני חוק וסדר. על טענתו שאין הוא מוכן לפטור את 69 היהודים מן השירות הצבאי בעיר קטנה כטבריה, עניתי כי גיוסם יגרור לסגירת 23 בתי הכנסת, ובמדינה קונסטיטוציונית, שחופש הדת והפולחן הדתי ניתנו בה, אין חוק שניתן לסגור בתי כנסת.

כיון שהתעקש, אמרתי לעצמי שעלי, איפוא, להכשילו בטעות גדולה יותר מזו של אי-התחשבות בתעודות החתומות על ידי, שכן תהא אז התלונה שאגיש נגדו חזקה יותר והסיכויים לפטור את 69 הצעירים שלנו יהיו טובים יותר. ואז פניתי אליו ואמרתי: "כבוד מעלתו, כמומחה ובקי בהלכות הצבא, בוודאי הסתמך על החוק כאשר דחה את הפטור לבעלי התעודות שלי?" – "כן – ענה לי בגאון – אך הם פטורים". המשכתי: "ואם חתימתי אינה כדאית ושווה, הרי שגם אני עצמי איני כדאי וחובת הגיוס חלה גם עלי?" (אותו זמן היה ר' רבנו בן שלשים שנה – העורך). "כן – ענה לי בגאווה – חובת הגיוס חלה גם עליך". המשכתי: "אם חובת הגיוס חלה עלי, בוודאי שיש לי זכות לשלם כופר?" (הממשלה התורכית קבעה, שכל שרוצה לפטור עצמו משירות צבאי, יכול לעשות זאת תמורת כופר כספי בעבור שנה של פטור – העורך). "כן – ענה לי בהרמת ראש – יכול אתה לשלם". המשכתי: "אם כן, אבקש לתת לי טופס של תשלום כופר כדי למלאותו". מילאתי את הטופס שהגיש לי והדגשתי כי מלאכתי היא "חכם באשי של טבריה". ביקשתי פקודת תשלום ומשניתנה לי זו, מיהרתי למשרד הכספים ושילמתי 22 לירות זהב תורכיות (סכום עצום בימים ההם – העורך). חזרתי למשרד הגיוס וקיבלתי "תעודת פטורין" למשך שנה אחת.

חזרתי לטבריה והגשתי נגד הבין-באשי תלונה כפולה: על הכופר שהכריחני לשלם ועל התעודות שלא התחשב בהן. את

מראה טבריה ממרומי המגדל של המסגד המרכזי, משנת 1920 – תצלום נחמן בהלול

תעודת פטור משירות בצבא התורכי, אשר ניתנה למשה דוויק הכהן בשנת ה'תרע"ה (1915): "סבריה, היושבים בה לפנינו מוסא אבן איברהים דוויק כוהן, בשביל עבודות למען הציבור, והוא בעל תחנת קמח, והיות והוא מתבקש לחובת הצבא והוא גם טוחן קמח בשביל הצבא, על כן שחררנו אותו משירות בצבא העות'מני". (חתומים: נציגי הממשל הצבאי התורכי והעירייה (אוסף ב"צ בהלול).

באחד הימים הגיעה לידי פיסת-נייר שהיתה טיוטה ממכתב, ובה אני קורא: "לכבוד מפקד המחנה בעכו. כנתן ממשלתנו העות'ומנית הרוממה, הדואג לשלומה ולבצחונה, מצאתי לעצמי להודיע לכו' על ארוב המדינה הפנימי העושה להכשלתה והפלתה.

ישנו כאן, בטבריה, בוגד ושמו רבנו אבואלעפיה. הוא נושא משרת חכם באשי ומשתמש בה לרעת המדינה ולטובת עצמו. אציג לפניכם שתי פעולות הרסניות שעשה החכם באשי זה, ושראוי הוא בעבורם לבוא על עונשו ולהטיל אותו בפינה חשוכה בבית האסורים, שישאר בה עד שיסתאב:

א. בהשפעתו ובאיומו אסף תרומות מיהודים תמימים, לטובת הממשלה הצרפתית, למלחמה נגד ממשלתנו הרוממה, ומסר אותן לידי הקונסול הצרפתי בחיפה, לפני עזבו את חיפה כארוב, בצירוף מכתב ברכה ותפילה לבצחונה על ארביה - היא ממשלתנו ירום הודה.

ב. נתן תעודות ליהודים צעירים הממלאים תפקידים בבתי הכנסת, כדי לפטור אותם מעבודת הצבא, ותמורת כל תעודה קיבל 15 לירות זהב תורכיות [ולא הזכיר כי התעודות אינן נכונות, משום שבזאת היה פוגע במוכתארים...]. המסקנה מפעולותיו של בוגד זה נתונה בידכם לתת לו את העונש הראוי". (חתום: "איברהים".

התלונה שלחתי לדמשק, ששם היתה מפקדת המחנה השמיני, והעתק ממנה לעכו - הממונה ישירות על משרד הגיוס בג'יץ, ועד העתק לרבנות הראשית ששבה בקושטא. נוסף לתלונתי שלח הרה"ג ר"מ קליערס ז"ל (רבה של העדה האשכנזית באותם הימים - העורך), טלגרם מחאה לרבנות הראשית, על חיובי בגיוס ועל הכופר שנלקח ממני.

כעבור ימים אחדים קיבלתי מידידי הנאמן חוסני פתק ובו שתי שורות, שבהן הודיעני כי לפי פקודה מדמשק יוצא המיר"א לאי (מפקד המחנה) שבעכו לג'יץ, כדי לבקר את פעולותיו של הבין-באשי. מיד יצאתי לג'יץ ומצאתי ברחבת העיר קהל גדול מאד מאד, והמיר"א לאי נואם ואומר: "החוק אומר שכל אדם בגיל הגיוס חייב להתייצב במשרד הגיוס תוך 24 שעות להידרשו. שם יקבל תעודת התייצבות ויחזור לביתו ליום הדרוש". עכשיו, כל שכבר התייצב יחזור לביתו ויהיה מוכן ליום הדרוש". שאלתי לפשר הדבר ונודע לי, כי הבין-באשי עצר את כל הבאים להתייצבות, וכל הקרסקטין, בית האסורים, משרדי העירייה וכו' נתמלאו מתייצבים שלא קיבלו אפילו מים ואוכל, וצעתם הגיעה עד למקומות הגבוהים ביותר...

משניגשתי למיר"א לאי ועוררתי את שאלת בעלי התעודות ואת שאלתי שלי, הורה מיד למוכיר, ובנוכחות הבין-באשי, שיסדר תעודות פטורין לכולם ולמסרן בידי. ובאשר לי אמר, כי יטפל בהחזרת הכופר ששילמתי. הדו"ח אשר הגיש המיר"א לאי לדמשק, המליץ להעביר את הבין-באשי מתפקידו בג'יץ. ואכן, הועבר זה לעכו ובמקומו נשלח לג'יץ הבין-באשי נטמי ביק.

מיד התחלתי בהכנת ההגנה. הכנתי רשימה מכל הנתינים הצרפתים שתרמו: כמה תרם כל אחד; מיהו שביקשם לתרום; לידי מי נמסרו התרומות; למי נמסר הסכום שנאסף, ומי מסר ומתי. וכן שכנעתי את התמימים שבתורמים – וכולם תמימים היו – שיגידו את האמת שידועה להם, ושכנעתי אותם כי לא יאונה להם כל רע, יען כי בזמן שנעשתה פעולה זו היו הם נתיני צרפת. בכל זאת דפק לבי, כי לא הייתי בטוח במאה אחוז שלא יתקפם הפחד ויעידו דברים שלא היו ולא נבראו, שיש בהם הזכרת שמי לתלות עצמם באילן גדול – – –

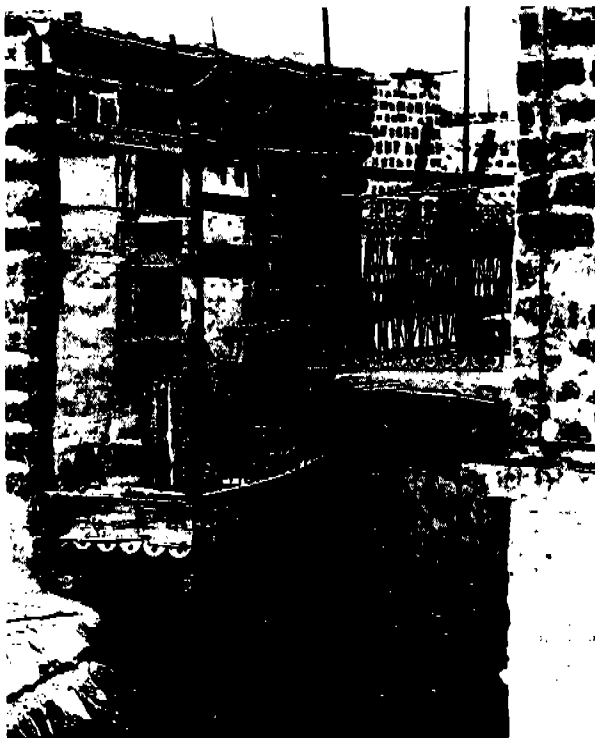
לאחר יומיים קיבלתי מכתב עם רץ מיוחד מידידי הטוב חוסני שבעכו, שבו הודיעני על תוכן פתב ההלשנה של איברהים, וכי הוא עצמו, ששימש אז כמוזכיר במשרד המיר-אלאי שבעכו, עשה מה שעליו לעשות כדי לסכל את העצה הרעה והוסיף, כי החקירה הוטלה על הבין-באש נטמי ג'יק, אשר יגיע לטבריה בעוד ימים אחדים. והוא, החוקר, הריהו אדם ישר, רב כשרון, מהיר תפישה ובעל ידיים נקיות (שאינו מקבל בקשש...), ולא נותר לי אלא לגמור את המלאכה כדי התריות הטובה עלי, "והאל יצטרף". ביום חמיש בשבת בא נטמי ביק לטבריה והתארח באכסניה צנועה. למחרת שלח לי מכתב ובו הודיעני על האשמות שיוחסו לי ודרש ממני: או להודות בהן, או להכחישן בראיות ברורות. ניסחתי מכתב תשובה ובו הכחשתי לחלוטין את האשמות השקר שעוררו נגדי אנשי רשע, שאינם יודעים שקט ושלווה ופרנסתם בכך, וביקשתי חקירה יסודית ומקיפה. מכתב תשובה זה לקחתי בידי וניגשתי אל החוקר. שם מצאתי את ארבעת האנשים – איברהים, קדרי (ערבי יליד עכו שהיה ד' ימינו של המופתי בטבריה, שח' עבד א-סלאם סגרי, אשר נגש ביהודי טבריה שנים רבות לטובת אדונו ומצא בזאת פרנסתו – העורך), ושני המוכתארים – שהם מבקרים אצלו ביקור של נימוס, כביכול. בכניסתי עזבו אלה את המקום ואנכי מסרתי לחוקר את מכתב תשובתי וביקשתי, בהעזה: כי החקירה הראשונה תיעשה בביתי, ושאיני עצמי אהיה החוקר, ואילו לו, לחוקר, אכין מקום שממנו יתא שומע ורואה איתו נראה. הוא הסכים להצעתי והודיעני כי לחקירה זו ישלח את המוזכיר שבא עמו.

ובדירתי – מסדרן שממנו נכנסים לאחד החדרים וחלק פתוח ממנו אל החדר. ליד חלק זה הכנתי מקום למוזכיר ולשני מוסלמים נכבדים (כעדים) שישבו עמו, ולי ולנחקרים הוכן המסדרן, כאשר וילק עבה מכסה את החלק... לאחר בואם של המוזכיר ושני הנכבדים המוסלמים, סגרתי את דלת החדר, והשמש הזמין את הנחקרים אחד אחד, כאשר המוזכיר רושם שמו של כל נחקר. ראשון הנחקרים היה הרב ר' טולידאנו ז"ל, ואחריו באו 16 המחזנים, וכולם כאחד ענו תשובה אחת ודברים אחדים: (א) היחמים לאיסוף התרומות היו ד' צבאג, י' לרי ומ' משקל, שהיו נתינים צרפתים; (ב) כל התורמים היו נתינים צרפתים; (ג) כל אחד הצהיר על סכום תרומתו; (ד) התרומות נמסרו לקונסול הצרפתי בחיפה ע"י המתרימים; (ה) יש מהתורמים שעזבו את טבריא, כנתיני אויב, ואלה שנשארו – קיבלו את הנתינות העותומנית; (ו) פעולת ההתרמה נעשתה בסוד; (ז) לא היה כל מגע בין פעולה זו לבין החכם באשי. בזאת תמה החקירה הראשונה,

והפרטיכל החתום ע"י המוזכיר ושני המוסלמים נמסר לחוקר. בכל זאת היה לבי נוקפני מן הביקורים הרבים שארבעה האנשים מבקרים תכופות את החוקר – – –

כל מוצאי יום השבת נדדה שנתי מעיני. בשעה שתיים לאחר חצות שמעתי דפיקות קלות בשער החצר. קמתי ממיטתי כמסורף והקשבתי, ושוב דפיקות קלות. לבי דפק בחזקה וארכובותי רעדו ולא היה בהן כוח לשאת את גופי. יש להן על מה לרעוד, כי באותם הימים היו דנים את החשודים בבגידה למיתה שלא בפניהם, כשהם ישנים לבטח בבתיהם, ובחצות לילה היו מוציאים אותם ממיטותיהם וכבר בבוקר היו רואים אותם תלויים על חבל התלייה ופסק הדך תלוי על חזיהם... מי ידע מה נרקם נגדי במשרדי ביה"ד העליון, אעפ"י שאינני בוגד, חלילה?

ניגשתי לשער ושאלתי: "מי שם?" והנני שומע קול חרישי: "פתח את השער, אל תפחד. הנני אשה". פתחתי את השער והנה לפני בחורה מגונדרת ומפורכסת ששערותיה פרוצות וריחה נודף. היא נכנסה בלאט ובחיפזון, כיבתה את האור ונעלה אחריה את הדלת במפתח. משהתקרבה אלי אמרתי: "גבירתך, אולי טעית בכתובת?" – ליד ביתי התגורר קצין צבאי, שניהל בית-מלאכה (לאוכפים). "לא טעית, אדוני – אמרה בלחש – אליך אני באה ואותך אני רוצה. לך ותעיר את אשתך האל תדליק אור."

סימטה ברובע היהודי שבעיר העתיקה. מרפסות הקומה השניה "נוגעות" אחת בחברתה (ארכיון עיריית טבריה)

דָּבָר סתור לי אליכם". (אותה שעה נצנץ במוחי שענין של "בְּקָשִׁישׁ" יש כאן בשביל החוקר). עשיתי כמצוותה והזמנתי להכנס ושלשתינו, אשתי היא ואנוכי, ישבנו בחשיכה. אז פתחה פיה ואמרה בלחש:

באתי אליכם בשעה זו, כי אין טובה ממנה לשמירת סוד. בראותי את ארבעה האנשים (הנוכחים) נכנסים רוצאים אצל הבין-באשי, ומשמיעים באוזני דבריי-בלע וטופלים עליך שקרים ובדותות, ומטילים נגדך כל מיני האשמות שאין הפה יכול לספר, ומוציאים מפיהם את הַרְעֵי שבמיעיהם, – לבי יחיל בקרבי. לוא הייתי יכולה לקרוע אותם לגזרים לא הייתי מהססת. אתם הרי מכירים אותי, אני פלונית, ילידת טבריא (נקרא לה רָחַב), בתו של פלוני ואחותו של אלמוני. יודעת אני מי אתה ומי היו אבותיך. בוחרת אני להיות טמונה בקברי ולא אראה ברעתך. באתי אליך להציג את שירותי, את דמי ואת חיי לפקודתך. כל שתצווה עלי מוכנה אני לעשות. אני פְּרָתָה. התרצה שאכנס עם הבין-באשי על בְּקָשִׁישׁ? – משסיימה דבריה נתנה קולה בבכי חרישי, התכופפה ונשקה את רגלי.

הרמתי והרגעתי אותה ואמרתי לה, כי השירות שלה בעבורי, שהנני מודה לה על זאת, יהיה: לא לדבר עם החוקר אף מלה אחת, אם הוא עצמו לא יפתח עמה בשיחה תחילה; וכאשר יפתח בשיחה, בטוב הנני שתדע מה לענות לו. רק מלה אחת בל תזכיר ולא תוציא מפיה: "בְּקָשִׁישׁ". ועוד ביקשתי, כי תתני, והודעתיה כי למחר אשלח אליה את הערבי נָאצֵר אֶל-חֶסֶק (שהיה בנה של אשה מוסלמית כושת, אשר בנערותה היתה עובדת כעחרת-בית של דוד אבי המנוח, ר' יעקב אבואלעפיה ז"ל, והיא שומעת ספרדית בדקדוקיה ובטעמיה, וספוגה חיים ומנהגיה יהודים אשר אותם השפיעה על בנה), השומע תורכית טוב מאוד ונאמן עלי, אשר ישמש לה כעוזר באכסניה. הביטה בי אז ושאלה בתימהון: את ההוראות שאמרת לי אעשה, אבל לַחֵךְ – כיצד?

– כאשר יִמָּצְאוּ ארבעה האנשים, או גם אחד מהם, בביקור אצל החוקר, תחייכי בעֲמָדָךְ מאחורי גבם חיוך שמשמעותו לעג וביטול; וכאשר תעמדי לנוכח פניהם ומאחורי גבו של הבין-באשי, תחייכי חיוך של הסכמה.

היא המשיכה להביט בי ואחר אמרה: – את החיוך הראשון אעשה, כי הוא נכון וטבעי ופני יענו אמת. אבל השני – קשה לי, כי יוכר על פני שהוא מעושה וחוששני שיכירו בו. בכל זאת אתאמץ לעשותו. משסיימה, עזבה את ביתנו כשפיה מלא ברכות ותפילות מזה, והיפוכן מזה...

למחרתו קיבל נאצר על עצמו את תפקיד העוזר באכסניא, עד שנעשה מקורב אצל הבין-באשי. בתשע בבוקר החלה החקירה השנייה, וכל העדים כונסו לחדר והחמנו אחד אחד. אני החמנתי להיות נוכח בשעת החקירה. הכנתי "מנורה" (פיסת קלף עשיר מעור מעובד, בגודל 8 x 15 ס"מ, ובה כתוב השם "הויה" באותיות גדולות בשילוב אדנות, ולמטה ממנו מזמור ס"ז מתהילים, מחולק לשבעה קנים, כמנורה), ובהתייצב העדים הנחתיה על השולחן וביקשתי את החוקר שישביע את העדים, כשכף ידם פרושה עליה. הוא שאל: מה זה? אמרתי שכאן כתוב שם ה', יחיד אל עולם, שנכתב בידי זקן וירא-שמים ורחוק מכל טומאה, אשר טבל במים טהורים

לפני הכתיבה. מששמע – קם וכרע ברגש כבוד לפני הכתב והשביע את העדים ב"מנורה".

כל ששה-עשר העדים, ובתוכם שלושה המתרימים, העידו עדות אחידה וחזרו על דבריהם מאתמול. בזאת תמה חקירת העדים. בערב, אור ליום שני, הזמין החוקר את נָאצֵר לכוס משקה והושיבו לידו. הלה סירב כי אינו רגיל בכך ונכנס עמו בשיחה. בתשובותיו אמר נאצר, כי למד תורכית בהיותו חייל באנטוליא ויש לו חנות מכולת, אולם בזמן המלחמה חייב הוא להשיג הכנסה צדדית, ולפיכך מזמינים אותו לאכסניא משבאים אורחים חשובים. הוא הוסיף וסיפר, כי המוסלמים והיהודים בטבריא הם ידידים ומעורבים אלה באלה, והוא מכיר את החכם באשי, שהוא בן למשפחה ותיקה בת מאות שנים, חקנו הראשון בא מאזמיר וישב את העיר. החכם באשי עצמו הוא עשיר ונכסיו מלאים את העיר, ואם נותן הוא כתב או תעודה לעני, הריהו נותן לו גם מתנת כסף משלו. על איבריהם סיפר כי הוא מכיר, וכי לפני זמן-מה היה המתחרה של החכם באשי, כאשר בחרו היהודים ברב הראשי, ומשלא הצליח התחיל לרדוף את החכם באשי. גם את המוכתארים הוא מכיר, שהם מתפרנסים מהמוכתארות ואין להם מקור פרנסה אחר, ואילו על קְדָרִי סיפר, שהוא אינו פקיד ממשלה ואין בידו מקצוץ של פרנסה, ואין הוא עצמו יודע מהיכן ניזון יָרֵק זה. גם את שני המוסלמים הוא מכיר, שהם אנשים הגונים ושחשבים על נכבדי המוסלמים שבעיר.

משסיים נאצר את דבריו נדרש להביא את שני המוסלמים אל החוקר. שניהם באו ומסרו עדותם בשבח רב היהודים. לאחר מכן החלה חקירתה של רחב. היא שפכה לפני הבין-באשי את כל רחשי לב, וכילידת טבריא התחילה את סיפורה מבראשית, כשהיא מחלקת לכל אחד את הראוי לו. ועל החיוך אמרה, כי לא יכלה לכלוא רוחה והחיוך שחרר אותה מן המועקה שאפפה אותה בעת שארבעה האנשים פתחו פיהם בשקרים ובדיבות שאין להם שחר.

בזאת תמה החקירה והבין-באשי הכין עצמו לנסוע חזרה. למחרתו בבוקר הזמיני אלי, קיבלני בכבוד ואמר: "אבא, אעפ"י שבני גדולים ממך בשנים בכל זאת קורא אני לך אבא, ידעתי כל שיש בטבריא הכל ידעתי. דע, כי הזמן שאנו נמצאים בו הוא זמן של מלחמה, והאדמה שאנו עומדים עליה רצופה גְּחָלִים, ואילו האוויר שאנו נושמים – לְהָבִים. עכשיו באתי אני ועמדתי על האמת וניצלתי. יכול לבוא מקרה אחר ויבוא איש אחר ונפגעת, ופגיעה זו סכנה בכנפיה. הישמר לך ושמור את נפשך ושלום יהיה לך".

הודיתי לו, לורתיו רצאתי לביתי עיף רגע. משהגעתי – ביקשתי רק כוס קפה...

וכדאי לציין, כי אף אחד מאותם 69 "משרתי התיבה", שפוטרו מעבודת הצבא לפי התעודות שנתתי להם, לא החמין גם לחקירה.

אגודת התעמלות מכבי סבריה.

נשף נגינותי – ספרותי

יערך במוצאי חג הראשון של סבות.

התכנית:

I

- א) שיר ערב – שברט
ב) כמו באותם הימים היפים – פפר וורניצל ע"י המנגן שפילמן
שורא – הימנים – רובנשטיין שירה ע"י צינר

II

- א) נקטרנה – ציקובסקי
ב) סיצילינה – רומנס מתוך קאואלירו רוסטיקאנו
ג) הטישוע בביתה – פריץ דקלום ע"י נניא

III

- א) השדוך – מהתלה במערכה א' א. צחוב.
המשתתפים: הג' פפר – קבוצה א. שטרנברג. ש. רהן.
ב) אנה מרי – כך – ע"י שפילמן.

מקום הנשף באולם המופתי על הנמל.

הפתיחה בשמנה בערב בדיוק.

כרטיסים נמכרים ביום שבת בבוקר בחנות סגל וגיטלר.

המחירים: 20, 15, 10 ג'ימ. לחברי המכבי הנחה של 25 אחוזים.

כרות "אגודת התעמלות מכבי סבריה" על "נשף נגינותי – ספרותי" שנערך במוצאי חג ראשון של סבות – התר"פ (1919) – באולם המופתי על הנמל, בשמונה בערב בדיוק (אוסף א"ג שטרנברג)

מנדל נון

הנחיתה בטבריה

הימים – ימי המערכה בטבריה. הכנופיות הערביות שולטות על מבואות העיר ומצאותיה. הדרך לגליל העליון המזרחי, העוברת את העיר הערבית התחתית, מנותקת. כך, איפוא, נותק הגליל משאר חלקי הארץ. אז "העתיקו" ספני עין-גב את הדרך מן היבשה אל הים, והקשר עם הגליל עבר על פני הכינרת.

הדיוג בים הכינרת פסק. ראשונים הפסיקו לעבוד הדייגים הערביים. פחד המאורעות המתרחשים נפל עליהם. כבר מזמן לא נראתה אף דוגה ערבית ליד כורסי, בפינה המזרחית-צפונית של הכינרת, ליד הגבול הסורי, במקום הדיוג העיקרי בעונת החורף, עונת ציד הסרדינים. הערבים היו הראשונים שנסוגו וסירותיו נשארו לבדן. העבודה נעשתה תוך מתיחות מתמדת ועמידה על המשמר.

בסיום העונה החלו ימי המערכה בטבריה. גם אנו הפסקנו לעבוד בים. דוגותינו עמדו קשורות על עוגניהן בסור ישר מול המחנה והתנדנדו על גלי הים בבטלה מאונס.

בהתקרב אל עין-גב סירת-מנוע, המגיעה מן העבר השני, היא זוכה לקבלת פנים רבת עם. מיד מתקהלים החברים לשמוע על הנעשה "שם". אך צורך בשאלות רבות. קולות-נפץ רבים מגיעים לאזנינו. הבחורים הנצורים בסבריה התחתית, העיר הערבית, מאותתים לעין-גב לילה-לילה ומבקשים למסור, למי יש למסור, כי מצבם קשה. קומץ מגינים נקלע בעיר הערבית להגן על הרכוש היהודי ומצבם בכל רע. המגינים במצור. אין קשר ביבשה: משלושה עברים – עברים בעמדות המבוצרות, ומן העבר הרביעי – הים. התחמושת אחלת, הכוחות מידלדלים והולכים. דרושה תגבורת דחופה באנשים, במזון ובתחמושת. הערבים מוסיפים להתקיף. הם זוממים להשתלט על כל העיר העתיקה ועל טבריה כולה. ומי יודע? הידיעות המדאיגות, הנמסרות באותות, מגיעות לאזני החברים. והמתיחות גוברת. באחד הערבים, בשוכי מסיוירי הקבוע בשדות, נקראתי להתייצב במפקדה. שם נודע לי פשר הדבר. עלי להופיע מיד אצל המזח ולהתקן את סירתי לפעולה. כעבור מחצית השעה מפליגים כל הדייגים על סירותיהם לפעולה מסוימת. תחילה יפליגו לכינרת המושבה, ושם יקבלו הוראות מפורטות. תכלית הפעולה "אינה ידועה" למפקד. את עצם ההפלגה ואת הכנותיה יש לבצע בשקט וללא פרסום.

נחפזתי אל המזח. כל חבורת הדייגים הוותיקים כבר היתה שם, ועשתה הכנות כלקראת ליל-דיג רגיל. זה שוחה אל הסירה העוננת בלב ים, כדי להביאה אל החוף, זה שואב מים מן הסירה, ואלה בודקים משוטים ומתאימים אותם לסירות. והנה גם אני שוב בסירתי. המוכרת לי היטב. בליל-אפלה ובעיניים עצומות מוצא אני בה כל כלי ומכיר כל פינה וכל סדק קל שבין הלוחות. אלא שהפעם אינני מעמיס רשתות. על הלב מעיקה הרגשה לא נעימה. יש חרדה לקראת הקרב הראשון.

עם רעשני הוא קהל הדייגים מאז ומתמיד. כל הפלגה מלווה המולה רבה, אך הפעם נעשות עבודות-הכנה בשקט מעיק. הפנים רציניות, ליד המזח נעות נשי הדייגים יחד עם ילדיהם. פני הנשים קודרות. המנוע של הסירה הגוררת גדלק ומתחיל לטרטור. הדוגות נקשרות זו לזו, ושיירה של ארבע סירות מפליגה בכיוון אל כינרת. מלות פרידה ונפנופי ידיים מלווים אותנו. אנו מתרחקים. הנני מעיף מבט של פרידה לעבר עין-גב.

שעה שלמה נמשכת הנסיעה בסערה מערבית קלה. בשבתך ליד ההגה יש שהות לשקוע בהרהורים. נזכרתי בראשית ימי בדיג. חותר הייתי לאורך חופי הכינרת ולומד להכיר כל שרטון וכל מפרץ, כל בליטה בחוף וכל שונת המצוצה מעל פני המים או מתחת להם. ידעתי להבחין בתמורות הפתע של הים ההפכפך ולהבדיל בין רוח מצויה לרוח שאינה מצויה. והייתי חושב בלבי לא פעם: אולי יבוא יום ותהיה חשיבות מיוחדת לכל הידיעות הנרכשות, מלבד התועלת שיש בהן לעצם מלאכת הדיג. אפשר יבוא יום ויהיה צורך בדייגים, המכירים את הים ויודעים להשתמש בכלי הים השונים.

היום הזה בא. אנו מפליגים לקראת הנסיך הראשון. לאן? לעג ההיסטוריה! היא חוזרת, אבל לא תמיד על עקבותיה ממש. אנו יוצאים לעזרת יהודי סבריה הנצורים. בימי הבית השני ולאחריו

מראה כללי של טבריה הנטושה לאחר שהערבים יצאו במלחמת השחרור, ביום "בניסן, התש"ח (1948) (ארכיון עיריית טבריה)

על כל הרציף ושפת הים. הנצורים יתנו סימני-אור מוסמכים, כדי שנדע בדיוק את הגזרה הנכונה, שבה יש לגשת אל הרציף. כל סטייה עלולה להיות בעוכרינו.

משראינו את מספר האנשים ואת כמות האספקה שיש לקחת, נוכחנו לדעת שזה מעל לכוח קיבולן של סירותינו. לא היתה ברירה אלא לפנות מיד לדייגי "מעגן" שיבואו לעזרתנו. העירונו שני דייגים, שקיבלו את הכשרתם עם דייגינו, והם הופיעו מיד עם סירת-דיג נוספת. כל הצויד הועמס. על הסירה שלי הועמסו ארגונים כבדים עם רימוני-יד ופחית-דלק, וכן עלו עליה ארבעה מאנשי התגבורת. בסופו של דבר היתה הסירה עמוסה עומס רב. הרהרתי בלבי: מי פילל ומי מילל, שדוגה עלובה זו, אשר ריח חריף של דגים עולה ממנה כל ימות השנה, תעלה לגדולה ובן-לילה תיהפך ל"ספינת-פלישה".

בסירת-המנוע הקטנה היו מפקד הפעולה עם מכשיר-אלחוט ועוד מספר מאנשי התגבורת. סירות הדיג נקשרו בזו אחר זו לסירת המנוע, והשירה הפליגה אל האפלה. הסירות התקדמו במרחק ניכר למדי מן החוף. ככל שנתקרבנו לטבריה, הואט קצב הנסיעה. מפקד הפעולה החל לשדר באלחוט קריאות למגיני טבריה אשר בעמדות: – האלו! האלו! או מגשימים את ההבטחות שלנו. עשו "שמח" כפי שהבטחתם!

לפני חמי טבריה נעצרה סירת המנוע. הלילה היה אפל מאד, והים היה שקט. לילה יפה לפעולה. סירת המנוע הטילה עוגן, וארבע סירות-דיג החלו לחתור קדימה בשורה עורפית אל מול

ישבה במקומה של עץ-גב דהאידנא העיר הנוכרית הגדולה והחזקה סוסיטא שתושביה ישבו למעלה, וכנראה גם למטה, על שפת הכינרת. (במאה החמישית, משגברה הנצרות, נהגו תושבי עיר זו להציק לטבריה היהודית). בימי חג ומועד עברו קלגסי סוסיטא את הים ובאו לטבריה להפיג את שעמומם ולהתבדר קצת על ידי התעללות בקודש היהודים. היחסים שבין תושבי טבריה וסוסיטא והנגישות שעמדו בהן יהודי טבריה מפני אנשי סוסיטא נזכרים לא אחת בתלמוד, ובאחד המדרשים דרש הפסוק הידוע של שיר השירים "כשושנה בין החוחים" בסגנון נבואי: כי משיבוא המשיח, יפקוד אלהים את יקירתו טבריה ויבער את החוחים מסביבה, כגון סוסיטא המציקה לה... והנה ימות המשיח ממששים ובאים ומתקיימים דברי המדרש...

משהגענו לחצר כינרת, נודע לנו, כי לשוא נודרזנו. ההפלגה לא תחל אלא בחצות, בערך. שכבתי בסירה ונרדמתי חש מהר. לאחר חצות נתעוררתי לקול טרטורה של מכונת משא. הגיעה מכונת והביאה עמה יחידת-חיילים חמושה, ארגוני-ציוד ותחמושת. איש טבריה בא לשמש מורה דרך. מפקד הפעולה הסביר את התכנית ונתן את ההוראות האחרונות.

הוטל עלינו להחיש תגבורת ואספקה ליחידה הנצורה בעיר התחתית של טבריה, שהיא כולה מאוכלסת ערבים. הבית שבו נצורים המגינים עומד ליד הרציף שעל שפת הים. משני עבריו – בתים של ערבים ועמדות שלהם. גם בשני מגדלי החומה העתיקה אשר משני קצות הרציף – עמדות ערביות. העמדות הללו חולשות

אותו בדחיפה. לא חלפו כמה רגעים והסירה נתרוקנה. כל האנשים וכל האספקה הגיעו בשלום אל הבית הנצור ללא כל תקלה, וסירותינו מפליגות חזרה.

חליפת היריות בין כל העמדות לא פסקה. הערבים אשר בעמדות הסמוכות נוכחו לדעת מה קרה. כמה רובאים ירו אחרינו בדרכנו בחזרה, אך לשוא. אנו מסתלקים במהירות מטווח הסכנה. בינתיים נחלשו היריות. הגענו בשלום אל סירת המנוע שאנשיה ציפו לנו בקוצר רוח. הלב מלא על גדותיו. הצלחנו!

משחזרנו בבוך לעין-גב הופתעו החברים. הם לא ידעו כלל היכן היינו. הם סיפרו לנו שעמדו על החוף והסתכלו במחזה המרהיב של 'קולות וברקים' בטבריה, אך איש לא ידע שכל גרעין הדייגים הוותיקים של המשק וכל סירות הדיג השתתפו בפעולה מסוכנת זו. למחרת נודע שרוח הערבים נפלה בקרבם, ובנך מלך "טבריה", שבו שכנה המפקדה הערבית, נכבש. היהודים החלו בהתקפות-נגד, והפעם השתתפו גם הנצורים שבעיר התחתית. הערבים החלו לברוח. העיר טבריה טוהרה חכתה להיות העיר העברית הראשונה תחת שלטון עברי עצמאי.

חזרתי לעבודתי כשומר שדות. משבאתי לכפר 'נוקייב' וביקרתי אצל השיח, התחלנו לגלגל שיחה על המאורעות האחרונים. לבסוף שאלתי על הסיבה, לדעתו, שטבריה הערבית נכנעה. "אתם אשמים בזה" – ענני הזקן, "אתם העברתם בסירות שלכם אלפיים לוחמים לעיר התחתית... וכיצד אפשר לעמוד בפני מספר כזה של לוחמים?"...

חיכתי והרהרתי בשני המניינים של הבחורים, שהגיעו בעזרתנו אל נצורי העיר התחתית, שני מניינים שנחשבו בעיני הערבים לאלפיים. האם זה הכריע את הכף?

טבריה. הטפיפה הקלה והקצובה של המשטים על פני המים הפריעה את השקט. לפתע ראינו את סימני האור המוסכמים. היינו רחוקים מרחק של 400 מטר מן החוף. או, ולפתע, הופרע השקט בהתקפת הֶסְחָה אדירה, שהוטחה על העיר הערבית, מכלי יריה רבים. נשמעו התפוצצויות של פגזים וצרורות ארוכים של מקלעים. כל העיר התחתית הוארה בברק הכדורים הנותבים. זו הפעם הראשונה שראיתי מחזה מרהיב עין כל כך.

כעבור רגעים מעטים ראינו כדורים נותבים עפים בכיוון אלינו. יתכן שהרגישו בנו. אנש התגבורת שכבו על תחתית הסירה, ואנו, החותרים, המשכנו לחתור בקומה זקופה. קרבנו אל הרציף. כדורים זמזמו מעל לראש, פגעו במים והתיזו עלינו רסיסי-רסיסים. מחשבה אחת הטרידה: מה יהיה אם חלילה ייפצע איש? מי יגיש לו עזרה ראשונה? הרי בים אנו ולא ביבשה, כאן אי אפשר להתחפר... ומה אם ארגו הרימונים ייפגע. הרי נתרסק כולנו... ובכן, לחתור קדימה!

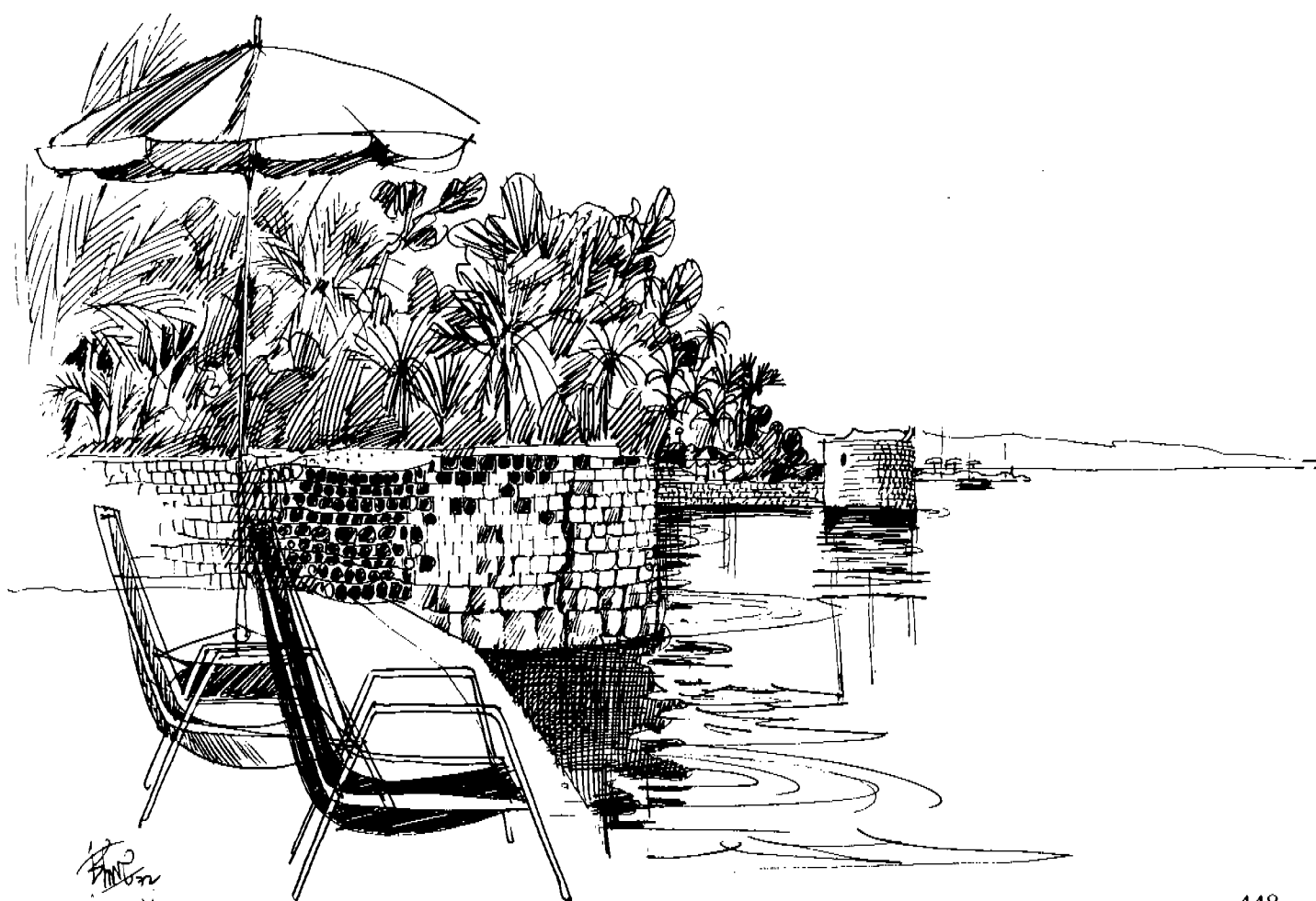
החתירה בכברת הדרך האחרונה עד לרציף היתה קשה ומעייפת. הסירה היתה עמוסה יתר על המידה. נעצנו עינינו בסירה שלפנינו – וחתרנו אחריה. משכמעט והגענו לרציף, ניגנה תזמורת האש בכל ה"כלים". לפתע געלמו סימני האור אשר על החוף. מה קרה? אר לנו! רגע של יאוש. אנו ממשיכים לחתור. מסתבר שהגענו אל מתחת לקיר הרציף.

לא חלפו שניות מעטות ודמיות רבות הופיעו. הנצורים באו לפרוק את האספקה ולקחתה. דמיות רצות ונופלות. דמיות גוררות ארגזים כבדים ומשתטחות על הרציף. כדורים רבים מזמזמים בלי-הרף. אנו ממהרים לפרוק את המטען מעל הסירות. אחד מבחורי התגבורת מהסס לקום ולצאת מהסירה. מזרזים

הסירה מעין-גב בדרכה אל חוף טבריה (המרכז לחירות ולמרפא, טבריה)

שמואל כ"ץ / רישום - שרידי המגדלים של החומה אשר לחוף הכינרת (התשל"ב - 1972)

המחלקה לביטחון

באגף חקירות

ירדו ונתרפאו בחמי טבריא, אמרו: "צריכים אנו לעשות טובה ולהנות לבני המקום כדרך שעשה אבינו יעקב". אמר רשב"י לבני טבריא: "יש כאן דבר שצריך תיקון?" – אמרו לו: "יש מקום שיש בו ספק טומאה ויש לכהנים צער (טורח) להקיפו" (מדי עברם שם). אמר: "יש מי שידע כאן חזקת טהרה?" – אמר לו זקן אחד: "כאן קצץ בן-זכאי תורמוסי תרומה". עשה גם הוא כך. (קיצץ תורמוסין) וכל מקום שהיה קשה – טיהרו, כל מקום שהיה רפה – ציינו (לסימן טומאה).

(קוה"ר י, ח; ב"ר ע"ט, ו; שבת ל"ג, ע"ב)

רבי ואנטונינוס קיסר

אמר לו אנטונינוס לרבי (יהודה הנשיא): "רצוני שימלוך אסירוס בני תחתית שתעשה טבריא קלוניא. ואם אומר להם (לשרים) דבר אחד יעשוהו, שנים לא יעשוהו". הביא רבי אדם אחד והרכיבו על חברו ונתן לו לעליק יונה בידו, ואמר לו לתחתית שיאמר לעליק, שיפריח היונה מידו. אמר אנטונינוס: "משמע שכך אמר לי: אתה בקש מהם (ש)אסירוס בני ימלוך תחת, ואמור לו לאסירוס, שתעשה טבריא קלוניא".

(עבודה זרה י')

דמי עטרה שבטבריא

אמר רבי: "אין פורענות באה לעולם אלא בשביל עמי הארץ". מעשה והטילו דמי עטרה למלך על טבריא. באו בני טבריא לפני רבי ואמרו לו: "יתנו חכמים עמנו" (שהיו חכמים פטורים מתשלומי מס למלכות). אמר להם: "לא!". אמרו לו: "נברח!" (מטבריה). אמר להם: "ברחנו?". ברחו חצנים. מחל להם המלך חצי הדמים. באו אלו שנשתירו לפני רבי ואמרו לו: "יתנו חכמים עמנו". אמר להם: "לא!". – "נברח". – "ברחנו". ברחו כלם ולא נשתיר אלא כוכב אחד. הטילו דמי העטרה על הכוכב. ברח הכוכב ופקעה (נתבטלה) העטרה.

אמר רבי: "ראיתם, שאין פורענות באה לעולם אלא בשביל עמי הארץ".

(בבא בתרא ח')

מעשה במרגלית

מעשה בר' תיא הגדול ור' שמעון בן חלפתא שהיו יושבים ועוסקים בתורה בבית המדרש הגדול בטבריא בערב פסח, ויש אומרים: בערב יום הכפורים. שמעו קולם של בני אדם הומים. אמר ר' שמעון לר' תיא. "הבריות הללו מה עסקיהם?" – אמר לו: "מי שיש לו לוקח (ליים טוב), ומי שאין לו הולך לבעל מלאכתו והוא נותן לו". אמר לו: "אם כן הוא, אף אני אלך אצל בעל מלאכתי והוא נותן לי". יצא ר' שמעון מחוץ לעיר להתפלל במערה זו

לים אמר אותו מן מה שאמר ונקרע הים, אמר להם: "ולא כן עשה משה רבכם בים?" אמרו לו: "אין אתה מודה לנו שהלך משה רבנו בתוכו?" אמר להם: "הן". אמרו לו: "ולך אתה בתוכו". הלך בתוכו וגזר ר' יהושע על שרו של ים ובלעו.

(ירושלמי, סנהדרין ו, י"ג)

טיהורה של טבריה

ר' שמעון בן-יוחי ובנו אליעזר נטמנו י"ג שנה במערת תרובין של גדורה, עד שהעלה גופם תלודה. לסוף י"ג שנה אמר ר' שמעון: "אין אני יוצא לראות מה קול העולם?" יצאו וישבו על פי המערה. ראו ציד אחד צד צפרים פורס מצודתו, שמע רשב"י בת קול אומרת: "דימוס!" והציפור ניצולה. אמר: "צפור מבלעדי שמים לא אבדה, כל שכן אדם". כשראה ששקטו הדברים אמר: "גלך נרחץ בדימוס (מרחצאות) של טבריא". ירדו ורחצו, אמר: "צריכים אנו לעשות תקנה כמו שעשו אבותינו הראשונים, נטהר את טבריא". מה עשה? היה נוטל תורמוסין ומקצץ ומשליך, וכל מקום שהיה מת, היה צף ועולה לו למעלה.

ראהו כותי אחד עם הארץ ואמר: "אין אני משחק בוקן זה של היהודים?" מה עשה? נטל מת וטמנו בשוק שטיהרו בבוקר. בא לפני ר' שמעון בן-יוחי ואמר לו: "לא טהרת מקום פלוני, בוא ואני מוציא לך משם מת". צפה ר' שמעון בן-יוחי ברוח הקודש שהוא נתנו שם, ואמר: "גזר אני על העליונים שיירדו ועל התחתונים שיעלו". וכן היתה לו.

יצא ר' שמעון והיה עובר לפני מגדל. שמע קולו של הסופר אומר: "הנה בן-יוחי מטהר טבריא?". אמר לו: "יבוא עלי אם לא שמעתי שטיבריא עתידה ליטק, אפילו כן – לא האמנתי?". נתן בו עיניו ומיד נעשה גל של עצמות.

(ירושלמי, שביעית ט, ל"ח, ע"ד)

⊞

ועוד מצינו על ר' שמעון בן-יוחי ובנו ר' אליעזר, שלאחר שיצאו מן המערה אמר רשב"י לבנו: "נרד ונתרפא בחמי טבריא".

שרידי החומות מהתקופה הרומית - ציור, מתוך ספרו של הכומר ג' דארבורי "ירושלים וארץ הקודש", משנת 1850

מעשה בר' יוחנן וריש לקיש ועני אחד

מעשה בר' יוחנן וריש לקיש שנכנסו לרחץ בדימוסק (מרחצאות) של טיבריא. פגע בהם עני אחד, אמר להם: "זכו בי" (תנו לי צדקה). אמרו לו: "כשנחזור". כשחזרו מצאוהו מת. אמרו: "הואיל ולא זכינו בו בחייו, נספול בו במיתתו". כשהיו מטפלים בו מצאו כיס דיגרים תלוי בו. אמרו: "זהו שאמר ר' אבהו, אמר ר' אליעזר: צריכין אנו להחזיק טובה לרמאים שבהן, שאילולא הם, בין שרואה אדם אחד מהם שואל צדקה ממנו ולא נותן לו, מיד היה נענש".

(ירושלמי, פאה פ"ח, כ"א)

העכן שעל פי מערתו של רב כהנא

כשעלה רב כהנא לארץ ישראל, אמר לו רב: "אל תקשה לר' יוחנן שבע שנים". בא ומצא את ריש לקיש כשהוא יושב ומסיים פרק של יום לתלמידים. אמר להם רב כהנא: "ריש לקיש היכן?" אמרו לו: "למה הוא לך?" - אמר להם: "יש קושיה זו, וקושיה זו, תשובה זו ותשובה זו". באו ואמרו לריש לקיש. הלך ואמר לר' יוחנן: "ארי עלה מבבל, יצן מר בפךקו של מחר".

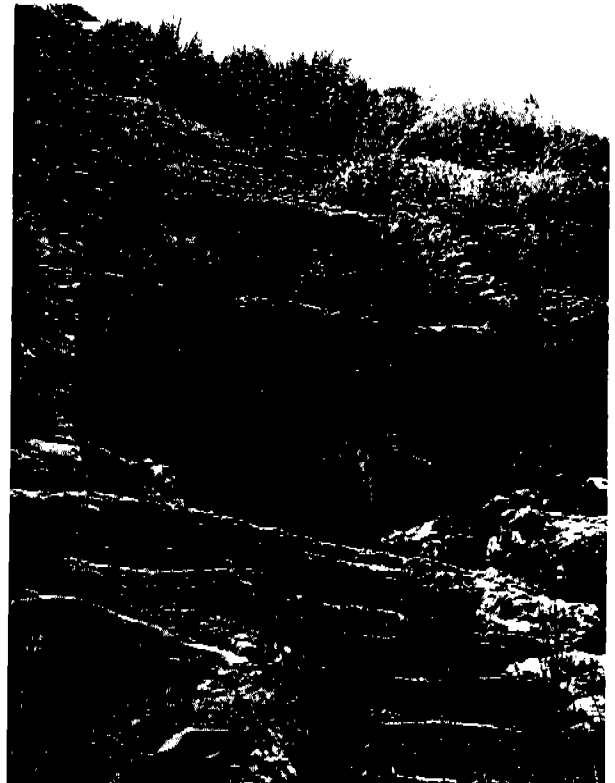
למחר הושיבו את רב כהנא בשורה ראשונה לפני ר' יוחנן. אמר ר' יוחנן הלכה אחת ולא הקשה לו רב כהנא. הלכה שניה - ולא הקשה. הורידוהו לאחורי שבע שורות, עד שהושיבוהו בשורה אחרונה. אמר ר' יוחנן לריש לקיש: "ארי שאמרת, נעשה שועל".

של טבריא, וראה יד מושיטה לו מרגלית אחת, והביאה אל רבנו. אמר לו: "זו מגיץ לך? דבר יקר הוא; אלא הילך שלשה דיגרים ועשה כבוד היום ואחר יום טוב נכריז עליה, ותיטול דמיה כמה שתעשה" (שתיתן). נטל שלשה דיגרים והלך ולקח מקוחות ובא לביתו. אמרה לו אשתו: "שמעת, התחלת גונב? כל נכסך אינם אלא מאה מעין (מעות), ואלו המקחות מהיכן לך?" - אמר לה: "ממה שפרנס הקדוש-ברוך-הוא". אמרה לו: "אם אין אתה אומר לי מהיכן (הם), אין אני טועמת כלום". מיד ספר לה ואמר: "כך התפללתי לפני הקדוש-ברוך-הוא ונתן לי מן השמים". אמרה לו: "רוצה אתה שתהא תפתך בעולם הבא חסרה משל חברך מרגלית אחת?" - אמר לה: "מה אעשה?" - אמרה לו: "לך והחזר המקחות לבעליהם, הדיגרים לבעליהם והמרגלית לבעליה".

כששמע רבנו שר' שמעון מצטער, שלח והביא את אשתו. אמר לה: "כל הצער הזה את מצערת אותו צדיק?" - אמרה לו: "מה אתה רוצה, שתהא תפתו חסרה משלכם מרגלית אחת לעולם הבא?" - אמר לה: "ואם תהא חסרה, אין בנו מי שימלאנה?" - אמרה לו: "רבי, כלום נזקה לראות פניך לעולם הבא, לא כל צדיק וצדיק יש לו מדור בפני עצמו?". הודה לה.

בין שמע ר' שמעון כן, הלך והחזיר. כיון שפשט ידו להחזירה, מיד ירד המלאך ונטלה. כשנטל אותה ר' שמעון היתה ידו למטה, וכשהושיטה להחזירה היתה ידו למעלה, כאדם שמלוה לחברו. אמרו רבותינו: הנס האחרון קשה מן הראשון, שדרכם של עליונים ליתן ואין ידם ליטול.

(רות רבה, ג', ד')

המערה המיוחסת למקום קבורתו של רב כהנא

אמר רב כהנא: "יהי רצון שיהיו שבע שורות הללו במקום שבע שנים שאמר לי רב". עמד על רגליו ואמר: יחזור מר לראש הפרק". אמר לו ר' יוחנן הלכה אחת והקשה רב כהנא. שניה – והקשה, עד שהחזירוהו לשורה ראשונה. היה ר' יוחנן יושב על שבעה כרים, שָׁמַט מתחתיו על כל קושיה וקושיה כר אחד, עד שנשטטו כל הכרים מתחתיו וישב על הקרקע.

ר' יוחנן זקן היה וגביניו גדולות, אמר לתלמידיו: "הגביהו לי עיני ואראנו. הגביהו לו גביניו במִּכְחֹל של כסף. ראה ר' יוחנן ששפתיו של רב כהנא פרוטות, סבר שהוא מִשְׁחָק בו. חלשה דעתו – ומת רב כהנא. למחר אמר ר' יוחנן לחכמים: "רְאִיתֶם בְּבָלִי זה מֶה עָשָׂה?" – אמרו לו: "כָּךְ דִּרְכּוֹ". נכנס ר' יוחנן למערתו של רב כהנא, ראה עֵץ כָּרוֹף על פיה. אמר ר' יוחנן: "עֵץ! עֵץ! פתח פיך ויִכְנַס הרב אצל תלמיד". ולא פתח. "יִכְנַס חבר אצל חבר", ולא פתח. "יִכְנַס תלמיד אצל הרב" – ופתח לו. בָּקַשׁ רחמים והתקנה. אמר לו ר' יוחנן: "אלמלי ידעתי שכך דרכו של מר, לא חלשה דעתי. עכשיו יִלָּךְ מר עָמְנוּ". אמר לו רב כהנא: "אם אפשר לך להתפלל שלא אמות עוד – אֵלֶיךָ, ואם לֹא – לא אלק, שהשעה הואיל ועברה – עברה". נִיעְרוּ והעמידו. שאלהו ר' יוחנן כל ספקותיו ופשטם.

(בבא קמא, ק"ו, א'; וראה 'אתרים מספרים')

חכמי טבריה ודיוקליטינוס קיסר

דיוקליטינוס היה רועה חזירים אצל טבריא, וכיון שהיה מגיע לבית מדרשו של ר' יהודה נשיאה, היו התינוקות יוצאים ומכים אותו. לאחר ימים נעשה מלך, ושב לו אצל פִּמְיוֹס ושלה כתבים לטבריא. אמר: "אני נהר גזירה שיהיו גדולי היהודים באים ועומדים לפני במוצאי שבת". וצוה לְשַׁלְחוֹ וואמר: "לא תֵּן להם הכתבים אלא בערב שבת, עם חשיכה".

ירד ר' שמואל בר נחמן לרחץ וראה את ר' יהודה נשיאה שעומד לפני בית המדרש הגדול ופניו חולניות. אמר לו: "למה פניך חולניות?" – אמר לו: "כך וכך שָׁלְחוּ לי מן המלכות". אמר לו: "בוא ורחץ, שבוראך עושה לך נְסִים". כשנכנסו למרחץ, בא אותו ארונגוטיס (שם של שד, והוא פְּטְרוֹנָם של מלחים שְׂבָיִם) משחק ומרַקֵּד לפניהם. בָּקַשׁ ר' יהודה נשיאה לגעור בו, אמר לו ר' שמואל בר נחמן: "רַבִּי, הִנֵּה לוֹ, פְּעָמִים שהוא מְתַגַּלָּה על הנְסִים". אמר לו (לארונגוטיס): "רַבִּיךָ בְּצָרָה, ואתה עומד ומשחק ומרקד?" – אמר להם: "אֲכָלוּ וְשָׁתוּ ועשו שְׂכֶת טובה, שאלהיכם עושה לכם נְסִים, ואני מעמיד אתכם לפני המלך במוצאי השבת".

במוצאי שבת, אחר הַסֵּדֶר, נִטְּלָם והעמידם לפני שַׁעַר פְּמִיָּס. באו ואמרו למלך: "הרי הם עומדים לפני השַׁעַר!" – אמר: "סִגְרוּ הַשַּׁעַר!". נטלם והעמידם באמצע העיר. באו ואמרו למלך, אמר: "גִּחְרָנִי שִׁיסִּיקוּ בית-מרחץ שבעה ימים ושבעה לילות, ויִכְנַסוּ וירחצו ויבואו אצלי!" – הלכו והִסִּיקוּ את בית המרחץ שבעה ימים ושבעה לילות, ונכנס ארונגוטיס ומוזג לפניהם, ונכנסו ורחצו ובאו אצל המלך. אמר להם: "בשביל שאלהיכם עושה לכם נְסִים אתם מוזלזלים במלך?" – אמרו לו: "בדיוקליטינוס רועה חזירים אנו מוזלזלים, אבל לדיוקליטינוס המלך אנו משתעבדים". אמר להם: "אֶף-עַל-פִּי-כֵן לא תזלזלו לא ברומי קֵטָן ולא בגוֹלִיָר (הוא עבד עבדים) קֵטָן".

(ירושלמי, תרומה פ"ח, ה"ד)

קבורתו של רב הונא

כשהעלו (את מִשְׁתֵּוֹ של רב הונא לטבריה) אמרו לר' אָמִי ולר' אָסִי: "רב הונא בא". אמרו הם: "כשהיינו שם (בבבל) לא היינו יכולים לזקף ראשינו מפניו, עכשיו כשבאנו לכאן (טבריא) בא אחרינו". אמרו להם: "אֲרוֹנוֹ בא". יצאו ר' אָמִי ור' אָסִי. אמרו: "היכן נביחנו?" – נכניסנו למערת ר' תָּיָא (שאף הוא מבבל). רב הונא רִבֵּץ תורה בישראל ור' תָּיָא רִבֵּץ תורה בישראל". אמרו: "מִי יכניסנו?" – אמר להם רב תָּנָא (הוא ר' חגי): "אני אכניסנו".

דיוקליטינוס קיסר

צרכו עם התכריכין וכל צרכי (ה)מת, ואחר כך יצאו אותו על הגמל, והגמל ילך למקום שירצה ותלמידיו ילכו עם הגמל. ובמקום שיעמד הגמל את עצמו ולא ירצה לזוז משם – שם יקברו אותו. וכך עשו. והלך הגמל מאליו, מבקר עד ערב, ובא הגמל עד עיר טבריא וכאן עמד במקום אחד, סמוך (לקבר) ר' יוחנן בן זכאי, ולא רצה לזוז משם. וכיון שראו תלמידיו הגס הגדול הזה, לקחו אותו מן הגמל וקברו אותו שם. וממצרים עד טבריה רחוק הרבה מאד, רק שהיתה להם קפיצת הדרך. ובחזירתם למצרים הוצרכו לילך כמה שבועות.

(ר' יוסף סופר; וראה 'אתרים מספרים')

טבריה וחומותיה – ציור, מתוך ספרו של פיטרו אנטוניו משנת 1703

מטה השמות ועמוד האש

ובעת ירו המזרים באבני בליסקר, היה ביד הרב ר' חיים אבנאלעפיה משה וכתוב עליו שמות הקדוש, והיה מורה עליהם במטה שבידו. והיו נופלות (הבליסטראות) אל תוך ים כינרת ולא הויקו שום אדם בטבריא. ואם היו מהלכים שנים יחידיו, היו אבני הקלע עוברים מבין כתפיהם או מבין רגליהם. וכאשר ראו הגויים אנשי העיר כי ה' גלחם לישראל, לא אָבנו שמוע לשר

שקימתי תלמודו (של רב הונא) ושמשתי לפניו וידעתי במעשיו. פעם אחת נהפכה לו רצועה של תפילין וישב עליה ארבעים תענית". הכניסוהו (למערות ר' חייא).

משנכנס למערה ראש שלושה ארונות. היה יושן יהודה מימנו של ר' חייא אביו וחזקיה משמאלו. אמר לו יהודה לחזקיה: "עמוד ממקומך, אין זו מידת דרך ארץ, הרי רב הונא עומד מבחוץ". משעמד (חזקיה) עמד עמו עמוד של אש. ראהו רב חנא ונבעת, זקף את הארץ ויצא.

(מועד קטן כ"ה)

נבואת הילד נחמן*

וראוי שתדע שזה המעשה היה. כי בשנת כמו ד' אלפים רמ"ה (485) היה ר' פנחס חסיד גדול וקדוש והיתה לו רחל לאשה, גם היא חסידה. והיה עקרה ויתפללו להשם יתברך ונצטר לקולם ומהר. ובחודש השביעי להריונה, בחמישי בשבת כעלות השחר, (בשעה) שהיה עולה צדק ומאזנים לצד מזרח, ביום ראש השנה השיש לשמיטה בשנה הנוכרת, נולד הנער ויקראוהו נחמן. וחכף שנולד התחיל לדבר פלאות ומעשה מרפא, והעולם קראוהו נחמן קטופא דמן ברעם, ומת בן י"ב (12) שנה. ובסוף ימיו התנבא נבואות גדולות על הישועה. והדברים ההם נכתבו והם סתומים, נסתרים ועמוקים, בהרבה לשונות: ירושלמי, בבלי וקרי, מעורבים ונחלפים ועמוקים מאד – במציאה וחייה. ויגילאו המפרשים להבין חלק קטן מהם. ואומר שנבואות אלו נמצאו בחרבה אחת בגליל התחתון בעיר טבריא, כתובים בגלילים ישנים ובלרים בתוך כלי עופרת.

(שלשלת הקבלה, וכן 'סדר הדורות', ח"א)

קבורתו של הרמב"ם

ושאלתי לחכמים: הלא הרמב"ם היה במצרים עד יום מותו. ואיך נקבר כאן? והשיבו לי וספרו לי המעשה שהיה, כך היה: כמה שנים לפני מותו היה מתאווה (הרמב"ם) לילך לארץ ישראל, והמלך (אשר במצרים) לא הניח אותו לילך. כשבא יום פקודתו למות, קרא לתלמידים שלו וציוו להם קודם למותו, (כי) תיכף (ו)מיד כשמת יקחו גמל אחד, ובראשונה יטהרו אותו ויעשו לו

* רבים ייחסו את הפירוש לספר הקטן 'נבואת הילד נחמן' לר' דוד הנגיד, נכד הרמב"ם, אשר נפטר במצרים ונקבר בטבריה, סמוך לקבר סבו הרמב"ם, בש"ס"א (1301). לערך. ר' גדליה אבן יחיאל, שהעתיק את פירוש של המקובל ר' אברהם ב"ר אליעזר הלוי לספר 'נבואת הילד', משנת הרע"ו (1517). כותב כי בשעתו פנו חכמי ברצלונה אל ר' דוד הנגיד "להודיעם אם נמצא אצלו דבר בסוד הקץ", ובמענה להם שלח ר' דוד את הסיפור הנ"ל "ובסוף כל נבואה קצת פירוש".

** נראה שהוא נחמן חטופא שמן הכפר ברעם שבגליל, אשר המסורת ייחסה לו שהוא ר' נחמן חטופא הקבור שם. וראה עליו: מ' איש-שלום 'קברי אבות', עמ' 171.

המלחמה הנלחם על טבריא (הוא טולימאן פחה), אשר דרש מהם להחריב את בית תפילתם (הג'אמע) עד היסוד ואז ישלים עמם. ולא שמעו לקולו, ולא יכול להם, וכל מה שזרק על העיר מאות אבני בליסטראות על המקום הנו/כר), ירדו בתוך הים והבנין הנו/כר) לא ירד ממנו אפי' (לו) אבן קטנה ולא זע ממקומו. ועוד היו מעידים עליו, שהיה עמוד של אש מאיר על ראשו. ויהי כאשר הלך לעיר קושטא לאסוף נדבות לצורך בנין חומת טבריא ולהחזיק הפדק, ויהי בעברו ברחובות והנה המלך התורכי ראהו מרחוק, והנה עמוד של אש זורח על ראשו, ויבקהל מאד (המלך) ממראה עיניו. אז שלח אליו לקרוא לו ולהביאו אצלו בכבוד גדול. ויהי כבואו לפני המלך וישתחוה המלך אליו, ויתפלאו כל שרי המלוכה ע"ז (על זה) ויתבהלו. ויאמר להם המלך: "לולא ראיתם מה שאני רואה, אז הייתם מלחכים עפר כפות רגליו. כי איש אלהים קדוש הוא, כי עמוד של אש על ראשו". ואז נבהלו ממנו כל שרי המלוכה ואחוזם רעד. וידבר המלך אתו טובות וישאלהו על דבר נסיעתו אשר עזב עירו ויצא לגדל ממקום למקום. ושיבהו כי "העיר טבריא חרבה ושוממה, ובאתי לקבץ נדבה לְחִיָּה בְּדִקָּה". אז אמר המלך לכל השרים העומדים לפניו הסרים למשמעתו: "מי מכאן אוהבי המלך? מלאו ידיכם היום ברכה לתת לאיש האלהים (כי) קדוש הוא". ואז נתנו לו כסף רב אשר לא ימד ולא יספר, ויאמר לו: "הנה לך ברכה עוד לא תצא העירה, כי אין זה מכבוד קדושתך לצאת החוצה". והמלך דבר בלאט אל היושבים לפניו, כי פחד הרב נפל עליו, על כן אמר לו דבריו אלה למען לא יביט בו להענישו, כי נפלה אימתו עליו. ואז הרב ז"ל (זכרנו לברכה) שב לעיה"ק טבריא בכבוד גדול ויוציא לאור מזימות לבו, ויכנה החורבות ויחזק בדיקי החומה כאשר אהב, וגם בנה ביהכנס"ס וכל המקומות הנחוצים, תנצב"ה חיע"א (תהי נשמתו צרורה בצרור החיים, חיכרו יגן עלינו, אמן).

(כסף צרוף; וראה 'אשים ודמיות')

ר' נחמן מהורודנקא ושר העיר

מספרים, שבעת שישב ר' נחמן מהורודנקא בטבריא עיה"ק תובב"א (עיר הקודש תבנה ותכונן במהרה בימינו, אמן), ישב שם בְּהֶצְנֶצֶ לְכֶת, שהאשכנזים עדיין לא ישבו אז בטבריא רק ספרדים, והם לא ידעו מגודל קדושתו של ר' נחמן, רק החזיקוהו לאדם קָשֶׁר.

אותה שנה היתה עצירת גשמים עד מאד. כִּיָּן שֶׁכֶּךְ, ציוה הרה"צ (הרב הצדיק) ר' נחמן לאנשיו שילכו למערת ר' חֲזָא וּבְנֵי הַתַּפְלָל שמה על הגשמים וגם הוא הלך עִמָּהֶם. וציוה להם לאנשיו שיקחו עִמָּהֶם בגדים של חורף, למחסה מִזֶּרֶם וּמִמָּטֶר, ואותו יום היה יום חם וצח כעצם השמים לטהור.

הם יצאו מן העיר לילך למערת ר' חֲזָא וּבְנֵי זִיע"א (זכרם יגן עלינו, אמן) ובגדי החורף בידם, ואז עמד בשער העיר שר ושופט העיר. כראותו שהם הולכים ובגדי חורף בידם, צחק מהם הרבה וירק בפניהם ואמר, שאם יחזרו להעיר ולא ירד הגשם, ירמוס את הרב הצדיק ר' נחמן תחת כפות רגליו.

הם הלכו לדרכם למערת ר' חֲזָא וּבְנֵי וּשְׁפָכוּ שִׁיחַם נֹכַח פְּנֵי ה', והשמים נתקדרו בעבים וירד גשם שוטף עד מאד. ולולא שהיו להם בגדי החורף לא יכלו לבוא העירה. כאשר חזרו העירה, המתקן להם בשער העיר שר ושופט העיר הנו/כר) ולקח את הרה"צ הנו"ל (הרב הצדיק הנזכר לעיל – הוא ר' נחמן) והרפיב אותו על כתפיו ונִשְׁאָו עד תוך העיר.

והעיר טבריא צהלה ושמחה על הגשמי רצון וברכה שירדו, וגם כי נתקדש שמו הגדול ית"ש (יתברך שמו). וכל הַנִּזְכָּרִים אמרו: "מי כמוך בְּאַלְקִים וּמִי כַעֲמֹךָ יִשְׂרָאֵל!".

(ר"מ קליערס, 'טפור הארץ', עמ' ק"ח)

ר' מנחם מנדיל זמר הדיינים

אותה שנה תיקנו בְּדִקָּיו של בית הכנסת של ר' חיים אבואלעפיה זצ"ל (זכר צדיק לברכה) ואותו מקום קדוש בְּנָאוּ ר' חיים בשעתו על יסודות ראשונים של "בית הכנסת הישן", שקדושה גדולה ונפלאה בו מימים קדומים. והוא עומד על שפת ים כינרת ממש וחלונותיו גבוהים וצופים על פני בְּאֶרֶה של מרים. והאר"י הקדוש, אף הוא היה מתפלל שם משנודמן לטבריא. והיה לו גילוי אליהו במקום עמידתו, שמוקף סוּרָג של ברזל עד היום הזה. נשלם בְּדִק הבית בערב יום הקדוש, נתכנסו כל חכמי הספרדים לשם, ואחר אמירת "כָּל נִדְרֵי" עמדו ישישים והפליגו בשבחו של רבי חיים ודרשו בְּגִלָּה וּבְנִסְתָּר דברים מופלאים.

ביקשו שני דִּינִים לִיכַנֵּס לְפָנֶיךָ הַשֵּׁשֶׁשׁ על ידם, שְׁעָמִי הארץ היו. היו הללו עומדים בְּעֶזְרָה מִבְּחוּץ, ומהרהרים בצער גדול על ימיהם, שהם שבויים בן הגוים ואינם זוכים עוד ללמוד תורת ה', ותפילתם מגומגמת בפיהם. אמרו זה לזה: "אם תורה לא למדנו ותפילה אינה סְדוּרָה בפנינו, נעבוד את ה' בְּאַלְף בֵּית". מיד תפסו זה ביד זה והתחילו מרקדים ומקפצים ומזמרים: "אַלְף, בֵּית, גִּמְלָה, דָּלֶת!" והיו מְזַמְּרִים בתמימות הלב ובדבקות עצומה, עד כלות הנפש.

סמוך לאותו בית כנסת היה בית מדרשו של ר' מנחם מנדיל מוויטבסק, שלא היתה אלא מחיצה ביניהם. והיה הצדיק ר' מנחם מנדיל עומד אותה שעה אצל התיבה ומשקע בכוננות ויחדים. היו החסידים דוממים וממתנים בעצירת נשימה עד שיתחיל רבם באמירת "כָּל נִדְרֵי", שהיתה השעה מאוחרת. משהפסיק מִיחֻדָּיו, אמר: "חברים, אור גדול זורח בחוץ, בעזרה של בית הכנסת של אחינו הספרדים". מיד יצאו כמה מהם לעזרה וחזרו וְסִפְרוּ בתמיהה, ששני דִּינִים פשוטים מְרַקְדִים שם ומזמרים: "אלף, בית, גימל, דלת". מיד יצא ר' מנחם מנדיל ותפס בידיהם של אותם דִּינִים והיה מְרַקֵּד עִמָּהֶם ומְזַמֵּר זמירותם.

כִּיָּן שֶׁחֹזֵר ר' מנחם מנדיל לבית המדרש, עבר לפני התיבה ואמר "כָּל נִדְרֵי בהתלהבות של חדה גדולה, שלא ראו כמותה. ידעו הכל, שתפילת ישראל של אותו יום הקדוש מקובלת ושערי שמים פתוחים לרוחה..."

מאז ועד היום הזה שָׁגוּר אותו זמר של דִּינִים בפיהם של אנשי עיר הקודש טבריא תובב"א.

(מסיפורי חסידים של טבריה)

טבילתן של תפילות בני ישראל בכינרת

מעשה שהיה בשנת התקמ"ד לבריאת העולם. אותו יום ערב שבת קודש היה, ונתעכב ר' מנחם מנדיל מוויטבסק אותו ערב שבת ולא בא לבית מדרשו, כמנהגו. המתינו לו אנשיו והמתינו, עד ששלחו את שמש בית המדרש. משנכנס אצלו, מצאו צומד ליד החלוק הפתוח ופניו אל הים, והוא מְיָחַד יְחִידִים בדביקות גדולה עד שלא הרגיש בְּשֶׁמֶשׁ. חזר השמש לבית המדרש וסח להם לחסידים, שהיה מתירא להפסיק את הרב מִיְחודיו הנוראים. המתינו עוד והמתינו, עד ששלחו אליו אחד מן המקורבים. חזר אף הוא ואותה תשובה בפיו. לְסוֹף נתנו עֲנִיָּהם בר' יעקב שמשון מִשְׁפָּטִיבְקָא שילך אצלו.

משנכנס ר' יעקב שמשון, החזיר לו ר' מנחם מנדיל פניו שהיו אל הים ואמר לו: "יפה עשית שבאת, שכן בכל ערב שבת-קודש, עם חשיכה, מתכנסות לכאן תפילות אחינו בני-ישראל שבגולה. ובא שר של יום ונוטלן וטובלן בזו אחר זו, בבִּאָרָה של מרים, לנקותן מִסִּיֵּי ארץ העמים. ומיד לאחר טבילתן, פורחות הן ועולות למקורן, לִגְן עֵדֶן של מעלה, לקדושה של שבת. ואילו בערב שבת-קודש זה היו תפילות לאלפים ולרבבות מרחפות על פני המים, כשהן מְזַנְעוֹת והומות כיונים. כִּיֵּן שראיתן שהן בכך, עמדתי ביהודים גדולים ובצירופי שמות קדושים עד שהעליתי שרו של ים, ואמרתי לו: מפני מה מַעֲבֵב אתה תפילותיהם של ישראל? – אמר לי: 'לפי שהם מסיחים דעתם מארץ הקודש'. אמרתי לו: 'מיד לאחר שבת קודש הנני מריץ איגרות לכל אנשינו שבחוץ לארץ ומליהבם בחֶבֶה של הארץ'. אף-על-פִּי־כן לא נחה דעתו של זה, עד שעמדתי ואמרתי לו שאני עושה אותך משולח מכאן לשם".

עד שהם עומדים ומסיחים, ראו דרך החלוק הפתוח גל גדול, שעמד מאמצע של ים כינרת ותפילות של ישראל פורחות ועולות משם למקורן כשהן זְכוּת וצורפות מסיגי ארץ העמים...

במוצאי שבת-קודש של אותו יום, צרר הרב משפטיבקה מסלטלין, ולמחרתו, עם שחר, יצא מעיר הקודש טבריא לילך לארצות הגולה ולזרז ישראל על חֶבֶת הארץ.

(מסיפורי חסידים של טבריה)

מעשה בהרב משפטיבקה

ואחד מלמד-וו הצדיקים

משעמד שר של ישמעאל של עכו, בשנת התקנ"ד לפ"ג (לפרט גדול), והטיל מס כבד על עיר הקודש טבריא תובב"א (תיבנה ותיכונן במהרה בימינו, אמן), שלח זה והִתְרָה ביהודי טבריא שאם לא יכניסו לאוצרו כל המעות במועדן, הרי הם גולים מבתיהם ומעירם. היו עניי טבריא שריים בצער גדול ולא ידעו נפשם מה יעשו, שהרי הם נזונים בְּקֶבֶב של מרורים מערב שבת עד ערב שבת, ומאין יִמָּצֵא להם מעות כל כך הרבה לאוצרו של הישמעאלי. הלכו עניי טבריא אצל הרב משפטיבקה, שצדיק גדול ומופלג גדול בתורה היה, ותלו בו עֲנִיָּהם שיצילם מן הגזירה.

חוף העיר העתיקה בתחילת המאה הנוכחית (הארכיון הציוני המרכזי)

כִּיֵּן שראה הרב משפטיבקה שהגיעו מים עד נפש, ארז מסלטלין יצא אצל אחינו שבמדינות המערב, עד שהגיע לתוניס שבאפריקה. אותו יום ערב שבת היה, ומששמעו ראשי הקהל שבא משולח צדיק מארץ הקודש, הועיקו את כל אחינו בני ישראל, אנשים נשים וטף, ליום השבת אל בתי הכנסת. עמד הרב הצדיק ודרש לפני הקהל הגדול ואמר: "לא באתי לכאן אלא לעורר רחמיכם על בני טבריא, שנתונים הם בצרה גדולה והזמן דוחק" ... מששמעו שכן, געו כל הקהל בכבי גדול עד שאמרו להשב הצדיק חכמי תוניס: "ענין הראות רַבָּנָה, שדלים ואביונים אנחנו בעוונותינו הרבים ואין בידינו להושיע לבני טבריא. אולם יש אחד בתוכנו, והוא מל"ו צדיקים, אפשר הוא נותן לכבוד תורתו עצה וְתוֹשִׁיָּה". אמר להם: "מי הוא זה?" – אמרו לו: "למחר יוצא אתה לשוק ורואה אחד שהולך יחף וחבל כרוך לו על מתניו והליכתו בהולה, זה הוא. תפוס בו ואל תניחנו עד שישמע לך".

למחר יצא הרב משפטיבקה לשוקא דתוניס והיה מַצְפֵּה ומצפה, עד שראה אחד יחף וחבל כרוך לו על מתניו והליכתו בהולה. מָהֵר הרב ותפס בו ואמר: "בני ישראל בטבריא שרויין בצרה גדולה, באתי" ... ולא נָתַן הלה לִסִּים ואמר: "מה מבקש אתה מעם הארץ שכמותי? מי אנוכי ומה אני שאסייע בידך?" – אמר לו הרב: "נחזני עליך בכוחה של תורה ובשם עדת בני ישראל שבעיר הקודש טבריא, שתתגלה לפני ותהא מליץ ישר בְּעֵבֹרִי לפני הקדוש-ברוך-הוא". מִשְׁשָׁמַע הלה את דבר הרב וגזירתו, אמר לו: "נתרציתי לך, ואתה תפוס כראוי בחבל זה שעל מְתְנִי ואין אתה מרפה ממנו עד שאומר לך".

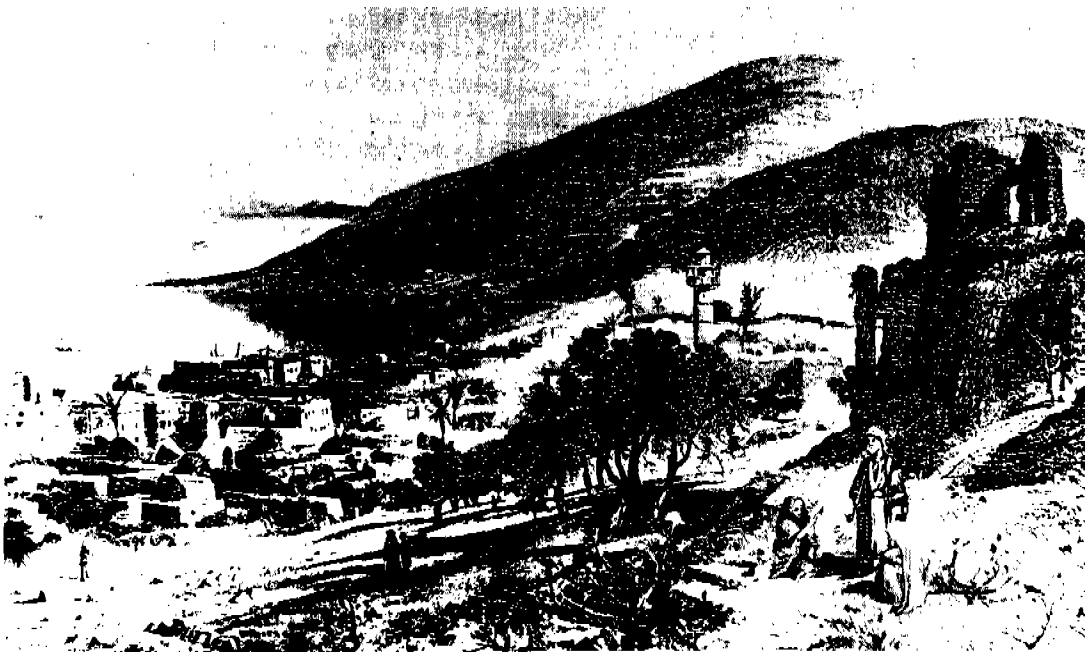
תפס הרב משפטיבקה בחבל שעל מתניו של הנסתר והיו מהלכין יחדיו בשוקי תוניס, ועד שהביט הרב כה וכה ראה שהם מחזק לעיר. לא עברה שעה קלה והיו רגליהם עומדות בחצר מקום

היה הלה חוכך בדעתו וחוכך עד שפתח ואמר: "נושא אני עמי
ספר קדוש זה בכל מקום ומקום, וכיך שמוצא אני דבר שאינו מחזור
לי כל צרכו, מיד אני בא לכאן ונושא ונותן עם הרשב"י. כיון
שנכנסתי אצלו בענין אחד, אמרתי לו צרתם של בני טבריא
ושעומד אתה בחוק ומצפה, משסיימתי את שאלתי, אמר לי הרשב"י:
'צא ובשר ליהודי טבריא שנתבטלה אותה גזירה'. כיון שכה,
תפוס בחבל זה שעל מתני ואני מחזירך לעירנו".
תפס הרב משפטיבקה בחבל שעל מתני ומיד היו רגליהם
עומדות בשוקא דתוניס. משחזר הרב הצדיק לעיר הקודש טבריא,
אמרו לו שבים פלוני נתבטלה אותה גזירה — — —

קטע מתוך מכתבו של ר' יעקב
שמשון משפטיבקה, וחתמתו

קבורתו של רבי שמעון בן-יוחאי שבמירון, כי קפצה להם הדרך.
נתבהל הרב ולא ידע נפשו עד שאמר לו הנסתר שיביח ידיו מן
החבל שעל מתניו. כיון שהירפה ממנו אמר הנסתר לרב: "המתן
לי בכאן ומיד חזר אני אליך". עמד הרב משפטיבקה וראהו
לנסתר שהוא נכנס דרך פתח סתרים למערת הרשב"י וזע"א
(הוא רבי שמעון בן-יוחאי, וכו' יגן עלינו, אמן). היה הנסתר משתהה
בתוך המערה ומשתהה שעה ארוכה והרב משפטיבקה לא זו
ממקומו. עד שיצא הלה אל הרב ואמר לו: "עכשיו חזר אתה
למקומך, כיון שנתבטלה הגזירה". תלה הרב משפטיבקה עיניו
בנסתר וראהו שהוא מחזיק מתחת בית שחיו את 'הזהר' הקדוש.
נחה דעתו של הרב עד ששאל: "איני זו מכאן עד שתגיד לי פשר
'הזהר' הקדוש שבידך".

(מסיפורי חסידים של טבריה)

מראה כללי של טבריה משנות ה-80 של המאה ה-19. מבט מצפון לדרום - ציור וו' נידרבייל, מתוך הספר "פלשתינא" לג' אברס וז' גוטה,

1883

בנייני "רבי מאיר בעל הנס" – תצלום "בן-דב משנת 1918. מבט מדרום לצפון (הארכיון הציוני המרכזי)

חכמים יקראו תהלים כל העת, או אניח לו". רעשו כדבר הרוח, ובכל זאת לא הרפה מן העלם ויעבתהו ביתר עז. ויתקעו רבני טבריה בשופר למען גרשו, ויען הרוח ואמר: "בליל שש קבעו לימוד וקדשו נפשכם ליחד הנהודים ולזוג המידות העליונות. וגם העלם תפן רוחו. ובאשמורת הלילה האחרונה אפרד מן העלם ואשובה לי אל מקורי הראשון".

נועדו יחד יודעי כננות עליונות בבית מדרשו של ר' חיים אבואלעפיה, זכר צדיק לברכה, רעשו התיקן שסדר ר' חיים יוסף אזולאי זכרונו לברכה, וכל אותו לילה התעסקו בצירופי שמות עליונים. יהי באשמורת הבוקר רשביעו את הרוח, אך הוא הוסיף לענות את העלם.

יגש אליו ראש עדת האשכנזים ובמתק לשון דובב אל הרוח. ויען הרוח ואמר: "יהיו נכונים עשרה נבָּרְרִים על פי להשתטח על קבר רבי מאיר בעל הנס, ועשו לי תיקון". ויקרא הרוח בשמות העשרה ויקומו וישאו את העלם עמהם ויביאוהו אל קבר הצדיק ויניחוהו על רצפת המצבה. יהי לאחר אשר ניטהרו והתקדשו, הקיפו את המצבה ופני כולם נוכח פני העלם. אחר עמדו על רגליהם ויתודו פה אחד ברטט: "בצירוף הקדוש-ברוך-הוא ושכינתו נצבים אנחנו היום לפני אדוננו התנא האלהי רבי מאיר בעל הנס לדין עם הרוח הסורר הזה". ויחלו לקרוא את ספרי התהלים עם כל כננות השמות הנוראים, היוצאים מראש תיבות וסופי תיבות וחילופי תיבות. ואחר כל ספר וספר תקעו והריעו, ובכל זאת גבר הרוח חיל רעש העלם פרעות גדולות.

יגש המקובל רבי שמחאל אבואלעפיה אל העלם ושאל ממנו, כי יגיד לו כל המוצאות אותו מיום אשר ביעתתהו הרוח, ולא יִכְחַד דבר תחת לשונו. וכל שאר החכמים נשאו קולם ואמרו: "אֵלֶּהָ דְמַאִיר עֲנֵנוּ!" ויען העלם בקול ענות חלושה ואמר: "אִיהָ לִי

מעשה שהיה בשמש בית מדרשו

של ר' מנחם מנדיל

היה שמש בית מדרשו של ר' מנחם מנדיל נועל שערי ביהמ"ד בכל ערב לאחר 'מעריב' ופותחם לשעת חצות. לילה אחד, משהיה יסן, שמע שדופקים לו על חלונו. עמד משנתו מיד והציץ ולא ראה אדם. משראה שעוד פנאי לו לישן עד חצות חזר למטתו. היה נים ולא נים עד ששמע שדופקים על החלק וקול גדול קורא: "עמוד ופתח את השער, שְׁלִיחַ גדולה מִמֶּנֶּת". נתבהל השמש מאד, נטל את מפתחות השער לבית המדרש וידי רועדות, ועד שהגיע אל השער נפרצו דלתותיו של זה מאליהן. עמד על המפתן וראה רבבות רבבות של חסידים שבאים וממלאים לבית המדרש עד אפס מקום והם נושאים מטה של מת. עמדו נושאי המטה והניחוה על בימת הקודש, והיו הקהל מקיפים את הבימה שבע הקפות ואומרים מזמורי תהלים.

משסיימו הקפותיהם נטלו לְמִטָּה ויצאו לשער העיר, משהם עוברים בסך בשוקי טבריא עיר הקודש. היה השמש מְהֵלֵךְ אחרי הקהל עד שהגיע ל'שער הרמב"ם, בסמוך לקברו של צדיק, ועמד שם. ראה את הקהל שהוא ממשיך לילך ולעלות בהר, עד שהגיעו אל קברו של ר' עקיבא. עמדו נושאי המטה והחלו לחצוב שם קבר, ומשסיימו לסתום הגולל נעלמו הכל כלא היו.

חזר השמש לביתו ורוחו נפעמת והיה יושב על מטתו ועיניו בוהות שעה ארוכה. עד שבאו מתפללין של חצות ואמרו לו: "עד מתי יושב אתה ולא פותח דלתות הקודש?" עמד השמש וספר להם כל שראו עיניו והיו מְהֵלֵלִים בו. עמד לפניהם בְּפִיק-בְּרָפִים ונשבע בשבועה שכל דבריו אמת, ולא האמינו לו.

משעלה השחר נימנו וגמרו לילך לקברו של ר' עקיבא. משהגיעו לשם ראו בקרקע דמות של קבר חדש, והיו החסידים תמהים ומפקפקים עד שהגיעה איגרת מחוץ לארץ ובה כתוב, שהרב הצדיק מאפסא וצ"ל, "אוהב ישראל", נסתלק לבית עולמו באשמורת ראשונה של אור ליום ה' בניסן, שנת התקפ"ט ליצירה. ואותו מעשה בשמש בית מדרשו של ר' מנחם מנדיל מורטבסק,

היה באור ליום ה' בניסן, בשנת התקפ"ט לבריאת העולם. (מסיפורי חסידים של טבריה)

מעשה נורא

שהיה על קבר רמב"ה

עלם אחד כבן עשרים, והוא מגזע אצילי היהודים אשר בדמשק, וְתַבְעֵתָהּ רוּחַ עֹנֵצִים. עשו הַמְעוֹנֵנִים והקוסמים כל תעתועיהם, אך ללא הועיל, כי הוסיף הרוח להכביד על העלם. יגש הרב הגדול אשר בעיר אל העלם וילחש באזנו. וישא הרוח פני הדובר אליו ויען: "העלו את העלם לטבריה והביאוהו אל מערת רבי עקיבא והניחוהו שם שלושה ימים ושלושה לילות. ועשרה תלמידי

"בחמישי בשבת, שבעה ועשרים לחדש אלול; שנת חמשת אלפים וחמש מאות ותשעים ושבע לבריאת עולם, למנץ שאנו מונים פהע"ק טבריה ת"י, דעל כף ימא דטבריא... החתן - "הנעים הנבון והמעולה כת"ר אליהו אלקלעי"; הכלה - "יעלת חן וכלילת יופי מרת קאמרה ת"ם (תבורך מנשים) בושניה"...

כי הביאני הרוח אל מעון השדים ויתגני בחיק שדה". החכמים אזורו חיל ויתעצמו בצירופים ויחודים ויחרימו את הרוח בקול שופר, וגוף העלם נרעש וינע כנוע עצי היער והרוח יצא ממנו. פתאום נשמע קול: "אנכי מקדשת לעלם הזה, אשר הקרה לפני הרוח!".

עמד ר' שמואל וקרא: "עמדי וקבלי גשף מידי העלם ולכי לך באשר תלכי, ואם תמאני והחרמנוך". ענה הקול ואמר: "איכה, למרות רצוני?". אמר ר' שמואל: "זה דין תורתנו. הנה כי כן, קבלי גשף בדומיה". ענה הקול: "הנני לקבלו". שאל ר' שמואל: "מה שמך ומה שם אביך? ואיה המקום אשר תקבלי את גשך?" - ענה הקול: "שרה בת שאול שמי, ואת הגט אקבל על כתף ים כינרת". קרא אז ר' שמואל ואמר: "הפדתי מעם העלם, למען יהי שפוי בדעתו וימסור את הגט כדך". שמעו את הקול עונה: "פקודתכם חכמים, אשמורה!".

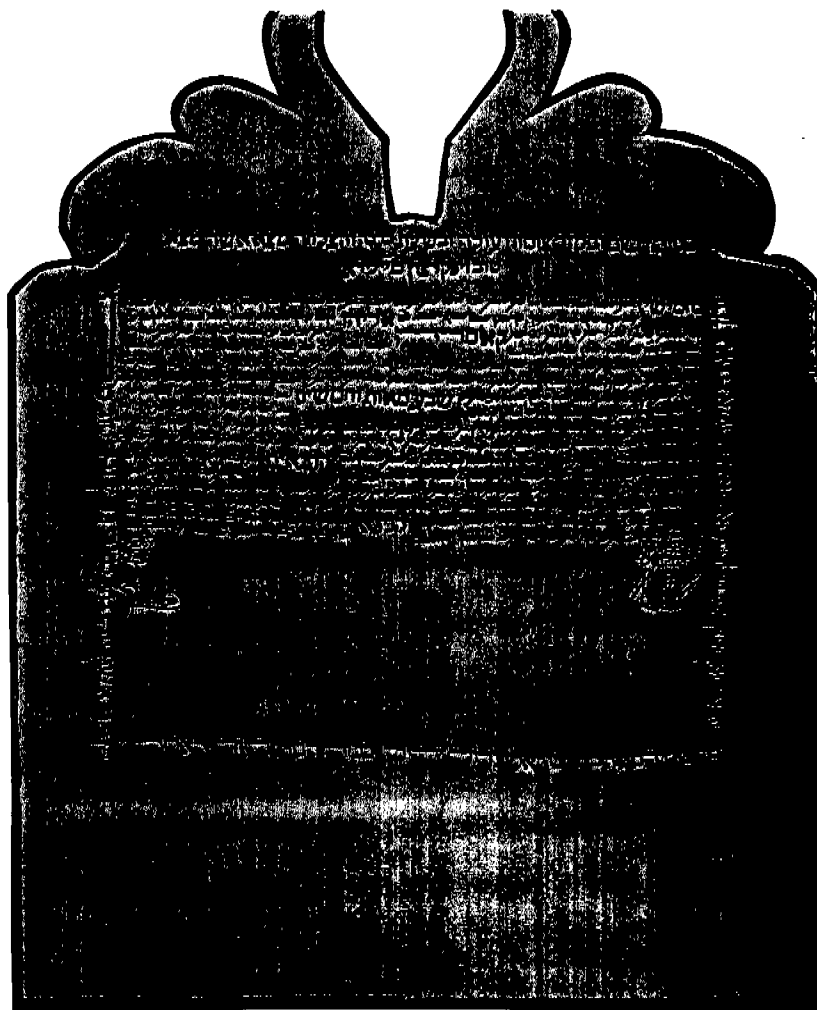
ויצו אז רב העדה את ביה"ד לסדר את הגט כהלכתו ולכתוב בו: 'מותרת לכל מינה, וירשום הסופר בגט את שם הנער ושם השדה המגורשת. וישאו את העלם בלית כל חברי ביה"ד ויעמדו על שפת הכינרת ויאמרו שיר של פנעים, ישר והפוף. ויעמוד המקובל רבי דוד דיי"לה ריינה וקרא: "שדה, בואי וקבלי גשף!" - ויען אז הקול: "הנה שפחתך נצבת לעומתך!" - אמר ר' דוד: "שימי לפך לכל הגה היוצא מפי ואמרי אחרי בקול רם באוני העומדים, בלי כל רמיה!" - ויען הקול: "הנני אדוני, אָנֹכִי קשובות!" קרא אז ר' דוד ואמר: "אנכי נשבעת בשם ה' אלהי ישראל לקבל את הגט, מיד פלוני בן פלוני, ואהיה מגורשת ממנו כדת משה וישראל. ועוד נשבעת אנכי לבלתי הרע לו ולכל אש מבני עמו".

ככלות השדה סדר השבועה, עמד העלם על רגליו והגט בידו ויקרא: "הרי זה גשך, שרה בת שאול, והרי את מותרת בו לכל מינך!" נטל את הגט חרקו בלב ים כינרת, ויעלם הגט.

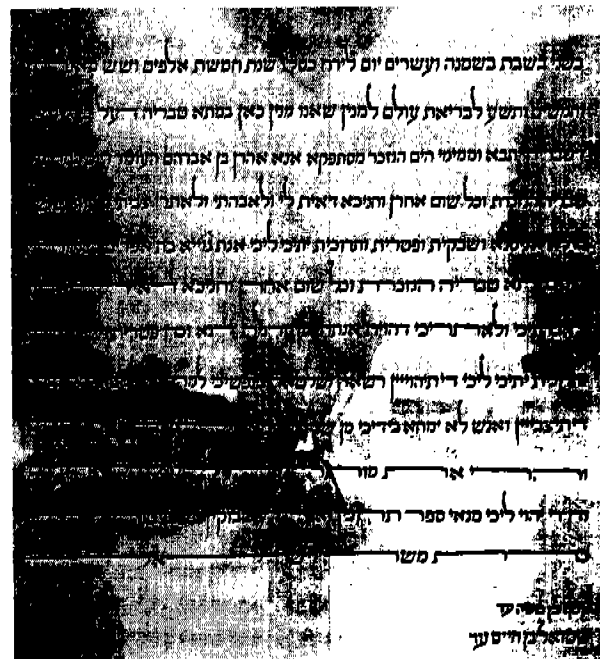
(ר"א הלוי'ן סוסאן, 'מעשה הצדיקים' דף י"ח)

מעשה בשני פרשים אלמונים

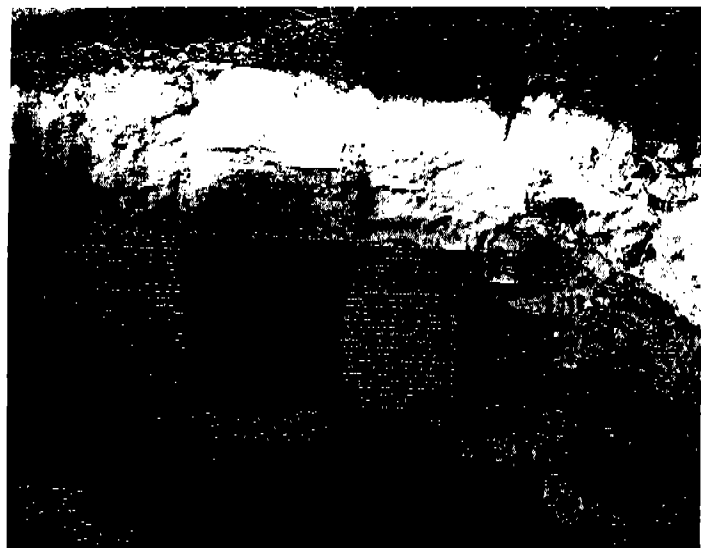
מעשה בשני יהודים אשכנזים שיצאו מטבריה להשתטח על קברו של רבי עקיבא. היו עומדים בתוך המערה שבמעלה ההר ואומרים תחינותיהם, עד שראו שני פרשים רכובים על סוסים אבריים מתקרבים למערה. משהגיעו אלה, נשארו יושבים על סוסייהם וממתנים לאשכנזים שיסימו תפילתם, ומשיצאו השניים מתוך המערה, שאלו להם שני הפרשים בלשון הקודש: "איזה צדיק

כתובה שנכתבה בטבריה בשנת התקצ"ז (1837) - שמונה חודשים לאחר הרעש (מחיאק ישראל, אוסף פריכטוונגר - מס' קטלוגי 68)

גט פיטורין נוסח טבריה משנת ה'תרנ"ט (1899)

המערה המיוחסת למקום קבורתו של רבי עקיבא

אמר לה: "עש שוֹרֶת אבנים פה, במקום הזה:" וגם הוא עשה לה כנגדה שורה אחרת גם כן. ויען ויאמר לה: "שמעי בת, וראי והשי אֶזְנְךָ. בבוקר השכם לְכִי אל אֲדוֹנֶיךָ והשתחוי לו ואמרי לו, שילך עִמָּךְ אצל רב העיר ויאמר לו שיביא אִמָּךְ, בעל מלאכה, ויבנה במקום הזה צורת קבר, וזה המקום מכון ממש כנגד מקום מנוחתי, למטה בתוך המערה." ויש אומרים כי הוא הקבר של ר' משה חיים לוצאטו שנקבר בסבריא על ראש ההר המערבי, מול עֵיֶ"ק טבריה ת"א, ומכון ממש נגד המערה הסגורה בתוך ההר שנטמן בה ר' עקיבא זיע"א.

בבוקר השכם, טרם יכיר איש את רעהו, ירדה מן ההר והלכה בזרזות גדולה לדפוק על שער חצר אדוניה. והם קמו ועמדו ופתחו דלתי החצר, והנה היא שפחתם. ותדבר אליהם: "כדברים האלה דַּבֵּר אלי אדוֹנֵי הארץ והוא גִּרְמָה לְמִשִּׁיחַ אֱלֹמִים, וכך היה המעשה."

מיד עמד אדוניה והולכה בידו אצל הרב, והיה קדוש השם נורא מאד, שכל הגויים בני העיר ידעו כי שפחתו חרשת אלמת. ותיכף אחר תפילת שחרית עלה הרב בעצמו עם כמה רבנים יחד, והאִמָּן הַבָּנָי עמהם, ומצאו שתי שורות האבנים במקום ההוא אשר אמרה השפחה. ותיכף בנו המצבה הנראית על ההר עד היום הזה.

(ר' רפאל אוחנה, 'שובת מראה', ס"ח)

שוכן במערה?" – אמרו להם: "רבי עקיבא". מִיד קפצו אלה מסוּסֵיהֶם ונכנסו למערה וּשְׁמָעוּם האשכנזים שהם מתפללים תפילה נשגבה בלשון הקודש.

משסיימו תפילתם יצאו מן המערה ועלו על סוּסֵיהֶם. אמרו להם אנשי טבריה: "מי אתם ומהיכן באתם?" – אמרו להם: "עֲבָרִים אנו, מבני חִיָּבָר, אלא משביעים אנו אתכם, בְּאֵל היחיד קדוש ישראל, שלא תזונו ממקומכם שאתם עומדים עליו, עד שאנו מתעלמים מעיניכם". לא הספיקו לסיים דבריהם, עד שדפקו בסוּסֵיהֶם האבירים, שלחו מתניהם, נתרחקו ולא נראו עוד.

(לפי ר' יהוסף שורץ, מתוך ספרו 'תבואות הארץ' בנוסחו הגרמני: "הארץ הקדושה")

המצבה שעל ההר – מנין ?

מעשה נורא שִׁסְפֵּר ר' אברהם סתהן יליד העיר בגדאד, אשר היה שמש לרבנים הראשונים בטבריא כל ימיו עד ליום פטירתו, בח' בטבת התקצ"ו (1836), וזה לשונו:

ישמעאלי אחד היה בעֵיֶ"ק טבריה תובב"א והיתה לו שפחה אחת חרשת ואלמת. והיה הישמעאלי מכביד ידו על שפחתו זו בצנחות ובהפאות וכיצא באלה, וכל דבר הִקְשָׁה יתן לה לעשותו, וכל הדבר הקטן יעשהו שאר המשרתים. פעם אחת הפתה אותה גבירתה מכות-מָוֶת באכזריות נוראה, ואין לה פֶּה לְדַבֵּר, ותברח מפניה אל מחוץ לעיר. וכאשר נטו צללי-ערב עלתה אל ההר אשר אותו חמד אלקים, אל מערת רבי עקיבא זיע"א (זכרו יגן עלינו, אמן) וישבה בתוך אותה מערה.

יהי בחצי הלילה ותרא השפחה איש אלקים קדוש, הוא ר' עקיבא זיע"א, ויאמר לה: "מי את?" – ולא ענתה אותו דבר כי היא חרשת. ויען לה: "דַּבֵּרִי תִיכְפִי!" – פתחה אז פיה ותען ותאמר: "שפחת פלוני אני ומפני גבירתי אנכי בורחת, כי הכבידו עלי הרבה ואין לי יכולת עוד לסבול". אמר לה אז רע"ק זיע"א: "בואי לְקִטֵּי אבנים!" ותיכף עמדה על עִמְדָה ותלקט משם אבנים.

טבריה ותומותיה ההרסות
שנתיים לאחר הרעש – ציור מאת
ג"מ ברנאץ משנת 1839 (המחיצה)
הימי חיפה)

מראה כללי של טבריה העתיקה והשכונות החדשות שמחוץ לחומה. מבט מדרום-מערב לצפון-מזרח – תצלום משנת 1925 (הארכיון הציוני המרכזי)

העומד וניצב

מעשה ששמעתי מפי זקנים שבטבריא, וכך הוא:

בימים ההם, משבא שלמה מולכו לעיר הקודש צפת – תבנה ותכונן במהרה בימינו, אמן – לעורר לבות אחינו בני ישראל שבגליל לגאולה השלמה הממששת ובאה, פגש בעלם אחד צעיר לימים ושמו מאיר. והיה מאיר יתום מאב ומאם ואין לו כל בעולמו לבד מתלמודו ודברי המקובלים הקדושים אשר בצפת. ויבואו דברי שלמה מולכו על דבר הגאולה הממששת ובאה בלב מאיר ולא נתנו לו מנוח, עד שהיה יושב בבית המדרש ואינו שומע לדברי רבו, אלא מצרף צירופים ומבקש רוי רזון ב'זוהר' הקדוש לבואו של משיח. ולא מש מאיר ממקומו שבבית המדרש גם בלילות, והיה יושב שם יחידי ועיניו פקוחות בחשיכה ואזניו קשובות לשמות קול מַצְעֵדוֹ של משיח. עברו עליו ימים רבים בכך, עד שִׁפְחַש בשרו ונעשה כולו עור ועצמות, אך עיניו היו זורחות באור גדול שבעתיים.

יום אחד עמד מאיר ויצא מביהמ"ד לרחובה של עיר הקודש צפת, וקרא: "האם לא תשמעו פעמיו של מִשִּׁיחַ עולים על הרי הגליל? הגה עולה כבר וצפה ממצולות הכינרת בְּאֶרֶץ של מִרְיָם, ומימיה זכים וצלולים. צאו אליה ושתו ממימיה, שְׁמֹנְכִים נשמתו של אדם, לְהַקְבִּיל פָּנָיו של משיח!" – פִּתְן ששמעו, היו עוברים ושבים עומדים ותמהים לקריאתו של מאיר ומנידים בראשם, ויש שהיו מוחים דמעתם בסתר. משראה מאיר שכך הוא, ואין מצטרף אליו אדם להקביל פעמיו של משיח, יצא וטבל במקוה של טהרה ונסתגר בפנתו שבאחד המרתפים העתיקים, משהוא עומד בתענית ומתפלל בכונה גדולה ג' ימים וג' לילות רצופים. עם שחר יום הרביעי צרר מאיר את ספריו הקדושים בתרמיל התפילין אשר לו, נתעטף בטליתו ויצא משערי עיר הקודש צפת. משורחה לו השמש, היה מהלך כבר בשבילי ההרים אשר לגליל העליון, וכולו מְזַמֵּר פסוקי 'זוהר' ועיניו זוהרות בוהרה של חמה. מפעם לפעם היה גוחן ומציץ בשביל שהלך בו, לראות אם לא נראו כבר עקביו של משיח, או מגיח אזנו על האדמה הקשה, אם נשמעים כבר רגלי המבַשֵּׁר על ההרים... וכך היה מְהַלֵּךְ וּמְזַמֵּר, מומר ומהלך, כל אותו היום עד ששקעה השמש וישב לנח מדרכו הרבה באחד הנקיקים.

לא עברה שעה ונרדם בעיפותו, כשתרמיל של תפילין מתחת לראשו וטלית של תכלת ולבן עוטפת לגו, ופניו קורנות. הלך כך מאיר שלושה ימים ושלושה לילות ולא נגעו בו לרעה חיות הלילה אשר בהרי הגליל, ונחשים נסתרו מפניו בהלכו ביום בין הסלעים הגדולים.

ביום הרביעי עם בוקר, משירד במדרון ההר הצופה על עיר הקודש טבריא תובב"א, ועבר על קברי הקדושים הטמונים בהר הזה מימים רבים, עמד על אבן אחת גדולה ושחורה והשקיף על עיר הקודש טבריא, תבנה ותכונן במהרה בימינו, אמן. עמד מאיר והביט בתכלת הכינרת הזכה המשתרעת למרגלותיו, עד שעלתה וצפה לפניו מתוכה בארה של מרים, זו באר הטהר המקדשת לגאולה. משראה שכך הוא, ידע מאיר כי הגיעה השעה הגדולה ועור מעט ותשמענה אזניו פעמיו של משיח. עשה ידו כאפרכסת על אזנו, משהוא מקשיב אל הרוח החרשית העולה ממרחבי התכלת, וצפה.

עמד שם כך כל אותו היום ולא נע ולא זע, עד שירדה השמש מאחוריו ונתעטפה הכינרת בפְּרָפֶרֶתָהּ של זהב וארגמן. ומששקעה השמש מעבר להר שמאחוריו וחשך הכל, המשיך עוד לעמוד על עמדו ועיניו צופות במרחקים, לעבר בארה של מרים אשר בכינרת, וידו עשויה כאפרכסת לשמוע פעמיו של הגואל הקרבים ובאים. אותו לילה, בשעה שנצנצו כוכבי־החצות בכתרו של הקדוש־ברוך־הוא שממעל, וירדו לטבול בבארה של מרים, ירדה אף נשמתו של מאיר כאחד הכוכבים וטבלה אף היא בבאר הגאולה. והוא – נשאר על עמדו, כשידו האחת כאפרכסת ואזנו עוֹדָה קְשֻׁבָה אל רוחות הלילה, ופניו מאירדות.

משעלה השחר ועברו ישמעאלים במקום, עמדו אלה ותמהו למראה עיניהם, ולא נחה דעתם עד שירדו והלכו לרב היהודים שבעיר הקודש טבריא, וספרו לו המראה הנורא שראו. יצאו מיד חכמי טבריא והרב בראשם אל המקום אשר הראום הישמעאלים, ויעמדו גם הם מנגד ולא קרבו, כי נשגב היה המראה ונורא הוד. עמדו חכמי טבריא ונתעטפו בטליתותיהם ויתפללו לעילוי נשמתו של הקדוש כל אותו היום. משירדה להם השמש קרבו לאט לאט אל המקום, ויניחו אבנים גדולות סביב גופו של

תנורות יהודים בשוק העיר העתיקה - תצלום בהלול (1920)

התנא הקדוש רבי מאיר בעל הנס. עמד שם שעה ארוכה האמר פרקי תהלים ומשסיים קרא שלוש פעמים בקול: "אֱלֹהֵא דְמֵאִיר עֲנֵנִי!" אחר נתעטף בטליתו וחזר לביתו ולבו שקט. ויהי היום וחכם שלמה עומד בחנותו וחבורה של ישמעאלים נכבדים מכפרי הבקעה נכנסה אצלו. מהם שמכרכים לו לשלום ומחזירים לו חובותיהם, והוא מחזיר להם משכונות שלהם, ומהם שקונים סחורה חדשה. והיה ביניהם אחד שלא בא אלא ללוות מחכם שלמה, ולזה ממנו עֶשֶׂר מאגידות במטבע השולטאן שהיה אז בארץ. כִּיֹּן שהסכים לו חכם שלמה, העלה הישמעאלי מחיקו כיס של טֶבֶק גדול והוציא מתוכו מקטרת של טבק עתיקה, שהיתה מצופה בפתוחי כסף מעשה חושב, כמשכון בעבור ההלואָה. ותוך שהיה חכם שלמה מסתכל במקטרת וכוונן שווייה, מנה לישמעאלי עֶשֶׂר מאגידות על השולחן שלפניו. לאחר שמנה המשיך עוד להסתכל במקטרת העתיקה ולחַשֵׁב שווייה. עוד הוא מחשב, עמד הישמעאלי וטען כי הגה קבל מידי חכם שלמה תשע מאגידות בלבד. עמד חכם שלמה כנגדו וטען שמנה ושקל לו עֶשֶׂר מטבעות כסף ולא חסרה אחת. שמעו הישמעאלים וְהִתְרוּ אחר דְּבָרֵי חֲבֵרָם, כי אך תשע מאגידות היו על השולחן, וכל חפצו של חכם שלמה הוא לנשוף נֶשֶׁף מאת הישמעאלי בִּרְבִית שלא הגיעה זמנה. שב חכם שלמה ונשבע, ששלוש פעמים מְנָה וסִפֵּר עֶשֶׂר מאגידות, חו העשירית שאינה על השולחן טמונה מכבר באבנטו של הישמעאלי. עמד הישמעאלי והתיר אבנטו וְהִפְכוּ פָנִים ואחור ולא היתה בו אפילו פרוטה קטנה של נחושת. ומשראו זאת הישמעאלים, נִדְּעָקוּ לחרפת אחיהם וקראו, כי חכם שלמה אֵינוֹ אלא מעליל עלילות וגנב. שמעו יושבי השוק היהודים את הקולות ונתקבצו אצל חנותו של חכם שלמה קהל גדול. עמדו אלה מול אלה וטענו. אלה אומרים: חכם שלמה גנב, ואלה אומרים: לא היה חסיד וישר בארץ כחכם שלמה. וְתוֹךְ שהם מטיחים ומקרפים אלה בפני אלה, נתגברו הקולות ונשתלבו הרוחות ועוד מעט והיו מְכִים אלה באלה.

מאיר העומד וניצב, כי יֵרָאֵא מאד להוֹחֵזוּ ממקומו להביאו לקבר ישראל. ויוסיפו להערים אבנים עליו עד שעשו גל גדול והוא ניצב ועומד תחת האבנים, כאשר עמד, ועיניו פקוחות וידו כאפרכסת ופניו מאירות...

משסיימו, יצאה בת קול ואמרה: יעמוד מאיר כך לקץ הימים, עד-שתבוא הגאולה וְתִפְלָגָה האבנים הכבדות אשר עליו, ונמצא הוא ראשון להקביל פניו של משיח.

מאז היה המקום למקום עלייה ותפילה לכל מר נפש בישראל. ויקראו לו ר' מאיר בעל הנס, הצדיק הניצב על עומדו, שעיניו פקוחות למרחוק ואזנו קשובה לכל...

מעשה הנס לחכם שלמה

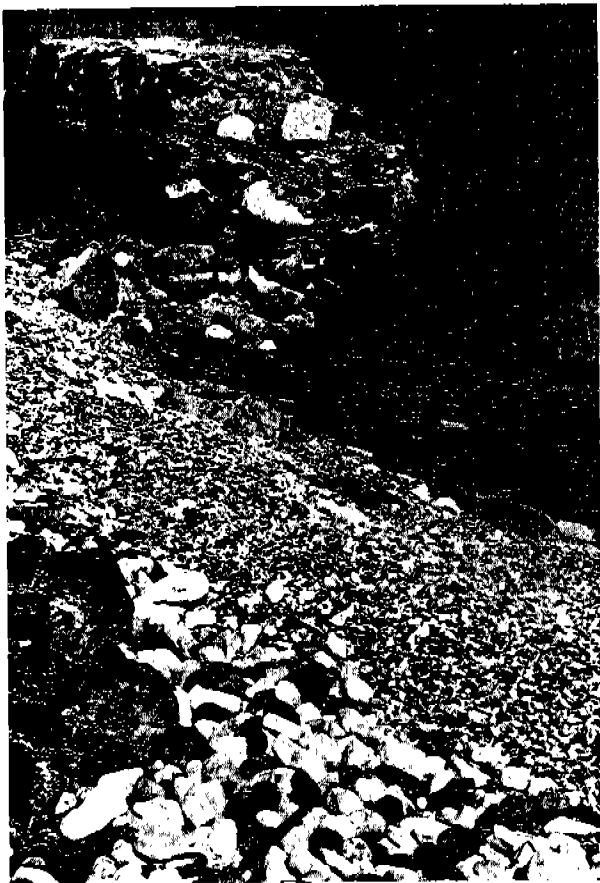
ועוד מעשה ששמעתי מפי זקנים שבטבריא, וכך הוא:

בימים ההם, בהיות עוד הַתּוֹרָכִי בארץ, גר בעיר טבריא חכם יהודי ושלמה אוֹחֶזָה שמו. והיה חכם שלמה מתפרנס מיגיע כפיו שהיה סוחר עם הישמעאלים שבכפרי הבקעה. שלושה ימים בשבוע היה מהלך עם חמורו הטעון סחורות בין משכנות הישמעאלים ומוכר להם סחורתו, ושלושה ימים בשבוע היה יושב בחנותו הקטנה, שבקצה השוק שבטבריא, ומצפה לקונים. והיו הישמעאלים מכירים לו טובה תמיד, כי לא דחק בהם לשלם לו, בעבור סחורתו שמכר להם בטבין ותקילין, והיה גובה את מחיר הסחורה טֶפֶן טֶפֶן ובתשלומים עם שהיה מְחַזֵּר על פתחיהם. ולא זו בלבד, אלא שכל שלא היתה פרוטה מצויה בכיסו, היה זה מְמַשְׁקֵן בידו של חכם שלמה מֶשְׁכֶּן, כנגד סחורה או מזומנים שקבל, עד שנמצא לו לשלם, וקיבל משכונו חזרה.

יום אחד מכר חכם שלמה לישמעאלי אחד סחורה רַבָּה, ונתן זה בידו טבעת של זהב ואבן גדולה ויקרה בתוכה כמשכון עד שִׁמְצָא לוֹ לִשְׁלֹם לשלמה. משעברו ימים והגיע המועד שקבע הישמעאלי להחזיר חובו, ולקבל מידי חכם שלמה את טבעת הזהב, חיפש חכם שלמה אותה טבעת ולא נמצאה לו. והיה מִהִפֵּךְ בכל מקום בביתו ובחנותו ולא נמצאה לו. כִּיֹּן שִׁכַּף, עמד שלמה וירד לרחץ בחמי טבריא, לבש בגדי שבת שלו והלך אצל מִצְבֵּת

שלושה בחנות אחת: חג' ערבי, יהודי מן העדה החסידית ויהודי מן העדה הספרדית - תצלום משנות העשרים (הארכיון הציוני המרכזי)

משרידי החומה הרומית שעל שפת הכינרת – תצלום הדד קוללין

אותה שעה עמד חכם שלמה ופניו לבנים כפיד ועיניו עצומות, והוא מלחש בשפתיו באין שומע ואומר: "אלהא דמאיר ענגיו". כִּיָּן שלחש פסוקו זה שלוש פעמים, מיד נצנצה בו רוח ועלה על שולחנו, הרים ידיו והִפֶּה את הזקל ואמר: "מבקש אני שתפתחו כִּיס הטבק של ישמעאלי זה. אם לא תִּמָּצא בו המאגידה העשירית – חי אני שאתן לזה כל תשע המאגידות כִּמְתָן ואשיב לו משכונו זה שנתן בידך, זו מקטרת שלו. ואם תִּמָּצא העשירית – חי אני שאמסרנו למלכות!".

הסכימו הכל למשפטו של חכם שלמה וקראו לישמעאלי לפתוח כִּיס של טבק שלו, זה – ידיו רועדות וברכִּיו נוקשות. כִּיָּן שָׁפָךְ, עמד הזקן שבחבורת הישמעאלים ושלף את כִּיס הטבק מחיקו של הישמעאלי, הִתִּיר שרוכו, הִפֶּכוּ על השולחן, ונשפך טבק שבו עד שנתערם לערימה גדולה. פִּשְׁפֹּשׁ הזקן בערימת הטבק והעלה מתוכה טבעת של זהב ואבן גדולה ויקרה בתוכה. המשיך לפשפש עד שהעלה מתוך הערימה מאגידה של כסף אחת. הגביה הטבעת והמטבע לעיני הכל וכולם רואים ושותקים. עוד הכל תמהים ונדהמים קרא חכם שמואל בקול: "חי אני שטבעת זו של זהב היתה שמורה בביתי, כמשכונו של ישמעאלי אחד, זה לי ימים שאני מחפש אחריה להחזירה לבעליה".

משראה כך הישמעאלי, עמד והודה בחצי קול שנגב אותה טבעת של זהב ואבן גדולה ויקרה בתוכה מביתו של חכם שלמה, והוא ששילש אותה מאגידה של כסף לכִּיס של טבק שלו. כִּיָּן ששמעו הישמעאלים סיפורו של זה, חִפְּרוּ פניהם ולא נחו עד שתבעו מחכם שלמה והסגיר הגנב למלכות כאשר נשבע. נפל הישמעאלי על ברכיו והיה מתחנן וביכה לפני חכם שלמה שלא יניחנה לָרֶשֶׁת, ונשבע באלֵלָה אם ישוב ויעשה כזאת. נתרצה לו חכם שלמה ומחל לו. משיצאו הכל והלכו לבתיהם שמחים ולבם טוב עליהם, ירד חכם שלמה לחמי טבריא וטבל, לבש בגדי שבת שלו והלך אצל מִצְבֵּת התנא הקדוש רבי מאיר בעל הגס, עמד שם כל אותו הערב משהוא קורא פרקי תהלים ומודה לאלהא דרבי מאיר שעשה לו אותו נס.

סלע הנמלים

ועוד מספרים זקני טבריא:

משמהלכך לחופו של ים טבריא, לרוח צפון, רואים העוברים סלע אחד גדול המתנשא מתוך מימי הים, והוא יחיד ובודד כִּשֵּׁן אחת. ר' יוחנן בשעתו היה קורא עליו 'שֵׁן טַבְרִיא', שאמר: "ויקח יעקב אבן וירימה – כִּשֵּׁן הוּא של טבריא היתה" ("ב"ר פ"ד), וערביים היו קוראים לו 'סלע הנמלים', משום מעשה שכך היה. בימים ההם, משהיו מימיו של ים טבריא שפלים מאלה של היום, התנשא על חופו של הים סלע גדול ורם, ולא היו הגלים הבאים אל החוף אפילו מגשקים לו למרגלותיו של הסלע, משהיה רחוק מהם. ועל הסלע, בִּנְקִיק שבתוכו, היה קן גדול של נמלים עמלות וחרוצות, שהיה להם הסלע מגדל עז ומבצר מפני כל רומס ודורס. והיו הנמלים יוצאות מִסְתָּרָן אשר בסלע הגדול בכל יום עם שחר, ויורדות אל השדות הירוקים אשר לחוף ים טבריא,

לאסוף שם מזון כל היום עד לבוא הערב. ככה תעשינה כל הימים, ימים רבים.

משחלפו דורות ועלו המים שבים טבריא וגאו, עשו המים דרכם למרגלות הסלע והקיפוהו, עד שעשאוהו לאי ומים רבים לו סביבו. ביקשו הנמלים לצאת לעמלן אל השדות ולא יכלו, וְתַפְלְגָה אלפים ורבות מהן אל מימי הים ותטבענה, אך המים לא שבו למקומם כבראשונה. משראו קני הסוף הרמים, שעלו מן המים סביב לסלע, בצרתן, של הנמלים, וְתַשׁוּבָה בהם רוח גדולה וילחשו זה אל זה: "הבה נִפְוֶף ראשינו והיה לנמלים הטובות והחרוצות לגשר". כִּיָּן שהחלה רוח מנשבת בקני הסוף, כופפו אלה ראשיהם עד שהגיעו אל קירות הסלע ונצמדו אליהם. ויראו הנמלים את הגשר הירוק כי טוב הוא, ותמהרנה לעבור עליו, הלך ושוב, כדרך מימים ימימה. ראו קני הסוף שהצילו להן לנמלים והיה קנה זקן מִצְבֵּה לְחֹדֶשׁ שבא תחתיו ומלחש לו כי יוסיף לעשות כמעשהו כל חייו ותמיד יִכּוֹף ראשו אל קירות הסלע בעבור הנמלים.

וקני הסוף החדשים היו ממלאים צְוֹאָתָם של קודמיהם ועושים כמעשיהם, ולא פסקו מהיות גשר לנמלים עד היום הזה.

עץ האוהב

מימין לדרך המובילה למרחצאות חמיי-טבריא מתנשא הר גבוה, אשר פסגתו גבוהה מעל חלקת הכינרת מאתיים מטר, ויכנוהו בשם "הר ביריניקי". ועל מדרונו הדרומי יראה הבא למקום שרידיו של מבצר עתיק, המכונה בשם "קצרא דטבריא" – הארמון של טבריא הוא שהיה בימים קדומים.

בשנת הרפ"ב, משביקר בטבריא ר' משה בסולה וראה אותו מבצר עתיק, כתב עליו כדברים האלה: "ובראש ההר הגבוה מכולם נראה בנין עתיק. אומרים, ששם היה ארמון לבת הקיסר שחמדה יופי(ו) של ר' ישמעאל" – הלא הוא ר' ישמעאל שמסופר עליו בתלמוד, שלא עמדה אשה בפני יופיו.

וערביי טבריה כינו אותו מבצר עתיק בשם "קצר בנת אל-מלך" – ארמון בת המלך, במשך מאות בשנים ורבו עליו הסיפורים

בארה של מרים

למה נקראה הבאר 'בְּאֵרָה שֶׁל מְרִיָּם? אמרו חז"ל: אלה ניתנו לבני ישראל בלכתם במדבר ארבעים שנה: "הֶמֶן – בזכות משה, וְהַקָּאָר – בזכות מרים וְהַעֲזָנָן – בזכות אהרן". (תענית ט', ע"א)

⚭

והיכן היא בארה של מרים? "אמר ר' חייא בר אבא: כל מי שעולה להר מבוא ורואה כמין פְּבֵרָה בְּיָמָה של טבריא – זו היא בארה של מרים". (מדרש תהלים מ"ז, כ"ד, ק"ג)

⚭

ובמקום אחר נאמר: "כל מי שעולה להר נְבוֹ" – (מדרש שו"ס כ"ד)

⚭

ומהו שכתוב "וַיִּשְׁקֶפָה עַל פְּנֵי הַיְּשִׁימוֹן" (במדבר כ"א, כ')? – זה ענין הַבְּאֵר (של מרים) שבאה עִמָּהֶם עד שנכנסה לתוך יָמָה של טבריא. והעומד על פני הישימון רואה בתוך הים כמלאה פי תנור. (מדרש רבה, במדבר פ"ט; תנחומא ב', חקת, עמ' 128)

⚭

ועוד היכן בארה של מרים? אמר ר' יוחנן: "שִׁיעֲרָהָ חֲכָמִים הָרִי היא מכוונת כנגד השער האמצעי של בֵּית הַכְּנֶסֶת הָעֶתִיק של סְרוּנְגִין". (ירושלמי, כלאים פ"ט, ל"ב; קהלת ה' ח'; כתובות פ"ב)

⚭

ואמר ר' יוחנן בן נורי: "... והיא (בארה של מרים) מכוונת לעומת השער האמצעי של בֵּית הַכְּנֶסֶת הָעֶתִיק של טְבֵרְיָה". (ירושלמי, כלאים פ"ט, ל"ב; קהלת ה' ח'; ויק"ר פכ"ב)

והאגדות. ואחת מאלו האגדות סיפר הדייג הערבי אֲבוּ מֶרְעִי, איש טְבֵרְיָה הישיש, זה סיפורו:

לפני הרבה הרבה שנים היתה בטְבֵרְיָה בת מלך ולה ארמון בראש ההר המשקיף על הים. ולבת המלך אוהב והוא יושב מעבר לים. והי מידי העלות בת המלך את האור בחלונה, ויפשט העלם האוהב את בגדיו ויתלם על העץ אשר עמד על שפת הכינרת, ויקפץ אל המים וישחה לעבר האור הקורא לו מרחוק.

ויהי באחד הלילות והוא שוחה בים כדרכו אל האור, ויכבה פתאום האור אשר בחלון בת המלך. ויאבד העלם האוהב את דרכו בלב הים ולא שב ממנו עוד.

ויקראו לעץ העומד על שפת הכינרת, אשר עליו תלה האוהב בגדיו, בטרם יצא בדרכו בים אל האור אשר בחלון בת המלך, בשם "עץ האוהב", זה שמו עד היום הזה.

(לפי "ברסלבי" הידעת את הארץ, עמ' 228)

ובעל "שִׁבְחֵי יְרוּשָׁלַיִם" מספר בשם האר"י (ר' יצחק לוריא): "בלכתך דרך ים טבריא (רוצה לומר: על שפת ים כינרת), כאמצע הדרך ממש, במקום שיש דְּקָלִים רבים בשפת הים, והוא מכוון כנגד מגדל אחד בראש ההרים – שם היא בארה של מרים".

(שם, ט"ז, א')

⚭

וכיצד רואין אותה? – "כשאין רוח על הים כינרת, אז רואין בתוכו כמו עגול הנעשה בעת שזורקין אבן (ל)תוך המים. ואומרים שהוא (העגול שנראה) בארה של מרים".

(ר' מ"מ מקמניץ – קורות העתים)

⚭

ומהי סגולתה של בארה של מרים? – "מעשה בסומא (עוור) אחד שירד לטבול בים שבמערה. נודמנה לו בְּאֵרָה של מרים וטבל בה ונתרפא".

(במדבר רבה, י"ח, כ"ב)

⚭

"ומעשה במופה שֶׁחָק אחד שירד לטבול בטבריא ונודמנה לו השעה ומצא לבארה של מרים, ונתרחץ ונתרפא".

(ויק"ר פכ"ב, ד')

⚭

"ומעשה באדם אחד שהי' (ה) מוכה שחין והלכה אשתו במוצאי שבת לשאוב מים. ונתעכבה יותר מדאי ונודמנה לה בארה של מרים, ומלאה כְּדָה מאותן המים. כִּיָּן שבאה אצל בעלה, כעס עליה (על שנתעכבה) ומרוב כעסו נפלה כדה משכמה וּתְשֹׁבֵר הכד. ובכל מקום שנתָּו (המים על גופו של בעלה) – נרפא השחין".

(כל"ב ס"ו מ"מ)

וכותב ר' חיים ויטל: "כשבאתי אצל מורי, הוא האר"י הקדוש זי"ע"א (זכרו יגן עלינו, אמן) ללמוד זאת הַחֲכָמָה (חכמת הַקְּבָלָה), הלך מורי ז"ל לטבריא והולכני עמו. ושם הי' (תה) ספינה קטנה, וכשהיינו מְהַלְקִים בהספינה בתוך המים, כנגד העמודים של בית הכנסת הישן, אז לקח מורי ז"ל כוס אחד ומָלֵא אותו מים מִבֵּין העמודים, והִשְׁקָה לי אותן המים, ואמר לי: 'עכשיו תשיג בזאת החכמה, כי אלו המים ששתית הי' (ו) מִבְּאֵרָה של מרים'. ומאז ואילך התחלתי ליכנס בעומק החכמה הזאת".

(הקדמה לס' 'נגיד ומצווה')

✽

וכיצד יודעים היכן היא בְּאֵרָה של מרים? – "חלונות בית הכנסת (שבנה ר' חיים אבואלעפיה) נשקפים (היו) לצדים כינרת, ומחלונות בית הכנסת יראה הרואה את בארה של מרים בים כינרת, ושם מערְבֹלֶת במים. וליהודים (יש) סירות קטנות והם יוצאים לשאוב

מים מבארה של מרים. אמנם, כשמתקרבים לבאר אינם רואים כלום, ולפיכך נשאר תמיד (אדם) אחד ליד החלון (של ביהכנ"ס) כדי להורות להם את הדרך. וכשמגיעים אל הבאר, הוא מְרַמֵּז להם לעצור, והם שואבים וחוזרים. ואת המים האלה שותים בטבריא".

(ר' משה ירושלמי – 'ידי משה')

✽

ומספרים, שדורות רבים היו דִּגְגֵי טבריא, היהודים והערביים כאחד, גוהרים שלא ליקרב בסירותיהם אל מקום שְׂבִיִּם כינרת, שלפי המסורת מצויה שם בארה של מרים, וקרויה בפי הערביים 'בִּיר מְרִיָּם'. והיו הדיגנים משיטים סירותיהם בקֶּפְזִיָּא סביב אותו מקום, כי מקובל וידוע היה על היהודים והערביים כאחד, שכל המשיט סירתו במקום הַבְּאֵר – טופו טביעה.

(סיפר מ' ארעזי)

מנופי טבריה בשנת התשל"ב

נספחים

תאריכים בתולדות הישוב היהודי בטבריה
מספר תושבי טבריה היהודים, משנת הת"ק (1740)
הכרוז על שחרור טבריה
שמות משפחות
חותמות דואר ובולים של טבריה
טופסי מכתבים של אגודות, מוסדות וחברות

תאריכים בתולדות הישוב היהודי בטבריה

תאריך עברי	תאריך כללי
ג' תשע"ח	קריאת שמה של העיר החדשה בעמק כינרות, שהוקמה ע"י אנטיפס בן הורדוס, על שמו של טיבריוס קיסר – "טבריה"
ג' תשצ"ט	גאיוס קליגולה מעניק את טבריה לשלטונו של אגריפס המלך
ג' ת"ת	רכבות יהודים מתחננים בטבריה לפני פטרוניוס, כי לא יציב את צלמו של גאיוס בבית המקדש
ג' תת"ד	עם מות אגריפס המלך שולטים בטבריה נציבים רומיים, ושמה מוסב גם ע"ש הקיסר – "קלאודיופוליס"
ג' תתכ"א	נירון קיסר מעניק את טבריה לשלטונו של אגריפס השני, ומעמדה כבירת הגליל ניסל ממנה ועובר לציפורי
ג' תתכ"ו	יוסף בן מתתיהו, שנשלח מירושלים להיות מושל הגליל, מבצר את טבריה ובונה בה את המצודה
ג' תתכ"ז, א' בתמוז	נפילת יודפת בידי צבאות אספסינוס
ג' תתכ"ז, אב	טבריה נכנעת לפני אספסינוס
ג' תת"ל	חורבן ירושלים
	⌘
ג' תתמ"ה	נפטר ר' יוחנן בן זכאי, מחדש הסנהדרין וביה"ד ביבנה – לפי המסורה נקבר בטבריה
ג' תתנ"ב	עם מות אגריפס השני מעניק דומיטינוס קיסר לטבריה מעמד של עיר אוטונומית
ג' תתצ"א	הדריינוס קיסר מבקר בעיר ומצווה להקים בניין גדול ומפואר על שמו
ג' תתצ"ה	לאחר דיכוי מרד בר-כוכבא טבריה נעשית מרכז לשרידי הישוב בגליל – ר' שמעון בן יוחי מטהר את העיר מטומאתה
ג' תת"ק (לערך)	ר' יהודה בן אילעי מכנס את החכמים לכינון הסנהדרין – רבן שמעון בן גמליאל (השני) מוכתר לנשיא ור' מאיר מתמנה ל"חכם"
ג' תתקכ"ה	נפטר רשב"ג (השני) ובנו ר' יהודה, "רבי", מוכתר לנשיא – הסנהדרין עוברת לציפורי – ר' מאיר "תופס ישיבה" בטבריה, הנעשית אחד משלושה המרכזים למינויי חכמים ודיינים
ג' תתקמ"א (ואילך)	שלטונם העצמי של יהודי טבריה מתחזק – העיר מתפתחת ובתי כנסת ומוסדות רבים נבנים בה
ג' תתק"ע	נפטר רבי יהודה הנשיא ובנו גמליאל (השלישי) עולה על כס הנשיאות
ג' תתק"ץ	נפטר גמליאל (השלישי) ובנו ר' יהודה (השני) עולה על כס הנשיאות
	⌘
ג' תתקצ"ה (לערך)	ר' יהודה נשיא מעתיק את מושב הסנהדרין וביה"ד לטבריה ובונה מחדש את חומות העיר – ר' יוחנן בן הנפת עומד בראש הישיבה – החלו שנות רעב
ד"י (לערך)	מצבם הכלכלי של בני טבריה בכל רע – חכמים עוזבים את העיר בצאתם לבבל לבקש להם לחם – ריש לקיש עומד לימנו של ר' יוחנן בר נפחא בראש הישיבה
ד' ל"ט	נפטר ר' יוחנן – ר' אלעזר בן פדת, ולאחריו ר' אמי ור' אסי, עומדים בראש ישיבת טבריה

תאריך עברי	תאריך כללי
ד' מ"ו	דיוקלטינוס קיסר מבקר בטבריה ונפגש עם הנשיא הישיש – נפטר ר' יהודה נשיאה ועל כס הנשיאות עולה בנו גמליאל (הרביעי)
ד"ע (לערך)	נפטר ר' גמליאל (הרביעי) ובמקומו מתמנה כנשיא ר' יהודה (השלישי)
דפ"ה (לערך)	יוסף הקומס המשומד מקים בבניין ה"הדרגיאן" את הכנסייה הנוצרית הראשונה "סנט פטר"
ד"צ	נפטר ר' יהודה (השלישי) ובנו ר' הלל (השני) עולה על כס הנשיאות – הנוצרים בטבריה מחריפים את תביעותיהם
ד' צ"ט	קונסטנטינוס קיסר מפרסם את מירותיו הקשות – איגרתו של הלל השני לגלות בבל
ד' קי"א	ציפורי מורדת ברומים ולאחריה טבריה – גאלוס כובש את ציפורי ושורפה ומכניע את טבריה – נטל הכיבוש מעיק על יושבי העיר ורבים מחכמיה יוצאים את העיר
ד' קכ"ב (חורף)	גאלוס מוצא להורג ועל כס הקיסרות עולה יוליאנוס "הכופר", הנפגש (בקיץ 362) באנטיוכיה עם הנשיא ר' הלל וכמה מח' טבריה – יוליאנוס מפרסם מינשרו להקמת בית המקדש
ד' קכ"ג	יוליאנוס נהרג בקרב והמצביא יוביאנוס הנוצרי נבחר לקיסר
ד' קכ"ה	נפטר ר' הלל (השני) ועל כס הנשיאות עולה רבן גמליאל (החמישי) – ר' יוסי ור' יונה עומדים בראש ישיבת טבריה – התחלת השלמת סידורו של 'הירושלמי'
ד' קמ"ה	נפטר רבן גמליאל (החמישי) ובנו ר' יהודה (הרביעי) עולה על כס הנשיאות – תיאודוסיוס מגן על כבוד בית הנשיא
ד' ק"ס	נפטר ר' יהודה (הרביעי) ועל כס הנשיא עולה רבן גמליאל (השישי) – הגבלות חמורות על היהודים
ד' קע"ה	תיאודוסיוס השני אוסר בניית בתי כנסת נוספים בטבריה ונחר הגבלות על בתי"ד היהודים – לפי צוים של הקיסרים תיאודוסיוס ה'2 והונוריוס בוטל מוסד הנשיאות
ד' קפ"ו	נפטר אחרון הנשיאים, רבן גמליאל (השישי) "בתראה" – טבריה נשארת כמנהיגת האומה שבארץ-ישראל
ד' ר"פ	מר זוטרא עולה מבבל לטבריה ומתמנה כ"ראש פרק" וראש הישיבה – טבריה נעשית גם מרכז פוליטי ושלחי מר זוטרא, "כוהני טבריה", מגיעים לחימאר – "ספר המעשים" מתחבר בטבריה
ד' רפ"ז	קיסר בתנטינוס יוסטיניאנוס ה'1 בונה מחדש את חומות העיר ומקים כנסיות רבות – איסור התפילה בעברית ואיסור על לימוד המשנה – טבריה נחשבת כעיר בירה ליישוב היהודי בארץ
ד' שע"ג	טבריה נעשית מרכז המרד נגד בתנטינוס וצבא של 20 אלף חיילים מוקם ע"י בנימין העשיר "איש טבריה"
ד' שע"ד (קיץ)	טבריה נכבשת ע"י הפרסים
ד' שפ"ה	הקיסר הרקליוס חוזר לטבריה, בנימין איש טבריה מקבלו בסבר פנים יפות ומשתמד
ד' שצ"ו	הערבים כובשים את טבריה והגליל – טבריה נקבעת כעיר מחוז "אורדן" – 70 משפחות עוברות מטבריה לירושלים ומקימות שם את גרעין הישוב היהודי החדש
ד' תק"ס, כ"ג בשבט	רעש קטלני הורס שלושים בתי כנסת בטבריה ורבים מבני העיר נהרגים
ד' תרנ"ו	משה בן-אשר, לשושלת חכמי המסורה והניקוד הטברני, מסיים בטבריה את כתיבת ספר נביאים

תאריך עברי	תאריך כללי
ד' תר"ע (לערך)	רב סעדיה גאון שוהה בטבריה, בדרכו ממצרים לסורא שבבבל, ולומד מפי חכם המסורה "הבלר איש טבריה" אבו כתיר יחיא בן זכריה – טבריה נחשבת גם כמרכז מדיני יהודי
ד' תשע"ב (לערך)	שתי קהילות בטבריה: ארצישראלית ובבלית – יהודי טבריה מגיעים בשנות הרדיפות של הכליף אל-חכאם עד כדי "קידוש השם"
ד' תשצ"ד, י"ב בטבת	רעש חזק בארץ וטבריה נפגעת קשות
ד' תשצ"ד	ה"חבר" ר' הלל ב"ר ישועה החזן עומד בראש קהילת טבריה – "המיוסרים" שולחים שליחים לפוסטאט במצרים להצלתם – שד"ר שתי הקהילות בטבריה, כרים בן נתן, יוצא למצרים
ד' תתנ"ט	הצלבנים כובשים את טבריה – "נסיך הגליל" סנקרד בונה (1100) עיר חדשה בטבריה על שטח של 142 ד' – אורך חומותיה החדשות מגיע ל-1500 מ'
ד' תתק"ל (לערך)	ר' בנימין מטודילה מעיד על קהילה יהודית המונה כ"חמישים יהודים" (משפחות)
ד' תתק"מ (לערך)	ר' פתחיה מרגנשבורג מעיד על קהילה יהודית וביכ"ב ש"ש יהושע בן-נחן
ד' תתקמ"ז	גדודי הסרצנים של צלאח א-דין כובשים את טבריה הצלבנית ושורפים את העיר
ד' תתקע"א (לערך)	ר' שמואל ב"ר שמשון מבקר בטבריה ואינו מזכיר קהילה יהודית
ד' תתקפ"ב (לערך)	תלמידי הרמב"ם מעלים את ארונו ממצרים וקוברים אותו באדמת טבריה
ה' אלפים	שליט דמשק מוסר את טבריה לשלטונם של "אבירי ההיכל"
ה' י"ז	הממלוכים כובשים את טבריה
ה' מ"ח	נכד הרמב"ם, ר' דוד הנגיד, בא לטבריה ומוחק את דברי הפלע שכתבו קנאי צפת על מצבת סבו
ה' ס"א (לערך)	ארונו של ר' דוד הנגיד נטמן בטבריה, לא הרחק מקבר סבו הרמב"ם
ה' פ"ב	ר' אישתורי הפרחי מעיד כי בטבריה "ישנים קהל גדול מן הצדיקים והחסידים... ואינו מזכיר ישוב יהודי"
ה' רע"ז	התורכים כובשים את א"י וטבריה בכללה
ה' רפ"ב	ר' משה בסולה מעיד כי העיר "חרבה ושוממה"
ה' רצ"א (ואילך)	ר' משה טראני מצפת מעיד, כי יהודים מצפת החלו ליישב את טבריה
ה' ש"	השולטאן סולימאן המפואר בונה את חומת העיר
ה' ש"ו	רעש חזק פוקד את טבריה ורבים מבנייניה הרעועים נהרסים
ה' ש"ח	המב"ט מעיד כי בפנקס קהילת טבריה היו 33 חתימות וראש הישוב המתחדש היה ר' צמח
ה' שכ"ג	דונה גראסיה מקבלת ויכין מאת השולטאן לחכירת מסי טבריה ושבעה כפרים, תמורת 1000 זהובים בשנה – יוסף נשיא שולח את אבן ארדייט לטבריה לבנותה
ה' שכ"ו	הושלם בניין חומתה של העיר החדשה, שאורכה היה 1500 אמה (לפי ר' יוסף הכהן נשלמה החומה בכסלו, ה' שכ"ה – 1564)
ה' שכ"ט (אביב)	נפטרה דונה גראסיה, בנות טבריה, ונקברה בקושטא – דין יוסף מפסיק את ההקצבות לישוב וחכמי העיר מתחילים לשגר שליחים לאסוף תרומות למחייתם
ה' של"א (חורף)	האר"י, ר' יצחק אשכנזי, ותלמידו ר' חיים ויטל, מתגוררים בטבריה חודשים מספר

תאריך עברי	תאריך כללי
ה'של"ד (ואילך)	1574 עם מות השולטאן סלים השני הורע מצב יהודי טבריה – שוודים ורוצחים פוקדים בקביעות את הישוב ומטילים חיתתם
ה'שמ"ה	1585 השולטאן מוראד השלישי מעניק לשלמה אבן יעיש זיכיון חכירה לטבריה ובנותיה – בנו יעקב בונה בה "מעונות רבים וארמון יפה"
ה'שנ"ה	1595 האמיר הדרחי פאח'ר א־דין מקבל את הגליל בחכירה – השוד והרצח פוסקים
ה'ש"ס	1600 חלקה של טבריה ב"חלוקה" הכללית היה 4:28 (שביעית)
ה'שס"ג	1603 נפטר פטרונו של הישוב היהודי בטבריה, שלמה אבן יעיש
ה'שפ"א	1621 הקהילה הקטנה מקבלת מ"קופת ארץ הקדושה" באמשטרדם סך 50 פלוריגים
ה'שפ"ו	1626 ר' ישעיהו הלוי איש הורוויץ (השל"ה), קובע מושבו בטבריה
ה'ש"ץ	1630 הגביר יצחק פרינסיפאל מקים קרן שפירותיה קודש ל"ישיבת טבריה"
ה'שצ"א	1631 הכומר אבנניוס רוג'ה מעיד על ישוב של 10-12 משפחות יהודיות
ה'שצ"ד	1634 עם הוצאתו להורג של פאח'ר א־דין נחשף הישוב היהודי להתעללות שוודים ורוצחים – רבים בורחים לצפת
ה'שצ"ח	1638 רבני צפת תובעים לקהילתם את כספי קרן פרינסיפאל מאחר שיהודי טבריה גרים עמם
ה'תכ"ב	1662 "קופת ארץ הקדושה" מפסיקה להפריש כספים לטבריה "מפני שלא נרשם שום יהודי" – ר' יהוסף שווארץ מציין כי בש' הת"ך (1660) "נחרבה טבריה"
ה'ת"ל	1700 נפטר ר' חיים ב"ר יעקב אבואלעפיה, היהודי האחרון בטבריה – עיר כינרות נשארת ללא יהודים
⋮	
ה'ת"ק	1740 לפי הזמנת ד'אהיר אל-עומר עולה ר' חיים אבואלעפיה עם משפחתו ותלמידיו מאזמיר ומתיישב בטבריה
ה'תק"א	1741 ר"ח אבואלעפיה משגר מטעמו כשד"רים את ר"א אלחדיף ור"ח וינטורה
ה'תק"ב	1742 (כ"ג באדר ב') ר"ח ח'ן עטר ותלמידו מישבת "כנסת ישראל" מתארחים בטבריה – (כ"ו באב) אמרכלי "קופת ארץ הקדושה" מחליטים להקציב לקהילה החדשה כספים מידי שנה – ר"ח אבואלעפיה מכהן גם כרבה הראשי של צפת – (ט' באלול) פחת דמשק סלימאן עולה על טבריה וצר עליה 85 יום
ה'תק"ג, ד' בכסלו	1742 המצור הוסר ופסקה המלחמה – "נס הראשון"
ה'תק"ג, י"ז באלול	1743 סחת דמשק סלימאן מת בעלותו על טבריה בשנית – "נס השני"
ה'תק"ד	1744 "קופת ארץ הקדושה" שולחת לקהילת טבריה את כל הכספים שנאספו אותה שנה בקופה. 2000 פיסוס – ר"ח אבואלעפיה קובע את "הקופה הקדושה של התנא רמב"ה" למען קהילת טבריה
ה'תק"ד, ר' בניסן	1744 נפטר ר' חיים אבואלעפיה ונטמן בטבריה
ה'תק"ה	1745 ד'אהיר אל-עומר עובר לעכו וממנה את בנו צ'ולייצי למושל העיר
ה'תק"ח	1748 חובות הקהילה מגיעים ל-10,000 אריות
ה'תק"ח, אייר	1758 השד"ר ר' שלם מוצא בפיריירא כי קופת רמב"ה רוקנה ע"י שד"ר ירושלים – פורצת המחלוקת בין חו"ר טבריה וחו"ר ירושלים בדבר קופת רמב"ה
ה'תק"ך, ט' חשוון	1759 רעש קטלני הורס בגינים רבים וכיניהם גם ביה"כ שנבנה ע"י ר"ח אבואלעפיה – הקהילה שקועה בחובות "ורבית הארץ מר כלענה"
ה'תקכ"ד	1764 ר' יצחק בר"ח אבואלעפיה פורש מכס הרב הראשי ובמקומו מתמנה אחיו ר' יששכר

תאריך עברי	תאריך כללי
ה' תקכ"ה, י"ב בתשרי	ר' נחמן מהורודנקא, רמ"מ מפרמישלאן ור' אורי מליטא ומשפחותיהם מתיישבים ב"רחוב היהודים" 1764
ה' תקכ"ט	ר"מ ירושלמי מעיד כי בטבריה גרים יותר מ־150 משפחות 1769
ה' תקל"ג	צ'ולייבי נהרג במצרים וד'אהיר ממנה את אחיו חג' יוסף כמושל העיר 1 במאי, 1773
ה' תקל"ה	אבו־דֶּהֶב הממלוכי כובש את טבריה ועושק את הקהילה – מגיפת חולירע בעיר – ד'אהיר אל־עומר נהרג ליד עכו – רצח ונול בדרכים – חוב הקהילה מגיע ל־20,000 גרוש – העיר נתונה במצור וברעב 1775
	⚔ 1775
ה' תקל"ח, א' בשבט	רמ"מ מוויטבסק ור"א הכהן מקאליסק מבקרים בטבריה ומתקבלים בכבוד גדול 1778
ה' תקמ"א	רבים מבני העדה החסידית עוזבים את צפת ומתיישבים בטבריה 1781
ה' תקמ"ה	שנת בצורת, מצרכי המזון מאמירים. חובות הקהילה מגיעים ל־15,000 אריות 1785
ה' תקמ"ו	מגיפת החולירע נמשכת שבועה שבועות 1786
ה' תקמ"ח, ב' בסיון	נפטר ר' מנחם מנדל מוויטבסק, אבי הישוב החסידי, ונקבר בטבריה 1788
ה' תק"ן	מתחילה עליית יהודי אלג'יר לטבריה – נחתם הסכם בין שתי העדות, הספרדית והאשכנזית, להקמת קופה משותפת אחת – חוב הקהילה מגיע ל־20,000 אריות 1790
ה' תקנ"ט, כ"ה בתשרי	ר' נחמן מברצלב מבקר בטבריה 1798
ה' תקס"א	הפחה אחמד אל־ג'זאר גוזר גזירות קשות ויהודי טבריה משלמים 75,000 גרוש – גזר דין מוות על כמה יהודים הומר ב־40,000 גרוש גוספים 1801
ה' תקס"ה	העיר נתונה במצור והקהילה נאלצת לשלם 10,000 גר' לנוגשים – ביהכ"ג הגדול חרב – ר"י אבואלעפיה רוכש שטח של 5.3 דונם ליד "רחוב היהודים" להגדלת שטח המגורים – פרדס אתרוגים ניטע על אדמה יהודית שליד העיר 1805
ה' תקס"ח	ראשוני ה"פרושים", תלמידי הגר"א, מתיישבים בטבריה 1808
ה' תקצ"ע, ד' בשבט	נפטר ר' אברהם הכהן מקאליסק, מנהיג החסידים, ונקבר בטבריה 1810
ה' תקצ"ב	הקהילה מקבלת מקופת אמסטרדם 4:28 חלקים (שביעית) – מגיפת דבר מפילה חללים רבים – מחסור ורעב כבד 1812
ה' תקצ"ו	ביהכ"ג הגדול ממושכן כנגד חוב הקהילה בסך 75,000 גר' 1816
ה' תקצ"פ	הפרושים מקיימים לעצמם כולל משלהם 1820
ה' תקפ"א	קופת אמסטרדם שולחת 74.11:8 פלוריניס בלבד, בעבור 10 שנים – סיניור פיג'וטו משתקע בטבריה ונעשה פטרוק הקהילה 1821
ה' תקפ"ג	לפי חישוב חדש מקבלת העדה הספרדית מקופת אמסטרדם 8:168 חלקים, והאשכנזית – 13.5:168 ח' – חוב העדה הספרדית מגיע ל־200,000 גרוש 1823
ה' תקפ"ו	ארבעה בעמק כינרות ולאחריו רעב כבד 1826
ה' תקצ"א	איברהים פחה כובש את טבריה, בונה בית מרחץ מפואר על המעינות החמים וגובה דמי רחצה 1831
ה' תקצ"ד, ח' בסיון	מרד הפלאחים – הקהילה משלמת למורדים כופר בסך 50,000 גר', ואיברהים פחה מאלץ את המורדים להחזיר את העושק 15 ביוני, 1834
	⚔ 1834
ה' תקצ"ז, כ"ד בטבת	ברעש הקטלני נהרסה העיר וכ־500 מיהודי טבריה נהרגו 1 בינואר, 1837
ה' תקצ"ח	שנת בצורת ורעב כבד – מרד הדרחים 1838

1839	השלטון התורכי חחר לעיר	ה' תקצ"ט
1841	מגיפה קשה מפילה חללים רבים, לפי עדות אחת – כשליש ממספר התושבים היהודים	ה' תר"א
1846	ביה"כ"נ "עץ חיים", שנהרס ברעש, נחנך ברוב פאר והדר	ה' תר"ו, ט' בתשרי
1850	מצב הבטחון בכל רע – קהילת טבריה מקבלת את חסות שיח' טברי	ה' תר"י (לערך)
1857	מוקמת ישיבת "בית יעקב" בתרומת הגביר ר"י גויטע	ה' תרי"ז
1860	כ-300 משפחות ממרוקו עולות ומתיישבות בטבריה	ה' תר"ך (ואילך)
1863	התורכים משלימים את פועלו של עגלייה אגא ומצב הבטחון משתפר – מסיונרים פוקדים את הקהילה	ה' תרכ"ג
1865	מגיפת חולירע קשה מפילה קורבנות רבים – הקהילה רוכשת חלקת קרקע ליד ציון קברו של רמב"ה – פרנסי הקהילה מבקשים רופא	ה' תרכ"ה
1867	הוחל בהקמת הבניינים על ציון מצבת רמב"ה – "נס האבן השנייה"	ה' תרכ"ז
1870	נחתם ההסכם בין חו"ר ארבע הארצות בדבר חלוקת הכספים בין העדות שבכל קהילה – הוואלי מרמשק מוכר לאנשי הכנסייה היוונית-אורתודוקסית את שטח "כיפות השל"ה" – ר"ש בערמן מייסד את "חברת ישוב ארץ הקדושה"	ה' תר"ל
1872	המושל התורכי מחלל את ביה"ע היהודי והורס מצבות וקברים – הקהילה יוצאת ב"קול קורא" להצלת כיפות השל"ה – ר"א ב"ק מייסד את אגודת "ביקור חולים"	ה' תרל"ב
1875	שלוש שנות רעב וחולאים באות על יהודי טבריה	ה' תרל"ה
1878	עיריית טבריה מפרסמת צוו האוסר זריקת פסולת ואשפה לכינרת	ה' תרל"ח
1879	ארבה כבד בעמק כינרות – מגיפת אבעבועות מפילה קורבנות רבים	ה' תרל"ס
1883	עיריית טבריה מצרפת 3 נציגים יהודים למועצה – פחת עכו מפקיע את חמי טבריה מבעלות העירייה – מגיפה קשה ממיתה ילדים רבים	ה' תרמ"ג
1884	ד"ר ד' טוראנס מגיע לטבריה ומתחיל בפעולתו הרפואית	ה' תרמ"ד
1885	ר' יוסף דוד אבואלעפיה מוכתר בפירמאן כ"חכם באשי" – הוצאות טלילת הכבי"ש לעיר מוטלות על הקהילה	ה' תרמ"ה
1888	מצב הקהילה בכל רע: ההכנסות ירדו, אין בית חולים ואין תלמוד תורה	ה' תרמ"ח
1890	בצורת קשה, מחירי המצרכים מאמירים, הקהילה נותנת סובסידיות לסוחרים לשמירת רמת המחירים – נפתחה דרך טבריה – נצרת	ה' תר"ן
1897	נפתח ביה"ח שהוקם בתרומת מש' פוליאקוב – נפתח ביה"ס "אליאנס" לבנים	ה' תרנ"ז
1901	ר' אהרן אלחנדיף מוכתר כ"חכם באשי" – טבריה נעשית מרכז להתיישבות החקלאית שעל אדמות פיק"א באזור	ה' תרס"א
1902	פורצת מגיפת חולירע הנמשכת 40 יום. מספר הקורבנות מגיע ל-650 יהודים וערבים	ה' תרס"ג, כ"א תשרי
1905	נחנכת מסילת הברזל בין חיפה לצמח – פיק"א רוכשת 6000 דונם מאדמות טבריה – נפתח ת"ת של ביבאס	ה' תרס"ה
1908	מוקם בית הנזירות האיטלקיות, הבניין הראשון מחוץ לחומה	ה' תרס"ח
1909	הערבים עולים במחורשותיהם על ביה"ע הקדום, ור' רבנו אבואלעפיה רוכש 2 דונם מסביב למצבות ריב"ז, הרמב"ם והשל"ה – ר' רבנו מוכתר כרב ראשי	ה' תרס"ט
1911	פיק"א מקימה מחוץ לחומה שלוש חוות חקלאיות, "שלושת הבתים"	ה' תרע"א
1912	מגיפת חולירע מפילה כ-100 קורבנות – נפתח סניף "אנגלו-פלשטינא בנק" – נפתחה דרך טבריה-צפת	ה' תרע"ג

תאריך עברי	תאריך כללי
ה'תרע"ד, י"ד באב	מלחמת העולם הראשונה. ג'מל פחה סוגר את הבנקים ומוציא צווי גיוס לכל היהודים בעיר
ה'תרע"ה	ארבעה כבד בעמק כינרות – ר' רבנו אבואלעפיה מועמד למשפט צבאי בעוון "ציונות" – רעב כבד
ה'תרע"ז	3000 מגורשי יפו ופ"ת מגיעים לטבריה – נפתחים בתי"ס העבריים הראשונים – כ"50 מיושבי טבריה נאסרים בעוון ציונות ומוגלים לדמשק
ה'תרע"ט, י"א בתשרי	הצבא הבריטי כובש את הגליל וטבריה
⌘	
ה'תרע"ט	מוקמים בנייניה הראשונים של שכונת "אחוזה" – נרכשים 70 ד' שעליהם מוקמת לאח"כ שכונת "מיימוניה" – התעוררות ציונית גדולה – יסוד "אחוזת בית"
ה'תרפ"א, י"ז בכסלו	פרופ' נ' סלושץ מתחיל בחפירותיו באתר חמת הקדומה
ה'תרפ"א	חברת "אחוזת בית" מחלקת את 484 הדונמים ומגדילה בן חברה 150 מגרשי בניין – הונחה אבן הפינה לבניה"ח ע"ש פ' שורצר
ה'תרפ"ג	2 בתי"ס העבריים אוחדו לבי"ס אחד – הונחה אבן הפינה לייסוד "קרית שמואל" – שטפונות גדולים (באביב) – נוסדה לשכת בני ברית "ר' עקיבא"
ה'תרפ"ח	ואכי אלחדיף מתמנה כראש העירייה היהודי הראשון בעיר המעורבת
ה'תר"ץ, סיון	נחנך ביה"ח ע"ש שייצר, אולם כעבור שנה נסגר מחוסר תקציב
ה'תרצ"ד, כ"ט באייר	בשיטפון הקטלני נהרסים כ"100 בנינים, נספים 35 יהודים, 400 משפחות נשארות בעירום ובחוסר-כל והנוקים מגיעים ל"40 אלף לא"
ה'תרצ"ו	מאורעות הדמים משתקים את חיי העיר, פצועים והרוגים, התחבורה לטבריה נעשית רק בשירות – ביה"ח ע"ש שייצר נפתח מחדש
ה'תרצ"ט, ח' בתשרי	כנופיה ערבית פורצת לקרית שמואל וטובחת 19 יהודים, זקנים, נשים וילדים – (ה' בחשוון) נרצח ראש העירייה ואכי אלחדיף – שמעון דהאן מתמנה כראש העירייה
ה'תש"ה	עם תום מלחמת העולם השנייה משוקם ביה"כ"ג העתיק "עץ חיים", שנהרס בשיטפון התרצ"ד
ה'תש"ח, סוכות	"החברה לחקירת א"י ועתיקותיה" עורכת בטבריה כינוס על הנושא "עמק כינרות"
ה'תש"ח	לאחר הכרות האו"ם בדבר הקמת מדינה יהודית בא"י מתחילה המערכה לשחרור טבריה – העיר העתיקה היהודית נצורה ומותקפת
ה'תש"ח כ"ח בשבט	נחתם "הסכם שלום" עם הערבים להפסקת הקרבות
כ"ח באדר	הסכם השלום הופר ע"י הערבים – מפקד הצבא הבריטי מגיש אולטימטום למגיני העיר העתיקה לנטוש את העיר
ג' בניסן	כוחות ה"הגנה" כובשים את הכפרים לוביה ונאסר-א-דין – בלילה נוחתים כוחות ה"הגנה" בטבריה העתיקה
ה' בניסן	הפסקת אש בעיר העתיקה נכנסת לתוקפה
ו'-ט' בניסן	כוחות ה"הגנה" פותחים את דרך צפת ומשתלטים על מעוזי הערבים שבעיר העתיקה – מנוסת הערבים
י' בניסן	ממשל עברי נכון בטבריה המשוחררת
⌘	
ה'תש"ח, ה' באייר	הקמת מדינת ישראל
15 במאי, 1948	

מספר תושבי טבריה היהודים משנת הת"ק (1740)

השנה	לפי	מספר הנפשות			הערות
		ספרדים	אשכנזים	סה"כ	
הת"ק (1740)	ר' משה ירושלמי			כ"50	כ"15 משפחות (ידי משה)
התקכ"ט (1769)	ר' משה ירושלמי			כ"500	"יותר ממאה וחמישים בעלי בתים" (שם)
התקמ"א (1781)	(אומדן)	כ"500	כ"200	כ"700	לאחר עליית בני תוניס ועליית החסידים
התקע"ו (1816)	איגרת השד"ר רח"ש אבואלעפיה			כ"1000	לפי המס שהוטל "על כל ת"ק רגלי הגברים" (שם): לפי ג' ס' באקינגהם משנה זו: כ"1000 (מ' איש-שלוש, 'מסעי נוצרים לא", 421)
התקצ"ו (1836) (לפני הרעש)	הרמן פון פיקלר-מוסקאו			למעלה מ"1000	(מ' אי"ש, שם, 481). לפי מקור אחר: למעלה מ-300 משפחות. מרביתם – אשכנזים. מס' התושבים הכללי: 2000. לערך
התקצ"ז (1837) (לאחר הרעש)	ר' אריה נאמן			בין ל"600	לפי איגרתו נהרגו ברעש "המחצית הנפשות" מן היהודים. וכן לפי פיקלר-מוסקאו
התקצ"ט (1839)	מיפקד משה מונטיפיורי	317	395	712	158 – ילידי הארץ; 554 – ילידי חו"ל
התר"ח (1848)	ויליאם פראנסיס לינץ'			כ"1000	"כשלוש מאות משפחות" (מ' אי"ש, שם, 564). רוב הרבנים היו אשכנזים ומיעוטם ספרדים
התרס"ו (1855)	מיפקד משה מונטיפיורי	659	797	1456	מס' התושבים הכללי: 2500. לערך
התרס"ז (1856)	ד"ר ל"א פראנקל	633	881	1514	רק 17 ראש משפחות היו בעלי מלאכה, היתר – מקבלי חלוקה ('ירושלימה', עמ' 397)
התרכ"ו (1866)	מיפקד משה מונטיפיורי	1035	1252	2287	
התרכ"ז (1867)	ר' אברהם יוסף רחאניס	1260	1270	2530	'מסעי האב"יר לארץ הקדושה' ('המגיד' מש' התרכ"ח, בהמשכים)
התרל"ג (1873)	ר' אברהם ב"ק	1100	1250	2350	איגרתו להרא"מ לונץ. היהודים – 77% מכלל האוכלוסיה
התרל"ה (1875)	מיפקד משה מונטיפיורי	1142			עקב טשטוש הכתוב בגליונות מיפקד האשכנזים, לא ניתן לקבוע את מספרם
התרמ"ב (1882)	אוגוסט רכאסון			2500	(מ' אי"ש, שם, 763) – 70% מכלל האוכלוסיה
התרנ"ב (1891)	ד"ר הלל יפה			כ"3500	('דור מעפילים') – כ"63% מכלל האוכלוסיה
התרס"ג (1903)	ר' אהרן אלחדף	כ"700			איגרתו לר"ח חזקיה מדיני – לאחר מגיפת החולירע
התרע"א (1911)	מיפקד עותומני			3389	נפקדו רק בעלי נתינות עותומנית
התרע"ט (1919)	מיפקד המשדר הארץ-ישראלי	1872	1194	3066	מס' המשפחות: 468 ספרדים, 446 אשכנזים
התרפ"א (1921)	מיפקד ממשלת המנדט המנדטורי			4427	63,7% מכלל האוכלוסיה
התרצ"א (1931)	הנ"ל			5381	62,5% מכלל האוכלוסיה
התש"ד (1944)	הנ"ל (אומדן)			6000	כ"53% מכלל האוכלוסיה
התש"ו (1946)	יוסף ויץ (אומדן)			6200	כ"55% מכלל האוכלוסיה
התש"ח (1948)	(א) וועד הקהילה (אומדן)	כ"2900	כ"1900	4800	כ"57% מכלל האוכלוסיה. (עם פרוץ מלחמת השחרור עזבו יהודים וערבים רבים את העיר)
	(ב) הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה			5555	לפי שנתון סטטיסטי לישראל, 1963
התשל"ג (1973)	עיריית טבריה			26000	

אז תלמדו, שיהיה!

עשרת היוםם האחרונים של המענה הצבאית, בתם של מחמיו
 זה כולל פולחם אסירות [כלל בהתנהגות כל המלכודים והפולחם ביום
 [קצת התיאור הפעילות התקבלה, הוא גם יא. מענה פוליטית
 קשה בהם הוצגה במתן קשה [לפי, הוצע העניין ביום ואחר בל 2/3.
 עשרת היוםם האחרונים הסתיימו בל המלכודים הענינים של הענין.

הסכם השלום בין ישראל לבין הערבים הוכרז ב-28 במאי, 1948, ובו
 נכללו כל נתיני המנדט. הערבים הוכרזו גם כאלו
 הנכללו גם הם. הסכם השלום. הם אשר התקיימו והתקיימו את אלה
 המצויין באמצע היום במלך הדין.

מלכא דמלך ויהי
הוא קדש ליה.

הנה ארבעים ושתים שנים לא הלכתי חתן, בן, או אף אחד

מבשרי התלמידים
המבקש השוכח לחזק המבקשים לדבאיהם
תאמין. ביום א' והקדמתו למחמאן בן השוכח, פקדונה השוכח
המחמאן של המבקש המושגת בגדול המחמאן ואמק הדוכן, ולפניהם
גדולו ההגון בגדול - פ' אמקם הן הדוכן והגדול הן השוכח.

וְזֶלְזֵל וְחֶלְזֵל עַל הַדְּרֹגָה נֶחֱלֵם הַהֵן בְּזִיכַת הַמִּשְׁתָּקָה שֶׁמֶסֶס זֶלֶזֶל
יְקָר הַחֶסֶד וְהַחֶסֶד בִּלְמַד נֶחֱמָה.

[illegible]

הנה אומרת אלהים ואני נמשכים בשם נא: אלהים אלהים
אלהים! עם אלהים המצויים הפתוחים בלחץ הרוח, נעים נשואים

[illegible]

הוא חזק ונכון.
האדם! הנני מקוים
לשלוף החלוקה.
הוא חזק ונכון. הוא חזק ונכון.

(שמן) השמן. זהו שמן זית המעובד והטוב ביותר. הוא נמצא בכל
 חנות שמן. הוא נמצא בכל חנות שמן. הוא נמצא בכל חנות שמן.

[illegible]

הנהגתו מזהירנו על חשיבות התורה והמצוות
במיוחד בתקופות של קיצור ימים ושל חוסר
אמונה. נחזור שוב אל המצוות השבתיות
ועל חשיבותן לאדם ולעם.

נחזור שוב אל המצוות השבתיות
ועל חשיבותן לאדם ולעם.

המנהל הכללי הרשות המרכזית הממשלה

ה' תשנ"א

הישרים! בעזרת חסדך נפיו חנינו מאת ימי
הכנס ארצות ונתקן את המדינה ואת העם.
מחלוקת החרוץ.

הנה קוראים היום עם התלמידים: על כל אדם וטובתו, וטובתו
לעולם! יין נשחזר על סמך יחידים ולעולם. כל אדם אדם
 ואין, אחר כך. אדם אחד, עם חובותיו.

בדומה למאכל לאוונאלה הרשע הידועה העיונה (החלף יסוד)
נבחרה אל תפילי התאבדות זיכור.

התאחדות המורים, פנה לדבריו

לשאלת אב הקדוש
אשר הואשם הנאמן.

21-25

19.4.48

הכבוד
הנדונים בדברים, ומה שכתבתי
בזה הענין, והוא שיש
בזה 19-18

שמות משפחות* שהתגוררו בטבריה ממחצית המאה שעברה, לערך, ועד לקום מדינת ישראל

הרשימות דלהלן נערכו לפי: (א) רשימות רבנים, ת"ח ומקבלי ח"ד, וכן תעודות ומיסמכים שונים; (ב) פנקס הקופה הקדושה של כוללות רמב"ה בשנים: התרצ"ז-התרל"ו (1867-1876) וכן פדים בודדים מפקס הקופה בשנים: התרס"ב-התרס"ה (1892-1904); (ג) רשימות מכוללות הספרדים ועד העדה בטבריה לתורמים, לנצרכים ולאחרים, בשנים: התרצ"ב-התרצ"ו (1900-1930); (ד) פנקס הגטסוים של ה"חברת קדישא" לעדה האשכנזית בשנים: התרל"ט-התש"ז (1879-1952); (ה) רשימת חקיקת של הכתובות שעל המצבות שבית העלמין בטבריה, אשר נערכה בידי ר' אליעזר דרובינץ; (ו) פנקס חברי "אגודת חכמי" בטבריה משנים התרפ"ג והתרפ"ה. למרות כל זאת מאוד יתכן שמספר שמות של משפחות לא הופיעו באחד מן המקורות הנ"ל ולפיכך לא הובאו ברשימה זו. רעם משפחות אלו – הסליחה.

* שם משפחה המסומן בכוכב (*) בא לציין, כי בשם זה התגוררו בטבריה משפחות רבות, אשר גם לא היתה ביניהן כל קירבת-משפחה

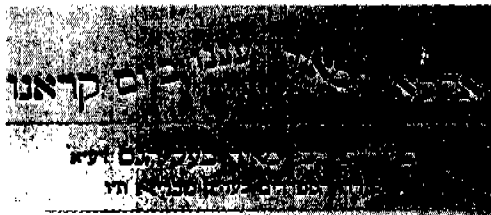
מִן הַעֲדָה הַסְּפָרָדִית

אבואלעפיה	ארופה	ג'ומעה	חדיף	לוי*	סודרי	פרג
אבוגאנום	אסודרי	גיגי	חי	לובטון	סחין	פרגון
אבוזבוט	ארבוח	גיגו	חיון	לולו	סוכרי	פרחי
אבוזצירא	ארוי	גרבלי	חלאונה		סוסאן	
אבוטבול	אשכנוי		חליווא	לאג'אר	סיידי	צבי
אבורביע	בהלול	דגני	חמווי	מאימראן	סירא	צהלקן
אביגדור	בוגדאדי	דהאן	חנוכה	מזומן	סלורה	צורי
אביכויר	דוויק		חסין	מזרחי*	סמאג'ה	
אביקציץ	בונאן	דייסי		מימן	סמחון	קאטארייוואס
אדאהן	בוקיטי	דנן	טאג'יר	מכלוף	סעדון	קאלידרון
אדרעי	בוקעי	דרעי	טאנג'י	מלכא(ה)	סקלי	קובי
אודח	בושכילה		טבול	ממאן	סתיהון	קושטו
אוחנה	בושעני	הבבלי	טולידאנו	מעריבי*		קרסנטי
אוזאלוס	כחבוט	הכהן*		מצלאווי	עבאדי	
אזולאי	כיכאס	הלוי*	י'איר	מקיץ	עבדאללה	רופא
אזראד	ביבי	העורוני	יבגי	מראג'י	עבו	רוח
אירגאס	בירותי		ידידיה	מראד	עג'מי	רייגא
אלגאבה	בלאנגה	וואקנין	יוסימוב	משען	עובד	שבות
אלגרבלי	בנבנישתי	וואן	יזדי		עובו	שבתי
אלחדין	בן-ברוך	זגורי	יוחנן	ג'אה	עזרא	שושליב
אליהו	בן-גאים	זהרוני	יחיא	גג'רי	עטיאש	שושנה
אליקים	בן-משה	זכא	ילח	נחום	עטיה	שחרור
אל-ג'וקה	בן-קקי	זכריה	יעיש	נחמד	עטרי	שטרית
אלפנדרי	בן-שלום	זמרלי	יפרח	נחמני	עלקן	שישו
אלפאסי	בן-שמחן	זראד	ישעיה	ניניו	עקנין	שלם
אלקאים	בקיריה	זריהן		ניסנוב	ענחבי	שמחון
אלקלעי	ברדוגו		כהן*			שם-טוב
אנהורי	ברוך	חביב	כלפון	סאמון	פזווילו	שמש
אמחג	בר-ששת	חגואל	כסאס (קואז)	סבאג	פיג'וטו	
אמסאלם	גבאי	חדאד		סבאח	פימינסה	תורג'מן
אסמאג'א	גויטע	חדידה	לאגו	סניס	פנחס	תרסיסי

מִן הַעֲדָה הָאֲשֶׁכְּנִיזִית

אביגדור	אידס	אלשטיין	באום	ביגר	בלעכר	בראד
אביגדורי	איזלר	אלתר	בהדיין	בחנסקי	בן אריה	בראנד
אבני	איזן	אמיתי	בוימעל	בירנבלום	בן-טובים	ברנמן
אדלר	איסר	אנגר	בוכבינדר	בירנבליט	בן יהושע	ברגר
אדיסר	אלגוס	אפרתי	באכוואלד	בלומנטל	בסין	ברגרט
אירבך	אלטשולר	אפשטיין	בוכמן	בלומנפלד	בער	ברוידא
איבינסקי	אלכסנדר	ארליך	בושקירנישטיר	בלן	בערמן	ברונר
אידגאט	אלפרין	אשכנזי*	ביבר	בלסקי	ב"ק	ברוד

ברוכאנהן	דענברג	זלטין	לוינסון	סנדברג	קולנדר	רייזמן
ברוק	דרוקר	זליגסון	לונץ	ספיר	קונק	רייזנברג
ברו"ל	דרקסלר	זלצמן	לוריא	סקולקיר	קוסטילניץ	ריציס
בר"ט	האס	זלצר	ליבוביץ	עובד	קופלשטוק	רכטמן
בריל	הייזנר	זרחי	לידער	עלשטיין	קופל	רכס
ברין	הוכנשטיין	זורגין	ליכטנשטיין	פוגל	קופמן	רפופורט
ברמ"א	הולצמן	חזן	לימר	פוגלין	קופרמן	רפאלינסקי
ברמן	הורוויץ	חיות	ליפשיץ	פוליצקער	קוק	רסקין
ברנדווין	הירש	חיותמן	לנדבוים	פוקס	קוריץ	שבח
ברציעער	הייזלר	חייט	לסמן	פוי	קורלניק	שברגולד
בשקין	הכהן*	חיימזון	לרקיס	פזם	קורנובסקי	שו"ב
	הכלשטיין	חנטור		פיטלזון	קטין	שוויצער
גאור	הלוי*	חצקלוביץ	מאיר	פייבוש	קיזלר	שוורץ
גאלד (גולד)	הלפיש	חראר	מאירי	פיינגולד	קירשמי	שוורצבלט
גואליס	הלפרין	חר"ז	מחס	פיקסמן	קירשנבום	שולמן
גורדמן	הנדרל	חרסונסקי	מוחק	פישביין	קירשנר	שור
גוטליב	הנקין		מוכתר	פישמן	קליין	שחור
גוטפריד	העליר (הלר)	טאוב	מוסקוביץ	פכטר	קלינגר	שטיינברג
גולדברט	הרבורגר	טבצ'ניק	מוזמן	פלזטקין	קליערס	שטילמן
גולדברג	הרטמן	טובים	מייזלס	פלק	קלישר	שטרוק
גולדהבר	הרץ	טויב	מיכל	פער	קלמן	שטרן
גולדזאל	הרצינשטיין	טוליבוב	מילגרום	פער	קטמן	שטרנברג
גולדיס	הררי	טויסטער	מילצר	פקל	קמנר	שטרקשל
גולדיק		טיבר	מינצברג	פקר	קנטור	שייד
גולדמן	ואלץ	טייטלבוים	מירר	פרגר	קנטרוביץ	שיינבלום
גולדנברג	ואהרמן	טריפון	מלכין	פרומקין	קניג	שיינפלד
גולדצוויג	יכנברג	טלר	מלמד	פרומש	קפלוביץ	שינדלר
גולדריינק	ינברג	טעביל	מלר	פרידברג	קרוטהמר	שינדר
גולדשטיין	ידברג	טשקיר	מס	פרידלנד	קרול	שיף
גולניסקי	יטלס		מרגובסקי	פרידמאן	קרינאוור	שיפמן
גורביץ	יזיס	יהודית	מרגוליס	פרידפרטיג	קרמיצקי	שיק
גורנצט	יזיסבלום	יהלום	מרגליות	פרלמן	קרניאל	שכט
גיינר	יזיסברג	יוסיגובסקי	מרגלית	פרנקל	קרסננסקי	שכטר
גינצבורג	יזיסמן	יזיסמוב	מרדיקס	פרץ	קרסנר	שליטין
גלובוס	יזיסר	ימצור	מרקוספילד			שלייר
גליקסמן	יזיסר	יעקובוביץ	מרש"ק	צבי	אב	שלמן
גלצר	יזיסר	יעקובינסקי		צברנר	ראבין	שמואלזון
גלצמן	יזיסר	יעקוביץ	גוסקין	צולטן	רובינסון	שמואליס
גניאל	יזיסר	יעקוביץ	גומרק	צוקרמן	רובינשטיין	שניאורסון
גפני	יזיסר	יעקוביץ	גומרק	צוקרמן	רובינשטיין	שפלמן
גרזינסקי	יזיסר	יעקוביץ	גומרק	צוקרמן	רובינשטיין	שפאציר
גרוס	יזיסר	יעקוביץ	גומרק	צוקרמן	רובינשטיין	שפאציר
גרין	יזיסר	יעקוביץ	גומרק	צוקרמן	רובינשטיין	שפאציר
גרינברג	יזיסר	יעקוביץ	גומרק	צוקרמן	רובינשטיין	שפאציר
גרינ	יזיסר	יעקוביץ	גומרק	צוקרמן	רובינשטיין	שפאציר
גרינפלד	יזיסר	יעקוביץ	גומרק	צוקרמן	רובינשטיין	שפאציר
גרישפון	יזיסר	יעקוביץ	גומרק	צוקרמן	רובינשטיין	שפאציר
גרשון	יזיסר	יעקוביץ	גומרק	צוקרמן	רובינשטיין	שפאציר
גרשוני	יזיסר	יעקוביץ	גומרק	צוקרמן	רובינשטיין	שפאציר
	יזיסר	יעקוביץ	גומרק	צוקרמן	רובינשטיין	שפאציר
דוד	יזיסר	יעקוביץ	גומרק	צוקרמן	רובינשטיין	שפאציר
דיינסקי	יזיסר	יעקוביץ	גומרק	צוקרמן	רובינשטיין	שפאציר
דומבובסקי	יזיסר	יעקוביץ	גומרק	צוקרמן	רובינשטיין	שפאציר
דוקסיר	יזיסר	יעקוביץ	גומרק	צוקרמן	רובינשטיין	שפאציר
דורגר	יזיסר	יעקוביץ	גומרק	צוקרמן	רובינשטיין	שפאציר
דימאנט	יזיסר	יעקוביץ	גומרק	צוקרמן	רובינשטיין	שפאציר
דינאלי	יזיסר	יעקוביץ	גומרק	צוקרמן	רובינשטיין	שפאציר

ב' דינא רבא
לעדת הספרדים יבב'ץ
בעיה'ק סבריא חונב'א

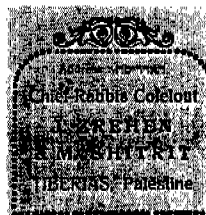

COLLEUT RABBI MEYER HANNAH SEPHARADIM TIBERIAS

PHONE 13 טלפון 13
P.O.B. 8 ת.ד. 8

עיריית טבריה
بلدية طبريا
Municipal Corporation of Tiberias

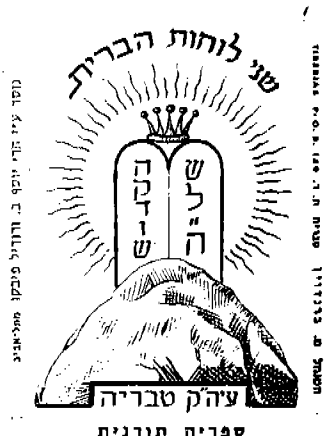
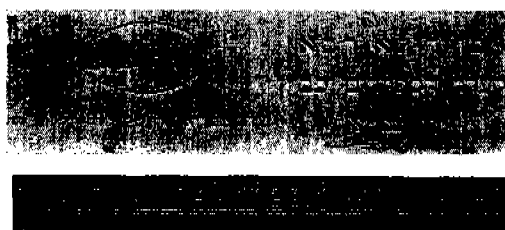
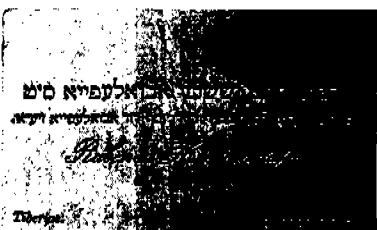
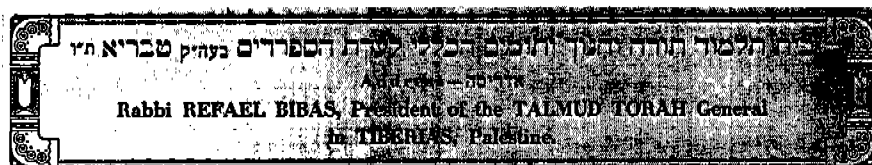

"תחית-טבריה"

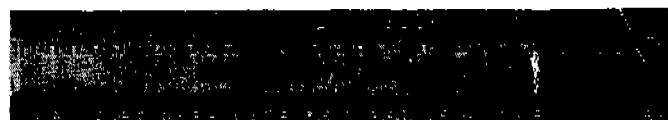
ועד ההגירה
מחלקת בגלי
טבריה, י"ב 2. לחודש א. 1948. שנת תרע"ח 98

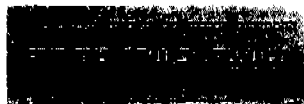
SOCIETY of ORTHODOX YOUTH
P.O.B. 8 ת.ד. 8

הרכנות המאוחדת
בניצ
ספרדים ואשכנזים
בעה'ק סבריא תי

אשר זאב ודג
אגיד ורימ
בעה'ק סבריא תי

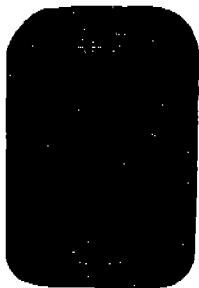
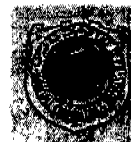
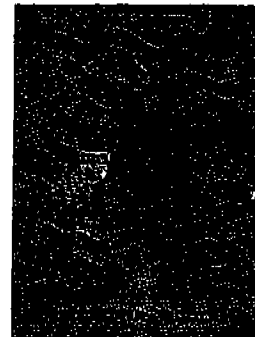

MACCABEE TIBERIAS

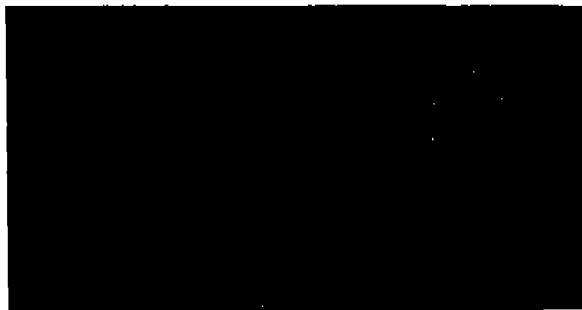

מבריה
אגודה הצבורית לשיקום קבר התנא הקדוש

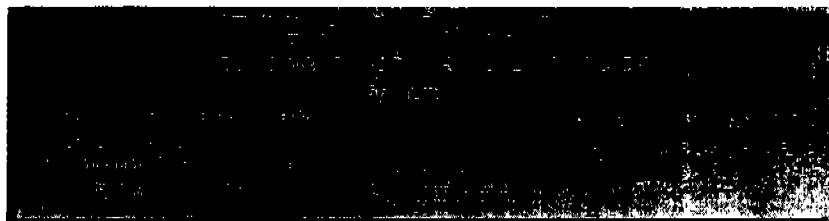
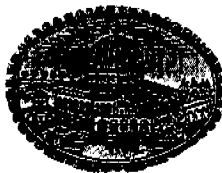
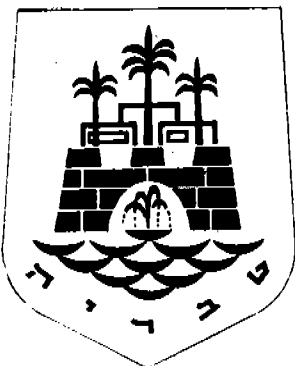
הסדרות נשים ציגיות
"ויצ"ו"
סניף טבריה

הלואה וחסינת מבריה
אגודה הצבורית לשיקום קבר התנא הקדוש

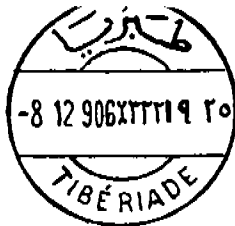
הועדה הצבורית לשיקום קבר התנא הקדוש
רבי עקיבא זי"ע
חור זרוע יצחק ויסרל לב סמחה

ארגון כולל תלמידי חכמים ופועלים
האגודה הצבורית לשיקום קבר התנא הקדוש

5

4

3

2

1

מחותמות הדואר התורכי: 1. "טבריה", משנת התרל"א (1871), לערך. 2. "טבריה", מיום 16 בתשרי תאני (חשוון) - 29 בנובמבר, מסוף שנות ה-80 של המאה שעברה. 3. חותם הטלגרף בטבריה, מסוף שנות ה-80 של המאה שעברה. 4. "טבריה", מיום 8 בדצמבר 1906. 5. "טבריה", מיום 30 ביוני 1916.

מחותמות הקהילה: 6. "חותם אמת של הוועד הכללי מכוללות ק"ק ספרדים הי"ו בעה"ק טבריה ת"ת, ש' התרלה" (1875) (בגלל ששטח הכתוב לא ניתן לשפנח את הכתוב בצרפתית ובערבית). 7. חותם "תלמוד תורה הכללי", משנת התרס"ח (1908). 8. חותם "כתר תורה", משנת התר"ע (1910). 9. חותם תלמוד תורה הכללי, התרע"ו (1916).

9

8

7

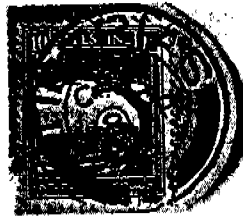
6

14

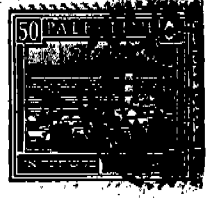
13

12

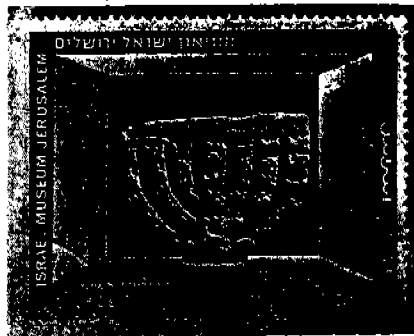
11

10

בולים וחותמות מתקופת המנדט הבריטי: 10. משנות ה-30 של המאה הנוכחית (צבע - סגול כהה). 11. כנ"ל, בערך הגבוה ביותר שהיה בתקופה זו בא"י (צבע - סגול כהה). 12. כנ"ל, מיום 8.4.1945. 13. חותמת טבריה, מיום 25.11.39. 14. כנ"ל, מיום 3.9.1940.

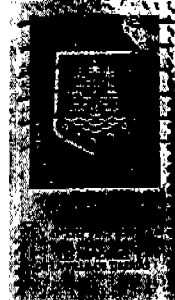
בולים וחותמות של מדינת ישראל: 15. חותמת מיוחדת לציין 400 שנה לבניית חומת טבריה ע"י דונה גראסיה דהן יוסף נשיא, מיום י"ג באייר התשכ"ו - 3.5.1986. 16. בול טבריה עם סמל העיר (צבע - סגול). 17. בול דואר-אור בערך הגבוה ביותר בבולי ישראל, עליו - ציור קבר ר' מאיר בעל הנס (צבע - סגול כהה). 18. בול דואר ועליו תצלום מגדלת חמת-טבריה (הרקע - סגול, המגדלה - זהב עמום).

18

17

16

15